ȘTEFAN MUNTEANU VASILE D. ȚĂRA

ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI – 1983

III.185.023.

BIBL. CENTR. UNIV.
„AL. I. CUZA" IAȘI
III 185023

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

ȘTEFAN MUNTEANU VASILE D. ȚARA

ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

PRIVIRE GENERALĂ

EDIȚIE REVIZUITĂ ȘI ADĂUGITĂ

214632
B.C.U. - IASI

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

FEB 1984
de-573825

Redactor : *Aretia Dicu*
Tehnoredactor : *Vergilia Rusu*
Coperta : *Nicolae Sîrbu*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuvînt înainte

Lucrarea de față este a doua ediție, revizuită și îmbunătățită, a *Istoriei limbii român literare*, apărute în 1978. Ea cuprinde un tablou sintetic al limbii române literare, începînd din secolul al XVI-lea și încheindu-se cu perioada actuală. Etapele dezvoltării ei ca limbă de cultură sînt prezentate ca momente ale unui proces de lungă durată, examinate în raport cu tendințele limbii populare și în funcție de împrejurările istorico-culturale specifice epocilor studiate. În consecință, cercetarea se întemeiază pe interferența dintre factorul intern, „natural", de progres lingvistic, și factorul extern, „impus" formelor de exprimare în vederea realizării ideii de unitate și de perfecționare a variantei cultivate a limbii. Contribuțiile personalităților de seamă din domeniile literar, științific, cultural apar, din această perspectivă, în contextul unui proces mai larg, nu ca momente în sine, ci ca ilustrare a drumului străbătut de structura limbii naționale spre constituirea și consolidarea unor mijloace superioare și adecvate de exprimare a noțiunilor științifice și a valorilor artistice, potrivit cu gradul de dezvoltare a societății românești. Urmărind, așadar, conjugarea condițiilor lingvistice — tendințe și inovații — cu cele istorico-culturale — influențe interne și externe — lucrarea pune în evidență felul cum elementele tradiționale, păstrate sau selectate din graiuri, și cele culte, impuse „din afară" prin intervenția filologilor, se întîlnesc, după lungi perioade de căutări și dispute, pentru a se fixa în norme acceptate și consfințite prin autoritatea uzului.

Cercetarea faptelor ne-a determinat ca în structura lucrării și, prin urmare, în periodizarea evoluției limbii noastre literare să adoptăm un punct de vedere diferit în unele privințe de cele acceptate pînă acum. În esență, am considerat că dezvoltarea limbii române literare ne obligă să distingem în istoria ei o *epocă veche*, cînd rolul principal în materie de exprimare cultivată revine tradiției scrise în cele trei provincii istorice, și o *epocă modernă*, în care identificăm mai întîi o primă etapă, cînd s-au propus primele soluții ale emancipării limbii române din vechea ei stare, fără a se ajunge la un consens între învățații epocii. Această fază preliminară, a cărei limită în timp atinge sfîrșitul deceniului al IV-lea al secolului trecut, este urmată de perioada modernă propriu-zisă, al cărei început ar putea fi marcat de anul 1840, cînd procesul modernizării și unificării limbii române culte se realizează treptat și deliberat prin efortul comun al oamenilor de cultură, reprezentînd direcții filologice diferite, dar și toate provinciile locuite de români. Soluțiile, la a căror impunere a prezidat direcția națională, inaugurată la 1840, au triumfat deplin după mai bine de patru decenii, timp în care tendințele reformatoare radicale aveau să-și piardă pe rînd și definitiv prestigiul lor temporar.

În structura lucrării se acordă locul cuvenit și evoluției stilurilor neartistice, care intră de drept în sfera limbii literare. Față de ediția anterioară, lucrării i s-au adăugat cîteva capitole noi despre structura limbii române vechi în comparație cu româna literară modernă, despre

procesul de „reromanizare" a limbii literare și un paragraf mai întins despre cultivarea limbii. Multe modificări de conținut și de formă sînt rezultatul observațiilor critice ale specialiștilor care au recenzat lucrarea : acad. Alexandru Graur, Ștefan Giosu, Theodor Hristea, Magdalena Georgescu, Maria Istrate, Crișu Dascălu, Constantin Negreanu, sugerîndu-ne revenirea asupra unor formulări sau îndreptarea unor erori strecurate în prima variantă. Îi rugăm să primească și pe această cale mulțumirile noastre sincere.

Istoria limbii române literare vine să întregească astfel tabloul oferit de gramatica istorică, dialectologie și limba română contemporană asupra evoluției limbii române de-a lungul timpului. Ea se adresează nu numai studenților, cărora le este destinată în primul rînd, ci și tuturor celor interesați de problemele cunoașterii și cultivării limbii române.

AUTORII

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

1. Obiectul și metoda cercetării

Istoria limbii române literare are ca obiect de cercetare procesul constituirii și evoluția normelor lingvistice ca formă a progresului general al limbii naționale. Altfel spus, ea studiază felul în care o variantă fixată în scris a limbii române s-a impus, s-a dezvoltat și s-a consolidat ca normă unică, devenind expresia unitară și superioară a limbii noastre naționale.

Studierea istorică a limbii literare este strîns legată de alte discipline umaniste cu care intră în atingere. Ea este, în primul rînd, o disciplină lingvistică și, în consecință, se sprijină pe principiile teoretice ale științei limbii. În al doilea rînd, ea ține seama de evoluția științei, a filozofiei și, în general, a culturii, care explică lărgirea sferei de întrebuințare și transformările ce au loc înăuntrul limbii literare, precum și de întreaga dezvoltare istorică a societății. În sfîrșit, istoria limbii literare se află într-o relație strînsă cu istoria literaturii, deoarece marii scriitori au avut și au un rol important în acțiunea de cultivare, și îmbogățire a exprimării culte, dar mai cu seamă pe acela de a fi contribuit la progresul expresiv, estetic al limbii.

Metoda specifică disciplinei noastre este metoda diacronică, adică studierea limbii din perspectiva dezvoltării ei istorice, începînd din veacul al XVI-lea și pînă în vremea noastră. În atenția unui astfel de studiu vor sta faptele de limbă aparținînd diferitelor stiluri care intră în sfera noțiunii de limbă literară. Analiza faptelor se va face pe etape succesive, în raport cu perioada veche și cu normele actuale. O astfel de metodă, avînd ca fundamentare teoretică generală principiile dialecticii, va trebui să dezvăluie drumul ascendent al limbii române literare, de la originea ei și pînă în epoca în care ea a devenit un instrument unitar și evoluat, apt să răspundă multiplelor funcții ale unei culturi superioare.

2. Condițiile generale ale studierii istorice a limbii române literare

Este necesar să precizăm din capul locului că, în studierea istoriei limbii române literare, trebuie să se discearnă între numeroasele poziții teoretice și metodologice privind abordarea unei astfel de cercetări. Fără să intrăm aici în amănunte, vom semnala doar cîteva din problemele controversate ale studiului limbii literare.

Una dintre acestea se referă la baza dialectală a limbii noastre literare, mai exact spus, la contribuția adusă de graiurile limbii române la constituirea normelor ei actuale. Discuția a avut mai întîi ca obiect limba română din scrierile vechi, dar ea își găsește aplicare cu atît mai mult în perioada consolidării românei moderne. Nu mai puține discuții a suscitat și problema perioadei de formare a limbii literare. Pozițiile specialiștilor — avînd puncte de plecare diferite — sînt încă destul de împărțite. Nici asupra ponderii deținute de stilurile limbii în procesul dezvoltării limbii literare nu există un consens deplin. S-a combătut, de pildă, atenția acordată de unii lingviști locului limbii scriitorilor într-o istorie a limbii literare, în dauna contribuției aduse de stilurile neartistice, al căror rol nu ar trebui să fie subestimat.

În lucrarea de față nu ne propunem să căutăm soluții definitive pentru aceste controversate probleme, deoarece ni se pare că teoretizarea excesivă prezintă dezavantajul pierderii din vedere a semnificațiilor pe care le comportă limba literară ca formă de comunicare evoluată și unitară a unei culturi. Or, sub acest aspect, credem că, fără a subaprecia premisele teoretice ale cercetării istorice, important este să lăsăm să vorbească într-o măsură mai mare faptele integrate într-o imagine de sinteză. În această ordine de idei — care este pentru noi o ipoteză de lucru — vom urmări în cursul acestor pagini drumul ascendent al istoriei limbii literare, realizat prin extinderea sferei de întrebuințare a românei culte în diversele sectoare ale vieții social-culturale. Desigur, va fi necesar să pornim, după o prealabilă expunere teoretică, de la începuturile limbii literare, pentru a stabili apoi coordonatele determinante ale tendințelor ei, simțite ca esențiale de oamenii de cultură ai vremii. Prima parte a lucrării va fi consacrată, deci, constituirii și evoluției limbii literare în perioada veche, iar în continuare se va urmări procesul unificării și modernizării ei, ca expresie a unei aspirații naționale, a cărei realizare, manifestată și prin scris, trebuia să ducă la triumful ideii de unitate politică și culturală a tuturor românilor. Acest proces a fost secundat și de constituirea, în forme superioare, a limbii artistice românești.

Biruința deplină a limbii literare, evidentă abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, a fost precedată de o lungă etapă a căutărilor. Deceniile 4—6 ale veacului trecut au fost pentru limba română literară o perioadă de „chin al renașterii", cum a numit-o G. Ibrăileanu. Cu timpul însă, după 1880, spiritele se domolesc, apele se limpezesc, făcînd posibilă intrarea curentelor într-o matcă largă și comună, unde timbrul strident al limbii sunînd, o vreme, străin de firescul graiului popular, se aude din ce în ce mai slab, pînă se stinge. Dar pierzîndu-se, el lasă pe fondul tradițional și rezistent al limbii populare urme săpate adînc și contopite cu țesătura intimă a limbii, care ajunge să-și schimbe nu esența, ci funcția internă, calitatea ei: să se transforme dintr-un grai arhaic și, în mod fatal, limitat ca resurse de exprimare într-un instrument complex, suplu și nuanțat, capabil să îndeplinească funcțiile reclamate de progresul social, al ideilor, al științei, al literaturii și artei.

În consecință, va fi necesar să se urmărească etapele mai importante străbătute de limba literară în evoluția ei treptată spre cucerirea și adaptarea mijloacelor de expresie necesare exprimării culte și autorizate prin consacrarea uzului. Punctul de plecare îl vor forma inovațiile din structura veche și populară a limbii, acestora adăugîndu-li-se elementele neologice, devenite parte organică a materialului lingvistic filtrat și prelucrat prin intervenția oamenilor de cultură. Progresul normelor va rezulta nu atît dintr-o expunere explicită, cît din una implicită. Prin progres vom înțelege nu numai atingerea unui stadiu de exprimare evoluat, în care triumfă un corp de reguli impuse din

afară și devenite obligatorii, ci și lărgirea sferei de întrebuințare a limbii în mai multe sectoare ale vieții sociale în care limba servește ca mijloc unic de exprimare cultivată. Cu alte cuvinte, va fi vorba de examinarea modului în care limba dobîndește funcții multiple reclamate de noile ramuri de activitate din cadrul unor instituții, adică în raport cu nivelul lor de organizare și, ca urmare, potrivit cu posibilitățile de manifestare specializate de comunicare lingvistică prin așa-numitele stiluri ale limbii. Dar, pentru că progresul lingvistic înseamnă nu numai acumulare cantitativă, ci și dezvoltare calitativă, se va acorda locul cuvenit conceptului de „stil" al literaturii beletristice, cercetat nu ca sumă de trăsături proprii unor anumiți scriitori, ci ca serie de procedee comune, în general — uneori și în special — limbii artistice. Prin urmare, în lucrarea de față cititorul este îndemnat să nu caute o imagine a istoriei limbii literare în centrul căreia să se situeze limba scriitorilor, ci etapele principale din dezvoltarea limbii literare ca limbă a culturii, realizată prin aportul stilurilor caracteristice uzului literar de-a lungul istoriei lui Cercetarea mijloacelor de expresie individuală a limbii scriitorilor își găsește un loc mai potrivit într-o lucrare de istorie a limbii artistice, examinată sub aspectul evoluției formelor ei estetice, în sensul atribuit unei astfel de cercetări de Ov. Densusianu.

Pentru a scrie o istorie a limbii literare, se impune să avem în vedere complexitatea noțiunii cu care operăm, noțiune care ne obligă să nu acordăm într-un astfel de cadru statut privilegiat unuia sau altuia dintre componentele ei funcționale, întemeindu-ne pe o teză admisă *a priori*. Limba literară pe care o vorbim și o scriem astăzi este rezultatul unor eforturi îndelungate la care au colaborat în egală măsură scriitorii, dar și oamenii de știință și cultură, slujitorii școlii, ca profesori și autori de manuale, alături de gazetari și specialiști cu pregătire superioară din alte sectoare ale vieții de stat. Pe scurt, istoricul limbii literare este dator să studieze evoluția generală a limbii naționale în etapele ei decisive, care ilustrează „creșterea" ei cantitativă și calitativă definită prin unitate, corectitudine și bogăție. Căci în ea — în varianta literară — își găsește manifestarea cea mai desăvîrșită noțiunea de *limbă națională*, întrucît limba literară se întemeiază pe resursele întregii comunități de vorbitori, resurse cărora li se adaugă expresia lingvistică a achizițiilor noi ale științei și culturii.

Tabloul dezvoltării limbii literare pe care dorim să-l schițăm ni-l imaginăm nu asemenea unor linii ce se prelungesc și se ramifică, ci sub forma unor cercuri concentrice, care, mișcîndu-se de-a lungul unei ape, își lărgesc din ce în ce mai mult aria și circumferința. Vrem să sugerăm prin aceasta că evoluția limbii literare din orice perioadă trebuie înțeleasă ca realizare cantitativă, spațială, prin extinderea limitelor de întrebuințare a mijloacelor de exprimare asupra unor arii de activitate social-culturală tot mai numeroase și mai largi. Dar, continuînd comparația de mai sus, în mișcarea lor, cercurile nu se distanțează progresiv unul de celălalt într-o succesiune egală și permanentă. Curenții interni ai apei și cei externi contribuie la tulburarea imaginii geometrice, ideale, făcînd ca uneori liniile să-și piardă conturul, să se ciocnească de altele sau să se confunde cu ele, provocînd alte vibrații ce se propagă în direcții, pentru un timp, diferite.

Același lucru se întîmplă și în albia largă ce poartă cu ea cursul limbii literare. Acțiunea progresivă de lărgire și îmbogățire a sferei de cuprindere și utilizare a mijloacelor limbii nu descrie un drum lin și netulburat. Procesul este mult mai complex, el avînd un caracter dialectic, ceea ce înseamnă că se desfășoară prin ciocnirea dintre tendințe contrare ce modifică impulsurile inițiale, le schimbă sensul mișcării, slăbindu-i intensitatea sau, dimpotrivă, amplificîndu-l

și sporindu-i puterea de influențare. Coborînd analogia pe terenul concret al istoriei, să ne gîndim la inițiativa salutară și generoasă a Școlii ardelene în legătură cu ridicarea limbii la nivelul unei trepte de cultură superioară și la erorile care s-au născut dintr-o înțelegere norcalistă și o aplicare a principiilor teoretice neconformă cu spiritul limbii populare. „Vîntul" latinist, care a bătut cu tărie timp de aproape un secol, n-a schimbat, totuși, în mod radical, cursul istoriei limbii literare ; dar el nu a rămas nici fără urmări, întrucît „vibrația undelor" s-a întîlnit cu alte unde, pornite din alte curente moderne, cu care s-a întretăiat și s-a confundat. A recunoaște influenței latiniste meritele care-i revin în acțiunea de modernizare a limbii române literare și a i le restitui, descoperind și identificînd ce s-a păstrat din impulsul inițial, este una din sarcinile dificile, dar esențiale, ale istoricului limbii române literare din epoca mai nouă.

Ne-am oprit la un singur exemplu pentru a ilustra modul cum ne imaginăm fenomenul complex al dezvoltării și studierii limbii literare : nu pe dimensiuni lineare, nici ca o succesiune de micromonografii ale limbii scriitorilor, ci pe linii concentrice ce se interferează deseori. Desigur, analogia este aproximativă și nu poate sugera amănuntele procesului, în speță „șocurile" produse, natura lor și intensitatea variabilă a efectelor în planul evoluției. Important este să se rețină că mișcarea nu este uniformă, iar forța cu care se propagă unele unde, sub acțiunea factorilor determinanți, nu este proporțională cu efectul ei de durabilitate măsurat și înscris în timp.

Analogia de care ne folosim ne dă prilejul să facem și o altă precizare. Cercurile concentrice reprezentînd sferele de întrebuințare a limbii literare (sau stilurile) se modifică, se întrepătrund și se varsă, cu timpul, în cercul larg, și ultim, care le cuprinde pe toate și le absoarbe. Ne găsim în fața unei imagini rezultînd dintr-o sumă, mai exact, dintr-o sinteză evolutivă de elemente componente ce se întîlnesc sub regimul unor norme care le unifică, lăsîndu-le o libertate relativă înăuntrul unor limite circumscrise de perimetrul larg al limbii literare. Păstrîndu-și o anumită individualitate, în funcție de specificul lingvistic al zonei de activitate profesională care le-a impus, ele — stilurile funcționale — se alimentează din resursele unui material lingvistic național, prelucrat și devenit astfel limbă literară caracterizată *prin unitate în varietate.* Progresul nu se măsoară de data aceasta prin achiziții numerice, cantitative, ci prin virtuțile expresive, calitative, pe care limba și le-a cîștigat prin modelarea ei îndelungată și trudnică de cărturari zeci de generații de vorbitori, de mînuitori ai condeiului, de specialiști în diverse profesiuni și de scriitori. Care este locul ocupat de fiecare categorie în parte dintre acești făuritori de limbă literară este iarăși un lucru destul de dificil de stabilit. Ar fi să ignorăm însă o realitate ce trebuie admisă, cum vom arăta în altă parte, ca o axiomă că orice limbă literară evoluată a fost, de-a lungul întregii istorii a culturii, strîns legată de progresul literaturii. Studierea limbii artistice — sub forma stilurilor ei variate — oferă un material indispensabil pentru înțelegerea modului în care limba s-a mlădiat și s-a nuanțat spre a servi exprimării unei game variate a gîndirii și sensibilității omenești, în general.

Pentru a nu complica prea mult expunerea, vom renunța, ori de cîte ori vom socoti necesar, la aparatul critic încărcat, optînd pentru o prezentare cursivă a faptelor într-o imagine de sinteză în locul analizei erudite, bazate pe referințe numeroase. Sperăm ca în felul acesta să răspundem condiției esențiale cerute de o lucrare didactică, și anume accesibilitatea, fără a aduce prin aceasta prejudicii ținutei științifice impuse de tratarea problemelor potrivit cu cerințele lingvisticii actuale. Ținem să precizăm, însă, că în lucrarea de față

nu ne-am propus să depășim caracterul ei de „privire generală", din unghiul căreia prezentăm faptele utilizînd, într-o mare măsură, și contribuțiile celor mai de seamă dintre specialiștii noștri.

3. Schiță de periodizare a istoriei limbii române literare

Asupra periodizării istoriei limbii române literare nu s-a ajuns încă la un punct de vedere unitar.[1] Majoritatea cercetătorilor sînt însă de acord că trebuie să distingem două epoci fundamentale: *a.* vechea română literară și *b.* româna literară modernă. Între acestea am putea să delimităm o perioadă de „tranziție", cuprinsă între anii 1780 și 1840, reprezentînd, de fapt, prima etapă din istoria formării limbii române literare moderne.

În epoca veche nu avem o limbă literară propriu-zisă, normată unitară, și stabilă, ci mai multe variante cultivate ale unor subdialecte dacoromâne dintre care nici una nu tinde, cel puțin pînă pe la 1750, către preponderență. Efortul cărturarilor se îndreaptă acum nu spre fixarea normelor, ci spre impunerea românei ca limbă de cultură în locul slavonei și spre îmbogățirea ei cu elemente lexicale noi. În acest interval se pot distinge două perioade mai importante:

a. Cea dintîi începe, probabil, de prin secolul al XV-lea și durează pînă la 1640. Acum limba română este cultivată prin puține scrieri originale (în special documente și scrisori) și prin destul de rarele traduceri și tipărituri bisericești apărute mai ales în Transilvania. Există totuși, în această etapă, două variante literare: una de tip nordic (în primul rînd maramureșeană) și alta de tip sudic (munteană și sud-transilvăneană).

b. A doua perioadă durează de la 1640 pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În acest interval, româna înlătură definitiv slavona ca limbă oficială, asumîndu-și integral rosturile unei limbi de cultură în toate țările române. Personalități culturale de mare prestigiu, ca: Varlaam, Dosoftei, Simeon Ștefan, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Antim Ivireanul ș.a. depun eforturi pentru cultivarea limbii române prin texte originale și traduceri. Variantele literare se delimitează mai precis, în special cea moldoveană și cea munteană. Începe și cultivarea valorilor estetice ale limbii române, prin contribuția lui Dosoftei și Cantemir. Totuși, româna cărturărească se află încă destul de aproape de vorbirea populară, principalele surse de împrumut extern rămînînd cele orientale: slavona, turca și greaca; ea nu dispune de o terminologie științifică, iar dintre stilurile funcționale, numai cel administrativ poate fi delimitat mai precis.

Epoca veche se încheie pe la 1780, an care marchează, prin tipărirea celei dintîi gramatici a limbii noastre, începutul unui lung proces de normare și unificare a exprimării culte.

---

[1] Vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 35—40; cf. și Ignat Bociort, *Aspecte metodologice într-o discuție privitoare la periodizarea limbii române culte*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1972, p. 161—174.

O prezentare critică a părerilor exprimate pînă acum privitoare la această problemă face Ion Gheție în *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 63—68.

Istoria modernă a limbii române literare cuprinde trei perioade mai importante :

a. Prima perioadă, numită de unii și premodernă sau de tranziție, este delimitată, firește aproximativ, de anii 1780—1840. În această etapă, scrierile laice, originale sau traduse, înlătură supremația de veacuri a textelor religioase. Consecința imediată este destrămarea unității limbii culte realizată în tradu-cerile bisericești tipărite între 1725 și 1780 și accentuarea diferențierilor dialectale dintre variantele literare. Totuși, în primul sfert al veacului trecut este evidentă și o tendință de unificare a limbii culte, de data aceasta integral deliberată, prin cărțile tipărite la Buda sub supravegherea lui Petru Maior.[1] Criteriul fundamental de la care pleacă învățatul transilvănean în selectarea normelor este cel „al maximei apropieri de prototipul latin".[2] Spre sfîrșitul acestei perioade, însuși Heliade Rădulescu adoptă în bună măsură acest principiu, o dată cu cele mai multe dintre normele propuse de Petru Maior.

b. Cea de a doua perioadă, cuprinsă între 1840 și 1880 [3], reprezintă etapa căutărilor de soluții privitoare la îmbogățirea și codificarea limbii, etapă caracterizată prin discuții teoretice și propuneri concrete, în centrul lor situîndu-se problema împrumuturilor, a adaptării lor, a bazei populare a limbii literare, a ortografiei cu litere latine și a unificării formelor. Tot acum Academia Română fixează și principalele norme ale românei literare moderne.

c. Cea de a treia perioadă o situăm între 1880 și 1900. Acum are loc, în linii mari, unificarea variantelor literare. Tot acum se consolidează stilurile limbii literare, inclusiv stilurile limbii artistice românești prin operele marilor clasici. Această primă etapă se prelungește pînă în jurul anului 1900. În 1904, prin modificările aduse de Academia Română ortografiei, se stabilesc definitiv bazele scrierii noastre fonetice, păstrată, cu unele retușări ulterioare, pînă în vremea noastră.

Secolul al XX-lea se caracterizează prin utilizarea normelor unitare în limba scrisă, unitate înțeleasă, evident, în sensul relativ, și nu absolut al cuvîntului. Procesul desăvîrșirii unității în exprimarea literară intră într-o fază nouă și ultimă după formarea statului național român unitar, în 1918, cînd unele particularități din limba scrisă, folosită de oamenii instruiți din provinciile care au reintrat în componența României, se șterg, limba acestora integrîndu-se în normele generale și oficiale reprezentate de uzul exprimării culte a intelectualilor din capitala țării.

Preocupările din veacul nostru și din ultimele decenii mai ales, după reforma ortografică din 1953, și după apariția, în 1960, *a Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație,* sînt îndreptate spre acțiunea de cultivare a limbii, de păstrare a unui anumit grad de corectitudine, cu deschidere spre inovația lexicală și stilistică, dar fără prea multe concesii făcute modei, prețiozității și falsei originalități.

Fiind o variantă lingvistică superioară prin unitatea structurii ei și o expresie a culturii naționale prin funcțiile îndeplinite, în limba literară se întîlnesc, se dezvoltă și se propagă tendințele vorbirii culte, avîndu-și izvorul în tradiția

---

[1] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 132 ; I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 481—48[illegible]

[2] I. Gheție, *op. cit.*, p. 482.

[3] Anul 1840 marchează apariția revistei „*Dacia literară*" și constituirea curentului istoric și popular, iar anul 1860 reprezintă momentul adoptării oficiale a scrierii cu alfabet latin în Principate (mai exact, în Muntenia, pentru că în Moldova acest sistem de scriere s-a impus abia în 1862).

urmată de cei ce o folosesc. Acest model este însă depășit în spirit creator prin cuceririle datorate progresului din ramurile științei, prin primenirea și mlădierea mijloacelor de exprimare, ca și prin intervenția în materialul lingvistic a marilor scriitori. Departe de a fi o schemă convențională și rigidă, limba literară este locul geometric unde se adună și se manifestă dinamica limbii, fierberea ei susținută de fluxul mereu viu al complexității vieții sociale, care îi îngrădește și-i temperează excesele, lăsîndu-i însă deschise porțile înnoirilor acceptate de natura limbii și consfințite de autoritatea supremă a uzului.

Studiul diacronic este chemat să aducă dovada acestei imagini a istoriei limbii literare române, schițate aici.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRELIMINARII TEORETICE

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LIMBA LITERARĂ. NOȚIUNI GENERALE

1. Constituirea istoriei limbii literare ca disciplină a lingvisticii

Istoria limbii literare a intrat în sfera de preocupări a lingvisticii, ca disciplină independentă, în ultimele 3—4 decenii. Cauza acestei întîrzieri trebuie căutată în concepțiile care au dominat lingvistica europeană din secolul trecut și chiar din primele decenii ale secolului al XX-lea. Este știut că lingvistica din prima jumătate a veacului al XIX-lea avea ca obiect studiul istoric și comparativ al limbilor indo-europene vechi, iar lingviștii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor erau călăuziți de principiile istoriste ale neogramaticilor. Potrivit acestor principii, limba era studiată ca fenomen de dezvoltare naturală și istorică, în virtutea „legilor" care explicau transformările petrecute în evoluția ei. Limba literară era considerată o formă artificială în comparație cu limba populară și, în consecință, ea se situa în afara preocupărilor științei limbii.[1] Acest curent a cîștigat teren la începutul secolului nostru, cînd s-a constituit *geografia lingvistică*, al cărei obiect de cercetare sînt dialectele, adică formele de existență concretă a limbii, studiate pe teren. De aceea, în lucrările lingviștilor noștri de la sfîrșitul secolului trecut și din primele decenii ale secolului al XX-lea, preocupările de istorie a limbii române se asociau cu interesul pentru cercetarea graiurilor românești. Este de ajuns să amintim, în această ordine de idei, contribuțiile lui A. Philippide, precum și cea mai mare parte a lucrărilor lui Ov. Densusianu și ale lui S. Pușcariu.

Totuși, conceptul de limbă literară, în sensul actual al termenului de variantă cultivată a limbii naționale, dirijată de norme scrise, a fost sesizat, fie și în treacăt, de lingvistica mai veche, începînd chiar cu neogramaticii. Astfel, sub denumirea de „limbă comună", termen folosit de H. Paul, iar la noi de A. Philippide, trebuie să înțelegem noțiunea de limbă literară. Termenul

---

[1] Materialul „brut" al lingvisticii, susținea B.P. Hasdeu, „se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi" (*Etimologicum Magnum Romaniae*, tom. II, 1887, p. XII). Lingvistul român separa, deci, net *vorbirea cultivată*, redusă de el, în chip unilateral, la limba unui grup restrîns de vorbitori, de limbajul *„viu"* și *natural*, al cărui purtători erau oamenii din popor. Cf. și F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1964, p. 45—48, care opune limba vorbită limbii scrise, insistînd asupra caracterului artificial al acesteia din urmă. Aceeași teză stă și la baza lucrării lui Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg—Paris, 1909. Pentru amănunte în legătură cu problema în discuție, v. R.A. Budagov, *Literaturnye jazyki i jazykovye stili*, Moskva, 1967, p. 6 și urm.

este întrebuințat și de A. Meillet și de J. Vendryes. Acesta din urmă acordă un loc destul de întins analizei noțiunii în discuție[1], pe care el o identifică cu limba scrisă, deosebind-o de limba literară. Prin „limba literară" Vendryes înțelege însă limba literaturii artistice, ca limbă specială, care cere o anumită „inițiere" în cercetare[2].

În cultura noastră nu au lipsit preocupările pentru normarea și cultivarea limbii române. Ele își află începutul în Transilvania, la reprezentanții Școlii Ardelene — îndeosebi în scrierile, rămase în manuscris, ale lui I. Budai-Deleanu. Mai realiste și cu șanse mai mari de reușită s-au dovedit a fi propunerile unor scriitori din generația de la 1848, ca I. Heliade Rădulescu, C. Negruzzi, Al. Russo, urmați de Al. Odobescu și M. Eminescu, care au ținut treaz interesul pentru problemele unificării și îmbogățirii limbii române, fără a admite sacrificarea specificului ei național și popular.

Cercetările propriu-zise de limbă literară au apărut la noi tîrziu. Prima dintre acestea o datorăm lui Petre V. Haneș[3], pentru care limba literară reprezintă un capitol special din istoria limbii; ea aparține în egală măsură și istoriei literaturii, deoarece cuprinde materialul utilizat în manifestările literar-artistice. Studiind limba scriitorilor din perioada menționată, autorul consemnează numeroase fapte arhaice și regionale din literatura acestei epoci, care demonstrează oscilațiile normei în scrisul nostru literar din această vreme, alături de tendințele de îmbogățire și exprimare îngrijită a limbii. Preocupări similare, deși diferite ca teorie și metodă, au avut G. Ibrăileanu și Ov. Densusianu în unele cursuri universitare litografiate, publicate abia în ultima vreme. Primul a consacrat problemelor limbii literare vechi și premoderne o bună parte din cursul intitulat *Istoria literaturii moderne (Epoca lui Conachi)*, ținut la Universitatea din Iași în anii 1909—1910[4], iar lingvistul bucureștean a cercetat istoria mijloacelor estetice ale limbii române în *Evoluția estetică a limbii române*, curs predat la Universitatea din București în anii 1929—1932; 1937—1938[5].

Recunoașterea istoriei limbii literare ca ramură a lingvisticii cu un obiect propriu a rezultat indirect din faptul că la Congresul al VIII-lea de studii romanice, ținut la Florența în 1956, referatul de bază, prezentat de B. Terracini, a avut ca obiect analiza conceptului de limbă literară.

Istoria limbii române literare este, așadar, o disciplină recentă, al cărei studiu în universitățile noastre a început în urmă cu trei decenii. Îndeosebi între anii 1954 și 1956 s-au dus numeroase discuții în revistele noastre de specialitate și în publicațiile altor țări cu privire la definirea conceptului de limbă literară. O primă distincție ce trebuia făcută era delimitarea sferei de limbă literară de aceea a limbii artistice. La aceasta s-a adăugat, în cazul românei literare, discutarea amplă și deseori contradictorie a unor probleme specifice limbii noastre, și anume originea și baza ei dialectală, etapele ei de dezvoltare, condițiile de realizare a unității ei, precum și locul limbii scriitorilor în cadrul studiului istoric al limbii.

---

[1] Vezi J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 306 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 321.

[3] *Limba literară română în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, ediția I, 1904; ediția a II-a, 1927.

[4] G. Ibrăileanu, *Opere*, 7. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, Ed. Minerva, 1979.

[5] Ov. Densusianu, *Opere*, III. Ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, Ed. Minerva, 1977.

2. Definiția și sfera noțiunii de limbă literară

În urma acestor dezbateri, s-a impus o definiție mai cuprinzătoare și mai adecvată a noțiunii de limbă literară; potrivit acestei definiții, limba literară este aspectul normat și cultivat al unei limbi naționale.[1] Altfel spus, limba literară este acea variantă a limbii naționale caracterizată printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigură o anumită unitate și stabilitate, precum și prin caracterul ei prelucrat, îngrijit.[2] Ea are o sferă largă, întrucît cuprinde producțiile și manifestările culturale, în sensul larg al cuvîntului: este limba scrierilor științifice, filozofice, beletristice, a presei, a vieții politice, precum și limba folosită în diferite instituții: administrație, școală, teatru etc. Această ramificare a limbii literare, în funcție de întrebuințarea ei într-o anumită sferă de activitate socială, dă naștere așa-numitelor stiluri: științific, literar (artistic), administrativ și publicistic.

Limba literară este o formă elaborată de existență a limbii comune, naționale, ea este expresia ei cea mai desăvîrșită, în sensul că reprezintă o sinteză a dezvoltării și a posibilităților limbii întregului popor. Fiind legată de tradiție, ea este mai conservatoare decît limba populară, mai convențională, dar și mai receptivă la inovațiile impuse de dezvoltarea economiei, a științelor și a tehnicii. Ea este, totodată, un produs al vieții culturale a unui popor, ale cărui manifestări spirituale le exprimă în formele scrisului și le transmite de la o generație la alta. De aceea, a și fost numită de unii lingviști *limbă de cultură (langue de civilisation, Kultursprache)*. Întrucît limba literară reprezintă aspectul *cultural* al unei limbi (de aceea unii lingviști, de exemplu Al. Niculescu, preferă formula „limba culturii"), spre deosebire de graiurile populare, reprezentînd aspectul natural al aceluiași idiom, cele două forme de existență a limbii „constituie obiectul a două ramuri deosebite ale lingvisticii, ba chiar a două lingvistici, avînd principii și metode deosebite".[3]

Este limpede însă că, avînd arii de cercetare deosebite sub raport metodologic, cele două ramuri ale lingvisticii nu pot fi izolate din punct de vedere sociolingvistic și schematizate cu sisteme proprii, ci trebuie privite în interdependența și interacțiunea lor. „Ceea ce numim limbă (germană, engleză, arabă etc.) afirmă un lingvist contemporan, este în realitate un incredibil plurisistem multiform și pluristratificat sociocultural de constante și variante".[4]

---

[1] O prezentare amănunțită a conceptului de limbă literară la Iorgu Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III (1954), nr. 6, p. 52—77.

[2] Ion Gheție consideră că noțiunea de „stabilitate" nu este indispensabilă în definirea limbii literare, întrucît este inclusă în ideea de normă *(Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982, p. 21). Este adevărat că noțiunile sînt contingente, nu însă și implicate, deoarece stabilitatea (relativă) a normei este o necesitate, iar norma consfințește acest caracter al limbii literare.

[3] G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, 1972, p. 5.

[4] Mario Wandneszka, *Formalinguistik, Psycholinguistik, Soziallinguistik, Interlinguistik*, în *Probleme der Sprache*. Eine interdisziplinare Ringvorlesung, Studium generale der Johannes Gutenberg — Universität, Mainz, Mainzer Universitätsgespräche, Wintersemester 1972/1973 und Sommersemester 1973, p. 129.

3. Limba literară în raport cu nivelul sistemului limbii și cu nivelul vorbirii

Deoarece existența limbii literare este condiționată de existența unui corp de norme, acceptate de vorbitori ca obligatorii, este necesar să examinăm raporturile dintre structura limbii, normă și vorbirea individuală.

În lingvistica actuală se disting trei niveluri ale limbii:

a. **Nivelul structural** al limbii ca sistem. Acesta ar fi nivelul ideal, ale cărui elemente reprezintă un ansamblu și se condiționează reciproc printr-o rețea de relații interne. Structura limbii este, așadar, o schemă, un tipar, a cărui configurație explică felul în care este organizată limba, expresia ei ultimă, esența limbii, care nu se schimbă în funcție de variațiile vorbirii.

b. **Nivelul normei.** În întrebuințarea ei concretă, ca variantă cultivată și unitară a limbii naționale, limba nu se identifică însă cu schema ei ideală, abstractă. Sistemul unei limbi corespunde treptei celei mai înalte de abstractizare lingvistică, deoarece în el intră categoriile cele mai generale ale limbii, *admise ca realizări posibile.* Situația este mai complicată cînd sistemul oferă mai multe posibilități din care numai o parte se impun în limba literară. Aici intervine *norma*, al cărei rol este de a *selecta* din elementele sistemului unele variante, implicate în sistem și actualizate în limbă. Să recurgem la un exemplu din domeniul derivării. În sistemul formării cuvintelor din limba română există mai multe sufixe care numesc profesiunea exercitată de cineva (*nomina occupationis*): **-ar** : *cizm-***ar**, *zid-***ar**; **-aș** : *căruț-***aș**; **-ist** : *tractor-***ist** etc. Norma vorbirii literare și dialectale nu admite decît folosirea anumitor sufixe pentru derivarea substantivelor din categoria de mai sus, deși toate aceste mijloace figurează printre posibilitățile de derivare autorizate teoretic de sistem. Nu putem totuși spune *zid-aș* sau *tractor-ar, nu pentru că am încălca sistemul, ci pentru că am contrazice realizarea lui socială, adică norma.* Natural că la aceste explicații teoretice care țin de tipologia normei se adaugă și altele de ordin istoric. Unele sufixe sînt vechi și moștenite, de exemplu **-ar** în *cizmar*, altele sînt împrumuturi vechi slave (**-aș**), altele împrumuturi relativ recente (**-ist**). De aici rezultă că între sistem și normă există o interdependență istorică: cu cît sistemul se îmbogățește, cu atît norma își lărgește sfera, selectînd din sistem și combinînd afixele cu materialul lexical pus la dispoziție de limbă.

Alta este situația atunci cînd vorbitorul pronunță *h'er* pentru *fier* sau *h'atră* pentru *piatră*, și cu atît mai mult *ĥin* în loc de *fin* (substantiv denumind o persoană considerată în raport cu nașii săi). Faptele se situează sub nivelul normei limbii literare (deși ca elemente definitorii ale graiului respectiv, ele aparțin normelor acelui grai). Raportate la limba literară, ele sînt fenomene limitate, particulare, individuale. De aceea, pe drept cuvînt, afirmă E. Coseriu că norma cuprinde numai elementele care au caracter social, comun, ceea ce presupune eliminarea din vorbire a tot ce este fenomen individual, ocazional sau momentan.[1] Aceasta înseamnă că în cadrul limbii trebuie să distingem, alături de un sistem funcțional, și un sistem al realizărilor sociale „normale", căci, afirmă același lingvist, „limba în sensul larg al termenului, nu este numai sistem funcțional, ci în aceeași măsură, realizare normală"[2].

Facem precizarea că accepția dată aici normei vizează, cum se vede, un nivel teoretic intermediar între nivelul limbii ca sistem și nivelul vorbirii, față de

---

[1] E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, p. 146.

[2] *Ibidem*, p. 150.

norma prescriptivă, literară ca variantă cultă, supradialectală și unitară, reprezentînd stadiul superior de existență a limbii naționale. Ne-am referit totuși la noțiunea de normă teoretizată de L. Hjelmsev, de Cercul lingvistic de la Praga și dezvoltată de Eugen Coseriu pentru a atrage atenția asupra conținutului diferit al celor două noțiuni.

c. **Nivelul vorbirii** se referă la întrebuințarea individuală a limbii în împrejurările variate și concrete ale vieții și activității sociale. În sfera largă a vorbirii individuale își găsesc loc mijloacele de exprimare „vii" ale limbii, dar și particularitățile specifice unor vorbitori. Vorbirea se manifestă în forme variate, determinate de atitudinea, temperamentul sau gradul de cultură al vorbitorului, precum și de împrejurările în care este pus [1]. De aici nu rezultă că la nivelul vorbirii individuale domnește arbitrarul. Dacă lucrurile ar sta așa, posibilitatea înțelegerii reciproce a vorbitorilor prin limbaj ar fi stînjenită, dacă nu chiar anulată. Limba vorbită este guvernată și ea de anumite norme decurgînd din graiul folosit de vorbitor, care intră în formele stilului oral și se subordonează unui sistem complex de factori reprezentat de procedeele acestui stil.

Așadar, în timp ce limba este o realitate ideală, structurată de un sistem, norma limbii este o realitate socială și istorică, realizată prin tradiție și convenție, iar vorbirea individuală este locul unde se manifestă libertatea de comunicare, între anumite limite totuși, impuse de experiența lingvistică a generațiilor anterioare și de viața sufletească a indivizilor care alcătuiesc comunitatea socială respectivă.

4. Caracterul normat al limbii literare

Normele, fixate mai întîi de filologi în gramatici, iar în secolele din urmă de forurile științifice cele mai înalte ale unei țări, și anume academiile, sînt rezultatul unui întreg proces de dezvoltare socială și culturală. O contribuție de seamă aduce în această privință literatura sau, mai exact, impunerea unor formule folosite în operele scriitorilor de prestigiu.

Caracterul normat se manifestă în toate compartimentele limbii. În fonetică, el se referă la pronunțarea și scrierea sunetelor ; în gramatică, la respectarea regulilor flexiunii și ale construcțiilor ; în lexic, la utilizarea cuvintelor înțelese pe întregul sau aproape pe întregul teritoriu lingvistic al națiunii respective. Ne limităm la un singur exemplu din domeniul derivării. În ALR, serie nouă, vol. V, sînt înregistrate mai multe variante pentru adjectivul *glumeț : șăgos, șuguitori, șăgaci* (în Moldova), *glumeț, șod. șodeț* (în Ardeal), *glumuos* (în Maramureș), *glumaș* (în Banat). Toate aceste formații sinonimice, excepțînd pe *glumeț*, se situează în afara normei literare. Ele sînt considerate deci elemente regionale, pe care limba literară le evită.

Cum se constituie normele unei limbi literare ? Ele au la bază trăsăturile lingvistice ale unui grai sau ale unui dialect. De exemplu, la baza limbii noastre literare actuale stă subdialectul muntean, cu sistemul său fonetic și cu o bună parte din particularitățile lui gramaticale și lexicale. Dar limba română literară actuală nu se confundă cu particularitățile acestui grai. Deși continuă trăsă-

[1] O situație specială deține limba artistică, al cărei teren aparține nivelului individual al limbii, cu deosebirea că ea se subordonează altor norme, derivate din funcția estetică a limbii în opera literară. Prin aceasta limba artistică depășește conceptul de normă lingvistică, avîndu-și normele ei proprii, care sînt cele ale stilisticii creației literare.

turile unui dialect (subdialect sau grai), limba literară se situează deasupra dialectelor teritoriale, ea reprezintă o *normă supradialectală unică*. Această variantă care reflectă structura limbii naționale se realizează cu timpul, prin contribuția — deși inegală — a mai multor dialecte ale aceleiași limbi.[1] Lucrul acesta s-a întîmplat la noi mai întîi după ce Bucureștiul devine, începînd cu anul 1862, capitala Principatelor Unite, deci și centrul cel mai important al vieții politice și culturale a românilor. Procesul unificării a continuat și s-a desăvîrșit după formarea statului național român unitar în 1918, deziderat istoric vital al poporului nostru. Limba vorbită de oamenii culți din București a avut un ascendent asupra limbii vorbite și scrise de intelectualii din celelalte provincii, dar ea a fost influențată, într-o anumită măsură, și de oamenii instruiți din Moldova și Transilvania. Asupra cîtorva fapte de acest fel a atras atenția Emil Petrovici. Astfel, așa cum rezultă din ALR, fonetismul *strein* (*strin, striin*) din aria de est a regiunii București a cedat locul lui *străin*, care e specific graiurilor nordice. Tot astfel munt. *subțioară*, față de mold. și ard. *subsuoară*. În flexiunea verbală întîlnim o interesantă sinteză de trăsături dialectale deosebite. Iată paradigma verbului *a spune*, așa cum a fost înregistrată de ALR, în aria din jurul Bucureștiului și în cea din jurul Iașului :

București	**Iași**
spui	*spun*
spui	*spui*
spune	*spuni*
spuném	*spúnim*
spunéți	*spúniț*
spúne	*spun*

Se vede, comentează Emil Petrovici, că formele moldovenești sînt cele literare, dar că ele au forma de pronunțare muntenească, cu *e* neaccentuat netransformat în *e* închis sau *i* (ca în mold. *spunim*), cu *ț* final palatalizat, adică urmat de un „i" scurt final : *spuneți*. Un subdialect, cel moldovean, a dat formele, celălalt, cel muntean, pronunțarea [2].

Exemple, observă în continuare Emil Petrovici, se pot găsi și în lexic. De pildă, termenii : *ginere* sau *ginerică, bojoci*, deși sînt munteneșți, nu au fost acceptați de limba literară, locul acestora luîndu-l sinonimele lor nemunteneșți : *mire* și, respectiv, *plămîni*. Exemplele ar putea fi înmulțite. Ele demonstrează că limba literară nu coincide, în ultimă instanță, cu un dialect, ci este o *limbă comună*, o *koiné*, întemeiată pe un dialect și realizată prin contribuția inegală, dar reală, a mai multor dialecte. În acest sens, limba literară este, ca limbă comună, varianta prelucrată a limbii naționale. B.P. Hasdeu a definit cu claritate această noțiune, raportînd-o la factorii dialectali : „Limba națională este ea oare acel singur dialect oarecum privilegiat ? Nu. Este ea complexul celorlalte dialecte, afară de unul singur ? Iarăși nu. Limba națională ne înfățișează așa-zicînd congresul tuturor acelor dialecte sub președinția acelui singur" [3].

---

[1] O definiție concisă, sub acest raport, a dat Yury Serech : *„Limba literară este un fenomen supradialectal utilizînd fenomene produse în dialecte" (Toward a Historical Dialectology : its Delimitation of the History of Literary Language*, în *„Orbis"*, III (1954), nr. 1, p. 53).

[2] Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX (1960), nr. 5, p. 66—70. Pentru unele completări și rectificări la afirmațiile lui E. Petrovici, vezi I. Gheție, *Pe marginea unei hărți din ALR (spúnem-spuném)*, în FD, IV (1962), p. 243—250.

[3] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, tomul III, 1881, p. 82.

Caracterul normat al limbii literare nu implică ideea că ea este o limbă fixată o dată pentru totdeauna, dar nici faptul că e supusă unei evoluții regulate ; limba literară este o limbă caracterizată printr-un fel de echilibru, variabil în mod constant între fixare și evoluție[1]. Este vorba de ceea ce G. Devoto numește „o stabilitate lingvistică activă" [2]. Aceasta înseamnă că limba literară nu respinge inovațiile pe care le consacră uzul. De exemplu, în timp ce limba română literară păstrează formele pronumelui demonstrativ : *acesta, aceasta, acela, aceea* din textele maramureșene, față de variantele muntenești și populare : *ăsta, asta, ăla, aia* etc., ea a acceptat alte forme, cum sînt : *paisprezece, șaisprezece, șaizeci*, pe care le-a impus uzul și care au intrat în norma limbii literare. Alteori, varianta veche se păstrează doar în limba populară, cum s-a întîmplat cu verbul *a rămînea*, a cărui formă a fost înlocuită în limba literară cu *a rămîne*. Aceeași tendință de trecere de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a se observă și la verbele *a apărea, a dispărea*, pronunțate și scrise azi din ce în ce mai des *a apare, a dispare*. Limba literară nu a adoptat încă aceste forme, dar ele au șanse să se impună. Există, așadar, în limba literară un proces continuu de înnoire, de adaptare a formelor, prin care tradiția și convenția sînt completate și modelate de uz și inovație. În felul acesta, limba literară este ferită de primejdia separării de întreaga ei istorie și, implicit, de pericolul închistării în tipare rigide și anacronice, desprinse de fluxul viu al limbii vorbite [3].

Din cele spuse pînă acum rezultă că fenomenele care au loc în procesul evolutiv, de consolidare și perfecționare a normelor, nu se confundă cu transformările petrecute în graiuri. În cazul limbii literare operează un principiu *conștient, voluntar*. Din această cauză, normele sînt în mare măsură un produs al *selecției*. Prin caracterul lor *selectiv*, ele se opun normelor limbii comune și dialectelor, ale căror transformări sînt un produs *natural*, istoric, al evoluției. Chiar dacă sînt impuse „de sus în jos" de către o tradiție scrisă culturală și literară de prestigiu sau, în ultimele secole, de către autoritățile științifice oficiale (academiile țărilor respective), normele consfințesc, de obicei, un *uz* mai mult sau mai puțin *general* sau mai răspîndit pe cale scrisă al unuia dintre graiuri la un moment dat. La perfectul compus, de exemplu, auxiliarul are formele *a* și *au* la pers. a III-a singular și, respectiv, plural : *a mers, au mers*, pentru că așa se spunea în limba veche (formă prezentă și azi în graiurile de tip sudic), și nu *o mers, or mers*, cum se rostește în cea mai mare parte a teritoriului lingvistic dacoromân. Se pot invoca, așadar, aici și tradiția scrisă, etimologia ș.a. Ele nu explică însă toate faptele de amănunt. Căci un fenomen poate lua înfățișări diferite în două sau mai multe graiuri. Lat. *scribere* sună (*a*) *scrie* pe o largă zonă lingvistică a țării (în Transilvania, în Maramureș, Moldova și Bucovina), dar (*a*) *scri* în Muntenia și (*a*) *scria* în Banat. Față de această evoluție divergentă, limba literară s-a călăuzit nu după criteriul „ce e muntenesc e și literar" — el nu fusese admis nici de Heliade — , ci după altul,

---

[1] Vezi A. Meillet, citat, de J. Vendryes, *op. cit.*, p. 320.

[2] Vezi G. Devoto, *Nuovi studi di stilistica*, Firenze, 1962, p. 232.

[3] O frumoasă caracterizare alegorică, în acest sens, a făcut lingvistul francez J. Vendryes: *„Limba scrisă (literară) este stratul de gheață dintr-un riu. Apa care continuă să curgă pe sub gheața ce o ține încătușată este limba populară și naturală. Frigul care produce gheața atînd să oprească riul este efortul gramaticilor și al pedagogilor, iar raza de soare care redă limbii libertatea este forța de neînfrînt a vieții biruitoare peste reguli și nimicitoare a obstacolelor tradiției"* (*Le langage*, p. 325).

cel etimologic, care coincide de astă dată și cu principiul răspîndirii formei în cauză.

Dar aceste criterii nu au valoare absolută în materie de selecție. Există cazuri cînd graiurile se folosesc de sinonime foarte diferite între ele, fără ca vreunul să fi avut șansa de a fi fost selectat ca normă. De pildă, atît munt. *nițel, nițică*, mold. *o leacă de*, cît și ard. *o țîră de* au colorit „dialectal", varianta literară a acestora fiind *puțin(ă)*, cu tot caracterul destul de șters al cuvîntului. Din acest punct de vedere trebuie înțeleasă afirmația că graiurile sînt mult mai bogate în resurse individuale de expresie, în comparație cu limba literară, care este, prin funcția ei, mai săracă în această privință, dar mai bogată în mijloace suple de comunicare, apte să exprime noțiuni și judecăți pe o treaptă de generalitate și abstracție superioară graiurilor.

Afirmația nu trebuie înțeleasă în sensul absolut al cuvîntului, căci modalitățile registrului nostru de exprimare variază în funcție de situație, de context, adică de factori extralingvistici, care dețin un rol important în împrejurări particulare, determinante. „Noi vorbim acasă altă limbă decît în public, cu numeroase variante și interferențe fonetice, lexicale, gramaticale, idiomatice." „On parle dans sa propre langue, on écrit en langue étrangère", spune Jean Paul Sartre, *Les mots*, Paris, 1964, p. 136"[1]. (Cf. și citatul în Jean Paul Sartre, *Cuvintele*, București, 1965, p. 160).

Din cele spuse pînă aici nu rezultă că limba literară acceptă pur și simplu în graiuri, adică unilateral, elemente variate, încadrate apoi în norme. Avem a face și cu un proces invers, de influență a limbii literare asupra graiurilor, care se modifică, cel puțin în unele aspecte sesizabile, potrivit modelului exprimării culte. Faptul a fost demonstrat pe larg, în ce privește fonetica, pe baza anchetelor pe teren într-o amplă lucrare recentă.[2]

5. Caracterul cultivat al limbii literare

Dacă prin caracterul normat limba literară se opune graiurilor, selectînd și sintetizînd elementele comune ale limbii naționale, prin caracterul cultivat (îngrijit, prelucrat, elaborat, ca urmare a intervenției factorului conștient) ea se opune limbajului spontan al conversației curente. Acesta din urmă este mai „liber", mai puțin supus constrîngerilor, fapt ce îi permite să lase loc utilizării termenilor populari și expresiilor familiare, precum și unor procedee variate specifice stilului oral. Termenul *literar* din expresia *limbă literară* se referă nu numai la aspectul scris al limbii, cum ne-ar indica la prima vedere etimologia (lat. *littera* „literă"), ci și la forma îngrijită, controlată a comuni-

[1] Mario Wandrueszka, *loc. cit.*

În legătură cu raportul dintre cele două variante ale aceleiași limbi, să amintim o definiție a lingvistului german din secolul trecut. H. Steinthal, care stabilea astfel deosebirea dintre acestea: *„Limba literară este patria numai a cugetării noastre ; patria simțirii și a inimii noastre este dialectul provincial al locului de naștere"* (Citatul la B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, t. III, Istoria limbii române, I. *Principie de lingvistică*, 1881, p. 49).

[2] Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

cării unui vorbitor cult. O incursiune în istoria termenului *literar* va lămuri evoluția sensului cuvîntului pînă la accepțiunea lui actuală[1].

La vechii romani, *litteratus* era cel ce cunoștea literele *(litterae)*, adică cel care era știutor de carte. *Litteras scire* însemna „a ști să citești", *litteras nescire* „a nu ști să citești", *illiteratus* avea sensul de „neștuitor de carte". Substantivul *litteratura* era echivalentul latinesc al grecescului *grammatica*, avînd înțelesul de „știința (cunoașterea) scrisului și cititului". Mai tîrziu, *litteratus* a ajuns să însemneze nu numai „a ști să scrii", ci și „a fi foarte cult", înțeles care se apropie de sensul actual al adjectivului (limbă) *literară = cultivată*, adică folosită de oamenii culți. În Evul mediu însă, cînd limba de cultură era latina, *litteratus* a căpătat sensul de „cunoscător al latinei" ceea ce echivala cu a fi om cult. Termenul îl găsim la Dante în *La vita nuova*, cap. XXV, unde el îi numește pe poeții care scriu în latină „litterati poete", spre deosebire de cei care scriu în limba maternă („vulgară"), numiți „volgari poete". Termenul *literar* dobîndește o nouă accepție în epoca Renașterii, cînd latina, ca limbă de cultură, cedează treptat locul limbilor naționale. Preocuparea de a scrie „literar", prin adoptarea unei forme elaborate a limbii, ca urmare a însușirii unei instrucții temeinice, revine acum limbilor materne. Așadar, epitetul „literar", care s-a aplicat mai tîrziu în mod greșit la un domeniu restrîns, reprezentat de scrierile beletristice, avea încă în epoca Renașterii un înțeles aproape identic cu cel științific de azi, din expresia prin care denumim disciplina noastră.

Aspectul cultivat al limbii literare se realizează prin selectarea mijloacelor celor mai adecvate, reclamate de scopul comunicării, prin folosirea exactă și nuanțată a cuvintelor, prin îmbinarea lor în propoziții și fraze menite să asigure expunerii, orale sau scrise, claritate și coerență. De aceea, limba literară nu exclude realizarea estetică a comunicării, ci o presupune, cu deosebirea că funcția estetică este în scrierile aparținînd sferei limbii literare normate de altă natură decît cea care se referă la limba literaturii artistice : estetica limbii literare este un semn de maturitate intelectuală a mînuitorului limbii, care utilizează resursele puse la dispoziție de cuceririle culturii însușite de el; estetica limbii literaturii artistice, cum se va vedea din capitolul următor, este expresia talentului scriitorului, care intervine creator în limba națională, recurgînd la elemente individuale, cărora le conferă valori noi și forță expresivă.

RAPORTURILE ÎNTRE LIMBA LITERARĂ ȘI LIMBA ARTISTICĂ

1. Limba literară și limba artistică

O limbă literară se formează pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică și culturală a unui popor. Calitatea de limbă unică, națională, se realizează prin impunerea normelor gramaticale, în condiții diferite de la o națiune la

[1] Pentru amănunte, vezi H. Grundmann, *Litteratus-illiteratus. Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter*, în „*Archiv für Kulturgeschichte*", 1958, nr. 40, p. 3, apud R.A. Budagov, *op. cit.* p. 22 ; cf. și E. Curtius, *Europäische Litteratur und lateinisches Mittelalter*", Berna, 1958. p. 50—53, citat de același autor.

alta. Dar norma are și ea caracter istoric, de unde rezultă că imuabilitatea ei este relativă, adică variabilă în timp și dependentă de întregul proces de dezvoltare ideologică, științifică, literară, transcris în limbă.

În cele ce urmează ne interesează în ce măsură dezvoltarea literaturii are implicații asupra evoluției limbii literare generale, normate. Cu alte cuvinte, se pune întrebarea dacă a studia limba scriitorilor din perspectiva istoriei limbii literare nu înseamnă a substitui cercetării trăsăturilor generale ale limbii naționale, consacrate prin norme, alte trăsături individuale, la care recurg de predilecție scriitorii în operele lor. Răspunsul la această întrebare va fi dat în ultima parte a acestui capitol. Aici vom menționa doar faptul că limba scriitorilor oferă istoricului limbii literare un document de epocă, în care sînt consemnate formele, oscilațiile și inovațiile atestînd etapele parcurse de limba literară pînă să-și consolideze normele acceptate pentru o anumită epocă. Limba literaturii prezintă interes pentru istoricul limbii literare nu prin partea individuală din creația lingvistică a unui scriitor, ci prin ceea ce reflectă trăsăturile comune și virtuale ale limbii, adică prin bogăția ei internă pe care scriitorul o pune în valoare și o transmite vorbitorilor nu numai dintr-o anumită epocă, ci și celor din epocile care vor urma. O astfel de istorie a limbii l-a preocupat pe G. Lanson, pentru care istoria limbii literare (el o numea istoria literară a limbii) își are locul între gramatica istorică și istoria literaturii. Obiectul ei ar trebui să fie, după istoricul literar francez, studiul aptitudinilor, al resurselor și însușirilor de ordin literar ale limbii comune în diversele etape pe care ea le-a străbătut.[1]

Raporturile între limba literară și limba artistică au făcut, și continuă să facă, obiectul unor discuții în care s-au adoptat adesea poziții diferite din partea lingviștilor, pe de o parte, și din partea criticilor literari, pe de alta. Explicația trebuie căutată de data aceasta în unghiul din care sînt privite faptele de către cele două categorii de cercetători. Lingviștii consideră limba literaturii o variantă, *un stil* al limbii literare, al cărui loc este alături de celelalte stiluri: științific, oficial-administrativ și publicistic. Fiecare dintre aceste stiluri prezintă particularitățile specifice, în funcție de sfera de activitate în care este folosit. Cercetătorii literari sînt înclinați să vadă în limba literaturii nu un aspect, o variantă a limbii literare, ci o realitate mult mai complexă, avîndu-și rațiunea în creația literară însăși, ca artă a cuvîntului. În această concepție, pe care am putea-o numi tradițională, limba este un mijloc de realizare artistică, un instrument al artei literare. În ultimele decenii, și mai ales în anii din urmă, structuralismul a adîncit studiul limbii artistice, accentul căzînd pe limbajul poetic, privit nu ca element al artei, ci ca formă și mod de existență a structurii operei literare[2].

---

[1] G. Lanson, *Histoire de la littérature française*, Paris, 1906, p. XII—XIII, cf. Petre V. Haneș, *op. cit.*, ed a II-a, p. 8.

[2] Cf., în special, J. Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966; idem, *Le haut langage. Théorie de la poéticité*, Paris, 1979; S. Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970; Jouri Lotman, *La structure du texte artistique*, Paris, 1973.

2. Funcția social-culturală a limbii literare în raport cu funcția estetică a limbii artistice

Față de funcția social-culturală, exercitată de limba literară normată, limba artistică își asumă și o altă funcție, și anume de a răspunde unor scopuri estetice. În noțiunea de limbă a literaturii este cuprins, alături de aspectul normat, și aspectul estetic, adică exprimarea nuanțată în vederea oglindirii realității în imagini artistice.[1]

Termenul de *funcție estetică*, specifică limbii artistice, are nevoie de o precizare. În linii mari, se poate susține că această însușire caracteristică limbajului artistic nu reprezintă decît o ipostază diferită a funcțiilor generale de cunoaștere și comunicare ale limbii. Aceasta, deoarece opera literară fiind o imagine a lumii, cuprinde și ea un mesaj, este o comunicare pe care scriitorul o transmite cuiva. Literatura este o formă de cunoaștere și trăire a realității, în care scop ea face apel la mijloace de limbă specifice artei literare. Acestea derivă însă din rostul fundamental al limbii de a fi instrumentul de exprimare a gîndirii și a raporturilor noastre — deci și ale scriitorului — cu lumea. Pe scurt, funcția estetică este implicată în funcția generală a limbii, prin care aceasta din urmă este potențată și îmbogățită prin forme noi de expresie.[2]

În mod obișnuit, se afirmă că limba artistică recurge la mijloace de expresie proprii, prin care se înțeleg, în primul rînd, așa-numitele figuri de stil. Așadar, funcția estetică a limbii s-ar naște din utilizarea acestor mijloace, care o deosebesc de limba literară și de limba populară. Afirmația corespunde realității numai dacă n-o înțelegem într-un mod simplist. Căci și limba literară recurge la asemenea procedee, îndeosebi la metafore de tipul acestora : *cuceririle științei, perspectiva dezvoltării* etc., și tot astfel limba populară, în expresii ca : *a-și lua inima-n dinți, a-și aprinde paie-n cap* etc. Deosebirea constă în faptul că metaforele de acest gen au devenit procedee uzuale, comune în limba literară, respectiv în limba populară, pe care le utilizăm sau le întîmpinăm fără sentimentul noutății întrebuințării lor. Nu același lucru se întîmplă în limba artistică, unde expresia verbală figurată este însoțită de impresia puternică a inéditului ei, de unde și forța cu care se adresează ca sensibilității noastre.

Dar limba artistică nu se caracterizează numai prin faptul că scriitorul se folosește de un limbaj figurat și „propriu" în același timp, alcătuit dintr-un lexic diferențiat, sub aspect semantic. Toate elementele comunicării artistice (și ale celei poetice propriu-zise, în special) colaborează la realizarea impresiei de ordin estetic. Cu alte cuvinte, funcția estetică a limbii artistice este produsul contextului lingvistic, al mediului verbal prin care ea se materializează și se manifestă. Fonetica, formele, sintagmele și construcțiile, precum și elementele de versificație — ritmul, rima — își dau concursul la crearea imaginii artistice, pe care o simțim, prin efectele ei, ca impresie și emoție estetică. Într-un vers ca acesta : „*Arginț e pe ape și aur în aer*" (E m i n e s c u), este evident că nu numai metaforele explică uimitoarea putere de evocare a tabloului unei nopți scăldate de razele luminii de lună răsfrînte pe luciul apei și-n

---

[1] Vezi D. M a c r e a, *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în CL, III (1958), p. 19.

[2] O clasificare a funcțiilor limbii a făcut R. J a k o b s o n. Lingvistul american stabilește șase asemenea funcții, printre care și cea poetică, definită ca decurgînd din atitudinea față de mesaj în sine (Einstellung) : „*centrarea asupra mesajului ca atare* . . . . " (*Lingvistică și poetică*, în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, 1964, p. 93).

irizările văzduhului. Însăşi substanţa fonetică a cuvintelor, sau calitatea vocalelor ce intră în compunerea versului, pentru a ne referi numai la acest aspect, joacă aici un rol esenţial, ceea ce nu se întîmplă în limba literară. Pentru acest motiv, traducerea unei poezii dintr-o limbă în alta se face aproape întotdeauna cu sacrificarea muzicalităţii ei interne, muzicalitatea fiind o însuşire ce ţine de natura mijloacelor de expresie ale limbii în care opera a fost creată. În acest sens observaţia pe care L. B l a g a o face într-unul din aforismele sale este edificatoare : „Un poet înclină să nu vadă niciodată echivalenţele de sens absolute între anume cuvinte izolate a două limbi diferite. Aceasta vine de acolo că, pentru poeţi, mai mult decît pentru alţi oameni, însuşi corpul sonor al cuvîntului este privit şi ca substanţă, iar nu numai ca formă".

Dacă ar fi să stabilim deosebirile fundamentale dintre varianta [1] vorbită, cea literară şi cea artistică a unei limbi, ar trebui să spunem următoarele : în varianta vorbită, substanţa comunicării este de natură semantică şi afectivă, toate celelalte mijloace (intonaţie, gesticulaţie, apelul la interlocutor) fiind puse în serviciul dorinţei vorbitorului de a se face înţeles, „de a se comunica". În varianta literară, comunicarea este supusă constrîngerilor (ortoepice, ortografice, lexicale, gramaticale) care exercită rolul de cenzură, pentru a asigura expunerii un anumit nivel de exprimare care să excludă posibilitatea sancţionării mînuitorului limbii de către societate prin suspiciunea de incultură. Conştiinţa „normei" este în acest caz de natură socială : vorbitorul este preocupat nu numai de *ceea ce spune*, ci şi de *cum spune în faţa altora*. În varianta artistică, mijloacele de expresie „sparg" tiparele obişnuite ale limbii vorbite şi ale celei literare (de aici efectul de inedit, de originalitate şi de surpriză în limba artistică), scriitorul, în speţă poetul, asociindu-şi toate mijloacele semantice şi formele oferite de limba naţională şi descoperite de simţul său lingvistic pentru a transforma limba într-un instrument apt nu numai să comunice, ci să şi *sugereze* o idee poetică, o stare sufletească. Norma limbii artistice rezidă în *sensul* comunicării poetice şi este în funcţie de ea, natura ei înscriindu-se în sfera esteticii ; poetul este preocupat în egală măsură de *cum spune ceea ce spune faţă de el însuşi şi faţă de o întreagă tradiţie literară.*

3. Sfera limbii artistice în raport cu sfera limbii literare propriu-zise

Deoarece obiectul reprezentărilor artistice poate fi foarte variat, scriitorul are libertatea de a face uz, în virtutea funcţiei estetice a limbii, de un material lingvistic tot atît de divers, în concordanţă cu specificul unei creaţii literare anumite. Pentru acest motiv, sfera limbii literaturii este mult mai cuprinzătoare decît acea a limbii literare propriu-zise. În ea intră, într-o proporţie cerută de caracterul operei, şi elemente extraliterare (arhaisme, regionalisme,

[1] Termenul *varianţă* este sinonim, pentru noi, cu acela de *limbă (vorbită, literară, artistică)*. Folosirea acestuia din urmă pare improprie în sintagmele de mai sus, întrucît poate sugera ideea că este vorba în astfel de situaţii de mai multe „limbi", cînd, în realitate, avem a face cu *limbaje, variante, aspecte* sau *stiluri* ale uneia şi aceleiaşi limbi naţionale, în a cărei sferă aceste limbaje intră ca părţi componente. Totuşi, utilizarea termenilor compuşi *limbă vorbită, limbă literară* etc., adoptaţi în lucrare, nu este inadecvată, cum s-ar părea la prima vedere, deoarece determinările *vorbită, literară* etc. marchează raportul de subordonare al acestor variante sau „limbi" specializate faţă de sfera generală a noţiunii de *limbă* (comună sau naţională).

termeni de argou etc.), selectate din toate variantele sau stilurile limbii, adică din toate formele pe care le-a avut sau le are ea.[1] Dar, spre deosebire de acestea din urmă, în limba artistică utilizarea lor este *intenționată*, în sensul că scriitorul le întrebuințează datorită valorii expresive, adică aptitudinii lor de a sugera sau de a reconstitui imaginea unei anumite epoci, a unui anumit mediu, sau de a servi ca mijloc de caracterizare a personajelor. De aceea, se poate spune că originalitatea limbii artistice stă în capacitatea ei de a sugera, de a evoca și de a individualiza, în timp ce originalitatea limbii literare rezidă în proprietatea ei de a reprezenta „limba ca instituție", servind ca mijloc comun și unic de exprimare a ideilor științifice, filozofice, politice etc., care alcătuiesc patrimoniul culturii naționale a unui popor.

Din punct de vedere strict lingvistic, specificul limbii artistice ne apare ca o vastă problemă de sinonimie, pe cînd limba literară ni se înfățișează dominată de tendința continuă spre nivelare, spre integrarea în normă și lărgirea progresivă a limitelor ei. Acest lucru trebuie înțeles în felul următor. (Ne vom referi la primul aspect al problemei, deoarece asupra celuilalt — limba literară normată — am insistat în capitolul precedent.) O bună parte din lexicul limbii artistice ia naștere din straturile sau limbajele (stilurile) diferite ale limbii naționale, care nu fac parte din formele actuale sau literare ale limbii culte fie că e vorba de termeni ieșiți din uz, fie de termeni dialectali sau mai rar întrebuințați. Condiția esențială este ca să existe pentru aceștia alte variante în limba literară, cărora ei li se opun.[2] Astfel, substantivul *glie*, din graiurile transilvănene, folosit mai întîi de Coșbuc, apoi de Goga, dobîndește această valoare estetică (pe care n-o are în graiul vorbitorilor din Transilvania, unde este termen obișnuit), deoarece este o variantă sinonimică a substantivului comun: *țărînă (bulgăre, brazdă, pămînt)*; opoziția se stabilește, de data aceasta, între planul dialectal al limbii și cel popular și literar. Alteori, scriitorul folosește elemente lexicale sau îmbinări de cuvinte care creează impresia noutății, datorită răspîndirii limitate a unui cuvînt, a unei forme sau grație felului în care le grupează scriitorul. Iată un exemplu din Sadoveanu: *„Cînd grosul turmei s-a învîrtejit în poiană, vînătorii cu arce le-au trimis săgeți, cei cu sulițele au repezit sulițî"* (*Nicoară Potcoavă*).

În afară de forma veche *arce* pentru „arcuri", prozatorul preferă verbul *a se învîrteji*, care este mai expresiv, fiind mai rar întrebuințat decît sinonimul său comun *a năvăli*, și tot astfel îmbinările *a trimite săgeți* și *a repezi sulițî*, în locul expresiilor *a trage cu arcul* și *a arunca sulițî*. Evitarea locului comun, a cuvîntului banal și șters prin uz, este una din tendințele fundamentale ale limbii artistice, constatare pe care o făcuse încă Aristotel în *Poetica*. Pe această cale, scriitorul devine creator de limbă, nu în sensul că inventează cuvinte și forme noi, ci pentru că le selectează și le organizează *altfel*, într-o modalitate de expresie proprie, guvernată de un criteriu estetic. În virtutea acestui principiu, scriitorul își poate lua libertatea de a nu se supune cu strictețe constrîngerilor dictate de normele consacrate.

Eminescu nu încalcă oare în chip suveran normele, cînd scrie: *„Încît mă-ntreb în sine-mi/ Au care-i zeul cărui plecăm a noastre* inemi", folosind forma invariabilă a articolului genitival *a* și forma veche a substantivului *inimă*, pentru a salva ritmul și pentru a obține rimă plină cu *sine-mi*, așadar, din motive de ordin eufonic, estetic? Același lucru se poate spune despre formele *„sub lumina* blîndei *lune"*, *„unda spumă"* etc. În poezia *De ce-aș fi trist?*

---

[1] Cf. G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în *„Limbă și literatură"*, II (1956), p. 199.

[2] Pentru acest aspect al problemei, vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 199—223.

de Tudor Arghezi, publicată mai întîi în „*Gazeta literară*“ din 8 iunie 1961, citim aceste versuri: *Aud și grînguritul de dragoste și jele/ Oprit cu porumbicii pe coama casei mele*, unde *grîngurit* este o variantă a lui *gîngurit*, forma din urmă fiind recomandată de normele ortoepice și ortografice actuale, *jele* este un fonetism regional, moldovean și transilvănean, iar *porumbieii* (cu *b* urmat de *i*) este o particularitate fonetică muntenească.

Unii cercetători s-au întrebat dacă limba lui I. Creangă, unde găsim numeroase elemente regionale, poate fi considerată limbă literară. Întrebarea este greșit pusă, fiindcă limba scriitorului se supune altui criteriu, determinat de scopul artistic al operei. Întrebuințarea unor forme regionale — la Creangă și la alți scriitori — nu este rezultatul unei transcrieri mecanice a limbii, dictate de necesitatea unei comunicări obișnuite, ci produsul unui act deliberat vizînd efecte estetice, în cazul lui Creangă, de autenticitate a vieții rurale dintr-un mediu moldovean. Exemplul ce urmează poate ilustra mai bine raporturile dintre limba literaturii și limba literară propriu-zisă (normată). Dacă cineva și-ar îngădui să vorbească într-o împrejurare oficială cum vorbesc eroii lui Creangă sau unele dintre personajele lui Caragiale, el ar vorbi „neliterar“, dar Creangă și Caragiale scriu, totuși, într-o limbă literară, în sensul larg al cuvîntului, dar în varianta ei artistică, iar aceasta nu coincide cu limba literară propriu-zisă. Faptele de limbă extraliterare și așa-numitele „licențe poetice“ sînt motivate estetic în limba artistică și de aceea ele nu sînt, în astfel de situații, „neliterare“, adică proscrise sub aspectul corectitudinii.

Să adăugăm că amestecul faptelor de limbă literară cu cele extraliterare nu reprezintă cum precizează acad. I. Coteanu, o condiție, ci numai o posibilitate de realizare a stilului beletristic.[1]

4. Conceptul de stil individual în raport cu limba literară normată

Studiul istoric al limbii literare, întrucît cuprinde ca domeniu esențial și limba scrierilor artistice, se întîlnește cu fapte ce țin de individualitatea stilistică a scriitorului. Cercetarea acestora din urmă intră în sfera de preocupări a stilisticii literare, adică a cercetării valorilor expresive individuale, caracteristice limbii unui scriitor. Istoria limbii literare nu le poate, totuși, ignora cu desăvîrșire, cu condiția să nu se confunde analiza lor cu aceea a procedeelor artistice care alcătuiesc obiectul criticii literare. Primejdia identificării celor două domenii și a dizolvării analizei limbii artistice într-o exegeză literară a fost semnalată și combătută de acad. Al. Graur[2], care contestă calitatea de lucrări lingvistice cercetărilor avînd drept obiect limba scriitorilor, deoarece ele „se mulțumesc să dreseze un inventar, un fel de catalog, de toate neologismele, regionalismele etc., pe care le folosește cutare scriitor. În cel mai bun caz — observă în continuare acad. Al. Graur — acele lucrări pot fi socotite culegeri de materiale pentru a studia evoluția limbii scriitorilor. Alte lucrări cercetează stilul cutărui sau cutărui scriitor. Acestea sînt pur și simplu lucrări de critică literară. Nu am nimic împotriva lor, cu condiția să nu se pretindă a fi de lingvistică“ [3]. Teza a fost reluată de Paul Miclău, care susține că

---

[1] Vezi I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961, p. 71.

[2] Vezi Al. Graur, *Cum se studiază limba literară*, în LL, III (1957), p. 115—132.

[3] *Ibidem*, p. 127. În ultima vreme acad. Al. Graur a adoptat o poziție mai puțin categorică față de astfel de cercetări (vezi „*România literară*“ din 24 aug. 1972, p. 11), ba chiar în mare măsură favorabilă (cf. „*România literară*“, din 1 sept. 1977, p. 8).

asupra modului de exprimare are efect mai mare instrucția tehnică, științifică, politică etc. a vorbitorilor [1] și că, prin urmare, în raportul dintre limba artistică și cea neartistică, rolul primordial îl are limba neartistică [2]. Cît despre rolul scriitorilor în îmbogățirea posibilităților expresive ale limbii, autorul crede că meritul în această privință constă doar în aceea că marii creatori sporesc posibilitățile de îmbinare a cuvintelor, întrucît creează imagini, care sînt însă individuale și deci nerepetabile. [3] Acestor observații li s-ar putea aduce obiecția că prin posibilități de exprimare nu trebuie și nu putem înțelege numai crearea de imagini, ci și o întreagă acțiune de prelucrare, de transformare și de modelare a limbii în paginile scriitorilor de seamă. Se poate contesta că limba lui Homer, a lui Vergiliu și a lui Dante (care nu datorează prea mult dezvoltării științei și tehnicii din vremea lor) n-a avut influență directă asupra dezvoltării ulterioare a limbilor literare respective, adică asupra formării și cultivării deprinderilor gustului pentru exprimarea aleasă, bogată și nuanțată ? A judeca progresul limbii literare numai după aportul cantitativ, reprezentat de numărul cuvintelor introduse de stilurile neartistice, al căror rol *material* nu poate fi totuși ignorat, înseamnă a privi lucrurile dintr-o singură perspectivă.

Se înțelege că istoricul limbii literare nu poate confunda trăsăturile comune ale limbii naționale, care se constituie în norme obligatorii, cu elementele individuale ce caracterizează limba sau stilul unui scriitor. Dar el nu poate face abstracție nici de faptul că scriitorul se adresează, în fond, limbii naționale, pe al cărei material se grefează particularitățile de expresie proprii scrisului său. Aceste particularități, deși individuale la origine, au ajuns uneori să se generalizeze și să fie acceptate ca normă, alteori, și mai ales, să caracterizeze un curent sau o epocă, pentru a deveni apoi bunuri comune ale limbii artistice. Astfel, pentru a ne limita doar la două exemple care ilustrează afirmația din urmă, gerunziile acordate de tipul *zace lebăda murindă* (Eminescu), formă creată după part. prez. al fr. *mourant (e)*, își au originea în limba poetică a generației lui Heliade, care le-a transmis urmașilor din epoca imediat următoare. [4] Adjectivul *ușure*, atestat și azi de glosare ca formă vie în jud. Argeș, îl întîlnim la Heliade și sporadic la Eminescu, apoi, ca procedeu frecvent, în limba lui Arghezi și nu rareori Ion Pillat.

Este adevărat că poeții nu au izbutit să impună aceste forme în limba literară. Dar nu este lipsit de interes pentru istoria limbii literare să urmărească felul în care se mențin sau reînvie unele variante stilistice în anumite epoci, datorită prestigiului artistic de care se bucură scriitorul care le dă întrebuințare în scrisul său. Mijloacele stilului individual al scriitorului intră în atenția istoricului limbii literare în măsura în care limba literară și cea artistică, îndeosebi, rămîn îndatorate experiențelor oferite de înaintașii care i-au lărgit și înmulțit posibilitățile de expresie.

---

[1] Vezi Paul Miclău, *Scriitorii și evoluția limbii*, în PLG, II (1960), p. 79—112.

[2] Paul Miclău, *op. cit.*, p. 87.

[3] *Ibidem*, p. 93.

[4] Cu privire la originea și răspîndirea gerunziilor acordate în limba română literară, vezi Valentina Hristea, *Adjectivizarea gerunziului*, în SMFC, IV, p. 253—276.

5. Locul limbii scriitorilor în cadrul istoriei limbii literare

Din cele spuse mai sus rezultă și locul pe care-l ocupă cercetarea limbii scriitorilor în cadrul istoriei limbii literare. Încă nu avem un studiu în această privință, care să arate ce datorează limba literară unor scriitori sau oameni de litere, adică ce rol au avut ei în consacrarea unor cuvinte, construcții sau forme, devenite norme ale limbii literare. Cele cîteva exemple pe care le putem da sînt, desigur, insuficiente, dar totuși edificatoare. Astfel, verbul *a obseda* a fost impus, după cum susține G. I b r ă i l e a n u *(Istoria literaturii moderne. Epoca Conachi)*, de Al. V l a h u ț ă. S-ar putea ca lucrurile să nu fie chiar așa și neologismul să fie mai vechi. În orice caz, meritul de a fi încetățenit adjectivul *pitoresc*, în forma lui actuală de feminin : *pitorească*, pare să-i aparțină, cum afirmă același critic literar, tot lui V l a h u ț ă, care l-a răspîndit prin lucrarea sa de mare circulație *România pitorească*.[1] Dovadă că toate celelalte adjective neologice cu același sufix *-esc* nu au diftongat pe *e* accentuat urmat în cealaltă silabă de *ă* (după modelul adjectivelor *firesc—firească*), de pildă, în *funambulesc—funambulească, grotesc—grotească, picaresc—picarească* etc. E. L o v i n e s c u își revendică popularizarea verbului *a evidenția*, pe care l-ar fi folosit frecvent în românește, deși în franceză corespondentul său nu este „evidencier", ci *mettre en évidence*, motiv de reproș din partea lui L. Ș ă i n e a n u, formulat într-o scrisoare din Paris, datată 28 mai 1931 și adresată fratelui său, C. Ș ă i n e a n u[2].

Acestea sînt, totuși, cazuri izolate. Contribuția scriitorilor la progresul limbii literare constă nu atît în îmbogățirea cantitativă a limbii literare (în această privință celelalte stiluri, îndeosebi cel publicistic și cel științific, ocupă un loc important), cît în perfecționarea ei calitativă, expresivă. Fără o literatură dezvoltată este greu de conceput o limbă literară evoluată. Procesul a mers paralel și a fost urmărit în această interdependență de romaniștii care au studiat istoria limbii literare franceze sau a celei italiene. În cazul limbii române, problema își așteaptă încă cercetătorul. Ceea ce putem spune deocamdată este că rolul scriitorilor de seamă a fost și este hotărîtor în acțiunea de îmbogățire estetică, adică sub aspectul nuanțării ei semantice, al mlădierii sintactice și al varietății stilistice. Nu trebuie uitat apoi că literatura exercită o mare influență asupra cititorilor, fapt care are consecințe directe asupra însușirii limbii literare de către vorbitori. Scriitorii, spuneam mai înainte, îndeplinesc un rol esențial în cultivarea gustului pentru expresia limpede, aleasă și proprie, concisă și variată în același timp. Pentru acest motiv a elimina cercetarea limbii literaturii din cîmpul istoriei limbii literare înseamnă a restrînge în chip nepermis limitele obiectului istoriei limbii literare, ignorînd unul din factorii fundamentali care acționează direct și adesea indirect — și de aceea mai greu de sesizat — asupra dezvoltării calitative, expresive a limbii. Faptul acesta a fost subliniat cu toată convingerea de Ov. D e n s u s i a n u,

---

[1] Forma *pitorească* o folosise de fapt și A l e c s a n d r i în *Bucheliera din Florența :* plimbare *pitorească*, alături de varianta cu *e* nediftongat : *pitorescă*.

[2] E. L o v i n e s c u, *Memorii*, III, Ed. Adevărul, f.a., p. 254.
Amintim, în treacăt, că unele cuvinte devenite astăzi termeni internaționali sînt creații ale unor personalități științifice sau artistice. Printre acestea sînt : *altruism*, creat de filozoful Auguste C o m t e, *cibernetică*, pus în circulație de savantul Norbert W i e n e r, *impresionism*, folosit mai întîi de pictorul Claude M o n e t, *Lumpenproletariat*, creație a lui Karl M a r x, *operetă*, format probabil, de M o z a r t (cf. și R.A. B u d a g o v, *op. cit.*, p. 185).

acum șase decenii : „A privi fenomenele lingvistice independent de cele literare este a avea o concepțiune mărginită față de ele, a nu înțelege o parte din viața lor, împrejurările care le-au dat un caracter hotărît și le-au făcut să evolueze într-o anumită direcțiune“ [1].

Limba scriitorului nu se opune limbii literare, ci o exprimă sub forma unei variante stilistice, o prelungește și o dezvoltă, ridicînd-o pe o treaptă înaltă din punctul de vedere al structurii și al scopurilor ei. Iată de ce studiul limbii scriitorilor constituie, după acad. Al. Rossetti, „una din problemele fundamentale ale lingvisticii“ [2]. Același punct de vedere este exprimat de Tudor Vianu, care vede în cercetarea limbii literaturii „una din formele cele mai mature ale științei lingvistice“ [3].

Istoria limbii române literare este confruntată însă și cu o seamă de alte probleme controversate, privitoare la originea și evoluția ei. Expunerea acestor teorii oferă o imagine a istoricului disciplinei noastre înseși.

ORIGINILE LIMBII ROMÂNE LITERARE

EPOCA DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE LITERARE

1. Introducere

Stabilirea epocii în care s-a constituit aspectul cult al limbii române a dat naștere, încă de la sfîrșitul veacului trecut, la numeroase discuții și controverse. Chiar dacă în această privință primii cercetători [4], mai puțin interesați de problemele românei literare, s-au limitat la afirmații generale, totuși opiniile lor au fost reluate și susținute, cu sau fără argumente noi, în majoritatea studiilor de istorie a limbii culte apărute mai tîrziu. Abia între anii 1950 și 1960, a avut loc o discuție amplă în presă asupra celor mai importante probleme ale istoriei limbii române literare, la care au participat, alături de lingviști, și alți intelectuali români. În urma acestor discuții, care au luat uneori forma polemicii acute, nu numai că nu s-a ajuns la formularea unor păreri unitare cu privire la problemele fundamentale ale limbii culte, dar opiniile divergente s-au înmulțit, clarificările așteptate amînîndu-se pentru mai tîrziu.

Înainte de a ne preciza opinia cu privire la momentul de început al românei literare, considerăm necesară o succintă prezentare a părerilor exprimate pînă acum. La o cît de sumară cercetare, se pot identifica cîteva concepții mai importante, în jurul cărora se grupează aproape toate celelalte.

---

[1] Ov. Densusianu, *Istoria literară în învățămîntul universitar*, București, 1911, p. 6.

[2] „*Gazeta literară*“, nr. 50/144, 1956.

[3] Tudor Vianu, *Stilistica literară și lingvistică*, în *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957, p. 150. O expunere mai largă asupra teoriilor și problemelor privitoare la studiul limbii și stilului scriitorilor în cadrul istoriei limbii literare se găsește în *ILRL*, ed. a II-a, p. 29—35.

[4] Ne referim la B.P. Hasdeu, A. Philippide, Ov. Densusianu, N. Iorga, G. Ibrăileanu, S. Pușcariu ș.a.

2. Teorii privitoare la epoca de formare a limbii române literare

Cea mai veche și, în același timp, cea mai răspîndită teorie referitoare la începuturile exprimării culte românești a fost formulată de B.P. Hasdeu, în 1879. Învățatul român considera că acestea ar trebui căutate în tipăriturile coresiene. Referindu-se la limba textelor românești din secolul al XVI-lea, Hasdeu afirmă că, pe la jumătatea acestui veac, „limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, *limbă tipică* a românului [subl. n.]“ [1]. Acest din urmă strat *nu se găsea însă decît în textele tipărite de Coresi la Brașov*, între anii 1559 și 1580.

Cam în același timp cu Hasdeu, susținea o părere asemănătoare și lingvistul ieșean Al. Lambrior, atunci cînd afirma că „Limba textelor de la Brașov, avînd rol de limbă literară, a menținut unitatea românei“, iar „diferitele graiuri populare aproape că s-au stins în fața limbii acestor texte“ [2].

Mai tîrziu, acest punct de vedere a fost împărtășit de majoritatea lingviștilor bucureșteni. Astfel, Ov. Densusianu, chiar dacă nu-și formulează cu destulă claritate opinia, întrucît consideră că : „am fi [...] prea exigenți dacă am vrea să căutăm în textele secolului al XVI-lea urme de stil literar sau unele indicii ale unei încercări de limbă modelată după reguli de compoziție“, limba de atunci apărîndu-i „exclusiv ca o adaptare la scopuri practice, fără nici o preocupare de perfecționare literară“ [3], se pare că recunoaște, totuși, textelor brașovene un rol însemnat în formarea tradiției literare românești, cînd afirmă : „În special cărțile lui Coresi au avut cea mai mare influență, contribuind într-o mare măsură la dezvoltarea ulterioară a limbii române literare“ [4].

Ceilalți susținători ai acestei păreri sînt mai categorici în recunoașterea meritelor pe care le au tipăriturile coresiene în crearea limbii române culte. Astfel, I. Bianu apreciază că : „... această activitate a diaconului Coresi face epocă de mare însemnătate în dezvoltarea culturei românești, pentru că formează începutul literaturei noastre naționale, așezînd formele limbei literare a neamului“ [5], iar Al. Rosetti consideră că : „Bucurîndu-se de o foarte mare răspîndire, cărțile lui Coresi, în loc să înlesnească propagarea doctrinei protestante, au izbutit să pună temelia limbii noastre literare“ [6]. În

---

[1] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni* II, București, 1879, p. 98.

[2] Al. Lambrior, *Essai de phonétique roumaine. Voyelles toniques*, în „*Romania*“, X (1881), p. 361 și 364 ; vezi și D. Gafițanu, *Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior*, în AUI, II (1956), fasc. 1—2, p. 46.

[3] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Secolul al XVI-lea, ediție îngrijită de de J. Byck, București, Ed. Științifică, 1961, p. 14.

[4] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 11.

[5] I. Bianu, *Prefață* la *Lucrul apostolesc — Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563, București, 1930, p. X.

[6] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. Noțiuni generale, ediția a II-a, București, f.a., p. 74; cf. și Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a, p. 57—59.

același fel se exprimă și D. Simonescu[1], B. Cazacu[2], D. Macrea[3], M. Ruffini[4] ș.a.

Teza apariției limbii literare în secolul al XVI-lea este susținută și de I. Gheție. Încercînd să răspundă la întrebarea *„În ce epocă urmează a fi plasate începuturile limbii literare?"*, lingvistul bucureștean afirmă : „După părerea noastră, momentul în care limba română devine instrumentul de expresie a unei literaturi (folosim acest din urmă cuvînt într-o accepțiune foarte largă), altfel vorbind în momentul *în care se săvîrșește prin limbă un act de cultură*. Acest moment trebuie plasat în secolul al XVI-lea, epocă din care datează primele noastre texte literare"[5]. Numai că „textele literare" la care se referă I. Gheție nu sînt doar cărțile lui Coresi, ci și tipăriturile sibiene, despre care avem informații că ar fi apărut cu puțin înainte de 1550, precum și celelalte traduceri tipărite sau netipărite, păstrate sau pierdute, realizate în același veac, alături de care stau și scrierile administrative cu caracter oficial. Autorul precizează și data de la care ar trebui să urmărim procesul de formare a limbii române literare : 1532, adică „anul semnalării celor mai vechi texte literare românești, azi pierdute (*Evanghelia* și *Apostolul* din Moldova)"[6]. Se pare însă că I. Gheție consideră tradiția noastră literară mult mai veche, de vreme ce încă în *Baza dialectală* face următoarea precizare : „Avansînd deci cu toată rezerva concluziile noastre, socotim drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare românești intervalul 1450—1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd datează textele literare românești care au ajuns pînă la noi, tradiția literară românească putea avea deci (cel puțin în unele regiuni ale țării) o vechime de aproximativ 100 de ani"[7]. Autorul reia această afirmație, privitoare numai la româna literară scrisă, și în ultimele sale cărți[8].

O părere, întrucîtva deosebită de a „școlii bucureștene", a fost exprimată și argumentată de N. Iorga[9]. Savantul român recunoaște marea însemnătate a tipăriturilor coresiene pentru închegarea limbii noastre culte, arătînd că : „Prin ele, mai mult decît prin vechile manuscrise, care circulau greu și se copiau puțin, nedesăvîrșit, s-a întemeiat o viață literară comună a tuturor românilor. Prin ele, aceste cărțulii urîte, păstrate astăzi în puține exemplare ferfenițoase, prin găurile cărora se primblă cariul, s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprinde în sine ceea ce va da formă gîndului și simțirii generațiilor care se vor urma : *limba literară*"[10]. Dar N. Iorga adaugă imediat că diaconul

---

[1] Vezi *Problema originii limbii literare române și cărțile bisericești*, în *„Studii teologice"*, XIII (1961), p. 552—565.

[2] Vezi *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 25 ; *Problèmes du roumain littéraire*, în RRL, 1965, nr. 1—3, p. 138—139.

[3] *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în CL, III (1958), p. 25—26 ; *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 74—76.

[4] Vezi *L'opera della Chiesa ortodossa romena nella creazione della lingua letteraria romena*, Roma, 1966, p. 13.

[5] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 67 ; vezi și idem, *ILRL*, 1978, p. 18 ; idem, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982, p. 52—53.

[6] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 212.

[7] *Ibidem*, p. 206.

[8] *ILRL*, 1978, p. 72 ; *Introducere* p. 69.

[9] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925, p. 192—193.

[10] *Ibidem*, p. 192.

„Coresi nu făcuse alta decît să tipărească cu schimbări de tot mici textele husite", adică manuscrisele rotacizante, despre care credea că au fost elaborate în Maramureș, prin secolul al XV-lea. De aceea, tocmai în aceste scrieri consideră el că trebuie căutat momentul de început al cultivării limbii noastre : „Orice nouă mișcare literară a trebuit să pornească de acum înainte de la rezultatele mișcării literare husite din veacul al XV-ea" .[1]

Cum însă ultimele cercetări au demonstrat convingător că toate manuscrisele maramureșene sînt copii de pe la mijlocul veacului al XVI-lea [2] sau chiar din a doua jumătate a acestui secol [3], după originale care s-au pierdut și, în consecință, nu pot fi datate, înseamnă că nici pe baza teoriei formulate de N. Iorga și susținută mai ales de S. Pușcariu [4], N. Drăganu [5] și Al. Procopovici [6], nu se poate plasa epoca de formare a românei culte în afara acestui secol.

O concepție total diferită de cele prezentate pînă aici susține însă „școala ieșeană". Potrivit acestei păreri, limba română literară propriu-zisă s-a format abia în a doua jumătate a veacului trecut, mai precis după Unire ; pînă atunci aspectul cult al limbii române prezenta mai multe variante diferențiate pe regiuni, care își aveau obîrșia în limba vorbită de „aristocrația" românească din secolul al XV-lea sau chiar al XIV-lea.

Primul cercetător care a susținut că cea dintîi formă cultivată a limbii noastre trebuie căutată în vorbirea claselor stăpînitoare din cele trei țări române a fost I. Nădejde [7]. Ceva mai tîrziu, în cursul de *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi*, pe care l-a ținut la Universitatea din Iași între 1909 și 1920, G. Ibrăileanu a dezvoltat aceeași teorie [8]. Pornind de la afirmația lui D. Cantemir, potrivit căreia, pe la 1700, „era o deosebire între limba poporului și cea a celor de sus" și întemeindu-se pe cercetarea structurii lingvistice a unora dintre cele mai vechi documente românești, criticul ieșean ajunge la concluzia că „moldovenii scriau limba vie a claselor de sus în secolul al XVI-lea, care limbă vie era o limbă literară, iar în Muntenia a fost la fel" [9].

---

[1] *Ibidem*, p. 193.

[2] Vezi I. Gheție, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în SLLF, I (1969), p. 189—241 (aici se dă și o consistentă bibliografie a problemei) ; cf. și idem, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1974, p. 30—97.

[3] Vezi Al. Mareș, *Datarea „Codicelui Voronețean"*, în LR, XXX (1982), nr. 1, p. 41—50 ; cf. și Mariana Costinescu, *Studiu filologic* la *Codicele Voronețean*, Ediție critică de ~, București, Ed. Minerva, 1981, p. 20—25.

[4] Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, *Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 72—74 ; idem, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 83.

[5] Vezi *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, București, 1914, p. 7—8. „*Dacă* Coresi *a fost părintele literaturii românești, protoipul reconstruit va trebui să ne dea lucrările lui Coresi. În caz contrar, lucrările lui nu vor fi decît niște copii, care, ca și celelalte, vor avea greșeli și lipsuri — cum și au — și cari nu vor avea altă valoare decît că ne vor ajuta la reconstituirea originalului*" (p. 8).

[6] Vezi *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 12 și 112—113.

[7] Vezi *Limba literară*, în *„Contemporanul"*, V (1887), p. 543—570. Vezi și I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 58.

[8] Vezi G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. 7. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, București, Ed. Minerva, 1979, p. 165—166.

[9] *Ibidem*, p. 166.

A. Philippide afirmă însă că „Limba comună românească a început să se fixeze cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din sec. XVII", dar consideră că „pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună [literară] pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei era plină de provincialisme" [1].

Cea mai bogată argumentare în sprijinul punctului de vedere ieșean o face însă G. Ivănescu. La capătul unei ample investigații, d-sa ajunge la concluzia că „aceste dialecte [literare, *n.n.*], ale căror începuturi trebuiesc puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocrației române din acel timp, alcătuită din domn, boieri și clerici, și că la origine ele sînt tot graiul aristocrației românești, care se separase deja mai demult de popor, anume atunci [...] cînd s-a întemeiat Țara Românească și Moldova" [2]. Reluînd și dezvoltînd această idee în *ILR* (p. 499—516), unde apariția și evoluția limbii literare sînt studiate în strînsă relație cu istoria socioculturală a poporului român, G. Ivănescu afirmă că „Formarea unei aristocrații românești, distincte de popor, uneori cu origini în alte regiuni ale țării, a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parțial de graiurile populare, și, în cele din urmă, la formarea unei limbi literare" [3]. În prima fază, „graiul aristocrației va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea și al XVI-lea el va deveni și scris. Prin unele particularități ale ei, limba literară românească veche își are originea în graiul acestei aristocrații" [4]. Așadar, G. Ivănescu nu plasează începuturile limbii literare în epoca formării dialectelor sociale utilizate de aristocrația românească, ci în secolul al XV-lea, cînd, după opinia sa, au apărut cele dintîi texte religioase, a căror limbă are la bază graiurile mai elevate ale claselor stăpînitoare, fără a se identifica însă cu acestea.

În ceea ce privește româna literară propriu-zisă, unică și unitară, G. Ivănescu susține că aceasta începe a se constitui abia pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după 1780, și în prima jumătate a veacului trecut [5].

Condiționînd apariția limbii literare de apariția națiunii, acad. Iorgu Iordan consideră că nu se poate vorbi despre acest aspect al limbii române mai înainte de veacul trecut și că, „pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, reprezentanții culturii românești din cele trei provincii istorice au scris, cu deosebiri neimportante, în graiul lor provincial, nu într-un aspect al limbii noastre pe care l-am putea numi literar" [6].

Aceeași idee o susține și G. Istrate [7]. Se pare însă că în ultima vreme lingvistul ieșean și-a schimbat întrucîtva opinia, de vreme ce afirmă că „specialistul care s-a apropiat mai mult de adevăr este A. Philippide. După încercările timide ale maramureșenilor, traducătorii brașoveni au meritul de a fi orientat limba literară pe un drum care avea să se dovedească deosebit de rodnic, pe care îl vor urma, în continuare, și-l vor amplifica, toți cărturarii de mai tîrziu, indiferent de provincia din care proveneau" [8].

---

[1] A. Philippide, *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 9.

[2] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 378—379 (v. și p. 186—187, 208—209, 350 ș.a.).

[3] G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 499.

[4] *Ibidem*.

[5] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 383.

[6] Iorgu Iordan, *Limba literară* (Privire generală), în LR, III (1954), nr. 6, p. 76.

[7] Vezi *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în AUI, 1957, fasc. 1—2, p. 91—95.

[8] G. Istrate, *Limba română literară*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 11.

Pornind de la constatarea că „cea mai mare parte dintre traducerile noastre religioase sînt opere colective", la elaborarea sau traducerea cărora au colaborat „cărturari din toate provinciile istorice românești", G. Istrate susține că „limba cărților pe care [aceștia, *n.n.*] ni le-au lăsat a tins, de la început, spre o sinteză".[1] În consecință, „Trebuie să admitem că din numeroasele norme literare, cunoscute în istoria limbii noastre, unele s-au fixat încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și, pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, numărul lor crește și rîul se transformă în fluviu"[2]. În continuare însă, G. Istrate face o largă expunere în favoarea ideii că de o română literară propriu-zisă se poate vorbi numai prin anii 40 ai secolului trecut și ajunge la „concluzia că nu pot avea dreptate cei care plasează formarea limbii române literare în secolul al XVI-lea. Dreptate și mai puțină au cei care împing această dată în secolele anterioare, în perioada preliterară a limbii noastre"[3]. Așadar, lingvistul ieșean rămîne fidel concepției școlii lingvistice pe care o reprezintă, admițînd că despre o limbă română literară nu se poate vorbi decît în secolul al XIX-lea, chiar dacă în veacurile anterioare s-ar fi constituit unele norme ale exprimării culte românești.

O părere originală, neacceptată însă de majoritatea lingviștilor care s-au ocupat de originea limbii române literare, a fost schițată mai întîi de L. Onu[4] și, aproape concomitent, susținută și pe larg argumentată de acad. I. Coteanu[5] și acad. Al. Graur[6]. Considerînd „aspectul îngrijit" ca suficient pentru a defini limba literară, autorii acestei teorii susțin că prima formă de manifestare a limbii culte românești trebuie căutată în străvechea noastră literatură populară. Așadar, „Limba literară apare cu mult înaintea scrisului, ca formă a culturii populare", iar „Data de la care putem vorbi de limbă literară română trebuie deci împinsă mult înapoi, spre vremea cînd apar primele manifestări ale culturii noastre populare, în forma lor originală"[7]. În această situație, epoca de formare a limbii române literare nu mai poate fi precizată nici măcar cu aproximație, după cum însuși acad. Al. Graur recunoaște: „... ea [limba literară de azi, *n.n.*] nu s-a născut nici acum patru sute, nici acum opt sute de ani, și nu a ajuns la desăvîrșire nici azi, după cum nu va ajunge nici peste o sută de ani: se perfecționează mereu, fără a ajunge să fie vreodată perfectă"[8].

Totuși, dacă admitem că poporul român a creat producții folclorice de la începutul existenței sale, și nimic nu ne poate obliga să credem altfel, iar limba acestor creații avea de la început virtuțiile unui mijloc de comunicare de tip cult, atunci ar însemna că și limba literară datează tot de atunci. Dar firește că o atare afirmație este foarte greu de admis și de argumentat.

---

[1] G. Istrate, *Originea limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 188.

[2] *Ibidem*, p. 190.

[3] *Ibidem*, p. 206.

[4] Vezi *În legătură cu problemele limbii literare*, în „*Steaua*", 1955, nr. 6, p. 117—121; nr. 7, p. 99—103.

[5] Vezi *Există limbă literară nescrisă?* în „*Gazeta literară*", 1955, nr. 47 (89); idem, *România literară și problemele ei principale*, București, 1961, p. 11—27.

[6] Vezi *Limba poeziei populare este neliterară?* în „*Gazeta literară*" din 30 aug. 1956; idem, *Cum se studiază limba literară*, în LL, III (1957), p. 115—123; idem, *Studii de lingvistică generală*, Variantă nouă, București, 1960, p. 311—333.

[7] I. Coteanu, *lucr. cit.*, în „*Gazeta literară*", nr. 47 (89), 1955.

[8] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 318. Acad. Al. Graur reafirmă acest punct de vedere în „România literară" din 29 mai 1980, p. 8.

În sfîrșit, mai trebuie să amintim o ultimă părere, cea susținută de lingvistul sovietic R.A. Budagov, după care limba română literară începe să se formeze în secolul al XVII-lea, în primul rînd prin contribuția cronicarilor [1]. Considerînd, ca și Ov. Densusianu (de la a cărui concepție și pornește în parte), că textele din veacul al XVI-lea nu învederează „nici o urmă de prelucrare literară", nici o tendință de cizelare a formei și de fixare a normelor, învățatul sovietic afirmă că „primele monumente ale limbii literare apar numai în secolul următor, o dată cu apariția cronicilor și a legendelor, în epoca lui M. Costin și I. Neculce" [2].

Dintre lingviștii români, numai J. Byck [3] a susținut că limba română literară s-a format prin veacul al XVII-lea și s-a desăvîrșit în secolul următor, dar el admitea, totuși, că „textele coresiene cuprind o limbă care, încetul cu încetul, va deveni limba literară, pentru că : „în tipăriturile lui Coresi aflăm doar o parte din elementele care, încetul cu încetul, se vor impune ca norme ale limbii literare" [4].

3. Critica teoriilor dominante

La baza acestei mari diversități de opinii stă, în primul rînd, modul diferit de a concepe româna literară în diversele momente ale dezvoltării ei, dar și lipsa unor cercetări detaliate asupra monumentelor de limbă cultă din veacurile anterioare. Fără îndoială că numai limpezirea punctelor de vedere teoretice, asociată cu o profundă analiză a faptelor de limbă cuprinse în textele vechi, oferă suportul necesar pentru afirmarea unor păreri convingătoare, care să aibă șansa de a se impune [5].

Cei care susțin întîietatea tipăriturilor din veacul al XVI-lea în procesul de formare a limbii române literare pornesc de la convingerea că cele dintîi eforturi îndreptate spre cultivarea conștientă a limbii pot fi identificate numai în scrierile destinate a împlini un act de cultură, iar dintre acestea rolul cel mai însemnat îl au cărțile tipărite, întrucît aici găsim expresia cea mai înaltă a efortului de selecție a formelor și de perfecționare a exprimării. Dar acești cercetători pierd din vedere faptul că limba celor dintîi cărți românești tipărite care ni s-au păstrat este rezultatul unui șir de strădanii mai vechi, despre care stau mărturie atît manuscrisele din veacul al XVI-lea ajunse pînă la noi, cît și mențiunile privitoare la folosirea limbii române în redactarea unor documente traduse apoi în slavonă sau în alte limbi [6]. Totodată, se admite, în general, că „activitatea literară desfășurată în Brașov în a doua jumătate a secolului

---

1 R.A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, trad. de G. Mihăilă, București, 1962, p. 18 ; idem, *Literaturnye jazyki i jazykovye stily*, Moskva, 1967, p. 324—325.

2 R.A. Budagov, *op. cit.*, 1967, p. 324.

3 Vezi *Despre limba literară*, I, în *Studii și articole*, București, 1967, p. 257—258 ; vezi și *„Gazeta literară"*, 1956, nr. 19, 22, 24, 42.

4 *„Gazeta literară"*, nr. 24 (118), 1956 ; vezi critica concepției lui J. Byck la G. Ivănescu, *Teorii eronate despre limba literară românească*, în IL, III (1956), nr. 10, p. 86—104.

5 În ultimele două decenii s-au întreprins cele mai serioase eforturi îndreptate spre investigarea limbii textelor vechi, iar cele mai importante sinteze ale cercetărilor de pînă acum le găsim la Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a, 1971 ; I. Gheție, *Baza dialectală*, 1975 ; idem, *ILRL*, 1978 ; G. Ivănescu, *ILR*, 1980.

6 Cf. P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, p. 62—65 ; vezi și I. Gheție, *ILRL*, 1978, p. 62—74 ; G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 505.

al XVI-lea a constat în copierea și revizuirea unor texte provenind din diverse regiuni ale țării și în primul rînd din Banat—Hunedoara și din Moldova"[1].

Tipărind, deci, cărți traduse de alții, Coresi s-a străduit doar să adapteze, nu întotdeauna cu deplin succes, limba acestor scrieri la normele variantei literare muntene, pe care o cunoștea, probabil, de la curtea domnească din Tîrgoviște. Dar acțiunea lui Coresi și a colaboratorilor săi nu se poate imagina fără să admitem că și în această parte a țării exista o tradiție literară mai veche, singura care putea să determine impunerea unor norme în lipsa cărților normative. De fapt, este evident pentru oricine că aproape nici una dintre cele mai vechi scrieri românești cunoscute, chiar și textele particulare, nu reproduce fidel vreun grai dacoromânesc din secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că exista pe atunci o tradiție de limbă scrisă, diferențiată pe regiuni, care firește că nu se putea constitui în cîteva decenii. Așadar, cultivarea limbii române în scris trebuie să fi început înainte de elaborarea traducerilor cunoscute din veacul al XVI-lea, adică aproximativ din vremea cînd s-au întocmit primele „manuale" bilingve folosite în școli de viitorii preoți și dieci, precum și de numeroși reprezentanți ai claselor stăpînitoare, în primul rînd de cei care dețineau ori se pregăteau să dețină dregătorii politice și administrative.

Dintre teoriile ce susțin că româna a fost cultivată mai întîi pe cale orală, ar putea fi reținută — cu rezerva impusă de nesoluționarea problemei raportului dintre aspectul oral și cel scris al limbii literare[2] — doar aceea care se referă la limba vorbită în centrele culturale și mai ales la curțile domnești după întemeierea statelor române. Clasele stăpînitoare, cărora li se alătură și o parte a clerului, aveau acces la cultură, mulți dintre exponenții lor dobîndind variate și temeinice cunoștințe în centre culturale vestite din afara țării. În mod firesc, vorbirea acestora trebuia să se diferențieze, chiar dacă nu tranșant, de a conaționalilor. Probabil că aceste deosebiri priveau, mai cu seamă, structura sintactică și lexicul. Dacă ținem seama de faptul că întemeietorii Moldovei au venit din Maramureș, putem admite că la început aristocrația moldoveană de origine maramureșeană s-a diferențiat lingvistic de băștinași, iar această diferențiere s-a menținut, în linii mari, și în veacurile următoare, de vreme ce unele particularități fundamentale ale graiului moldovean (de exemplu, palatizarea labialelor) n-au fost acceptate niciodată ca norme ale rostirii oamenilor instruiți sau ale textelor moldovene.[3]

Opinia potrivit căreia originile românei literare trebuie căutate în limba creațiilor folclorice nu poate fi susținută cu argumente convingătoare. Chiar dacă intenția unei exprimări îngrijite, care presupune, desigur, un efort de selecție a mijloacelor lingvistice, este evidentă în aproape întreaga literatură populară, dar mai ales în poezie, nu se poate ajunge totuși la concluzia că în aceste producții orale găsim cea dintîi manifestare a aspectului literar al limbii române, pentru că aici selecția nu se face în baza unui criteriu normativ, ci în virtutea unui criteriu estetic. Limba artistică populară se subordonează vorbirii populare și se realizează, mai ales în perioada anterioară apariției

---

[1] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 261.

[2] Acad. Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 67), R.A. Budagov (*op. cit.*, 1967, p. 331) și I. Gheție (*Baza dialectală*, p. 63—65; vezi și idem, *Introducere*, p. 24—29) respinge ideea apariției variantei literare orale înaintea celei scrise.

[3] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 185—188; idem, *LLR*, 1980, p. 499—501; 560—561.

limbii culte, în limitele structurii graiului din zona în care au fost create sau în care circulă diversele producții folclorice. Nici măcar *Miorița*, a cărei limbă, sub aspectul corectitudinii, este invocată de acad. Al. Graur pentru susținerea acestei păreri, nu poate fi luată în seamă, deoarece varianta culeasă și „dreasă" de V. Alecsandri, la care se referă acad. Al. Graur, nu circulă aidoma în zona unde a fost descoperită, iar celelalte numeroase variante ale acestei balade se prezintă, aproape fără excepție, în straiul specific al graiului din regiunea în care au fost culese. Pe lîngă aceasta, limba creațiilor folclorice ne este cunoscută abia de prin veacul al XIX-lea, cînd, de fapt, a și fost insistent și premeditat exploatată, mai ales de scriitori, în primul rînd pentru nuanțarea exprimării artistice, dar și pentru sporirea limbii literare propriu-zise. [1]

Dacă fixarea începuturilor limbii române literare în varianta artistică a vorbirii populare, a cărei vechime nu poate fi precizată, ar însemna, desigur, o evidentă exagerare, nu s-ar exagera mai puțin admițîndu-se că româna literară a început să se constituie abia în secolul al XVII-lea, prin contribuția cronicarilor. Chiar dacă în acest secol consemnăm biruința limbii române asupra slavonei, nu putem accepta părerea exprimată de R.A. Budagov fără să ignorăm strădaniile unui șir întreg de cărturari români din secolul al XVI-lea (poate chiar al XV-lea) îndreptate spre „lucrarea" și înavuțirea limbii noastre.

4. Vechimea tradiției literare românești

În concluzie, considerăm că procesul de cultivare a limbii române prin intervenția cărturarilor și a oamenilor instruiți din cele trei provincii românești a început încă din epoca în care slavona îndeplinea, la noi, funcțiile limbii de cultură și s-a accelerat de prin secolul al XVI-lea, cînd româna își asumă, treptat, aceste atribuții. În favoarea ideii că o tradiție de exprimare cultă românească s-a întemeiat înainte de apariția celor mai vechi monumente de limbă literară cunoscute pînă în prezent stă mărturie, în primul rînd, structura însăși a limbii acestor scrieri, care prezintă adesea un caracter elaborat, precum și numeroase trăsături distincte de cele proprii graiurilor regionale din epoca respectivă. De asemenea, există suficiente dovezi care ne permit să presupunem că româna a fost utilizată în scris și înainte de 1500 [2], ceea ce, desigur a favorizat impunerea și menținerea unor norme de exprimare cultivată încă din secolul al XV-lea și poate chiar al XIV-lea [3].

Dar limba română literară normată, unitară și stabilă a început să se constituie abia după 1780, dată la care începe procesul de unificare a variantelor literare românești prin intervenția deliberată a cărturarilor, în primul rînd a filologilor și a scriitorilor. Deplina unificare a normelor limbii române literare se va împlini însă după înfăptuirea statului național unitar român.

---

[1] Vezi alte obiecții făcute acestei teorii de către: Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a, 1971, p. 53—55; G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 511—513; G. Istrate, *op. cit.*, 1981, p. 221—255; I. Gheție, *Introducere*, p. 45—51.

[2] Vezi în continuare capitolul privitor la începuturile scrisului în limba română (p. 54—56).

[3] Argumente pentru constituirea tradiției literare scrise înainte de 1500 mai aduc: Șt. Pașca, *Contribuții la istoria scrisului românesc*, în CL, I (1956), p. 79—90, I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 199—207; idem, *ILRL*, 1978, p. 62—74; G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 347—377; idem, *ILR*, 1980 p. 499—516.

BAZA DIALECTALĂ A LIMBII ROMÂNE LITERARE

1. Introducere

În primul capitol s-a arătat că o limbă literară ia naștere pe baza unui dialect. Datorită unor împrejurări favorabile, politice sau culturale, acest dialect se impune ca limbă scrisă, fiind acceptat apoi ca limbă unică și de vorbitorii aparținînd celorlalte dialecte ale limbii naționale. Aceasta este situația limbii literare franceze, care are la bază dialectul francien din Île-de-France, vorbit în regiunea Parisului. Orașul Paris devenind cu timpul cel mai important centru al vieții politice și culturale a Franței, autoritatea idiomului vorbit și scris în această regiune s-a extins și asupra celorlalte provincii ale țării. Tot astfel, limba literară italiană s-a format pe baza dialectului toscan, mai precis, a graiului florentin, de data aceasta datorită prestigiului de care s-au bucurat operele lui D a n t e, P e t r a r c a, B o c c a c c i o, scrise în secolele al XIII-lea și al XIV-lea în acest dialect, devenit limba scrisă a literaturii și culturii întregii Italii, adică limba literară italiană de astăzi.

În istoria culturii noastre, lucrurile sînt mai complicate. De aceea problema bazei dialectale a limbii noastre literare este confruntată cu o sumă de teorii divergente, elaborate de pe poziții teoretice diferite. [1]

2. Teoriile privitoare la baza dialectală a românei literare

Orice clarificare în această complexă și dificilă problemă a istoriei limbii române literare trebuie să pornească de la o examinare, fie și sumară, a teoriilor dominante exprimate pînă acum, care ne oferă totodată și prilejul de a cunoaște stadiul actual al cercetărilor.

Am arătat mai înainte că cea mai veche și cea mai cunoscută este teoria *bazei muntenești a limbii române literare.* Pornind de la constatarea că, dintre toate scrierile noastre vechi, cele muntene au limba cea mai apropiată, structural, de româna literară modernă, susținătorii acestui punct de vedere consideră că, începînd din veacul al XVI-lea, graiul vorbit în Muntenia s-a impus ca bază a limbii noastre culte. B.P. H a s d e u formulează pentru prima dată această opinie. Referindu-se, în treacăt, la înfățișarea lingvistică a celei dintîi tipărituri coresiene, *Întrebare creștinească* (1559), savantul român observă că : „Deși vechi de peste trei secoli, acest catehism este scris într-o limbă care se apropie foarte mult și s-ar putea zice chiar că nu diferă de graiul actual al sătenilor din Țara Românească și din regiunile învecinate ale Transilvaniei. El ne prezintă fără comparațiune mai puține dificultăți fonetice, morfologice, lexicale și sintactice decît limba propriei a lui popa Grigorie, măcar că preutul din Măhaciu trebuia să fi fost încă copil în anul cînd acest text ieșea la lumină

---

[1] În legătură cu teoriile privitoare la baza dialectală a limbii române literare, vezi G. I v ă n e s c u, *Problemele capitale*, p. 39—66 ; I. C o t e a n u, *op. cit.*, 1961, p. 5—50; I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 47—61 ; i d e m, *ILRL*, 1980, p. 22—24 ; i d e m, *Introducere*, p. 104—109 ; G. I s t r a t e, *op. cit.*, 1981, p. 13—186.

din teascurile Braşovului“ [1]. Aşadar, graiul din Muntenia şi din sudul Transilvaniei, avînd o structură mai clară şi mai simplă, a dobîndit încă din veacul al XVI-lea o situaţie privilegiată, întrucît pe el s-a întemeiat limba tipăriturilor coresiene, iar cu timpul, datorită unor împrejurări extralingvistice prielnice, s-a impus ca bază a limbii române literare moderne. B.P. Hasdeu, susţinînd baza muntenească a *limbii tipice*, nu exclude însă contribuţia celorlalte subdialecte dacoromâneşti la desăvîrşirea limbii literare. În concepţia sa, limba naţională, prin care înţelegea, desigur, limba literară, nu coincide cu un „singur dialect privilegiat“, tot aşa cum nu poate fi „complexul celorlalte dialecte, afară de unul singur“, pentru că ea „ne înfăţişează aşa-zicînd congresul tuturor celorlalte dialecte sub preşedenţia acelui singur“ [2].

Cam în acelaşi timp cu Hasdeu, lingvistul ieşean Al. Lambrior, pornind de la examinarea structurii fonetice a limbii textelor vechi, în primul rînd a celor coresiene, constată că modelul popular al limbii scrise îl constituie „vorbirea muntenească“, vorbire care, evoluînd mai încet, are de multe ori pronunţarea întocmai sau foarte apropiată de tradiţia literară [3], iar însemnătatea acestui grai în procesul de unificare a limbii române este comparabilă cu „rolul ce a avut, în Franţa, dialectul vorbit la Paris şi în Île-de-France“, de aceea „nu putem decît să ne bucurăm că vorbirea muntenească bucureşteană are calităţi din punctul nostru de vedere“ [4].

Mai tîrziu, această concepţie a fost susţinută în special de „şcoala lingvistică bucureşteană“, reprezentată de Ov. Densusianu, P.V. Haneş, Al. Rosetti, J. Byck, Al. Graur, I. Coteanu, B. Cazacu ş.a. Cei mai mulţi dintre lingviştii bucureşteni recunosc divergenţele dialectale din limba primelor texte româneşti, însă, identificînd începuturile limbii literare în cărţile lui Coresi, admit că, încă din veacul al XVI-lea, subdialectul muntean a tins către supremaţie, reuşind, cu timpul, să se impună ca bază a limbii noastre literare.

Prima demonstraţie amplă făcută cu scopul de a dovedi caracterul muntean al românei literare o datorăm academicianului I. Coteanu [5]. Pentru a dovedi că „la baza limbii noastre literare stă demult şi a fost tot timpul dialectul muntean“ [6], acad. I. Coteanu compară principalele trăsături ale structurii limbii literare, între care cele mai importante aparţin sistemului fonologic, cu elementele corespunzătoare din principalele subdialecte dacoromâne.

Din punct de vedere sincronic, rezultatele acestei comparaţii sînt concludente. Dacă însă problema în discuţie este cercetată din perspectivă diacronică — şi ni se pare că aşa trebuie să procedăm, de vreme ce procesul de fixare a normelor şi de cultivare a limbii române începe încă din secolul al XVI-lea, poate chiar mai înainte, iar repartiţia geografică a fenomenelor dialectale şi, în general, structura graiurilor dacoromâne care au stat la baza variantelor literare, inclusiv a celei muntenești, nu este identică cu cea de azi — atunci concluzia poate fi alta. Pînă la întemeierea românei literare moderne, subdialectul muntean a stat la baza variantei literare de tip sudic, care, la rîndul ei,

---

[1] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, 1879, p. 98.

[2] B.P. Hasdeu, *op. cit.*, tomul III, 1881, p. 82.

[3] Vezi D. Gafiţanu, *op. cit.*, p. 47.

[4] Al. Lambrior, *Chestiunea ortografică*, în „*Convorbiri literare*“, 1880, p. 75 (citatul la D. Gafiţanu, *op. cit.*, p. 47).

[5] Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, 1961, p. 39—50.

[6] *Ibidem*, p. 49.

a contribuit decisiv, dar abia spre sfîrșitul veacului trecut, la constituirea normelor unice ale românei culte de astăzi [1]. Așadar, subdialectul muntean se află numai indirect, prin intermediul variantei literare muntene, la baza românei literare moderne. Întrucît selecția normelor unice s-a făcut pornindu-se de la variantele literare, și numai rareori de la graiurile populare din secolul al XIX-lea, ar trebui să comparăm structurile vechilor variante literare cu structura limbii culte moderne dacă vrem să stabilim în ce măsură aceasta este îndatorată diverselor zone lingvistice românești.

Alți cercetători consideră că *la baza limbii române literare stă graiul maramureșean*. Părerea lor se întemeiază pe afirmația, acceptată de majoritatea filologilor români, că cele dintîi manifestări ale românei literare le găsim în textele maramureșene, reproduse mai tîrziu, cu unele modificări lingvistice, de Coresi și colaboratorii săi în cărțile tipărite la Brașov. N. Iorga a fost cel dintîi care a susținut acest punct de vedere. Cu toate că elogiază rolul cărților tipărite de Coresi în formarea limbii noastre literare, savantul român afirmă că diaconul tîrgoviștean s-a limitat la tipărirea, cu mici schimbări, a „textelor husite care-și pierduseră — sau poate unele-și pierdură atunci, la tipar, — rotacismele, pe *u* întreg de la sfîrșit, pe *dz* și cîteva arhaisme mai puțin însemnate. Din ele rămăsese însă, ca sunete, claritatea finalelor : *e*, *ă*, care se schimbară sau se întunecară aiurea, puritatea labialelor și a consoanelor *f* și *v* înainte de *i*, mulțimea cuvintelor latine pline de frumuseță și de expresie, mlădierea țerănească a frasei, care, dincoace, unde era atîta știință de slavonește, putea începeni în false forme străine." Așadar, conchidea autorul, „Ardealul de Nord sau Maramurășul ni dădură astfel odată cu cele dintăiu cărți limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari și păstori din muntele de Miazănoapte al largii Țeri a Românilor"[2].

Părerea exprimată de N. Iorga a mai fost împărtășită, între alții, de S. Pușcariu, Al. Procopovici și N. Drăganu. Deoarece S. Pușcariu a acordat mai multă atenție acestei probleme, ne vom referi în special la concepția sa. Subliniind că „Prin activitatea sa mare, el [Coresi, *n.n.*] contribuie în primul rînd la *stabilirea unei limbi literare românești* înțelese pretutindeni", lingvistul clujean adaugă : „Cel ce întrebuințează mai întîi o limbă spre scopuri literare fixează în scris, în mod firesc, graiul popular vorbit în regiunea sa. Să ne închipuim că în regiunile din nordul Mureșului s-ar fi pronunțat în secolul al XV-lea, ca în cele mai multe părți românești de azi, *chept* în loc de «piept», *ghine* în loc de «bine», *hier* sau *șer* în loc «de fier» ș.a.m.d. Cei dintîi tălmăcitori ar fi scris atunci *chept*, *ghine*, *hier* și urmașii lor ar fi continuat să scrie astfel, fixînd pentru totdeauna în limba noastră literară aceste forme pe care noi le simțim urîte și care ar face ca limba noastră scrisă să se depărteze foarte tare de oricare altă limbă romanică. Dar întîi traducători husiți vorbeau în satele lor graiul sonor și puternic din Transilvania de nord, care în același timp e și temelia dialectului bogat moldovenesc. În drumul lor spre miazăzi, copiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară rotacismul) și s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia. Tipărindu-le, Coresi a stabilit o formă a limbii care era înțeleasă pretutindeni" [3]. Din afirmațiile citate mai sus nu se

---

[1] Cf. G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 652.

[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 192—193.

[3] S. Pușcariu, *op. cit.*, 1920, p. 72—74.

desprinde clar opinia lui S. Pușcariu privitoare la baza dialectală a limbii române literare, de vreme ce, cu toate că recunoaște însemnătatea graiului transilvănean de nord, care stă, după el, atît la temelia limbii manuscriselor rotacizante, cît și a dialectului [literar ?, *n.n.*] moldovean, consideră că româna literară s-a născut prin adaptarea limbii textelor maramureșene la structura graiului din sudul Transilvaniei, grai foarte asemănător cu cel din Muntenia vecină.

Constatăm că susținătorii bazei maramureșene a limbii literare își limitează observațiile la româna scrisă din veacul al XVI-lea. S-ar părea însă că pentru etapele următoare ei admit o dublă bază dialectală : maramureșeană și munteană (mai bine zis transilvăneană de sud), realizată prin fuziunea principalelor trăsături ale celor două graiuri dacoromâne în tipăriturile coresiene, cărți cărora le recunosc merite hotărîtoare în formarea limbii literare.

După alți cercetători, limba noastră literară nu s-a creat pe baza unui singur subdialect, ci prin *contribuția tuturor graiurilor dacoromâne*. Susținătorii acestei păreri au în vedere aproape exclusiv limba română literară modernă, creată mai ales după Unirea Principatelor, care le apare ca o sinteză a posibilităților de exprimare din toate zonele românești. Prima formulare a acestei opinii o găsim la întemeietorul școlii lingvistice ieșene, A. Philippide. Deși admite că procesul de cultivare a limbii române începe o dată cu apariția primelor tipărituri, învățatul ieșean consideră că româna literară de pînă la Unire era puțin unitară, pentru că tendinței spre preponderență manifestată la început de subdialectele din Transilvania și Muntenia, favorizate de mulțimea cărților tipărite în aceste provincii, i „s-a opus valoarea scriitorilor moldoveni", iar „Cînd la 1859 s-au unit principatele Moldova și Muntenia și Bucureștii au devenit capitala României (1862), influința munteană a căutat să se lățească pe calea cancelariei și, mai ales, a cazărmii, a fost iarăși cumpănită de valoarea scriitorilor moldoveni, și astfel a început tocmai în zilele noastre să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești" [1]. Dar învățatul ieșean considera că procesul unificării limbii literare nu era nici pe departe încheiat la sfîrșitul veacului trecut, pentru că multe dintre normele românei culte nu erau încă pe deplin fixate. [2]

Cu unele modificări neesențiale, teoria lui A. Philippide se regăsește la G. Pascu, acad. Iorgu Iordan și G. Istrate.

G. Pascu admite că „toate dialectele dacoromâne contribuie ... la formarea limbii comune românești" [3], dar nu într-o proporție egală. Exagerînd, din pricina confuziei pe care o făcea între limba literară și limba artistică, el susține că rolul principal revine graiului moldovean, întrucît cei mai reprezentativi scriitori români din întreaga noastră literatură au fost moldoveni. Contribuția acestui grai poate fi constatată, după G. Pascu, mai ales în morfologie, sintaxă și lexic. Celelalte două graiuri principale, muntean și transilvănean, au contribuit în special la fixarea structurii fonetice a limbii literare. Dar G. Pascu mai credea că „fonetismul limbii literare reflectă o epocă de unitate a rostirii românești din diversele graiuri (secolele al XVI-lea—al XVII-lea), iar apropierea lui de pronunțarea muntenească din zilele noastre se explică prin conservatorismul fonetic al acestui grai". De aceea i se pare

---

[1] A. Philippide, *op. cit.*, 1894, p. 9.

[2] *Ibidem.*

[3] G. Pascu, *Limba comună și dicționarul nostru*, în „*Arhiva*", XVI (1905), p. 548—550 (citatul la I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 56).

„o confuzie să se creadă că limba comună românească ... o formează ... dialectul muntenesc“ [1].

Potrivit concepției academicianului Iorgu Iordan, pînă în secolul al XIX-lea fiecare din cele trei provincii românești: Moldova, Muntenia și Transilvania, și-a păstrat varianta sa literară, constituită de-a lungul secolelor. Influența tipăriturilor muntene din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea asupra moldovenilor și ardelenilor „este foarte sporadică și cu totul întîmplătoare, adică nesistematică, ceea ce dovedește că un Varlaam sau un Miron Costin, la care constatăm unele particularități fonetice muntenești, nu urmăreau în mod conștient o transformare a scrisului lor după modelul cărților din Muntenia“ [2]. Deși admite că cel mai apropiat de limba literară actuală „a fost totdeauna și este în special astăzi graiul muntenesc, înainte de toate din punct de vedere fonetic, apoi, mai puțin însă, din punctul de vedere al vocabularului propriu-zis“, acad. Iorgu Iordan susține că „Influența acestuia a început să se exercite, mai ales asupra celui moldovenesc, cu începere din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar, pînă la Unirea Principatelor, aproape numai în ce privește fonetismul (ca scriere, nu și ca pronunțare). Numai după 1859, cînd Bucureștii devin capitala României, adică centrul politic și economic iar apoi, drept consecință logică, și centrul cultural al țării, graiul muntenesc exercită o influență din ce în ce mai puternică asupra celui moldovenesc, ba, de la o vreme, chiar înainte de 1918, și asupra celor de peste munți“ [3]. Principalul argument adus de autor împotriva ideii că la baza limbii române literare stă graiul muntean este contribuția remarcabilă a scriitorilor din celelalte provincii, în special a celor din Moldova, la propășirea literaturii noastre, și, implicit, la perfecționarea exprimării culte.

Afirmînd că cea mai „corespunzătoare realității obiective mi se pare ideea participării mai multor variante locale la constituirea limbii naționale și a celei literare ... “ [4], acad. Iorgu Iordan ne lasă să înțelegem că vede în limba română literară modernă o *koiné* realizată prin contopirea vechilor variante literare. D-sa nu precizează însă care dintre aceste variante a avut cel mai însemnat rol. Se pare totuși că recunoaște preponderența variantei muntene asupra celorlalte, dar numai după Unire.

G. Istrate reia concepția lui A. Philippide, reformulînd-o în termeni mai categorici și argumentînd-o cu fapte de limbă literare și regionale, pe care le compară între ele, precum și cu elemente de istorie culturală și socială [5]. În cele din urmă, lingvistul ieșean ajunge la concluzia că „limba literară nu se confundă cu un anumit grai, ci este sinteza tuturor variantelor principale din cadrul dialectului dacoromân“ și că „de la epocă la epocă, au contribuit, într-o proporție care rămîne să se stabilească de acum înainte, toate graiurile din nordul Dunării la formarea limbii literare ... “, ceea ce înseamnă că „la baza ei nu stă graiul muntenesc singur, ci dialectul dacoromân, în întregul său“ [6].

---

[1] G. Pascu, *lucr. cit.*, p. 550.

[2] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 74.

[3] *Ibidem*, p. 76.

[4] *Ibidem*, p. 72.

[5] Vezi G. Istrate, *op. cit.*, în AUI, III (1957), fasc. 1—2, p. 77—96; idem, *Originea limbii române. Noi contribuții*, în AUI, VI (1960), fasc. 2, Supliment, p. 67—78; idem, *op. cit.*, 1970, p. 9—15; idem, *op. cit.*, 1981, p. 13—145.

[6] G. Istrate, *op. cit.*, în AUI, VI (1960), fasc. 2, Supliment, p. 74, 77.

Referindu-se la baza dialectală a limbii tipăriturilor coresiene, G. Istrate exprimă un punct de vedere personal, pe care-l argumentează cu numeroase fapte de limbă și de istorie a culturii noastre, potrivit căruia nu avem a face în aceste scrieri cu o bază muntenească, ci cu una transilvăneană de sud, reprezentată de graiul vorbit între Brașov și Orăștie.

În ultima sa carte, G. Istrate dezvoltă considerabil discuția privitoare la rolul Transilvaniei în procesul de constituire a normelor limbii române literare nu numai în secolul al XVI-lea, ci și în veacurile următoare, d-sa fiind convins că, „de fapt, Transilvania trebuie considerată vatra limbii noastre literare, că cele mai numeroase trăsături ale acesteia își au originea nu în sudul Carpaților meridionali, ci în nordul lor, că majoritatea particularităților considerate muntenești sînt, în realitate, de provenineță ardelenească. Transilvania ocupă, sub raportul cronologiei, primul loc nu cel din urmă". [1] Susținută cu patos, dar și cu argumente lingvistice și socioculturale convingătoare, [2] această opinie trebuie reținută îndeosebi pentru recunoașterea contribuției incontestabile pe care au avut-o cărturarii români din Transilvania de-a lungul timpului la formarea și desăvîrșirea limbii române literare, în această privință rolul lor fiind cel puțin egal cu al confraților de peste munți. De altfel aceasta este și convingerea profesorului G. Istrate, care „conchide că limba noastră literară este o sinteză a tuturor eforturilor, din cele trei provincii ale Daciei ..." [3]

Ideea că la baza limbii române literare stă, cel puțin în prima fază, întreg dialectul dacoromân fusese susținută și de I. Năd e j d e [4], G. Ibrăileanu [5] și, parțial, de D. Macrea [6]. Dar, așa cum observă I. Gheție, teoria lor nu se confundă cu concepția lui A. Philippide și a celorlalți ieșeni, pentru că aceștia „vorbesc de o contribuție a tuturor graiurilor dacoromâne la formarea limbii literare", pe cînd I. Năd e j d e și G. Ibrăileanu credeau că la baza românei literare „stă întreg dialectul dacoromân dintr-o epocă cînd era unitar, deci nediferențiat în graiuri" [7].

I. Năd e j d e nu recunoaștea importanța tipăriturilor coresiene în fixarea tradiției literare românești, susținînd că unitatea lingvistică a celor dintîi monumente literare s-ar datora omogenității limbii române din acel timp. El credea că boierimea și chiar o parte din țărănime „vorbeau dialectul literar cîteva sute de ani înainte de tipărirea cărților bisericești în Transilvania. Prin urmare, acest dialect s-a impus ca limbă literară pentru că era al nobilimei din toată Dacia Traiană, și nu numai al nobilimei, ci și al unei mari părți de țerani" [8]. Mai tîrziu, această variantă literară unică a suferit influența diverselor graiuri

---

[1] G. Istrate, *op. cit.*, 1981, p. 30.

[2] *Ibidem*, p. 31—145 și pass.

[3] *Ibidem*, p. 186 ; vezi și p. 257.

[4] Vezi *Limba literară*, în *„Contemporanul"*, V (1887), p. 543—570 ; vezi și I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 58.

[5] Referitor la părerile lui G. Ibrăileanu despre limba literară, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 54—64 ; P. Zugun, *G. Ibrăileanu despre limba literară*, în AUI, XVIII (1972), fasc. 2, p. 123—127, G. Istrate, *op. cit.*, 1970, p. 279—291 ; idem, *Concepția lui Ibrăileanu despre limba literară*, în „Steaua", 1980, aprilie, p. 18—19, idem, *op. cit*, 1981, p. 170—186.

[6] Vezi *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în CL, III (1958), p. 25—26 ; idem, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 189—190 ; idem, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 65—76.

[7] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 59.

[8] I. Năd e j d e, *op. cit.*, p. 549, apud I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 58.

dacoromâne, dintre care unele au evoluat mai rapid, în vreme ce altele s-au dovedit mai conservatoare. Dar atunci cînd filologii Școlii Ardelene au început acțiunea de normare și unificare a limbii române culte, principiul latinist după care se călăuzeau în selectarea normelor i-a determinat să prefere acele forme care se apropiau mai mult de latină, ceea ce înseamnă că variantele cu mai puține inovații au fost avantajate.

În esență, părerile expuse de G. Ibrăileanu în cursul *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi* coincid, după cum se vede, cu cele formulate mai întîi de I. Nădejde. Deși la început ne lasă să credem că recunoaște preponderența graiului maramureșean, fixat prin textele rotacizante, pe care îl consideră unitar și aproape lipsit de elemente regionale, G. Ibrăileanu nu pregetă să recunoască aceleași calități și graiului din tipăriturile coresiene, ajungînd astfel la concluzia că româna literară nu-și are izvorul într-un dialect, ci este la origine limba întregului teritoriu românesc, care avea, în perioada veche, o înfățișare unitară [1]. Criticul literar ieșean adaugă însă că atît în Muntenia, cît și în Moldova existau în perioada veche deosebiri între limba vorbită (populară) și limba scrisă, devenită limba literară a claselor stăpînitoare. Aceasta înseamnă că limba literară veche era o realitate distinctă de graiul popular, ea fiind graiul altei clase sociale decît cea a poporului. Pentru limba literară din Moldova, acesta a fost graiul cu labialele intacte ale aristocrației maramureșene, coborîtă în Moldova la al doilea descălecat. Limba vorbită de acești descălecători se deosebea de graiul cu labialele alterate al populației din Moldova. În sfîrșit, G. Ibrăileanu constată că, începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, limba literară își pierde unitatea, împestrițîndu-se cu elemente dialectale. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea are loc, după cum observă Ibrăileanu, o influență munteană, exercitată asupra limbii literare din Moldova, datorită contactului mai strîns dintre cele două țări în perioada domniilor fanariote. Cărțile scrise și tipărite acum în Muntenia circulă și în Moldova și se bucură aici de un prestigiu din ce în ce mai mare. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, aceste deosebiri reapar, iar lupta se dă acum pentru unificarea acestora prin „literarizarea" limbii culte din Moldova după modelul scriitorilor munteni.

D. Macrea susține, de asemenea, că limba celor dintîi scrieri românești este unitară datorită unității limbii române din acea epocă, dar consideră că: „în păstrarea și consolidarea acestui aspect fonetic în limba noastră literară, graiul muntenesc, care din acest punct de vedere este cel mai conservator dintre graiurile românești, deci cel mai apropiat de faza din secolul al XVI-lea a limbii noastre, a avut, începînd cu tipăriturile coresiene, un rol hotărîtor" [2]. Prin ultima parte a afimației sale, D. Macrea se alătură celor care susțin baza muntenească a limbii române literare.

O părere interesantă este cea exprimată de E. Petrovici, după care, pînă în veacul al XIX-lea au existat două variante ale limbii literare, una munteană, vorbită la București, și alta moldoveană, vorbită la Iași, din contopirea cărora a rezultat, după 1859, limba română literară unică [3]. Integrarea celor două variante literare într-o singură *koiné* a determinat „părăsirea unor particularități dialectale atît moldovenești, cît și muntenești, căzute în felul

---

[1] Vezi G. Ibrăileanu, *Opere*, 7, Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, București, Ed. Minerva, 1979, p. 109.

[2] D. Macrea, *op. cit.*, în CL, III (1958), p. 25—26.

[3] Vezi E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX (1960), nr. 5, p. 60—78.

acesta la rangul de regionalisme“ [1]. Lingvistul clujean consideră mai puțin important rolul Transilvaniei la crearea limbii noastre culte unice și unitare. Dar el nu poate să ignoreze cu totul contribuția remarcabilă a filologilor și scriitorilor transilvăneni la fixarea normelor limbii literare moderne, de vreme ce recunoaște că în primul rînd „Contactul ... direct, în capitala țării, dintre munteni, moldoveni și ardeleni, precum și influența scriitorilor moldoveni au constituit factorii principali care au determinat evoluția limbii noastre literare în a doua jumătate a secolului trecut“ [2].

La capătul unei demonstrații bazate pe examinarea unor fapte fonetice, morfologice și lexicale, prin care încearcă să argumenteze ideea că româna literară actuală este „vechea *koiné* ieșeană pronunțată muntenește“, E. P e t r o v i c i ajunge la concluzia că limba literară unică este „o *koiné* rezultată din contopirea vechilor *koiné* vorbite și scrise de oamenii culți din capitalele celor două țări românești, la care s-au adăugat și se adaugă necontenit elemente din celelalte graiuri dacoromâne.

Preponderența numerică a elementelor muntene nu ne dă dreptul să considerăm limba noastră literară ca bazată numai pe graiul muntean. Cel mult putem afirma că la temelia ei stă acea *koiné* bucureșteană care s-a constituit după unirea principatelor“ [3].

Am ajuns, în sfîrșit, la teoria cea mai riguros și mai bogat argumentată, potrivit căreia *pînă în secolul al XIX-lea n-am avut o limbă literară unitară, ci mai multe variante („dialecte“) literare, întemeiate, fiecare în parte, pe cîte unul dintre principalele subdialecte dacoromâne.* Cînd s-au produs însă cele două unificări ale acestor variante literare, una spontană și parțială, pentru că o găsim numai în cărțile tipărite de la mijlocul secolului al XVIII-lea, și alta acceptată deliberat de intelectualii români din a doua jumătate a veacului trecut, la *baza lor a stat varianta literară muntenească*, dar, cel puțin în cazul ultimei și definitivei unificări, contribuția celorlalte variante literare românești a fost remarcabilă.

Susținătorii acestei păreri, expusă în cîteva cărți de referință, sînt G. I v ă n e s c u [4] și I. G h e ț i e [5].

Despre G. I v ă n e s c u s-a afirmat că a pus în circulație teoria potrivit căreia *„limba română literară a cunoscut o dublă bază dialectală: inițiii una maramureșeană, apoi una muntean*ă“ [6]. Dar concepția sa este alta, cum însuși ține să precizeze : „După părerea mea, a existat [...] o bază dialectală muntenească oricînd, dar numai pentru Muntenia. Și a existat oricînd și o bază dialectală maramureșeană, căci limba literară românească de astăzi tot a mai

---

[1] *Ibidem*, p. 61.

[2] *Ibidem*, 60.

[3] *Ibidem*, p. 78. Pentru unele completări și rectificări ale afirmațiilor lui E. P e t r o v i c i, vezi I. G h e ț i e, *Pe marginea unei hărți din ALR (spunem—spuném)*, în FD, IV (1963), p. 243—249.

[4] Vezi *Problemele capitale*, p. 71—137, 258—264 și pass ; i d e m, *Problemele fundamentale ale limbii literare românești*, în *„Iașul literar“*, III (1956), nr. 1, p. 73—79 ; i d e m, *Teorii eronate despre limba literară românească*, în *„Iașul literar“*, III (1956), nr. 10, p. 86—104 ; i d e m, *Bazele dialectale ale limbii literare române*, I, în *„Convorbiri literare“*, 1972, nr. 3, p. 10 ; II, în *„Convorbiri literare“*, 1972, nr. 4, p. 11 ; i d e m, *ILR*, 1980, p. 567—582.

[5] I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, pass ; i d e m, *Introducere*, p. 102—116.

[6] I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 54. ; cf. și I. C o t e a n u, *op. cit.*, 1961, p. 39.

păstrat cîte ceva din vechile maramureşenisme; între altele, pronumele *acest(a)*; şi a existat oricînd şi o bază dialectală ardelenească, moldovenească şi bănăţeană; dar, pînă la secolul al XIX-lea, fiecare din dialectele pomenite constituia o bază numai pentru limba scrisă în raza lui; pe cînd, începînd din acest secol, elementele din aceste dialecte, care au pătruns în limba literară unitară a românilor, sînt mai puţine, dar se utilizează pretutindeni ... " [1].

Pornind, în esenţă, de la concepţia lui M. Gaster, care distingea în veacurile al XVI-lea şi al XVIII-lea trei variante ale limbii textelor noastre vechi „corespunzînd cu cele trei ţări unde înfloria literatura română" [2], dar şi de la opiniile lui A. Philippide şi G. Ibrăileanu, G. Ivănescu, la capătul unei ample investigaţii asupra vechii române literare, ajunge la concluzia că, începînd aproximativ din secolul al XVI-lea, putem distinge cam cinci „graiuri" sau „dialecte" literare:

1. *cel maramureşean*, din textele rotacizante; 2. *cel transilvănean*, aproape identic cu cel maramureşean, dar fără rotacism, reprezentat prin unele texte de la 1600 scrise în Transilvania propriu-zisă; 3. *cel din Muntenia şi Transilvania de sud* (regiunea Sibiu—Braşov), atestat în *Scrisoarea lui Neacşu* (1521), în tipăriturile coresiene etc.; 4. *cel din Moldova*, cuprins în textele de pe la mijlocul veacului al XVI-lea şi 5. *„dialectul" literar bănăţean*, atestat, începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în scrierile din Banat, Ţara Haţegului şi Orăştie [3].

Întrucît constată că în veacul al XVI-lea cele cinci „dialecte" literare sînt foarte asemănătoare, G. Ivănescu nu susţine cu toată fermitatea împărţirea de mai sus, afirmînd că „S-ar părea că nu există, la drept vorbind, în cea mai veche limbă literară românească decît două mari varietăţi: una nordică, ardelenească, moldovenească şi bănăţeană în acelaşi timp, şi alta sudică, muntenească şi oltenească în acelaşi timp [...] şi că abia cu secolul al XVIII-lea, cînd elementele populare pătrund puternic în limba scrisă, se observă patru dialecte literare bine distincte unul de altul: cel muntenesc, cel moldovenesc, cel ardelenesc şi cel bănăţean" [4]. Aşadar, G. Ivănescu nu susţine că în primele două secole de existenţă româna literară ar fi avut o bază exclusiv maramureşeană, ci consideră doar că prin textele rotacizante, care, după opinia sa şi a altor cercetători, au avantajul întîietăţii cronologice, varianta literară nordică a avut o înrîurire în primul rînd asupra limbii textelor din veacul al

---

[1] G. Ivănescu, *lucr. cit.*, în *„Convorbiri literare"*, 1972, nr. 3, p. 10.

[2] M. Gaster, *Introducere* la *Chrestomaţie română*, I, Leipzig-Bucureşti, 1891, p. LXXXVIII—XC.

[3] Vezi larga expunere asupra acestor „dialecte" literare făcută de G. Ivănescu în *Problemele capitale*, p. 80—157 şi în *ILR*, p. 570—577. În *ILR* (p. 568—569), G. Ivănescu face „o uşoară rectificare" acestei clasificări, susţinînd că „dialectul literar moldovenesc nu se poate separa net de dialectul literar ardelean şi de cel literar bănăţean decît prin fapte de vocabular, din punct de vedere al fonetismelor, morfomelor şi chiar al sintaxei, toate aceste dialecte alcătuiesc o unitate".

[4] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 91.

XVI-lea, inclusiv asupra celor coresiene [1], care slăbește în veacurile următoare, o dată cu „mutarea spre sud a centrelor vitale și culturale românești" [2].

Abia după 1750, susține d-sa, dialectele literare românești — utilizate aproape exclusiv în manuscrise, pentru că în textele tipărite se adoptase varianta literară munteană — devin „reflexul dialectelor românești populare" din provinciile în care se foloseau [3].

După cum observă G. Ivănescu, acțiunea de „muntenizare" a limbii textelor bisericești din secolul al XVIII-lea se repetă, în alte condiții și cu alte rezultate, în veacul trecut, între anii 1840 și 1880, după ce mai întîi, începînd de la P. Maior, avusese loc „o fuziune a dialectului literar ardelenesc cu cel bănățean, care-și impune unele particularități ale sale tuturor scriitorilor latiniști" [4]. Dar unificarea deplină a variantelor literare „nu se produce decît pe la 1880, și limba literară rezultată atunci nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean și cel moldovean-ardelean-bănățean" [5].

Datorită, în primul rînd, terminologiei („dialect" și „grai" literar) cu care operează G. Ivănescu, unii cercetători au formulat critici la adresa concepției sale, luată în ansamblu, dar, așa cum arată și I. Gheție, „Ceea ce i se poate reproșa [...] lui G. Ivănescu este inconsecvența terminologică, nu însă și inventarea unor variante ale limbii literare" [6].

În favoarea teoriei variantelor literare pledează și numeroasele argumente aduse de I. Gheție în recenta sa lucrare: *Baza dialectală a românei literare* (București, Ed. Academiei R.S. România, 1975, 695 p.) și în *Introducere* (p. 87—101).

În linii generale, concepția lui I. Gheție despre baza dialectală a românei literare coincide cu părerea exprimată de G. Ivănescu. Ca și acesta, lingvistul bucureștean distinge mai multe variante literare, întemeiate pe graiuri dacoromâne diferite, care se mențin pînă în veacul al XIX-lea, deși cu

---

[1] Vezi G. Ivănescu, *Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în SCȘt, X (1959), p. 19—33; vezi și *ILR*, 1980, p. 565—567.

[2] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 379. În ultima vreme se pare că G. Ivănescu și-a schimbat întrucîtva opinia, de vreme ce în *ILR* (p. 564) afirmă că *„Limba textelor rotacizante, ca primă formă a limbii literare românești, a exercitat o influență covîrșitoare asupra limbii literare românești din epoca veche care i-a succedat, și, prin aceasta, asupra întregii limbi literare românești"*. Aceasta nu înseamnă însă că prof. G. Ivănescu pune la baza întregii române literare din epoca veche subdialectul maramureșean. D-sa recunoaște această bază numai pentru „dialectele" literare de tip nordic (bănățean, ardelean, crișean-maramureșean și moldovean) (vezi *ILR*, 1980, p. 569—570).

[3] Vezi G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 606.

[4] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 132; 370—374; vezi și *ILR*, 1980, p. 628.

[5] G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 136. În *ILR*, G. Ivănescu reia această afirmație, nuanțînd-o și explicînd-o în același timp: „Limba literară modernă nu e un limbaj tipic muntean, ci un amestec din toate graiurile dacoromânești (căci forme ca văz și să vază nu sînt literare). Faptele de limbă muntene sînt însă mai bătătoare la ochi, așa încît, chiar astăzi multă lume crede că limba literară românească se identifică cu dialectul muntean" (p. 677). Principala cauză care a determinat acest rezultat ar fi una de natură socio-politică: „limba literară românească modernă are un caracter mai mult muntenesc, pentru că ea este în special rezultatul afirmării burgheziei românești, care a fost mai puternică în Muntenia" (p. 676).

[6] Vezi I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 71.

un secol mai înainte se produsese cea dintîi „muntenizare" sponatnă a limbii cărților tipărite. Unificarea limbii literare se produce abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza variantei literare muntene, dar și prin contribuția celorlalte variante literare dacoromâne. De asemenea, I. Gheție nu admite că la baza românei literare ar sta limba tipăriturilor coresiene, întrucît „diaconul a pus bazele variantei muntenești a limbii literare, și nu bazele acestei limbi luate în totalitate" [1]. Dar lingvistul bucureștean se îndepărtează de concepția lui G. Ivănescu atunci cînd nu recunoaște influența maramureșeană asupra variantelor literare din primele secole: „Deși textele circulă dintr-o regiune într-alta și, în funcție de exigență și de gradul de cultură, unii copiști admit fapte străine de varianta literară în care scriu și de graiul pe care-l vorbesc, nu se poate vorbi în această perioadă de o reală influență pe care ar exercita-o variantele literare între ele. Cu atît mai puțin nu se pot observa rezultatele vreunei acțiuni de hegemonie exercitate de unele graiuri, cum ar fi cel maramureșean sau cel muntean" [2].

Observînd, ca și P.P. Panaitescu [3], că „scrisul literar românesc a apărut concomitent în mai multe centre culturale", unde cei „care ne-au lăsat monumentele de limbă literară au scris în graiul lor natal", I. Gheție consideră că „Acesta e motivul pentru care, în chip firesc, noi n-am avut de la început o limbă literară unitară, ci mai multe varietăți regionale" [4].

În prima perioadă, pînă la 1588, autorul citat identifică „patru variante ale limbii literare: una muntenească-sud-ardelenească, una nord-moldovenească, una nord-ardelenească și, în fine, una bănățeană-hunedoreană" [5], care au la bază graiurile din regiunile respective. În perioada 1588—1656 se consolidează trei variante literare: cea *moldoveană*, a cărei bază dialectală suferă modificări o dată cu mutarea centrului cultural din Bucovina la Iași; cea *muntleană*, care, de asemenea, își schimbă întrucîtva baza dialectală prin deplasarea centrului cultural din Oltenia la Tîrgoviște, și cea *sud-vest-transilvăneană*, ce se constituie acum datorită mutării centrului cultural din nordul spre sud-vestul Transilvaniei, la Bălgrad. Cu unele fluctuații [6], aceste variante se mențin pînă în veacul al XIX-lea, cînd, făcînd abstracție de anumite excepții, limba română literară scrisă se unifică pe baza vechii variante literare muntenești „din anii 1750, cu cele cîteva modificări operate de Heliade în 1829" [7].

De curînd, revenind asupra acestei probleme [8], I. Gheție afirmă că a ajuns la concluzia că „la baza limbii române de cultură se găsește graiul muntean", dar „acest grai s-a impus drept bază a unificării prin intermediul unei

---

[1] *Ibidem*, p. 77; cf. și G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 139—140.

[2] *Ibidem*, p. 624.

[3] *Op. cit.*, p. 115—116.

[4] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 73.

[5] *Ibidem*, p. 624; vezi și idem, *Introducere*, p. 95.

[6] De pildă, între 1678 și 1700 se exercită o puternică influență moldoveană „asupra textelor literare muntenești, avîndu-și punctul culminant în *Biblia de la București*, datorită activității diortositorilor și tipografilor moldoveni în Muntenia; pe la mijlocul veacului al XVIII-lea „varianta literară muntenească devine norma literară unică în tipărituri", iar la începutul secolului al XIX-lea, P. Maior impune în cărțile românești apărute la Buda „o *koiné* rezultată din integrarea graiurilor ardelene și bănățene, avînd drept punct de plecare norma literară muntenească de la 1750—1780" (I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 483, 626—627).

[7] I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 629.

[8] Vezi *Introducere*, p. 102—114.

variante scrise"[1]. I. Gheţie distinge trei momente importante „în impunerea definitivă a graiului muntean ca bază a limbii literare" : a. momentul 1750, cînd varianta literară munteană s-a generalizat spontan în tipărituri ; b. între anii 1840 şi 1880, cînd „graiul muntean este acceptat în calitate de exponent al tradiţiei de unitate a limbii literare", primind însă şi „o serie de elemente din alte graiuri" ; c. după 1860—1880 pînă prin 1953—1960, cînd muntenizarea „este consfinţită de lucrările normative ale Academiei"[2]. Aşadar I. Gheţie admite o bază dialectală munteană numai pentru româna literară unică, adică de pe la 1750, cum însuşi ţine să precizeze : „Graiul muntean nu a stat întotdeauna la baza limbii literare, ci s-a impus într-un anumit moment al evoluţiei acestei limbi. Acesta nu a fost nici secolul al XVI-lea, nici al XVII-lea (căci Coresi şi *Biblia* din 1688 n-au îndeplinit rolul privilegiat care li se atribuie în mod curent). Graiul muntean a fost acceptat ca normă unică supradialectală în tipărituri la jumătatea secolului al XVIII-lea..."[3] I. Gheţie nu mai face însă nici o precizare cu privire la baza dialectală a românei literare din perioada anterioară anului 1750. Bănuim însă că a rămas la punctul de vedere exprimat în *Baza dialectală a românei literare* pe care l-am prezentat mai sus.

După opinia noastră, teoria susţinută de G. Ivănescu şi I. Gheţie, singura întemeiată pe o foarte minuţioasă analiză a faptelor culese dintr-un mare număr de monumente literare, oferă cele mai convingătoare soluţii pentru rezolvarea complexei probleme a relaţiilor istorice dintre limba literară şi graiurile dacoromâne. În consecinţă, ne însuşim, în mare, acest punct de vedere, fără să ignorăm însă faptul că unele detalii pot genera anumite discuţii.

3. Bazele dialectale ale vechilor variante literare româneşti

În epoca veche, existînd mai multe variante cultivate ale limbii române, diferenţiate în timp şi spaţiu, e firesc să nu căutăm o singură bază dialectală, ci mai multe, în funcţie de numărul variantelor literare. De la început trebuie să spunem că aceste variante cultivate ale limbii române vechi nu au decît puţine norme fundamentale prin care se deosebesc tranşant. Explicaţia o găsim în relativa unitate a limbii noastre populare, româna făcînd parte dintre limbile romanice mai puţin diversificate dialectal, dar şi în statornica unitate a culturii noastre scrise de-a lungul veacurilor, menţinută ca atare în pofida secularei despărţiri administrative a românilor. Circulînd şi copiindu-se mereu pe întreg teritoriul dacoromân, cărţile româneşti, în special tipăriturile religioase, apărute în diverse regiuni s-au influenţat reciproc, insuficient însă pentru a se ajunge la o singură variantă literară a limbii române, dar suficient pentru a nu se îngădui destrămarea tradiţiei limbii noastre scrise prin admiterea unui număr prea mare de fenomene lingvistice regionale ivite mai tîrziu sau neacceptate de la început ca norme ale exprimării culte.

Dintre normele specifice vechilor variante literare, doar cîteva sînt respectate consecvent (de exemplu, în cele din sud avem : *j (joc), z (zice), îi (mîine)*, pe cînd în cele nordice apar : *ğ (ğoc), dz (dzic), î (mîne)*), celelalte prezentînd numeroase alternanţe. Pe baza celor dintîi am putea distinge două tipuri fundamentale de variante literare : 1. *cele de tip sudic*, mai apropiate între ele,

---

[1] I. Gheţie, *Introducere*, p. 112

[2] *Ibidem*, p. 113.

[3] *Ibidem*, p. 112.

pe care le întîlnim în textele muntenești, oltenești și în cele din sud-estul Transilvaniei, și 2. *cele de tip nordic*, mai bine diferențiate unele de altele, pe care le identificăm în scrierile moldovene, bănățene, transilvănene de nord și de sud-vest.

Variantele literare de tip sudic au la bază, în general, graiul muntean, dar, cel puțin în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, limba cărților tipărite la Brașov prezintă și unele fenomene proprii graiurilor transilvănene, în vreme ce cărțile traduse ori scrise la mănăstirile din Oltenia păstrează anumite forme specifice acestor graiuri, abandonate mai tîrziu, cînd centrul cultural se mută la Tîrgoviște. Dintre normele variantelor de tip sudic, citățm doar cîteva [1] : *z (zi)*, *j (joc)*, *îi (cîine)*, *f (a fi)*, *-ea (vedea)*, *-e (bine)*, *ă* protonic netrecut la *a (bărbat)*, *ș*, *j (+ě)* duri *(grijașle, pășașle)*, vocalele anterioare nu se velarizează de obicei după *s*, *z*, *ț* și după labiale *(semn, zic, ține, merge, iubesc)*, articolul posesiv variabil *(al, a, ai, ale)* etc.

Variantele literare de tip nordic se întemeiază pe graiurile transilvănene de nord și sud-vest, pe graiul bănățean și pe cel din Moldova de nord, care au numeroase elemente comune. Iată cîteva dintre fenomenele fonetice și morfologice care unesc aceste variante literare : *dz* și *ğ* păstrați în elementele moștenite din latină *(dzi, ğoc)* ; *î* menținut în *mîne* etc. ; rostirea dură a labialelor și a consoanelor *s*, *z*, *dz*, *ț*, *ș*, *j (+e, i)* *(sămn, dzic, țîne, mărg, iubăsc, șăd, jălui)* alternează cu rostirea muiată, *ă* protonic trece uneori la *a ; ș*, *j (+ě)* se pronunțau, de obicei, muiat *(grijește, păștește)*, *r* în suf. *-or*, *-ar* este, de regulă, muiat *(sg. argințari, cheltuitori)*, articolul posesiv este invariabil : *a*, dar apar uneori și formele variabile ; pronumele demonstrativ *(a)cesta*, adv. *acmu (amu)* etc. Pînă pe la 1600, varianta nord-transilvăneană, folosită și în Moldova de nord, avea ca trăsătură fonetică specifică *rotacismul*. Celelalte variante de tip nordic se deosebesc între ele prin unele particularități fonetice, gramaticale și lexicale, dintre care amintim doar cîteva : palatizarea (inconsecventă) a lui *f (+i, i)* sub forma *h' (h'iu)*, închiderea frecventă a lui *e* aton medial și final la *i (oamini, bini)* [2] sau trecerea diftongului *-ea* la *-é (prè, avè)* sînt proprii variantei literare moldovene, iar *ń*, conservat frecvent în *cuń, întîń*, aparține variantei literare din Banat. Privitor la varianta literară din sud-vestul Transilvaniei constituită o dată cu apariția cărților tipărite la Bălgrad, nu se poate vorbi de existența unor trăsături specifice, pentru că ea pare a fi rezultatul unui compromis între variantele nordice și cele sudice, cu preponderența celor dintîi, dar mai degrabă reflectă structura graiurilor mixte din sud-vestul Transilvaniei.

Cu toate că pe la mijlocul veacului al XVIII-lea are loc prima unificare a limbii literare în cărțile tipărite, variantele literare amintite mai sus continuă să existe mai cu seamă în scrierile laice pînă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

4. Baza dialectală a limbii române literare moderne

Procesul deliberat al unificării variantelor literare românești începe după 1780, data apariției primei noastre gramatici tipărite, prin activitatea reprezen-

---

[1] Unele dintre faptele de limbă menționate mai jos au fost discutate de I. Gheție în *Baza dialectală*, iar altele au fost relevate de G. Ivănescu în *Problemele capitale* ; vezi și *ILR*, 1980, p. 570—577.

[2] Nici acest fonetism nu s-a impus ca o normă generală, deși apare destul de frecvent în textele moldovene de după 1643.

tanților Școlii Ardelene, în special a lui P. Maior, și se continuă în veacul al XIX-lea, prin contribuția celor mai reprezentativi cărturari români, între care Heliade Rădulescu și T. Maiorescu sînt personalitățile care au influențat decisiv acest proces.

Criteriile după care s-au călăuzit atît P. Maior, cît și Heliade Rădulescu în selectarea normelor limbii române literare moderne au fost : criteriul apropierii de modelul latin sau etimologic, criteriul regularității formelor gramaticale, cel al răspîndirii geografice și cel al eufoniei sau estetic [1].

Varianta literară ale cărei norme, îndeosebi cele fonetice, îndeplineau mai bine aceste condiții era cea munteană, dar la impunerea ei ca bază a românei literare moderne au contribuit, în bună măsură, și factori extralingvistici, între care un rol hotărîtor l-a avut, desigur, fixarea capitalei la București. Trebuie să precizăm însă că, spre deosebire de limba unică din textele tipărite în jurul anului 1750, româna literară modernă nu coincide perfect cu varianta literară din Muntenia. Contribuția celorlalte variante literare la constituirea și perfecționarea structurii ei a fost destul de importantă, mai ales în privința stabilirii normelor morfologice și în alcătuirea vocabularului. La această situație s-a ajuns în chip firesc, întrucît normele unice ale exprimării noastre culte sînt, în cea mai mare parte, rodul unui efort comun de selecție, depus, în veacul al XIX-lea, de către cei mai reprezentativi intelectuali din toate provinciile românești.

Așadar, limba română literară modernă se întemeiază numai indirect pe subdialectul muntean, pentru că la baza ei stă, de fapt, varianta literară munteană întregită cu numeroase elemente preluate din celelalte variante literare românești.

---

[1] Cf. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 628 ; vezi și idem, *Introducere*, p. 130–131.

EPOCA VECHE

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Mărturii despre vechimea scrisului în limba română

Este indubitabil că românii și-au folosit limba în scris și înainte de 1521. După cum afirma acad. Al. Rosetti, „trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare"[1], sau, așa cum susțin alți cercetători, limba noastră a fost utilizată permanent în scris și în scopuri didactice, pentru că învățarea slavonei de către români se făcea, de regulă, prin intermediul textelor bilingve, care erau în primul rînd scrieri bisericești[2].

Mărturiile care susțin această idee pot fi grupate în trei categorii : a. informații istorice despre folosirea limbii române în scris ; b. unele aspecte ale grafiei româno-chirilice ; c. fragmente de limbă românească în textele slave anterioare anului 1500.

Din prima categorie face parte, în primul rînd, mențiunea documentară „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit"[3], privitoare la jurămîntul de fidelitate depus de Ștefan cel Mare, în 1485, față de regele Cazimir al Poloniei, din care se deduce că versiunea latină a acestui act s-a făcut după una redactată în românește. La aceasta se adaugă informația privind o anumită sumă de bani plătită de municipalitatea Sibiului unui preot român pentru redactarea unor scrisori în limba română[4].

---

[1] Al. Rosetti, *ILR*, 1978, p. 482.

[2] Cf. Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba română*, Ac. Rom., MSL, Seria III, tom X, 1941, p. 21—58 ; I. Gheție, *ILRL*, 1978, p. 73 ; G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 506—507.

[3] *Monumenta medii aevi hist.*, Cracovie, XIV, p. 337, apud Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 3 (vezi și idem, *Opere*, vol. II, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, București, Ed. Minerva, 1975, p. 381).

[4] Cf. I. Gheție, *ILRL*, 1978, p. 63. Lingvistul bucureștean se referă și la „un pasaj din opera lui Constantin Filozoful Kostenețki, *Despre scriere*, redactată în jurul anului 1420, în care se vorbește despre folosirea slovei Ѣ (iati) în scrierea limbii române" (p. 63). Dar această informație este privită cu firească rezervă de vreme ce nu se știe dacă avem a face cu originalul sau cu o copie a operei cărturarului sîrb, copie a cărei vechime nu a fost încă stabilită.

Cu și mai mare rezervă trebuie privită informația potrivit căreia ar fi existat o traducere în limba română pe la anul 1100, pe care o aduce în discuție Dumitru Șerbu într-un articol din „Contemporanul", (2 aprilie 1982, p. 7), la care se referă, cu destulă rezervă, dar fără a o respinge, și I.C. Chițimia în „Luceafărul", XXV, 1982, nr. 32, p. 1 și 7. Desigur, această din urmă informație, oricît de ispititoare ar fi, nu se poate lua în seamă atîta vreme cît se întemeiază numai pe afirmațiile tîrzii ale lui V. Hanka din *Sazavo Emmauskoe Svealoe Blagovestvovanie* (Praga, 1846).

Argumentele din a doua categorie ţin de interpretarea unor semne chirilice folosite în scrierea limbii române, cum sînt ѫ, ѧ şi ѹ. Dacă în ceea ce priveşte primele două slove, cercetările nu au dus la rezultate concludente[1], referitor la slova ѹ „ğ", inexistentă în alfabetul chirilic şi atestată prima oară într-un document din 1415, în Muntenia, iar în Moldova la 1454[2], pe care Ilie Bărbulescu[3] o consideră un împrumut din sistemul de scriere sîrbesc[4], neţinînd seama de faptul că atestările acestui semn în textele bosniece sînt mai tîrzii cu un secol decît cele româneşti, credem că observaţia lui I. Gheţie este mai aproape de adevăr. „Nu e exclus — spune lingvistul bucureştean — teoretic vorbind, ca românii să fi creat pe ѹ independent de un model străin sau cel puţin să-l fi luat pe ѫ din cărţile sîrbeşti de redacţie bosniacă (unde avea valorile č şi ǧ) şi să-l fi inversat (scriindu-l cu cele două bare laterale în sus şi cu bara de mijloc în jos), pentru a-l reda pe ǧ.

Născocită de români sau împrumutată de ei de la sîrbi (cu unele modificări), slova ѹ a fost întrebuinţată din cele mai vechi timpuri pentru a reda în scris un sunet specific românesc[5]".

Dar acest lucru nu s-ar fi întîmplat dacă n-ar fi existat deprinderea de a se scrie curent românește cel puţin în secolul al XV-lea.

În sfîrşit, frecvenţa cu care apar în textele slave anterioare secolului al XVI-lea nume proprii, cuvinte şi fragmente de fraze româneşti mărturiseşte, de asemenea, despre o anumită obişnuinţă de utilizare în scris a limbii române alături de slavonă. Cel mai interesant exemplu în acest sens pare a fi cel semnalat de N. Smochină şi Nicolae N. Smochină[6] în *Psaltirea slavă* scrisă de Ion Dobrul, prin 1457—1467, unde versetul 1 din psalmul 116 este redat în românește : *lăudaţi pre domnulъ toate neamurile lăudaţi-lъ pre elъ toate noroadele*. N-ar fi cu totul exclusă posibilitatea ca în acest caz să avem a face cu o greşeală de scriere determinată de faptul că Ion Dobrul copia textul după o versiune slavo-română a psaltirii, cu scriere intercalată.

Mărturiile prezentate, foarte succint, mai sus, precum şi unele argumente de natură lingvistică aduse în discuţie cu deosebire în ultima vreme[7] ne per-

---

[1] Vezi prezentarea critică a discuţiilor de pînă acum pe care o face I. Gheţie în *ILRL*, 1978, p. 63—66 şi 69—70.

[2] Vezi Al. Rosetti, *ILR*, 1978, p. 455.

[3] *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 1904, p. 443—445.

[4] Opinia lui I. Bărbulescu a fost acceptată, între alţii, de Al. Rosetti, *ILR*, 1978, p. 455 şi G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 524.

[5] I. Gheţie, *ILRL*, 1978, p. 70—71.

[6] *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărţii „Floarea Darurilor"*, în BO, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 713. Pînă acum numai G. Ivănescu (*ILR*, 1980, p. 505) a dat atenţie, acestui important fragment de limbă română scrisă, pe care îl consideră un argument important în favoarea ideii că *„textele religioase rotacizante au fost traduse în secolul al XV-lea"*.

[7] Vezi Al. Niculescu, *Romanitatea românească şi cultura latină în secolele XII—XV*, în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice şi dialectologice", seria A, 1980, vol. 2, p. 249—253 (vezi şi varianta dezvoltată a acestui studiu, apărută în CL, XXVI, 1981, nr. 1. p. 17—25); I.C. Chiţimia, *Urme probabile ale unei vechi traduceri din latină în Psaltirea Scheiană*, în „Revista de istorie şi teorie literară", XXX (1981), nr. 2, p. 151—156. În legătură cu ultimul studiu, vezi I. Gheţie, *A existat un izvor latin al psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea ?*, în LR, XXXI (1982), nr. 2, p. 181—185. Fără să respingă întru totul ipoteza efectuării unor traduceri de texte bisericeşti din latină în română înainte de 1500, I. Gheţie infirmă valabilitatea argumentelor prezentate de I.C. Chiţimia, apelînd în acest scop la datele oferite de istoria limbii şi a dialectelor româneşti.

mit să acceptăm ca foarte probabilă ideea că româna a fost cultivată în scris cel puțin cu un secol înainte de apariția celor mai vechi scrieri românești cunoscute, iar acest lucru s-a întîmplat nu numai prin scrisori și documente particulare, ci și prin scrieri cu menire didactică sau poate chiar prin unele traduceri religioase despre a căror existență mărturisește îndeosebi structura lingvistică a monumentelor de limbă literară din secolul al XVI-lea.

2. Cauzele introducerii limbii române în scris: a. teoria imboldului intern; b. teoria influențelor externe; c. teoria interacțiunii factorilor interni și externi

Chiar dacă nu identificăm limba literară cu limba scrisă, trebuie să admitem totuși rolul fundamental pe care l-au avut textele scrise în procesul de formare și, mai ales, de unificare a limbii literare românești. În acest context, o cercetare, cît de sumară, a condițiilor și a epocii în care s-au alcătuit primele scrieri în limba română se impune cu necesitate într-o lucrare de istoria limbii literare, aceasta cu atît mai mult cu cît studiul vechii române literare nu se poate face decît pe baza monumentelor de limbă scrisă rămase din veacurile anterioare. Încercînd să lămurim cauzele folosirii limbii române în scris în locul slavonei, vom putea înțelege mai bine condițiile socioculturale care au favorizat crearea și dezvoltarea limbii române literare.

La sfîrșitul veacului trecut, o dată cu descoperirea textelor rotacizante, s-a pus pentru prima dată, în mod științific, problema cauzelor care au determinat folosirea limbii române în scrierile oficiale și în biserică. Deși a trecut aproape un secol de la data începerii discuțiilor privitoare la această problemă, nu s-a ajuns încă la un punct de vedere pe deplin unitar.

Învățații români și străini, care au participat la discuție, continuă să susțină păreri total sau parțial opuse, deși, în ultima vreme, numărul concepțiilor divergente s-a redus simțitor. Așa se face că în prezent distingem două poziții fundamentale:

1. începuturile scrisului românesc trebuie puse pe seama unor factori social-politici și culturali interni;

2. românii au început să scrie în limba lor datorită unor factori externi, mai precis, datorită influenței unor curente culturale străine.

În ultima vreme își face tot mai mult loc părerea potrivit căreia redactarea celor dintîi texte românești s-ar datora atît factorilor interni, cît și factorilor externi. Această concepție ar putea fi cea de-a treia poziție fundamentală.

Trebuie să remarcăm însă că nici în privința celor trei puncte de vedere opiniile învățaților nu concordă întru totul. Cum vom vedea în continuare, cele mai distincte și mai numeroase divergențe au apărut în legătură cu teoria influenței curentelor culturale externe.

a. Teoria imboldului intern

Deși a fost enunțată la sfîrșitul veacului trecut de A. D. Xenopol[1], se pare că această teză a cîștigat adepți mai ales în ultima vreme. Afară de Xenopol, această teorie a mai fost susținută de: I. Bianu[2], Gh. Ghi-

[1] Vezi *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1898. p. 201—202.

[2] Vezi *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904, p. 6—7

bănescu[1], M. Şesan[2], Şt. Ciobanu[3], P. P. Panaitescu[4], Em. Vîrtosu[5] şi G. Ivănescu[6].

Aproape toţi cercetătorii care susţin acest punct de vedere se întemeiază mai ales pe argumente de ordin istoric decît lingvistic. De pildă, Şt. Ciobanu susţine, cu justeţe, că cele dintîi tălmăciri ale scrierilor bisericeşti în limba română s-au făcut „din impulsul necesităţii didactico-religioase şi a împrejurărilor istorico-culturale din Maramureş“ [7]. Era nevoie, deci, de preoţi, iar aceştia, neştiind slavoneşte, trebuiau să înveţe după manuale bilingve (româno-slave).

P. P. Panaitescu crede că traducerea primelor texte româneşti trebuie pusă în exclusivitate pe seama factorilor interni de natură social-politică şi culturală, *că ea este un rezultat firesc al dezvoltării poporului român şi mai ales al luptei unor anumite pături sociale pentru emanciparea culturală.* „Fenomenul se defineşte, după acelaşi autor, ca o reacţie a anumitor pături sociale faţă de dominaţia culturală a slavonei“ [8].

S-a afirmat, de asemenea, că traducerea primelor texte religioase trebuie pusă în legătură cu lupta bisericii româneşti din Maramureş pentru autonomie la sfîrşitul secolului al XV-lea. Însă o astfel de autonomie era imposibilă, după cum observă acad. Al. Rosetti[9].

Acceptînd ideea impulsului intern, Em. Vîrtosu aduce în discuţie un element nou, referindu-se la tendinţa general europeană de renunţare la vechile limbi de cultură, în folosul dezvoltării şi impunerii limbilor naţionale. În acest sens, el afirmă „... credem că într-adevăr se poate spune că tot ceea ce se petrece în Transilvania se petrece concomitent şi în Ţara Românească şi în Moldova, şi, la rîndu-le, fiecare din aceste ţări româneşti va constitui un puternic exemplu, care va însufleţi treptat starea de lucruri generală şi va duce întîi la răspîndirea întrebuinţării limbii poporului în manifestările laice (acte ale cancelariei domneşti, precedate de acte încheiate între particulari), ajungînd în mod natural, ca la o concluzie, la introducerea limbii române şi în biserică, introducere ireversibilă şi creatoare pe planul cultural general al ţărilor româneşti, mai ales că şi pe plan european limba naţională apare şi se generalizează în scriere pe anumite trepte ale dezvoltării societăţii, chiar şi acolo unde nu pătrunde reforma. Subliniem încă o dată că renunţarea la limbile generale de cultură este un fenomen european şi fiecare popor avea s-o pună în practică, mai tîrziu sau mai devreme“ [10].

---

[1] Vezi *Începuturile cărţii româneşti şi Mitropolitul Varlaam văzut prin o nouă prismă literară* în *„Viaţa creştină“*, Iaşi, 1932, p. 70.

[2] Vezi *Originea şi timpul primelor traduceri româneşti ale Sfintei Scripturi*, Cernăuţi, 1939, p. 132; vezi şi *Introducerea limbii române în biserică*, în *„Mitropolia Ardealului“*, II (1957), nr. 11—12, p. 823.

[3] Vezi *Începuturile scrisului în limba românească*, în *„Analele Academiei Române“*, Mem. secţ. lit., Seria III, tom X, 1941, p. 21—58.

[4] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965; vezi şi *Începuturile scrisului în limba română*, în *„Studii şi materiale de istorie medie“*, IV (1960), p. 117—189.

[5] *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 35—36.

[6] *ILR*, 1980, p. 509—511.

[7] Cf. Em. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 35.

[8] I. Gheţie, *lucr. cit.*, în SLLF, I, p. 230.

[9] *ILR*, 1968, p. 655; cf. şi Em. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 35.

[10] Em. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 35—36.

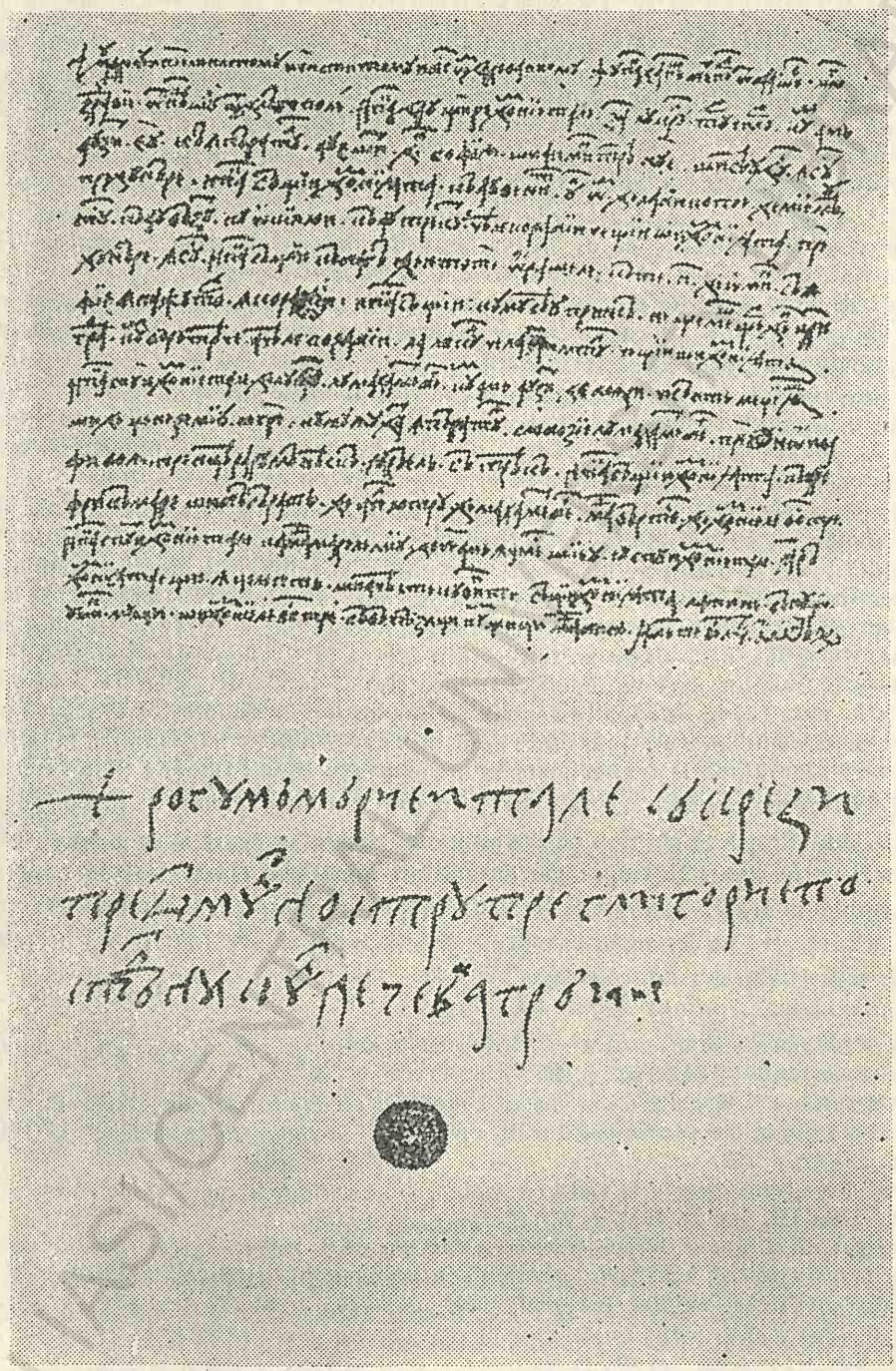

Scrisoarea lui Neacșu (1521) (după I. Bianu și N. Cartojan).
Autograful lui Mihai Viteazul (după I. Bianu și N. Cartojan).

G. Ivănescu consideră însă că la noi „ca și în Apus, aristocrația și clerul au scris cei dintîi în limba etnică“ [1], și anume atunci cînd româna a început să-și constituie o variantă cultivată, care a intrat în concurență cu slavona. Pînă atunci „statele create de români sau voievodatul maramureșean trebuiau să folosească una din limbile literare [slava bisericească și latina] extinse în spațiul pe care s-au creat ele. Dar, cu vremea, trebuia să se nască ideea de a scrie chiar în limba națională. Dacă, în secolul al XV-lea, voievodul, boierii, clerul, unii slujbași și chiar unii negustori știau limba slavă bisericească, aceasta se explică tocmai prin faptul că ea era singura limbă literară existentă. Dar ea era destul de greu de învățat. Limba aceasta nu avea un sprijin în categoriile sociale pomenite. Ea s-a menținut ca limbă oficială a statului și a bisericii și ca limbă de cultură atîta timp cît n-a existat o variantă literară a României. După ce s-a creat limba literară românească, limba slavă bisericească ca limbă oficială și de cultură a mai continuat a fi utilizată ca limbă literară, dar cu vremea ea a fost înlăturată, întîi de toate pentru motivul că era mai comod să se scrie în română decît într-o limbă străină“ [2]. Dar mai mult decît comoditatea, unele nevoi practice, cum ar fi în primul rînd pregătirea preoților, precum și exemplul unor popoare vecine, ca polonii și cehii, iar fi determinat pe români să-și utilizeze și, implicit, să-și cultive limba în scris. G. Ivănescu avansează ideea, întemeiată pe fapte istorice, că această acțiune a pornit de la Mănăstirea Peri din Maramureș, ctitoria lui Bale, fiul lui Sas Voievod [3]. În 1391, această mănăstire devenise stravropighie, dobîndind „dreptul de a sfinți preoți, dreptul de a administra biserici, de a numi preoți și de a întemeia biserici“, ceea ce a dus, probabil, și la întemeierea unei școli pentru preoți. Călugării de acolo, susține G. Ivănescu, „vor fi luat exemplu în ceea ce privește procedeul textelor bilingve și metoda de predare a limbii bisericești, de la cehi și poloni [...] Sîntem îndreptățiți deci să credem că la Mănăstirea din Peri s-a putut întreprinde prima traducere a textelor religioase în românește“ [4].

b. Teoria influențelor externe

Susținătorii acestei teorii pot fi grupați în funcție de curentul cultural străin presupus ca fiind determinant în apariția și dezvoltarea scrisului românesc. Astfel, B. P. Hasdeu, primul învățat român care a abordat această problemă, credea că cele dintîi scrieri românești au apărut datorită influenței mișcării bogomilice. La rîndul său, I. G. Sbiera, editînd, în 1885, *Codicele Voronețean*, afirma în studiul care însoțește această lucrare : „Este mai mult decît probabil ... că acest monumînt literariu, tocmai pentru că conține o parte din *Noul Testament*, și nu din cel Vechiu, este opera Paulicianilor sau Catarilor (curaților) Români“ [5]. Dar profesorul bucovinean a ajuns la această părere întrucît credea că textul pe care l-a editat a fost scris prin secolul al XII-lea, în patriarhia de la Ohrida, în Macedonia, deci în sudul Dunării. Acest punct de vedere nu a mai fost împărtășit decît de I. Ieșan, în lucrarea *Secta paterena în Balcani și în Dacia Traiană, împreună cu istoria Balcanului pînă la ocuparea lui definitivă prin osmani* (București, 1912, p. 818 și urm.). I. Bogdan, în

---

[1] *ILR*, 1980, p. 505.
[2] *Ibidem*, p. 510—511.
[3] *Ibidem*, p. 508.
[4] *Ibidem*, p. 509.
[5] *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885, p. 348.

recenzia pe care o face ediției S b i e r a a *Codicelui Voronețean* (în „Convorbiri literare", XX (1886), p. 78—88), combate vehement și temeinic acest punct de vedere sprijinîndu-se pe argumente convingătoare.

Mai bine argumentată, dar totuși insuficient de convingătoare pentru a fi acceptată, întrucît lasă nerezolvate unele aspecte importante ale problemei, este teoria influenței husite. Între susținătorii acestei păreri se numără cîțiva învățați de prestigiu: N. I o r g a[1], S. P u ș c a r i u[2], N. D r ă g a n u[3], I.-A. C a n d r e a[4], Al. P r o c o p o v i c i.[5] Dintre aceștia, N. I o r g a a susținut mai întîi teoria influenței luterane, iar N. D r ă g a n u a abandonat, după mulți ani, teoria husită, devenind susținător al teoriei luterane.

Adepții acestui punct de vedere pornesc de la ideea că primele texte românești au fost scrise în Maramureș, prin veacul al XV-lea, deci într-un loc și într-o vreme favorabile influenței husite[6]. N. I o r g a, ca de altfel toți cei care explică apariția primelor texte religioase în limba română invocînd influențe străine, pornește de la ideea preconceptă că românii nu puteau să întreprindă o acțiune atît de revoluționară cum este abandonarea limbii slavone (una din cele patru limbi sacre), mai ales în biserică, fără să fie influențați ori să imite una din mișcările religioase reformatoare care au avut loc în Europa pînă în veacul al XVI-lea. Pe lîngă aceasta, există și mărturii documentare despre activitatea husiților refugiați în Ungaria și Transilvania (fără Maramureș), precum și în Moldova (în vremea lui Alexandru cel Bun).

Adversarii acestei păreri susțin însă că:

a. Nu există nici o mărturie scrisă ori de altă natură care să ateste influența husită în Maramureș. Românii nu au aderat niciodată la husitism. Cei care au făcut acest lucru în Transilvania erau catolici, deci maghiari și germani.

b. Susținătorii tezei influenței luterane afirmă că husitismul nu a mai exercitat nici o influență în țările române după 1500[7], or textele noastre datează din veacul al XVI-lea[8]. Nu trebuie să uităm însă faptul că aceste texte sînt, *toate*, copii, deci originalele puteau fi redactate înainte de 1500.

---

[1] Vezi *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. XV—XXIX.

[2] Vezi *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft*, Halle, 1910, p. 17—75; reprodus și în *Études de linguistique roumaine*, Cluj—București, 1937, p. 64—124, sub titlul *Essai de reconstruction du roumain primitif*; i d e m, *Istoria literaturii române*, vol. I, *Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 58—62.

[3] Vezi *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian*, București—Leipzig—Viena, 1914, p. 5—8; DR, III, p. 927.

[4] Vezi *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul XVI și XVII*, București. 1916, p. XCVI.

[5] Vezi *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 71, și în DR, X, p. 501 și urm.

[6] N. D r ă g a n u, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, București, 1938, p. 37 și urm.

[7] Se știe că efervescența mișcării husite din Boemia, regiune apropiată de Maramureș, a avut loc în prima jumătate a secolului al XV-lea.

[8] Acad. Al. R o s e t t i face această afirmație bazîndu-se pe faptul că *Psaltirea Hurmuzaki* a fost scrisă în secolul al XVI-lea, deci la distanță prea mare în timp de influența husită. Cum arată însă A. A v r a m (*Contribuții la interpretarea grafiei chirilice*, II, în SCL, XV (1964), nr. 2, p. 152—153) și I. G h e ț i e (*Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc*, în SLLF, I, p. 224), și această scriere este tot o copie, nu un text original. În acest caz, toate textele religioase din secolul al XVI-lea sînt copii după originale mai vechi, care puteau fi scrise chiar și în secolul al XV-lea.

c. După P. P. Panaitescu, „husiții în general și în țările române în special nu s-au ridicat împotriva ortodoxiei și a limbii slavone bisericești, așa cum se ridicară împotriva catolicismului și a limbii latine"[1]. Că așa stau lucrurile pare să dovedească și faptul că, în urma sinodului de la Constantinopol, din 1452, husiții s-au unit cu biserica ortodoxă, devenind astfel aliați ai ortodocșilor.

d. În primele noastre texte nu găsim nici o mărturie a influenței concepției religioase husite. E drept că Al. Procopovici atrăgea atenția asupra faptului că titlul catehismului tipărit de Coresi, *Întrebare creștinească*, atestă o influență husită, pentru că numai husiții își intitulau astfel catehismele, dar nu știm dacă nu cumva și germanii sau maghiarii reformați își intitulau la fel cărțile respective în veacul al XVI-lea sau chiar mai înainte. La aceasta se adaugă și faptul că în textele religioase imediat următoare, tipărite de Coresi *(Psaltirea* și *Apostolul)*, există mărturii sigure care atestă o influență luterană.

e. Traducerea, într-o perioadă destul de scurtă, a unui număr atît de mare de scrieri *(psaltiri, evangheliare, apostoli, catehisme)* presupune o acțiune organizată și costisitoare, aprobată de oficialități. Or, husiții au fost întotdeauna prigoniți în Transilvania și Ungaria.

Alți cercetători cred că apariția primelor texte românești trebuie pusă pe seama *influenței luterane și calvine*. Între susținătorii acestei opinii se numără: Ov. Densusianu[2], I. Bălan[3] și acad. Al. Rosetti[4], cărora li se alătură N. Drăganu și, pentru scurta vreme, în 1902, N. Iorga.

În sprijinul acestei păreri au fost aduse următoarele argumente:

a. Primele traduceri românești ale cărților religioase s-au făcut în secolul al XVI-lea, cînd în Transilvania se exercita influența luterană, și nu husită.

b. Traducerea cărților religioase în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în sudul Transilvaniei (Brașov, Sibiu, Orăștie) a avut un caracter organizat.

c. Acțiunea conștientă și premeditată a sașilor din Brașov și Sibiu de atragere a românilor la luteranism (între aceștia se distinge în primul rînd judele Brașovului, Hans Benkner) are loc mai ales după 1560, dată la care Reforma este admisă oficial în Transilvania, dar și mai înainte, adică după confesiunea de la Augsburg (1530).

d. Acad. Al. Rosetti crede că între primele traduceri a figurat și un *Catehism*, scris tot în regiunile nordice, după care s-a făcut și copia cuprinsă în *Codicele Marțian*, datată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Acest text ar proba, desigur, influența reformaților sași și unguri din Zips și din nordul Ungariei asupra românilor din Transilvania de nord.

e. În textul *Crezului* („Simbolul credinței") din *Psaltirea Scheiană* este prezent *filioque*, menținut de luterani după despărțirea de catolicism.

Adversarii acestei păreri susțin însă că:

a. Luteranismul și calvinismul nu au avut răsunet între români. Cum arată P. P. Panaitescu, *„Reforma religioasă nu a izbutit să cîștige pe ro-*

---

[1] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 36.

[2] Vezi *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 7 (vezi și *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 10—11).

[3] Vezi *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 77—97.

[4] *ILR*, 1968, p. 472—475, 642, 651; vezi și ediția din 1978, p. 480—489, 739—753.

mâni ; cu toate impulsurile venite din afară, ei au respins-o. Ar fi deci de neînțeles că o revoluție culturală așa de importantă, cum este începutul scrierii în limba poporului, să se fi datorit mișcării care la români a înregistrat un eșec total"[1]. De fapt, nici unul dintre susținătorii acestei păreri nu a putut dovedi documentar existența unei propagande luterane sau calvine între românii din Maramureș și din nordul Transilvaniei înainte de 1559.

b. Încercările de tipărire a textelor religioase traduse sub influența luteranismului de către un moldovean, în 1532, și apoi tipărirea, la Sibiu, în 1544, a unui catehism, sînt acțiuni izolate, fără ecou între români. Ele sînt, în exclusivitate, emanații ale unor cercuri reformatoare, după cum afirmă I. Gheție[2].

c. Numic nu ne împiedică să credem că în cazul catehismului din *Codicele Martian* avem a face cu o copie indirectă după catehismul tipărit de Coresi, și nu cu o copie a unui catehism tradus prin 1530—1559, cum susținea acad. Al. Rosetti. Această părere a fost exprimată de Ov. Densusianu, P. P. Panaitescu și, mai recent, de I. Gheție.

d. Reforma a avut ecou sigur între românii transilvăneni, mai ales printre cei din sudul Transilvaniei, abia după 1560. Cărțile tipărite de Coresi au legătură, fără îndoială, cu încercarea luteranilor de a face prozeliți între români.

e. *Filioque* din *Psaltirea Scheiană* putea să reflecte și o influență catolică, în acest caz mai probabilă decît cea luterană, așa cum arată I. Bărbulescu (vezi *infra*).

f. Nici unul dintre cele patru texte rotacizante nu este original, deci cele dintîi traduceri de scrieri bisericești puteau să apară încă în secolul al XV-lea.

Alți cercetători au susținut că traducerea primelor texte religioase în limba română s-ar datora *influenței catolicismului*. Între ei se numără G. Moldovan[3] și I. Bărbulescu[4]. După aceștia, influența catolică asupra românilor a fost de lungă durată și mai persistentă. Se știe că, uneori, catolicii au admis folosirea limbii naționale în biserică, și chiar traducerea unor cărți de cult. Dar de aici și pînă la o acțiune organizată, cu consecințele cunoscute și cu aspect de revoluție culturală în primul rînd, e cale lungă. Cît privește interpretarea dată pentru *filioque* din *Psaltirea Scheiană*, am văzut cum se pune problema.

2. Teoria interacțiunii factorilor interni și externi

În ultima vreme se impune din ce în ce mai mult părerea (exprimată, izolat, încă la începutul secolului nostru) potrivit căreia *biruința scrisului în limba română s-ar datora atît unor nevoi interne, cît și unor influențe culturale externe.*

---

[1] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

[2] *Lucr. cit.*, în SLLF, I, p. 227.

[3] Vezi *A Magyarországi románok*, Budapest, 1913, p. 110.

[4] *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [București], 1928, p. 54 și urm. ; cf. și *Calvinismul și începutul d-a se scri românește*, în *Cercetări istorico-filologice*, București, 1900, p. 14 și urm.

Între susținătorii acestei teze se numără: T. Palade[1], Șt. Pașca[2], P. Olteanu[3], I. Gheție[4].

Cercetătorii pomeniți mai sus cred că folosirea limbii române în scris nu trebuie pusă numai pe seama influenței culturale externe sau numai pe seama condițiilor social-politice și culturale interne, deoarece ambii factori au contribuit la apariția primelor texte românești în epoci, în locuri și în condiții diferite. Astfel, scrierile private nu trebuie și nu pot fi puse pe seama curentelor culturale externe. Scrieri de acest fel au existat, probabil, și înainte de veacul al XVI-lea, dar nu s-au păstrat, pentru că aveau un caracter ocazional (numai documentele și scrierile redactate în limba slavonă erau destinate posterității). Existau, poate, și texte românești semioficiale, care erau folosite pentru învățarea limbii slave de către viitorii preoți și grămătici. Lucrările de acest fel, elaborate în scopuri pur didactice, se prezentau ca texte bilingve slavo-române sau numai române, care cuprindeau mai ales fragmente din textele bisericești fundamentale. Pe seama unor astfel de nevoi didactice pune Șt. Pașca apariția textelor rotacizante. El a încercat să dovedească de altfel, folosindu-se de argumente lingvistice, că diaconul Coresi și colaboratorii săi n-au cunoscut traducerile maramureșene, așa că tălmăcirea cărților tipărite de Coresi la Brașov s-a făcut independent de acțiunea preoților maramureșeni, datorită unei influențe din afară: propaganda luterană și calvină.

Desigur că P. P. Panaitescu[5] avea dreptate atunci cînd susținea că limba română a început a fi utilizată în scris o dată cu emanciparea păturilor sociale medii și de jos, pe măsura dezvoltării micii boierimi și a accesului la cultură al oamenilor de rînd (călugări, preoți etc.), care, spre deosebire de marii boieri și de clerul înalt, nu cunoșteau și nu foloseau limba slavonă. Dar de aici și pînă la absolutizarea rolului factorilor interni în apariția scrisului românesc ni se pare a fi o distanță destul de mare. Combătînd părerea unilaterală a lui P. P. Panaitescu, I. Gheție arată că istoricul bucureștean „a văzut pretutindeni numai factori interni, neglijînd faptul că apariția și dezvoltarea unui fenomen sau proces (social) se datorește unei interacțiuni între factorii interni și externi (evident, cu predominarea celor dintîi). Recunoscînd că la baza apariției scrisului în limba română stă necesitatea reală de a comunica în scris prin intermediul limbii naționale nu înseamnă însă că în diversele compartimente ale literaturii (luată în sensul cel mai larg și etimologic), inițiativa de a se apela la limba «vulgară» trebuie să se datoreze, *în mod obligatoriu*, unuia și aceluiași factor intern. În această privință, vom spune că istoria se împarte, fie că vrem, fie că nu, într-o serie de «cămăruțe», care nu sînt impermeabile, ci comunică strîns între ele, pentru a alcătui un tot, divizat, însă, în părți componente. Rămînînd pe plan teoretic, va trebui să admitem că, de exemplu, scrierea documentelor, a corespondenței, a diverselor notițe etc. nu se poate în nici un caz explica prin influența factorilor externi, în timp ce traducerea unei cărți religioase s-ar putea datora, la fel de bine, unei acțiuni interne sau unei influențe din afară“ [6].

---

[1] Vezi *Cînd s-a scris întîi românește*, în „*Arhiva*“, XXVI (1915), p. 244—245.

[2] Vezi *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc ...*, în CL, II (1957), p. 23—46.

[3] Vezi *Contribuții la problema începuturilor și promovării scrisului românesc*, în LL, VII (1964), p. 190 și urm.

[4] *Lucr. cit.*, în SLLF, I, p. 226—237; idem, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, EA R.S. România, 1974.

[5] *Op. cit.*, p. 53.

[6] I. Gheție, *lucr., cit.*, în SLLF, I, p. 231.

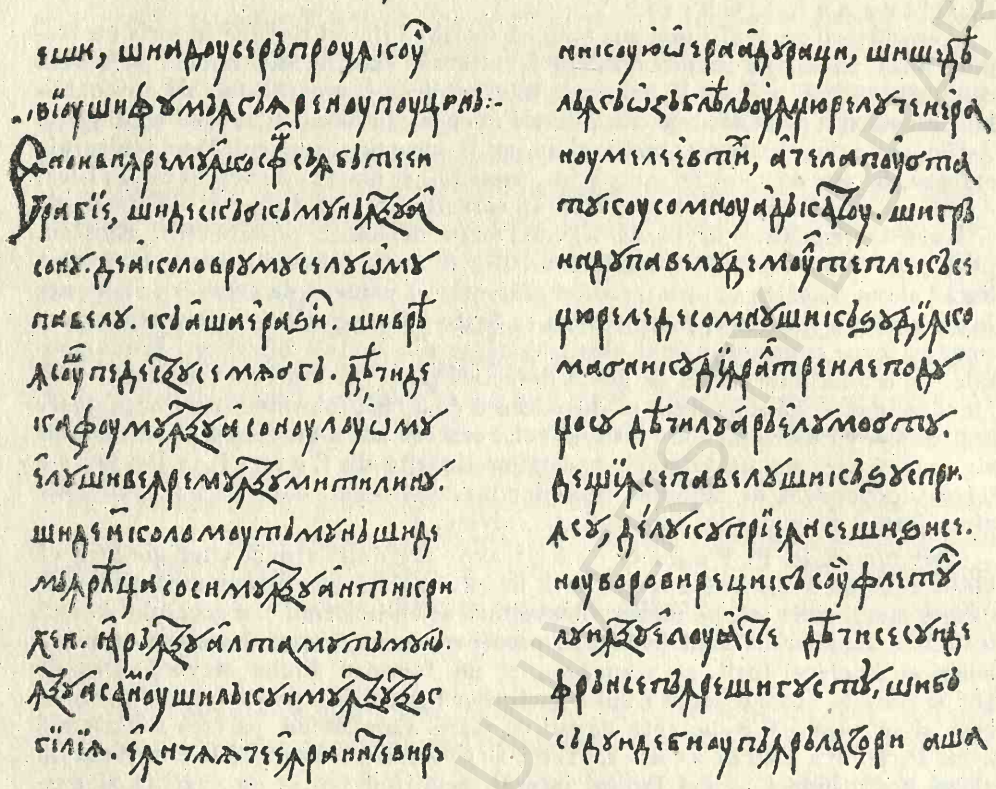

Codicele Voroneţean, p. 16—17 (după I.-A. Candrea).

Subscriem la această părere. *Românii n-au trecut la husitism, luteranism sau calvinism, dar au preluat de la propagatorii acestor curente religioase ideea folosirii limbii naţionale în biserică, înscriindu-se astfel în curentul general european favorabil acestui act revoluţionar pe la mijlocul celui de-al doilea mileniu al erei noastre.*

Victoria limbii române scrise asupra slavonei reprezintă un moment hotărîtor în istoria noastră culturală. Luîndu-şi asupra sa funcţia de instrument de cultură, româna s-a putut dezvolta şi îmbogăţi de-a lungul vremii pe măsură ce societatea românească a progresat şi s-a integrat în curentul de idei al Europei moderne.

DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA (1640)

1. Introducere

E foarte probabil că românii şi-au folosit limba în scris cu mult înainte de 1521 (v. *supra*, p. 30—38, 54—56), dar cele mai vechi texte româneşti cunoscute pînă acum, chiar şi cele datate prin conjectură, nu depăşesc graniţa secolului

al XVI-lea. În acest veac se accentuează unele schimbări în viaţa economică, politică şi culturală din ţările române (dezvoltarea economiei de mărfuri, a meşteşugurilor şi a comerţului, ceea ce a determinat ridicarea unei noi pături de boieri şi de negustori ; decăderea culturii slavone la noi şi, mai ales în Transilvania, influenţa unor curente religioase străine etc. [1]), schimbări care au favorizat tendinţa de emancipare a limbii române şi, implicit, de abandonare a slavonei. Prima consecinţă a acestei tendinţe a fost, desigur, apariţia unui însemnat număr de cărţi traduse din slavonă şi maghiară, a căror contribuţie la statornicirea unei tradiţii de exprimare literară românească nu poate fi ignorată. Chiar dacă singura preocupare mărturisită a traducătorilor din secolul al XVI-lea se limita la motivarea gestului îndrăzneţ, prin care veneau în contradicţie atît cu dogma ortodoxă, cît şi cu tradiţia culturii noastre scrise [2], efortul lor — ne referim în special la Coresi şi la colaboratorii săi — era îndreptat şi spre cultivarea limbii române. Tocmai de aceea primele noastre scrieri cunoscute nu pot fi integrate în categoria documentelor de limbă naţională aparţinînd perioadei preliterare, cum sînt considerate, de pildă, cele dintîi manifestări scrise ale limbii franceze *(Les Serments de Strasbourg*, anul 842), sau ale limbii italiene (fragmentele din *Placito di Capua*, anul 960) [3].

Între primele texte scrise din celelalte limbi romanice (franceza şi italiana) şi cele din limba română există cîteva deosebiri esenţiale. Mai întîi, atît *Jurămintele de la Strasbourg*, cît şi *Placito di Capua* cuprind cîteva fraze doar, considerate ca aparţinînd limbilor naţionale corespunzătoare. Textele româneşti sînt mult mai ample şi mai concludente pentru înţelegerea specificului limbii române din această perioadă. În al doilea rînd, în textele romanice amintite se reproduc cîteva formule aparţinînd limbii vorbite, pe cînd în cele româneşti limba vorbită este constrînsă să se adapteze unor forme şi tipare noi, unui „stil" al cărţilor religioase, ceea ce obligă pe traducător să se depărteze deseori de la exprimarea spontană şi „vie", chiar dacă prin această exprimare limba dobîndea un caracter mai artifcial, fapt ce reprezintă o formă, oricît de modestă, a prelucrării literare. În al treilea rînd, faptul că textele româneşti nu aparţin producţiei literar-artistice, ca *Chanson de Roland* sau *El cantar del mio Cid*, şi, deci, nu învederează intenţii de elaborare artistică, nu le poate priva, în principiu şi din acest motiv, de calitatea de „texte literare", căci aspectul artistic nu este *o condiţie a limbii literare* generale, ci o trăsură dominantă a stilurilor proprii creaţiilor literare. În sfîrşit, spre deosebire de celelalte limbi romanice, limba primelor texte româneşti cu conţinut religios din secolul al XVI-lea a avut un rol fundamental în dezvoltarea limbii române literare de mai tîrziu, graţie răspîndirii lor ca lucrări tipărite pe întregul teritoriu locuit de români.

---

[1] Cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a, p. 50.

[2] Principalul argument invocat de Coresi în favoarea naţionalizării serviciului divin era necunoaşterea limbii slavone de către majoritatea românilor, chiar şi a preoţilor, pe care îi îndeamnă să nu „*boscorodească*" în biserică, pentru că „*în vînt graieşte popa cînd nu înţeliage au el au oamenii*". În spirit reformat, Coresi caută sprijin în litera evangheliei : „*Il(risto)s zise, Mathei 190, cine ceteşte să înţeleagă, şi Pavel ap(o)s(to)l încă scrie la Corint, 155, că întru besearecă mai virtos cinci cuvinte cu înţelesul meu să grăiesc, ca şi alalţi să învăţ, decît un tunearec de cuvinte neînţelese într-alte limbi*" (epilog la *Psaltirea slavo-română*, 1577, apud. I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, 1903, p. 63).

[3] Vezi R. Menéndez Pidal, *El idioma español en sus primeros tiempos*, ed. a IV-a, Madrid, 1957, p. 154 ; cf. şi R.A. Budagov, *op. cit.*, 1967. p. 319, Lingvistul sovietic atribuie şi textelor româneşti din secolul al XVI-lea calitatea de preliterare *(ibidem*, p. 323).

Iată de ce semnificația primelor documente de limbă română depășește pe aceea a textelor similare din celelalte limbi romanice : ele nu sînt simple mărturii de limbă scrisă, și nici forme ale stadiului preliterar al limbii, ci reprezintă faza inițială a limbii literare, manifestarea și expresia ei incipientă, și, ca atare, limitată, arhaică și săracă în mijloace de exprimare literară propriu-zise.

2. Monumente de limbă scrisă

Marea majoritate a celor dintîi monumente de limbă română literară [1] care ni s-au păstrat provin din Transilvania. Acolo — spre deosebire de Moldova și Muntenia, unde slavona, ca limbă de cultură, era protejată eficient de biserică și de administrație — condițiile introducerii limbii române în scris erau mult mai prielnice în secolul al XVI-lea. Întîi, pentru că poziția slavonei era incomparabil mai șubredă în Transilvania decît în Principate, ea nefiind întrebuințată aici decît în bisericile românilor ortodocși, care, după mărturiile traducătorilor, ajunseseră să o cunoască foarte puțin. Dar, în același timp, un rol important l-au avut și ideile general europene favorabile utilizării limbilor naționale în scris, care în Transilvania au putut să pătrundă și să rodească mai ușor, întrucît nu întîmpinau opoziția oficialităților. Reforma protestantă fusese acceptată aici, iar clericii luterani și calvini desfășurau o aprigă propagandă menită să facă noi prozeliți printre transilvăneni, indiferent de naționalitate. În acest scop, ei nu numai că au încuviințat, dar au și sprijinit direct traducerea cărților bisericești în limba română (v. *supra*, p. 51). Totodată puternicul sentiment național i-a determinat pe românii din Transilvania să-și apere cu îndîrjire și să-și cultive limba de-a lungul veacurilor de aspră dominație străină.

Cele mai importante monumente de limbă literară din perioada la care ne referim sînt, fără îndoială, cărțile religioase din secolul al XVI-lea, traduse, copiate sau tipărite la Brașov, Sibiu, Orăștie, Cluj și, probabil, în Maramureș.

Pînă nu demult, s-a crezut că *textele rotacizante : Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Hurmuzachi*, ar fi cele mai vechi traduceri bisericești în limba română, efectuate pe la sfîrșitul secolului al XV-lea, cum susțin N. Iorga, I.-A. Candrea, S. Pușcariu, sau în primele decenii ale veacului următor, după opinia lui Ov. Densusianu, Al. Rosetti, N. Cartojan, undeva prin Transilvania de nord, mai probabil în Maramureș [2]. De fapt, manuscrisele ajunse pînă la noi sînt copii ale unor texte originale pierdute, care nu pot fi datate nici localizate corespunzător. Mai recent, I. Gheție, constatînd că „în limba textelor rotacizante sînt

---

[1] În categoria monumentelor vechii române literare includem textele traduse (tipărite sau rămase în manuscris) și scrierile originale sau prelucrate : cronici, pravile, cazanii, cărți populare, lucrări literare și științifice, documente și scrisori oficiale, precum și documentele și scrisorile particulare redactate de cărturari, de reprezentanți ai clerului sau ai boierimii, adică de acei care aveau acces la cultură și își însușiseră elementele exprimării cultivate din vremea și din zona în care trăiau.

[2] Acestea sînt părerile cele mai cunoscute și mai convingător argumentate. S-au exprimat însă numeroase opinii care localizează textele rotacizante în alte provincii românești, chiar și în sudul Dunării, iar datarea variază de la secolul a X-lea la secolul al XVI-lea (v. examinarea critică a problemei la I. Gheție, *op. cit.*, în SLLF, I, p. 189—241).

alăturate două straturi de limbă : unul de tip sudic, iar celălalt de tip nordic", formulează ipoteza că : „După toate probabilităţile stratul sudic aparţine originalului, iar cel nordic copistului" [1]. În ce priveşte datarea manuscriselor propriu-zise, acelaşi cercetător presupune că *Psaltirea Scheiană* şi *Psaltirea Voroneţeană* sînt din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar *Psaltirea Hurmuzachi* şi *Codicele Voroneţean* n-ar fi exclus să fie, de asemenea, posterioare anului 1550 [2].

Pînă la deplina elucidare a problemei, vom considera textele rotacizante anterioare tipăriturilor coresiene, dar nu şi secolului al XVI-lea, iar zona în care au fost copiate ar corespunde cu vechea arie de răspîndire a rotacismului, situată în partea de nord a teritoriului dacoromân [3].

Cele mai importante monumente de limbă literară din secolul al XVI-lea sînt însă cărţile bisericeşti tipărite în sudul Transilvaniei după 1544. Prin limba lor mai clară şi mai atent prelucrată, dar, în special, prin larga circulaţie pe care au avut-o între români, aceste cărţi au jucat un rol mai însemnat decît manuscrisele rotacizante în cultivarea limbii române.

În afara *Catehismului* despre care avem informaţii că s-ar fi tipărit la Sibiu în 1544, tot acolo a fost editat *Evangheliarul slavo-român*, probabil între 1551

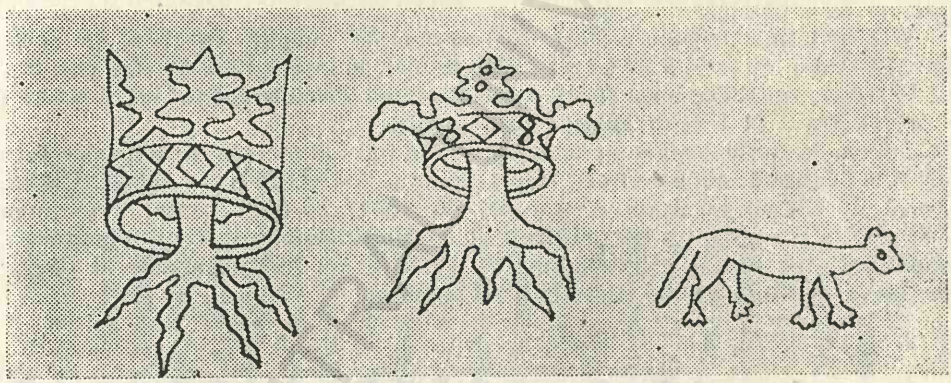

a *b* *c*

Filigrane reprezentînd coroana Braşovului pusă pe un trunchi (fig. a şi b. *şi o vulpe* (fig. c), *care apar pe hîrtia fabricată la Braşov începînd din 1545* (după I.-A. Candrea).

---

[1] I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 241 ; idem, *Termenii de origine maghiară şi localizarea textelor rotacizante*, în LR, XXV (1976), nr. 2, p. 187—190.

[2] I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 232. Cu privire la *Codicele Voroneţean*, Al. Mareş a demonstrat de curînd (LR, 1982, nr. 1), pe baza studierii detaliate a filigranelor, că textul ajuns pînă la noi datează din perioada 1563—1583. Acest punct de vedere este acceptat şi de Mariana Costinescu în amplul *Studiu filologic* care precede noua ediţie critică a *Codicelui Voroneţean* (Bucureşti, Ed. Minerva, 1981).

[3] Pentru zonele în care a fost atestată trecerea lui *n* intervocalic la *r* în cuvintele de origine latină pînă în secolul al XVI-lea, vezi I. Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, EA R.S. România, 1974, p. 152—158.

și 1553, de către Filip Moldoveanul (Maler), tipograf și gravor moldovean [1].

Începînd din 1559—1560 apar la Brașov, prin strădania diaconului Coresi, tipograf priceput venit din Tîrgoviște, 11 cărți bisericești tipărite în limba română : *Întrebare creștinească* (1559), *Tetraevanghelul* (1561), *Pravila* (c. 1560—1562), *Apostolul* (c. 1563), *Cazania I* și *Molitvenicul* (c. 1567), *Psaltirea* (1570), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Psaltirea slavo-română* (c. 1576—1578), *Cazania II* (1581). Prin 1588 mai apare o *Psaltire slavo-română*, editată, pare-se, de Șerban, fiul lui Coresi.

Tot în sudul Transilvaniei, dar în partea de vest, la Orăștie, apare, în 1582, *Palia*, care conține traducerea românească, după un original maghiar, a primelor două cărți *(Facerea* și *Ieșirea)* din *Vechiul Testament*. Tălmăcirea aparține unui grup de traducători, alcătuit din caransebeșenii Efrem Zacan și Ștefan Herce, lugojeanul Moise Pestișel și protopopul hunedorean Achirie, sub patronajul episcopului calvin Mihai Tordași. Tipografi au fost Șerban Coresi și Marien diacul.

La Cluj [2], a fost tipărită cu litere latine și ortografie maghiară, prin 1570—1573, o *Carte de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași, din care s-au păstrat doar opt pagini, cunoscute și sub denumirea de *Fragmentul Todorescu*.

Din Moldova și Muntenia nu avem, pentru această perioadă, nici o carte bisericească tradusă în limba română. Sînt semnalate totuși două versiuni moldovene, probabil bucovinene, ale *Evangheliei* și ale *Apostolului*, din 1532, care nu s-au păstrat.

În sfîrșit, mai trebuie amintit *Tetraevanghelul*, copiat, în 1574, de către diacul Radu din Mănicești (Muntenia), în insula Rhodos, din porunca lui Pătrașcu vodă. Copia s-a făcut, probabil, după *Tetraevanghelul* lui Coresi și se păstrează la British Museum din Londra.

Totuși, în țările române apar acum cîteva pravile și unele scrieri laice care pot fi considerate monumente de limbă literară. Astfel, în Bucovina, la Putna, ritorul Lucaci transcrie o pravilă, în 1581, care, așa cum presupune I. Rizescu [3], este un text revizuit și îndreptat de copist după o traducere mai veche din slavonă. Tot în nordul Moldovei au fost localizate și *Glosele* românești la *Sintagma* lui Matei Vlastaris [4].

Cu privire la datarea, localizarea și structura lingvistică a acestui text, vezi L. Demény *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în *„Studii"*, XVIII (1965), nr. 5, p. 1001—1038 ; I. Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL, XVII (1966), nr. 1, p. 47—79 ; Al. Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în LR, XVI (1967), nr. 1, p. 65—75 ; E. Petrovici, *Observații asupra grafiei și limbii textului românesc al Evangheliarului slavo-român de la Sibiu*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, București, 1971, p. 9—21.

[2] Cf. N. Drăganu, DR, IV_1 (1924—1926), p, 87—88 ; I. Gheție, *Fragmentul Todorescu*. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de ~, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, EA R.S. România, 1982, p. 269—270. G. Alexics și H. Sztripszky, autorii ediției din 1911, susțineau că textul a fost tipărit la Oradea.

[3] Vezi *Introducere* la *Pravila ritorului Lucaci*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971, p. 24—30.

[4] Cu privire la aceste *Glose*, vezi I. Bogdan, *Glose într-un manuscipt slavon din sec. XVI*, în *„Convorbiri literare"*, XXIV (1890), p. 727—752, și Magdalena Georgescu, *Glosele Bogdan*. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de ~, în *Texte românești din secolul XVI-lea*, EA R.S. România, 1982, p. 367—417.

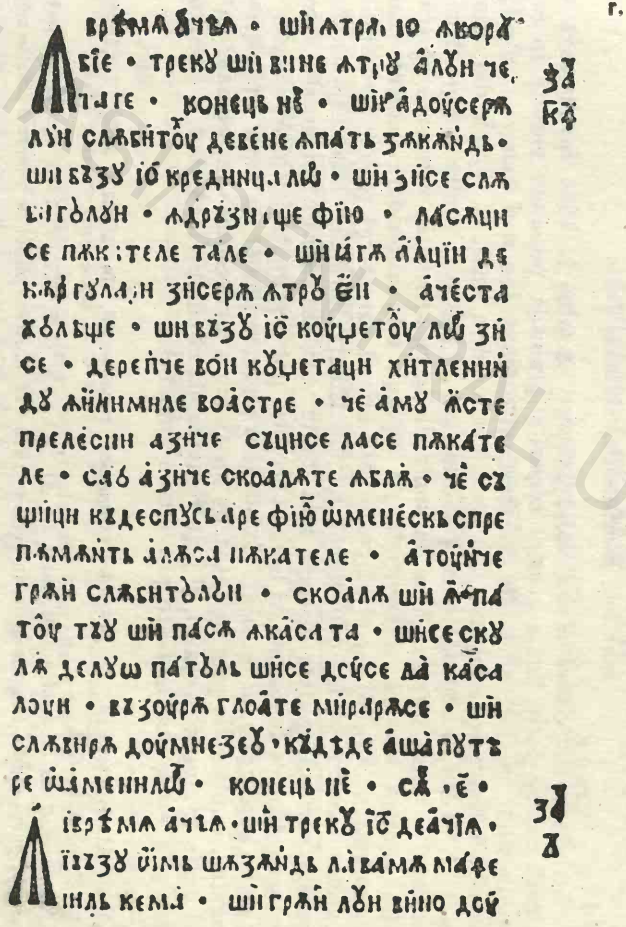

Tetraevanghelul tipărit de Coresi, 1561. Fila 16 (după Florica Dimitrescu).

Interesante, sub raport lingvistic, sînt și scrisorile oficiale trimise din Sucevа și din Cîmpulung Moldovenesc birăului din Bistrița (Transilvania), publicate de acad. Al. Rosetti, în 1926, precum și unele documente redactate în limba română.

În Muntenia, consemnăm începuturile literaturii istorice prin cronica lui Mihai Viteazul scrisă de Teodosie Rudeanu pe la 1600, dar care nu s-a păstrat, și *Cronograful* lui Moxa, din 1620. Dintre textele particulare, trebuie amintită *Scrisoarea boierului Neacșu din Cîmpulung* către judele Brașovului Hans Benkner, din 1521, nu numai pentru că este cel dintîi text românesc cunoscut, ci și pentru aspectul îngrijit al limbii în care a fost redactată.

În sudul Transilvaniei, la Sîmpetrul Brașovului, popa Ion Românul transcrie, la 1620, trei cărți populare: *Alexandria*, *Floarea darurilor* și *Rujdenița*, iar în nordul Transilvaniei, la Rîpa de Jos, popa Toader copiază, în 1610, o pravilă, descoperită de Al. Rosetti în arhivele Bistriței [1].

De la sfîrșitul secolului al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor datează și *Textele măhăcene* (cuprinse în *Codicele Sturdzan)*, legende parabolice și hagiografice copiate, în cea mai mare parte, de popa Grigore din Măhaci (Turda); precum și *Codicele Todorescu*, *Codicele Martian*, *Manuscrisul de la Ieud* (nord-estul Transilvaniei) [2].

Între 1588 și 1640, activitatea tipografică decade și în Transilvania, de aceea aproape toate cărțile românești traduse ori copiate acum circulă în manuscris.

Abia după 1640, cînd interesul pentru cartea românească tipărită și mai ales pentru folosirea limbii naționale în scris se deplasează în Moldova și Muntenia, numărul monumentelor de limbă literară sporește considerabil, iar cultivarea limbii române capătă o nouă dimensiune, calitativ superioară.

3. Structura lingvistică a textelor: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic

Structura lingvistică a textelor românești de pînă la 1640 învederează o strînsă relație între limba acestor scrieri și graiurile populare vorbite în regiunile unde au fost redactate, traduse ori copiate, sau mai bine-zis, reflectă graiul celui care le-a elaborat. Nu trebuie să credem, însă, că textele din secolul al XVI-lea ar reproduce cu fidelitate unul sau mai multe graiuri dacoromâne [3] — acest lucru ar veni în contradicție cu afirmația verificată că tradiția noastră literară, diferențiată pe regiuni, este anterioară acestui veac (v. *supra*. p. 30—38) —, ci să remarcăm numai caracterul regional al limbii textelor noastre vechi, determinat de inexistența normelor unice. Chiar din această perioadă putem distinge mai multe variante literare românești, care, pe baza cîtorva fenomene de limbă specifice, pot fi grupate în două categorii: a. *de tip nordic* și b. *de tip sudic*. Există încă un mare număr de fapte lingvistice comune, explicabile prin unitatea de ansamblu a dialectului dacoromân, dar, cel puțin în anumite cazuri, și prin remarcabila circulație a cărților, a tipografilor și a copiștilor în toate provinciile românești.

---

[1] Vezi Al. Rosetti, *O pravilă românească necunoscută*, în „*Grai și suflet*" I, (1924), nr. 2, p. 331—332.

[2] *Manuscrisul de la Ieud* a fost datat de Al. Mareș (LR, XXIV, 1975, nr. 4), pe baza unui riguros studiu filigranologic, în perioda 1610—1640. Acest punct de vedere a fost acceptat și de autorii excelentei ediții a *Manuscrisului de la Ieud*, Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, EA R.S. România, 1977, p. 25.

[3] Cf. G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 567—577.

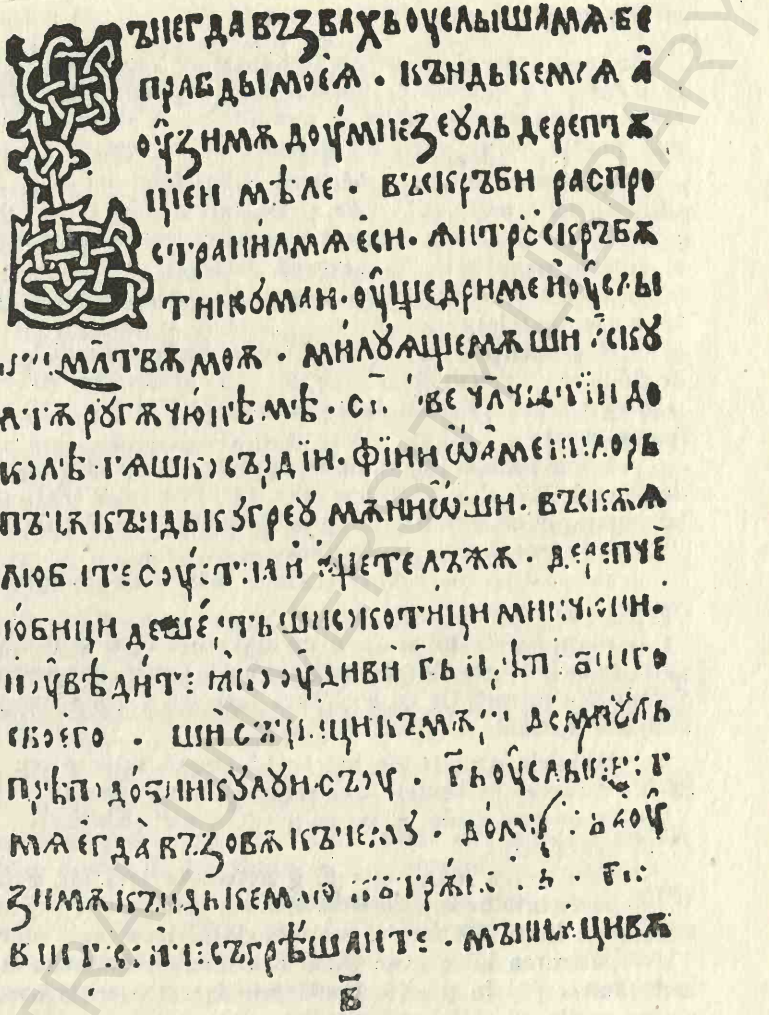

Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1577, fila 4r.

Între textele traduse şi cele netraduse din epoca veche a culturii noastre există, de asemenea, unele diferenţieri privitoare la structura limbii, care, în cazul textelor originale, e mai apropiată de lexicul, sintaxa şi stilul limbii populare. Deosebirile de ordin fonetic şi gramatical sînt însă aproape neînsemnate pînă în secolul al XVIII-lea, de aceea nu vom face deocamdată nici o distincţie între aceste două categorii de texte literare.

Iată acum principalele trăsături ale exprimării culte din prima etapă a vechii române literare[1].

[1] Limba textelor româneşti din secolul al XVI-lea a fost studiată pînă acum de numeroşi lingvişti şi filologi români sau străini. Vom aminti aici doar cîteva lucrări de sinteză, care ne-au furnizat cea mai mare parte a faptelor de limbă menţionate în acest capitol: Ov. Densusianu, *IILR*, II; Al. Rosetti, *ILR*, 1968, p. 465—586; G. Ivănescu, *Problemele capitale;* Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a; Fl. Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973; I. Gheţie, *Baza dialectală.*

Fonetică

În toate variantele literare românești de pînă la mijlocul secolului al XVII-lea se mențin, cu valoare de normă, unele fonetisme arhaice, care mai tîrziu și-au restrîns aria de răspîndire la anumite zone, devenind astfel caracteristice numai pentru unele variante literare. Între acestea se numără :

— păstrarea lui **ă** în *bășerecă* (CV), *blăstema* (CV, PO, LP), *fămeie* (PH, CC, PO, LP), *năsip* (CV, CPr., PO), *rădica* (CV, CT, PO), *păhar* (PH, CP, PO), *părete* (PO, CPr.) etc. (numai în textele coresiene apare sporadic **ă** trecut la **e, i**, prin asimilație, în *beserecă, ridica)* ;

— menținerea lui **e** nesincopat în *derept, dreptate, derege* (apare constant în toate textele) ;

— **î** se menține în : *împlea, îmbla, împla* (numai la Coresi a fost notat de două ori *î* trecut la *u : umplut* (CT) și *umpluse* (CT) ;

— conservarea lui **u** în *preut, usteni* (ES, PO, CV, CT) (formele cu *o* sînt foarte rare) ;

— **e** s-a păstrat în anumite cuvinte : *arepi* (PV, CC_2, PO), *celi* (PO, CV), *demîneață* (CV, CC_2, PO), *lepi* (PO, CP, PS), *nește* (PO), *nemeri* (PO) etc. (paralel, apar uneori, cu totul rar, și formele cu **e** devenit **i**) ;

— **ș** netrecut la **s** în *deschide ;*

— **m** păstrat în *rumpe* (numai în textele coresiene alternează formele *rumpe — rupe*) ș.a.

În afara fonetismelor amintite mai sus, există și alte norme fonetice comune variantelor literare din această perioadă, care, cel puțin în unele cazuri, par a veni în contradicție cu structura fonetică a graiurilor pe care s-au întemeiat anumite variante literare. De pildă :

— labialele urmate de iod se păstrează intacte (cu excepția lui **f** trecut la **h'**, rareori, în textele din secolul al XVI-lea) ;

— în aceeași situație, nu se produce nici palatizarea dentalelor (în stadiile *t', d'* sau *ć, đ*) ;

— menținerea africatelor **č, ğ** netrecute la **ŝ (ś), ẑ (ź)** [1] ;

— preferința pentru rostirea moale a consoanelor **ș, j** urmate de **e, i** (în toate variantele literare apare și rostirea dură, însă mult mai rar) ;

— păstrarea lui **e** aton (final sau medial) netrecut la **i** și a diftongului **ea** nedevenit **e** *(ę)* în poziție finală este larg majoritară nu numai în variantele de tip sudic, ci și în cele nordice.

Alături de fonetismele comune, limba română scrisă din secolul al XVI-lea conține și destul de numeroase forme fonetice divergente. Prin constanța cu care apar în textele provenite din anumite regiuni, aceste fonetisme pot fi considerate norme ale exprimării îngrijite din zonele respective. Unele dintre ele diferențiază textele sudice de cele nordice, în vreme ce altele, mai puțin numeroase, permit delimitări și mai stricte în cadrul celor două mari variante ale limbii scrise. Astfel, în toate **variantele literare de tip nordic** (maramureșeană, bănățeană și moldoveană de nord) întîlnim :

— păstrarea africatelor **dz** (<*d*+*e*, *i* latin) și **ğ** (<*j*+*o*, *u* latin, dar și în unele cuvinte de altă proveniență) : *dzăcea* (LP), *dzile* (ES), *dzise* (CV), *Domne-*

[1] Palatalizarea labialelor și a dentalelor, precum și spirantizarea africatelor au fost atestate în scrieri neliterare din veacul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că unele graiuri cunoșteau aceste fenomene fonetice în secolul respectiv, vechimea lor fiind în acest caz mai mare decît s-a admis îndeobște pînă acum (pentru atestări, vezi I. Gheție, Al. Mareș, *op. cit.* p. 117—124, 140—145, 190—200).

dzău (PO) etc. ; *agiungă* (LP), *gios* (ES), *giumătate* (PO), *giudeţu* (CV) etc. (fricativele z pentru dz şi j pentru ğ apar cu totul sporadic, de regulă în ES şi PO) ;

— menţinerea formei etimologice, fără anticiparea elementului palatal i, în : *mîne* (ES, PO), *pîne* (LP), *pîre* „pîine" (PS) etc. (excepţiile cele mai numeroase se găsesc în PO) ;

— o anumită preferinţă pentru rostirea dură a consoanelor labiale, a fricativei s şi a africatelor ţ, dz : *iubăsc* (LP), *ivăsc* (PV), *mărg* (LP, ES), *mărgînd* (PO), *potopăsc* (PV), *trupăsc* (LP) etc. ; *asamănă* (PO), *audzînd* (ES), (să) *dzică* (LP), *dzîse* (CV), *puţîn* (ES) etc. (păstrarea vocalelor anterioare după aceste consoane e destul de frecventă, mai ales în varianta literară bănăţeană) ;

— r muiat în sufixele **-ar, -tor** : *agiutoriu* (CV), *dătătoriu* (PO), *mărgăritariu* (PO), *spăsitoriu* (LP) etc. (excepţiile sînt frecvente în toate scrierile) ş.a.

Dintre fonetismele specifice numai pentru anumite variante literare de tip nordic, amintim :

— trecerea lui n intervocalic la (n)r în cuvintele moştenite din latină constituie norma textelor maramureşene : *mîrule* (PH), *punrea* (CV), *sunrar(ă)* (PV) etc., dar apare, alternativ cu n păstrat, şi în varianta nord-moldoveană : *împreurară* (LP), *mîra* (LP) etc.

— păstrarea lui ń în *cunele* (PO), *pusline* (PO) etc. e caracteristică pentru varianta bănăţeană, dar ń apare, inconsecvent, şi în textele rotacizante : *călcîniu* (PS), *întîniu* (CV) etc.

— labiodentala f (+*i*, *į*) alternează cu h' în varianta nord-moldovenească : *va fi — va hi* (LP), *fir — hir* (LP) etc., dar apare şi în cea maramureşeană : *fi — hi* (PS) (peste tot însă preferinţa se îndreaptă spre labiala intactă) ş.a.

Varianta literară de tip sudic (muntenească - sud-transilvăneană) se distinge de cele nordice tot prin cîteva norme specifice :

— redarea consecventă a lui *d*+*e*, *i* latin prin z şi a lui *ģ* (<lat. *j*+*o*, *u*) prin j : *auzi* (CC), *zilele* (CT), *jos* (CT), *ajutoriu* (CC) etc. ;

— anticiparea elementului palatal în *cîine* (CT), *mîine* (CT) etc. (excepţiile sînt rare la C o r e s i, dar destul de frecvente în *Cronograful* lui M o x a) ;

— de regulă, fricativele s, z, africata ţ şi labialele nu sînt dure : *seară* (CT), *înţelepciune, Dumnezeu* (CC), *iubesc* (CT), *merg* (CT) etc.(velarizarea vocalelor anterioare după aceste consoane apare totuşi în multe cazuri, mai ales la Moxa) ;

— după ş, j, r, diftongul ea se transformă în a (cînd în silaba următoare se află e) : *grijaşte* (CC), *sfîrşaşte* (CP), *şarpe* (CT), *uraşte* (CPr) etc. (fenomenul apare şi în textele nordice, dar în alternanţă cu rostirea muiată a celor trei consoane).

La capătul acestei sumare prezentări a principalelor norme fonetice ale limbii literare de pînă la 1640[1], se impun cîteva constatări :

— prezentînd numeroase alternanţe şi divergenţe dialectale, structura fonetică a vechii române literare din această perioadă e departe de a fi unitară ;

— unele fonetisme, considerate azi regionale sau arhaice, aveau în secolul al XVI-lea valoare de normă literară pentru exprimarea cultivată din anumite zone ;

— multe particularităţi fonetice regionale, chiar dacă apar sporadic în texte, nu s-au ridicat la rangul de normă literară fie din cauza apariţiei lor mai tîrzii

[1] În această lucrare nu ne propunem o prezentare exhaustivă a structurii vechii române literare, ci vom avea în vedere doar cele mai importante norme ale exprimării culte româneşti, în special pe cele care au suferit modificări din secolul al XVI-lea pînă în epoca modernă.

în graiuri, fie din pricina unei tradiții literare constituite pe o altă bază dialectală decît cea din zona respectivă ;

— în lipsa unor lucrări normative, nici o variantă literară nu prezintă un sistem unitar de norme fonetice, capabil să exercite o influență evidentă asupra celorlalte.

Morfologie

Structura morfologică prezintă, în toate variantele literare, numeroase forme paralele, dar cuprinde mult mai puține divergențe dialectale decît fonetica. În continuare, vom consemna doar cîteva dintre cele mai caracteristice trăsături ale morfologiei limbii române scrise din secolul al XVI-lea [1].

— Unele substantive feminine au la plural **-e** în loc de **-i** : *dobînde* (CPr), *grădine* (PH), *groape* (CT), *nunte* (CC_2), *rane* (PS), *talpe* (PH) etc.

— Substantivele neutre terminate la plural în **-ure** sînt frecvente la majoritatea textelor : *ceriure, chinure, locure* etc. (doar în PH e folosit aproape exclusiv pl. în **-uri**).

— În afara formelor sintetice de genitiv-dativ articulat în **-cei** și **-iei** : *inimiei, nopției, judecateei* (CT), *pelițeei* (PH, PS, CV, CP) etc. (dar și *inemii* (PS), *morții* etc.), se întrebuințează și genitiv-dativul analitic, format cu prepoziția **de** : *cale de cetate* (PS, CP, PH), *pre (în) mijloc de bășerecă*, sau cu prep. **a** : *treslie a cărtulariu* (PS) etc.

— Vocativul în **-e** se păstrează în multe scrieri : *ome* (PH, CV, CT etc.), *învățătoare* (CT), *nebune* (CT) etc.

— Adjectivul **gol** are la pl. forma **goli**, prezentă în toate textele.

— Articolul hotărît proclitic la gen.-dat. are, la masculin, formele **lu** și **lui**, iar la feminin **ei, ii, i** (*a ei noastre credință*, CV, *ii Sara*, PO etc.).

Numeralul **îmbi** apare alături de *amîndoi*, iar **mie** este invariabil : *patru mie* (CV, CT).

— Numeralele ordinale terminate în **-lea** alternează cu cele terminate în **-le** : *al doilea — al doile*, sau cu forme de tipul *al patrul, al optul* (CT, CV) etc.

— Pronumele relativ **care** este variabil : *carele, carea, carii* etc.

— Sînt destul de răspîndite pronumele nehotărîte arhaice : *neștinre* „cineva". (CV), *neșchit* „cîtva, puțin" (CP), *cineși* „fiecare" (PS, CP) etc.

— Dintre formele verbale, menționăm, în primul rînd, larga circulație a verbelor iotacizate : (eu) *auz, spui, poci* etc., cunoscute în toate variantele literare ; forma nediferențiată la imperfect, pers. a III-a sg. și pl. : (el, ei) *era, cînta* etc., și auxiliarul **au** la perfectul compus, pers. a III-a sg. și pl. : (el, ei) *au trecut* etc. (**a** la sg. apare sporadic).

— Mai mult ca perfectul perifrastic de tipul *au fost grăit* este larg întrebuințat, ca și viitorul format din prezentul indicativ al vb. *a avea* + infinitivul verbului de conjugat : *n-are* a se *însetoșa* (CC_2) etc.

— Condiționalul perfect se construiește cu auxiliarele **a fi** : *ară fi adus* (PO) și **a vrea** : *se vrea asculta* (CP), *au vrut cuteza* (PO) etc.

— Imperativul prohibitiv în **-areți, -ereți, -ireți** este prezent în toate textele : *nu dareți* (PO), nu *vă giurareți* (CV), nu *iubireți* (PH), nu *tînjireți* (CC_2) etc.

---

[1] Ne folosim, în special, de materialul înregistrat de acad. Al. Rosetti, în *ILR*, 1968, p. 528—558, și de I. Gheție, în *Baza dialectală*, p. 211—327.

— Adverbe : *adoară* „după aceea“ (CPr), *ainte* „înainte“ (PS, CV), *aore* „cîteodată, uneori“ (<lat. *ad horam*) (CC_2,) , *cătelin* „cu încetul“ (CV), *dănăoară* „odată, odinioară“ (<lat. *de una hora)* (PS), *iuo* „unde“ (CV, PV, CT etc.), *chiar* „clar“ (< lat, *clarus*) (CC_2) etc.

— Prepoziţii : *pre, prespre, suptu* etc.

— Conjuncţii : *e* „iar, şi“ (< lat. *et*), *săva* „măcar, fie“ (TM), *căce (că)* „pentru că“ etc.

Dintre formele morfologice care diferenţiază cele două tipuri de variante literare, amintim : pluralul *mînule*, articolul posesiv invariabil *a*, forma verbală *şti* şi adv. *acmu (amu)*, care au o răspîndire mai largă în textele nordice, în vreme ce pl. *mîinile*, art. posesiv variabil *al, a, ai, ale*, forma *ştie* la indicativ prezent pers. a III-a şi adv. *acum* sînt mai răspîndite în sud.

Sintaxă

Dacă, vorbind despre structura fonetică şi morfologică a textelor literare din prima perioadă a epocii vechi, n-am făcut nici o distincţie între cărţile traduse şi scrierile originale, cînd ne referim la sintaxă, această delimitare se impune. În vreme ce structura sintactică a textelor originale, urmînd îndeaproape modelul sintactic al vorbirii populare, îşi păstrează, în bună măsură, supleţea, claritatea şi echilibrul, sintaxa cărţilor traduse ne apare greoaie, confuză şi încărcată de construcţii neromâneşti : „Străine de spiritul limbii noastre, construcţiile acestea vădesc nepriceperea primilor traducători şi încurcătura în care se găseau de a transpune într-o limbă săracă, lipsită de termeni abstracţi şi nemlădiată printr-o tradiţie literară, subtilităţile textelor biblice. Rezultatul aşteptat a fost, de cele mai deseori, imitarea servilă a frazeologiei originalelor, fără consideraţie la ordinea firească a cuvintelor, în româneşte“ [1]. Iată, de pildă, cum se exprimă traducătorul fragmentului din *Codicele Voroneţean :*

„Şi şedĕ lă·↑gă ō zăblĕlă ū·↑ ğĭurelu če-i era nūmele Evtih. Acĕla pūrtatu cū somnū adă<n>catū, şi grăindu Pavelū de mūlte, plecă-se ğĭurele de somnu şi cădzu dī·↑ comar̄nicu di·↑r al treile podu ğosu. Dĕči luară elu mor̄tu“ [2].

Dacă reluăm fragmentul corespunzător din *Lucrul apostolesc*, tipărit de C o r e s i în 1563, vom constata că şi aici structura sintactică rămîne încă neclară :

„Če şedĕ ū·↑ jūne ·↑ nūme Evtihь lăngâ ōcnâ. Somnurōs cū somnu adâ·↑catь, grăia Pavelь de mūlte, plecâ-se de somnь şi căzū de la al treilĕ acoperimântь jōs şi-lь lūarâ ēlь mortь “ [3].

Abia din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin efortul unor cărturari ca D o s o f t e i şi A. I v i r e a n u l, sintaxa cărţilor bisericeşti devine mai limpede, fără a se elibera totuşi complet de influenţa modelelor străine.

Mlădierea sintactică a limbii române s-a făcut, însă, cu mai mult folos în textele originale, unde, chiar dacă apar anumite construcţii stereotipe ori schimbări de topică nefireşti, fraza se desfăşoară mai cursiv, iar relaţiile sintactice sînt mai corect exprimate. Credem că fragmentul următor, reprodus dintr-o scrisoare adresată de egumenul mănăstirii Moldoviţa lui Gaşpar

---

[1] Al. R o s e t t i, *ILR*, 1968, p. 558. Vezi şi exemplele de construcţii neromâneşti semnalate de acelaşi autor, *op. cit.*, p. 563—567.

[2] Text reprodus după J. B y c k, *Texte româneşti vechi*, p. 8.

[3] *Ibidem*, p. 8.

B u d a l k e r, primarul Bistriței (Transilvania), în legătură cu dreptul moldovenilor asupra munților din apropierea mănăstirii, va ilustra suficient de convingător această constatare :

„Iatâ eu egumenūl și tōt săbōrūl de la mânăstirĕ de la Mūldōviță scriem ·ѣnkinâčiune și mūltâ sănâtate priѧtinūlui nōstrū čelui iubit, lui Būdaki Gașpar, birâului de Bistriță, și tūtūror svĕtničilōr mărieei domnii sale di·ѣtr-ačelaș trѣg. Dupâ ačѧstѧ dâm știre dōmniilor voastre că mainte vrĕme aѣ tremis carte la noi, de nѧ-ți dat a ști de rîndul munților, și ați dzis așa, că aū ōprit ačei domni se nū trѧčem dobitoače ·ѣ<t>r-ačѧâ parte de Bistriță. și mulțemim dōmniilōr voastre ca alōr nōștri iubiți priѧtini că ați dat noaō a ști, ca să nū pâțim vr-o pagubâ. Așișdere dâm știri și ne rugâm domniilor voastre ca se pūteț face se nū fie svadâ și netōcmѧlâ ·ѣntre nōi, če se ne tocmim binișōr ca și čei mai de demultѣ de nōi, că ačei munți sântu dați sf<i>nteei mânăstiri de cându sѧ-ū descâlecat țara Muldūōei și ačastâ mânăstire și nōi avem ūricѣ ·ѣcâ de la Alexandru Vodâ cêla būnūl ... “[1].

Cu toate că prezintă unele particularități ale fonetismului moldovean, textul este perfect inteligibil pentru cititorul de azi, încît, cu puțină indulgență și trecînd peste dificultățile de grafie, avem sentimentul că citim o pagină din povestirile istorice ale lui M. S a d o v e a n u. Ceea ce ne reține în primul rînd atenția este fraza curgătoare, introdusă la început prin *ială*, apoi prin *după aceea* și în cele din urmă prin *așișdere*, procedeu care ferește exprimarea de monotonie. Materialul limbii este, în esență, cel popular, dar utilizarea lui nu e produsul spontaneității, ci rezultatul preocupării pentru exprimarea îngrijită. Ținînd seama de limba și stilul unor asemenea documente, sîntem îndreptățiți să vorbim despre un început de prelucrare a limbii române scrise, adică de un aspect cultivat, literar, realizat în cursul și mai ales spre sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Lexic

Compartimentul cel mai vitregit de pe urma întinsei epoci de nefolosire sistematică în scris a limbii române a fost, fără îndoială, vocabularul. Îndelungatul contact cu un mediu cultural neromanic, precum și strînsa relație cu slavona, folosită exclusiv în biserică și administrație, ea însăși prea puțin dezvoltată în comparație cu celelalte limbi de cultură din Europa, au defavorizat sute de ani dezvoltarea lexicului românesc literar. Așadar, primul obstacol de care s-au lovit cei dintîi traducători, ca de altfel și cărturarii din veacurile următoare, a fost sărăcia vocabularului. Polisemia exagerată a unor cuvinte, numărul foarte restrîns de sinonime și de termeni abstracți, precum și lipsa termenilor adecvați pentru denumirea multor noțiuni și idei noi făceau din vocabularul românesc un instrument de lucru imperfect și greoi. Ca să învingă acest obstacol, traducătorii din secolul al XVI-lea au împrumutat masiv, uneori fără discernămînt, cuvintele necesare din limbile în care erau scrise originalele după care tălmăceau cărțile bisericești.

Privit în ansamblu, lexicul din textele secolului al XVI-lea cuprinde numeroase elemente specifice, cu circulație în toate variantele literare, pe care le putem împărți în două categorii :

---

[1] Textul la J. B y c k, *Texte românești vechi*, p. 28.

a. Termeni azi dispăruți sau păstrați izolat în unele graiuri :

agru (<lat. *agrum*) „ogor", *arină* (<lat. *arena*) „nisip", *arbure* (<lat. *arboreum*), *auă* (<lat. *uva*) „strugure", *a cumpli* (<lat.* *complire*) „a sfîrși, a pierde", *a deșidera* (<lat. *desiderare*) „a dori, a pofti", *a deștinge* (<lat. *descendere*) „a coborî", *gintu* (<lat. *gentum*) „neam, familie", (a se) *învești* (<lat. *investire*) „îmbrăca", *lucoare* (<lat. *lucorem*) „lumină", *măritu* (<lat. *maritus*) „mire", *părăta* (<lat.* *poenitare*) „a pătimi", *temoare* (<lat. *timorem*) „teamă, spaimă", *viptu* (<lat. victus) „grîu, bucate" etc.

Alături de cuvintele moștenite din latină enumerate mai sus, în această categorie intră și numeroasele elemente lexicale împrumutate din slavă și unele din maghiară (vezi *infra*, p. 65).

b. Cuvinte care s-au păstrat, dar au suferit o evoluție semantică :

adunătură „sfat", *bezaconie* „nelegiuire", *bez(d)nă* „prăpastie", *căluș* „ancoră", *a certa* „a da *sfaturi*", *ciudă* (*ciudesă*) „minune", *drac* „dușman", *fămeie* „familie", *greță* „greutate", *hrană* „pază", *jale*, *jelanie* „dorință", *limbă* „popor, neam", *mișel* „sărac", *năpaste* „ispită", *peliță* „corp, carne", *prost* „simplu", *răposa* „a se odihni", *a sărula* „a saluta", *silă* „putere", *soție* „tovarăș", *voinic* „ostaș" etc.[1].

Neobișnuite pentru vorbitorii moderni sînt și unele derivate cu sufixe de tipul : **-ame** : *mișelame*, **-ătate** : *bogătate*, **-ciune** : *fericăciune* „fericire", **-eală** : *odihneală*, **-et** : *oamet* „mulțime de oameni", **-ință** : *întiință* „întîietate", **-nie** : *mezerernic* „milos", **-os** : *pănos* „acoperite de pene" etc. [2]

Chiar dacă precizarea ariei de răspîndire a unor cuvinte în secolul al XVI-lea e greu de făcut din cauza numărului restrîns de atestări, totuși cîțiva termeni pot fi considerați ca aparținînd exclusiv, sau în primul rînd, variantelor literare de tip nordic sau celor de tip sudic. Astfel, în variantele nordice au circulație acum termeni ca : *adămană* „camătă", *arină* „nisip", *alean* „dor, suferință", *aleanеș* „dușman, potrivnic", *băsău* „mînie, necaz", *brîncă*, *budușlău* „fugărit", *bumb*, *beseadă* „convorbire", *besedui*, *celui* „înșela", *ciurdă*, *giuinere*, *hasnă* „folos", *hrăborie* „curaj, vitejie", *nea*, *nișlotă* „lipsă mare", *păcurar*, *pilă*, *prietnic*, *rărunchi*, *scîrcica* „scrîșni", *tîrnaț* etc., pe cînd în varianta sudică apar : *ciumeli*, *ciupi*, *coșciug*, *curte*, *ginere*, *prah*, *scuipi*, *zăpadă* etc[3].

Cu toată strădania cărturarilor de pînă la 1640, lexicul primelor monumente de limbă literară este încă modest, de aceea îmbogățirea și perfecționarea lexicului românesc literar devine prima sarcină pe care și-o asumă toți cărturarii din epoca veche a culturii noastre.

4. Influențe străine

Datorită împrejurărilor istorice și culturale în care s-a dezvoltat poporul român la nordul Dunării, cele dintîi influențe străine exercitate asupra limbii

---

[1] Evident că simpla enumerare a unor astfel de cuvinte nu ne informează și asupra frecvenței lor în limba veche, adică asupra caracterului lor general sau accidental, ca elementele ale limbii literare în raport cu limba vorbită. Pentru stabilirea acestor distincții, de mare însemnătate sînt cercetările speciale, întemeiate pe un material foarte bogat, cum este, de pildă, studiul Claudiei Tudose, *Vocabularul fundamental al limbii române vechi*, publicat în volumul *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 119—164.

[2] Pentru exemplele citate mai sus, vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 71—72.

[3] Vezi I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 218, 225—226, 237—238, 252 ; cf. Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 48—69.

literare trebuiau să fie, în mod fatal, cea slavonă și, parțial, numai în Transilvania, cea maghiară. Dar aceste influențe n-au atins decît lexicul, sistemul formării cuvintelor și, într-o oarecare măsură, sintaxa. Nefiind asimilate de limba noastră literară, cele mai multe împrumuturi lexicale și construcții sintactice neromânești au ieșit din uz în veacurile următoare. Iată cîteva exemple :

a. termeni de origine slavă : *alămojnă* „pomană", *aslam* „camătă", *besădui* „a vorbi", *blaznă* „greșeală", *cadilă* „tămîie", *cislă* „număr", *clevetă* „calomnie", *deală* „lucru", *gotovi* „a găti, a pregăti", *grobnic* „giulgiu", *lăstiv* „înșelător", *măhăi* „a face semn", *pogrăzni* „a se scufunda, a se îneca", *stepenă* „treaptă", *upovăi* „nădăjdui" etc. ;

b. termeni calchiați după slavă : *argintu-tăetoriu* (după *srebrokovačĭ*), *lĕge-călcare (zakonoprĕstǫpljenije)*, *bu-↑răfacere (blagoděžanie)*, *ainte-născutul (prŭvenĭcĭ)* etc. ;

c. termeni de origine maghiară : *adămană* „camătă", *bărat* „prieten", *băsău* „mînie", *buduslău* „fugărit", *de biu* „din belșug", *felelui* „a răspunde, a garanta", *fuglu* „prizionier, captiv", *gilălui* „a urî", *soduș* „garant, chezaș", *tar* „sarcină, povară" etc. [1] ;

d. construcții sintactice după slavă : *nedreptatĕ se ğĭungheĭu într'ărima mѧ, nu mѧ va asculta menre domnul* (PH) : nepravdu ašte uzrĕxŭ vă serdcĕ moemŭ, da ne uslyšitŭ mene gospodĭ, **sau după maghiară :** *cu moartĕ morției va muri* (PO) : halalnac halalaual hallyon etc. [2]

În secolele următoare, influența slavonă și cea maghiară fac loc altor influențe (greacă, latină, romanică etc.), mult mai profitabile pentru dezvoltarea limbii române literare.

5. Concluzii

Privită în ansamblu, limba celor dintîi monumente literare românești ne apare trudnică și greoaie, cu o fonetică neunitară, cu o structură morfologică arhaică și cu un lexic nepotrivit cu ambițiile traducătorilor. Cărțile tălmăcite ori copiate în diverse centre culturale îmbracă haina lingvistică a zonei în care apar, ceea ce înseamnă că nici unul dintre aceste centre n-a dobîndit autoritatea care să-i permită impunerea unei singure norme în exprimarea cultă românească. Deși, în general, limba textelor din secolul al XVI-lea e destul de unitară, divergențele dialectale cu valoare de normă semnalate mai sus ne îngăduie să vorbim despre existența a două variante literare fundamentale în această perioadă : una de tip nordic și alta de tip sudic.

Stilul primelor noastre cărți este, în cea mai mare parte, rezultatul neputinței traducătorului de a se emancipa de lucrarea originală și de a da expresie românească și limpede ideilor pe care le transpune în limba sa. E greu să ne închipuim că lucrurile s-ar fi putut petrece și altfel. Mai întîi, fiindcă traducătorul era aservit textului pe care-l avea în față și, deci, era preocupat sau obligat să redea conținutul lui într-un mod cît mai fidel. Pe lîngă aceasta, traducătorul era un cunoscător al limbilor din care tălmăcea și nu neapărat un

---

[1] Dintre acestea, *adămană*, *felelui*, *fuglu* și *gilălui* sînt considerate de acad. Al. Rosetti ca argumente pentru localizarea în Maramureș a textelor rotacizante (v. *ILR*, 1968, p. 641). Vezi o părere opusă la I. Gheție, *lucr. cit.*, în *LR*, XXV (1976), nr. 2, p. 187—190.

[2] Vezi și alte exemple la Al. Rosetti, *ILR*, 1968, p. 563.

scriitor cu simţ literar. O oarecare libertate de exprimare îşi permit, totuşi, Coresi şi colaboratorii săi, călăuziţi într-o măsură mai mare de graiul vorbit. Dar această libertate este mai evidentă în unele dintre textele originale, în care limba română apare mai puţin încătuşată în tipare străine firii ei.

Scrierile din secolul al XVI-lea au deschis numai drumul spre deplina izbîndă a limbii române asupra slavonei, întîmplată abia la începutul secolului al XVIII-lea, într-un context istoric, politic şi cultural mai favorabil impunerii limbii naţionale în toate provinciile româneşti.

PROBLEMELE ŞI EVOLUŢIA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN PERIOADA 1640—1780

1. Biruinţa scrisului în limba română

Deplina biruinţă a scrisului în limba română nu s-a produs concomitent cu editarea textelor bisericeşti din secolul al XVI-lea. Cărţile traduse şi tipărite atunci, fiind de inspiraţie luterană şi calvină, n-au fost primite fără rezerve de majoritatea românilor ortodocşi din Transilvania, dar mai cu seamă ele n-au fost acceptate imediat şi fără opoziţie în Moldova şi Muntenia, unde tradiţia slavonă era incomparabil mai puternică decît peste munţi. Tocmai de aceea, în ţările române traducerea şi tipărirea oficială a primelor cărţi bisericeşti în limba noastră începe să se facă abia spre mijlocul veacului al XVII-lea, cînd învăţaţii mitropoliţi Varlaam şi Dosoftei, precum şi domnitorii Vasile Lupu şi Matei Basarab încurajează ori se ocupă direct de introducerea limbii române în biserică şi în cancelaria domnească.

Dacă traducătorii clerici îşi motivau îndrăzneala de a transpune în româneşte cărţile sacre invocînd unele afirmaţii „din textele biblice tradiţionale avînd ca idee centrală necesitatea difuzării învăţăturii religioase în limba poporului", sau apelînd la „argumente luate din realitatea imediată, străbătute de ideea că limba slavonă nu era înţeleasă şi învăţată nici de popor, nici de clerul de rînd" [1], cărturarii laici din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în special cronicarii, se folosesc de limba naţională în virtutea unor idei şi convingeri umaniste general europene. Umaniştii români (între care se disting M. Costin, N. Costin, stolnicul C. Cantacuzino şi D. Cantemir) au o „altă atitudine faţă de problema limbii literare şi oficiale. Ei nu mai socotesc limba română ca un grai neformat al maselor, ca o limbă inferioară celei slavone. Limba română, o descoperiseră ei, era continuarea limbii de cultură generală a Europei, limba latină. În acest chip, umaniştii erau obligaţi să ia parte limbii populare în lupta ei cu tradiţia slavonă. Ei nu puteau să răspîndească, în ţări ortodoxe, scrieri în limba latină, pentru că aceasta era vorbirea ereticilor catolici, iar greaca era încă cunoscută de prea puţini boieri şi clerici. În aceste condiţii, umaniştii participă în chip hotărîtor la promovarea limbii române, ca mijloc de exprimare a literaturii şi ştiinţei" [2]. Aşadar, în secolul al XVIII-lea româna a biruit definitiv slavona în toate

---

[1] V. Sofroni, *Preocupări de limbă în literatura română veche*, în *AUI*, secţiunea III (Ştiinţe sociale), VII (1961), p. 17.

[2] P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 211

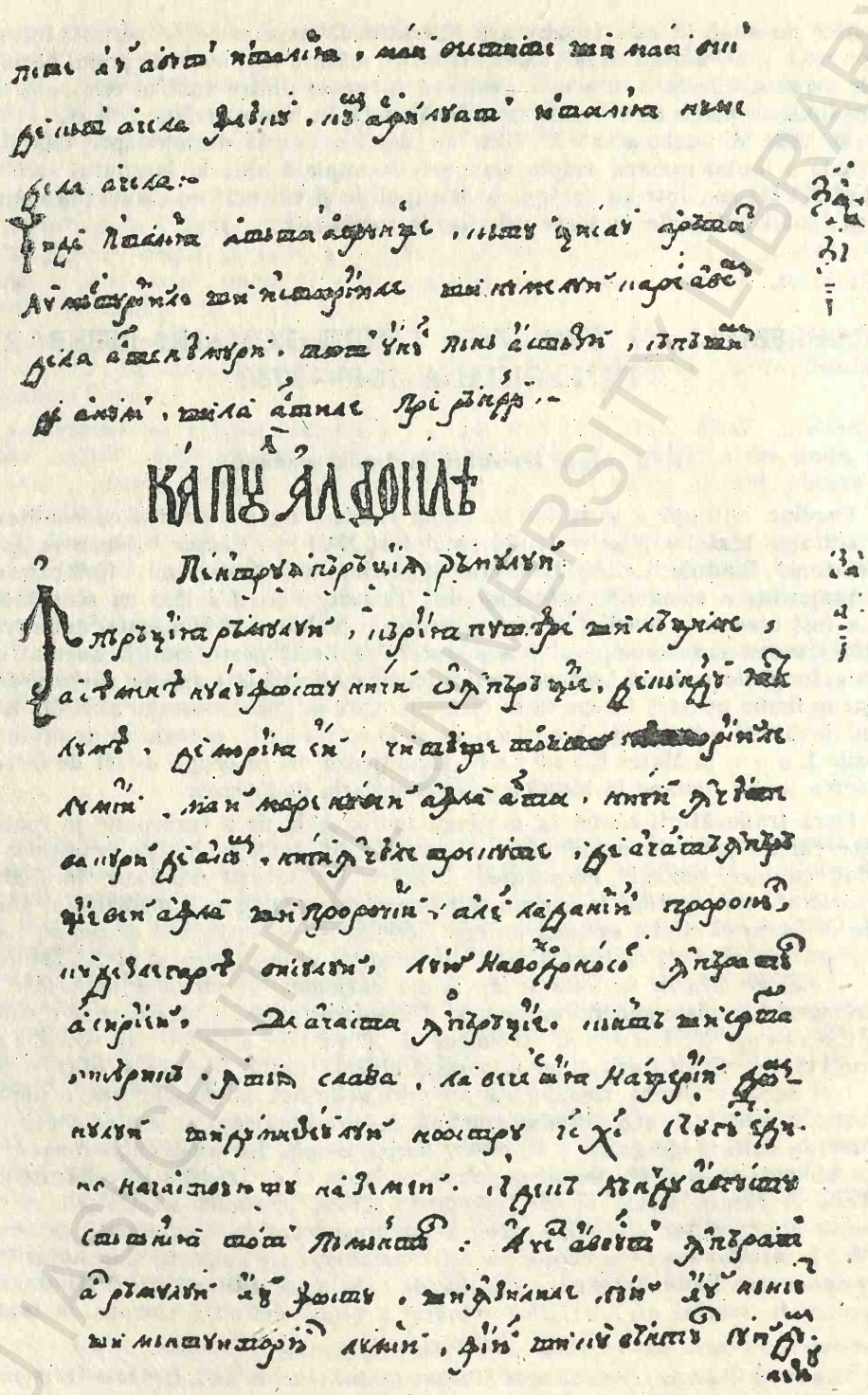

Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, B.A. R.S. România, ms. rom. 353, f. 13.

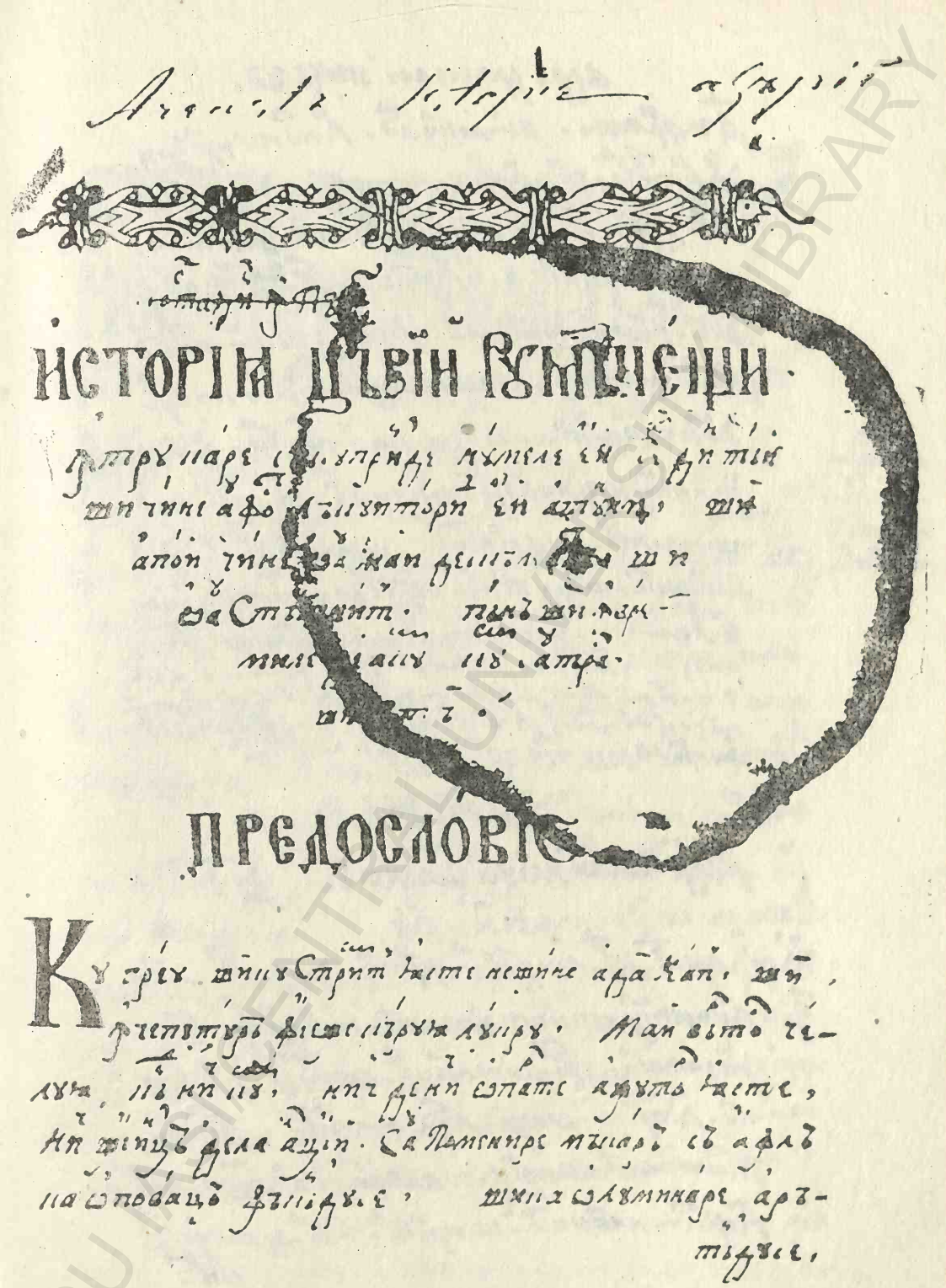

ИСТОРІЯ ЦЪВІЙ РУМЪНЕЩИ

ПРЕДОСЛОВІЕ

Istoria Țării Românești, B.A. R.S. România, ms. rom. 3443, f. 1r.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

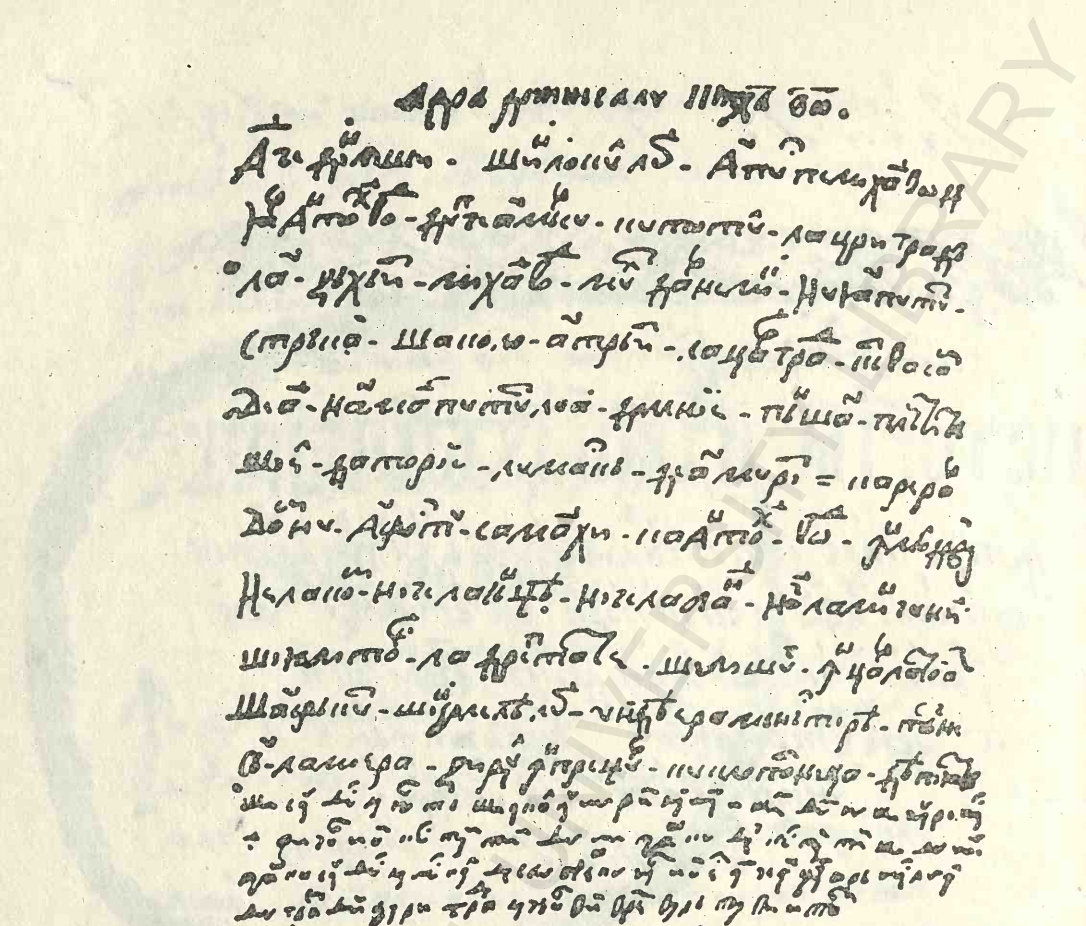

ДОМНІА

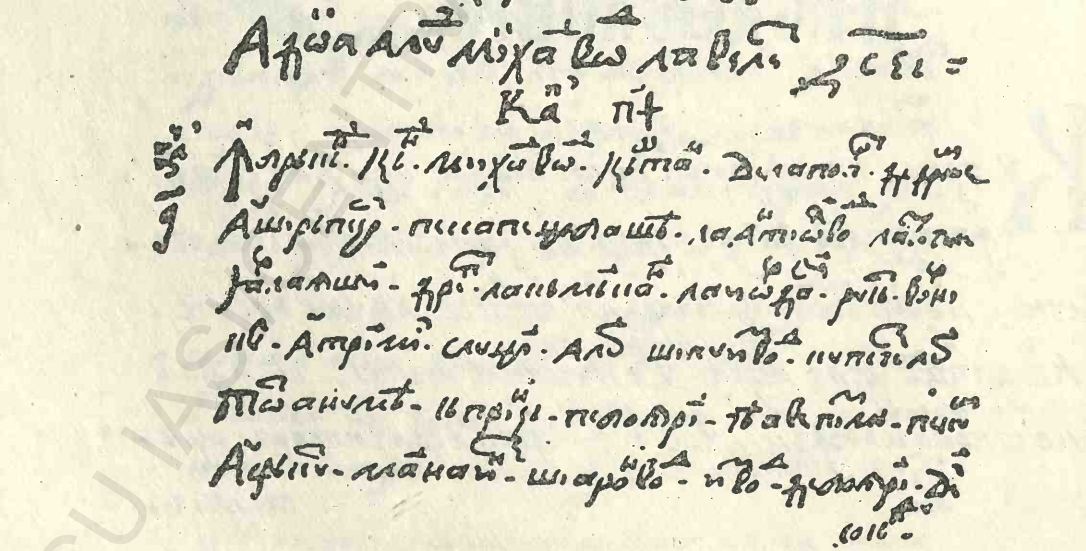

Autograful lui Neculce şi intervenţia copiştilor, B.A. R.S. România, ms. rom. 253, f. 313v (după Iorgu Iordan).

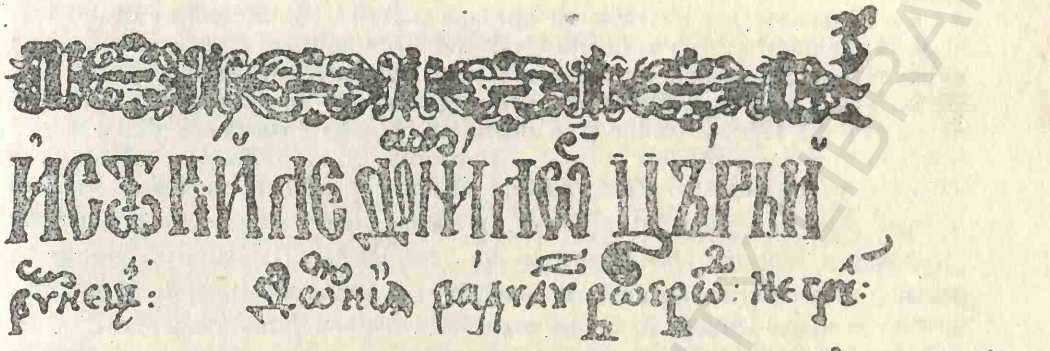

Cronica lui Radu Popescu, B.A. R.S. România, ms. rom. 439, f. 3r. Foaia de titlu.

BCU INSTITUTUL CENTRAL DE CERCETARE LIBRARY

rosturile sale de limbă scrisă, devenind, astfel, *unica limbă oficială și de cultură a românilor*. Literatura istorică, redactată aproape integral în limba română, ia un avînt deosebit în această perioadă. Dosoftei și A. Ivireanul înzestrează bisericile cu aproape toate cărțile necesare cultului traduse în românește : sub influența elenismului și a culturii rusești se tălmăcesc ori se retraduc și se tipăresc numeroase cărți populare, care suplinesc, mai bine de un veac, lipsa unei literaturi culte originale. Tot în această perioadă, dar mai ales după 1750, se traduc și se alcătuiesc în limba noastră cele dintîi lucrări științifice, se scriu primele gramatici românești și se perfecționează lucrările cu caracter lexicografic. *Fără îndoială că acesta e cel mai concludent semn că româna devenise principalul mijloc de exprimare literară atît pentru românii din Muntenia și Moldova, cît și pentru cei din Transilvania.* De acum înainte, limba română nu va mai fi concurată în funcțiile ei de limbă a culturii decît sporadic și fără sorți de izbîndă de limba greacă, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

Biruința limbii române asupra slavonei fiind, în secolul al XVIII-lea, deplină, problema cea mai importantă care se punea de acum înainte era crearea unei limbi de cultură pentru toți românii, în concordanță cu nevoile științei și gîndirii moderne, deziderat împlinit după un secol de aprig zbucium intelectual și de adînci prefaceri socioculturale.

2. Observații și păreri ale cărturarilor epocii despre limba română literară

Cărturarii din epoca veche erau preocupați, în primul rînd, de impunerea limbii române ca limbă de cultură în locul slavonei, și abia în al doilea rînd de cultivarea aspectului ei literar. Totuși, în scrierile celor mai mulți dintre ei descoperim cu ușurință efortul de a-și perfecționa exprimarea, însă la foarte puțini găsim observații și păreri teoretice referitoare la prelucrarea limbii literare. Exprimate sporadic, mai ales în prefețele și epilogurile textelor tipărite, aceste păreri nu se încheagă într-o concepție teoretică unitară, capabilă să dirijeze procesul de cultivare a limbii române. Cu toate acestea, putem distinge cîteva opinii dominante, care apar mai frecvent la vechii noștri cărturari, ele fiind generate de aceleași cauze : menținerea divergențelor dialectale și la nivelul limbii scrise, inconsecvența normelor literare, insuficienta prelucrare a limbii române, sărăcia vocabularului.

Preocupați de argumentarea obîrșiei nobile a poporului român — pe care îl considerau urmaș direct al coloniștilor romani din Dacia — cronicarii ajung în mod firesc la abordarea problemei originii latine a limbii române. Gr. Ureche, M. Costin, stolnicul C. Cantacuzino și D. Cantemir, ca să-i amintim doar pe cei mai reprezentativi, au încercat să demonstreze caracterul latin al limbii noastre, apelînd la fapte adesea convingătoare. Dar susținînd originea latină a limbii și poporului român, cărturarii din epoca veche afirmă cu tărie și unitatea etnică și lingvistică a românilor din Transilvania, Moldova și Muntenia, care, desprinzîndu-se din același trunchi, au rămas uniți de-a lungul secolelor, în pofida vitregelor condiții istorice, sociale și poli-

tice în care au fost siliți să trăiască [1]. Tot ei recunoșteau însă că, deși era incomparabil mai unitară decît celelalte limbi neolatine, româna prezenta și unele diferențieri regionale, în special de natură lexicală și fonetică, generate, în primul rînd, de contactul cu diverse populații străine.

Cel dintîi învățat român care constată acest lucru este Simeon Ștefan: „vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Pentru aceaea cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip..." [2]. Teama de a nu pune în circulație un text pe deplin accesibil, sub raport lingvistic, tuturor românilor [3] îl determină pe mitropolitul ardelean să exprime, pentru prima dată la noi, ideea constituirii unui aspect supradialectal și cultivat al limbii române, cu un lexic unitar, la alcătuirea căruia principalul criteriu de selecție trebuia să fie valoarea circulatorie a cuvintelor: „Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți". De aceea, S. Ștefan își îndreaptă eforturile spre găsirea acelor mijloace care să răs-

---

[1] Iată numai cîteva dintre afirmațiile cronicarilor referitoare la originea comună și la unitatea poporului nostru: Gr. Ureche: *„Rumânii cîți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sînt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag"* (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. L. Onu, București, 1967, p. 132);

M. Costin: *„Birult-au gîndul să mă apucă de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sîntu lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Munlenești și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată disăleçați sîntu ..." „... neamul acesta de carele scriem, al țărilor acestora numele vechiu și mai direptu ieste rumân, adecă rîmlean, de la Roma. Acest anume de la discălecatul lor de Traian, și cît au trăit pînă la pustiirea lor di pre acéste locuri și cîț au trăitu în munți, în Maramoroș și pe Olt, tot acest nume au ținut și țin pînă astăzi și încă mai bine munténii decît moldovenii, că ei și acum zic și scriu țara sa „rumânească", ca și românii cei din Ardeal"* (*De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p, 241, 268; ultimul fragment e reprodus și de N. Costin în *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, v. *Opere*, Iași, Ed. Junimea, 1976, p. 55);

Stolnicul C. Cantacuzino: *„rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot români îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură"* (*Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 52);

D. Cantemir: *„românii din Dachia, carii astădzi sînt moldoveni, munténii și ardelénii sînt din niamul lor lirișî romani de la Italia, de Traian împărat, pre acésté locuri aduși"*, *„moldovénii, munténii, maramorășénii, românii de peste Dunăre și cufovlahii din țara grecească ... toate acéste năroade dintr-aceiași romani a lui Traian să fie nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vrémilor istorii mărturisesc"* (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, 1901, p. 85, 153, citatele la St. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Editura Științifică, 1973, p. 45, 48). *„Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră ..."* (*Descriptio Moldaviae*, București, EA R.S. România, 1973, p. 367) etc.

[2] Citatele din *Predoslovie către cetitori* la *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, sînt reproduse după textul din *ILRL*, ed. a II-a, p. 96—97.

[3] Conștiința unității lingvistice și religioase a românilor de pretutindeni i-a determinat pe vechii noștri cărturari să se adreseze prin cărțile lor către „toată semenția românească", după expresia lui Varlaam din *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643.

pundă necesității reclamate de o limbă literară comună : „Noi derept aceea ne-am silit den cît am putut, să izvodim așea cum să înțeleagă toț<i>". Fără îndoială că acesta e primul moment important din istoria limbii noastre literare sau, mai exact spus, al concepției despre necesitatea creării unui instrument unitar de comunicare situat deasupra deosebirilor regionale.

Ideea constituirii unei variante literare unice o găsim și la D. Cantemir, formulată însă într-un context teoretic mai larg referitor la problemele exprimării culte. Eruditul principe este cel dintîi învățat român care constată că limba noastră are două aspecte : unul mai cultivat, literar, și altul mai puțin cultivat, adică popular și regional. Primul aspect poate fi întîlnit în scrierile oficiale și în textele tipărite, precum și în graiul vorbit la Iași : „Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești sînt mai șlefuiți decît toți ceilalți" [1].

Cercetînd graiurile regionale, el ajunge la concluzia că acestea cuprind unele particularități fonetice și lexicale ce nu sînt și nici nu trebuie acceptate în limba cultivată. Între fonetismele considerate neliterare de către învățatul domnitor se află și palatizarea labialelor, particularitate fonetică specifică în primul rînd subdialectului moldovean. Trebuie să vedem în această observație a lui D. Cantemir un argument în favoarea ideii că varianta literară moldoveană și-a menținut, pînă tîrziu, baza dialectală maramureșeană, care nu a permis pătrunderea unor importante particularități ale subdialectului moldovean în rostirea cultă.

Comparînd variantele literare din acel timp, D. Cantemir ajunge la concluzia că aceea din Moldova dobîndise un prestigiu deosebit [2]. Tocmai această „ascendență" a variantei literare moldovene asupra celorlalte — explicabilă, în primul rînd, prin bogata literatură cronicărească din Moldova, dar și prin alte lucrări „care au făcut ca graiul moldovenesc să cunoască, în epocă, o largă răspîndire, să contribuie la fixarea unor norme literare, la modelarea limbii românești", [3] — îl determină pe D. Cantemir să considere varianta moldoveană drept cea mai potrivită bază pentru unificarea românei literare. Chiar dacă evoluția ulterioară a limbii noastre culte n-a confirmat întru totul previziunile savantului român, condițiile istorice și culturale din veacul al XVIII-lea și mai ales din cel următor favorizînd impunerea variantei muntenești, totuși constatările sale au avut un temei real, de vreme ce graiul moldovean a fost cultivat atît în epoca veche, cît și în epoca modernă, pînă la deplina unificare a variantelor literare, de numeroși cărturari și scriitori reprezentativi pentru istoria noastră culturală.

Tălmăcirea cărților bisericești în limba română i-a confruntat multă vreme pe traducători cu numeroase dificultăți cauzate de posibilitățile de expresie mai restrînse ale limbii noastre în comparație cu limbile din care se traducea. Aproape fără excepție, tălmăcitorii din epoca veche se scuză pentru eventualele inexactități și stîngăcii de exprimare, invocînd „scurtimea" „strîmtarea" ori „îngustimea" limbii românești. Dificultățile erau, în primul rînd, de natură lexicală, vechea română literară neposedînd suficiente mijloace de redare a unor idei și noțiuni, de regulă abstracte, pentru care alte limbi (de exemplu

---

[1] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., 1973, p. 365.

[2] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 367.

[3] Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 59 ; cf. și V. Sofroni, *lucr. cit.*, p. 33.

greaca, latina, slavona) aveau o terminologie adecvată. Deloc neglijabile erau însă și divergențele dialectale care îi obligau pe traducători la o complicată muncă de selecție a cuvintelor cu cea mai largă circulație, pentru mulți dintre traducători aceasta fiind o condiție a răspîndirii cărților tălmăcite în limba națională pe întreg teritoriul dacoromân.

Problema îmbogățirii lexicului românesc literar cu termeni noi i-a preocupat pe toți cărturarii din perioada veche, dar puțini dintre aceștia au formulat și observații teoretice cu privire la împrumuturile neologice. Traducătorii introduceau, de obicei, cuvinte noi din limba în care era scris textul după care traduceau, în vreme ce cronicarii, avînd un orizont cultural și lingvistic mult mai larg, apelează la împrumuturi din cele mai cunoscute limbi de cultură : greaca și latina, precum și din unele limbi romanice sau din turcă. Și unii și alții recurg la împrumuturi mai ales atunci cînd româna nu le oferă termenii corespunzători pentru redarea anumitor noțiuni, rareori însă aceștia își motivează opțiunea pentru termenii luați dintr-o limbă sau alta. Se pare că S. Ștefan e cel dintîi învățat român care își explică preferința pentru neologismele de origine greacă, invocînd caracterul internațional pe care l-au dobîndit unele dintre acestea, fiind împrumutate ca atare și de alte limbi : „De ačasta încă vom să știți, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, văzînd că alte limbi încă le țin așea, cumu-i *synagoga*, și *poblican* și *gangrena*, și pietri scumpe, carele nu să știu rumâneaște ce sînt ; nume de oameni, și de leamne, și de veșmente, și altele multe carele nu să știu rumâneaște ce sînt, noi încă le-am lăsat greceaște, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așea". Calea deschisă de S. Ștefan a fost urmată și de alți cărturari. De pildă, Radu Greceanu, traducătorul *Mineiului* și unul dintre principalii colaboratori la revizuirea traducerii *Bibliei de la București* (1688), adoptă, în principiu, aceeași atitudine față de neologisme : „Și măcară că la unele cuvinte să fie fost cu nevoe tălmăcitorilor pentru strimtarea limbii românești, iară încăș avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovenilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească" [1].

Cronicarii, mai mult decît tălmăcitorii cărților bisericești, s-au străduit să-și mlădieze fraza și să-și înavuțească lexicul, fiind convinși că româna nu este cu nimic mai prejos decît celelalte limbi de cultură europene în privința posibilităților de exprimare, chiar și a celor mai abstracte sensuri. Această părere, formulată mai întîi de M. Costin, capătă la D. Cantemir dimensiunile unei convingeri statornice, în virtutea căreia savantul român procedează la o amplă reformă a vocabularului românesc literar. Contribuția sa trece și de data aceasta cu mult peste intențiile și realizările contemporanilor. Multiplele sale preocupări științifice și literare, incomparabil mai vaste și mai variate decît ale tuturor cărturarilor români din epoca veche, l-au obligat pe Cantemir să opereze adesea cu noțiuni și idei pentru care limba română de atunci nu-i oferea o terminologie corespunzătoare. În aceste condiții apare firesc efortul său de a spori tezaurul lexical românesc cu termeni științifici abstracți (în primul rînd filozofici), pe care i-a împrumutat, selectîndu-i cu grijă, din alte limbi, ori i-a creat cu mijloacele proprii limbii române.

Cunoașterea celor mai de seamă limbi de cultură, vechi și moderne, i-a permis lui Cantemir să aleagă drumul cel mai potrivit pentru îmbogățirea lexicului românesc cu neologisme. Observînd că majoritatea termenilor internaționali existenți în limbile europene din vremea sa proveneau din greacă și

[1] Citatul în *ILRL*, ed. a II-a, p. 93

latină, el și-a îndreptat atenția spre aceste două izvoare, dar n-a ocolit celelalte surse, cum ar fi : slavona, rusa, italiana, polona, turca, araba, persana, germana sau ebraica. Fiind conștient de numeroasele dificultăți la care își supune cititorii introducînd în scrierile sale un mare număr de cuvinte străine, D. Cantemir s-a străduit în mod deliberat să le adapteze la sistemul fonetic al limbii române și să le explice din punct de vedere semantic. Astfel, convingerea că neologismele trebuie să capete o înfățișare potrivită limbii care le-a preluat este clar exprimată în cea de-a doua prefață a *Istoriei ieroglifice*, unde învățatul principe, referindu-se la cuvintele, străine folosite de români, recomandă ca pe acestea „a le moldoveni și a le români sileşte".

Spre deosebire de toți cărturarii dinaintea și din vremea lui, Cantemir nu s-a mulțumit numai cu explicarea sporadică a cuvintelor noi, ci, manifestînd preocupări lexicografice, cum vom întîlni doar la reprezentanții Școlii ardelene, a alcătuit cunoscuta listă de cuvinte care precedă textul propriu-zis al *Istoriei ieroglifice*, intitulată *Scara a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare*, în care sînt explicați semantic și etimologic 260 de termeni noi. În felul acesta, Cantemir elaborează unul dintre primele noastre glosare de neologisme.

Anticipînd preocupările cărturarilor români de mai tîrziu, principele moldovean a recurs nu numai la împrumuturi pentru crearea terminologiei științifice românești și pentru îmbogățirea vocabularului în ansamblu, ci s-a străduit să pună în valoare și resursele limbii materne, fiind astfel „cel dintîi care se încumetă să îmbrace abstracțiile în haina formelor smulse din graiul poporului" [1].

Chiar dacă efortul celui mai mare învățat român din perioada veche a culturii noastre, care „a vrut să dea limbii sale materne, singur și dintr-o dată, ceea ce îi va da mai tîrziu o întreagă epocă și prin contribuția a numeroși cărturari" [2], a fost aproape zadarnic, contribuțiile sale în domeniul perfecționării limbii române literare fiind puțin cunoscute în epocă datorită unor împrejurări potrivnice, totuși ideile sale au rodit îndeosebi prin reprezentanții Școlii ardelene, care, în multe privințe, l-au considerat precursor.

Luată în ansamblu, contribuția teoretică a cărturarilor români din epoca veche la cultivarea și îmbogățirea limbii noastre literare nu depășește granița constatărilor și opiniilor de bun simț. E remarcabil însă aportul lor practic la impunerea limbii române ca limbă de cultură în locul slavonei, precum și străduania de a-i găsi un făgaș nou de dezvoltare, supunînd izvoarele străine unei elaborări, reținînd ceea ce le impunea realitatea limbii noastre, încă săracă atunci în termeni abstracți, și căutînd în resursele ei din acea vreme elementele necesare pentru crearea unui instrument adecvat de exprimare literară [3].

După 1640[4], numărul scrierilor în limba română sporește considerabil. Deși cărțile bisericești, aproape singurele care beneficiază de avantajele tiparului, dețin supremația ca număr și ca răspîndire, textele laice se impun prin varietate tematică și stilistică.

Ideea folosirii limbii naționale în scris este îmbrățișată și de românii din Muntenia și Moldova, consecință firească a stării la care ajunsese limba și

---

I. Simionescu, *Oameni aleși, II. Românii*. București, 1929, p. 19.

[2] Șt. Giosu, *op. cit.*, p. 61.

[3] Pentru alte observații referitoare la părerile cărturarilor din epoca veche despre limba literară, v. Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, EDP, 1966 ; *ILRL*, ed. a II-a, p. 88—95.

[4] Acest an, care marchează începutul activității tipografice în limba română din Principate, ne slujește, ca dată arbitrară totuși, la delimitarea celor două etape fundamentale din istoria vechii române literare.

cultura noastră în veacul al XVII-lea, și nu datorită vreunui imbold extern. Între cei care au susținut această îndrăzneață și dificilă acțiune, prin traduceri și prin scrieri originale, se află, în primul rînd, cei mai reprezentativi cărturari români din epoca veche. De acum înainte centrul de greutate al scrisului românesc se mută în țările române, unde, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, se traduc și se retipăresc majoritatea cărților bisericești, se scriu cronici și texte juridice, se tălmăcesc și se prelucrează cărți populare, apar scrieri științifice și se redactează din ce în ce mai des în limba română documentele oficiale destinate păstrării. În Transilvania, cu toate că, într-o vreme, pare a scădea interesul pentru cărțile românești, tradiția culturală românească nu se întrerupe, iar din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea contribuția acestei provincii la cultivarea limbii noastre literare redevine predominantă, datorită prodigioasei activități a filologilor Școlii Ardelene.

3. Cărturari și monumente de limbă literară din această perioadă

Monumentele de limbă literară pe care le avem în vedere mai jos vor fi prezentate nu numai cronologic, ci și tematic, întrucît încă din această epocă se pot constata unele tendințe de diversificare funcțional-stilistică a exprimării culte românești. O primă distincție trebuie făcută între textele bisericești și cele laice. Primele sînt scrise într-o limbă mai convențională, marcată adesea de influența originalelor după care s-au făcut traducerile, mai arhaică, dar și mai unitară, datorită respectării tradiției lingvistice din scrierile bisericești mai vechi sau datorită influențelor reciproce dintre traducătorii aparținînd unor provincii diferite. Textele laice sînt redactate într-o limbă mai apropiată de vorbirea populară, fără a se identifica încă cu aceasta, mai nuanțată și mai expresivă, dar mai puțin unitară. Tematica lor variată a avut consecințe și asupra alegerii mijloacelor de expresie, ceea ce a dus la apariția primelor elemente ale unor stiluri diferite, proprii scrierilor istorice sau celor juridice, textelor științifice ori celor literare etc.

Texte religioase. Între 1640 și 1660, Transilvania își păstrează avansul față de Moldova și Muntenia, datorită însemnătății cărților bisericești tipărite la Bălgrad, nu însă și prin numărul lor. Aici se traduc și se imprimă cărți fundamentale, cum sînt: *Noul Testament* (Bălgrad, 1648), scriere legată de numele mitropolitului S. Ș t e f a n, cu toate că nu el, sau nu el singur a realizat traducerea [1], și *Psaltirea* (Bălgrad, 1651). [2]

După o întrerupere de aproximativ trei decenii, activitatea tipografică din Transilvania se reia prin cărțile publicate sau prefațate de popa Ioan Z o b a d i n V i n ț: *Sicriul de aur* (Sebeș, 1683), *Cărare pre scurt* (Bălgrad, 1685), *Ceaslovel* (Bălgrad, 1687) și un *Molitvenic* (1689).

Pînă în jurul anului 1700 mai apar cîteva cărți în tipografiile ardelene [3], după care aproape o jumătate de veac în Transilvania nu se mai editează

---

[1] Din prefața cărții aflăm că lucrarea a fost începută de călugărul muntean S i l v e s t r u, dar a fost revizuită și terminată de alte persoane, între care T. C i p a r i u presupune că, s-ar fi aflat și Simeon Ș t e f a n, presupunere neconfirmată pînă acum (vezi I. G h e ț i e *Baza dialectală*, p. 297).

[2] Tot la Bălgrad se reeditează *Cazania a II-a* a lui C o r e s i (1641) și *Catehismul* calvin (despre care există informații că ar fi fost tipărit în același loc, prin 1640, sub denumirea *Scutul Catehismușului* (1656).

[3] I. G h e ț i e, *Baza dialectală*. p. 351—352.

Varlaam, *Carte românească de învățătură (Cazania)*, Iași, 1643.
Foaia de titlu.

scrieri bisericești. Începînd însă din 1750, activitatea tipografică din Transilvania cunoaște o epocă de mare efervescență [1].

În Moldova, mitropolitul V a r l a a m deschide seria tipăriturilor în limba română, publicînd la Iași, în 1643, *Cazania*, lucrare devenită în scurt timp foarte cunoscută în toate provinciile românești, datorită nu numai răspîndirii exemplarelor imprimate de tipografii ieșeni, ci și retipăririi sau copierii ei în alte centre culturale dacoromâne [2]. Prin această carte, căreia i se alătură doar *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* (lucrare editată, probabil, la Mănăstirea Dealu din Muntenia, în 1645) și *Paraclisul Precistii* (Iași, c. 1645), mitropolitul V a r l a a m deschide o cale pe care va păși cu hotărîre și curaj cel mai învățat dintre urmașii săi în scaunul mitropolitan : talentatul cărturar D o s o f t e i.

În 1673, mitropolitul D o s o f t e i publică la Uniev (Ucraina) *Psaltirea în versuri* [3], care îl așază pe autor în fruntea celor mai înzestrați scriitori români din epoca veche. Tot el mai alcătuiește și o culegere de legende hagiografice, în patru volume, pe care o editează la Iași, între 1682 și 1686, sub titlul *Viața și petrecerea svinților*. Ajutat, în parte, de iscusitul diortositor și meșter tipograf Mitrofan, devenit mai tîrziu episcop de Huși și de Buzău, D o s o f t e i înzestrează bisericile românești cu principalele cărți de cult traduse și tipărite în limba noastră : *Dumnedzăiasca liturghie* (Iași, 1679) [4], *Psaltirea slavo-română* (Iași, 1680), *Molitvănicul de înțăles* (Iași, 1681), *Octoihul* (Iași, 1683) și *Parimiile* (1683), acționînd astfel decisiv în favoarea naționalizării serviciului divin la noi.

După luminoasa epocă a lui D o s o f t e i urmează o lungă perioadă de timp, pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în care activitatea tipografică din Moldova se desfășoară sporadic, numărul cărților bisericești imprimate aici fiind mult inferior celui din Muntenia. Abia de prin 1750 se revitalizează activitatea tipografiei ieșene, din teascurile căreia apar numeroase cărți, cum sînt : *Liturghier* (1747), *Triod* (1747), *Molitvenic* (1749), *Octoih* (1749), *Ceaslov* (1750), *Penticostar* (1753), *Evanghelie* (1762) etc. [5]

În Muntenia, tipărirea cărților bisericești traduse în limba română începe tot pe la 1640, imprimîndu-se mai întîi cazanii *(Evanghelia învățătoare*, Govora, 1642) sau cărți de slujbă cu textul slavon și tipicul românesc.

---

[1] Acum apar — mai ales la Blaj, dar și la Bălgrad, Sibiu ori în alte centre — mai multe cărți, între care : *Floarea adevărului* (1750), *Ceaslovul* (1751), *Catehismul* (1753), *Liturghierul* (1756), *Octoihul* (1760), *Evanghelia* (1765) etc. Toate aceste cărți reproduc însă, în cea mai mare parte, tipăriturile muntene din epoca anterioară.

[2] Cu toate că s-a discutat destul de mult, cercetătorii n-au putut stabili cu precizie dacă opera mitropolitului moldovean este o lucrare originală, sau este o traducere ori o compilație. At. P o p a *(Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-ea ? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în CL, X (1965), nr. 1, p. 73—84) încearcă să argumenteze ideea că am avea a face cu prelucrarea, fie și parțială, a unei mai vechi colecții moldovene de omilii (cf. și I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 286). Despre limba *Cazaniei* lui Varlaam, vezi L. O n u, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 35—60 ; C. F r î n c u, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea—al XVIII-lea*, în SLLF, III, p. 47—80.

[3] N.A. U r s u a scos o nouă și remarcabilă ediție critică a *Psaltirii în versuri* (Iași, 1974).

[4] Vezi și excelenta ediție critică a acestei cărți publicată de N.A. U r s u la Iași în 1982.

[5] Cf. I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 387.

După 1680, activitatea tipografică din Țara Românească cunoaște o epocă de mare înflorire. Cărțile editate de acum înainte la București, Snagov, Târgoviște, Buzău și Râmnic întrec, cantitativ și calitativ, tot ceea ce se realizase până atunci în țările române. La început apar, între altele, *Evanghelia* (1682), *Apostolul* (1683) și celebra *Biblie de la București* (1688),[1] pentru ca în epoca lui A. Ivireanul — iscusit tipograf, mare cărturar și înzestrat orator, pe care îl putem socoti ctitor al limbii liturghice românești — să iasă din tipografiile muntene aproape toate cărțile necesare oficierii slujbei în limba română: *Psaltire* (București, 1694), *Evanghelie* (Snagov, 1697), *Molitvenic* (Râmnic, 1706), *Osmoglasnic* (Râmnic, 1706), *Octoih* (Târgoviște, 1712), *Liturghier* (Târgoviște, 1713) etc. Opera lui A. Ivireanul — de la care ne-au rămas și cîteva predici *(Didahii)* remarcabile — a fost desăvîrșită de episcopii Râmnicului: Damaschin, Chesarie și Filaret, autorii unei noi și integrale traduceri a *Mineielor* (1776—1780), operă care marchează deplina biruință a românei asupra slavonei în biserica românească.

Texte laice. În epoca veche, scrierile din această categorie au circulat, cu rare excepții, în manuscris. Scrisorilor și documentelor particulare sau oficiale redactate în limba română cu un secol mai înainte li se adaugă, din veacul al XVII-lea, scrierile istorice, textele juridice, cărțile populare și chiar unele lucrări științifice.

Istoriografia în limba română s-a dezvoltat aproape exclusiv în Moldova și Muntenia. Cele mai valoroase și mai cunoscute scrieri istorice din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea aparțin cărturarilor moldoveni: Gr. Ureche[2], M. Costin[3], N. Costin[4], A. Uricariul[5], I. Neculce[6] și D. Cantemir[7], dar și în Muntenia s-a desfășurat o importantă activitate cronicărească, mai ales în vremea domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu. Pe lîngă scrierile unor cronicari anonimi, care ne-au lăsat lucrări valoroase sub raport istoric și lingvistic[8], mai trebuie

---

[1] Ultimele cercetări întreprinse asupra acestei opere a vechii noastre literaturi bisericești au dus la concluzia că ne aflăm în fața unei lucrări de largă colaborare, în sensul că mai mulți cărturari munteni, între care se numărau Radu și Șerban Greceanu, precum și eruditul stolnic C. Cantacuzino, au revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Milescu între 1661 și 1664, pe care au întregit-o punînd la contribuție textele apărute mai înainte: *Palia* de la Orăștie și *Noul Testament* de la Bălgrad (cf. *ILRL*, ed. a II-a, p 168—169; vezi și I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 330).

[2] *Letopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor, carea scrie de la Dragoș vodă pînă la Aron vodă* (1359—1595). Originalul s-a pierdut, probabil, de timpuriu, pentru că numeroasele copii din a doua jumătate a veacului al XVII-lea reproduc versiunea interpolată a lui Simion Dascălu (v. ILRL, ed. a II-a p. 242).

[3] *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*; idem, *De neamul moldovenilor*; idem, *Istorie de cărăia ungurească.*

[4] *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711.*

[5] În *Letopisețul* scris de A Uricariul, din porunca lui N Mavrocordat, sînt descrise fapte și întîmplări, unele trăite de autor, dintre anii 1711 și 1716.

[6] *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1661—1743), precedat de *O samă de cuvinte.* Este opera cea mai izbutită, sub raport literar-artistic, din întreaga noastră literatură cronicărească.

[7] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor.*

[8] *Cronica anonimă a domniei lui Matei Basarab*; *Letopisețul cantacuzinesc*; *Cronica Bălenilor*; *Anonimul brîncovenesc.*

DOSOFTEI

BCU IA... UNIVERSITY LIBRARY

D. CANTEMIR

BCU IASI LIBRARY

Biblia de la București (1688). Foaia de titlu.

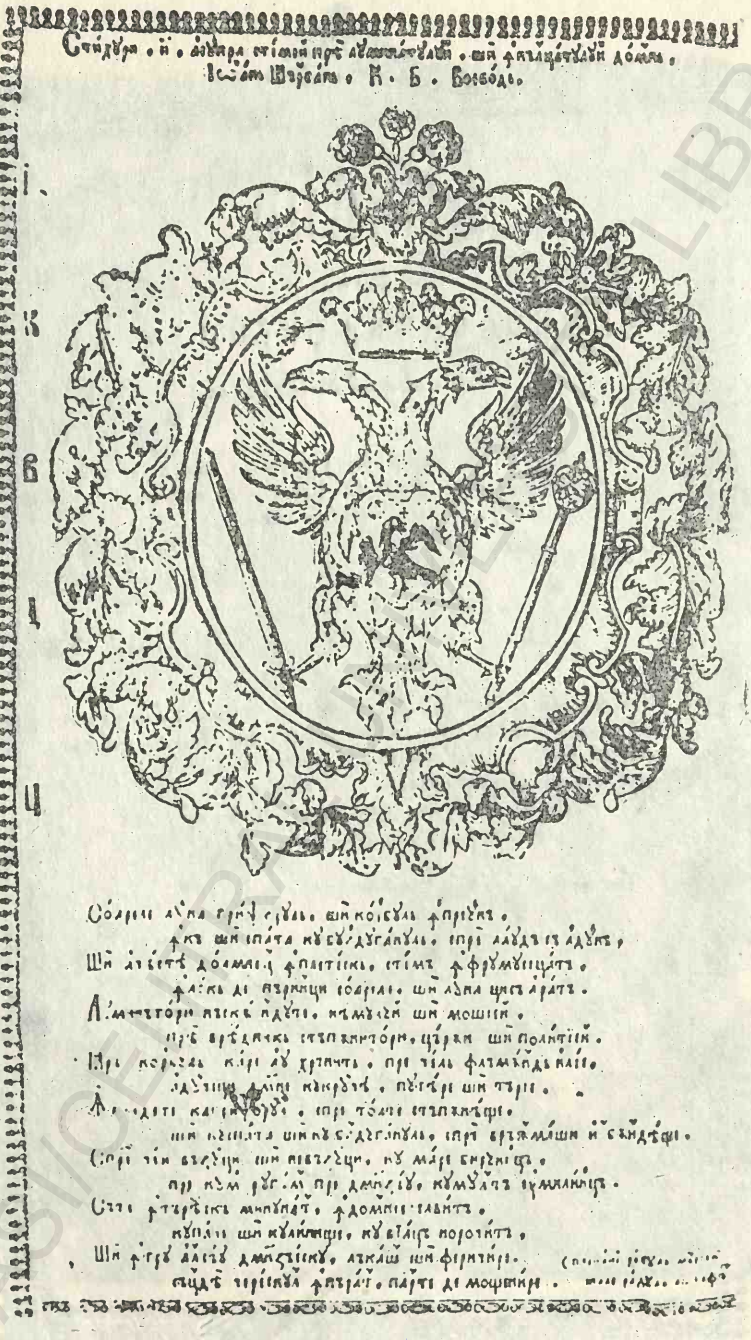

Biblia de la Bucureşti (1688). Versuri la stema ţării.

amintite roadele unor cărturari cunoscuți în istoriografia munteană : Radu Greceanu[1], Radu Popescu[2] și probabil, stolnicul C. Cantacuzino[3].

În această perioadă se traduc ori se prelucrează mai multe coduri de legi, dintre care unele sînt multiplicate prin tipar. În afara lucrărilor de drept canonic, cum sînt *Pravila* (Govora, 1640), tradusă de călugărul oltean Moxa, *Șepte taine* (1644), scriere întocmită de Eustratie Logofătul, etc., apar și două monumentale lucrări de drept civil : *Carte românească de învățătură* (Iași, 1646) (cunoscută și sub denumirea de *Pravila lui Vasile Lupu)*, alcătuită pe baza traducerii unor izvoare grecești și italiene, și *Îndreptarea legii* (Tîrgoviște, 1652), unde se reproduce, în bună măsură, textul apărut la Iași în 1646, pe care însă autorii îl adaptează, din punct de vedere lingvistic, la structura variantei literare muntene.

Tot în această perioadă înregistrăm și apariția celor dintîi scrieri beletristice românești : poemul filozofic *Viața lumii* de M. Costin și romanul alegoric *Istoria ieroglifică* (1705), datorat lui D. Cantemir. Mult mai numeroase sînt însă cărțile populare, traduse ori prelucrate, de regulă după texte slave sau grecești, care au cunoscut o largă circulație în toate provinciile românești. Cele mai cunscute sînt : *Alexandria, Floarea darurilor, Rujdenița, Esopia, Istoria Troadei*, precum și romanele *Sindipa filozoful* și *Varlaam și Ioasaf*, ultimul tradus de Udrișteș Năsturel. Acestora li se adaugă *Ceasornicul domnilor*[4], traducere parțială făcută de N. Costin după romanul cu același titlu scris de Antonio de Guevara, cronicarul lui Carol Quintul, și *Foletul Novel*, calendar tradus din italiană de Ioan Românul pentru Constantin Brîncoveanu, precum și numeroase cronici versificate.

Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea încep să fie traduse ori prelucrate la noi unele scrieri științifice cu tematică variată : filozofie, geografie, medicină, astronomie, matematică etc. Astfel, D. Cantemir publică la Iași, în 1698. *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, scriere filozofică de inspirație creștină, iar la Brașov se alcătuiește o *Geografie* (c. 1700). În secolul al XVIII-lea, numărul scrierilor științifice sporește considerabil[5]. Se scriu și glosare bilingve (în special, româno-slave și slavo-române), iar din 1757 datează cea dintîi *Gramatică românească* cunoscută pînă acum (rămasă în manuscris), opera lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul[6].

De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea au cunoscut o largă răspîndire și copiile versiunii românești a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, remarcabilă scriere didactică, cu implicații filozofice și politice[7].

---

[1] *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brincoveanu voievod (1688—1714).*

[2] *Cronica lui Nicolae Mavrocordat.*

[3] În legătură cu autorul *Istoriei Țării Românești*, vezi N.A. Ursu, *Teodorie Veștemeanul, adevăratul autor al* **Istoriei Țării Românești** *atribuită stolnicului C. Cantacuzino*, (I), „Cronica", XVII (1982), nr. 32, p. 5, 8 ; (II), nr. 33, p. 5, 8.

[4] Vezi recenta ediție critică a acestei lucrări, scoasă de Gabriel Strempel la Ed. Minerva, București, 1976.

[5] Vezi titlurile acestor crieri și observațiile asupra limbii lor la N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Ed. Științifică, 1962. Vezi și *infra*, p. 122—123.

[6] O ediție științifică a acestei lucrări a publicat N.A. Ursu în 1969.

[7] Vezi ediția științifică a acestei scrieri, scoasă de Florica Moisil și Dan Zamfirescu la Ed. Minerva (București, 1971), precum și amplul studiu datorat lui Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, București, Ed. Minerva, 1973.

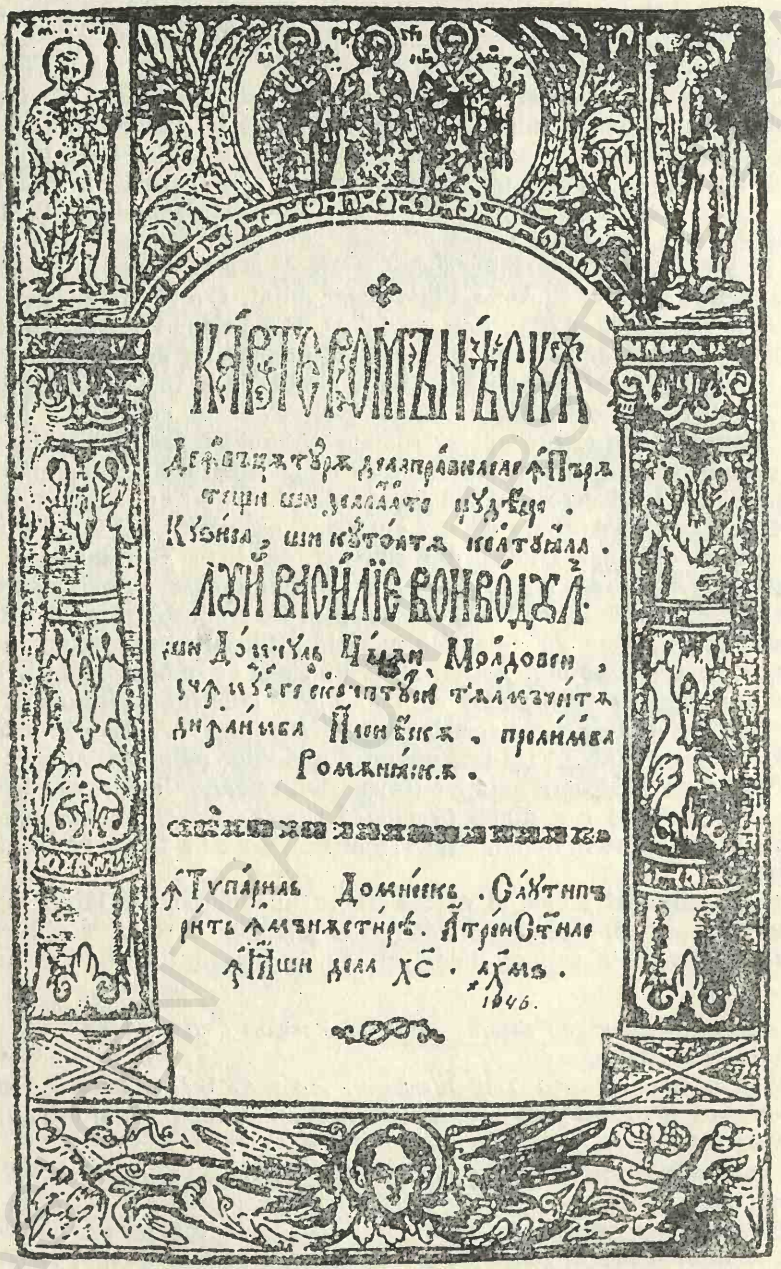

Carte românească de învățătură, Iași, 1646. Foaia de titlu.

Carte românească de învățătură (1646). Versuri la stema țării.

Chiar dacă au circulat mai cu seamă în copii manuscrise, textele laice au avut totuși un larg ecou în epoca veche, contribuind astfel la înavuțirea limbii române cu elemente lexicale și, în anumite privințe, cu unele construcții sintactice noi. Contribuția lor la procesul de unificare a vechii române literare a fost însă mai puțin însemnată, pentru că fiecare autor și-a redactat scrierile în varianta literară din provincia natală.

4. Structura limbii literare: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic

Structura limbii române culte din perioada 1640—1780 nu prezintă modificări esențiale față de epoca anterioară. Principalele variante literare se mențin și se consolidează datorită, în primul rînd, activității unor cărturari de prestigiu, care, deși au conștiința unității limbii și a poporului român (v. *supra*, p. 85), continuă să respecte normele exprimării culte din zona în care trăiesc, impuse de tradiție în epoca anterioară. Sesizăm o influență mai pronunțată a graiurilor de tip meridional asupra variantelor literare din Transilvania și Moldova, consecință firească a mutării centrelor culturale din nordul spre sudul acestor provincii [1], precum și o diminuare a formelor oltenești din varianta literară munteană, cauzată de emanciparea centrelor culturale și tipografice din Muntenia propriu-zisă.

Pînă la începutul secolului al XVIII-lea, atît în scrierile bisericești, cît și în cele laice se respectă, în ansamblu, aceleași norme, caracteristice pentru scrisul literar din provinciile în care se redactează astfel de texte. După 1725, datorită unor factori extralingvistici, limba cărților bisericești tipărite pe întreg teritoriul dacoromân tinde spre o normă unică, ce se confundă cu varianta literară munteană (v. *infra*, p. 114—117).

O dată cu generalizarea românei ca limbă de cultură pentru toți românii, procesul de cultivare și îmbogățire a aspectului ei literar se amplifică, fiind puse la contribuție nu numai sursele externe, ci și resursele interne ale limbii, în special graiurile populare, care furnizează exprimării culte atît forme fonetice și gramaticale noi, cît și elemente lexicale variate, sporind astfel zestrea de sinonime a limbii.

Iată, în continuare, principalele trăsături ale românei literare din această perioadă [2].

Fonetică

Dintre vechile fonetisme comune tuturor variantelor literare din epoca precedentă, se mențin cu valoare de normă, și în această perioadă, următoarele [3]:

— păstrarea vocalei *ă* în: *lăcui*, *păhar*, *rădica*, *răsipi* etc.;

— conservarea lui *e* în *celi*, *den*, *dentre*, *inemă*, *nește*, *nemeri* etc.

---

[1] Cf. G. Ivănescu *Problemele capitale*, p. 379.

[2] Ca și în capitolul precedent, vom apela, în majoritatea cazurilor, la faptele de limbă consemnate în lucrările de sinteză și în studiile consacrate limbii textelor românești din această perioadă.

[3] Pentru economie de spațiu, renunțăm la referințele bibliografice în cazul faptelor de limbă atestate în scrierile românești din toate provinciile.

— în majoritatea scrierilor — fac excepție doar cronicile muntene — î se menține în : *împle, îmbla, îmfla* ;

— grafiile cu ia netrecut la ie continuă să fie majoritare : *iaste, grăiaște, înnoiaște, priiaten* etc., ceea ce ar putea să confirme ipoteza că forma grafică avea un suport și în rostire nu numai în tradiția scrisului românesc ;

— frecventă este și trecerea lui î la i în cuvinte ca : *alita, ride, sint, singe, tinăr* etc., dar peste tot apar și formele cu î.

Alături de fonetismele arhaice menționate mai sus apar însă și formele noi, preluate mai tîrziu de limba literară modernă. Inovațiile cele mai importante, care cîștigă teren mai cu seamă în scrierile muntene, sînt : ă>i, prin asimilație, în *ridica, risipi ;* e>i în *citi, din, dintre, niște, nimeri* etc. ; i>u, sub influența lui *m* [1], în *umfla, umbla, umple ;* ia>ie în *boier, grăiește, înnoiește, prieten* etc.

Ca și în primele scrieri românești, unele fonetisme regionale, cum sînt : palatizarea labialelor (cu excepția lui *f* urmat de iod) și a dentalelor, precum și spirantizarea africatelor, deși își extind aria de răspîndire în graiuri, nu apar în textele literare decît extrem de rar. În schimb, velarizarea vocalelor anterioare *e, i* după consoanele dure *s, z, dz, ț, r* apare mai frecvent, cu deosebire în variantele literare de tip nordic, unde fenomenul începe să se producă și după fricativele prepalatale *ș, j*.

Pe lîngă normele fonetice comune limbii scrise din toate provinciile românești, se mențin în această epocă și majoritatea fonetismelor pe baza cărora am delimitat variantele literare de tip nordic de cele de tip sudic (v. *supra*, p. 50—51), dar mai pot fi relevate și alte fenomene fonetice regionale care tind să devină caracteristice pentru anumite variante literare [2]. Astfel, toate variantele literare nordice (moldoveană, bănățeană și transilvăneană de nord și de sud-vest) păstrează africatele dz *(dzi)* și ğ *(ğoc)* în cuvintele moștenite din latină (numai în textele din sud-vestul Transilvaniei *dz* alternează frecvent cu *z* [3]) ; mențin forma etimologică, fără anticiparea elementului palatal în *mîne, cîne* etc. (sporadic apar și formele cu diftong în aproape toate scrierile nordice, dar mai ales în cele din sud-vestul Transilvaniei) ; r muiat în suf. *-ar, -tor* continuă să aibă valoare de normă, iar velarizarea vocalelor *e* și *i* precedate de labiale sau de consoanele dure *s, dz* (*z*), *ț, r*, deși nu este generală, apare mai des decît în epoca precedentă.

Constatăm acum și o tendință de individualizare a principalelor variante literare de tip nordic. Astfel, varianta literară moldoveană, care în această perioadă cîștigă un ascendent asupra celorlalte datorită mulțimii și varietății scrierilor românești apărute în Moldova, se apropie mai mult de graiurile moldovene centrale — dar fără a se identifica cu ele —, întrucît acceptă unele fonetisme regionale care alternează, în toate scrierile, cu cele mai vechi și mai răspîndite. Trebuie să menționăm totuși că fonetismele populare și regionale la care ne vom referi mai jos apar frecvent, fără a se generaliza însă, numai la anumiți cărturari (de exemplu, la D o s o f t e i și Ion N e c u l c e), ceilalți

---

[1] Vezi Al. R o s e t t i, *ILR*, 1968, p. 113.

[2] Trebuie să precizăm însă că divergențele dialectale din cadrul vechii române literare, chiar dacă s-au menținut mai multe secole, n-au împiedicat niciodată circulația cărților românești și înțelegerea lor de către toți românii, indiferent de locul în care au fost redactate sau tipărite. Aceasta pentru că normele specifice fiecărei variante literare în parte sînt foarte puține și nu o dată chiar și acestea alternează, în paginile aceluiași text, cu normele corespunzătoare celorlalte variante.

[3] Vezi I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 353.

respectînd cu mai multă consecvență normele tradiționale. Iată-le pe cele mai importante :

— diftongul ea>è (*e* deschis) : *avè* (NL), *bătè* (NL), *dzicè* (NL), *mielușè* (DV) etc. (la M. Costin și D. Cantemir astfel de forme apar foarte rar) ;

— ia>iè, mai ales în poziție finală : *abiè* (NL), *întîrdziè* (MCL), *spăriè* (NL), *tăiè* (NL) etc. ;

— ă protonic>a mai frecvent decît în celelalte variante literare, dar numai în textele laice, pentru că la Varlaam nu apare deloc, iar la Dosoftei sporadic [1] ;

— închiderea lui e neaccentuat, atît în poziție finală, cît și în interiorul cuvîntului, apare mai des, în special la Neculce : *aproapi*, *careli*, *să vinim*, *piste* „peste" etc., fără să dobîndească însă valoare de normă ;

— la același cărturar, dar și la alți moldoveni, e și ea sînt adesea înlocuiți cu ă și, respectiv, a după labiale, dar numai atunci cînd în silaba următoare nu se află un sunet palatal sau muiat : *bat* „beat" (DCI), *să margă* (V Caz., DP, NL ș.a.), *mărg* (NL), *să răpadă* (NL), *vorovăscu* (NL) etc. ;

— velarizarea lui e și i după *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *r* apare, de asemenea, mai des, în primul rînd la Neculce, dar nici la acesta nu are caracter de normă, pentru că formele cu e și i păstrați apar alături de celelalte, uneori pe aceeași pagină [2] ;

— fără să devină o normă, palatalizarea labiodentalei f în stadiul h' apare mai frecvent în scrierile moldovene decît în celelalte texte românești ;

— două fonetisme arhaice : diftongul ea (în cuvintele de tipul *lege*) și *-u* final sînt notate constant, primul în scrierile lui Dosoftei, iar al doilea în cronici (mai cu seamă în opera lui Neculce), cu toate că în această perioadă ele își restrînseseră mult aria de circulație. În primul caz, Dosoftei a notat diftongul ea în poziție e probabil atît sub influența tradiției grafice, cît și datorită deprinderilor sale de rostire aromână. [3] Referitor la u final, pe care Neculce — dar și alți cărturari moldoveni, precum și stolnicul C. Cantacuzino — îl notează cu regularitate la sfîrșitul cuvintelor terminate într-un grup consonantic : *acestu*, *cîndu*, *căznescu*, *multu* etc. și, adesea, după cele care se termină într-o singură consoană : *au avutu*, *picioru*, *spătaru* etc., am putea presupune că avea încă, la începutul secolului al XVIII-lea, un suport real în rostirea populară și literară din Moldova.[4]

---

[1] *Ibidem*, p. 343.

[2] Acad. Iorgu Iordan explică această situație prin intervenția copiștilor munteni, afirmînd că Neculce rostea și scria întotdeauna *ă* și *i* în locul lui *e* și *i* atunci cînd vocalele anterioare se aflau în poziția descrisă mai sus (v. *Introducere* la I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ed. a II-a, 1959, p. LXIII—LXIV). Dacă țineam seama de faptul că acest fenomen fonetic apare notat cu aceeași inconsecvență în toate scrierile noastre vechi, indiferent de regiunea din care provin, trebuie să considerăm mai probabilă ipoteza că această particularitate fonetică regională nu devenise încă o normă a variantei literare din Moldova, ceea ce explică alternanța observată și în limba operei lui Neculce. În aceeași situație se află și celelalte fenomene regionale care începuseră să pătrundă în limba literară din secolul al XVIII-lea.

[3] Vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 136.

[4] Vezi Iorgu Iordan, *Despre limba lui Neculce*, în SCL, V (1954), nr. 3—4, p. 341—343. Un punct de vedere opus exprimă acad. Al. Rosetti, *ILR*, 1968, p. 498—501, 681—700.

Pierzîndu-şi cea mai caracteristică trăsătură fonetică : rotacismul, varianta literară din Transilvania de nord se apropie de cea moldoveană şi de cea transilvăneană de sud-vest.

Varianta literară transilvăneană, reprezentată de scrierile apărute în centrele culturale din sud-vestul Transilvaniei (între care se disting Alba Iulia şi Blajul) are ca trăsătură fonetică distinctivă faţă de celelalte variante de tip nordic înlocuirea lui **dz** cu **z** în cuvintele moştenite din latină, precum şi mai frecventa alternanţă a lui **î** cu **îi** (*cîne/cîine*) şi a lui **ğ** cu **j** (*ğos/jos*).

Varianta literară bănăţeană păstrează, ca şi în secolul al XVI-lea, pe **ń** netrecut la **i** (*cuń* „cui"), iar în textele scrise cu ortografie maghiară e notată muierea dentalelor : *bany* (*Vis. C.*) ; *fratye* (Lex. M.), *limpedye* (Lex. M.) etc.[1]

Structura fonetică a variantei literare muntene suferă, de asemenea, puţine schimbări faţă de epoca anterioară. Astfel, se menţin ca norme fundamentale : **z** (*zic*) şi **j** (*joc*) în elementele latine, diftongul **îi** *cîine, pîine* etc.) se păstrează vocalele anterioare după labiale *(iubesc* etc.), **s, z, ţ, r** nu sînt, de regulă, duri, ca şi fricativele prepalatale **ş, j** urmate de vocalele anterioare **e** şi **i** ; diftongul **ea**>**a** după *ş, j, r (grijaşte, şarpe, uraşte).*

La sfîrşitul secolului al XVII-lea, o dată cu deplasarea activităţii tipografice din Oltenia spre centrul Munteniei, în varianta literară munteană îşi fac loc şi cîteva inovaţii determinate de contactul limbii scrise cu graiurile din această zonă şi, concomitent, sînt abandonate unele elemente regionale oltenești. Iată cîteva dintre aceste inovaţii :

— sincoparea lui **i** în *drept, dreptate ;*

— durificarea lui **d** : *dă* „de", *dăstul, dăparte* şi a lui **p** : *pă* „pe" (fenomenul apare rar în cărţile bisericeşti, însă destul de frecvent în textele laice, în special la cronicari, dar nici aici formele respective nu sînt majoritare) ;

— trecerea lui **i** la **u** în *umbla, umfla, umplea* apare în toate scrierile, dar e atestată mai frecvent tot în cronici ;

— forme ca : *nisip, ridica, risipi, citi, dupe* „după", *a hi* „a fi" etc. apar, de asemenea, în textele muntenești, fără a le întrece numeric pe cele vechi.

— cu toate că velarizarea vocalelor anterioare după consoanele dure *s, z, ţ, r* este un fenomen mai rar întîlnit, dar nu inexistent, în varianta literară munteană, se generalizează acum forma să a pronumelui reflexiv se : *să mira* (LC), *să întîmplasă* (RP) etc.

Se pare că, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, limba cărţilor bisericeşti tipărite în Muntenia a suferit o influenţă nordică destul de importantă, venită prin intermediul cărţilor tipărite de D o s o f t e i, dar şi prin tipografii şi diortositorii moldoveni care lucrau în tiparniţele muntene. Cel mai mare număr de „moldovenisme" şi, în general, de elemente nordice se găseşte în *Biblia de la Bucureşti* (1688), carte ce cuprinde şi numeroase fenomene fonetice populare. Consemnînd această situaţie, I. G h e ţ i e apreciază că : „În nici un alt text tipărit în grai muntean, începînd cu Coresi şi pînă la finele secolului al XVII-lea, norma munteană nu este atît de puţin respectată ca în această carte. Iată de ce considerăm că opinia curentă după care *Biblia* bucureşteană ar fi avut rolul de a impune graiul muntean ca bază a limbii române literare trebuie definitiv părăsită" [2].

Norma munteană este restabilită însă în cărţile tipărite de A. I v i r e a n u l, prin intermediul cărora varianta literară de tip sudic exercită o influenţă covîrşitoare asupra limbii tuturor tipăriturilor româneşti de pînă la 1780.

---

[1] Vezi I. G h e ţ i e, *Baza dialectală*, p. 362.

[2] I. G h e ţ i e, *Baza dialectală*, p. 342.

În concluzie, structura fonetică a românei literare din perioada 1640—1780 își menține caracterul neunitar. În toate variantele literare apar inovații, determinate mai cu seamă de influența graiurilor populare, ceea ce duce la înmulțirea alternanțelor. Normele mai vechi rămîn însă dominante.

Morfologie

Structura morfologică păstrează, și în această perioadă, numeroase forme vechi și populare comune tuturor variantelor literare. Pe lîngă acestea apar însă și inovații, majoritatea de proveniență dialectală, dintre care unele s-au impus mai tîrziu ca norme unice ale exprimării culte românești.

Între fenomenele morfologice care au încă o frecvență mare în textele literare din toate provinciile românești se numără :

— pluralul în *-e* la unele substantive feminine și neutre : *amăgele* (NL), *cheltuiele* (NL), *izbînde* (BB, DCH), *talpe* (DVS) etc. ;

— substantivele neutre terminate la pluralul în *-ure* sînt mai frecvente în cărțile populare : *lucrure, podure, glasure* etc. [1], dar și la unii cronicari : *orașuri* (DCI), *puncturi* (DCI) etc. ;

— genitiv-dativul în *-iei (nopției)* apare mai rar, cu excepția *Cazaniei* lui Varlaam, în schimb sînt mai frecvente formele de genitiv-dativ analitic construite cu prepozițiile **a, de, de la** : „în mijloc *de* besearecă" (DM), „purtători *de* trebile domniei" (NL), „din pîntecele *de la* maica noastră" (DM), „atunce au spus *a* tot norodul" (NL), precum și dativul cu **la** : „și au dzis *la* șoltuzul" (NL) etc. ;

— vocativul masculin nearticulat în *-e* : *oame* (DP, NL, BB, DCI), *păminte* (DCI) etc. :

— numele proprii apar adesea articulate în cronici : *Cîrnul* (NL), *Cornescul* (NL), *Radul-vodă Negru* (LC), iar la genitiv-dativ sînt tratate ca și substantivele comune, avînd articolul postpus : *Brîncoveanului* (NL), „feciorul *Mihnii*-vodă" (LC), „greșala *Radului*-vodă" (LC) etc. ;

— articolul adjectival *cea* are la genitiv-dativ forma *ceii*, generală în toate scrierile noastre vechi ;

— se păstrează forma de plural *goli* pentru adj. *gol*, iar adj. *mare* este invariabil : *clopotele cele mare* (NL) etc. ;

— pronumele relativ *care* prezintă, ca și în etapa precedentă, forme articulate : *carea, carele, carii* ;

— este frecventă encliza particulei *și* la pronumele relative : *cineși, careși*, la cele nehotărîte : *cevași, carevași* și la cele demonstrative : *acestași* etc. ;

— numeralele ordinale terminate în *-lea* alternează și acum cu cele terminate în *-le* : *al doilea — al doile* etc. ;

— cu excepția variantei literare bănățene, în toate celelalte continuă să fie generale formele iotacizate ale verbelor : *auz, văz, spui, sai, poci* etc.[2], precum și forma nediferențiată la imperfect, pers. a III-a sg. și pl. : (el, ei) *era, spunea* etc. ;

— întrebuințarea auxiliarului *au* la perfectul compus, pers. a III-a sg. și pl., este încă aproape generală : (el, ei) *au fost* etc. ;

---

[1] Vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 217.

[2] În varianta literară din Moldova apar uneori și formele cu dentala refăcută, dar numai la verbele cu tema în *d* și *t* : *să scoată, sa sloboadă* (cf. *ILRL*, ed. a II-a, p. 283).

— în toate scrierile apar frecvent forme de mai mult ca perfect perifrastic : *au fost grăit* (NL), și de viitor format din prezentul indicativ al vb. *a avea* + infinitivul verbului de conjugat : *n-are a se duce;*

— răspîndite sînt și formele de viitor construite cu *va* + conjunctivul prezent : *va să vie* (DCI, RP), *va să-l spînzure* (RP) etc. ;

— condiționalul perfect construit cu auxiliarul *a vrea* : *n-ar vré scăpa* (NL) etc. și formele de perfect simplu arhaic : *dziș, spuș* etc. sînt însă rare în comparație cu perioada anterioară ;

— imperativul prohibitiv în *-areți, -ereți, -ireți* continuă să apară în toate scrierile ;

— la cronicari se întîlnește adesea reflexivul cu sens pasiv : *s-au osîndit* „a fost osîndit" (NL), „Mircea-vodă ... au murit în domnie și *s-au îngropat* la mănăstirea lui, la Coziia" (LC) ;

— unele adverbe întrebuințate în secolul al XVI-lea (*adoară* „după aceea", *aoare* „cîteodată", *cătelin* „cu încetul", *iuo* „unde" etc.) sînt abandonate, altele însă, de pildă *chiar* „clar", se păstrează, alături de alte adverbe și locuțiuni adverbiale specifice limbii vechi : *aiave* „asemenea" (NCC), *așijderea* (DCH), *alocma* „întocmai, la fel" (DCH), *cîndai* „poate" (RG, DCH), *de iznoavă* (DCH), *de năpraznă* (DCH), *deci* (*decii*) „apoi" (CCI, RP, A), *încai* „măcar" (NL, DCH), *oareșicîndu* „cîndva" (CCI), *tînd ... tînd* „cînd ... cînd" (DCH) etc. ;

— adesea, unele adverbe apar cu particula deictică *-și* : *acoloși, așeși, încăși* etc. ;

— formele *pre* și *supt* au încă o largă circulație, iar unele prepoziții sînt întrebuințate cu valori diferite față de limba literară actuală ;

— dintre conjuncțiile arhaice, *au* „sau", *căci (că)* „pentru că", *săvai că* „măcar că, deși", *să* „dacă" apar încă frecvent în toate scrierile.

Alături de aceste forme morfologice vechi și populare, menținute în toate variantele literare din această perioadă, stau, în aproape toate cazurile semnalate mai sus, și formele noi, care, adesea, le depășesc, ca frecvență, pe cele arhaice, asigurînd limbii scrise din acea vreme o înfățișare mai apropiată de cea modernă.

Cîteva particularități morfologice diferențiază și acum variantele literare de tip nordic de cele sudice. Astfel, pluralul *mînule*, articolul posesiv invariabil *a*, forma verbală *știi* la pers. a III-a, sg., indicativ prezent, viitorul popular de tipul *oi face, a face* alternanța verbelor iotacizate cu cele care prezintă dentala refăcută (*văz/văd*) și adv. *acmu (amu)* [1] apar mai frecvent în textele nordice, în timp ce pl. *mîinile*, articolul posesiv variabil : *al, a ai, ale*, forma *știe*, viitorul construit cu *o (o face)*, iotacizarea consecventă a verbelor și adv. *acum* sînt caracteristice pentru varianta literară sudică.

Sintaxă

Structura sintactică, deși mai păstrează unele trăsături arhaice (de exemplu : dativul adnominal : *„era nepot* **lui Traian**" (CCI) etc. ; acordul în caz al substantivelor în genitiv și dativ cu atributele și apozițiile *„starea celălii* **Cameniții**" (NL), *„un pîlc luo Neagoe nădăjduindu-se spre ruga sfîntului Nifon,* **părintelui** *său*" (LC) etc. ; acordul gramatical după înțeles : *„căci neamul turcilor* **sînt**

[1] Mai trebuie să adăugăm că în varianta literară bănățeană circulă și formele analogice în *-u* la imperfect pers. a III-a pl. : *dziceu, embetau, grejau* etc. (cf. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 360—361).

mai înțălept" (NL) etc.; cumulul de conjuncții : „**și** *încă* **căci că și** *de multe ori* **și** *voevozii*" (CCI) etc.; folosirea negației simple : „*dacă aceia alt mai bine* **nici** *știu*, **nici** *pot face*" (CCI) etc., precum și numeroase elemente relaționale folosite cu altă valoare sintactică decît cea pe care o au în limba actuală ș.a.), a suferit modificări fundamentale în această epocă.

Astfel, sintaxa cărților bisericești cunoaște prin pana lui Varlaam și Dosoftei, dar mai ales prin A. Ivireanul și episcopii de Rîmnic, o metamorfoză remarcabilă. Constatarea că „fraza stîngace, plină de cuvinte și construcții străine pe care o întîlnim în textele religioase mai vechi, devine la Chesarie armonioasă, naturală și de largă respirație, cu construcții și cu topică arhaizante — ceea ce constituie specificul stilului biblic românesc" [1] este valabilă și pentru ceilalți, în special pentru A. Ivireanul, precum și pentru scrierile bisericești traduse și tipărite după 1700. Un rol important în clarificarea și mlădirea frazei din textele religioase l-au avut, desigur, scrierile profane, mai apropiate, ca procedee de construcție, de limba populară. Urmînd modelul acestor scrieri, dar și pe cel al vorbirii populare, traducătorii cărților bisericești au putut evita în bună măsură construcțiile sintactice greoaie și neconforme cu structura limbii române pe care le găsim atît de frecvent în limba cărților traduse în veacul al XVI-lea. Iată, de pildă, cu cîtă limpezime și precizie se exprimă Chesarie, episcopul Rîmnicului, în *Mineiul* (pe octombrie) tipărit în 1776 : „Și în zidul acela era porți pestrițe, cu aur și cu argint amestecătiș, și din porți înlăuntru era pardoseala de aur și case de aur, cu jețuri de aur și cu sycrie de aur, și toată cetatea era plină de lumină nepovestită, plină de miros, plină de bucurie. Prin carea trecînd, n-am văzut nici om, nici vită, nic[i] pasăre zburătoare, nici alt nimica din cîte să mișcă pre pămînt și în văzduh. Iară despre marginea cetății aceiia era zidite curți minunate împărătești, și la întrarea curților era o boltă, de lungă cît ai zvîrli cu o piiatră, și din marginea boltei pînă în cea margine era tinsă o masă de marmură, de naltă cît să răzma omul, și era plină de oaspeți ce ședea, și toată casa era plină de lumină foarte luminoasă, și de bun miros și de daruri..." [2]. Privit din punct de vedere sintactic, fragmentul de mai sus pare desprins mai degrabă dintr-un basm sau dintr-o povestire populară decît dintr-o scriere bisericească. Frazele, alcătuite mai ales din propoziții principale aflate în raport de coordonare, precum și topica unităților sintactice atestă o structură sintactică specifică stilului narativ popular.

Alături de construcțiile proprii comunicării orale, în cărțile religioase din această perioadă, ca de altfel și în cele de mai tîrziu, se păstrează încă unele particularități sintactice vechi, care dau, pînă azi, o notă ușor arhaizantă stilului bisericesc. Între acestea, un loc important îl ocupă dislocările sintactice obișnuite în limba veche : „și ne de greșeale curățește" (DP), „foarte mă face să mă minunez" (AID) etc. Uneori, forma conjunctă a pronumelui personal, cu valoare de complement direct sau indirect, nu este reluată ca în limba literară actuală : „*pre dînsul împodobește*" (AID). Diverse tipuri de propoziții subordonate sînt introduse prin conjuncții și locuțiuni conjuncționale specifice limbii vechi. Astfel, *cum că* introduce completiva directă : „*măcar că știm* **cum că** *adormirea iaste moarte trecătoare*" (AID); circumstanțiala de cauză e introdusă, de regulă, prin *pentru căci* : „*dară păcatul încă nu l-au isprăvit cu lucrul, sau* **pentru căci** *nu i-am dat vreme îndemînă, sau* **pentru căci** *n-au avut putere*

---

[1] *ILRL*, ed. a II-a, p. 203.

[2] Citatul e luat din fragmentul reprodus în *ILRL*, ed. a II-a, p. 210.

să facă aceia ce pohtiia" (AID) ; iar propozițiile circumstanțiale de scop au ca element introductiv conjuncția *de* : „*ascultați* de *vedeți ce zice fericitul Pavel*" AID) etc.

Desigur, nu lipsesc din cărțile bisericești nici frazele alcătuite după modele străine, dar frecvența lor e mult mai redusă decît în scrierile din epoca anterioară și, în general, nu stînjenesc lectura sau înțelegerea textului tipărit.

În structura sintactică a textelor laice distingem două maniere de exprimare diferite, atît datorită intențiilor, cît și surselor de la care pornesc autorii acestor scrieri. În vreme ce cronicarii savanți (M. Costin, N. Costin, stolnicul C. Cantacuzino și, în special, D. Cantemir) s-au străduit să dea sintaxei românești o înfățișare particulară în care se pot recunoaște uneori modele străine, sintaxa lor dobîndind astfel un caracter elaborat, livresc, structura sintactică a limbii celorlalți cărturari români, mai puțin erudiți (Gr. Ureche, R. Popescu, I. Neculce ș.a.) se identifică, în bună măsură, cu sintaxa vorbirii populare.[1]

Principala trăsătură a sintaxei cronicarilor savanți este preferința pentru o topică aparte, adesea incompatibilă cu ordinea cuvintelor din română populară. Cei mai mulți cercetători au văzut în construcțiile amplu și savant alcătuite, cu predicatul situat la sfîrșitul propoziției sau al frazei, ori în dislocarea frecventă a altor părți de propoziție, imitarea unor modele sintactice latine sau grecești. Dacă această părere este îndreptățită în cazul lui M. Costin, N. Costin și al stolnicului C. Cantacuzino, în privința lui D. Cantemir ar trebui să avem în vedere o triplă influență : latină, greacă și turcă, de vreme ce eruditul cărturar scria și vorbea curent cele trei limbi.[2] Mai recent, s-au adus argumente noi [3], pornindu-se de la E. Petrovici [4] și Șt. Giosu [5], în favoarea ideii că nu poate fi admisă influența orientală în sintaxa lui Cantemir, numeroasele dislocări și inversiuni din opera cărturarului moldovean fiind explicate printr-o intenție de exprimare artistică, ceea ce ar însemna că astfel de construcții trebuie considerate elemente ale unei structuri stilistice deliberate. Așadar, la Cantemir, mai mult decît la ceilalți cărturari, am avea a face cu preluarea unui procedeu retoric greco-latin, întîlnit foarte frecvent și în literatura europeană din vremea sa, și anume *hiperbatul*, pe care l-a utilizat însă prea frecvent, mai cu seamă în primele două scrieri românești : *Divanul* și *Istoria ieroglifică*. Menționăm cîteva dintre numeroasele exemple de fraze construite după arhitectura complicată a perioadelor greco-latine (antice și medievale) pe care le găsim la tot pasul în scrierile cronicarilor savanți :

---

[1] În continuare ne vom referi, cu deosebire, la sintaxa celor mai reprezentativi exponenți ai celor două tendințe : D. Cantemir și I. Neculce, din scrierile cărora vom lua majoritatea exemplelor.

[2] Cf. Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în „Istoria ieroglifică"*, în *„Buletin științific"*, secțiunea de științe limbii, literatură și arte, tom. I, 1951, nr. 1—2, p. 22 ; *ILRL*, ed. a II-a, p, 377—380 ; Dan Bădărău, *Filozofia lui D. Cantemir*, București, 1964, p. 211 ; I. Verdeș, *Introducere* la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, I, București, 1965, p. XC.

[3] Vezi Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Dimitrie Cantemir*, în An L, XIX (1968), p. 29—60 ; cf. și idem, *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir : hiperbatul*, în SLLF, I (1969), p. 25—50.

[4] Vezi E. Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 134—136.

[5] Vezi Șt. Giosu, *Limba în opera lui Dimitrie Cantemir*, în AUI (serie nouă), Științe sociale, IV (1958), p. 123—127.

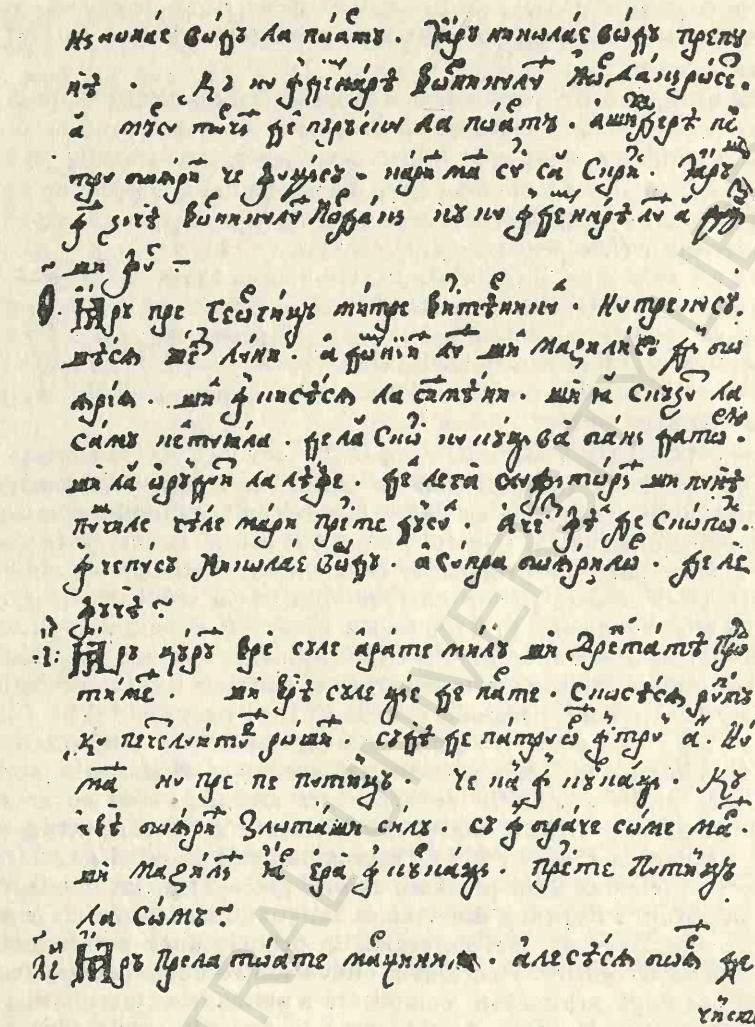

I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ms, 3416, B.A. R.S. România, fila 2v.

„Laud osîrdiia răposatului Uréchie vornicul, carile au făcut de dragostea ţării létopiseţul său, însă acela de la Dragoş vodă, de discălicatul cel al doilea al ţării aceştiia din Maramoroşŭ scrie“ (MCN); „Şi aceasta nicicum romanilor nu sta bine şi grijă încă avînd de acei nedomoliţi oameni, nu să odihniia, nici îi uita ca în lunga odihnă şi lină pace să se afle, nici să se obrăznicească în biruinţele lor îi lăsa“ (CCI); „Ca aceluia dară înţălept şi bine socotitoriu călătoriu şi mie a face şi, ca dînsul, a mă păzi foarte mi să cuviind cade, ca în tine lăcuind, ca cum n-aşi fi în tine să mă socotesc, şi cu aceasta de ale tale îndividuri, în chipuri de amăgele, să mă scutesc“ (DCD).

Frazele ample, cu o structură complexă, întrerupte adesea de maxime şi sentinţe livreşti ori de proverbe şi zicători populare prelucrate savant, constituie o trăsătură specifică în primul rînd sintaxei lui Cantemir şi atestă

influența literaturii bizantine, ce se caracteriza „printr-un stil retoric nenatural, bombastic, înzorzonat, prin perioade lungi, întortocheate“ [1]. Citām un singur exemplu : Corbul acéstea de la Șoim prin cîtăva vréme cu răbdare ascultînd (că cuvîntul adevărului de multe ori și peste simțire inimile domolind, urechile spre ascultare pleacă), pre o parte, de rușinea vicleșugurilor înfruntate să făcea precum nu atîta la inimă îl ating, iară pe altă parte văzdînd că cuvintele Șoimului și adevărate și prietenești sînt, așijderea în ascunsul inimii sale pentru acéstea singur șie dovadă și mărturie fiind (că mărturia hirișei și ascunsei științe decît toate dovédele mai doveditoare ieste), îndată la Bîtlan trimisă și cum mai curînd la dînsul să vie îl cheamă“ (DCI). Astfel de fraze găsim și la Miron C o s t i n, cu deosebire în predosloviile scrierilor sale.

Structura complicată și de multe ori nefirească a frazelor conferă limbii scrise din operele cronicarilor savanți un aspect mai puțin accesibil pentru cititorul modern. Totuși, strădania lor de a se exprima într-o manieră deosebită de cea existentă în cărțile bisericești și în graiul vorbit merită să fie relevată chiar dacă limba literară de mai tîrziu n-a respectat calea urmată de cei mai eruditi cărturari din epoca veche a culturii noastre.

În scrierile cronicarilor mai puțin eruditi întîlnim aproape toate elementele proprii sintaxei populare. Astfel, ei preferă frazele scurte, alcătuite din propoziții principale, legate între ele mai ales cu ajutorul conjuncțiilor coordonatoare *și, ce (ci), iar* : „A doua dzi s-au tocmit și boierii cu Dumitrașco-vodă și mitropolitul, și i-au făcut toți scrisori la mînă și au iscălit toți, și și împăratul“ (NL). Construcțiile paratactice sînt mai rare decît cele formate prin coordonare, dar și în acestea putem identifica o modalitate de exprimare populară, întrucît sînt, de obicei, lapidare : „Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Și era neam de mazîl ; prè învățat, multe limbi știè : elinește, lătinește, slovenește și altă adîncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blînd ca un miel“ (NL).

Frazele ample, formate prin subordonare, sînt mai puțin frecvente, iar tipurile de propoziții subordonate sînt relativ puține, ca și în vorbirea populară. Cele mai frecvente sînt propozițiile atributive, completive directe, cauzale, finale și consecutive. Elementele relaționale prin care sînt introduse acestea aparțin, de asemenea, vorbirii populare și sînt comune tuturor cronicarilor memorialiști. Astfel, conjuncția subordonatoare cea mai frecvent întrebuințată este *că*. O găsim ca element introductiv al propozițiilor explicative, al subiectivelor, predicativelor, completivelor directe și indirecte, al circumstanțialelor de cauză, iar uneori apare și la începutul frazei, fără să aibă o funcție precisă. Cicumstanțiala de scop se introduce, de obicei, prin *de*, cea consecutivă prin *cît*, iar temporala prin *cum*, *dacă* și *cît*.

Tot o particularitate a exprimării populare este și reluarea printr-o formă conjunctă a pronumelui personal : „Și după ce l-au slobozitu-*l* turcii să margă la casă-ș și apropiindu-se de casă-ș, numai ce-au văzdut că-i arde și casa“ (NL).

În același sens trebuie apreciată și topica unor părți de propoziție care în construcțiile sintactice actuale ocupă alt loc. De pildă, complementul direct, exprimat prin forma neaccentuată a pronumelui personal, persoana a III-a singular, apare și înaintea predicatului : „Și-*o* au triimis la împărăție de *o* au văzdut ...“ (NL). O situație similară întîlnim și în topica unor instrumente gramaticale cum sînt : adverbul *foarte*, morfem al superlativului absolut, și

[1] Vezi E. P e t r o v i c i, *op. cit.*, p. 135.

verbele auxiliare de la unele moduri și timpuri compuse ; „... ce *foarte* un lucru puțin ...“ (NL) ; „... rădicatu-s-*au* Hînceștii cu toți orheienii ...“ (NL) ; „... lăsa-o-*a* oastea turcească la Hotin ...“ (NL).

Stilul oral adoptat adesea în povestirea faptelor istorice justifică frecvența relativ mare a propozițiilor exclamative și interogative, a construcțiilor eliptice, a frazelor în care vorbirea directă se întrepătrunde cu cea indirectă, precum și numeroasele anacoluturi. Citățm cîteva exemple : „Căutați de vedeți ce sfat și lucru de nimic ! Nu socotie că-i va veni asupră mai mare lucru. Trei, patru sute de oameni, ce taină va să fie? Că un om și nu poate ține taina, dar atîțe ! Au stînsu bine focul cu paie !“ (NL) ; „N-aș fi gîndit, Stoico, să văz una ca aceasta, zău, n-aș fi gîndit în vieața mea“ (A) ; „Cine să știe, întru adevăr, au ba“ (NL) etc.

Alături de fenomenele sintactice populare, mai întîlnim, în special la N e c u l-ce și la cronicarii munteni, și particularități specifice limbii vechi, răspîndite în egală măsură atît la marii cărturari, cît și la cei mai puțin eruditi. Între acestea se numără : cumulul de conjuncții, dislocarea unor părți de propoziție, dativul adnominal, acordul în caz al apoziției și al atributului adjectival precedat de articolul adjectival, frecvența mare a propozițiilor negative introduse numai prin conjuncția *nici* etc. Impresia de învechit în structura sintactică a limbii din scrierile acestor cărturari e dată și de elementele relaționale (prepoziții, conjuncții etc.), care au, în majoritatea cazurilor, valori și funcții deosebite de cele cu care s-au fixat în limba literară actuală. Multe dintre acestea aparțin însă limbii populare de azi, iar altele aveau, probabil, o circulație mai largă în graiurile din veacul al XVIII-lea.

Privită în ansamblu, structura sintactică a vechii române literare din perioada 1640—1780 ne apare, în comparație cu cea din secolul al XVI-lea, mai complexă, mai variată și, prin apropierea de sintaxa populară, mai limpede, însă greul urcuș spre claritate, concizie și echilibru abia începuse.

Lexic

Ca și celelalte compartimente ale limbii, lexicul literar din această epocă prezintă, de asemenea, un caracter compozit. Se mențin încă numeroase elemente lexicale vechi, cum sînt : *aulma* „mirosi“, *búcin* „trîmbiță“, *camai* „niciodată, mai de loc“, *căscăund* „prostănac“, *cersi* „a cere“, *chiar* „clar“, *cîndai* „poate“, *cust* „trai, viață“, *dăzvoalbe* „a lămuri, a explica“, *duroare* „durere“, *foale* „burtă, stomac“, *fur* „hoț“, *județ* „judecată“, *lucoare* „lumină“, *measer* „sărac“, *neștine* „cineva“, *prepune* „bănui“, *săvai* „cu toate că, deși“, *strămurare* „băț ascuțit“, *volbură* „vînt“ etc.[1], toate moștenite din latină[2], precum și altele, formate pe terenul limbii române sau împrumutate din alte limbi, pe care româna literară modernă nu le-a preluat. Cu toate acestea, lexicul a suferit cele mai importante inovații în acest răstimp. Nevoia de a-și spori cît mai grabnic posibilitățile de expresie îi determină pe marii cărturari — aproape fără excepție poligloți — să caute cu asiduitate în vorbirea populară și în limbile pe care le cunoșteau termenii de care aveau nevoie, dar adesea ei n-au șovăit să creeze cuvinte noi, punînd la contribuție și mijloacele interne de îmbogățire a vocabularului. Sînt abandonate acum majoritatea slavonismelor puse în circulație de textele românești din veacul al XVI-lea, adoptîndu-se în schimb un mare

[1] Pentru aceste exemple, ca și pentru altele, v. *ILRL*, ed. a II-a, p. 146—147, 333—334.

[2] Dintre acestea, unele s-au păstrat pînă azi în anumite graiuri dacoromâne.

număr de neologisme greceşti, latineşti şi turceşti. Elementele lexicale împrumutate din latină şi greacă privesc mai ales viaţa spirituală, pe cînd cele turceşti se referă la viaţa materială (v. *infra*, p. 110—114). Tot în această perioadă consemnăm străduinţa cărturarilor noştri de a crea o terminologie ştiinţifică românească. Pentru atingerea acestui ţel, ei au apelat nu numai la împrumuturi lexicale din alte limbi, ci şi la calcuri, la derivate cu sufixe şi prefixe, la cuvinte compuse şi chiar la termeni regionali [1].

Vocabularul cărţilor religioase din această perioadă este mai bogat şi mai variat decît cel pe care l-am întîlnit în scrierile similare din veacul al XVI-lea. Explicaţia trebuie căutată în cultura traducătorilor (ne referim, desigur, la Varlaam, S. Ştefan, Dosoftei, A. Ivireanul ş.a.), dar şi în progresul general al limbii române literare din acest secol. Totuşi, spre deosebire de lucrările cu caracter laic, unde se poate constata cu uşurinţă efortul cărturarilor de a folosi un vocabular cît mai bogat, uneori savant, în care preferinţa pentru neologisme este evidentă, în cărţile bisericeşti se recurge în primul rînd la mijloacele de expresie proprii vorbirii populare. Fără îndoială că aceasta era soluţia cea mai potrivită, de vreme ce cărţile religioase erau destinate unui public foarte larg, neomogen din punct de vedere social şi cultural. Pe lîngă termenii populari şi regionali, vocabularul scrierilor bisericeşti cuprinde şi unele arhaisme ori împrumuturi mai vechi din slavonă, menţinute pînă azi în terminologia religioasă a românilor. Alături de acestea sînt folosite însă şi unele neologisme care au avut o circulaţie mai largă în limba cultă din acea epocă.

Dintre elementele specifice lexicului din cărţile bisericeşti amintim aici doar cîţiva termeni împrumutaţi din slavonă pe cale cărturărească : *bdenie* „veghe în rugăciuni", *blagocestie* „evlavie", *blagocestivie* „pioşenie", *blagoslovi* „a binecuvînta", *blagovestenie* „bunăvestire", *bogoiavlenie* „bobotează", *cin* „tagmă, ordin călugăresc", *conceni* „a sfîrşi", *dvori* „sluji", *mamon* „diavol", *piasnă* „cîntare bisericească", *preobrajenie* „schimbarea la faţă", *slavoslovenie* „proslăvire" etc. Alături de aceşti termeni se mai păstrează şi unele cuvinte sau expresii neadaptate sau netraduse în limba română : *i proci* „şi aşa mai departe", *otpust* „formulă sacramentală de binecuvîntare rostită de preot la sfîrşitul slujbei" etc.

Pe lîngă aceşti termeni, limba cărţilor bisericeşti mai cuprinde calcuri sau construcţii calchiate după alte limbi (neogreacă şi slavonă), unele cuvinte care au sensuri diferite faţă de limba actuală, precum şi unele expresii şi locuţiuni specifice vechii române literare (de exemplu : *peste fire* „extraordinar", *a da mulţemită* „a mulţumi", *voie vegheată* „protecţie", *puitoriu de lege* etc.).

Textele laice au un vocabular incomparabil mai bogat şi mai variat decît cele bisericeşti. Scriitorii savanţi, între care D. Cantemir s-a distins ca cel mai autorizat reformator al lexicului românesc literar, au pus în circulaţie un mare număr de neologisme şi calcuri [2], împrumutate din cele mai cunoscute limbi de cultură vechi şi moderne, pe care s-au străduit să le adapteze la structura fonetică şi morfologică a limbii române. Ceilalţi cărturari (I. Neculce,

---

[1] Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962 ; G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne*, în CILL, I, p. 171—204 ; J. Byck, *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi articole*, Bucureşti, 1967, p. 234—253.

[2] Pentru exemple, vezi *infra*. Cu privire la vocabularul neologic din opera lui Cantemir, vezi Şt. Giosu, *op. cit.*, 1973, p. 154—176 ; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Observaţii asupra neologismelor în „Istoria ieroglifică"*, în AUBLL, XXII (1973), nr. 2, p. 111—116.

R. P o p e s c u etc.), fără să ignoreze împrumuturile externe, s-au mărginit, de regulă, la zestrea lexicală pe care le-o puneau la îndemînă graiurile populare și variantele literare din provincia în care trăiau. Totuși, la ei găsim și numeroși termeni savanți sau oficiali mai puțin cunoscuți și utilizați în vorbirea populară și familiară. Priviți din perspectiva limbii literare moderne, mulți dintre aceștia pot fi considerați ca aparținînd fondului arhaic al vocabularului, întrucît au intrat de multă vreme în sfera lexicului pasiv, dar, așa cum afirmă acad. Iorgu I o r d a n, „aceste cuvinte pot, ba chiar trebuie socotite drept neologisme în sensul etimologic al termenului ...“ [1] pentru epoca respectivă. În această categorie intră majoritatea cuvintelor de origine turcă, neogreacă, rusă, polonă, ucraineană etc. existente în scrierile românești din veacul al XVIII-lea (pentru exemple, v. *infra*).

Cu toate că în lexicul variantelor literare românești pătrund acum numeroase elemente regionale, puține dintre acestea au o circulație limitată. Totuși, cuvinte ca : *agud* „dud“, *arină* „nisip“, *ciobotă* „cizmă“, *curechi* „varză“, *feredeu* „baie“, *gingină* „gingie“, *glod* „noroi“, *harbuz* „pepene verde“, *mamcă* „doică“, *mire*, *omăt*, *pîntece*, *sudui* „înjura“, *șugui* „glumi“, *tină* „noroi“, *tinterim* „cimitir“ etc., frecvente în scrierile moldovene, sau *aldui* „a binecuvînta“, *alențig* „dușmănie“, *bintătui* „a pedepsi“, *de biu* „din belșug“, *chischineu* „basma“, *cloambă* „creangă“, *hasnă* „folos“, *imală* „noroi“, *ludișor* „prostuț“, *nișlotă* „lipsă mare (de bucate)“, *pită* „pîine“, *poroboc* „copil,“, *sucă* „obicei, năravˮ, *tăroasă* „gravidă“, *zăuita* „a uita“ etc., răspîndite în textele transilvănene și bănățene, pot fi considerate ca specifice pentru variantele literare de tip nordic, în vreme ce : *cosciug*, *cearșaf*, *cizmă*, *curte*, *ficat*, *ginere*, *înjura*, *noroi*, *os*, *pisică*, *rănichi*, *zăpadă* etc. aparțin variantei sudice.[2] La acestea ar trebui adăugate și neologismele pe care variantele literare le primesc din anumite limbi. De pildă, în varianta literară munteană au pătruns mai multe neologisme de origine greacă, în cea moldoveană au intrat elemente lexicale din polonă, rusă și ucraineană, pe lîngă cele turcești și grecești, în vreme ce variantele transilvănene preferă împrumuturile din latină, maghiară și germană (v. *infra*, p. 111—114).

Chiar dacă au acționat adesea izolat, cu mijloace inegale și cu rezultate diferite, vechii noștri scriitori au inițiat un amplu proces de primenire și modernizare a lexicului românesc, proces care s-a împlinit, fără a se încheia, abia spre sfîrșitul veacului trecut.

5. Influențe străine

Înlocuind slavona în funcțiile ei de limbă a culturii, româna literară trebuia să devină un mijloc de exprimare modern, capabil să pună la îndemîna vorbitorilor nu numai o structură fonetică și gramaticală unitară, ci și un fond lexical bogat, care să poată asigura exprimarea corectă a celor mai însemnate idei, sentimente și noțiuni. Desigur, împlinirea acestui deziderat impunea înfrîngerea unor dificultăți deosebite. În primul rînd, trebuia acoperit golul ce se crease prin abandonarea slavonismelor lexicale, considerate, la începutul veacului al XVIII-lea, ca arhaice și nepotrivite pentru textele cu caracter laic. Se impunea crearea unei terminologii științifice românești, absolut necesară într-un moment cînd începuseră a se scrie și a se traduce în limba noastră lucrări de fizică, matematică, filozofie, logică, gramatică, agronomie, medicină.

[1] Iorgu I o r d a n, *op. cit.*, 1959, p. LXXII. Un punct de vedere asemănător se exprimă și în *ILRL*, ed. a II-a, p. 290—291.

[2] Pentru exemple, vezi I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 337, 349, 356, 362.

La rîndul lor, domniile fanariote au determinat unele modificări în structura administrativă a țărilor române, precum și în viața social-politică și culturală, în moda și în obiceiurile de la curte, fapt care s-a reflectat și în lexicul limbii literare din această epocă.

În aceste condiții era firesc să se încerce îmbogățirea vocabularului românesc atît prin mijloace interne (derivare, compunere, schimbarea clasei morfologice), cît și prin mijloace externe (împrumuturi din alte limbi). Într-o vreme cînd asupra vieții noastre social-politice și culturale se exercita o puternică influență orientală, era normal ca și vocabularul limbii literare din țările române să se îmbogățească în primul rînd cu neologisme de origine greacă și turcă. Paralel însă, prin străduința unor învățați (C. Cantacuzino, D. Cantemir etc.) au pătruns în limba română și numeroase neologisme de origine latină și chiar romanică.

În ce privește Transilvania, constatăm, cu deosebire în cea de a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, o efervescență a vieții culturale și politice a românilor, manifestată în domeniul vocabularului prin utilizarea unui mare număr de elemente lexicale de origine latină și romanică, mai ales în scrierile științifice, precum și prin introducerea unor termeni germani și maghiari în limbajul administrativ.

Împrumuturile turcești, care au sporit lexicul nostru în veacul al XVII-lea și în cel următor, privesc, aproape exclusiv, viața materială și socială.

În această vreme, dar mai cu seamă în epoca fanariotă, relațiile noastre politice, militare și economice cu Poarta sînt foarte strînse. Numărul funcționarilor și negustorilor turci care vin în țările române crește considerabil. În aceste condiții, limba română s-a îmbogățit cu un mare număr de elemente lexicale osmanlîi, dintre care cele mai multe au fost abandonate în veacul al XIX-lea, cînd, datorită schimbărilor profunde survenite în viața social-politică și culturală românească, au cedat locul neologismelor latino-romanice. Citățm, în continuare, un număr foarte restrîns din aceste elemente lexicale, folosindu-ne, în special, de bogata listă întocmită de acad. Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu în *ILRL*, ed. a II-a, p. 408—422:

a. Cuvinte turcești care, în majoritate, s-au păstrat pînă azi, întrucît au pătruns și în graiurile populare. Între acestea se numără termeni referitori la:

— **locuință**: *acaret, balama, ceardac, cearșaf, cercevea, geam* etc.;
— **comerț**: *chilipir, cîntar, magazie, meșteriu, raft, teanc, tejghea* etc.;
— **alimentație**: *baclava, cafea, cataif, ciorbă, ciulama, ghiveci, halva, iahnie, iaurt, musaca, pilaf, rachiu, rahat, sarma, șerbet; cazan, farfurie, tavă* etc.;
— **îmbrăcăminte**: *anteriu, basma, borangic, chimir, ciorap, fes, pafta, papuc* etc.;
— **armată**: *alai, bidiviu, ghiulea* etc.;
— **terminologie maritimă**: *caic, cange, liman, talaz* etc.;
— **termeni referitori la meserii**: *bidinea, boiangerie, boiangiu, burghiu, cazma, dulgher, dușumea, schelă, pingea* etc.;
— **păstorit**: *caimac, cașcaval, ortoman, saivan* etc;
— **faună**: *bursuc, cațîr* etc.;
— **floră**: *arpagic, bostan, chimion, dovleac, harbuz, liliac, nufăr, pătlăgea, zambilă* etc.;
— **termeni abstracți**: *belea, chef, cusur, hal, hatîr, mahmur, marafet, moft, naz, tabiet* etc.;
— **adverbe**: *abilir, bașca, buluc, doldora, taman* etc.;
— **interjecții**: *aman! bre! halal!* etc;
— **expresii calchiate după turcă**: *a bea tutun, a mînca bătaie* etc.

b. În epoca fanariotă, limba română a împrumutat din turcă numeroși termeni oficiali, savanți sau istorici, care n-au pătruns în vorbirea populară și au fost abandonați încă la începutul secolului al XIX-lea. Printre aceștia se numără : *agă* „căpetenie militară", *carvasara* „birou vamal", *ciftilic* „moșie, arendă", *elciu* „ambasador creștin pe lîngă Poartă", *has* „district", *musaadea* „autorizație, permisie", *șurul* „stipulație", *tergiman* „tălmaci", *zulum* „tiranie, asuprire" etc.

Numeroasele elemente lexicale turcești, deși s-au bucurat de o circulație mai largă pînă la începutul acestui veac, sînt simțite azi ca arhaisme sau regionalisme și fac parte din fondul pasiv al vocabularului. Între acestea se numără : *bină* „șantier", *chilim* „covor cu două fețe", *macat* „cuvertură de lînă, de bumbac etc." ; *iatac* „dormitor", *samsar* „misit" ; *fermenea* „haină scurtă", *giubea, șalvari ; bogasiu* „stofă sau pînză fină, folosită mai ales la căptușeli", *dimie* „pănură" ; *ghiviziu* „roz", *havaiu* „azuriu", *narangiu* „portocaliu" etc.

Alți termeni de origine turcă și-au schimbat valoarea semantică, primind în limba literară actuală înțelesuri noi, de obicei ironice sau depreciative : *beșleagă* (<tc. *beșli-agá* „căpitan de beșlii") „bătrîn ramolit", *dandana* (<tc. *tantana* „alai militar") „belea, întîmplare neplăcută", *pehlivan* (<tc. *pehlivan* „acrobat") „șarlatan, escroc", *terlîu* (<tc. *terlip* „plan") „șiretlic, truc" etc.

O dată cu neologismele turcești au pătruns în limba noastră și cîteva sufixe, care s-au integrat sistemului derivativ românesc, slujind la crearea unor cuvinte noi de la mai vechi rădăcini romanice, slave etc. Astfel, cu ajutorul suf. *-giu (-ciu)* s-au creat substantivele : *barcagiu, duelgiu, pomanagiu, scandalagiu* etc. (după modelul termenilor împrumutați : *cafegiu, geamgiu, surugiu* etc.) ; cu suf. *-lîc (-lîc)* s-au format cîteva substantive cu sens ironic : *avocatlîc crailîc, savantlîc* etc.

Influența turcească nu s-a exercitat uniform asupra variantelor literare ale limbii române din epoca veche. Turcismele au fost acceptate numai de munteni și moldoveni, dar nici ei n-au avut o atitudine identică față de ele. După cum observa L. Ș ă i n e a n u, „în Moldova s-a conservat uneori forma primitivă mai corect ca în Muntenia, unde a fost oarecum românizată : *bacal, badana, derbeder, dușamè, magaza, meidin, nohot, tiutiun* reproduc mai exact prototipurile lor decît formele muntenești corespunzătoare : *băcan, bidinea, derbedeu, dușumea, magazie, maidan, năut, tutun*"[1]. Uneori, în cele două provincii au fost adoptate sinonime turcești diferite : *bostan* (Moldova) — *dovleac* (Muntenia), *haraba* (Moldova) — *chervan* (Muntenia) etc.

În varianta literară din Transilvania, termenilor de origine turcă adoptați în Principate le corespund elemente lexicale maghiare sau germane : *catifea/barșon* (<magh. *bársony*), *cearșaf/lepedeu* (<magh. *lepedő*), *dulap/almar* (<magh. *almáriom*) sau *credenț* (cf. germ. *Kredenz*), *gialat/hoher* (<magh. *hóhér*), *rachiu/palincă* (<magh. *pálinka*), *tutun/duhan* (<magh. *dohány*) etc. Turcismele din graiul bănățean sînt împrumutate, în cea mai mare parte, din sîrbă, ca elemente lexicale sîrbești.

Din turca osmanlîie românii au împrumutat numai substantive, adjective, adverbe și interjecții. Așadar, nici un verb de origine turcă nu a pătruns în limba română, pentru că, așa cum presupune L. S ă i n e a n u[2], verbele turcești au terminația *-mak* sau *-mek*, care nu poate fi adaptată sistemului verbal românesc.

---

[1] Vezi L. Ș ă i n e a n u, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I, București, 1900. p. 73.

[2] *Ibid em*, I, p. LXV.

În concluzie, vom spune că influența turcească asupra limbii române a fost limitată în timp și în spațiu și că ea a atins numai anumite sfere ale vocabularului. Din numeroasele elemente lexicale turcești împrumutate în epoca fanariotă, româna literară modernă a reținut foarte puține și numai pe acelea care au reușit să se mențină și în vorbirea populară. Termenii consacrați de norma literară actuală au devenit bun comun pentru toți românii, din toate regiunile țării.

Influența neogreacă asupra limbii române s-a exercitat mai ales după veacul al XV-lea, atingînd apogeul în secolul al XVIII-lea, în vremea domniilor fanariote [1].

În această perioadă, mulți dintre învățații munteni și moldoveni s-au folosit de greacă pentru a-și redacta lucrările sau cel puțin pentru a completa golurile din vocabularul românesc. Dacă în scrierile primilor cărturari găsim puține grecisme, la cei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea (D o s o f t e i, M. C o s t i n etc.) și mai ales la cei de după 1700 (A. I v i r e a n u l, stolnicul C. C a n t a c u z i n o, D. C a n t e m i r, R. P o p e s c u etc.) constatăm că numărul elementelor grecești sporește considerabil.

Ceea ce deosebește fundamental influența greacă de cea turcă, deși în secolul al XVIII-lea ambele s-au exercitat în aceleași condiții istorice, este domeniul la care se referă elementele lexicale împrumutate de români din cele două limbi : în vreme ce turca ne-a dat, în special, termeni referitori la viața materială, greaca ne-a îmbogățit vocabularul cu un mare număr de termeni privitori la viața spirituală și socială. Din punct de vedere calitativ, împrumuturile grecești reprezintă, incontestabil, un cîștig pentru limba literară din veacul al XVIII-lea.

Iată o listă foarte sumară a cuvintelor neogrecești din această categorie, pătrunse în română mai ales în epoca fanariotă [2], din care multe au fost abandonate, în secolul următor.

— **științe și învățămînt** : *agramat* „ignorant", *ipochimen* „persoană, subiect", *iamvos* „iamb", *vivlion* „carte", *vivliotecă* „bibliotecă", *spudaxi* „a-și face studiile (superioare)" etc. ;

— **artă** : *defteros* „cîntărețul secund", *mélos* „arie, cîntec", *musicos* „muzician", *tragodie* „tragedie" etc. ;

— **familie** : *babác* „tată", *ață* „mătușă", *zulie* „gelozie" etc. ;

— **conversație și corespondență** : *alilografie* „corespondență", *anost, caladixi, filonichisi* „a discuta", *nostim, plictisi, poliloghie, plie* etc. ;

— **ierarhia socială** : *arhondologie* „carte nobiliară", *ipólipsis* „stimă, considerație", *pronómii* „privilegii" etc. ;

— **politică** : *aftocrát* „autocrat", *anarhie, despotismos* „despotism", *eterie* „revoluție, revoltă", *politie* „stat, oraș" etc. ;

— **comerț** : *apódixis* „chitanță", *calțavelă* „jartieră", *fundă, stambă* etc. ;

— **meserii** : *arhitéclon* „arhitect", *mistrie, planisi* „a nivela" etc. ;

---

[1] Pentru elementele grecești pătrunse în limba noastră înaintea secolului al XV-lea, vezi H. M i h ă e s c u, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966.

[2] Exemplele din lista ce urmează sînt reproduse după L. G á l d i, *Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 27—69, 135—267 ; v și *ILRL*, ed. a II-a, p. 429—433.

— **administrație** : *anaforá* „raport adresat domnului", *astinomie* „poliție", *chivernisi* „a guverna, a administra" etc. ;

— **legislație** : *adichie* „nedreptate", *nomicos* „jurist", *protimisis* „drept de prioritate" etc.

Prin intermediul cuvintelor neogrecești, româna a primit și cîteva sufixe, care au devenit destul de productive în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Dintre acestea, cel mai important este *-isi*.

Influența greacă s-a exercitat, în primul rînd, asupra variantelor literare din Moldova și Muntenia, pentru că în Transilvania, învățații români au apelat la o altă limbă de cultură : latina, pe baza căreia au încercat, și de multe ori au reușit, să lărgească și să modernizeze vocabularul limbii române literare. Totuși, unii dintre cărturarii transilvăneni, fiind posesorii unei solide culturi clasice, au introdus în scrierile lor și neologisme grecești (de pildă, S. Ș t e f a n ș.a.).

În veacul al XIX-lea, cînd aproape întreaga viață social-politică și spirituală a românilor suferă o puternică influență occidentală, iar franceza devine limba de cultură cea mai cunoscută la noi, grecismele fanariote au fost abandonate aproape integral, iar cele care au rămas totuși au fost adaptate perfect sistemului fonetic și morfologic românesc. De obicei, s-au păstrat acei termeni care se bucurau de o circulație universală.

Pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea pătrund în limba română *neologisme de proveniență latină* și *romanică*. Umaniștii români din această vreme, cunoscînd bine limbile clasice, precum și unele dintre limbile romanice apusene, și-au sporit adesea vocabularul cu termeni latini de largă circulație și chiar romanici. În scrierile lui M. C o s t i n, I. N e c u l c e, C. C a n t a c u z i n o, dar mai ales în opera lui D. C a n t e m i r găsim neologisme latino-romanice, unele dintre ele trădînd o filieră polonă, rusă ori greacă. Citãm doar cîteva exemple : *activitas* (DCI), *alector* „elector" (MCL), *argument* (DCI), *armistiție* (DCI), *articule* (DCI), *avocat* (DCI), *calendar* (MCL), *corăspondență* (MCL), *coronație* „încoronare" (A), *eclipsă* (MCL), *epidemie* (MCL), *experiența* (DCI), *fantezie* (NL), *fistulă* (NL), *metafisică* (CCI), *milă* (unitate de măsură) (MCL), *milion* (MCL), *monetă* (CCI), *oratie* (CCI), *paradă* (NL), *providența* (CCI), *senat* (NL) etc.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și în veacul următor, latina și limbile romanice (în primul rînd franceza) au devenit izvorul cel mai însemnat de modernizare a lexicului românesc. Firește că un rol deosebit de important în această privință l-au avut Școala Ardeleană și curentul latinist de mai tîrziu.

6. Unificarea limbii cărților tipărite în jurul anului 1750

Introducerea definitivă a limbii române în biserică impunea traducerea și tipărirea tuturor cărților religioase necesare pentru oficierea slujbei. Cei care au înzestrat bisericile românești cu astfel de cărți au fost, în primul rînd, A. I v i r e a n u l, iar mai apoi, episcopii Rîmnicului : D a m a s c h i n, C h e s a r i e și F i l a r e t.

Larga răspîndire de care s-au bucurat cărțile traduse și tipărite de ei în rîndul românilor ortodocși, indiferent de zona în care trăiau, a fost favorizată de următorii factori :

a. reducerea activității tipografice în Transilvania și Moldova [1];

b. tirajele destul de mari în care erau editate aceste cărți în Muntenia (între 500 și 1000 de exemplare);

c. faptul că desfacerea comercială a cărților era o întreprindere foarte rentabilă, ceea ce asigura o circulație continuă și rapidă a cărților dintr-o regiune în alta;

d. factorul cel mai important însă, care a facilitat răspîndirea cărților religioase la noi în epoca veche în trecut a fost unitatea religioasă a românilor, adepți constanți ai cultului creștin ortodox. Dogma creștină fiind aceeași, și cărțile de ritual trebuiau să fie identice din punctul de vedere al conținutului. Forma, adică limba în care erau scrise aceste cărți, interesa mai puțin și poate că din această cauză traducerile efectuate de A. Ivireanul au fost reproduse cu fidelitate în zeci de ediții succesive pînă aproape de zilele noastre [2]. Dar în aceste scrieri, ca de altfel în majoritatea textelor bisericești editate după 1700, uneori chiar și atunci cînd imprimarea se făcea la Iași ori în Transilvania, a fost adoptată forma cultă a limbii scrise din Muntenia și sudul Ardealului. Ascendentul variantelor literare de tip sudic asupra celor nordice în tipăritu-

---

[1] La sfîrșitul veacului al XVII-lea, dar mai ales în prima jumătate a secolului următor, activitatea tipografică din Transilvania și Moldova decade foarte mult, în schimb ea înregistrează o remarcabilă dezvoltare în Muntenia, începînd mai cu seamă din epoca lui A. Ivireanul. În această vreme, Bucureștiul devine cel mai important centru tipografic românesc. Aici funcționează, în perioade și cu capacități de producție diferite, patru tipografii: la mănăstirea Toți sfinții, ctitorie a lui A. Ivireanul, la mănăstirea Sfîntul Sava (atît tipografia cît și mănăstirea erau închinate patriarhiei Ierusalimului), la mănăstirea Colțea și la tipografia mitropoliei, care, total reorganizată din punct de vedere administrativ și tehnic, rămîne, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, singurul centru tipografic bucureștean. De sub teascurile acestor tipografii ies, pînă la 1780, 164 de cărți, adică aproape jumătate din scrierile tipărite în Muntenia (338) și peste 42% din tipăriturile românești apărute între 1717 și 1780. (Pentru toate datele menționate aici și mai jos, v. Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, Ed. Științifică, 1968, p. 77, 97—99; cf. și Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*, București, E.P.L., 1968).

Cel de-al doilea centru tipografic din această perioadă a fost la Rîmnicu Vîlcea, unde, în tipografia înființată de A. Ivireanul prin 1705 și reorganizată mai tîrziu, în 1724, de episcopul Damaschin, s-au tipărit peste 34% din cărțile apărute în Țara Românească în acest veac.

La Buzău a fost cel de-al treilea centru tipografic muntenesc, important mai ales în vremea episcopului Mitrofan (pînă la 1704).

Tot la începutul veacului al XVIII-lea au funcționat și tipografiile de la Snagov și Tîrgoviște, unde a lucrat A. Ivireanul.

În tot secolul al XVIII-lea, activitatea tipografică din Moldova s-a desfășurat aproape în întregime numai la Iași, la tipografia mitropoliei, care, între 1726 și 1732 a funcționat sporadic, iar între 1735 și 1749 și-a încetat cu totul activitatea. Reorganizarea ei s-a întîmplat abia în 1755, din inițiativa mitropolitului Iacov.

Scurtă vreme, între 1744 și 1746, a funcționat și tipografia episcopiei din Rădăuți, înființată din ordinul lui Constantin Mavrocordat.

Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, nici în Transilvania nu înregistrăm o activitate tipografică mai importantă. Abia în 1747 ia ființă tipografia din Blaj, unde, mai ales spre sfîrșitul veacului, s-au tipărit și retipărit numeroase cărți românești. Tot acum se mai editează unele cărți în limba română la Viena și la Buda.

[2] Cf. I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 230—253.

rile bisericești este firesc de vreme ce majoritatea scrierilor religioase au fost editate în această parte a teritoriului dacoromân încă din vremea lui Coresi. La aceasta se mai adaugă faptul că, începînd cu sfîrșitul veacului al XVII-lea, numeroase cărți religioase traduse în Muntenia au fost retipărite în Moldova și Transilvania cu atîta fidelitate, încît se respecta pînă și așezarea în pagină și dimensiunile rîndurilor din originalul muntean [1]. În multe cazuri însă, reproducerea perfectă a cărților muntenești poate fi pusă și pe seama tipografilor care activau în Moldova și Transilvania după ce mai întîi făcuseră același lucru în Țara Românească. Un rol de seamă în răspîndirea cărților muntenești în Moldova l-au avut și unii dintre domnitorii fanarioți (cum a fost, de pildă, Constantin Mavrocordat), care, domnind succesiv în cele două țări, au adus cu ei din Muntenia atît meșteri tipografi, cît și cărți traduse și tipărte acolo în vremea domniei lor. În sfîrșit, mai trebuie să adăugăm că la impunerea aspectului sudic al vechii române literare ca normă a limbii cărților bisericești din veacul al XVIII-lea a contribuit și faptul că în sudul Transilvaniei, la Blaj și chiar la Alba Iulia, graiul transilvănean de aici, ca și varianta lui cultă, se apropiaseră, încă din secolul al XVII-lea, de graiul vorbit și scris în Țara Românească, iar în limba cultă din Moldova au început să pătrundă unele particularități ale vorbirii populare din regiunile sudice, unde exista un grai mai apropiat de cel muntean [2]. În felul acesta se realizează, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, unificarea limbii textelor noastre bisericești pe o bază munteană și sud-transilvăneană [3]. Un rol fundamental în această privință l-au avut A. Ivireanul și Chesarie de la Rîmnic, autori ai celor mai izbutite traduceri ale textelor religioase din epoca veche, în care găsim o limbă clară și armonioasă, eliberată în bună măsură de stîngăciile și canoanele rigide ale exprimării bisericești din veacurile anterioare. Chiar dacă mai păstrează, totuși, unele trăsături arhaice și populare, ea se deosebește tranșant de limba textelor tipărite în secolele anterioare. Avînd la bază varianta literară și graiul popular vorbit în partea de sud a țării, limba acestor scrieri ne apare mai apropiată de româna literară modernă. Cea mai importantă caracteristică a limbii cărților tipărite din veacul al XVIII-lea constă însă în remarcabila sa unitate. Probabil că Heliade Rădulescu și ceilalți reprezentanți ai curentului istoric-popular au avut în vedere tocmai limba acestor cărți bisericești atunci cînd recomandau ca model de exprimare corectă și mai ales unitară limba textelor religioase, pentru că tipăriturile din secolele anterioare se deosebeau mult unele de altele din punct de vedere lingvistic. Așadar, cărțile bisericești tipărite în secolul al XVIII-lea au jucat un rol important în procesul de unificare a variantelor limbii române literare. Credem că acest rol a fost cu atît mai important cu cît aceste scrieri, avînd o largă răspîndire, erau folosite și ca manuale școlare și ca unice cărți de lectură pentru majoritatea știutorilor de carte. În aceste condiții, limba fixată de

---

[1] Vezi I. Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX (1971), nr. 2, p. 123.

[2] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 374; I. Gheție, *op. cit.*, p. 123—124.

[3] Despre unificarea limbii cărților bisericești tipărite pe o bază munteană după anul 1700 au vorbit mai ales M. Gaster (în *Chrestomație română*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. XC), I. Bălan, (*op. cit.*, p. 221—229), G. Ivănescu (*Problemele capitale*, p. 135—139, 374) și I. Gheție (*op. cit.*, p. 113—124). Acesta din urmă dezvoltă cercetarea în *Baza dialectală*, p. 377—430, unde face și o descriere amănunțită a limbii acestor texte și ajunge la concluzia că toate cărțile tipărite, religioase și profane, și-au unificat limba în această perioadă.

A. Ivireanul și de episcopii Rîmnicului în cărțile pe care le-au tradus și editat a contribuit, într-o măsură poate insuficient relevată pînă acum, la declanșarea procesului de unificare a normelor limbii române literare încă de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea.

7. Concluzii

În această perioadă, folosirea limbii române în scris se extinde în toate provinciile românești. Treptat, româna devine mijlocul de comunicare preferat de cărturarii cei mai reprezentativi din istoria culturii noastre vechi, reușind, la începutul veacului al XVIII-lea, să se impună definitiv atît în scrierile bisericești, cît și în cele laice. Această izbîndă a fost înlesnită de autoritatea culturală și socială a unor personalități ca Varlaam, Dosoftei, M. Costin, A. Ivireanul, stolnicul C. Cantacuzino, R. Greceanu, I. Neculce, R. Popescu, D. Cantemir ș.a., care au contribuit prin fapte remarcabile la dezvoltarea limbii și culturii noastre scrise.

Centrele administrative cele mai importante din toate provinciile românești : București, Iași, Tîrgoviște și Alba Iulia, devin și cele mai însemnate citadele ale scrisului românesc.

În acest interval, cele trei țări locuite de români dețin, pe rînd, întîietatea în complexul proces de emancipare a limbii și culturii noastre : întîi Transilvania, apoi Moldova, iar, de pe la 1700, Muntenia.

Cărțile bisericești, care au aproape în exclusivitate privilegiul de a fi tipărite, dețin primatul atît ca număr, cît și ca răspîndire, de-a lungul întregii perioade. Scrierile profane au însă avantajul de a fi mult mai variate ca tematică, iar din punct de vedere lingvistic, sînt mai puțin supuse tradiției și modelelor străine.

Cu toate că, din punct de vedere administrativ, românii au trăit multă vreme despărțiți, între ei n-au existat niciodată granițe reale. Cărțile, cărturarii, tipografii, diortositorii și copiștii au străbătut permanent toate provinciile românești. Fără îndoială că o atare circulație nu putea să rămînă fără consecințe asupra structurii vechii române literare. Prin ea se explică, poate mai mult decît prin influența graiurilor populare sau prin raporturile reciproce dintre variantele literare, numeroasele forme paralele pe care le găsim în toate compartimentele exprimării culte din acest timp.

Prin schimbarea poziției geografice a centrelor culturale în secolul al XVII-lea, structura vechilor variante literare, chiar dacă, în esență, rămîne aceeași, suferă totuși unele modificări. Astfel, variantele literare de tip sudic capătă un caracter mai pregnant, muntenesc, în vreme ce variantele literare de tip nordic suportă schimbări mai importante, prin care se diferențiază mai tranșat unele de altele. Varianta literară moldovеană, care în vremea lui Dosoftei s-a ridicat deasupra celorlalte, primește, fără a le ridica însă la rangul de norme unice ale exprimării culte, anumite elemente din graiurile moldovene de sud. Varianta literară transilvăneană de nord, nemaifiind reprezentată de scrieri importante și pierzîndu-și trăsătura fonetică esențială : rotacismul, se apropie de varianta literară moldoveană, dar mai ales de cea transilvăneană de sud-vest, consacrată de cărțile tipărite la Alba Iulia, Blaj și Sibiu. Aceasta din urmă, întemeiată pe un grai mixt vorbit la granița dintre Muntenia, Banat și Crișana,

Dimitrie Cantemir, *Divanul*, Iași, 1698,
Foaia de titlu.

are o structură eterogenă, în care primează, totuși, elementele nordice. Varianta literară bănățeană, dezavantajată de restrîngerea activității culturale în această parte a țării, își menține structura din epoca anterioară.

Deși sporesc ca număr, divergențele dialectale dintre vechile variante literare se află într-o minoritate evidentă față de elementele comune tuturor acestor variante. Așa se explică de ce scrierile redactate în oricare variantă literară erau primite fără rezerve de ceilalți români, iar uneori erau chiar copiate sau retipărite în alte provincii fără a li se modifica prea mult structura lingvistică.

Ascendența deosebită pe care o capătă centrele culturale și tipografice din Muntenia în vremea lui A. Ivireanul și a episcopilor de Rîmnic asupra celor din Moldova și Transilvania a fost cea dintîi cauză care a determinat generalizarea spontană a variantei literare muntene în toate cărțile românești tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Dar cărturarii din epoca veche au fost mai puțin preocupați de unificarea normelor, interesul lor îndreptîndu-se aproape exclusiv către îmbogățirea, perfecționarea și nuanțarea vocabularului. În acest scop, au apelat la surse interne și externe incomparabil mai variate decît învățații din perioada anterioară, ceea ce a avut, desigur, consecințe favorabile asupra dezvoltării mijloacelor exprimării culte românești din epoca veche.

Înregistrăm acum și primele încercări de utilizare artistică a limbii române.

VARIANTELE STILISTICE ALE VECHII ROMÂNE LITERARE

1. Introducere

Despre stiluri, în accepțiunea modernă a termenului [1], nu se poate vorbi în cazul vechii române literare. Dacă ținem însă cont de faptul că orice limbă literară se materializează sub forma unor *variante culturale sau stilistice* [2], atunci ar trebui să admitem că încă de la apariția românei literare aceasta prezenta nu numai variante regionale, ci și stilistice. Desigur, diferențele de ordin stilistic erau la început mai puțin semnificative, pentru că și domeniile socio-culturale în care era utilizată româna erau restrînse ca număr, dar o dată cu lărgirea și diversificarea acestora și mai ales după impunerea limbii noastre ca limbă oficială și de cultură în locul slavonei, variantele stilistice sub care ni se înfățișează se înmulțesc și se conturează mai precis.

Dacă în epoca modernă avem în vedere numai limba literară de factură laică, ale cărei forme de manifestare le identificăm în mai multe variante stilistice bine delimitate, numite, de regulă, stiluri funcționale, limbaje sau, de curînd, variante culturale ale limbii, cînd ne referim la epoca veche trebuie să luăm în considerare și limba textelor religioase, întrucît acestea au dominat, ca importanță și răspîndire, scrierile laice vreme de cîteva secole, influen-

---

[1] Cu privire la conceptul de stil (funcțional sau literar), vezi infra p. 275—278 ; cf. și Iorgu Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III (1954) nr. 6, p. 61 ; I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961, p. 53—60 ; idem, *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 211—221 idem, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*. București, 1973, p. 45—53 ; Paula Diaconescu, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV (1974), nr. 3, p. 229—242 ; I. Gheție, *Introducere*, p. 148—174 ; C. Maneca, *Considerații asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenței cuvintelor*, în LR, XV, (1966), nr. 4, p. 353—366 ; idem, *Statistica lexicală și stilurile limbii*, în LR, XXII (1973), nr. 6, p. 529—544 ; Flora Șuteu, *Varianta standard în ierarhia stilistică a limbii*, în LR, XXIII (1974), nr. 4, p. 267—272.

[2] Vezi I. Gheție, *Introducere*, p. 149.

ţîndu-le adesea din punct de vedere lingvistic şi stilistic, dar nu într-atît încît să se confunde cu ele sub acest aspect. Aşadar, putem distinge în cadrul vechii române literare două variante stilistice fundamentale : una proprie textelor religioase şi alta scrierilor laice. Cel puţin în prima fază a existenţei lor, aceste variante ar corespunde celor *„două straturi de cultură lingvistică"* identificate de acad. I. Coteanu[1], unul savant, pe care îl găsim în tipărituri, şi altul popular sau popularizant, prezent „aproape exclusiv în manuscrise" [2]. Cu timpul, însă exprimarea savantă îşi face loc şi în manuscrise, în vreme ce mijloacele de expresie populare pătrund şi se statornicesc în textele bisericeşti tipărite.

2. Varianta stilistică a textelor religioase

Unii cercetători au căutat în limba scrierilor religioase trăsăturile specifice ale unora dintre stilurile funcţionale de azi, ceea ce ar fi, desigur, o exagerare, chiar dacă anumite elemente caracteristice stilului administrativ şi celui beletristic, ba chiar şi unii termeni ştiinţifici s-ar putea găsi şi în astfel de texte. Cărţile bisericeşti fiind însă în majoritate covîrşitoare traduceri, conţineau numeroase fapte de limbă şi de stil comune cu originalele, pe care nu le găsim decît sporadic sau deloc în textele laice din epoca veche. Astfel, varianta stilistică din cărţile bisericeşti se caracterizează printr-o terminologie specifică, păstrată, în linii mari, pînă azi, chiar dacă în secolul trecut lexicul bisericesc a suferit modificări importante datorită intervenţiei mitropolitului Veniamin Costache[3]; prin utilizarea unor clişee lingvistice (îndeosebi lexicale şi sintactice); prin menţinerea unor aspecte arhaice care, încă din secolul al XVII-lea, contribuie treptat la diferenţierea lingvistică a textelor laice de cele religioase, precum şi prin elementele de retorică bizantină pe care le găsim atît în traduceri, cît şi în textele bisericeşti originale (cazanii, predici ocazionale etc.). Pînă în veacul al XVII-lea, limba cărţilor bisericeşti, traduse îndeosebi din slavonă şi maghiară, cuprindea şi numeroşi termeni străini introduşi de traducători pentru a suplini lipsa cuvintelor româneşti corespunzătoare, precum şi numeroase calcuri şi construcţii sintactice nefireşti, îndatorate originalelor după care se efectuau traducerile ori unor maniere stilistice de împrumut[4].

3. Variantele stilistice ale textelor laice

În textele laice care, cel puţin în a doua perioadă a vechii române literare, sînt mai variate ca problematică şi ca modalităţi de exprimare decît cele bisericeşti, iar în multe dintre ele găsim amprenta unor maniere individuale de exprimare, putem identifica cele dintîi trăsături specifice ale stilurilor funcţionale de mai tîrziu.

---

[1] Vezi *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1980)*, [Bucureşti], EA, R.S. România, 1981, p. 137.

[2] *Ibidem*, p. 137.

[3] Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Sibiu, 1972, p. 286.

[4] Despre existenţa unui *limbaj teologico-filozofic* în epoca veche a românei literare vorbeşte mai pe larg acad. I. Coteanu în *op. cit.*, 1981, p. 140—145.

a. Varianta juridico-administrativă

În textele juridice și în documente, mai cu seamă în cele oficiale, găsim o variantă stilistică destul de bine individualizată, caracterizată prin : formule și construcții stereotipe ; exprimare simplă și clară, pe înțelesul tuturor ; „segmentarea curentă a discursului în fragmente de sine stătătoare, grupate tematic în subunități (paragrafe și capitole), frecvența considerabilă a subiectelor exprimate prin pronume demonstrative sau nehotărîte ori prin sintagme echivalente (*cela, nește-ine, tot omul* etc.), procentul foarte ridicat al verbelor aflate la viitor și la conjunctivul prezent, plasate într-un raport de corespondență aproape obligatorie (de exemplu : *cînd va fi nește-ine nebun ... acestuia să nu-i dea nice un feal de certare* ; *Parvila lui Vasile Lupu*), frecvența subordonării și apelul curent la anumite tipuri de subordonare (mai ales subiective, predicative și concesive. ... " [1], așezarea propoziției principale la sfîrșitul frazei, întrucît prin ea se comunică sentința.

Varianta stilistică din textele administrative cuprinde și o terminologie de specialitate care s-a menținut pînă la începutul secolului al XIX-lea. Iată numai cîțiva dintre termenii și expresiile perifrastice folosite pentru denumirea noțiunilor juridice în epoca veche : *a adevăra* „a dovedi", *arătare* „dovadă", *a canoni* „a tortura", *carte de despărțeală* „act de divorț", *cópil* „bastard", *copil necrescut* „minor", *dăruire* „donație", *despărțeală nunții* „divorț", *a face pace* „a se împăca", *fată de suflet* „fiică adoptivă", *a fățări* „a părtini", *fur* „hoț", *gloabă* „amendă", *gros* „închisoare", *a jura strîmb*, *a lăsa cu limbă de moarte* „a lăsa testament verbal", *mărturie mincinoasă* „martor mincinos", *a munci* „a tortura"; *obraz* „persoană", *pîră* „acțiune juridică", *pîrît* „reclamat", *strînsoare* „constrîngere", *a se ucide singur* „a se sinucide", *tocmire* „convenție", *a zălogi* „a da în garanție" etc.

Pe lîngă termeni ca cei menționați mai sus, preluați din fondul comun al limbii, dintre care unii s-au păstrat pînă azi, există în vechile texte juridice românești și împrumuturi lexicale cu circulație restrînsă la domeniul administrativ, cum sînt : *amfithalis* „frate bun (drept)", *eterothalis* „frați vitregi cu tată comun", *glavă* „capitol", *ierosilie* „sacrilegiu", *zapis* „document" etc. [2]

Atît terminologia, cît și anumite structuri sintactice și repartiția specifică a unor forme morfologice ne permit să distingem în vechile texte juridico-administrative românești o variantă stilistică a limbii culte care, chiar dacă nu conține toate elementele caracteristice stilului administrativ actual, manifestă totuși o anumită tendință de individualizare, delimitîndu-se astfel de celelalte variante culturale ale vechii române literare.

b. Varianta exprimării științifice

O dată cu progresul sociocultural înregistrat în țările române începînd de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, dar mai cu seamă datorită abandonării vechilor limbi de cultură (slavona în Principate, latina în Transilvania) și ridicării limbii române la rangul de limbă oficială și de limbă a culturii, începe și la noi procesul de închegare a unui limbaj științific, care în secolul al

---

[1] I. Gheție, *ILRL*, 1978, p. 98 ; vezi și I. Coteanu, *op. cit.*, 1981, p. 145—157.

[2] Pentru alte exemple, vezi Șt. Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în AUI, secțiunea III (Științe sociale) a. Istorie, filologie, t. IX (1963), p. 123—141 ; cf. și Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, ed. a II-a. p, 237—238.

XIX-lea ia o amploare deosebită, devenind o componentă esențială a modernizării românei culte.

Chiar dacă în limba textelor din secolul al XVI-lea găsim cei dintîi termeni științifici [1], despre o preocupare constantă în direcția creării unei terminologii științifice nu putem vorbi decît de pe la 1640 și îndeosebi după 1700. Faptul că în epoca veche a culturii noastre lucrările cu adevărat științifice sînt rare [2], iar majoritatea termenilor considerați de unii cercetători [3] ca aparținînd limbajului științific provin, de fapt, din texte care nu pot fi considerate lucrări științifice, întrucît sînt scrieri religioase, cronici, opere beletristice etc., îl determină pe I. Gheție să vorbească de o „terminologie de cultură generală" [4], și nu de una științifică înainte de 1780. De altfel, din același motiv, d-sa consideră că „E dificil de vorbit de un stil științific în adevăratul înțeles al cuvîntului, înainte de toate din lipsa unui număr mai mare de lucrări în diverse domenii ale științei. Faptul acesta a împiedicat constituirea unor vocabulare tehnice, fără de care nu pot exista limbajele speciale" [5]. Acestui punct de vedere i se raliază, la început, și Gh. Chivu [6], dar cînd ajunge la capătul amplei și documentatei sale cercetări, lingvistul bucureștean afirmă însă că „bazele stilului științific al limbii române literare s-au pus în perioada 1640—1780. Mai mult decît atît, constatarea că din perioada imediat următoare mijlocului secolului al XVIII-lea s-au păstrat scrieri reprezentative pentru lingvistică, matematică, medicină și filozofie permite să se afirme că în jurul anului 1750 stilul științific se constituie deja ca variantă funcțională a limbii

---

[1] Vezi G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 584.

[2] În *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640—1780)*, I. *Stilul textelor geografice*, în LR, XXIX (1980), nr. 2, p. 111—122; II. *Stilul textelor lingvistice*, în LR, XXX (1981), nr. 1, p. 45—60; III. *Stilul textelor matematice*, în LR, XXX (1981), nr. 2, p. 139—147; IV. *Stilul textelor medicale*, în LR, XXX (1981), nr. 3, p. 221—231; V. *Stilul textelor filozofice*, în LR, XXX (1981), nr. 5, p. 505—514, Gh. Chivu menționează, pentru perioada 1640—1780, existența a 15 texte pe care le-am putea considera științifice, între care se numără cinci scrieri geografice, două gramatici ale limbii române, o traducere a *Gramaticii slavonești* a lui Meletie Smotrițki, o bucoavnă, o lucrare de matematică, trei de medicină și două de filozofie (acestora li s-ar putea adăuga mai multe cărți bisericești privitoare la dogma creștină și de polemică religioasă). Dintre acestea, numai trei au fost tipărite, iar cele mai multe au fost scrise după 1700. Considerînd că aparțin literaturii beletristice, Gh. Chivu exclude scrierile istorice din categoria textelor științifice. Dacă avem însă în vedere mijloacele de expresie și intenția unora dintre cronicarii savanți (M. Costin, N. Costin, D. Cantemir și autorul *Istoriei Țării Românești)*, atunci cel puțin unele pasaje importante din operele lor trebuie apreciate ca lucrări științifice.

[3] Vezi G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în CILL, I, p. 171—204; idem, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, [București], 1974, p. 125—132; N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1958; J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în SCL, V (1954), nr. 1—2, p. 31—43 (vezi și idem, *Studii și articole. Pagini alese*, București, 1967, p. 234—251); Elena Toma, *Din începuturile terminologiei filozofice românești*, în *Unitate și diversitate în Romania*. II. *Lexic de cultură. Contacte culturale româno-romanice (secolele XVIII—XIX)*, București, 1976, p. 54—78.

[4] I. Gheție, *ILRL*, 1978, p. 121.

[5] *Ibidem*, p. 120.

[6] *Lucr. cit.*, I, p. 113.

române literare"[1]. Argumentele aduse de autor în sprijinul opiniei sale sînt în măsură să ne convingă că în cea de-a doua perioadă a vechii române literare putem distinge şi o variantă stilistică proprie exprimării ştiinţifice româneşti, care se caracterizează prin :

a. existenţa unei terminologii de specialitate alcătuită din neologisme, calcuri şi termeni ai limbii comune utilizaţi cu semnificaţii speciale, pentru cîteva domenii ale ştiinţei, cum sînt : geografia *(arhipelag, cosmografie, gheografie, globos, istmus, orizont, pol, prag* „cascadă", *sfera pămîntului* etc.) ; matematica *(aritmetica, billion, dividurui, multiplicator, pravilă* „regulă", *reduţirui, ţifră* etc.) ; gramatica *(dialect* „limbă", *orthografie, difthonghi, silava, sostantiv ; apăsare grea* „accent", *grai* „verb", *înainte zis* „predicat", *nesăvîrşit* „imperfect" etc.) ; medicină *(artirie, astmă, dietă, epilipsie, miopie, revmatismos ; arsură* „temperatură", *frîntură* „fractură", *semnele boalelor* „simptome" etc.) ; filozofie *(arhetip, dogmă, filosof, materie, siloghizmuş ; ceinţă* „esenţă", *fire* „fiinţă", *plăzmuire* „creaţie", *socoteală* „raţiune" etc.), ştiinţe fizico-chimice *(atom, energhie, himicesc* „chimic" ; *electricitá, magnet, recipient, tub* etc.)[2] ;

b. organizarea expunerii în structuri specifice oricărei comunicări ştiinţifice, cum sînt : definiţia, regula, explicaţia, comentariul, clasificarea ; în textele matematice : exerciţiile şi problemele ; în scrierile medicale : reţetele ; în lucrările de gramatică : seriile enumerative ; în cele filozofice : silogisme şi paralelisme sintactice etc. [3]

c. utilizarea unor semne grafice speciale, cum sînt : paragraful, cifra care indică nota, semnele care marchează lungimea sau scurtimea silabelor dintr-un vers, semnele operaţiilor matematice, simbolurile de tip algebric şi ale substanţelor chimice ; abrevierile folosite în gramatici şi în scrierile medicale [4].

d. prezenţa unor forme morfologice, ca de pildă, pluralul autorului, precum şi „frecvenţa deosebită a pronumelui personal de persoana a II-a plural (*voi*), respectiv a substantivelor comune sau proprii în diverse structuri sintactice"[5].

Desigur, toate aceste aspecte ale comunicării ştiinţifice din epoca veche au suferit mai tîrziu schimbări fundamentale la nivelul elementelor componente, dar atunci, ca şi acum, au asigurat nu numai o anumită rigoare proprie exprimării ştiinţifice, ci şi delimitarea unei noi variante stilistice a limbii literare din perioada respectivă.

4. Încercări de cultivare artistică a limbii române în epoca veche

În această epocă înregistrăm şi primele încercări de cultivare artistică a limbii române. Scrierile literare propriu-zise, în care autorii se străduiesc premeditat că confere limbii şi o funcţie estetică, sînt foarte puţine : poemul filozofic *Viaţa lumii* de M. Costin, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei şi romanul alegoric *Istoria ieroglifică*, datorat lui D. Cantemir[5].

---

[1] *Ibidem*, V, p. 512.

[2] Pentru alte exemple, vezi lucrările citate mai înainte, elaborate de G. Ivănescu. N.A. Ursu, Elena Toma şi Gh. Chivu.

[3] Cf. Gh. Chivu, *lucr. cit.*, v. p. 513.

[4] *Ibidem.*

[5] Chiar dacă în operele cronicarilor găsim pasaje de autentică artă literară, cronicile nu pot fi considerate scrieri artistice, întrucît nu au fost alcătuite cu acest scop. Cărţile populare, aflîndu-se mai aproape de limba artistică populară decît cea cultă, ies, de asemenea, din sfera interesului nostru.

Poemul scris de M. Costin cu scopul de a dovedi că se pot alcătui versuri și în limba română prezintă interes mai mult pentru inițiativa autorului decît prin rezultatul ei. Versurile se înșiră prozaic, ritmul e greoi și uneori stîngaci. Iată un exemplu :

A lumii cîntu cu jale cumplită viiața,
Cu griji și primejdii, cum iaste și ața :
Prea supțire și-n scurtă vreme trăitoare.
O, lume hicleană, lume înșălătoare !

Alteori, versurile alunecă mai sprintene, ca în exemplul :

Ia aminte dară, o, oame, cine ești pe lume
Ca o spumă plutitoare, rămîi fără nume ... [1].

Merită laudă încrederea pe care o are cronicarul în virtuțile limbii românești de a exprima poetic idei și sentimente. Deși cu pași nesiguri, el deschide drumul limbii literare spre creația poetică, după cum în cronică îi lărgise limitele întrebuințării în genul istoric.

Cel dintîi care izbutește să supună limba română în formele severe ale versului este, fără îndoială, Dosoftei, în *Psaltirea* tradusă de el „cu multă ostenceală în mulți ani". Contribuția sa în acest sens merită să fie cercetată mai de-aproape.

Psaltirea în versuri este, cum se știe, mai degrabă o prelucrare după J. Kochanowski decît o traducere. Aceasta înseamnă că Dosoftei a avut doar ca model *Psaltirea* lui Kochanowski, lucrarea prelatului moldovean prezentînd unele trăsături de stil care-i conferă originalitate artistică. De menționat mai întîi faptul că versurile lui Dosoftei nu reproduc fidel textul *Psaltirii* și nici al traducerii lui Kochanowski, ci deseori conținutul este turnat într-o altă formă și amplificat. Aceste amplificări reprezintă de multe ori adaosuri izbutite care vădesc un poet de un real talent. Iată, de pildă, o astfel de amplificare. Versul următor din textul psalmistului : „Voi, foc și grindină, zăpezi și neguri, tu duh de vifor care îndeplinește porunca lui" apare la Dosoftei astfel : *„Cela ce-ți dă omătul ca lîna / Și negurea spulberă cu mîna / Ca cenușa cu sita cînd cerne / Preste tot pămîntul de s-așterne ; / Cela ce aruncă sloi de gheață / De dă groază preste toți cu greață / Cine poate să-i sufere gerul / Ce-mpetrește apele ca herul ?"*

Față de exprimarea rece și abstractă din textul original, versurile lui Dosoftei ne reține atenția prin notele particulare ale imaginii, concretizate prin comparații sensibile, care dau forță sugestivă ideii. Dosoftei nu traduce deci versurile, ci le dezvoltă în imagini, ideile dobîndind astfel, sub pana învățatului moldovean, relief artistic. El caută expresia vie, care individualizează ideea. Astfel, propoziția din textul original : „Acolo corăbiile umblă" își găsește la Dosoftei o fericită formă poetică, pe care nu putem să nu o relevăm : *„Preste luciu de genune / Trec corăbii cu minune"*. Există în aceste

[1] Versurile sînt reproduse după Miron Costin, *Opere alese*, Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Ed. Științifică, 1967, p. 162, 167.

versuri o adiere răcoroasă, expresie a unei viziuni populare care vine din creația folclorică. Faptul acesta este explicabil : singurele surse stilistice de care poetul se putea sluji erau cele oferite de poezia populară, căreia poetul i se adresează și ale cărei mijloace le valorifică în creația sa.

Lexicul poetic și tonul general, caracteristic unora dintre versurile lui Dosoftei, indică influența clară a limbii populare așa cum este folosită ea, pitorească și dură, de către vorbitorul popular în blesteme. Reproducem un singur exemplu care ne amintește de versurile unui mare poet contemporan :

Să să schimosască-n grea rușine
Carii pornesc răul lor spre mine.
Cu răceală să se vîrtejască
Carii îm pizmăsc, răul să-i găsască
Vicol să le bată țărna-n față,
Să nu-ș vadză traiul cu dulceață.
Domnul să le dea înger cu scîrbă,
Să le puie răutatea-n gîrbă
Să le fie calea-ntunecată,
Cu policniturĭ și lunicată. (ps. 34) [1]

Energia versurilor, rezultată în primul rînd din utilizarea unui lexic popular de o remarcabilă expresivitate și de o mare varietate, este semnul unui autentic artist al cuvîntului. Ne putem pune întrebarea dacă Arghezi (căci la el ne-am referit mai sus) nu a găsit, alături de inspirația populară, un model mai vechi pentru *Blestemele* sale în astfel de versuri ale celui dintîi poet al literaturii noastre culte.

În legătură cu versificația din *Psaltire*, se cuvine să facem mai întîi unele precizări. I. Bianu *(Introducere* la *Psaltirea în versuri*, 1887, p. XVI—XVIII) îi obiectează lui Dosoftei că nu a cunoscut teoria accentului tonic și a rimei și nici versificația populară, din care cauză se întîlnesc la el multe versuri defectuoase și stîngace. Se prea poate ca Dosoftei să nu fi cunoscut foarte bine regulile prozodiei clasice. Dar acest lucru nu este mai important decît realizarea prozodică a versurilor înseși. V. Kernbach vede în Dosoftei un poet care avea simțul desăvîrșit al ritmului [2]. Aceasta e prea mult spus. Afirmația lui V. Kernbach se apropie însă mai mult de adevăr decît cea a lui I. Bianu, care reține din tehnica poetică a lui Dosoftei numai ceea ce contrazice regulile prozodiei.

Dosoftei avea simțul ritmului și o mare spontaneitate în găsirea unor forme ritmice variate și originale. Cele mai bune versuri sînt cele trohaice de șase silabe :

„Limbile să salte / Cu cîntece nalte, / Să strige-n tărie / Glas de bucurie ..." (ps. 46) [3] *„Pre coaste de munte / Cu uliț multe, / Celatea cea mare / Craiului cel tare, / Cu curți desfătate, / Cu pîndzele nalte"* [4]. Alături de acestea, stau versurile de opt silabe : *„Cîntați Domnului în strune, / În cobuz de viersuri bune /*

---

[1] Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673, Ediție critică de N.A. Ursu, Iași, 1974, p. 233.

[2] V. Kernbach, *Un poet uitat : Dosoftei*, în LL, I, 1955, p. 143.

[3] Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. cit., p. 313.

[4] *Ibidem*, p. 321.

Și din ferecate surle" (ps. 47) [1]. Este evident că succesiunea ritmică este aidoma versului popular, fără dislocări dictate de necesitățile prozodice.

Unul dintre aspectele interesante ale versului lui Dosoftei este rima. T. Maiorescu și apoi G. Călinescu au atras atenția asupra rimelor rare, de felul celor folosite de Eminescu: *scripet — Egipet, de pildă — Clotildă, iată-l — tatăl, lese-l — vesel* etc. Se poate pune întrebarea dacă Eminescu nu a găsit în Dosoftei pe unul dintre cei dintîi poeți care l-au surprins prin bogăția unor rime originale. Într-adevăr, prin multe din rimele *Psaltirii în versuri*, Dosoftei aruncă, parcă, de departe, versul eminescian. Dintre exemplele care urmează, ultimele sînt formate din rime compuse: *pleava — isprava, ape — scape, șoapte — noapte, blîndă — osîndă, scoate — gloate, strice — cerbice, strune — răsune, sparte — departe, coarne — răstoarne, surle — urle, cîrduri — hîrburi, lesne — glesne, Eghipet — țipăt, genune — minune, răpaos — adaos, giudeci — nu-l treci, ruga-mă — samă, lucoare — supt soare, țipare — ne pare, ți-i desfăta-te — argintate, mă laș — sălaș (Și cînd sînt în voaie rea, tu să nu mă laș / Ce pe stîncă să mă sui la altău sălaș")* etc.

Cercetarea versurilor lui Dosoftei este instructivă și pentru cunoașterea acelor mijloace poetice care s-au transmis limbii artistice din epocile următoare, cînd au fost preluate și valorificate de artiști ai cuvîntului, printre care trebuie pus în primul rînd Eminescu.

„Dosoftei, scrie N. Iorga, avu îndrăzneala să caute poesia aiurea, acolo unde floarea ei se înalță de veacuri, bucurînd un șir de oameni după altul, îmbălsămînd viața grea a bietului om de la țară. El nu se coborî în grădina îngustă a cărturarilor ci, călugăr cu mintea deschisă pentru frumusețea ce nu stă în cărți, el luă drumul deschis prin mijlocul ogoarelor. Ce spuneau lăutarii și flăcăii la horă și la șezătoare nu era întru toate pe înțelesul lui, dar el prinse ceva din această frumuseță nesilită, care nu suferă nici o piedică, ci se desfășură limpede și cutezător. Astfel, *Psaltirea* lui *în versuri* se desface în două părți: una, în care scriitorul nu vrea să coboare, ci-și înșiră solemn silabele după datina celor învățați, și alta, partea cea mai întinsă, în care el uită mîndria volumelor răsfoite și se lasă furat de ritmul ușor, săltăreț, vioi al cîntecului popular." [2] Aceasta din urmă rămîne una din părțile cele mai trainice ale operei sale poetice.

ASPECTE ALE STRUCTURII LIMBII ROMÂNE LITERARE VECHI ÎN COMPARAȚIE CU ROMÂNA LITERARĂ MODERNĂ

Este evident pentru oricine citește o pagină din literatura noastră veche că în decursul a patru secole limba română literară a înregistrat un progres considerabil atît din punctul de vedere al îmbogățirii cantitative, cît și sub aspectul perfecționării mijloacelor ei expresive. [3] Acest proces corespunde unei schimbări efectuate în cursul secolului trecut în natura mijloacelor ei de exprimare, fapt care a determinat transformarea structurii limbii vechi într-o struc-

---

[1] Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. cit., p. 73.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, 1925, p 377.

[3] Observațiile care urmează au fost publicate mai întîi, cu unele modificări, în „Cercetări de lingvistică", XV, nr. 2, p. 323—335.

tură calitativ deosebită și aptă să îndeplinească funcția unui instrument superior și adecvat de exprimare a conceptelor, în lucrările științifice, filozofice, politice etc. Care este esența deosebirilor, în această privință, între limba română veche și cea modernă ne propunem să arătăm în capitolul de față.

Vom anticipa una dintre concluziile care ar putea figura la sfîrșitul lucrării, dacă distanța în timp dintre cele două perioade ale evoluției românei literare nu ar fi, în felul acesta, prea mult extinsă. Observațiile care privesc structura veche a limbii noastre de cultură ar fi astfel deplasate de la locul lor firesc, adică după descrierea și interpretarea faptelor de pînă acum. De aceea, în ciuda dezavantajului dislocării cronologice — întrucît comparația se face cu texte din epoca modernă — socotim că inconvenientul este compensat de posibilitatea de a pune pe această cale mai limpede în lumină specificul vechii române literare pus alături și în contrast cu structura limbii literare din perioada următoare.

1. Vechii cărturari se vedeau stînjeniți și se plîngeau de ceea ce ei numeau „strîmtarea" sau „îngustarea" limbii române, ei înțelegînd prin aceasta în primul rînd, dacă nu exclusiv, dificultățile de ordin lexical sau, mai exact spus, lipsa unor termeni corespunzători pentru noțiunile pe care voiau să le transpună în românește.

Traducătorii *Bibliei de la București* se justificau astfel :

„Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoe tălmăcitorilor pentru strîmtarea limbii românești, iară încăș avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovénilor, pre cum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat pre cum să citesc la cea elinească" [1] ; „... sînt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri — se explică Radu Greceanu — care unele nici la lexicoane nu să află ; altele, de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea limbii rumânești nu pot veni la tîlmăcit" (*Mineiul*, tipărit de episcopul Mitrofan, Buzău, 1698). [2] Peste un secol și mai bine, I. Budai-Deleanu scria în *Prologul Țiganiadei* : „iar neajungerea limbii cu totul mă desmîntă" [3].

Era aceasta, fără îndoială, o realitate simțită ca imediată și esențială. Dar presupunînd că problema și-ar fi găsit rezolvarea prin adoptarea neologismelor, cum procedaseră între alții Simion Ștefan, Dosoftei sau M. Costin ori, alături de împrumuturi, prin calcuri și creații proprii, cum încercase D. Cantemir, limba scrierilor din aceste veacuri nu ar fi fost totuși mai puțin arhaică sau cu mult mai apropiată de cea de astăzi. Să adăugăm că lipsa unui termen general pentru denumirea unei noțiuni dă naștere unei aparente sinonimii care poate înșela pe cercetătorul limbii vechi. Ceea ce pare la prima vedere varietate stilistică în limba veche — asupra acestui aspect vom reveni — nu este în fond decît căutare și încercare de suplinire, diferită de la un scriitor la altul, a unor goluri existente în limbajul abstract al epocii. Sînt instructive în acest sens variantele așa-zise sinonimice din limba veche pentru verbul *a traduce* : „n-au iară *întors* mînă de înger, ce mînă grea, păcătoasă ..." (*Palia de la Orăștie*) ; „sfîntă carte *scoasă* de pre grecește și eliniaște ... și cu lexicoane de-agiuns *tălmăcită* ..." (Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*) ; „De care lucru de iznoavă osteneală luînd, din limba latinească iarăși pre cea a noastră românească le *prefacem*" (D. Cantemir, *Hronicul*).

---

[1] Citat după Ioan Bianu — Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 286.

[2] I. Bianu — N. Hodoș, *op. cit.*, p. 368.

[3] I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediția J. Byck, București, 1953, p. 64.

Așadar, *a întoarce, a scoate, a tălmăci, a preface* pentru „a traduce". Traducătorii *Bibliei de la București* spuneau ca și Dosoftei *a tălmăci*, iar Varlaam folosise verbul *a tîlcui* pentru „a comenta, a interpreta". Perifraze ca „am îmblat mai aproape de cartea grecească", „veți afla pre cé cale am îmblat" (*Noul Testament de la Bălgrad*) etc. pentru „am plecat de la un anumit original", „ce izvoare am folosit" ne întîmpină frecvent în paginile scrierilor noastre vechi. Ele ne par astăzi formule oarecum stilizate și ceremonioase, cînd de fapt nu sînt decît încercări ale autorilor de a da comunicării o expresie generală și abstractă, fără să poată ocoli însă termenul uzual și concret de origine populară pe care-l găseau în limba epocii lor.

2. Deosebirea calitativă dintre cele două tipuri de structură a limbii literare, corespunzînd celor două perioade, poate fi ilustrată prin unul dintre compartimentele ei mai puțin cercetate. Avem în vedere utilizarea unor procedee de construcție mai noi care au dus la extinderea limitelor expresive ale limbii și prin aceasta la îmbogățirea registrului posibilităților ei de exprimare sintactică. Faptul acesta rezultă cu claritate din compararea particularităților sintactice ale unor texte aparținînd celor două epoci. Citățm un fragment din *Psaltirea slavo-română* (1680) a lui Dosoftei și versiunea corespunzătoare din *Biblia* tradusă de Gala Galaction și Vasile Radu (București, 1938)

Dosoftei, *Psaltirea slavo-română*: „Audză-te Domnul în dzua de grije, scutéscă-te numele Dumnădzăului lui Iïacov. Trimită-ți agiutoriu din sfăntul și din Sïon să te sprejinéască. Pomenéscă toată jărtva ta și întreg de arsă jărtva ta grasă fie. Dé ție Domnul după inema ta și tot sfatul tău să împle" (citat după J. Byck, *Texte românești vechi*, București, 1930, p. 17 ; vezi și alte exemple similare în culegerea menționată).

Biblia (1938) : „Domnul să te audă în ziua de restriște ; numele Dumnezeului lui Iacob să te ocrotească. Trimită-ți ție ajutor din sfînt locașul său și din Sion să-ți fie sprijin. Aducă-și aminte de toate prinoasele tale și arderea de tot a ta să-ți fie prea plăcută. Dăruiască-ți ție după dorința inimii tale și toate cîte ți-ai pus în minte să le împlinească" (p. 561).

Dacă trecem peste faptele de ordin istoric și dialectal, care țin de evoluția propriu-zisă a limbii, și anume fonetismele *dz - ğ*, pentru formele actuale literare și muntenești *z - j*, *ea* în silabă accentuată, urmat de *e* în silaba următoare, transformat în *e*, după secolul al XVI lea, cărora li se adaugă consecventa folosire a inversiunilor verbale, imitate după slavonă, constatăm că între limba textului din *Psaltirea lui Dosoftei* și varianta lui modernă există deosebiri substanțiale de altă natură. Acestea se datoresc unei organizări diferite a elementelor morfologice înăuntrul propoziției, mai puțin al frazei. Este adevărat că, fiind vorba de un text religios, unele particularități arhaice au fost păstrate în traducere. Așa este forma *să vază*, identică cu cea muntenească, apoi antepunerea adjectivului în exemple ca *„sfînt* locașul său", precum și realizarea superlativului cu *prea*: *„prea* plăcută". Deosebirea constă, între altele, și într-o mai mare libertate de întrebuințare, în varianta modernă, a unor mijloace gramaticale, cum e, de pildă, aceea a formei conjunctivului. Astfel, față de imperativul cu valoare de conjunctiv, întrebuințat de predilecție în varianta veche găsim în versiunea nouă o alternare a formelor de conjunctiv cu *să* și fără *să* :

	Psaltirea	*Biblia*
	audză-le	*să te audă*
	sculéscă-le	*să te ocrotească*
	trimiță-ți	dar *trimită-ți*
	dé ție	*dăruiască-ți*
dar și	*să te sprejinéscă*	
	să împle	

Fraza este în schimb construită prin coordonare copulativă sau prin juxtapunere și într-o variantă și în cealaltă. Deosebirea trebuie căutată în aspectul „literar" al textului, adică într-o organizare diferită a elementelor gramaticale, în flexibilitatea evidentă a mijloacelor de construcție din traducerea recentă și în utilizarea acestora mai liberă, însușire născută din posibilitățile multiple ale limbii de a permite o expresie nuanțată, un joc al sinonimiei, în limitele aceleiași comunicări. Limba a dobîndit nu numai claritatea și proprietatea în exprimare, ci și o curgere mai degajată și mai firească a frazei, ceea ce o ferește de uscăciune și înțepenire în tipare identice.

Fragmentul ce urmează (la care s-ar putea adăuga numeroase altele), spicuit din *Letopisețul* lui N e c u l c e, demonstrează în ce măsură sintaxa frazei rămîne îndatorată, în limba veche, construcției lineare, de factură populară, fapt care îi conferă un farmec stilistic aparte, dar care este atributul talentului scriitorului sau al aptitudinii lui de a modela în formele narațiunii procedeele specifice povestitorului popular:

„La vremea lui Antonie-vodă, după ce s-au întorsu de la Jăravina vizirul și cu hanul, coronit-au leșii pe Sobețchie craiu [. . . .] Și după ce l-au coronit, stătut-au cu toată recipospolita de au ales pe un domn mare leșescu, de l-au trimis sol la Poartă pintru întemeierea și așădzămîntul păcei ce au fost făcut la Jăravina. Ș-au trecut pen tîrgu pen Ieși cu mare pofală, și i-au ieșit Antonie-vodă înainte și i-au făcut mare cinste și pofală. Ș-au făcut multă zăbavă la Țarigrad" (p. 64—65).

Exemple paralele și opuse de construcție sintactică s-ar putea cita din istoricii moderni, de pildă N. I o r g a, V. P â r v a n sau P. P. P a n a i t e s c u. Trecînd peste calitățile stilistice individuale, proprii unora din acești învățați, am putea reține desfășurarea mai amplă a frazei, structura ei în mare parte hipotactică, capabilă să servească în chip mai adecvat analizei și argumentării teoretice. Fragmentul pe care-l reproducem este luat dintr-o lucrare a lui V. P â r v a n:

„Învățații, cari scriu istoria popoarelor, sînt de două feluri: unii, cari din copilărie și pînă la bătrînețe au trăit tot între cărți, iar alții, care au trăit și viața cea de toate zilele cu luptele, necazurile, urîțeniile și frumusețile ei, cunoscînd în carne și oase *oameni* vii de toate felurile. Istoria scrisă de învățații cărților e foarte bogată și meșteșugită în înșirarea faptelor omenești și mai întotdeauna crede că poate da fără frică și fără îndoire de sine pricinile și urmările acelor fapte, așa că avem răspunsuri limpezi la toate întrebările ce trebuie să punem, atunci cînd privim tainica întrețesere a patimilor și gîndurilor omenești, singuratice ori de-ale mulțimilor, alcătuind vălmășagul istoriei popoarelor. Dimpotrivă, învățații, cari, alăturea de cărți, cunosc și viața cea de toate zilele, se tem să dea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești; de multe ori ei mărturisesc neputința de a lămuri de cè s-a întîmplat cutare război, ori s-a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe, ori de biserici cu totului tot nouă față de cele dinainte și se mul-

ţămesc numai să spună *cum* a fost, şi nu şi *de cè* a fost aşa şi nu altfel. Pentru că viaţa nu e aşa de limpede, cum se arată în cărţi, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată şi neaşteptată, cum e şi ciocnirea dintre minţile nenumărate şi cu totul străine una de alta, ale oamenilor cari alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, oraşele, ţările, împărăţiile, breslele lumii acesteia" [1].

Lăsînd la o parte unele note uşor arhaizante şi populare în fonetism, precum şi evitarea intenţionată a neologismului, suplinit prin echivalente din limba vie, fără pierdere pentru caracterul general al expunerii, vom sublinia doar nuanţarea mijloacelor lexicale, coerenţa şi fluiditatea ideilor turnate în fraze în care precumpăneşte o structură mai evoluată, complexă şi savantă, ale cărei efecte le înregistrăm cu un sentiment care ţine de natura impresiilor estetice.

Fără să se îndepărteze de fondul tradiţional al limbii, ci, dimpotrivă, pornind de la ceea ce s-a transmis limbii populare, al cărei material însă a fost supus unei elaborări, limba română literară din perioada modernă avea să sufere modificări de structură, adecvate funcţiei pe care şi-a asumat-o şi pe care a izbutit s-o îndeplinească pentru a fi purtătoarea ideilor şi formelor unei culturi naţionale superioare.

Acesta este rezultatul unui proces complex şi îndelungat, cu rădăcini în secolele anterioare şi ca urmare a efortului depus de numeroase generaţii de scriitori şi cărturari. Istoria limbii literare este datoare să urmărească etapele acestui proces, treptele lui de realizare, făcînd distincţie între ceea ce este individual şi ceea ce este general într-o anumită perioadă istorică. Progresul limbii literare înseamnă nu numai adoptarea de norme obligatorii, ci şi punerea în valoare a virtualităţilor interne ale limbii, în sensul capacităţii ei de a funcţiona ca un instrument mai variat şi mai mobil de comunicare intelectuală, dar prin aceasta mai abstract în comparaţie cu expresia plastică populară. Căci în expresia pitorească, afirmase pe bună dreptate Ch. B a l l y, gîndirea e mai vie, dar mai puţin precisă. [2] Evoluţia limbii literare înseamnă achiziţionarea de mijloace lingvistice care să asigure limbii proprietate, precizie şi varietate stilistică, nu numai la nivelul comunicării artistice, ci şi la acela al necesităţilor comunicării ştiinţifice, filozofice etc.

Acest fenomen are loc sub forma unui proces pe care cercetarea diacronică îl poate descoperi şi analiza în etapele lui istorice corespunzătoare unor momente mai importante din istoria limbii.

Sintaxa limbii române literare vechi din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea prezintă şi alte trăsături care o diferenţiază în mod evident de sintaxa românei literare moderne. Faptul acesta a fost explicat prin influenţe externe diverse, cum sînt cultura latină a lui M. C o s t i n sau limbile clasice şi stilul retoric al literaturii bizantine, în cazul sintaxei lui D. C a n t e m i r. [3]

Una dintre cele mai izbitoare trăsături ale limbii literare vechi ţine de topică şi constă în dislocarea unui element sintactic din grupa subiectului sau cea a predicatului. În ultima situaţie, plasarea predicatului la sfîrşitul frazei este o particularitate care contrastează atît cu topica limbii literare moderne, cît şi cu aceea a limbii populare — vechi şi actuale —; ordinea obişnuită a cuvintelor fiind, în toate aceste variante ale limbii române predicat — obiect,

---

[1] V. P â r v a n, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 5—6.

[2] *Traité de stylistique française*, ed. a II-a, Paris, 1932, p. 183.

[3] Vezi documentatul studiu semnat de Dragoş M o l d o v a n u, *Oriental şi clasic în stilistica frazei lui Dimitrie Cantemir*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, t. XIX, 1969, p. 29—60, cu întreaga bibliografie a problemei.

Este necesar să precizăm că această particularitate, remarcată la M. Costin și generală la D. Cantemir, face parte din stilistica sintactică a limbii vechi și se prelungește pînă la începutul secolului al XIX-lea. Ea trebuie privită ca o marcă a limbii literare, așadar ca o modalitate de construcție opusă limbii populare. Faptul acesta este urmarea asimilării procedeelor de construcție și stil specifice limbilor de cultură a vremii fie că e vorba de greaca bizantină, fie, mai ales, de sintaxa limbii latine, așa cum ne întîmpină ea în scrierile umaniștilor. Umanismul reprezintă, în materie de sintaxă și stil, revenirea la formele clasice de construcție a limbii latine. Aceasta era pentru umaniști un model ce trebuia cultivat și atins. În acest scop ei urmează sau amplifică unele procedee ale latinei clasice, dînd naștere unui „stil" elaborat, pe alocuri căutat și în orice caz diferențiat de sintaxa limbilor romanice, care a urmat modelul latinei populare, transmițîndu-se structurii sintatice a acestora, în formele aproximativ identice cu cele din varianta lor populară actuală. Prin urmare, trebuie să admitem că avem a face în limba veche cu un aspect al limbii căruia îi putem conferi atributul de *literar*, în sensul că se caracterizează prin trăsături sintactice proprii, deosebite de structura sintactică a limbii populare. Ele aparțin nu numai cîtorva reprezentanți ai scrisului nostru din perioada veche, ci caracterizează, pe trepte diferite, limba literară din ultimele secole ale perioadei vechi. Putem vorbi, astfel, de o direcție cultă a limbii literare vechi, diferită de cea populară. Cea dintîi reprezintă o mărturie istorică a unui climat intelectual și cultural mai larg, oriental și occidental, de care cărturarii noștri n-au fost străini. Exemplele care ne stau la îndemînă în acest sens sînt concludente. Transcriem pentru început un fragment din prefața la *Apostolul* tipărit în 1683 în timpul mitropolitului Theodosie. Frazele aparțin ieromonahului Damaschin Gherbest, „typarnicul" :

„... m-am îndestoinicit aciastă sfîntă carte Apostol, după adevărat izvod grecesc, întru pravilă besericii, pre amănuntul iscodite, a isprăvi. Și precum cu neîndoială o am început, și încît am putut nevoi, făr-dă zmintélă la istov am adus, și de pre izvod chiar precum era cu typariu am arătat" (citat după I. Bianu — N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, I, p. 261).

Fragmentul pe care-l citățm din Miron Costin nu se deosebește, ca topică, de cel anterior :

„Toate lucrurile, daca să încep a spune din ceputul său, mai lesne să înțeleg. Și neamul moldovenilor fiind dintru o țară care să chiamă Italiia, de Italiia și de Împărăția Rîmului, a căriia împărății scaunul, orașul Rîmul, în dricul Italiei ieste a pomeni întăi ne trage rîndul" (Opere, ed. cit., p. 244—245)[1].

De remarcat că la Miron Costin acest tip de construcție apare și în predoslovia din *De neamul moldovenilor*, în timp ce în textul propriu-zis al cronicii și mai ales în *Letopisel* precumpănește topica populară. Tot din „introducere" face parte și fragmentul reprodus din *Apostol*, ca și cel din *Însemnare a călătoriei mele* de Dinicu Golescu, din care vom cita un fragment mai jos. În toate trei împrejurările, ne întîmpină în textul lucrărilor ca atare o frază mai degajată, mai puțin rigidă, mai firească. Credem că acest lucru nu este întîmplător : el atestă o deosebire de „stil" între paginile din prefețe, unde autorii se străduiesc, la începutul lucrării, să adopte o anumită manieră de a scrie, dar pe care o abandonează, o „uită" apoi în cursul narațiunii (cu excep-

[1] Nu socotim necesar să insistăm asupra sintaxei lui D. Cantemir, caracterizată, cum se știe, prin cunoscuta intervetire a topicii obișnuite, nu numai la nivelul frazei, ci și la acela al propoziției.

ția lui D. Cantemir), abătîndu-se de la canoanele sintactico-stilistice de care ascultaseră la început cînd se așternuseră la scris.

Cu excepția neologismelor, limba lui D. Golescu este încă la 1824—1826 foarte asemănătoare cu limba veche, din punctul de vedere care ne interesează aici. Cărturar cu o temeinică pregătire pentru epoca sa, D. Golescu este îndatorat limbii vechi, ale cărei procedee de exprimare *cultă* le continuă. Evident, influența limbii populare atenuează această trăsătură, dar autorul rămîne tributar unui anumit tip de construcție a frazei, similar cu cele amintite pînă acum :

„Binele l-au învățat oamenii întîi de la alții, neamurile mai pre urmă unul de la altul, precum vedem în istorie, că elinii prin călătorii la Eghipet au tras de acolo luminările științelor, multe din meșteșuguri, și romanilor, strămoșilor noștri înmulțite le-au comunicat. Iar aceștia în toată Evropa cea luminată le-a revărsat, și aceasta din zi în zi sporindu-le însutit roditoare le-au făcut ...“ [1]

Să comparăm sintaxa din aceste contexte cu aceea a unor autori vechi care urmează îndeaproape structura limbii populare, cu ordinea ei firească păstrată și în limba actuală — literară și vorbită.

„Întru acéste vremi, Radul-vodă, avînd un cocon anume Ștefan, și Duca-vodă den Moldova avînd o cocoană anume Catrina, s-au ajunsu în cuvinte și au logodit pe coconi. La care logodnă, au fost aicea în țară cu mare veselie, au făcut multe ospéțe și jocuri, care să potriviia cu nuntă domnească, iar nu logodnă“ (Radu Greceanu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, p. 400).

„Ales-au Petriceico-vodă din toți boierii țării mai de treabă la voroavă pe Miron Costin, care au fostu mai pe urmă și logofăt mare. Și mărgînd Miron la cortul vizirului pusu-l-au vizirul de-au șădzut înaintea lui. Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu : pare-le lor bine c-au luat împărăția Camenița au ba ? Iar Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vizirul s-au jîmbit a rîde și i-au dzis să grăiască, să nu să teamă“ (I. Neculce, p. 45).

Limba română literară din perioada veche ne oferă, așadar, sub aspect sintactic două direcții de dezvoltare : una dintre acestea reflectă împrejurările culturale în care s-au format vechii cărturari. Ei se socoteau datori să scrie ca și oamenii de cultură ai altor popoare, apelînd la procedeele sintactice, devenite stil literar, la care recurgeau aceștia din urmă, avînd ca ideal promovarea și cultivarea formelor de construcție elaborate și armonioase ale latinei clasice. Acesta era un ideal de „stil“ pe care învățații și scriitorii din Europa acelei vremi nu-l descoperiseră și nici nu-l căutaseră în mijloacele limbii populare. Aici trebuie căutată cauza principală care a dus la *conversiunea normalului în stilistic* [2], adică în deosebirea, pînă la un anumit grad de artificialitate, dintre limbile populare și cele literare occidentale, în perioada de după Renaștere. Ecourile acestui *stil* au pătruns, deși mai tîrziu, și în scrisul cărturarilor noștri. Cealaltă direcție a urmat calea firească a sintaxei populare. Dar și în acest caz ea ne apare în forme cultivate și filtrate, în funcție de simțul lingvistic al scriitorului și de talentul său literar. Raporturile ei de dependență cu tiparele topicii populare sînt mai strînse și mai evidente. Această direcție se va impune în scrisul nostru literar, ca urmare a triumfului ideilor de la mijlocul secolului trecut, cînd modelul limbii vii și populare era recomandat și apărat cu autoritate de scriitorii generației de la 1848 și de cei care i-au urmat.

---

[1] Constantin Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824—1825—1826*, cu o prefață, indice de lucruri și cuvinte de Petre V. Haneș, București, 1915, p. 4.

[2] Dragoș Moldovanu, *studiul citat*, p. 45.

3. Lexicul limbii române vechi este unul dintre capitolele care pot furniza date prețioase cu privire la specificul limbii literare, în evoluția ei de la faza arhaică și populară la cea modernă și diferențiată din punctul de vedere al funcțiilor culturale pe care și le asumă în procesul complex al comunicării sociale. Avem în vedere caracterul plastic, sugestiv, al expresiei în limba veche, în cea a cronicarilor îndeosebi, trăsătură socotită un atribut al artei literare, specific celor mai de seamă reprezentanți ai literaturii noastre din această perioadă.[1] Pornind de la unele dintre aceste expresii, de pildă aceea a primejdiei sau a amenințării cu pierderea vieții, la N e c u l c e, N. C a r t o j a n a închinat stilului cronicarului moldovean o pagină de subtilă și frumoasă caracterizare, din care transcriem :

„Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui N e c u l c e și caracteristic pentru acea epocă de mari furtuni este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdie a vieții — «în cumpăna pieirii» cum zice el —, toate în legătură cu cuvîntul *cap* : Lui Duca Vodă boierii *stau s-i mănînce* capul. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă *a cădea greu în capetele lor* ; și-a *băgat capul* pentru voia banilor ; *a plăti cu capul* ; Lupul Vornicul s-a dus cu *capul* a mînă în cortul vizirului ; un altul și-a adus *capul* la poala împărăției ; o blană de samur neagră *i-a scos capul* lui Duca vodă, căci împăratul *l-a iertat de cap* ; boierii pribegi se duc să-și *prinză capetele printr-alte țări*. Sînt expresiuni, comentează N. C a r t o j a n, din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă"[2].

Avem a face cu un adevărat cîmp semantic al expresiilor desemnînd primejdia și moartea năprasnică ce amenință din umbră într-o epocă tulbure din istoria țării noastre. Formule similare ne întîmpină și în limba celorlalți cronicari. Gr. U r e c h e folosește pentru noțiunea „a se închina, a se supune" *a-și pleca capul supt sabia împăratului* (p. 147)[3] ; pentru „a fi pedepsit" *a lua plata cu sabia* (p. 182) ; pentru același verb, cu sensul activ, expresia corespunzătoare este, în *Letopisețul cantacuzinesc*, *a pune supt sabie* (p. 367)[4]. Semnalăm deocamdată că noțiunile *a fi amenințat cu moartea*, *a-și pierde viața* sînt exprimate de cronicari prin amănuntele concrete ale acțiunii, ceea ce poate satisface sentimentul stilistic al cititorului, dar procedeul aparține unor mijloace primare de expresie literară, în care noțiunea nu s-a desprins în întregime din formele directe și intuitive ale comunicării.

Printre termenii dominanți pe care-i întîlnim în stilul lui M. C o s t i n un loc de seamă îl dețin adjectivul *cumplit* și substantivul *cumpănă* „primejdie, amenințare" : „Ce sosiră asupra noastră *cumplite* aceste vremi de acmu, de

---

[1] Vezi Alexandru V. G i d e i, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*, București, 1898 ; Al. A n d r i e s c u, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Studii și cercetări științifice", Iași, Serie nouă, t. III, 1957, fascicula 1—2, p. 97—141 ; Al. R o s e t t i — B. C a z a c u, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 216—332. Despre aspectul artistic al operei cronicarilor, vezi îndeosebi studiul lui Dan Z a m f i r e s c u (în care se menționează aprecierile mai vechi și recente privitoare la contribuția cronicarilor la dezvoltarea artei literare), *Conștiința efortului artistic în literatura română veche*, în *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 16—25.

[2] N. C a r t o j a n, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945, p. 197.

[3] Citatele sînt reproduse după Gr. U r e c h e, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P.P. Panaitescu, București, 1955.

[4] *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiul introductiv de Eugen Stănescu, București, 1961.

nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri [. . . .] Iară noi prăvim *cumplite* vrémi și *cumpănă* mare pămîntului nostru și noauă" (p. 42)[1]; „Și cu vrémile pînă aice istovim o parte de domnie a lui Vasilie vodă, ce pînă aice au fost fericită domnia aceasta, cu atîta mai *cumplite vrémi* s-au început de atuncé, den care au purces den scădére în scădére această țară pînă astădzi" (p. 123). Tot astfel: „de la care vrémi (ah!) s-au început și răul nostru, în care pînă astădzi ne aflăm cu acest pămînt la *cumplite vrémi*" (*ibidem*). Cerîndu-și iertare de la cititor pentru că nu a pomenit la locul lor unele „semne" ce s-au arătat pe vremea domniei lui Vasile Lupu — cometa și lăcustele —, M. Costin adaugă: „Créde neputinței omenești, créde valurilor și *cumplitelor vrémi*, întreabă pe ce vrémi am scris și cît am scris" (p. 165).

Tensiunea dramatică a narațiunii în *Letopisețul* lui M. Costin își găsește reflexul în astfel de epitete care atestă prezența unei conștiințe solidare cu destinul țării sale, fie și sub forma contemplării evenimentelor ei dureroase și vitrege.

Comparat cu Gr. Ureche, al cărui lexic se alimentează, ca și frazeologia sa, din materialul concret al graiului popular, M. Costin este în scrisul său mai puțin spontan, ceea ce iese de sub pana sa fiind într-o măsură mai mare rodul unei arte.[2]

Întrebarea pe care ne-o punem este în ce măsură structura lexicală și stilistică a limbii din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în care abundă asemenea elemente plastice, trebuie pusă pe seama mijloacelor generale de expresie ale limbii literare, sau în ce măsură aceste mijloace trebuie raportate la limba populară la care recurgeau cărturarii acestor veacuri. Este limpede că nu putem vorbi de o identificare propriu-zisă între limba populară și cea folosită în scrierile cronicarilor și ale cărturarilor din perioada veche. În general, limba acestora este o formă elaborată, cultivată a limbii populare, fie că admitem ipoteza că ea era un grai al aristocrației culte, cum s-a susținut de către mai mulți cercetători[3], și prin urmare diferită din capul locului de graiul moldovean, în cazul exemplelor de mai sus, fie că o considerăm o formă evoluată și îngrijită, filtrată prin cultură sub pana vechilor cărturari, a graiului popular din care s-a dezvoltat.[4] Ceea ce interesează aici este faptul că această limbă atrage luarea-aminte prin structura ei populară și în consecință prin aspectul ei deosebit de concret, realizat cu concursul elementului expresiv al limbii vorbite, căreia îi este într-o largă măsură tributar. În aceasta rezidă și farmecul ei stilistic particular, dar și limitele ei specifice ca instrument de exprimare a conceptelor, a abstracțiilor necesare expunerilor teoretice. Cultura umanistă a lui Gr. Ureche, a lui M. Costin și D. Cantemir, precum și a unora dintre reprezentanții literaturii istorice muntene, cum e stolnicul C. Cantacuzino, se face simțită în elementele lexicale savante sau în tipurile de construcție sintactică la cei din urmă (vezi *supra*). Cînd narațiunea impune

---

[1] Citatele sînt reproduse după M. Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1958.

[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 23.

[3] Al. Procopovici, S. Pușcariu, P.P. Panaitescu; pentru acest aspect al problemei, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 64-66.

[4] În *Istoria limbii române*, p. 560, lingvistul ieșean precizează că vechea română literară „*nu era, în elementele ei concrete creația aristocrației și a clerului*". (. . .) „*Ea era scrisă mai ales de boieri și de cler, dar ca se adresa întregului popor românesc*".

un comentariu filozofic sau etic, procedeul la care se recurge este acela al citatelor biblice ori al sentinţelor luate din experienţa şi înţelepciunea populară, fixate în formulele proverbelor şi zicătorilor. Şi tot astfel, pentru a crea impresia de autenticitate, cronicarii — între aceştia cei munteni mai ales — apelează la formele dialogului. Acesta este, cum se ştie, un procedeu al limbii vorbite, născut din nevoia vorbitorului de a evita vorbirea indirectă, care-l obligă la o prelucrare sintactică a comunicării, adică la un efort de construcţie implicînd şi o anumită detaşare a vorbitorului de conţinutul frazei. Exemplele sînt foarte numeroase. Ne limităm doar la un singur citat. Cînd Grigore Ureche vrea să dea în una din „nacazanii" o pildă de dreptate şi ocrotire a celor mulţi din partea celor mari, el se foloseşte de comparaţia cu roiul de albine condus cu înţelepciune de matcă : „Iani, de s-ar învăţa cei mari de pre nişte muşte fără minte, cumu-ş ţin domniia, cum iaste albina, că toate-şi apără căşcioara şi hrana loc cu acile şi cu veninul său. Iară domnul lor, ce se chiamă matca, pre nimenea nu vatămă, ci tote de învăţătura ei ascultă. Mai bine ar fi pentru blîndeţe să-l asculte pe domn şi să-l iubească şi cu dragoste să-l slujască decît de frică şi de groază să i se pléce" (*ed. cit.*, p. 179).

Autorul *Istoriei Ţării Româneşti* (Anonimul brîncovenesc) apelează la dialog pentru a evoca cu fidelitate unele întîmplări, cum e aceea a judecării clucerului Constandin : „Şi au strîns domnul divan de boieri şi l-au adus şi pă el (clucerul) la divan. Şi au zis domnul : Cluceriu, cînd te-am trimis în ţară cu slujbe, fiind cu boierie, dreptate am poruncit să faci, au nedreptate şi jafuri ? El zise : Ba dreptate ai poruncit, măriia ta, să fac. Şi începu a să îndrepta din cuvinte[1], iară domnul zise : Dar acestea ce sînt ? Şi scoase hîrtioarele cu iscălitura lui ..." (*Cronicari munteni*, II, *ed. cit.*, p. 316).

Ca şi ceilalţi cronicari, Ion Neculce recurge la expresia populară, la proverbe şi la comentariul direct care conferă stilului său caracterul prin excelenţă oral. Transcriem un exemplu din cele multe care s-ar putea cita :

„Şi dzicé Cantemir-vodă că domnul face neamurile, domnul le stînge. Şi-i era urîţi ficiorii cei de boier, să nu-i vadză într-ochi, de pe cum îi era nătura lui. Şi era în cinste numai hatmanul Bogdan, ginere-său, şi cu Iordachi vistiernicul Rusăt. Aceşti doi schivernisîè şi mînca ţara, cum le era voia" [2].

Aşadar, cînd vorbim de limba literară din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea este necesar să avem în vedere o realitate lingvistică diferită în unele privinţe prin specificul ei în comparaţie cu ceea ce înţelegem astăzi prin aceeaşi noţiune. Căci, în afara faptului că este supusă normelor gramaticale unitare, limba literară se deosebeşte de celelalte variante, ceea ce-i dă mai multă elasticitate şi mobilitate, făcînd-o aptă să servească unor funcţii social-culturale variate. Limba cronicarilor ne apare în schimb impregnată de elemente ale stilului oral, de expresii şi procedee familiare care reflectă, la o anumită scară, modul de a gîndi şi de a se exprima al omului din popor, cu atitudinea, cu reacţiile şi în general cu întreaga lui individualitate nedisimulată, necenzurată decît parţial de spiritul rece şi exterior operei, care să-i permită judecarea oamenilor şi a faptelor dintr-un unghi teoretic situat dincolo de perspectiva trăirii directe de către autor a evenimentelor evocate. Iată două exemple paralele în care

---

[1] Expresia *a se îndrepta din cuvinte* poate părea — şi pe drept cuvînt — mai pitorească, mai „poetică" decît echivalentul ei neologistic *a se justifica*. Ceea ce nu înseamnă că renunţarea la ea şi adoptarea neologismului reprezintă o pierdere pentru limba literară, ci dimpotrivă.

[2] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959, p. 109.

autorul *Letopisețului cantacuzinesc* și istoricul A. D. Xenopol relatează același fapt, uciderea lui M. Viteazul :

Letopisețul cantacuzinesc : „Iar cînd fu într-o dimineață, văzu Mihai-vodă oastea nemțească viind către cortul lui, unii călări, alții pedestri, și socoti Mihai-vodă că acéstea sînt ajutor lui, și nimica de dînșii nu se temea. Iar ei procleții, nu au fost de ajutor, ci vrăjmași. Și deacă văzu că sosesc, eși Mihai-vodă din cortu-său înaintea lor vésel și le zise : «Bine ați venit voinicilor, vitéjilor». Iar ei se repeziră asupra lui ca niște dihănii sălbatece, cu săbiile scoase. Ci unul déte cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul degrab îi tăie capul.

Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici să împrilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea viteză. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au lucrat pizma încă din 'ceputul lumii" (*Cronicari munteni*, I, *ed. cit.*, p. 138—139).

A. D. Xenopol : „Basta, folosindu-se de această rostire atribuită lui Mihai, îl chemă la cortul său, unde acesta nevoind să se ducă, presimțind ce-l putea aștepta, italianul trimite spre a-l aduce cu sila o roată de valloni și două de germani sub un căpitan Iacob Beauri, care, pătrunzînd în cortul lui Mihai, îi spuse că este arestat. Domnul cheamă atunci cu glas tare pe un locotenent al său și se repede să-și apuce sabia. În acest timp soldații se aruncă asupra lui cu săbiile scoase și unul dînd cu sulița îl lovi drept în inimă ..." Urmează un citat din *Letopisețul cantacuzinesc* — comparația cu căderea unui „copaci" — apoi relatarea justificării lui Basta și, în sfîrșit, fraza de încheiere :

„Astfeliu peri eroul român, cu sabia în mînă, apărîndu-și viața contra celor ce voiau să i-o rîpească, precum își apărase poziția în contra celor ce vroiau să i-o surpe — moarte năpraznică și viforoasă ca întreaga lui carieră" [1].

Care sînt trăsăturile lingvistice și stilistice proprii celor două moduri de expunere ? Cronicarul muntean întrebuințează procedee împrumutate din stilul oral, și anume reproduce vorbirea directă, se limitează la un lexic popular și familiar, la epitete care exprimă reacția afectivă spontană și puternică a naratorului, apelează la comparații, cum e aceea a copacului ce se prăbușește, ca reflex al aceleiași atitudini. Întreaga scenă dobîndește un caracter dramatic și patetic : întîmplarea e *văzută* parcă de cronicar, iar cuvintele personajelor, *auzite*. Concluziile autorului sînt de ordin etic, nu istoric ; ele vizează un fapt particular și moral : invidia omenească. Tonul este al povestitorului popular, mișcat de priveliștea pe care și-o reprezintă cu emoție, dînd frîu liber stării sufletești sub forma strigătului de indignare și amărăciune.

La Xenopol, expunerea este mai rece, mai stăpînită, mai impersonală. Un loc important îl dețin hipotaxa și construcțiile incidente. Lexicul, la rîndul său, cuprinde termeni cu semnificație generală și neologisme. Concluziile au valoare generalizatoare ; ele vizează întreaga domnie a voievodului, nu numai soarta sa ca individ. Stilul aparține expunerii istorice, obiective, analitice. În esență, pasajul din *Letopiseț* se caracterizează prin particularități și procedee de expresie absente sau chiar opuse celor din narațiunea lui Xenopol. Mijloacele de exprimare ale istoricului reflectă un alt stadiu de cultură, care a permis filtrarea materialului lingvistic, îmbogățirea lui cu elemente lexicale noi și o evidentă descătușare din formele narațiunii vii și pitorești ale povestitorului popular.

În intervalul de două secole cîte s-au scurs de la epoca lui Brîncoveanu și pînă în pragul secolului al XX-lea, limba literară a înregistrat, pe lîngă

[1] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, VI, Iași, 1896, p. 186—187.

o evoluție cantitativă, materială, și un progres de ordin intern, *calitativ*, vizibil în natura mijloacelor ei. A crescut capacitatea limbii de a exprima adecvat și nuanțat conceptele, într-o formă din care nu personalitatea autorului transpare și se impune pe primul plan, ci ideile generale subordonate unui spirit care privește faptele cu o aparentă detașare, pentru a desprinde din ele semnificația lor mai cuprinzătoare.[1]

Cronicarii sînt istorici la nivelul epocii respective, *în intenția lor*, și povestitori prin mijloacele de realizare literară de care dispunea limba acelei epoci. Ceea ce numim deci limba literară a scrierilor noastre vechi este în general un aspect cultivat al limbii populare, cu unele elemente cărturărești, aspect în care particularitățile ei de expresie cele mai caracteristice își găsesc o manifestare deplină. De aici caracterul natural, sugestiv și pitoresc al povestirii, care produce asupra noastră impresia de prospețime și savoare stilistică. Dar aceste atribute sînt ale graiului vorbit sau ale naratorului, și nu țin de structura limbii literare propriu-zise. Gîndirea cărturarilor noștri vechi este într-o mare măsură o gîndire în termeni concreți, ca și aceea a vorbitorului popular, ca și aceea a lui Creangă, de pildă. De aceea o pagină din *Letopisețul* lui Neculce seamănă mai mult cu una din *Amintirile* lui Creangă decît cu o pagină dintr-un tratat de istorie.

Însemnătatea literară a operei cronicarilor constă în talentul acestora de a fi extras din tezaurul limbii valorile ei specifice și durabile, și de a le fi folosit în spiritul naratorului popular, ceea ce pune asupra scrisului lor amprenta unei individualități stilistice distincte. Încă nedesprinsă din substanța concretă și vie a graiului popular, limba cronicarilor ne apare mai mult ca o formă de expresie a sentimentelor, înrudindu-se prin aceasta mai mult cu limba artistică decît cu limba transparentă, dar și mai convențională, mai „impersonală" a scrierilor istorice și a celor literare. Cronicării sînt, dacă putem spune așa, artiști literari străini de ambiții estetice premeditate. „Valorile literar-artistice s-au ivit în operele cronicarilor — scrie pe bună dreptate Al. Dima — nu prin intenții expresive, ci prin rezultate, prin efecte, dar tocmai de aceea de multe ori ele au devenit remarcabile".[2] Ei au căutat să compenseze neajunsurile unei limbi lipsite de o terminologie adecvată expunerii istorice printr-un material imagistic constrîns să se modeleze potrivit unor necesități, altele decît acelea care le-au dat naștere, și să răspundă funcțiilor cerute de exprimarea literară. Această limbă păstrează urmele celor care au creat-o și au folosit-o în relațiile și îndeletnicirile lor zilnice. În lipsa unui instrument unitar și desprins de semnele psihologiei și ale experiențelor colective, ea și-a îndeplinit rosturile după puterea fiecăruia dintre aceia care o mînuiau.

---

[1] Am ales pentru compararea structurii limbii literare din cele două epoci texte aparținînd scrierilor istorice, și nu prozei artistice, căci în ultima intervine factorul estetic, individual, care diferențiază prin definiție expresia literară. Pentru acest motiv comparația, care ar părea mai firească, a limbii vechi cu limba și stilul lui Bălcescu întîmpină dificultăți din punctul de vedere care ne interesează, căci limba scriitorului muntean este în multe privințe apropiată de cea a cronicarilor, iar stilul avîntat și patetic îl situează pe istoric în rîndul scriitorilor.

[2] Al. Dima, *Probleme de bază ale literaturii noastre vechi*, în „Luceafărul", nr. 3/1963; cf. și Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", Iași (Serie nouă), Secțiunea III (Științe sociale), t. III, 1957, fasc. 1—2, p. 121 și urm.

4. O ultimă observație în legătură cu ceea ce numim expresivitatea limbii române vechi, în comparație cu aceeași noțiune aplicată în limba literară modernă și receptată din unghiul atitudinii stilistice.[1]

Studierea valorilor expresive în cadrul istoriei limbii literare vechi ne impune să ținem seama de specificul limbii literare în raport cu etapele ei ulterioare de dezvoltare. Acest stadiu este calitativ deosebit de cel al perioadelor următoare, în care se constituie sistemul relativ unitar al limbii literare. În fazele vechi ale limbii literare, cînd expresivitatea limbii e difuză și se identifică cu mijloacele de comunicare ale întregii comunități sociale (ceea ce poate crea imaginea unei aparente varietăți lexicale și frazeologice), operația delimitării faptelor stilistice individuale de cele general-populare nu devine relevantă pentru stabilirea deosebirilor între cele două aspecte ale limbii. Studiul valorilor expresive în acest caz poate forma obiectul unei alte cercetări, asociate cu stilistica limbii comune. „Problemele stilistice — observă G. Devoto — au relief acolo unde structurile gramaticale sînt stabile, și invers, ele trec pe al doilea plan cînd sînt în curs de transformare".[2] „Expresivitatea limbii, adaugă același lingvist, este maximă în perioadele de maturitate a evoluției unei limbi, ea este minimă în perioada cînd limba trebuie să aștepte consolidarea normelor ei".[3] Cu alte cuvinte, o dată cu fixarea normelor, faptele de stil se detașează de pe fondul limbii literare unitare și pot fi examinate în ceea ce au ele caracteristic ca elemente individuale în raport cu structura limbii literare.

Afirmația lingvistului italian ni se pare că prezintă un interes teoretic și metodologic particular, în privința raporturilor existente între structura limbii literare vechi și cea dintr-o fază mai înaintată și stabilă — sau relativ stabilă — a istoriei ei. Privite astfel, faptele limbii literare vor putea fi mai ușor deosebite, sub aspectul sistemului de norme, de cele ce aparțin structurii stilistice a limbii populare, care s-au substituit la un moment dat funcțiilor variate ale limbii literare și pe care le-au îndeplinit într-o perioadă cînd acest lucru era o necesitate.

Această latură expresivă a limbii literare, deosebită de la o etapă la alta prin specificul mijloacelor ei lexicale și gramaticale, a fost mai puțin cercetată, dar ea ar trebui să se bucure de atenția lingviștilor, întrucît reprezintă una dintre trăsăturile fundamentale ce explică deosebirile de la un stadiu empiric și popular al limbii populare la o treaptă superioară și cultivată, capabilă să răspundă multiplelor funcții pe care limba literară le îndeplinește în cadrul unei comunități lingvistice naționale mai dezvoltate.

---

[1] Problema la care ne referim a fost discutată pe larg de Stephen Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1964, în capitolul *The Reconstruction of Stylistic Values*, p. 154—173, cu numeroase exemple din literatura franceză. Valorile de acest gen din stilul literaturii române vechi au fost analizate, din perspectiva receptorului situat în planul diacronic al lecturii, de Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, 1972, p. 237—266, pornind de la sugestiile lui Ullmann. Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, București, 1977, reia discuția pe baza unui material variat din literatura română veche și contemporană.

[2] *Nuovi studi di stilistica*, Firenze, 1962, p. 122. Vezi citatul la E. Cîmpeanu, în recenzia la lucrarea menționată, publicată în „Cercetări de lingvistică", XII, 1967, p. 133—136.

[3] *Ibidem.*

EPOCA MODERNĂ

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PROBLEMELE ȘI EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN PERIOADA 1780—1840

CONDIȚIILE ISTORICE ȘI CULTURALE ALE DEZVOLTĂRII ROMÂNEI LITERARE ÎN ACEASTĂ ETAPĂ

Începuturile culturii noastre moderne și, ca parte componentă, ale istoriei limbii române literare moderne trebuie căutate în spiritul luminilor, ca factor ideologic dominant în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Acest spirit înnoitor, în virtutea căruia popoarele trebuiau emancipate prin lumina științei și a învățăturii din starea de ignoranță în care fuseseră ținute de orînduirea feudală, ca și de cea capitalistă care i-a urmat în Apus, a pătruns și în Transilvania și de aici în Principatele române[1]. Ampla și răsunătoarea mișcare născută în Transilvania, de unde și denumirea ei de „Școală Ardeleană", a avut ca punct de plecare condițiile diferite în care se afla această provincie sub stăpînirea Imperiului habsburgic, în sensul că românii erau puși în situație de inferioritate pe plan social, politic și cultural față de celelalte naționalități. Noul curent răspundea unei necesități de prim ordin, aceea de afirmare și demonstrare a ideii de îndreptățire legitimă, din punct de vedere istoric, a poporului român de a i se recunoaște drepturi cu nimic mai prejos decît cele acordate celorlalte naționalități, între altele și dreptul de a se bucura de binefacerile culturii și de răspîndirea ei prin școli în limba națională.

Data care marchează punctul inițial al acestei mișcări este anul 1780, cînd apare la Viena gramatica lui Samuil M i c u și Gheorghe Ș i n c a i, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*[2].

Noua orientare, cu urmări atît de importante pentru istoria, cultura și limba română literară, nu numai din Transilvania, ci și din Țara Românească și Moldova, a fost favorizată de posibilitatea acordată unor tineri ardeleni, după „unirea" unei părți a bisericii ortodoxe române din Transilvania cu Roma, de a studia în colegiile superioare din Roma și din Viena. Reformele promise, cerute cu insistență de românii ardeleni, mai întîi de către Inocențiu M i c u, au dus la înființarea, în 1754, a unei școli românești la Blaj, care avea să devină

---

[1] Pentru detalii, vezi Dumitru G h i ș e, Pompiliu T e o d o r, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972.

[2] Vezi studiul introductiv (*Elementa linguae — la 200 de ani*), semnat de Mircea Z d r e n g h e a la ediția îngrijită, însoțită de traducerea textelor și note de lingvistul clujean, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980, p. V—VIII; cf. și G. I v ă n e s c u, *ILR*, 1980, p. 597 și urm.

în scurt timp, și de-a lungul unui secol și mai bine, un important centru al vieții spirituale din Transilvania. Continuarea studiilor de către bursierii Blajului, trimiși să-și desăvîrșească pregătirea în Apus, i-a pus pe aceștia în contact direct, în bibliotecile din Roma îndeosebi, cu izvoarele istoriei românilor. „Revelația" lor, bazată de data aceasta pe informație, pe care nu au întîrziat s-o facă cunoscută prin scrieri, a fost aceea a originii romane a poporului român și a descendenței românei din latină, „maica" limbii noastre — fapt cunoscut și dinainte prin cronicari, dar care trebuia să dobîndească acum caracter de acțiune largă, consecventă și polemică, sprijinită pe dovezi istorice și lingvistice evidente.

Activitatea științifică pe tărîmul istoriei și al limbii a fost gîndită ca mergînd mînă în mînă cu acțiunea de culturalizare a poporului. Cu timpul și în urma a numeroase eforturi, după ce ideea a cîștigat adeziunea cercurilor mai largi de intelectuali din afara Blajului, școlile românești s-au înmulțit. Au luat ființă gimnazii, „preparandii" etc. la Brașov, Beiuș, Năsăud, Arad, Caransebeș etc., ideea de învățămînt în limba națională fiind una dintre revendicările înscrise la loc de frunte în programul politic al acestei generații. S-au înființat mai tîrziu, prin străduința generoasă a aceleiași intelectualități provenite din popor, și unele școli sătești, pentru funcționarea cărora s-au elaborat ori s-au tradus și tipărit manuale necesare procesului de instruire în limba română. În fruntea acestor inițiative și acțiuni au stat Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, I. Budai-Deleanu și bănățenii Paul Iorgovici și C. Diaconovici-Loga.

„O etapă de regenerare începe pentru întreaga noastră viață intelectuală — scrie Ovid Densusianu — cînd învățații transilvăneni vin să propage prin scrierile lor convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut." Mai departe, același lingvist observă : „Și ceea ce dă caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit aceleași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală".[1]

Această solidaritate intelectuală își avea izvorul, am adăuga noi, în credința nestrămutată într-un ideal național în numele căruia abnegația de o viață întreagă nu era și singurul sacrificiu acceptat de o pleiadă de cărturari cu sentimentul grav al răspunderii istorice și al mîndriei că slujesc o cauză dreaptă, nobilă și sacră a tuturor românilor.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea apar în țările române cele dintîi semne ale modernizării vieții social-politice și economice. Împrejurări externe favorabile (pacea de la Kuciuk-Kainargi, 1774) înlesnesc dezvoltarea comerțului, fapt ce atrage după sine extinderea producției meșteșugărești și creșterea volumului de mărfuri pe piața internă și externă, iar prin aceasta se creează condițiile acumulării de capitaluri, făcîndu-se astfel cei dintîi pași spre perioada capitalistă. În aceste împrejurări, la începutul veacului trecut are loc un proces de cristalizare treptată a relațiilor de producție capitaliste, iar revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821) marchează trecerea spre epoca modernă a istoriei poporului român. Progresul economico-social a avut, în chip firesc, efecte pozitive și asupra dezvoltării culturii. Se înmulțesc școlile în limba română, se editează manuale, se traduc lucrări din cele mai diverse ramuri ale științei,

[1] Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, București, 1920, p. 1.

iar prin cîțiva poeți și scriitori (Ienăchiță Văcărescu, Iancu Văcărescu, Costache Conachi, Dinicu Golescu etc.) începe a se închega și o literatură cultă în limba națională.

Remarcabilă, prin consecințele ce le va avea și asupra dezvoltării limbii literare, este tendința de laicizare a întregii culturi românești scrise.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

1. Importanța activității reprezentanților Școlii Ardelene pentru cultura și filologia română

Elogiind activitatea învățaților Școlii ardelene, Lucian Blaga observa că aceștia se simțeau „chemați să împlinească năvalnic ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pîrghia ca să înalțe la nivelul de lumină al secolului un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume întreagă a spiritului trebuia clădită la repezeală, ca să răscumpere istoria pierdută"[1]. Chiar dacă, prin coordonatele sale de bază, această mișcare culturală pare un reflex al iluminismului european, „prin rădăcinile pătrunse adînc în trecut pînă la primele manifestări ale ideii de neam, prin preluarea făcliei de lumină din mîna înaintașilor și, mai ales, prin consecințele profunde asupra consolidării națiunii române, Școala Ardeleană rămîne un fenomen cu adevărat românesc"[2].

În Transilvania, renașterea culturală trebuia împlinită fără zăbavă, pentru că aspra și îndelungata oprimare națională și socială avusese consecințe nefaste asupra evoluției culturii spirituale a românilor de aici. Dăruindu-se luptei pentru emanciparea națională a poporului român din Transilvania, învățații transilvăneni din această epocă și-au căutat armele în vastul domeniu, prea puțin explorat pînă atunci, al istoriei limbii și poporului român. De aceea, aproape întreaga lor activitate are ca obiect fundamental demonstrarea originii latine a limbii române, precum și argumentarea continuității noastre în Dacia. În aceste condiții era firesc ca și efortul depus de ei pentru cultivarea limbii române literare să poarte aceeași marcă.[3]

Între cei dintîi și totodată cei mai de seamă reprezentanți ai acestui curent novator, care a introdus spiritul modern în știința și cultura noastră, se numără, fără îndoială, toți acei cărturari români din Transilvania care, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, s-au străduit, în pofida unor imense greutăți, să asigure emanciparea culturală și socială a românilor transilvăneni. Alături de numele bine cunoscute ale corifeilor Școlii Ardelene: S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior și I. Budai-Deleanu, se cuvine să amintim aici și cîteva nume mai puțin ilustre, dar foarte importante pentru istoria culturii și mai ales a filologiei românești, cum sînt: P. Iorgo-

---

[1] L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Ed. Științifică, 1966, p. 129.

[2] A. Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, București, Ed. Științifică, 1971, p. 7.

[3] În cele ce urmează nu vom face o analiză detaliată a întregii activități culturale și filologice a reprezentanților Școlii ardelene — există numeroase lucrări consacrate acestui subiect —, ci ne vom strădui să desprindem din scrierile lor doar contribuția teoretică și practică pe care aceștia au adus-o la dezvoltarea și modernizarea limbii române literare.

vici, R. Tempea, I. Molnar-Piuariu, C. Diaconovici-Loga, V. Colosi, Al. Teodori, I. Teodorovici, I. Corneli ș.a.[1]

Unul dintre obiectivele fundamentale spre care și-au îndreptat atenția reprezentanții Școlii Ardelene a fost emanciparea culturală a tuturor românilor. Acest deziderat se putea înfăptui atunci mai ales prin intermediul școlii și al cărților scrise în limba română. Fără îndoială că traducerile de tot felul, precum și redactarea scrierilor originale reclamau crearea unui instrument de comunicare perfecționat, capabil să exprime limpede și cuprinzător mulțimea de idei, sentimente și cunoștințe pe care acești intelectuali entuziaști voiau să le transmită celor de un neam cu ei. De aceea, primii noștri filologi au încercat, și în bună parte au reușit, să dea un curs nou dezvoltării limbii române literare. Fiind posesorii unor temeinice cunoștințe filologice, reprezentanții Școlii Ardelene și-au pus, pentru prima dată în mod deliberat, problema creării limbii literare. Astfel, ei și-au dat seama de faptul că modernizarea limbii române literare nu se poate face în afara contactului cu limba latină și cu limbile romanice „surori". Pentru aceasta trebuia să se înlocuiască mai întîi alfabetul chirilic, „haină împrumutată și rău adaptată limbii române"[2], mai ales că în vremea aceea se slujeau de alfabetul latin majoritatea popoarelor europene, chiar și cele care nu vorbeau limbi neolatine. Așadar, trebuiau elaborate principiile ortografice menite să faciliteze introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române și, în același timp, să favorizeze unificarea limbii literare din punct de vedere fonetic.[3] Dar unificarea limbii se realizează deplin abia atunci cînd vorbitorii respectă și un anumit număr de reguli morfologice și sintactice. Pentru stabilirea acestor norme trebuiau scrise gramatici. Or, cum bine știm, una dintre preocupările de căpetenie ale reprezentanților Școlii Ardelene a fost alcătuirea lucrărilor de acest fel. Alături de gramatici, un rol fundamental în procesul de formare și îmbogățire a limbilor literare îl au dicționarele. Aceste lucrări pun la îndemîna tuturor un material lexical bogat, dau indicații cu privire la scrierea și pronunțarea cuvintelor înregistrate, dar mai ales consemnează multiplele sensuri pe care le pot avea termenii respectivi, sinonimele acestora și cuvintele mai puțin uzuale. Cum vom vedea mai departe, tot Școlii Ardelene îi datorăm și elaborarea științifică a celor dintîi dicționare românești.

Una dintre problemele fundamentale ale oricărei limbi literare este sporirea vocabularului cu termeni și sensuri noi. Introducerea și adaptarea neologis-

---

[1] În afara studiilor citate în acest capitol, mai amintim cîteva lucrări consacrate Școlii ardelene : Ov. Densusianu, *Școala latinistă în limba și literatura română. Originea, tendințe și influența ei*, București, 1900 (studiu reprodus și în *Opere*, *I*, București, 1968, p. 157—172) ; S. Pușcariu, *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în RF, IV (1937), nr. 5, 296—323 (v. și versiunea franceză a acestui studiu : *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, București, 1938) ; G. Istrate, *Școala ardeleană și rolul ei în dezvoltarea limbii române literare*, în *Limba română literară. Studii și articole*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 33—43 ; *ILRL*, ed. a II-a, p. 447—497 ; V. Grecu, *Școala ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, Ed. Facla, 1973.

[2] Vezi Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Ed. Academiei, 1956, p. 15.

[3] Este de fapt lesne de înțeles că nici o limbă literară nu se poate unifica din punct de vedere fonetic atîta vreme cît cei care o vorbesc și o scriu nu sînt constrînși să respecte norme ortografice și ortoepice precise.

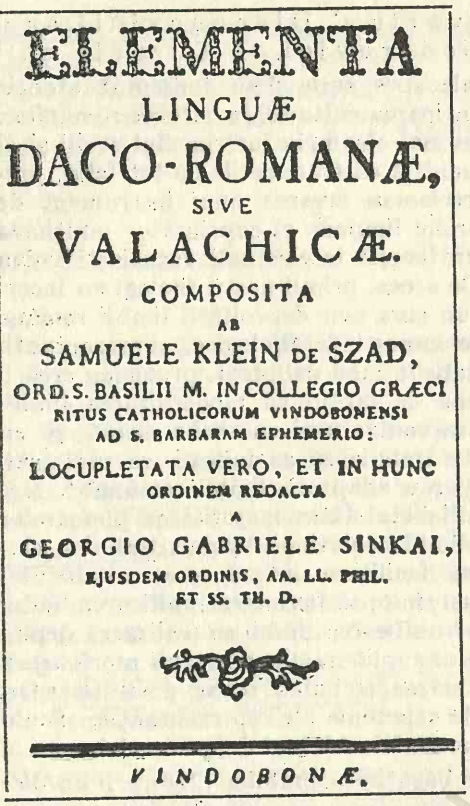
ELEMENTA
LINGUÆ
DACO-ROMANÆ,
SIVE
VALACHICÆ.
COMPOSITA
AB
SAMUELE KLEIN DE SZAD,
ORD. S. BASILII M. IN COLLEGIO GRÆCI
RITUS CATHOLICORUM VINDOBONENSI
AD S. BARBARAM EPHEMERIO:
LOCUPLETATA VERO, ET IN HUNC
ORDINEM REDACTA
A
GEORGIO GABRIELE SINKAI,
EJUSDEM ORDINIS, AA. LL. PHIL.
ET SS. TH. D.
VINDOBONÆ.

S. Micu — Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780. Foaia de titlu.

melor, mai ales în epoca de formare a limbilor culte, este o întreprindere complexă şi anevoioasă. Învăţaţii Şcolii Ardelene au arătat şi aici drumul pe care trebuia să-l străbată limba română. Totodată, ei s-au străduit să creeze o terminologie ştiinţifică adecvată cerinţelor momentului istoric respectiv.

În sfîrşit, trebuie să arătăm că aceşti pionieri ai culturii româneşti au avut în vedere şi aspectul estetic al limbii. Ei au văzut în limbă nu numai un instrument de cultură în general, ci şi un mijloc al exprimării artistice. Încercările unora dintre ei, în special ale lui I. Budai-Deleanu, de a crea şi dezvolta limbajul nostru poetic marchează începuturile încununate de succes ale limbii poetice româneşti.

2. Observaţii generale cu privire la limba română literară

Acţiunea conştientă întreprinsă de filologii Şcolii Ardelene pentru unificarea şi prelucrarea limbii române literare poate fi urmărită în cele mai multe dintre scrierile acestora. Astfel, Gh. Şincai, în prefaţa primei gramatici româneşti tipărite, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780), arată că „unicul scop al acestei lucrări este perfecţionarea limbii materne". Acelaşi învăţat spunea, în *Cuvînt înainte* la *Catehismul cel mare cu întrebări şi respunsuri* (Blaj, 1783) : „.... m-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele şi vorbele cele tocma româneşti, nici cum se nu me abat şi depărtez, ci se le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc româneşte decît pre altele ; precum am şi făcut, nu pentru altă ceva, fără numai ca prin normă, prin carea, după prea înaltă voe a chesaro-crăescului măiestat trăbue se se îndrepte toţi oamenii, se se îndrepte şi se se sporească şi limba noastră, precum şi a altor neamuri" [1].

S. Micu constata în prefaţa *Bibliei* tipărite la Blaj, în 1795, că *Biblia* de la Bucureşti (1688) a fost tipărită „cu foarte şi încurcată aşezare şi întocmire a graiului românesc şi mult osibit de vorba cea de acum obicinuită şi mai ales de graiul şi de stilul cel din cărţile bisericeşti" [2]. Reiese de aici că S. Micu a sesizat evoluţia limbii româneşti în secolul scurs de la tipărirea *Bibliei* de la Bucureşti şi tocmai de aceea îşi propune să dea o nouă tălmăcire textului sacru, în care să fixeze noua fizionomie a limbii culte.

[1] Vezi *Cuvint înainte* la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783), în *Şcoala Ardeleană*, I, 1970, p. 75.
[2] *Biblia*, Blaj, 1795, p. 1.

Pentru Maior distingea și el varianta literară de cea populară a limbii, dar se referea la limba latină, nu la română.

Cea mai prețioasă constatare teoretică privitoare la limba literară o face însă I. Budai-Deleanu, în *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*. Aici filologul transilvănean ne dă cea dintîi definiție a limbii literare, afirmînd că : „... vorba sau limba muselor nu este altă fără limba întru care să învață științele. Această limbă se află la toate neamurile politicite (civilizate, *n.n.*) la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceiași limbă a norodului de obște, numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce să află la limba de obște a gloatei, cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regule gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu să află la vorba de obște" [1].

3. Problemele de ortografie și ortoepie în discuția reprezentanților Școlii Ardelene

Filologi autentici, buni cunoscători ai istoriei limbii române, reprezentanții Școlii Ardelene și-au propus să elaboreze un sistem ortografic românesc, bazat pe principiul etimologic. În felul acesta ei sperau să apropie, pînă la identificare, limba română scrisă de cea latină.

Prima încercare de a pune în practică acest punct de vedere o găsim în *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, tipărită cu alfabet latin de Samuil Micu, la Viena, în 1779. La sfîrșitul acestei cărți, Micu indică alfabetul utilizat (identic cu cel latin) și dă unele explicații ortografice [2].

Un sistem ortografic cu litere latine bazat tot pe criteriul etimologic, dar pe larg explicat și argumentat, găsim în prima gramatică tipărită a limbii române, citată mai înainte : *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Ortografia propusă de S. Micu și Gh. Șincai în această gramatică era menită să asigure o haină cît mai „latinească" limbii române și cerea din partea celor care s-ar fi încumetat s-o utilizeze serioase cunoștințe de fonetică istorică [3].

---

[1] I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, 1970, p. 132.

[2] Vezi E. Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 205.

[3] În linii mari, sistemul ortografic propus în *Elementa* era următorul :
a este notat prin *á (cáp, nás)* și *aa (câpraa)* ;
ă este notat prin *a* sau *e (caldáre, seplamana)* ;
î este notat prin *i*, cînd se află în poziție inițială și este urmat de *-mb, -mp, -n (imperat)* ;
e sau *a*, cînd se află în interiorul cuvîntului, tot în poziție nazală *(fen, camp, pane)* ; *â*, în alte cazuri *(târg)* ;
e este notat prin *ë*, cînd se află în poziție nazală *(vënen* „venin") ;
i este notat prin *e*, cînd e urmat de *-nt* sau *-n (cuvente, dente)* ;
u este notat prin *o*, cînd este urmat de sunetele *-mb, -mp, -n (bombac, monte, compar)* sau cînd este neaccentuat, dar numai în cuvintele de origine latină *(rogacione)* ;
oa este notat prin *o (porta, sorte)* ;
ea și *ia* sînt notați prin *e (ferestra, epa, herba* „iarbă") ;
ĕ și *ĝ* sînt notați prin *c* și *g* urmați de *e, i (cruce, cine, fugi, legi)* ;
k, g (+*e, i*) sînt notați prin *cl* și *gl (cláue* „cheie", *gláția* „gheață") ;
c (+*a, o, u, i, ă*) e notat *qv (qvále, qvand)* ;

Fără îndoială că un astfel de sistem de scriere era aproape impracticabil pentru cei care nu cunoșteau latina. Probabil că acest lucru a fost sesizat și de Gh. Șincai, de vreme ce în a doua ediție a gramaticii (pe care o tipărește la Buda, în 1805, fără să menționeze și numele lui S. Micu) se simte obligat să facă unele concesii principiului fonetic. Astfel, pentru *î* se propun semnele *â, ê, î (mâna, âsezemênt, rîu)*; *o̯a* se scrie ca azi *(foarfeci)*; la fel și diftongul *i̯a (iapa, iarba)*; *i̯* e notat, de asemenea, ca în ortografia actuală *(muiere, teiu, iei* etc.). Uneori *i* și *u* în poziție nazală se scriu după cum se pronunță *(cuvinte, minte, mine, sine, fiind, bun)*; *pl, mn, z* rămîn neschimbate *(pumn, laple, orz)*; unele consoane geminate sînt reduse la una singură *(cáál, mireasa)*; pentru *ș* se recomandă semnul ʃ (+*i*) (*u* ʃ *ia* "ușă), oclusivele palatale *k', g'* sînt notate ca în ortografia actuală *(chi, ghi)*[1]; *h* inițial este suprimat *(oameni)*; la fel și *u* intervocalic *(laudáám, laudái* etc.).[2]

Ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene au susținut, de asemenea, ideea înlocuirii alfabetului chirilic cu alfabet latin. Așadar, încercările întreprinse în vederea realizării acestui scop își pierd caracterul singular și accidental de pînă atunci, transformîndu-se într-o acțiune organizată, cu largă rezonanță între români. Toți filologii transilvăneni de la începutul veacului al XIX-lea au susținut principiul etimologic în ortografie, pentru că acesta se potrivea cu programul lor social-politic și cultural. Nimic nu ar fi putut da o înfățișare mai unitară și mai convingător latină limbii române decît un sistem ortografic etimologizant. Dar adoptarea scrierii etimologice ar mai fi avut o consecință foarte importantă: integrarea mai rapidă a culturii noastre în cea romanică. Totodată, deprinderea acestui sistem ortografic implica o bună cunoaștere a limbii latine și, desigur, a gramaticii istorice românești, ceea ce i-ar fi obligat pe intelectualii noștri să se orienteze mai grabnic spre cultura latino-romanică.

---

i e notat *li*, cînd e urmat sau precedat de o vocală: *muliere* „muiere", *filiu, eli* „ei");
l, n, r și *s* apar adesea geminați *(válle, cauall, ann, folossilore)*;
r e notat prin *l'*, cînd este intervocalic *(mol'a, angel')*;
ș este notat prin *s* (+*i*) *(si, resina* „rășină", *rusine)*;
ț este notat prin *ç (façie* „față, *glaçie* „gheață") sau *ti (tiene, tie, toti)*, în funcție de sunetul latin din care provine;
z este notat prin *d* (+*i*) *(dieu, dice)*;
pt este notat prin *ct (lácte)*;
mn este notat prin *gn (pugn)*;
mi este notat uneori tot prin *gn (gnell* „miel");
șt (+*e, i*) e notat prin *sc (crescere)* sau *st* (+*i*) *(esti)*.
Cei doi autori mai folosesc și unele semne fără valoare fonetică, cum sînt: *u* intervocalic *(boui, laudauam, cantáui)* și *h* inițial *(hom, horă* „oră", *hoste* „oaste") (vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 452).

[1] Deci nu P. Maior a introdus în ortografia românească sistemul italian de notare a oclusivelor palatale, așa cum afirmă D. Macrea în *Lingviști și filologi români*, 1959, p. 65, ci Gh. Șincai. Se pare, însă, că unele dintre aceste concesii făcute principiului fonetic aparțin lui S. Micu, pentru că în ediția a II-a a *Cărții de rogacioni*, apărută la Sibiu, în 1801, sub titlul *Acathist sáu carte cu múlte rugatsúni pentru evlávieа fiesteqvarui creștin*, „el introduce diftongul *oa*, în locul lui *ó* (*noastre*, nu *nóstre!*), renunță, în general, la consoanele duble și recomandă să se scrie *an*, nu *ann*; le păstrează doar acolo unde este nevoie, ca, prin ajutorul lor, să atragă atenția asupra pronunțării vocalei precedente: *pannura* (=*pănură*), *vennin* (nu *vănin!*), *inn* (nu *in!*). Sînt introduse semne speciale pentru *ș* (=schi) și *ț* (=tzi)" (G. Istrate, *Limba română literară*, București, 1970, p. 49).

[2] Vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 452—453.

Așa se face că aproape toți învățații transilvăneni (I. Budai-Deleanu, P. Maior, I. Molnar-Piuariu, I. Bob, Ștefan Crișan, I. Teodorovici, C. Diaconovici-Loga, V. Pop, P. Vasici, A. T. Laurian, T. Cipariu, G. Barițiu, G. Munteanu etc.) au propus și au susținut în exclusivitate sisteme ortografice mai mult sau mai puțin etimologice. Dintre aceștia, P. Maior a fost unul dintre cei dintîi care s-au ocupat în mod special de ortografie și a tipărit chiar o lucrare în acest sens: *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi*, apărută la Buda, în 1819 (reprodusă apoi și în *Lexiconul de la Buda*, 1825). Aici, cu toate că propune o ortografie etimologică, P. Maior admite și alte grafii, adoptînd sistemul italian de scriere a consoanelor africate: *ci* (*ce*), *gi* (*ge*) și utilizînd, pentru prima dată, semnele *ș* și *ț*, păstrate și în ortografia actuală.

Mai trebuie să menționăm că, deși au luptat consecvent pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, primii reprezentanți ai Școlii Ardelene și-au tipărit cele mai importante opere tot cu vechiul alfabet, pentru că voiau să se facă înțeleși de către toți românii și pentru că și-au dat seama că vremea reformei ortografice totale nu sosise încă. Totuși, de la 1800 încolo apar numeroase cărți scrise ori tipărite cu alfabet latin, mai ales în Transilvania, prin care ideea abandonării scrierii chirilice în favoarea celei latine a cîștigat un loc sigur și definitiv în conștiința intelectualilor români din prima jumătate a veacului al XIX-lea, și chiar în cercuri mai largi.

Nici pentru scrierea cu litere chirilice nu se elaborează, pînă la începutul secolului al XIX-lea, o ortografie științifică, bazată pe principiul morfologic și fonetic.[1] În plus, la acea dată nici tradiția ortografică impusă prin scrierile românești din secolele anterioare nu mai corespundea realității fonetice. De aceea, pe la 1800 constatăm existența unui adevărat haos și în scrierea cu semne chirilice. Acest lucru îl observase C. Diaconovici-Loga, care, în prefața scrierii sale *Orthografia sau dreapta scrisoare* ... (Buda, 1818), arată că s-a îndemnat a publica această carte: „văzînd cum că pentru lipsa ortografiei, cîți scriptori pînă acum au typărit vreo carte românească, întru atîtea feliuri, după care cum s-au priceput au luat a scrie, mulți cu destule sminte“[2]. În lucrarea pomenită mai sus (reprodusă și în *Gramatica românească*, tipărită de același autor la Buda, în 1822), se dau numeroase reguli de utilizare corectă a slovelor chirilice. Sistemul ortografic propus de C. Diaconovici-Loga este însă destul de complicat pentru că menține încă, datorită tradiției, numeroase semne inutile pentru scrierea limbii române. În plus, dascălul arădean face și cîteva concesii principiului etimologic, scriind романїа, се се дѹкъ etc.

4. Încercări de normare a limbii literare. Alcătuirea celor dintîi gramatici și dicționare științifice ale limbii române

Filologii transilvăneni ne-au lăsat și cîteva gramatici, dintre care unele au văzut lumina tiparului în vremea cînd au fost scrise. Între acestea, locul cel mai de seamă, din punct de vedere cronologic, îl ocupă aceeași *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Deși e scrisă în limba latină, doar exemplele sînt românești, lucrarea este deosebit de importantă pentru că e cea dintîi gramatică românească tipărită. (Cele două scrieri similare datorate lui D. Eustatievici Brașoveanul și călugărului Macarie, alcătuite

[1] Încercarea lui Ienăchiță Văcărescu de a simplifica alfabetul româno-chirilic și de a stabili unele reguli ortografice a rămas fără ecou.

[2] C. Diaconovici-Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare*, Buda, 1818, în *Școala ardeleană*, III, 1970, p. 19.

pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, au rămas în manuscris [1].) Dar, așa cum afirma acad. Iorgu Iordan: „pe lîngă faptul că este prima gramatică tipărită a limbii noastre, ea are meritul de a fi servit multor străini, cunoscători ai limbii latine, să învețe românește și mai ales să-și dea seama de originea latină a limbii române. Printre aceștia, unul, și anume Friedrich Diez, întemeietorul filologiei romanice ca disciplină cu adevărat științifică, avea s-o consacre, peste ceva mai mult de jumătate de secol (1836), cînd publică primul volum al *Gramaticii limbilor romanice*, ca un idiom romanic, egal îndreptățit în ochii specialiștilor cu italiana, franceza, spaniola etc." [2]

În *Elementa* găsim formulate, pentru prima dată în mod sistematic, cele mai importante legi fonetice ale limbii române. Gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai are o importanță deosebită și pentru formarea terminologiei gramaticale românești. Utilizînd terminologia și clasificările gramaticilor latinești, mai potrivite și mai conforme cu structura limbii române, cei doi autori au făcut un însemnat pas înainte față de predecesorii lor, care foloseră o terminologie slavonă greoaie și o clasificare complicată. Lucrarea cuprinde patru capitole: I. *Ortografia*, II. *Etimologia*, III. *Sintaxa*, IV. *Formarea cuvintelor*, iar la sfîrșit se dă un mic *glosar român-latin* și cîteva dialoguri. În primul capitol sînt expuse principiile ortografiei etimologice latinizante. În al doilea, *Etimologia* (=morfologia), se fac numeroase constatări juste, cum sînt cele privitoare la declinarea articulată, despre care se spune că numai articolul devenit parte integrantă a cuvîntului se declină, se adoptă forma populară a indicativului prezent de la verbul *a fi*: *eu sent* (=sînt), *noi sentem* (=sîntem) etc., și nu forma latinizantă (*sunt*, *suntem* etc.). De multe ori sînt înregistrate forme morfologice paralele: populare și literare (*voi fi — oi fi*, *vei fi — ei fi* etc.). Vrînd să dovedească însă că structura gramaticală a limbii române se confundă cu cea a limbii latine, ei susțin că nu avem decît două genuri: feminin și masculin, și nu țin seama de reducerea cazurilor în română, încercînd să găsească forme pentru ablativ, cu toate că acest caz dispăruse încă în epoca preromanică. Disting, de asemenea, forme de viitor pentru imperativ, infinitiv și participiu.

În capitolul de sintaxă, foarte redus de altfel, ei identifică sintaxa verbului românesc cu sintaxa verbului latinesc, ceea ce este, de asemenea, o exagerare. Dar și aici se dau numeroase reguli judicioase, cum sînt: formarea acuzativului cu prepoziția *pre*, regimul anumitor verbe, cînd și cum trebuie folosit articolul etc. Lăsînd la o parte greșelile, inerente pentru vremea în care a fost elaborată această lucrare, trebuie să reținem că, prin ceea ce are ea valabil, prima gramatică românească tipărită a adus o contribuție reală la fixarea celor dintîi norme ale limbii române literare moderne.

Exemplul lui S. Micu și Gh. Șincai a fost urmat, la scurtă vreme, de alți învățați români, care s-au străduit să elaboreze și să tipărească gramatici românești destinate mai ales școlarilor. Astfel, doctorul I. Molnar-Piuariu, pornind de la *Elementa* lui S. Micu și Gh. Șincai, alcătuiește o gramatică românească în limba germană, *Deutsch — walachische Sprachlehre*,

---

[1] *Gramatica românească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul a fost tipărită pentru prima dată abia în anul 1969, de către N. A. Ursu.

[2] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 751. W. Bahner afirmă însă că Fr. Diez nu face nici o referință la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, în lucrarea sa amintind, în schimb, că a folosit gramaticile scrise de Sulzer, Molnar, Clemens, Alexi, Vaillant, Blazewicz și Isser (v. W. Bahner, *Das Sprach- und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1870*, Berlin, 1967, p. 42).

ÔБСЕРВАЦІЙ
де
ЛИМБА РУМѢНѢСКЪ
прин
ПАУЛ ІОРГОВИЧ
фѣкуте.

Ѫ БУДА
Сау тѷпърит ла Кръѧска Ѵниверсит-
тъцїи Тѷпографїе.

Paul I o r g o v i c i. *Observaţii de limba rumănească*, Buda, 1799. Foaia de titlu.

(34)
СЕКЦІЯ II.
ЁКСЕМПЛУРИЛЕ.

Номинелор ши ворбелор Романесчй, а кърора редечина е ѫн лимба чѣ Латинѣскъ, деунде ной Румънїй акум ле ѫнтребуинцем суб ѡциръ мутатъ пронунціе: ашиждерѣ ши номинелор ши ворбелор челор деривате дин ачелаш номине, ши дин ачелаш ворбе, допъ моду лимбїй де редечинъ чей Латинесчй: чи дин редечина ворбелор ностре допъ пропріетатѣ лимби, ши а пронунцїи ностре; прин пуцинѣ скимбаре а литерелор, каре ѫн ворба де редечине, допъ регулеле Грамматикей ностре ши аша се скимбъ. Ла каре се кувине а счи.

I. Тоте номинеле Романесчй челе че вин дин лимба веке Романѣскъ, ши сунт а 3ле Деклинаціе, се пронунціе ѫн лимба ностръ ѫн казу номинативу, ка
ѫн

Paul I o r g o v i c i. *Observaţii de limba rumănească*, Buda, 1799, p. 34.

apărută la Viena, în 1788. R. T e m p e a publică la Sibiu, în 1797, o *Gramatică românească*, în care sesizăm influenţa cărţii lui Ienăchiţă V ă c ă r e s c u, *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor gramaticii rumâneşti* (apărută la Rîmnic, cu zece ani mai înainte), dar şi a gramaticii lui S. M i c u şi Gh. Ş i n c a i. Lucrarea nu are o valoare ştiinţifică deosebită, însă autorul ei se dovedeşte a fi unul dintre cei dintîi filologi români care au încercat să creeze o terminologie gramaticală românească, pornind mai ales de la cea latină.

În 1799, apare, la Buda, cartea bănăţeanului P. I o r g o v i c i, *Observaţii de limba rumănească*, care nu este, de fapt, o gramatică, deşi are caracter normativ, ci este prima lucrare importantă de lexicologie a limbii române. Unele dintre afirmaţiile autorului privesc direct limba literară şi surprind prin justeţea lor. Astfel, P. I o r g o v i c i îşi dă seama că limba română „are lipse de îndreptare şi de înmulţire ; aceasta se poate face de vom aduce-o numai la regule fixe“[1]. El constată diferenţa dintre vorbirea oamenilor instruiţi şi a celor neinstruiţi, şi încuviinţează crearea limbajului savant, însă precizează că învăţatul care scrie pentru publicul larg „trebuie să întrebuinţeze aşa cuvin-

[1] P. I o r g o v i c i, *Observaţii de limba rumănească*, Buda, 1799, p. 72—73.

tele cu care vorbind să-l înțeleagă aceia pentru care scrie“ [1]. Cartea sa cuprinde și alte idei interesante privitoare la studiul limbii în general și al limbii române în special (de pildă, el propune cîteva soluții judicioase de îmbogățire a lexicului românesc prin mijloace interne, pe care le ilustrează cu numeroase exemple), care l-au entuziasmat pe I. Heliade Rădulescu, făcîndu-l să exclame în prefața gramaticii sale din 1828: „Vrednice de toată lauda sînt sfaturile pentru cum să se îndrepteze limba rumânească ale D. Iorgovici, tipărite la Buda în veacul trecut“ [2]. În semn de omagiu, Heliade retipărește lucrarea lui P. Iorgovici în *„Curierul de ambe sexe“*, din 1838—1840.

Alt bănățean, C. Diaconovici-Loga, tipărește, în 1822, tot la Buda, o *Gramatică romanească pentru îndreptarea tinerilor*. După cum se vede și din titlu, lucrarea era destinată mai ales școlarilor, pentru că autorul vedea în școală principala instituție prin intermediul căreia puteau fi răspîndite și impuse normele rostirii și scrierii corecte. Cartea cuprinde cinci părți: 1. Orthoepia sau grăirea dreaptă; 2. Orthografia sau scrierea dreaptă; 3. Etymologhia sau deducerea cuvintelor; 4. Sintaxa (Alcătuirea cuvintelor); 5. Prosodia sau măsura tonului.

Regulile ortoepice și ortografice, precum și normele morfologice și sintactice propuse de C. Diaconovici-Loga sînt, în general, judicioase și vădesc orientarea autorului mai ales spre formele ce s-au impus mai tîrziu ca norme ale limbii literare moderne. Astfel, în domeniul foneticii, el propune ca unică formă corectă rostirea cu *j* în locul lui *ğ*, în cuvintele de tipul *joc, județ* etc., dar atrage atenția asupra faptului că înlocuirea africatei prepalatale cu fricativa corespunzătoare, conform pronunției din graiul crișean, este incorectă și trebuie evitată. Palatalizarea labialelor este ocolită cu grijă, iar în locul africatei dentale sonore, *dz*, obișnuită în limba veche și în unele subdialecte dacoromâne, este preferată fricativa sonoră *z*. Velarizarea vocalelor anterioare *e, i* după consoanele dure (*ș, j, s, z, ț, r*) este, de asemenea, respinsă, ba chiar, datorită unei tendințe latinizante, *ă* și *î* sînt înlocuiți, uneori, cu *i*, și *e*, acolo unde limba literară actuală îi păstrează: *învețetură, chepetenie* etc. Totuși, C. Diaconovici-Loga a fost un latinist moderat, de aceea el n-a încercat să elimine din rostirea literară sunetele *ă* și *î*, cu toate că în gramatica sa nu pierde prilejul de a spune despre ele că „au ton tîmp și nefiresc“ [3]. În cuvîntul *român* și derivatele sale, *î* este înlocuit peste tot cu *a*. În general însă, modificările fonetice în spirit latinist propuse de C. Diaconovici-Loga sînt rare și nesupărătoare.

Fonetismele regionale de tip bănățean sînt acceptate ca norme de rostire literară numai atunci cînd lasă impresia că se apropie de forma existentă în latină, cum ar fi, de pildă, în *tinăr, spuni* „spui“, *petroni* „pietroi“ etc.

Însușindu-și, în bună parte, ideile lui P. Iorgovici, învățatul profesor arădean propune și numeroase reguli morfologice, menite să asigure o mai mare claritate și precizie structurii gramaticale românești. Astfel, C. Diaconovici-Loga adoptă formele diferențiate ale articolului genitival: *al, a, ai, ale*, indică formele cazuale exacte, atît pentru articolul hotărît, cît și pentru substantive, pronume și adjective. În toate situațiile este recomandată formarea acuzativului cu *pre* (*pre pîne, pre rău, pre mine* etc.), iar pentru pronumele demonstrativ sînt recomandate mai ales formele: *această, acest, acel*, cu toate că sînt înregistrate și formele regionale: *cest, est, ast*. Se cuvine a fi

---

[1] P. Iorgovici, *Observații de limbă rumânească*, Buda, 1799, p. 76.

[2] I. Eliad, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. XXXII, notă.

[3] C. Diaconovici-Loga, *op. cit.*, 1822, p. 6.

semnalat faptul că, înaintea lui Heliade, C. Diaconovici-Loga încearcă să impună forma cu *-u* la pers. a III-a pl. a imperfectului indicativ, dar numai pentru verbele auxiliare (*el era — ei erau*; *el voia — ei voiau*; *el vrea — ei vreau*), pentru că la verbele regulate păstrează forma nediferențiată: *el lăuda — ei lăuda* etc [1]. De asemenea, el recomandă ca fiind mai corecte formele neiotacizate ale verbelor *a auzi, a vedea* etc., care s-au impus în limba literară din Principate abia la sfîrșitul veacului trecut. Prepozițiile *de, din, după* apar ca în limba actuală, iar referitor la prepoziția *pe*, deși se recomandă forma veche *pre*, constatăm că, atunci cînd intră în alcătuirea adverbelor, e notată ca în exprimarea literară de azi: *pe ici, pe colo, pe de laturi* etc.

Și în domeniul morfologiei, formele latinizate sînt sporadice și nu apar aproape niciodată singure, ci sînt însoțite de formele populare sau de cele care s-au impus mai tîrziu în limba literară. Astfel, C. Diaconovici-Loga încearcă să stabilească forme de ablativ pentru substantive, adjective, pronume și articol, nu sesizează existența genului neutru, propune formele *leau, leai, lea* pentru *iau, iei, ia*, pe care însă nu uită să le pună alături, recomandă pe *formos* în locul lui *frumos* și distinge, după model latin, grupa verbelor deponente. Aceleiași tendințe latiniste i se pot datora și formele neiotacizate ale verbelor *a vedea, a auzi* etc. Trebuie să amintim însă că toate particularitățile morfologice care atestă orientarea latinistă a lui C. Diaconovici-Loga se găsesc, alături de multe altele, și în *Gramatica românească* a lui R. Tempea, după care autorul bănățean s-a orientat adesea.

Faptele de limbă populară apar mai frecvent în acest capitol al gramaticii lui C. Diaconovici-Loga, dar aproape întotdeauna se află înșirate după cele care au devenit literare. Cele mai numeroase particularități regionale pot fi întîlnite în flexiunea verbală. Iată cîteva exemple: formele de mai mult ca perfect perifrastic, de tipul *am fost auzit* „auzisem", stau alături de cele sintetice; verbul auxiliar *a fi* are forme variabile, după persoane, la perfectul conjunctivului: *să fiu cugetat, să fi cugetat, să fie cugetat, să fim cugetat, să fiți cugetați, să fie cugetați*, iar pentru condiționalul trecut se recomandă și o formă alcătuită din imperfectul verbului *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat: *eu vreau bate, să vrem bate* etc., ca în limba veche și ca în unele graiuri regionale [2].

După cum se poate vedea din cele expuse mai sus, C. Diaconovici-Loga a anticipat cu cîțiva ani multe dintre reformele propuse de Heliade Rădulescu și poate că rolul pe care l-a jucat gramatica sa în complexul proces de impunere a normelor limbii române literare moderne, cel puțin în Transilvania și Banat, este asemănător cu cel pe care l-a avut gramatica lui Heliade Rădulescu în Muntenia și Moldova. Tipărită în multe exemplare și într-o vreme cînd lucrările de acest fel, scrise în limba română, erau încă foarte rare (abia văzuseră lumina tiparului gramaticile lui Ienăchiță Văcărescu, R. Tempea și *Observațiile de limba rumănească* ale lui P. Iorgovici), beneficiind și de autoritatea științifică și administrativă a autorului său, cartea lui C. Diaconovici-Loga a fost citită și învățată de numeroase generații de școlari, nu numai din Banat și Transilvania, ci și de peste munți, mai ales din Moldova și Bucovina [3]. În felul acesta s-a răspîndit o concepție unitară despre normele ortoepice, ortografice și gramaticale

[1] C. Diaconovici-Loga, *op. cit.*, 1822, p. 101.

[2] Cf. Al. Rosetti, *ILR*, 1968, p. 548.

[3] Vezi B.P. Mureșianu, *Un mare dascăl bănățean: C. Diaconovici-Loga*, în *„Scrisul bănățean"*, 1958, nr. 5, p. 71.

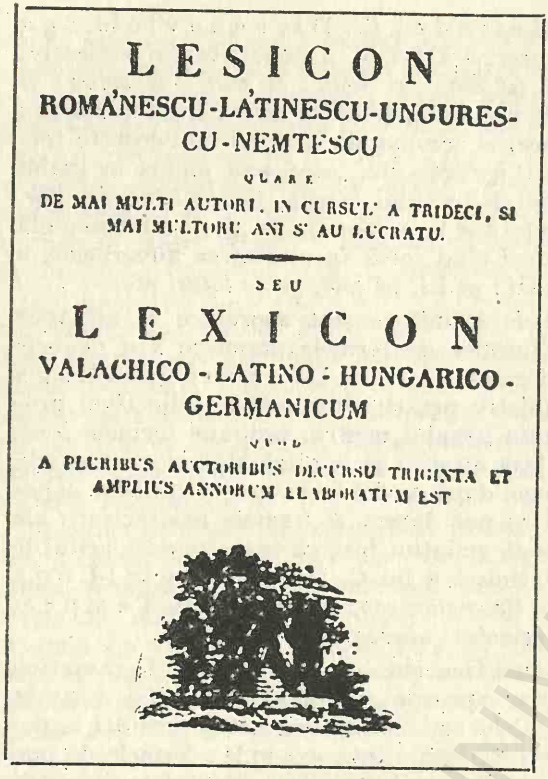

LESICON
ROMÂNESCU-LATINESCU-UNGURESCU-NEMTESCU
QUARE
DE MAI MULTI AUTORI, IN CURSUL' A TRIDECI, SI MAI MULTORU ANI S' AU LUCRATU.
SEU
LEXICON
VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-GERMANICUM
QUOD
A PLURIBUS AUCTORIBUS DECURSU TRIGINTA ET AMPLIUS ANNORUM ELABORATUM EST

Lexiconul de la Buda (1825). Foaia de titlu.

românești, concepție care nu putea să rămînă fără efect asupra formării și unificării limbii române literare moderne [1].

O valoroasă gramatică românească a elaborat și I. Budai-Deleanu, în jurul anului 1812, sub titlul *Temeiurile gramaticii românești*. În 1812, autorul terminase și versiunea latinească a acestei scrieri: *Fundamenta grammatices romaenicae seu ita dictae valachicae*. Gramatica lui I. Budai-Deleanu este alcătuită după principiul progresiv al prezentării cunoștințelor, de la simplu la complex, de aceea capitolele mari ale scrierii sale sînt: *fonetica, morfologia, sintaxa*. Terminologia gramaticală folosită de el este surprinzător de actuală: *numele, pronumele, verbul, participia, adverbia, prepoziția, conjuncția* și *interjecția*; *graduri de comparație*: *pozitiv, comparativ* și *superlativ* etc. Din nefericire și această operă a marelui cărturar transilvănean a rămas în manuscris [2].

Alături de gramatici, dicționarele sînt lucrări fundamentale și indispensabile pentru stabilirea și impunerea normelor limbii literare. Contribuția reprezentanților Școlii ardelene a fost hotărîtoare în acest domeniu.

Pînă la apariția *Lexiconului de la Buda*, cărturarii transilvăneni au elaborat, integral sau parțial, mai multe lucrări lexicografice, care au pregătit, într-un fel, apariția acestei opere, tipărită abia în 1825. Astfel, în 1801, S. Micu terminase un *Dictionarium valachico-latinum*, pe care, din 1803, încearcă să-l transforme într-unul în patru limbi. În 1805, lucrarea era terminată. Aceasta a fost prima formă a *Lexiconului* budan. După cum observă M. Seche: „dicționarul lui Klein este cea dintîi lucrare lexicografică de tip poliglot sau bilingv în care se dau, alături de cuvintele-titlu românești mai rare, și definiții explicative" [3].

Șt. Crișan-Körösi elaborase pentru tipar, încă în 1802, un *Lexicon român-latin-maghiar*, iar P. Iorgovici a redactat, parțial, un dicționar

[1] Am prezentat mai pe larg această gramatică, deoarece întrunește calitățile unei lucrări de sinteză, elaborată pe baza contribuțiilor anterioare ale reprezentanților Școlii ardelene. Vezi și V. Țâra, *C. Diaconovici-Loga și problemele limbii literare*, în „*Orizont*" XXI (1971), nr. 8, p. 84—87.

[2] Vezi analiza făcută de I. Gheție gramaticilor lui I. Budai-Deleanu, în *Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu*, București, 1966, p. 81—93.

[3] Vezi M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, I, București, 1968, p. 22.

poliglot român-german-francez-latin, care nu s-a păstrat nici în manuscris. Șincai a alcătuit, prin 1808—1810, un *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae.*

Cel mai valoros dicționar din seria celor netipărite rămîne însă *Lexiconul românesc-nemțesc*, redactat de I. Budai-Deleanu de-a lungul a 35 de ani, egal ca număr de cuvinte cu *Lexiconul de la Buda* (cuprinde aproximativ 10 000 de termeni). În 1818, era gata pentru tipar, însă, din motive necunoscute, nu a putut fi editat. Potrivit aprecierii lui M. Seche, în prefața acestei lucrări găsim cea dintîi „expunere de motive a unui lexicograf român asupra concepțiilor sale. Pentru prima dată în istoria lingvisticii românești o lucrare lexicografică se bazează pe un material obținut prin despuierea textelor [...] Ne aflăm, de asemenea, în fața primului dicționar în care se înregistrează atît sensurile de bază, cît și sensurile secundare ale cuvintelor românești, ordinea sensurilor la cuvintele polisemantice fiind, în general, cea istorică, etimologică". Lexiconul lui I. Budai-Deleanu „este cea dîntîi lucrare lexicografică în care se dau sistematic indicații asupra accentului cuvîntului-titlu, asupra categoriei gramaticale a genului (la substantiv) și a diatezei (la verbe), a răspîndirii geografice a cuvintelor, în sfîrșit, asupra valorii lor stilistice" [1].

În 1822, dr. I. Molnar tipărește la Sibiu un *Vocabularium nemțesc și românesc.*

În 1825 apare la Buda *Lexicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu.* Se poate afirma că, o dată cu apariția *Lexiconului de la Buda*, ne aflăm la începutul lexicografiei române moderne [2]. La redactarea, revizuirea și desăvîrșirea acestei lucrări monumentale au colaborat cîțiva dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii Ardelene: S. Micu, P. Maior, V. Colosi, I. Corneli, I. Teodorovici și Al. Teodori.

Importanța acestei lucrări pentru limba română literară constă, mai ales, în numărul mare de neologisme latinești și romanice pe care le înregistrează, multe dintre ele păstrîndu-se cu forma dată de autori pînă azi. Iată cîteva exemple: *bal, bancă, bibliotecariu, cadavru, chirurgu, chitară, companie, condiție, contagios, convenție, conversație, cortină, epilogu, examen, execuție, fabulă, familie, gazetă, generosu, ghelosu, magie, modă, plantă, poesie, proprietate, rată, respirație* etc. De mare importanță pentru dezvoltarea limbii române literare este și efortul autorilor acestui dicționar de a norma materialul de limbă existent. Astfel, ei indică genul substantivelor (masculin și feminin), formele de plural cu alternanțe vocalice și consonantice (cînd este nevoie), la adjective menționează forma feminină și pluralul, la verbe, indicativul prezent, infinitivul și participiul, separă funcțiile gramaticale ale diferitelor cuvinte, fac trimiteri de la formele regionale sau rare la formele literare ori mai cunoscute, indică pronunțarea și accentul la cuvintele scrise cu caractere chirilice.

În afară de neologisme, între care se includ și numeroși termeni tehnici, dicționarul cuprinde, în cea mai mare parte, un material lexical de factură populară sau regională, provenit mai cu seamă din graiurile transilvănene. Dornici să scoată în evidență și cu acest prilej originea latină a limbii noastre, autorii *Lexiconului* încearcă să stabilească numeroase etimologii, dar multe dintre acestea sînt forțate ori hazardate.

---

[1] M. Seche, *op. cit.*, p. 25—26; vezi și I. Gheție, *op. cit.*, 1966, p. 95—110.

[2] Cf. L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, p. 184. Titlul complet al acestui dicționar este *Lexicon romanescu — latinescu — ungurescu — nemțescu quare de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multoru ani s-au lucratu sau Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod o pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Buda, 1825.

În ce privește ortografia, *Lexiconul de la Buda* urmează destul de fidel sistemul de scriere propus de S. Micu, folosindu-se doar de cîteva semne deosebite (*ł*, *ș*, *á* „ă"). Operă colectivă, elaborată de-a lungul a 30 de ani, *Lexiconul de la Buda* constituie un moment de seamă în dezvoltarea limbii și culturii românești. Prin această scriere se „încununează străduințele promotorilor «Școlii Ardelene» în sensul celor mai mari tendințe ale dezvoltării limbii literare : îmbogățirea cu elemente noi și codificarea principalelor norme de vorbire corectă. Grație extensiunii materialului cuprins și întocmirii lui judicioase, *Lexiconul de la Buda* a însemnat o etapă importantă în evoluția limbii literare și o temelie trainică pentru dezvoltarea ei ulterioară" [1].

5. Mijloace de îmbogățire a lexicului limbii literare preconizate de reprezentanții Școlii Ardelene

Una dintre problemele cele mai complexe și totodată mai importante pe care le ridică procesul de dezvoltare și modernizare a oricărei limbi literare este crearea unui fond lexical capabil să asigure exprimarea tuturor noțiunilor și ideilor din orice domeniu al vieții materiale și spirituale a unui popor. Spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, româna se afla într-o situație nefavorabilă din acest punct de vedere. Termenii slavoni, turcești și grecești pătrunși în scrierile cărturarilor din secolele anterioare și în limba de la curte erau puțini și adesea rău adaptați sistemului morfologic și fonetic al limbii române.

Meritul de a fi îndreptat limba românească spre izvoarele ei firești — latino-romanice — revine, de asemenea, reprezentanților Școlii ardelene. Indicînd drept principală sursă de îmbogățire cu neologisme a limbii române literare limba latină și limbile romanice apusene, filologii transilvăneni săvîrșeau un act revoluționar de importanță capitală pentru modernizarea limbii noastre culte. Latina și limbile romanice apusene au dat românei, începînd din preajma anului 1780, un număr important de termeni, dintre care cei mai mulți au fost adaptați și asimilați. Cărțile științifice de tot felul, elaborate sau traduse de ei, reclamau crearea unei terminologii științifice adecvate. Și în acest sens contribuția Școlii Ardelene a fost hotărîtoare.

Spre deosebire de latiniștii veacului al XIX-lea, corifeii Școlii Ardelene s-au ferit de exagerări, introducînd în scrierile lor de regulă acei termeni care erau absolut necesari limbii române. În procesul de îmbogățire a lexicului românesc cu neologisme, ei au acționat conștient și moderat. În acest sens, afirmația lui S. Micu ni se pare edificatoare :

„... pentru aceea vorbim ca alții să înțeleagă. Nu se cade să mestecăm cuvinte străine în limba românească, adică nemțești sau ungurești cu turcești sau slavonești sau dintr-alte limbi ... Iară unde lipsește limba noastră românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales pentru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsă putem să ne întindem să luăm ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească" [2].

La rîndul său, P. Maior, constatînd lacunele din vocabularul științific românesc de la începutul veacului trecut propune ca :

---

[1] *ILRL*, ed. a II-a, p. 469.

[2] S. Micu, *Logica*, Buda, 1800, p. 57, 58, apud D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 31.

„Unde întru ştiinţele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le iaste slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească, şi sîrbilor şi ruşilor de la limba slovenească cea din cărţi, aşa şi noi toată cădinţa avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba şi cu surorile limbii noastre, cu cea italienească cu cea frîncească şi cu cea spanioleasc㠓 [1].

Se desprind de aici două importante idei: a. lexicul limbii literare trebuie întregit prin introducerea neologismelor de origine latină şi romanică; b. limba română literară trebuie ridicată la nivelul celorlalte limbi de cultură prin punerea ei de acord cu nevoile şi exigenţele ştiinţei moderne, ca în felul acesta ea să poată deveni un factor cultural esenţial. Aceste păreri au fost împărtăşite şi de ceilalţi exponenţi ai Şcolii Ardelene, ele constituind, fără îndoială, un însemnat pas înainte pe calea dezvoltării limbii române literare moderne, chiar dacă latiniştii de mai tîrziu au ajuns la unele exagerări.

Contribuţia lui Gh. Şincai la crearea terminologiei ştiinţifice româneşti este, de asemenea, remarcabilă, mai ales din punct de vedere practic. Prin scrierile sale cu tematică ştiinţifică diversă, învăţatul transilvănean a pus în circulaţie numeroşi termeni, dintre care unii s-au păstrat şi azi în anumite ramuri ale ştiinţei, cum sînt: astronomia, botanica, fizica, matematica, chimia, agronomia etc.

Privit în ansamblu, purismul primilor latinişti ne apare moderat. Ei nu au respins în totalitate elementele străine pătrunse în ţesătura limbii române, ci s-au pronunţat mai ales împotriva acelor termeni care, neintrînd în uzul general, au rămas, adesea, neadaptaţi la sistemul fonetic şi morfologic al limbii noastre. De asemenea, ei nu au văzut în latină şi în limbile romanice singura sursă de împrumut a românei. Astfel, P. Iorgovici şi-a dat seama că româna poate fi îmbogăţită şi cu elemente lexicale create pe terenul limbii noastre, mai ales prin derivare de la rădăcini moştenite din latină. De cele mai multe ori însă, „derivatele“ propuse de el sînt neologisme împrumutate din latină sau din limbile romanice. Acest lucru se poate uşor constata citînd, de pildă, termenii incluşi de P. Iorgovici în familia substantivului *parte*: *particulare* „osebit“, *partare*, *parţire* „împerţire“, *porţie* „o parte mesurată“, *proporţie* „între dooa perţi asemenare“, *parţiale* „cel ce ţine cu o parte din cele ce sunt în gîlceavă“, *parţialitate* „ţinerea cu o parte“, *imparţiale* „cel ce nu ţine nici cu unu nici cu altu“, *imparţialitate* „neţinerea cu niciunu“, *partaşire* „lesa, a lua o parte“, *ecsperte* „nepărtaş, cel ce nu ia parte din ceva“, *repartire*„ împerţi a dooa oară preste ce e împerţit“, *repartiţie* „desperţirea a dooa oară preste mai mulţi“ [2] etc.

Tot P. Iorgovici este unul dintre primii filologi români care se ocupă în mod special de adaptarea neologismelor la sistemul limbii noastre. El combate părerile acelora care socoteau că termenii luaţi din latină trebuie folosiţi aidoma de români.

Prin străduania oamenilor de cultură transilvăneni din această vreme „fondul istoric latin al limbii s-a îmbogăţit cu un mare număr de neologisme romanice, răspîndite apoi şi în scrierile autorilor munteni şi moldoveni“ [3]. În felul acesta, grecismele şi turcismele pătrunse în limba literară din ţările române au putut fi înlăturate în numai cîteva decenii. Deci şi în declanşarea procesului de înnoire a lexicului românesc, un rol decisiv l-au avut, cu siguranţă, numeroasele şi variatele scrieri ale filologilor transilvăneni.

---

[1] P. Maior, *Istoria besericei românilor*, Buda, 1813, p. 183, apud *ILRL*, II, p. 450.

[2] P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 56—57.

[3] Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români*, Bucureşti, 1966, p. 18.

Privită în ansamblu, contribuția Școlii Ardelene la întemeierea limbii române literare moderne este, fără îndoială, remarcabilă, poate nu atît prin rezultatele practice imediate, cît mai ales prin ideile judicioase privitoare la cultivarea și unificarea limbii române, care au rodit atît de profitabil pentru limba și cultura noastră în veacul al XIX-lea.

CONTRIBUȚIA CĂRTURARILOR DIN PRINCIPATE LA CULTIVAREA ȘI MODERNIZAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE. MOMENTUL ION HELIADE RĂDULESCU

1. Simplificarea alfabetului și fixarea normelor ortografice, preocupare esențială pentru filologii acestei perioade

Datorită tradiției, dar și datorită lipsei unor lucrări de gramatică românească, menite să stabilească, încă de la începuturile scrisului românesc, normele ortografice și ortoepice, românii au menținut în alfabetul de care s-au folosit pînă tîrziu (sec. al XIX-lea) un mare număr de slove inutile.[1] Acest fapt a făcut imposibilă adoptarea unui sistem ortografic unitar pentru toți românii și a creat mari dificultăți celor care încercau să învețe a scrie românește, iar mai tîrziu a generat numeroase confuzii în interpretarea grafiei textelor noastre vechi.

Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea asistăm doar la încercări sporadice și nesemnificative de simplificare a alfabetului chirilic. Prima încercare „oficială" de reducere a alfabetului chirilic o datorăm lui Ienăchiță Văcărescu[2]. În *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești*, tipărită la Rîmnic, în 1787, învățatul muntean propune reducerea alfabetului româno-chirilic la 33 de semne întrucît i se par inutile slovele: ⰰ, ⰱ, ⰲ, ⰳ, ⰴ, ⰵ, ⰶ, ⰷ, ⰸ. În afară de aceasta, Ienăchiță Văcărescu folosește numai accentul ascuțit, chiar și pe ultima silabă, renunță la titlă ca semn distinctiv al slovelor-cifre și propune utilizarea unui ifen (<gr. ὑφέν, un semn asemănător cu un arc de cerc) dedesubtul diftongilor. Reforma propusă de Ienăchiță Văcărescu nu a avut ecou între contemporani și nici chiar autorul ei n-a respectat-o integral, pentru că a folosit 38 de semne, și nu 33[3].

Societatea literară, întemeiată în 1821 la Brașov, își propunea, între altele, simplificarea alfabetului chirilic și adaptarea lui la sistemul fonetic al limbii române. După reîntoarcerea la București, membrii acestei societăți și-au con-

---

[1] Abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, adică o dată cu apariția celor dintîi gramatici românești, se încearcă fixarea unor norme de scriere corectă, avîndu-se în vedere, totodată, și unele probleme de ortoepie. Bucoavnele (cea mai veche dintre cele cunoscute datează din 1699) care slujeau la deprinderea scrisului nu cuprind expuneri detaliate asupra vreunui sistem ortografic românesc.

[2] Înaintea cărții lui Ienăchiță Văcărescu, apăruse la Viena, în 1785, o *Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos românești neunite*, în care sînt admise și utilizate numai 40 de slove (v. E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 211, nota 30).

[3] Vezi N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești în jurul anului 1800*, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 35.

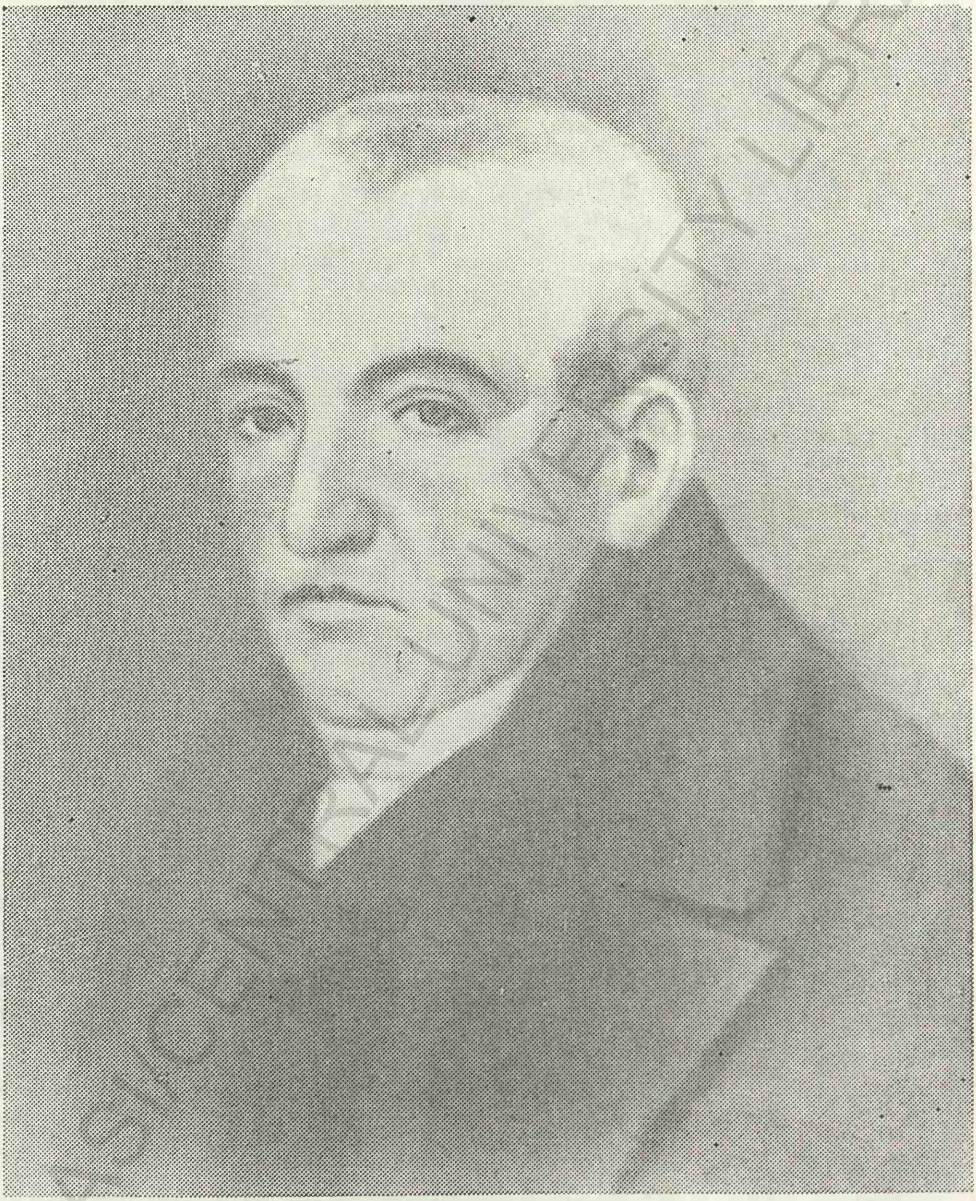

PETRU MAIOR

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

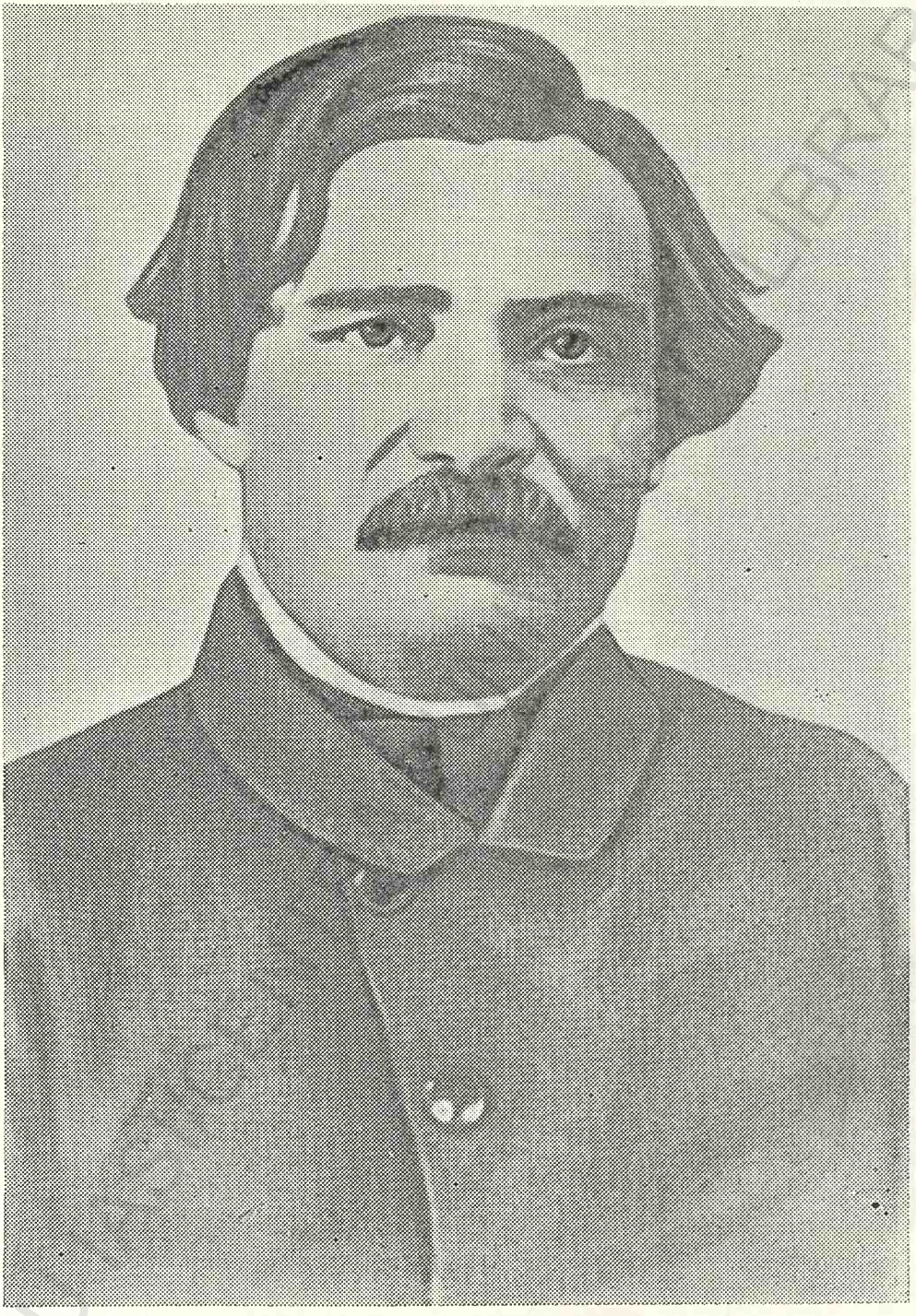

ION HELIADE RĂDULESCU

BCU LIBRARY

tinuat preocupările de limbă, iar rezultatul concret al strădaniilor depuse de ei pare a fi *Gramatica românească*, alcătuită de I. Heliade Rădulescu și tipărită la Sibiu, în 1828. Nemaiținînd seama de tradiție, Heliade procedează la o reformă radicală a ortografiei românești cu litere chirilice. Motivîndu-și acțiunea, el se declară partizan al principiului fonetic, arătînd că: „pentru ce să nu scrim după cum pronunțiem, cînd scrim pentru cei carii trăesc, iar nu pentru cei morți“ [1]. Spre deosebire de Ienăchiță Văcărescu, Heliade a reușit să-și convingă contemporanii de inutilitatea semnelor diacritice (accente, spirite, eric, paeric, titlă), precum și de oportunitatea eliminării din alfabetul românesc a slovelor de prisos: и, ω, оу, ѣ, ю, θ, ψ, ξ, ѧ, ѱ. Astfel, Heliade a reușit să impună un alfabet alcătuit din 30 de slove, pe care tot el l-a modificat încă de două ori, în 1836 și 1844, asigurînd în felul acesta înlocuirea treptată a alfabetului chirilic cu cel latin.

Cu toate că reforma propusă de Heliade are un caracter revoluționar, constatăm și cîteva concesii făcute tradiției. Astfel, învățatul român acceptă, fără justificare ,slovele ѱ și ѵ „i“, semnul scurtării (˘), notat deasupra lui *i* și *e*, precum și pe *u* mut la sfîrșitul cuvintelor terminate în consoană, notat însă printr-un apostrof.

Autoritatea științifică și culturală de care se bucura Heliade în prima jumătate a veacului al XIX-lea, dar mai ales procesul de înnoire a vieții economice, politice și culturale românești au asigurat succesul deplin al acestei îndrăznețe reforme ortografice, care a avut consecințe dintre cele mai bune și asupra unificării normelor fonetice ale limbii literare (vezi *infra*).

2. Încercări de normare a limbii culte prin intermediul gramaticii

Cea dintîi gramatică românească tipărită, scrisă în limba română, aparține lui Ienăchiță Văcărescu și se intitulează *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești*. Editată în același an, 1787, la Rîmnic și la Viena, această gramatică este destinată în primul rînd școlarilor din Țara Românescă și, eventual, celor din Transilvania. Cărturarul muntean intuiește bine rolul hotărîtor pe care-l au lucrările de gramatică în viața limbilor culte, cu deosebire în realizarea unității și stabilității lor. Totodată, el constată și importanța textelor scrise în limba română pentru fixarea normelor exprimării literare. De aceea, el consideră că „limba românească dă la anul 1688 (cînd s-a tipărit *Biblia* de la București, *n.n.*) s-au început, măcar și dă era începută dă la 105 dă la Hristos, adică cu 1583 de ani mai înainte“. Mai departe însă, Văcărescu afirmă că „limba noastră au la 1688 au luat începutul cel dă al doilea sau acum“, ceea ce ne face să credem că Ienăchiță Văcărescu aprecia ca foarte important rolul gramaticii sale în procesul de formare a limbii române literare. Cu toate că adoptă numeroase fonetisme și forme gramaticale muntenești, pe care încearcă să le impună ca norme ale limbii corecte, Ienăchiță Văcărescu ține seama și de situația existentă în celelalte graiuri dacoromâne. Considerînd mai corecte formele moldovene *vreau*, *pot*, față de cele muntene *voi* și *poci*, el afirmă: „Am băgat de seamă că la multe graiuri din obicei moldovenii păzesc regula grammaticească mai cu scumpătate: *nu vreau* să merg zic, *nu pot* să fac și așa este regula. *A putere* trebuie să facă *pot*, iar dă vom da ca să schimbă *-t-* trebuie să se schimbe în *-ț-* să să zică încai *poț*, la noi însă s-au obicinuit *poci* și nepăzind nici un canon, rămîne a fi fără

[1] I. Eliad, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. XVII.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

regulă"[1]. El consideră, de asemenea, mai corectă forma transilvăneană *eu lucru* față de *eu lucrez*, și apreciază respectul transilvănenilor pentru ortografie: „Cum și ortografia o obicinuiesc mai cu scumpătate acolo la cele mai multe ..."[2].

Neavînd idei preconcepute, Văcărescu a putut fi obiectiv în aprecierea faptelor de limbă, iar aspectul literar al românei, așa cum se desprinde din gramatica sa, are un caracter mai puțin elaborat, mai puțin savant și, în consecință, mai apropiat de înfățișarea limbii vorbite în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Poate că datorită acestei atitudini, el admite în gramatica sa și unele forme duble, cum sînt: *și-și, piste-piste, dîn-din* etc[3]. Cărturarul muntean a fost nevoit să-și creeze singur terminologia gramaticală. Spre deosebire de Eustatievici Brașoveanul, care s-a folosit aproape exclusiv de calcuri după slavă, greacă și latină, Ienăchiță Văcărescu a utilizat și numeroși termeni de origine italiană: *anormal* (<it. *anomale*), *ativ* (<it. *attivo*), *cvalita* (<it. *qualità*), *cvantita* (<it. *quantità*), *concordanță* (<it. *concordanza*), *congiunțione* (<it. *congiutione*) etc.[4], care stau alături de cei latinești și slavi. Desigur, terminologia gramaticală propusă de I. Văcărescu ni se pare acum greoaie și învechită, dar să nu uităm că învățatul muntean a făcut operă de pionierat în acest domeniu, pentru care nu exista nici o tradiție la noi în veacul al XVIII-lea. Prin această lucrare, I. Văcărescu a deschis seria gramaticilor tipărite în limba română și a exercitat o importantă influență asupra învățaților care au realizat astfel de scrieri mai tîrziu.

După editarea cărții lui Ienăchiță Văcărescu, urmată, în 1789, de lucrarea moldoveanului T. Școleriu, *Lecțione* ..., în Principate nu s-a mai elaborat nici o gramatică românească vreme de patru decenii. Abia în 1828 apare, la Sibiu, *Gramatica românească* amintită mai înainte, care anunță rolul hotărîtor jucat de autorul ei în procesul de unificare a limbii culte în etapa imediat următoare, etapă ce poate fi numită „Momentul Heliade" (vezi *infra*).

Prima scriere lingvistică a succesorului lui Gh. Lazăr de la Colegiul Sf. Sava devine, la scurt timp de la apariție, cea mai cunoscută lucrare normativă a limbii române, iar Heliade dobîndește un deosebit prestigiu, care, întărit de excepționala activitate culturală, științifică și social-politică pe care o desfășoară mai tîrziu, îl impune ca cea dintîi mare personalitate a culturii românești al cărei cuvînt în problemele limbii literare este ascultat și a cărei voință este respectată de majoritatea intelectualilor români din prima jumătate a veacului trecut.

Gramatica românească este cunoscută și citată în special pentru ideile expuse în *Prefață*, referitoare la ortografie (vezi *supra*) și la principalele căi de modernizare a lexicului românesc. Dar în egală măsură trebuie apreciat și conținutul propriu-zis al gramaticii, care pune în lumină atît informația filologică a autorului, cît și intuiția sa lingvistică. Elaborată după modelul gramaticii franceze a lui Charles-Constant Le Tellier[5], lucrarea lui Heliade se distinge,

---

[1] Ienăchiță Văcărescu, *op. cit.*, p. 71—72 (citatele sînt reproduse după P. V. Haneș *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Studii de istorie literară*, București, 1970, p. 149—171.

[2] *Ibidem*, p. 97.

[3] Cf. P. V. Haneș, *lucr. cit.*, p. 162.

[4] *Ibidem*, p. 157.

[5] Cf. N. A. Ursu, *Modelul francez al gramaticii lui I. Eliade Rădulescu*, în LR, X (1961), nr. 4, p. 322—333. Cu privire la gramatica lui Heliade, vezi și E. Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în AUI, I (1955), fasc. 1—2, p. 127—138; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], 1956, p. 751—757; Valeria Guțu-Romalo, *Studiu* în *Gramatică românească* de Ion Heliade-Rădulescu. Ediție și studiu de ~, Ed. Eminescu, 1980, p. 405—536.

față de scrierile similare apărute pînă atunci, printr-o structură mai suplă și mai adecvată descrierii sistemului gramatical românesc, printr-o terminologie surprinzător de modernă și mai cu seamă prin claritatea și concizia cu care sînt formulate normele gramaticale.

Spre deosebire de predecesori, H e l i a d e întreprinde o selecție riguroasă a formelor, dar se limitează aproape exclusiv la materialul oferit de varianta literară muntenească și de limba veche. De regulă, optează pentru o singură formă, dar cînd se întîmplă să noteze două variante, prima este cea pe care o recomandă și o folosește, cu rare excepții, în scrierile sale din această perioadă. Așa se explică de ce concordanța dintre normele pe care le propune și uz este aproape perfectă în *Gramatica românească*. Totuși, în cîteva situații H e l i a d e oscilează între norma propusă și o formă veche sau populară neconsemnată în gramatică. Astfel, deși propune o formă unică pentru singular, a pronumelui relativ *care*, uneori întîlnim și forma *carele*: „cel dintîiu *carele* au aflat tiparul" (p. XXI); pe lîngă numeralul ordinal *a doa*, întrebuințează și forma veche, păstrată și în graiuri, *a doilea*: „cea de *a doilea* carte" (p. XXI); deși propune și susține cu convingere diferențierea auxiliarului *a avea* la persoana a III-a singular și plural a perfectului compus, în *Gramatică* se întîlnește și forma *au* pentru singular, ca în limba textelor vechi: „Astfel *au* fost cu aflarea slovelor la greci" (p. IX). H e l i a d e confundă uneori formele pronumelui de întărire („ne-o arată însuși limba latinească"), deși precizează corect norma (doar la pers. a III-a singular și plural masculin nu face distincție între forme). Pentru prepoziția *pe* recomandă formele *pre* și *pă*, dar în text folosește aproape exclusiv varianta cea mai răspîndită: *pe*.

Dintre normele morfologice muntenești recomandate și utilizate curent de H e l i a d e, amintim: formele pronominale de genitiv-dativ: *tutulor* și *nimului*, articolul demonstrativ *a* „cea", forma nediferențiată la persoana a III-a singular și plural a imperfectului indicativ, iotacizarea generală a verbelor terminate în dentală [1], încadrarea verbului *a scrie* la conjugarea a IV-a, prepozițiile *dupe* „de pe" și *pîntre*, conjuncția *daca* etc.

H e l i a d e preferă formele mai vechi, considerate de el mai „clasice", ale pronumelui demonstrativ: *acest, acel, acei* etc., alături de care le citează însă și pe cele muntenești: *ăst, ăl, ăi* etc. La fel procedează cînd trebuie să aleagă între formele devenite literare și cele populare muntenești ale auxiliarului *a voi*: *voi-oi, vei-ei, va-o, vom-om, veți-eți, vor-or*. Tot sub influența vechii române literare, H e l i a d e acceptă în *Gramatică* mai mult ca perfectul perifrastic (păstrat, de asemenea, în anumite graiuri dacoromâne): *am fost avut* (p. 46), precum și formele diferențiate după persoane ale auxiliarului la conjunctiv-perfect: *să fiu fost, să fii fost, să fi fost, să fim fost, să fiți fost, să fi fost*.

Celelalte norme consemnate ori propuse de H e l i a d e în această lucrare sînt, în general, identice cu cele din limba literară actuală. În esență, el a rămas credincios acestor norme, pe care le-a promovat nu numai în școală, ci și în presă, pînă cînd s-a lăsat cucerit de ideea italienizării limbii noastre culte.

Bazată aproape integral pe materialul de limbă oferit de varianta literară muntеană, *Gramatica românească* este, de fapt, cea mai izbutită lucrare normativă a exprimării culte din Muntenia. Circulînd, însă, și în alte provincii româ-

[1] Ultimele două norme aparțin însă tuturor variantelor literare din epoca veche a limbii române.

nești și beneficiind de autoritatea științifică și culturală a autorului, această carte a contribuit decisiv la impunerea bazei muntenești a limbii române literare moderne[1].

3. Premise ale cultivării și unificării limbii române literare moderne. Momentul Ion Heliade Rădulescu

Chiar dacă nu s-au manifestat în aceeași măsură ca exponenții Școlii Ardelene, scriitorilor din Principate nu le-a fost deloc indiferentă starea limbii române din primele decenii ale veacului trecut. B. P. Mumuleanu, de pildă, vorbește, în *Precuvîntare* la volumul *Caracteruri* (1825) despre datoria de a înlătura toate piedicile care ar sta în calea *cultivării* ei, prin „cultivare" înțelegînd îmbogățirea limbii cu elemente latinești, căci „maica ei latina este izvorul unde s-adapă toate limbile Evropii". În această perioadă, posibilitățile de îmbogățire ale românei literare fiind încă modeste, cărturarii noștri sînt preocupați aproape exclusiv de sporirea și înnoirea lexicului. Este cunoscută mărturisirea plină de amărăciune a unuia dintre boierii luminați ai acestei epoci, Dinicu Golescu. El ne relatează că nu-și putea face însemnările de călătorie în limba română, fiindcă întîlnind „vederi de lucruri noi" (*statue, cascadă*) nu știa cum să le numească în românește. Există, totuși, în acești ani și mai tîrziu convingerea că româna era capabilă să facă față cerințelor noi în diverse domenii ale vieții sociale și culturale. Este o reacție împotriva scepticilor, îndeosebi a dascălilor de alte limbi care susțineau, cum aflăm din *Prefața* la *Loghică* (1826), semnată de Grigore, episcopul Argeșului, că ar fi cu neputință „a să muta filosofia și în limba rumânească". Traducerea episcopului Grigore voia să infirme acest lucru. Chiar dacă tălmăcirea sa nu ne satisface întru totul, vrednică de laudă este încrederea autorului în virtuțile românei literare și dorința lui de a contribui la dezvoltarea și modernizarea limbii noastre culte.

Dacă filologii și alți intelectuali din această perioadă au intuit calea teoretică a cultivării limbii, I. H. Rădulescu a căutat să stabilească principiile raționale și practice care urmau să ducă la înfăptuirea ei. Rolul său în această privință este considerabil. De aceea sîntem îndreptățiți să vorbim între 1828 și 1840 de un moment Heliade în istoria limbii noastre literare.

Impunîndu-se, de tînăr, ca o prestigioasă personalitate culturală, contradictoriul I. H. Rădulescu — pe care D. Popovici îl consideră un „luptător în mijlocul unei generații de luptători, pentru mîntuirea țării sale; ziditor, în mijlocul unei generații de ziditori, al unei civilizații noi ..."[2] — a reușit,

---

[1] Pînă la 1840, în Principate mai apar și alte lucrări de gramatică, cum sînt: *Gramatica românească* de G. Săulescu (Iași, 1833). *Gramatica românească* anonimă (București, 1835), *Băgări-de-seamă asupra canoanelor gramăticești*, publicată de Iordache Golescu (București, 1840). Nici una dintre aceste lucrări nu se ridică la valoarea cărții lui Heliade Rădulescu, întrucît sînt mai conservatoare atît în privința redactării, cît și în privința materialului de limbă analizat. Cu privire la unele dintre aceste lucrări, vezi R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, 1914; Z. Mihail, *Gramatica românească a lui T. Școleriu (Lecțione, Iași, 1789)*, în SC Șt., XIV (1963), fasc. 2, p. 165—182; *ILRL*, ed. a II-a, p. 535—544.

[2] D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, „Cartea Românească", 1935, p. 11. Pentru concepția lingvistică și contribuția practică a lui Heliade la formarea limbii române culte, vezi consistentul capitol *Limba literară* (p. 245—296).

pentru un timp, să-i strîngă în jurul său pe cei mai reprezentativi scriitori și oameni de cultură români din Muntenia, Moldova și Transilvania, care i-au împărtășit opiniile clare și i-au acceptat propunerile judicioase menite să îndrepte limba noastră literară pe drumul desăvîrșirii. Mai tîrziu, cînd Heliade se îndepărtează de calea pe care o deschisese, unii dintre acești discipoli (de pildă, C. Negruzzi) vor face ca ideile sale să rodească, devenind principalul suport teoretic al direcției naționale în dezvoltarea limbii române culte.

Oricît ar părea de surprinzător, I. H. Rădulescu este un discipol al Școlii Ardelene. Ideile sale coincid adesea cu ale lui I. Budai-Deleanu, iar modelul de limbă pe care îl propune este, în linii mari, cel realizat pe la 1820 de Petru Maior.[1] De aceea, meritul lui Heliade este nu numai acela de „a fi înțeles în mod just esența procesului de unificare și mijloacele practice prin care el putea fi îndrumat spre desăvîrșire"[2], ci și de a fi reușit să impună în conștiința contemporanilor ideile fundamentale ale Școlii Ardelene, pe care le-a integrat însă într-o viziune lingvistică și culturală mai largă, pe măsura timpului și a personalității sale.

Cele mai judicioase opinii referitoare la unificarea și modernizarea limbii române literare nu sînt formulate, cum poate ne-am fi așteptat, în *Gramatica românească* — cea mai importantă scriere a lui I. Heliade Rădulescu —, ci în scrisorile acestuia către C. Negruzzi, Gh. Barițiu și P. Poenaru publicate în „*Muzeul național*" sau în „*Curierul românesc*", precum și în alte cîteva lucrări apărute între 1830 și 1840. O schiță a acestor păreri, pe care le vom sintetiza mai jos, găsim însă într-o notiță anonimă (atribuită lui Heliade), apărută în „*Curierul românesc*" din 7 decembrie 1833.

Cu toate că se formase și crescuse în respectul față de ideologia literară clasică, Heliade era un romantic, de aceea el respinge, în prima perioadă a activității sale, încercările raționaliste de a schimba arbitrar limba. „Vorbele mele, scrie el, n-au fost niciodată porunci, ci eu m-am supus totdeauna la poruncile și la glasul limbei, acolo unde am avut putere să-l înțeleg; și cine este român se va supune și el cu mine"[3]. În concepția sa, limba literară nu se putea constitui decît printr-un amplu efort de selecție din materialul întregii limbi românești, pornindu-se de la limba unitară a cărților bisericești din veacul al XVIII-lea, care trebuia să constituie „scheletul viitoarei koiné"[4], și mergîndu-se pînă în cele mai depărtate colțuri ale țării pentru a se scoate la lumină tot ceea ce păstra mai valoros vorbirea populară, în special elementele de origine latină pe care vechea română literară le pierduse. Cei chemați la o astfel de muncă erau datori, după Heliade, a se elibera de orice prejudecată și de orice subiectivism, ca să poată alege fără părtinire ceea ce era mai bun, mai frumos și mai „clasic" din toate variantele literare și din graiurile românești.

Selecția normelor unice ale românei culte urma să se facă în baza a patru criterii fundamentale: criteriul latinității formelor, criteriul uzului sau al circulației formelor, criteriul regularității gramaticale și cel al eufoniei. Peste toate trebuia să domnească însă, după opinia lui Heliade, „logica" limbii,

---

[1] Cf. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 192.

[2] I. Gheție, *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în LR, XXI (1972), nr. 2, p. 102.

[3] [Scrisoare către Negruzzi] III, în Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediție, studiul introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, Ed. Științifică, 1973, p. 109.

[4] I. Gheție, *lucr. cit.*, în LR, XXI (1972), nr. 2, p. 94.

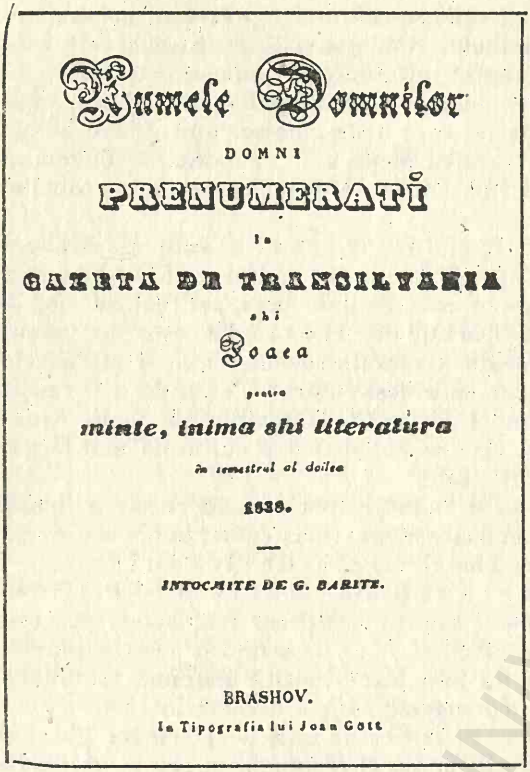

Fumele Domnilor

DOMNI

PRENUMERATĂ

la

GAZETA DE TRANSILVANIA

shi

Foaea

pentru

minte, inima shi literatura

in semestrul al doilea

1838.

INTOCMITE DE G. BARITZ.

BRASHOV.

La Tipografia lui Joan Gött

Foaie pentru minte, inimă și literatură, 1838.

structura și tendințele ei interne, pe care nici un „legiuitor" nu le putea ignora.

Întemeindu-se pe aceste principii, H e l i a d e propune o serie de norme fonetice și gramaticale menite să ducă la unificarea limbii române literare, dintre care cele mai multe s-au impus în a doua jumătate a secolului trecut. Le notăm pe cele mai importante [1]:

În **fonetică.** Sînt nerecomandabile formele cu *e* trecut la *i* în mold.: *carile, binile, trii*, față de *carele, binele, trei*; tot astfel în.: (el) *vorbești, ci*, față de *vorbește, ce*;.formele cu *ă*: *înțăleg, zisă, iubăsc, galbăn* trebuie abandonate în favoarea celor cu *e*: *înțeleg, iubesc* etc.; să se scrie și să se pronunțe *ea*, în *prea, mea, putea*, nu *e* (*pre, me, pute*); după *s* să se păstreze diftongul în *seară, seamănă*, nu *sară, samănă*; se va scrie *cîne, mîne, pîne* (dar cu privire la rostire, „pronunțe-l fiecare după obiceiul locului", admite H e l i a d e); se va scrie *singur*, nu *sîngur, judica*, nu *giudica*, dar în *împregiurări, încongiur*, *ğ* trebuia păstrat, pentru că aceste derivate provin de la lat. *gyrus*. Fără a ține seama de transformările fonetice specifice unor graiuri, H e l i a d e recomandă formele asemănătoare cu cele bănățene *sciu, nasce*, pe care le credea „mai clasice" (lat. *scit, nascit*) decît *știu, naște* din restul graiurilor; prepozițiile *pe, de* se vor scrie astfel, nu *pă, dă* ca în graiul muntean, nici *pi, di* ca în Moldova.

În **morfologie.** Superlativul să se formeze cu adverbele *foarte* sau *prea*, ca în Muntenia, nu cu mold. *tare*. Interesantă (dar nu surprinzătoare) este recomandarea lui H e l i a d e de a se adopta formele verbale neiotacizate *(aüdă)*, care aminteau de cele latine („clasice"), ca și *pîne, cîne*, și nu cele iotacizate *(auză)* curente în Muntenia și în limba bisericească; variantele muntenești ale unor verbe: *săvîrșaște, pîraște*, sînt recomandate în locul celor moldovene, mai recente, *săvîrșește, pîrăște*; la fel, să se scrie *e, este* în loc de mold. *îi* (*-i*); la indic. perf. compus, pers. a III-a sing. a auxiliarului *a avea* să se scrie *a*, ca în Muntenia, nu *au*; sînt literare formele munt. *simte* și mold. *socot*, nu mold. *simțește* și munt. *socotește*; la indic. imperfect, pers. a III-a pl. să se întrebuințeze forma bănățeană cu *-u (cîntau)*, nu cea veche și tradițională pînă atunci, fără *-u*: (ei) *cînta*; trebuie respinse forma verbală mold. *m-am dusu-m-am*, ca și cea

[1] Vezi și I. G h e ț i e și M. S e c h e, *Discuții despre limba română literară între anii 1830—1860*, în SILRL, I, p. 271—273; L. L e o n t e, *Părerile despre limbă ale lui I. Eliade Rădulescu în prima perioadă a activității (pînă la 1840)*, în SC Șt, XI (1960), fasc. 2, p. 163—189.

munt. *a făcutără*; varianta conjunctivului la pers. a III-a *să deie* să fie înlocuită cu *să dea*; nu sînt recomandabile participiile de tipul *înviet*, ci *înviat*, nici sufixele de tip nordic: *-ariu*, *-oriu*, ci variantele muntenești *-ar*, *-or*.

Este lesne de constatat că aproape toate recomandările făcute de H e l i a d e au fost acceptate mai devreme sau mai tîrziu de limba literară. Obiecțiile lui S ă u l e s c u, care invoca și el limba scrierilor bisericești ca bază a unificării [1], învinuind pe munteni că falsifică realitatea, au rămas fără ecou.

Cunoscător al istoriei culturii și al mai multor limbi străine, H e l i a d e pornește de la exemplul altor popoare care și-au creat termenii necesari pentru exprimarea noțiunilor științifice și ale „meșteșugurilor", împrumutîndu-i din altă parte: grecii de la fenicieni, egipteni și asirieni, romanii de la greci, iar popoarele Europei de la romani. Drumul acesta este — și trebuie să fie — și cel al limbii noastre, cu deosebire că „Noi nu împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine" [2].

Iată, așadar, un izvor aflat nu numai la îndemînă, ci și legitim: *a lua*, și nu *a împrumuta* din latină însemna a intra în stăpînirea unei zestre care zăcea ascunsă și aștepta să i se dea întrebuințare. Pe lîngă aceasta, înrudirea este și colaterală: avem dreptul să ne „procopsim" de la surorile noastre mai avute. Programul era clar, rămînea doar să fie aplicat, adică să se treacă la împărțirea moștenirii .... Aici însă H e l i a d e, călăuzit de un remarcabil simț lingvistic, deloc „avid", recomandă să nu se ia decît ceea ce e necesar, de unde trebuie și într-o formă care să nu contrazică în chip flagrant spiritul limbii române. Vom reveni asupra acestei idei — pe care H e l i a d e avea s-o uite cînd s-a lăsat fascinat de teoriile reformatoare italienizante.

Elevul și succesorul lui Gh. L a z ă r la Sf. Sava merge deci pe drumul deschis de Școala Ardeleană, al cărei adept, cel puțin în parte, este pentru cîtva timp. Curentul își făcea, de altfel, vad în Principate, fiind susținut și în Moldova de numeroși partizani. Printre aceștia — citîm doar două nume — I. A l b i n e ț, traducătorul lucrării *Macroviotica* de I.F. Soberrheim (Iași, 1838), vede justificate împrumuturile în primul rînd din italiană, „muma limbii noastre", iar G. S ă u l e s c u, „adversarul" lui H e l i a d e, invocă aceeași sursă pentru modernizarea limbii române. E lesne de înțeles că în Transilvania curentul în favoarea latinismului era constant și apărat cu argumente cunoscute în coloanele publicațiilor, îndeosebi în *„Foaie pentru minte, inimă și literatură"*. Aici, în cea mai reprezentativă tribună a ideilor filologice, aflată sub îndrumarea înțeleaptă a lui G. B a r i ț i u, apelul la elementele latine era socotit o condiție a reîntregirii, a refacerii înfățișării vechi, originare, a limbii române; în afara acestei condiții firea limbii române ar fi rămas „schimosită", cum citim într-un număr din 1843 al publicației citate.

Dar latina, cu toată autoritatea ei și cu toate drepturile românei ce decurgeau din originea ei, nu era și singura limbă chemată să furnizeze materialul necesar aducerii limbii din vechea stare în cea dorită de oamenii de cultură ai vremii. Limba greacă nu-și pierduse prestigiul dobîndit cu milenii în urmă și răsfrînt în însăși structura latinei populare și mai ales a celei clasice. La aceasta se adăuga și faptul că numeroase limbi moderne adoptaseră direct sau indirect termeni grecești.

---

[1] G. S e u l e s c u, *Observații gramaticești. Asupra limbei românești*, în *„Albina românească"*, Iași, X (1839), nr. 51, p. 209—212, și în nr. 55, supliment, p. 229—230.

[2] I. E l i a d, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. XXVII.

Limba română literară se găsea și ea, încă din secolul al XVII-lea, în această situație. De aceea, era firesc să se acorde drept de cetățenie terminologiei științifice de origine grecească, alături de cea latină. Opinia susținută de Șt. Piscupescu, în acest sens, în *Practica doctorului de casă* (București, 1846), nu era, de bună seamă, și singura.

Acestea sînt, pe scurt, pozițiile principale adoptate acum în materie de cultivare — prin împrumuturi — a limbii literare. Era o primă soluție, în care locul predominant îl deținea latina, iar alături de ea, limbile romanice și greaca. Ce formă ia cu timpul această cale de rezolvare și care este locul deținut de limbile „surori" franceza și italiana vom discuta cu alt prilej.

Adoptarea terminologiei latino-romanice sau grecești nu oferea însă și cheia miraculoasă, potrivită să deschidă de la sine porțile modernizării unei limbi vechi, care nu trebuia, totuși, să-și schimbe în felul acesta fizionomia cu alta, deosebită de înfățișarea ei moștenită de veacuri. Spre deosebire de latiniști, Heliade înțelege adoptarea elementelor de împrumut (latine, romanice sau grecești) ca *adaptare* la specificul limbii noastre. Au rămas memorabile cuvintele sale din prefața *Gramaticii* : „Vorbele streine trebue să se îmfățoșeze în haine rumânești și cu mască de rumân înaintea noastră" [1]. Deci, scria el încă în 1828, să spunem *patriotism*, și nu *patriotismos*, dacă luăm cuvîntul din grecește, să scriem și să rostim *nație*, *ocazie*, dacă împrumuturile sînt latinești, și tot așa *coleghiu*, *privileghiu* sau, mai bine, *colegiu*, *privilegiu* „după geniul și natura limbii". Trebuie să recunoaștem că formele pentru care optase Heliade sînt și cele actuale. El merge, de fapt, în privința aceasta, pe drumul indicat de tradiția noastră mai veche, de la Cantemir la Șincai și P. Iorgovici. Tipul *ocaziune*, impus mai tîrziu de latiniști, nu s-a dovedit viabil, tendința limbii române literare mergînd în direcția prevăzută de Heliade (cf. formele simțite azi ca învechite : *condițiune*, *propozițiune* etc.).

Unificarea limbii reclama deci și acceptarea unor forme, aceleași pentru neologismele primite în limbă, fiindcă la un moment dat, datorită filierelor prin care pătrunseseră elementele noi, se creaseră sisteme flexionare diferite nu numai în cazul substantivelor, ci și în al verbelor. Muntenia prefera sufixul grecesc *-isi*, scriind *formalisesc*, *recomandarisesc* etc. ; transilvănenii, bucovinenii și bănățenii întrebuințau aceleași verbe, atașîndu-le sufixul *-ălui* : *formăluiesc*, *recomăndăluiesc* etc. Se uită, atragea atenția Heliade, paradigma căreia îi aparține verbul : *formare*, *recomandare* sînt de conj. I, avînd infinitivul *a forma*, iar „partițipia trecută" *format*. Plecînd de aici, se cuvine să se folosească în conjugare „la înmulțit" (plural) *formăm*, iar la „singurit" (singular) *form*, *formi*, *formă* și *recomand*, *recomanzi*, *recomandă* [2].

Patru ani mai tîrziu, în *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutului românilor* (1832), Heliade avea să reia unele din ideile expuse mai întîi în prefața *Gramaticii*, tratînd cu aceeași vervă familiară și ironică pe „croitorii" de sisteme artificiale care se silesc să îmbrace limba română cu haine pestrițe prea lungi sau prea scurte, în orice caz nepotrivite pentru ea. El pornește de la o definiție a limbii care pune în evidență deosebirea dintre limbajul popular și limba literară : „Limba este mijlocul prin care ne arătăm cunoștințele și cugetările noastre, și, prin urmare, cu cît unui om i se întind și i se înmulțesc cunoștințele, cu atîta i se înmulțesc și zicerile prin care își numește ideile sale" [3].

---

[1] I. Eliad, *op. cit.*, p. XXVIII.

[2] *Ibidem*, p. XXIX.

[3] Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ed. cit., p. 72.

Limba țăranului este, din acest motiv și în mod fatal, mai săracă, ea fiind limitată la denumirile date obiectelor și acțiunilor din sfera îndeletnicirilor curente ale vieții rurale. Limba oamenilor instruiți este mai bogată decît cea „de obște", deoarece ea cuprinde cuvinte în plus pentru noțiuni necunoscute omului simplu. Ce cale trebuie urmată pentru a-i adăuga ceea ce-i lipsește? Să se pornească oare exclusiv de la limba populară, formînd din materialul ei cuvinte noi și „cîrpind" cu ajutorul lui pentru a umplea golurile? Soluția ar fi neinspirată și ar duce la ridicol, căci, procedînd astfel, observă H e l i a d e, ar trebui să se spună în loc de *persoană* (gramaticală) *obraz* și atunci *pronumele personale* ar fi numite pronume „obraznice", iar *personalitatea* „obrăznicie"[1].

Remediul trebuie căutat tot în posibilitățile limbii, dar pe altă cale. Un exemplu îl oferă franceza, care avînd substantive moștenite ca *lieu* „loc" nu a ezitat să formeze și altele ca *localité* și *local*. Nimic nu ne împiedică să facem și noi de la cuvîntul „primitiv" (moștenit) *loc* derivatele *localitate* și *local*, de la *înainte, înaintare*, de la *înapoi, înapoiere*. Analizînd lista de derivate propuse în *Paralelism între limba română și italiană*, H e l i a d e recomandă folosirea „prepozițiilor" (prefixelor) neologice, cu ajutorul cărora se pot crea numeroase cuvinte noi, necesare limbii culte: cu *re-* se pot forma de la *sare, resare*, de la *ducere, reducere* etc.; cu pref. *con-* se obțin *concetățean, compatriot, compătimire* etc. Sugestia o găsise H e l i a d e la Paul I o r g o v i c i, pe care-l citează elogios, recomandînd „cu cinste" *Observațiile* acestuia din 1799[2]. Cu remarcabilul său simț lingvistic, H e l i a d e pledează pentru adoptarea formelor de plural *jurăminte, morminte*, în loc de *jurămînturi, mormînturi* și, prin analogie cu acestea, să se spună *regulamente* etc., nu *regulamenturi*. Motivul este de ordin „economic": aceste forme sînt mai scurte și deci preferabile. Pentru aceeași rațiune este de dorit să spunem *politic, diplomatic* etc., nu *politicesc, diplomaticesc*.

În schimb, el crede că e necesară forma de gerunziu adjectival *murindul, murinda, răsărinda* (lună), care are altă valoare decît adjectivele în *-tor*: *muritor* etc. El a acordat, cum se știe, un loc larg acestei forme și, după el, alți scriitori, în creația lor poetică. De asemenea, H e l i a d e înclină spre forma franceză *proiect*, în locul formei *proiect*, care i se pare nepotrivită. În sfîrșit, făcînd uz de o explicație istorică, în virtutea căreia lat. *exponere* a devenit în românește *spune(re)*, H e l i a d e cere să se românizeze neologismele formate cu prefixul *ex-* după acest model și să se scrie, nu *expediție, excadron* (sic!) etc., ci *espediție, escadron* etc., cum avea să scrie consecvent I. C o d r u-D r ă g u ș a n u. Un sprijin găsise H e l i a d e în această privință și în forma italiană a cuvintelor în discuție.

Româna literară n-a păstrat toate formele propuse de H e l i a d e, care era călăuzit de principiul analogiei. În virtutea acestuia, ca să ne limităm la un singur exemplu, dacă de la *a cînta* avem *cînt, cînți, cîntă*, atunci și de la *a forma*, crede H e l i a d e, (vezi *supra*), ar trebui să avem *form, formi, formă*, iar de la *a lucra*, (eu) *lucru*. În aplicarea criteriului logic — și analogic — H e l i a d e a pierdut însă din vedere că unele din verbele românești de conj. I au și un sufix flexionar *-ez*: *lucrez, veghez* etc. *A forma* s-a orientat după acest tip — nu însă și *a recomanda*. Dar important este altceva, anume că, în afara intuiției sale confirmate, în general, de evoluția limbii române literare, H e l i a d e privește lucrurile dintr-o perspectivă largă, îmbrățișînd o întreagă realitate

---

[1] Cf. S. P u ș c a r i u, *Limba română*, I, p. 394.

[2] Pentru detalii, vezi Doina Bogdan D a s c ă l u, *Paul Iorgovici și Ion Heliade Rădulescu* în LR, XX (1971), nr. 6, p. 605—608.

filologică și ținînd spre realizarea unei unificări a formelor gramaticale. Căci noțiunea de limbă este inseparabil legată de ideea de unitate a întrebuințării mijloacelor ei, cu atît mai mult în cazul cuvintelor luate din alte limbi. Pentru moment acest lucru trebuia spus răspicat. „Șansa" limbii noastre literare a fost că sensul modernizării și al integrării împrumuturilor în specificul limbii literare, așa cum a fost înțeles de Heliade înainte de anul 1840, a găsit răsunet larg, direct sau indirect, în scrisul românesc al secolului al XIX-lea. Este de-ajuns să-l menționăm pe Conachi, care, în *Scrisoare către mitropolitul Veniamin despre învățăturile în Moldova* (1837), vorbind despre „sporirea și pentru întocmirea cuvintelor neapărat trebuincioase" în limba română literară, invocă „pruba maicei sale latinei" și recomandă „primirea de cuvinte străine", cu „întocmirea lor pe teapa (în spiritul) graiului". Firesc i se pare poetului moldovean să zicem *filozofiei* astfel, fără a ne rușina, după pilda altor limbi, și nu *iubire de înțelepciune*, la fel *gheometrie*, și nu *pămînto-măsură*. Iar dacă se iau cuvintele din alte limbi „să le înmoldovenim", spunînd *„ochiupație* lui *ochiupasion* ș.c.l." Dacă autorul scrisorii relua ideile lui Heliade ori se lăsa călăuzit de propriul său bun simț interesează mai puțin decît faptul că exista un consens aproape unanim între el și scriitorul muntean în ce privește programul modernizării limbii, fără sacrificarea specificului ei național.

Cultivarea limbii prin completarea și modernizarea fondului lexical nu era, deci, singura condiție ce se cerea îndeplinită în vederea constituirii unui instrument de comunicare evoluat și adecvat necesităților vremii. O limbă literară este varianta îngrijită și unitară, sub aspectul ei de limbă comună, națională. Acest atribut ea îl dobîndește dintr-o sinteză de trăsături lingvistice întemeiată pe reflectarea particularităților celor mai generale și specifice comunității de vorbitori care utilizează idiomul în cauză. Discuțiile despre problemele limbii literare nu puteau ocoli, prin urmare, un alt aspect esențial care intră în definiția însăși a conceptului de limbă literară, anume *unificarea* ei în raport cu structura graiurilor. Cum trebuia să se procedeze pentru a se ajunge la realizarea unității ei prin stabilirea unui corp de norme care să reprezinte și să împace toate graiurile (subdialectele) deosebite în vorbire, și nu mai puțin prin sistemele ortografice folosite în cele trei provincii?

Am văzut cum au înțeles să treacă peste acest impas reprezentanții Școlii Ardelene. Scrierile lor, ca și ale muntenilor, moldovenilor și bănățenilor, erau tributare, într-o măsură mai mare sau mai mică, aspectului regional, îndeosebi în fonetică și în morfologie.

Cel care intervine și de data aceasta, indicînd căile posibile pentru înfăptuirea ideii de unitate lingvistică este tot Heliade. Soluția lui era aceasta: întoarcerea la limba scrierilor religioase vechi, singura care putea oferi o bază pentru fixarea unor norme comune, datorită caracterului ei mult mai unitar în comparație cu limba vie din secolul al XIX-lea. Dar Heliade înțelege prin limba veche bisericească nu atît limba lui Coresi, cum credea Ibrăileanu, ci limba textelor bisericești de la mijlocul secolului al XVIII-lea, care dobîndise un caracter unitar prin generalizarea variantei literare muntene în toate cărțile românești tipărite (vezi *supra*, p. 114—117).

Norma limbii vechi bisericești a fost invocată și de alți cărturari din această vreme. G. Barițiu, de pildă, exclude criteriul regional transilvănean („dialectul, scrie el, unde m-am născut") în alegerea bazei limbii române literare. Principiul său este de ordin, s-ar putea spune, estetic: el înclină spre graiul *„care place mai mult urechilor"* sale, iar acesta se apropie de limba cărți-

lor bisericești.[1] Ideea va fi susținută și de moldoveanul G. Săulescu, iar mai tîrziu, de T. Cipariu, cel mai consecvent apărător al limbii vechi, așezată de el la temelia programului de reformare a limbii culte prin „dezgroparea" elementelor uitate în cărțile bisericești din secolele trecute. În fond, programul astfel conceput — de Heliade și de alții — ducea, implicit, la „muntenizarea" limbii, dacă avem în vedere caracterul muntean al limbii textelor lui Coresi sau cel muntenizat din cărțile religioase tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Aceasta era și obiecția pe care un filolog moldovean conservator, G. Săulescu, i-o aducea lui Heliade.

Nu insistăm aici asupra faptului că întoarcerea la limba veche însemna, în realitate, repunerea în circulație a cuvintelor de origine latină, dispărute cu vremea, ca urmare a procesului de „corupere" la care fusese supus vechiul fond romanic în decursul istoriei. Unificarea stătea, din acest punct de vedere, sub semnul viitor al purismului, înțeles și aplicat în mod diferit în a doua jumătate a secolului.

Trebuie să precizăm că formula revenirii la limba veche nu era interpretată de Heliade acum, și nici de Cipariu mai tîrziu, ca o imitație servilă a limbii scrierilor religioase. Se cerea o alegere, o triere a materialului, pentru a se reține ceea ce apărea drept „clasic" și pentru a se îndepărta tot ceea ce contrazicea normele unei exprimări corecte sub aspect gramatical.

Principiul selecției trebuia să acționeze și într-un alt sens, pe care l-am putea numi *orizontal*, față de cel istoric, *vertical*. Este interesant să notăm că Heliade nu pretinde ca în acțiunea de unificare a limbii să se acorde un loc privilegiat unui anumit grai, în speță celui muntean. Condus și de data aceasta de un remarcabil simț al realității și lipsit de orice prejudecată exclusivistă regională, Heliade recomandă să se țină seamă de răspîndirea cuvintelor pe tot cuprinsul teritoriului locuit de români, adică de caracterul *popular*, general, al unuia sau altuia dintre elementele ce trebuiau să intre în normele exprimării literare. Într-o scrisoare adresată în 1838 lui C. Negruzzi, el ține să precizeze acest lucru, arătînd că este necesar să se aibă în vedere cuvintele cu răspîndire largă, precum și pronunțarea lor de către „cea mai mare parte de români". În 1839, el revine asupra acestei idei, arătînd care sînt condițiile ce trebuie avute în vedere pentru a pune la temelia limbii literare elementele comune, selectate din toate graiurile cu scopul de a se asigura limbii un caracter unitar, național: „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănățenii, bucovinenii, multe au bune macedonenii, multe au bune muntenii; dar multe au toți și rele. Să lepădăm ce e reu, să îmbrățișăm ce e bun de la toți și între toți să și priimim și înnoiturile cele bune. Un trup să fim cu toți, o limbă să avem ..."[2].

Exceptînd un număr foarte limitat de filologi — între care primul loc îl deținea același Săulescu —, ideile lui Heliade au fost acceptate și îmbrățișate și în Moldova. Heliade este recunoscut drept „legiuitor" al limbii, de către cel care avea să devină peste cîțiva ani cel mai reprezentativ prozator al Moldovei, Costache Negruzzi. Scriitorul muntean întreține o corespondență publică cu Negruzzi, fapt ce trebuie considerat drept un moment esențial în procesul fixării regulilor comune cu privire la unificarea limbii române prin recunoașterea și acceptarea autorității în această materie a lui Heliade.

---

[1] Vezi V. Netea, *Părerile lui G. Barițiu despre limba literară*, în LR, VI (1957), nr. 5, citat și de I. Gheție și M. Seche, *op. cit.*, în SILRL, I, p. 265.

[2] „*Curierul românesc*", X (1839), nr. 128, p. 445—446 (vezi și CILL, III, p. 232).

În 1836, Negruzzi se adresa lui Heliade, făcîndu-i această mărturisire: „Crede, domnul meu, că noi cei puțini, prețuind ostenelile d-tale, ne place a te vedea model în scrierile și traducerile noastre și a vă aduce laudă ce se cuvine unui literat reformator și legiuitor al limbii“ [1]. Aceste rînduri sînt un document de însemnătate capitală pentru etapa istorică a ideii de limbă literară din preajma anului 1840 și pentru sensul evoluției ei ulterioare: moldovenii găsesc un model de limbă literară în scrierile lui Heliade și declară că-l vor urma. Deci, continuă Negruzzi, va trebui să se scrie și în Moldova *ori*, și nu *oriu*, *regulamente*, și nu *regulamenturi*, *z* se va pronunța ca în Muntenia *zi*, *astăzi* etc. De asemenea, formele de „neam femeiesc“ ale unor substantive (la origine neutre) ca *privileghia*, *coleghia* (venite prin filieră rusească) vor trebui abandonate în favoarea celor propuse de Heliade: *privilegiu*, *colegiu* etc.

Concesiile nu sînt, totuși, generale. Negruzzi crede că ar trebui păstrate fonetismele cu *gi*, ca în mold. *gios*, *gioc*, *giudecată*, ca în italiană, de unde „derază zicerile aceste“: *giù*, *gioco*, *giudice*. Italienizant pe de o parte (înaintea lui Heliade!), prozatorul moldovean se arată partizan al etimologismului, nu al limbii vechi sau al graiului moldovean, cînd optează pentru fonetismul *cîne*, *pîne*, *mîne*. Respingînd variantele muntenești, el se sprijină pe un argument scump latiniștilor: în latină (și în italiană) nu se zice *painis*, *cainis*, ci *pane*, *cane* ... În sfîrșit, lui Negruzzi i se pare că este mai potrivit să se pronunțe și să se scrie ca în Moldova *proțes*, *țivilizat*, nu *proces*, *civilizat* cum scrie Heliade (care urma, de fapt, el, de data aceasta, ortografia italiană). Negruzzi nu admite, însă, și pe bună dreptate, nici forma *șenă* pentru *scenă*, fiind gata totuși să renunțe la grafia și pronunția moldoveană *sțenă* în favoarea celei care s-a și impus: *scenă* [2]. Chiar dacă n-a fost de acord cu toate propunerile făcute de Heliade, C. Negruzzi a avut un rol esențial în propagarea ideilor pozitive ale cărturarului muntean în Moldova, susținîndu-le cu convingere și după ce autorul lor le-a abandonat.

Cultura vastă, erudiția filologică și talentul literar, profunzimea gîndirii, curajul opiniei personale și capacitatea de a intui surprinzător esența problemelor cercetate i-au îngăduit lui Heliade să se manifeste ca un vizionar, ca deschizător de drumuri în cele mai variate domenii ale culturii românești, el îndeplinind, astfel, în Principate, un rol similar cu cel pe care l-a avut Școala Ardeleană în Transilvania. Ideile sale privitoare la modernizarea și unificarea limbii române literare, exprimate pînă la 1840, au fost preluate, dezvoltate și aplicate de reprezentanții curentului istoric și popular, tot așa cum latinismul și, în general, curentele puriste din veacul trecut au continuat principalele idei ale Școlii Ardelene.

Așadar, două generații de intelectuali din perioada 1780—1840, animați de dorința vie de a contribui la progresul științei și literaturii poporului lor, au deschis calea înnoirii și unificării limbii române literare, inițiind, totodată, și dezbaterile teoretice în această fundamentală problemă a culturii noastre. Dar acțiunea propriu-zisă de unificare a limbii literare va începe abia de prin 1840, fiind susținută, cu mijloace diferite, de toți cei care au participat într-un fel sau altul la discuțiile teoretice și la rezolvarea în fapt a problemelor limbii noastre culte.

---

[1] Citatul la Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, 1966, p. 96.

[2] Despre opiniile lui C. Negruzzi, privitoare la limba literară, vezi Gr. Brâncuș, *Părerile lui Costache Negruzzi despre limba literară*, în LR, V (1956), nr. 4, p. 19—34.

TRĂSĂTURI ALE LIMBII LITERARE ÎN ACEASTĂ PERIOADĂ

După 1780, începe un lung și complex proces de modernizare a românei literare, ce va dura mai bine de un secol și la capătul căruia limba noastră se va constitui ca instrument de comunicare suplu și unitar, cu un lexic bogat și nuanțat, comparabil cu cele mai cunoscute limbi de cultură europene. În prima fază a acestui proces, cuprinsă între anii 1780 și 1840, datorită în primul rînd, unor cauze social-politice și culturale, se produc modificări importante mai cu seamă în domeniul lexicului, dar, într-o măsură mai mică, și în celelalte compartimente ale limbii culte : fonetica și gramatica. Nemaifiind preocupați de impunerea românei ca limbă de cultură în locul slavonei — acest lucru îl desăvîrșiseră înaintașii lor — învățații, în special filologii acestei etape și-au putut concentra atenția asupra cultivării și înnoirii limbii noastre literare.

Cum am arătat, contribuția teoretică și practică a Școlii Ardelene a fost hotărîtoare în această privință. Datorită numeroaselor cărți, originale sau traduse, tipărite de cărturarii transilvăneni la Blaj, Sibiu, Viena și mai ales la Buda, se produc cîteva schimbări importante în evoluția culturii noastre, care vor avea consecințe directe asupra dezvoltării limbii române literare. Astfel, promovînd prin aceste cărți ideea „occidentalizării" culturii naționale, ei inițiază procesul de „reromanizare" sau de „relatinizare" a limbii culte, ceea ce presupunea abandonarea vechilor împrumuturi livrești din slavonă, turcă sau greacă și înlocuirea lor cu elemente noi, luate din latină sau din limbile romanice, precum și din fondul vechi și popular al limbii, în care se păstrau elemente moștenite din latină. Publicînd multe cărți de popularizare a științei, lucrări de istorie, scrieri filologice și beletristice, învățații transilvăneni accelerează procesul de laicizare a culturii românești scrise, iar consecința imediată a emancipării de sub tutela cărților bisericești a fost sfărîmarea unității lingvistice realizată prin tipăriturile de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Aceasta a dus, implicit, pentru un timp, la promovarea și prin tipar a vechilor variante literare.

Transilvania (includem aici și Banatul) deține acum supremația în domeniul cărții românești tipărite [1]. Faptul acesta a contribuit la întărirea poziției variantelor culte ardelenești, în special a celei din sud-vestul Transilvaniei, care, prin intermediul lui P. Maior, devine baza celei dintîi unificări deliberate a limbii române scrise în centrele culturale de peste munți. Realizarea acestei *koiné* în cărțile tipărite de ardeleni a fost înlesnită, fără îndoială, și de numeroasele cărți normative (dicționare și gramatici) în care filologii transilvăneni au promovat, cu mici excepții, aceleași norme, întemeindu-se, în primul rînd, pe variantele literare din Transilvania, dar și pe limba unitară a cărților religioase din secolul al XVIII-lea, pe care P. Maior și I. Budai-Deleanu o considerau aptă de a fi luată ca model, fără a-i ignora însă limitele.

În textele profane ale cărturarilor din țările române se manifestă aceeași tendință de promovare a normelor specifice variantelor literare din Muntenia și, respectiv, Moldova ștergîndu-se astfel diferențele dintre manuscrise și tipărituri [2].

---

[1] În acest sens este edificatoare statistica întocmită de I. Gheție (*Baza dialectală*, p. 431), întemeiată pe BRV : între 1800 și 1820, la Buda și Viena apar 289 de cărți românești, în Moldova 88, iar în Muntenia doar 37.

[2] Numai în perioada 1814—1826, cărțile apărute în tipografia mitropolitană din Iași oglindesc o tendință de revenire la norma unitară a textelor bisericești de la 1750, în vreme ce manuscrisele primesc, din contră, un mare număr de elemente regionale moldovene. Abia în tipografia „*Albinei*", condusă de Gh. Asachi, varianta literară moldoveană din manuscrise se generalizează și în tipărituri (vezi I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 460—461).

Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812. Foaia de titlu.

În lucrările filologice scrise de munteni (Ienăchiță Văcărescu și I. Heliade Rădulescu) sau de moldoveni (Toader Școleriu și G. Săulescu), deși se formulează unele păreri despre unificarea acestor norme, se pune la contribuție, în cazul celor dintîi, aproape exclusiv materialul oferit de varianta literară muntenească, iar în cazul celor din urmă, de varianta moldoveană.

În afara divergențelor regionale, variantele literare din această perioadă prezintă și tendințe comune, cum sînt: adoptarea unor fonetisme și forme morfologice noi, care le înlătură pe cele simțite ca arhaice, și mai ales preferința tot mai accentuată pentru împrumuturile latino-romanice.

Iată, pe scurt, principalele trăsături ale limbii române literare în perioada 1780—1840.

1. Fonetică

Unele fonetisme arhaice, cu o largă circulație în toate scrierile din perioada anterioară, sînt treptat și definitiv abandonate. Astfel, e trece la i (*citi, din, dintre* etc.), diftongul ia (*iaste, priiaten* etc.) este înlocuit cu ie, slova Ѣ notează și în variantele nordice vocala e sau ę în cuvintele de tipul *lege*, -u final, deși este notat uneori frecvent, ca în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu sau în *Gramatica* lui Heliade, este doar un ornament grafic, cum înșiși autorii citați precizează. Foarte importantă este înlocuirea africatei dentale sonore dz (*audzi*) cu z în toate variantele literare de tip nordic, după 1780. Renunțarea la această formă fonetică tranșantă constituie, desigur, un pas înainte pe calea unificării limbii române literare.

Alte fonetisme vechi, cum sînt: păstrarea vocalei ă în *păhar, rădica, răsipi* etc. și a lui î în *împle, îmbla, îmfla* (doar în varianta muntenească formele cu u sînt majoritare), sau trecerea lui î la i în *ride, sint, singe* etc. se mențin nu numai datorită tradiției, ci și în virtutea aplicării, mai ales de către filologii transilvăneni, a principiului apropierii de modelul latin.

„Setea de întoarcere la un prototip de limbă", observa L. Blaga[1], i-a determinat pe cărturarii Școlii Ardelene să apeleze și la alte fonetisme vechi și populare, uneori chiar la regionalisme, dacă acestea puteau sluji idealul apropierii limbii române de latină. Astfel, ei acceptă ca norme unice j pentru ğ

[1] *Op. cit.*, 1966, p. 133.

(*joc, județ*) și z pentru dz (*zic, auzi*)[1]. Dar ğ e menținut în cuvinte ca *împregiur, încungiura*, unde poate fi recunoscut lat. *gyrus*. Din aceleași rațiuni, ei utilizează formele fără i : *cîne, mîne, pîne*, care, de altfel, se vor păstra în limba cultă pînă la sfîrșitul secolului trecut. Uzuale sînt și formele cu e (i) nesincopat : *direg, diregătorie, direpț* etc. Din dorința de a reduce cît mai mult frecvența vocalelor „intruse", fără corespondent în latină, ă și î, filologii transilvăneni acceptă forme regionale ca : *beutură, crepa, detor* „dator", *reu*, „rău", *strein, tinăr*, (*a*) *uri* etc. Unii dintre ei, în special bănățenii P. I o r g o v i c i și C. D. L o g a, extind această pronunție și asupra altor cuvinte, scriind *adeche* „adică", *alchetuesc* „alcătuesc", *capetem* „căpătăm", *curend* „curînd", *învețetură* „învățătură", *numer* „număr", *redecină* etc. Ei ajung la astfel de forme — prezente și la alți scriitori români[2] — nu numai pentru că în graiul bănățean fenomenul în cauză e mai răspîndit, ci și datorită faptului că s-au străduit, mai mult decît primii reprezentanți ai Școlii Ardelene, să „corecteze" formele românești după model latin[3]. Așa se explică și alte schimbări fonetice în spirit latinist, pe care le întîlnim la cei doi filologi. De pildă, P. I o r g o v i c i scria *portem* „purtăm", *potere* „putere", *sunt*[4] „sînt", *scie*[5] „știe" etc., iar la C. D. L o g a întîlnim constant formele *roman, romanesc, Romania* pentru *român, românesc, România, personă* „persoană", *forte* „foarte", *formos* „frumos" etc.

De asemenea, cei doi cărturari mențin o veche normă a variantei literare bănățene : ń netransformat în i în cuvinte ca : *petroni* „pietroi", *spuni* „spui", *ţini* „ții" etc., dar introduc și altele din graiul natal, pe care le considerau a fi mai apropiate de cele latinești : *scamn* „scaun", *teu* „tău" (pron.) etc.

În limba intelectualilor transilvăneni apar frecvent în această perioadă și alte forme regionale cu o circulație mai largă în graiurile din Transilvania, cum sînt : *acăța* „agăța", *cărindar* „calendar", *desvăli* „dezveli", *gîcitură* „ghicitură", *holbură* „volbură", *încătrău* „încotro", *lapădă* „leapădă", *luom* „luăm", *năcăji* (dar și *necăji*), *rădite* „ridiche" etc.

Velarizarea vocalelor anterioare e, i după consoanele dure s, z, ț, ș, j, fără să fie o normă literară, apare totuși în texte mai frecvent la moldoveni și la unii dintre transilvăneni și mai rar la munteni. În scrierile din Transilvania, e devine ă și după grupurile consonantice st și tr : *blăstăma, dintră, ostănele, trămura* etc. ; iar a neaccentuat trece la ă în *dător, dătorii, tăbac, zădar* etc.

Privit în ansamblu, aspectul fonetic al limbii reprezentanților Școlii Ardelene nu diferă totuși prea mult de cel al limbii literare moderne. Situația aceasta se explică și prin faptul că, fiind cei dintîi învățați români care au studiat fonetica istorică a limbii noastre[6], ei au putut să aleagă atît din limba română scrisă în diferite locuri și timpuri, cît și din graiurile populare fonetismele cele

---

[1] La Gh. Ș i n c a i mai întîlnim uneori africatele *dz* și *ğ* : *frundze, agiunge* etc., dar norma este și la el cu *z* și *j*.

[2] De pildă, la C. C o n a c h i întîlnim *resboae, resplăleşte, recoreşte, remîneți, zedor* etc. (cf. ILRL, ed. a II-a, p. 567).

[3] Cf. W. B a h n e r, *Das Sprach — und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1870*, Berlin, 1967, p. 57.

[4] Mai tîrziu prela și H e l i a d e această formă, care s-a menținut în limba literară pînă în urmă cu două-trei decenii.

[5] S-ar putea ca în acest caz P. I o r g o v i c i să fi avut în vedere și formele regionale de tipul *grijește* „grijește", *șci* „știi" etc., rezultate în urma africatizării dentalelor (*t, d+e, i>é, d́*) în graiul bănățean sub influență sîrbească.

[6] *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* este și cea dintîi gramatică istorică a limbii române.

mai potrivite pentru constituirea unui sistem fonetic simplu și unitar, care să permită o cît mai bună încadrare a neologismelor latine și romanice în structura limbii noastre. Prin lucrările filologice tipărite de ei, s-au răspîndit și o seamă de norme fonetice, care mai tîrziu au fost acceptate și de alți scriitori și filologi români, în special de I. Heliade Rădulescu, contribuind astfel, în etapa următoare, la unificarea normelor limbii române literare.

În Muntenia și Moldova, limba cultă prezintă mai puține inovații fonetice decît în Transilvania, în ciuda faptului că și aici se produce o „invazie" a fonetismelor populare. Dar aceasta este numai o impresie, creată de frecvența mai mare a unor forme uzuale și în etapa precedentă, pentru că în realitate s-a renunțat doar la cîteva fonetisme arhaice (vezi *supra*) și au fost acceptate numai sporadic, fără valoare de normă literară, unele regionalisme sau elemente populare. Muntenii folosesc aproape neschimbată varianta literară din cărțile tipărite în veacul al XVIII-lea. Unele fonetisme specifice, cum este, de pildă, velarizarea vocalelor e și i după consoanele d și p în cuvinte ca *dă* „de", *dăsărt*, *dăstul*, *dîn*, *pă*, *pîn* etc., deși apar mai des, continuă să aibă o frecvență redusă față de cele care s-au impus în limba literară de mai tîrziu.

În schimb, sînt generale unele norme mai vechi ale variantei literare muntenești, cum sînt: z (*zi*) și j (*joc*, *joi*, dar și *încongiura*), ii (*cîine*, *pîine*), ș, j, r duri înaintea diftongului ea aflat în poziție „moale" (*covîrșaște*, *veștejaște*, *hotăraște*) [1].

Varianta literară moldoveană, reprezentată mai ales de limba cărților apărute în Tipografia „Albinei", păstrează africata ğ în *ğoc*, *ğudecală*, formele fără i: *mîne*, *pîne*, r moale în suf. *-ar*, *-tor*: *cepariu*, *știutoriu* etc., dar și în *ağutoriu*, *ceriu* etc. Unele fenomene fonetice de tip nordic au acum o frecvență mai mare în limba scrisă din Moldova, dar nu reușesc să se impună ca norme. Dintre acestea fac parte: ă protonic trecut la a: *capitan*; închiderea lui e medial neaccentuat sau, mai rar, în poziție finală, la i: *adivărul*, *binile*, *ci*, *pi* etc., reducerea diftongului ea la e, de regulă în poziție finală: *a avè*, *făcèm*, *grè* etc.; trecerea lui ia la ie (ię): *mîngăiel*, *spăriel*; rostirea dură a consoanelor s, z, ț, ș, j: *sară*, *sîngur*, *țîn*, *șărpi*, *păsînd*, *grijă* etc. Dintre labiale, f se palatalizează sporadic: *hiară*, *hier* etc., iar celelalte cu totul accidental [2]. Aceste fonetisme se mențin în scrierile majorității intelectualilor moldoveni pînă după 1870, cînd sînt abandonate sub presiunea normelor unitare.

2. Morfologie

În structura morfologică a limbii române literare nu se produc modificări importante față de epoca anterioară. Majoritatea formelor vechi și populare specifice limbii culte din secolul al XVIII-lea (vezi *supra*, p. 102—103) se păstrează și în această perioadă, însă alături de ele apar, mai frecvent decît în scrierile de pînă atunci, unele forme noi, care s-au impus în limba literară modernă. Reflectînd această situație, scrierile normative, în special gramaticile, consemnează adesea două și chiar trei variante pentru aceeași formă morfologică. Doar în *Gramatica românească* a lui I. Heliade Rădulescu selecția e mai riguroasă, fără a fi însă nici aici perfectă (vezi *supra*, p. 158—160). Menționăm, în continuare, doar cîteva dintre cele mai importante inovații morfologice care tind să se impună în această perioadă.

[1] Vezi o listă mai bogată la I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 437—448.

[2] Pentru alte fenomene, vezi I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 448—463.

a. În scrierile transilvănenilor se constată tendința de înlocuire a articolului genitival invariabil *a* cu formele variabile *al, a, ai, ale.*

b. Tot la ei, dar și în textele moldovene, consemnăm preferința pentru formele verbale cu dentala refăcută la pers. I sg. a indicativului prezent : *aud, spun, pot* (ultima formă alternează frecvent cu *poci*) etc. În textele muntenești întîlnim, aproape fără excepție, formele iotacizate.

c. Se răspîndesc acum, în special la filologii bănățeni, formele cu *-u* la imperfect, pers. a III-a pl. : *ei erau* etc., dar cele identice cu singularul (el, ei *mergea*) continuă să fie majoritare.

d. În varianta literară munteană se generalizează auxiliarul *a* la pers. a III-a sg. a perfectului compus, în vreme ce moldovenii și transilvănenii păstrează încă forma nediferențiată *au*.

e. În toate scrierile, conjunctivele de tipul *să deie, să ieie, să steie* alternează cu cele în *-ea* (*-a*) : *să dea, să ia, să stea.*

Toate aceste forme sînt recomandate de H e l i a d e, mai cu seamă după 1836, ca norme ale limbii române literare, cu toate că, pînă la 1840, nici el nu le respectă decît parțial.

O notă aparte față de limba cultă actuală o dau structurii morfologice din perioada la care ne referim numeroasele neologisme latino-romanice care au o altă încadrare morfologică decît cea de azi[1].

3. Sintaxă

Ca și morfologia, sintaxa mai păstrează încă numeroase elemente vechi și populare, specifice limbii cărților românești din secolul al XVIII-lea (vezi *supra*, p. 103—108). Abia spre sfîrșitul perioadei de tranziție, structura sintactică a limbii literare începe să se clarifice și să se modernizeze datorită, în primul rînd, intervenției lui I. H e l i a d e R ă d u l e s c u, dar, firește, și în urma influenței tot mai puternice a sintaxei populare și a modelelor romanice, în special a modelului sintactic francez.

Surprinzător este faptul că la cei dintîi reprezentanți ai Școlii Ardelene nu întîlnim decît rar construcții sintactice alcătuite după model latin.[2]

---

[1] Vezi G. I v ă n e s c u și L. L e o n t e, *Fonetica și morfologia neologismelor românești de origine latină și romanică*, în SC Șt., VII (1956), fasc. 2, p. 1—24 ; Despina U r s u, *Adaptarea adjectivelor neologice la limba română literară în perioada 1760—1860*, în SLLF, I, p. 131—154 ; i d e m, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în AnL, XVI (1965), p. 113—121 ; i d e m, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în LR, XIV (1965), nr. 3, p. 371—379).

[2] Pentru unele exemple, vezi Fl. F u g a r i u, *Studiu asupra limbii*, în Gh. Ș i n c a i, *Hronica românilor*, I, Ediție îngrijită de Fl. F u g a r i u. Prefață și note de Manole N e a g o e, București, E.P.L., 1967, p. CL-CLIII ; i d e m, *Studiu asupra limbii*, în Petru M a i o r, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I, Ediție critică de Fl. F u g a r i u. Prefață și note de Manole N e a g o e, București, Ed. Albatros, 1970, p. 66—68.

4. Lexic

Lexicul suferă modificări esențiale în această perioadă.

În Muntenia și Moldova, influențele orientale (greacă, turcă, iar, în perioada Regulamentului organic, și rusească) fac ca lexicul intelectualilor români de pînă la 1840 să ne apară învechit și relativ, sărac.[1] În deceniul al IV-lea al veacului trecut, se amplifică însă și în țările române procesul de modernizare a lexicului literar — proces început încă pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea[2] —, ca urmare a lărgirii influențelor romanice, în special a celei italiene și a celei franceze. În scurt timp, vocabularul românesc își va schimba radical fizionomia în Principate. Dar în Transilvania, unde acțiunea de „reromanizare" a limbii culte începuse pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, modernizarea s-a produs mai de timpuriu.

Întrucît direcțiile principale deschise de Școala Ardeleană în această privință au fost urmate, în secolul trecut, de aproape toți intelectualii români, vom insista asupra contribuției lor la înnoirea și îmbogățirea lexicului românesc.

Contribuția reprezentanților Școlii Ardelene la dezvoltarea și modernizarea vocabularului românesc este, fără îndoială, remarcabilă. Spirite universale, deschise la tot ceea ce era nou în cultura europeană din vremea aceea, cărturarii transilvăneni și-au propus, și în bună măsură au reușit, să orienteze dezvoltarea culturii noastre pe o cale nouă, modernă. În acest sens, ei au inițiat cea dintîi acțiune organizată de traducere și elaborare a numeroase și variate opere din diverse ramuri ale științei: filozofie, logică, gramatică, matematică, fizică, medicină, agronomie, științele naturii etc. Totodată, ei n-au încetat să alcătuiască opere istorice, să traducă lucrări religioase și chiar s-au încumetat să elaboreze unele scrieri literare.

O astfel de acțiune era însă aproape imposibil de întreprins cu mijloacele de care dispunea limba română în veacul al XVIII-lea, de aceea filologii transilvăneni s-au străduit, înainte de toate, să-și creeze terminologia necesară exprimării celor mai importante noțiuni științifice, dar nu au neglijat nici îmbogățirea de ansamblu a lexicului românesc.

Cum era și firesc, principalele surse de sporire a vocabularului literar nu puteau fi decît latina și limbile romanice, iar dintre acestea, în primul rînd italiana. Totuși, primii latiniști nu numai că n-au abuzat de neologisme, dar s-au străduit chiar „a româniza, prin circumscriere sau de-a dreptul, terminologia filozofică curentă, de origine greacă sau latină"[3]. S. Micu, ca de altfel toți ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, „așeza limba românească întru totul alături de toate marile limbii, în care cei mai de seamă filozofi ai timpurilor au încercat cîndva să exprime gîndurile lor. Samuil Clain avea despre limba sa maternă părerea că aceasta era într-adevăr o oglindă a universului, pentru cine s-ar fi priceput să socotească prin ungherele și tainițele ei. Neolo-

---

[1] Cu privire la vocabularul unor cărturari din această perioadă (Ienăchiță Văcărescu, Iancu Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu și C. Conachi), vezi ILRL, ed. a II-a, p. 505—572; vezi și *Bibliografia*, din *Crestomație românească*, București, E.D.P., 1978.

[2] Cf. *ILRL*, ed. a II-a, p. 576—584.

[3] L. Blaga, *op. cit.*, p. 166.

gismul e admis de Clain numai „unde graiul nostru s-ar afla în lipsă“ [1]. Așa se explică, pe de o parte, preferința manifestată de cărturarii transilvăneni față de termenii calchiați sau traduși, iar pe de altă parte, menținerea aproape integrală a fondului lexical existent în vechile scrieri românești, pe care ei s-au străduit să-l completeze cu numeroase cuvinte create prin derivare sau compunere, dar și cu unii termeni arhaici ori regionali, mai ales dacă aceștia erau de origine latină. Așadar, filologii transilvăneni n-au manifestat tendințe puriste radicale, întrucît ei n-au dorit să elimine cuvintele străine pătrunse în țesătura limbii române de-a lungul timpului, ci s-au împotrivit mai cu seamă adoptării neologismelor provenite din altă sursă decît din cea latină sau romanică.

În continuare, vom da o foarte sumară listă de elemente lexicale caracteristice pentru limba învățaților transilvăneni.

Neologisme latino-romanice [2]:

a. Termeni cu o circulație mai largă în scrierile românești din veacul al XVIII-lea [3]: *antecessor* (GȘ), *attac* (GȘ), *attentat* (GȘ), *cauză* (PM), *condiție* (GȘ), *conferenție* (GȘ), *columnă* (GȘ), *consiliar* (CDL), *constituție* (PM), *corecta* (PM), *director* (CDL), *elementuri* (SM), *elocvenți* (PI), *exemplar* (GȘ), *gen* (CDL), *inscripție* (PM), *inspector* (CDL), *impostor* (GȘ), *literă* (CDL), *mysterii* „mistere“ (GȘ), *magistru* (GȘ), *memorie* (PM), *modă* (GȘ), *natură* (PI), *națioane* „națiuni“ (PM), *ocasie* „prilej“ (PM), *omagiu* (GȘ), *orator* (CDL), *pedagog* (GȘ), *a pronontțiia* (PI), *proprietate* (PI), *presidium* (CDL), *rație* (PI), *recomenda* (CDL), *a replica* (GȘ), *regulă* (PI), *securitate* (GȘ), *sistemă* (PI), *soțietate* (CDL), *sufragiu* (GS), *țivilizație* (CDL), *urban* (GȘ), *virtuos* (GȘ), *venerație* (CDL) etc.

b. Termeni științifici:

afecții (SM), *articul* (CDL), *caz* (CDL), *cauterisație* (PM), *coleoptere* (GȘ), *compoziție* (PM), *contaminat* (PM), *cujugție* „conjuncție“, *dialect* (PM), *derivat* (PI), *duoden* (PM), *imperfect* (PI), *instinct* (PI), *interjecție* (CDL), *lavă* (GȘ), *mod* (CDL), *pronume* (CDL), *pori* (GȘ), *speriință* „experiență“ (SM), *termen* (PI), *verb* (CDL) etc. [4]

c. Termeni calchiați sau traduși:

asăuri „atribute“ (SM), *chipuri* „moduri“ (SM), *estere* „existență“ (SM), *fețe* „persoane“ (SM), *hotărire* „definire“ (SM), *închipuire peste tot* „idee universală“ (SM), *închipzui* „imagina; reprezenta“ (SM), *încheiat* „articulat“ (SM), *împururi* „eterniza“ (GȘ), *întregime* „integritate“ (GȘ), *nestrăbătuincios* „impenetrabil“ (GȘ), *peste tot* „universal“ (SM), *putință* „posibilitate“ (SM), *singuratec* „individual“ (SM), *spiță* „specie“ (SM), *stihie* „element“ (SM), *stăriimprejur* „circumstanțe“ (PM), *temei* „subiect“ (SM), *trup* „corp; lucru“ (SM), *zicere* „afirmație“ etc. [5]

---

[1] *Ibidem*, *op. cit.*, p. 169.

[2] Uneori, termenii citați mai jos pot avea etimologie multiplă.

[3] Unele dintre neologismele cuprinse în această listă apar și în scrierile cărturarilor din Principate, însă corifeii Școlii Ardelene puteau să le împrumute din latină sau din limbile romanice independent de aceștia.

[4] Vezi numeroase alte exemple la N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; cf. și J. Byck, *lucr. cit.*, în *Studii și articole*, 1967, p. 234—252; Fl. Fugariu, *lucr. cit.*, p. CLXII—CLXXVII; R. Todoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, III (1962), p. 103—136.

[5] Vezi alte exemple în lucrările citate mai sus, precum și la L. Blaga, *op. cit.*, p. 167—168 ș.a.

Prin derivare și compunere, învățații transilvăneni au încercat să completeze, de asemenea, fondul lexical românesc cu termeni noi. Atenția lor s-a îndreptat în primul rînd spre rădăcinile moștenite din latină. În *Observații de limba românească*, Paul Iorgovici propune o foarte bogată listă de cuvinte noi, create prin derivare de la elemente lexicale mai vechi, moștenite din latină. Iată cîteva exemple: *advenire* „veni la cineva, sosi", *convenire, convenciune* „împecare", *devenire* „veni în jos" (toate de la *venire*), *illuminare* (de la *luminare*), *imperit* „nesciiut", *imperiție* „neștiință", *periculu* „cercare cu frică", *periculos* „plin de frică" etc. (de la *perire*), *prelucire* „strălucire" (de la *lucire*), *prevenire* „ajunge la ceva", *provenire* „veni din pămînt" (de la *venire*) etc. [1]

d. Termeni arhaici, regionali și populari:

Reprezentanții Școlii Ardelene au preferat mai ales termenii vechi și populari de origine latină, pe care i-au introdus în scrierile lor cu intenția de a întregi fondul latino-romanic al vocabularului românesc literar. Între aceștia se numără: *aorea* „odinioară, uneori" (<lat. *ad-hora*) (SM), *arină* „nisip" (<lat. *arena*) (PI), *ai* „usturoi" (<lat. *alium*) (SM), a *custa* „a trăi" (<lat. *constare*) (GȘ), *comînda* „a face masă de pomenire pentru un om mort" (<lat. *commandare*) (SM), *imală* „murdărie" (<*im* (<lat. *limus*)+suf. *-ală*) (CDL), *nal* „ins, individ, persoană" (<lat. *natus*) (PI), *op* (*este*) „trebuie, este necesar" (<lat. *opus* (*est*)) (PM), *rost* „gură" (<lat. *rostrum*) (GȘ) etc.

Frecvente sînt însă și regionalismele ardelenești de alte origini: *armariu* „dulap de vase" (GȘ), *cătană* „soldat" (GȘ), *cloambă* (alături de care e folosit și *ram*) (SM), *dărab* „bucată" (SM), *fărtai* „sfert" (GȘ), *făgădui* „promite" (PM), *ghib* „cocoșat" (SM), *glajă* „sticlă" (GȘ), *iosag* „avere" (GȘ), *minteni* „imediat" (GȘ), *pociumb* „țăruș (GȘ), *pleșug* „chel" (SM), *tăgădui* „a nu recunoaște" (PM), *tină* „noroi" (PM) etc.

O trăsătură specifică a lexicului literar din această perioadă este interferența elementelor orientale, provenite din turcă, neogreacă și rusă, în Moldova și Muntenia, sau a împrumuturilor din maghiară și germană, în Transilvania, cu tot mai numeroase neologisme latino-romanice, a căror înfățișare diferă, adesea, de cea pe care au primit-o mai tîrziu în română, datorită atît filierei străine prin care ne-au venit, cît și modului în care au fost adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre [2].

Examinînd structura limbii române culte din perioada de tranziție, constatăm că, în ansamblu, ea mai păstrează încă o parte din trăsăturile specifice vechii române literare. Paralel, putem observa însă conturarea unor tendințe inovatoare, ce se vor dezvolta în următoarele decenii, și anume: abandonarea treptată a faptelor de limbă învechite, modernizarea lexicului prin adoptarea împrumuturilor latino-romanice, crearea unei terminologii științifice, delimitarea, în linii mari, a principalelor stiluri funcționale și tot mai insistente încercări de unificare a normelor exprimării culte. Firește că toate acestea sînt o

---

[1] Desigur, cei mai mulți dintre termenii de mai sus aveau corespondente în latină și au fost introduși în limba literară de mai tîrziu ca elemente lexicale neologice.

[2] Cu privire la diversele aspecte ale adaptării neologismelor în această perioadă, vezi, în special N. A. Ursu, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice ale limbii române în jurul anului 1800*, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 33—46; Despina Ursu, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760—1860*, în SLLF, I, p. 131—154; idem, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în An L, XVI (1965), p. 113—121; idem, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în LR, XIV (1965), nr. 3, p. 371—379.

consecință a procesului de „renaștere" culturală și social-politică ce s-a manifestat în toate provinciile românești, începînd din prima jumătate a veacului trecut.

PROBLEMELE ȘI DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN A DOUA PERIOADĂ A EPOCII MODERNE

1. Condițiile sociale și politice ale perioadei 1840—1880

1. Am arătat într-un capitol anterior că deceniile al IV-lea și al V-lea din secolul al XIX-lea reprezintă pentru istoria limbii române literare — ca și pentru istoria literaturii române — etapa de început a epocii moderne. Fixarea acestei limite convenționale se justifică prin schimbările produse în structura societății românești din Principate după revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. Limita în timp — de asemenea convențională — desemnînd încheierea acestei perioade ar fi, după istoricii literari, 1859, anul Unirii Principatelor, care coincide, în mare, și cu introducerea oficială a alfabetului latin (1860).

În acest interval de cîteva decenii, marcat la jumătatea lui de revoluția burghezo-democratică de la 1848 — moment crucial în trecerea României de la feudalism la capitalism, — se desfășoară procesul complex al fierberii, căutărilor și controverselor filologice, care avea să ducă la apariția premiselor constituirii limbii române literare actuale. Curentul înnoitor care suflă acum din mai multe direcții nu este însă decît reflexul unor stări de lucruri mai vechi și adînci, cu care societatea românească este confruntată la începuturile istoriei ei moderne. Care erau aceste noi stări de lucruri ?

În Muntenia și Moldova are loc, acum și mai ales după pacea de la Adrianopol, o accentuare a ritmului dezvoltării istorice. Revoluția socială și națională condusă de Tudor Vladimirescu zdruncină inerția rînduielilor feudale susținute de o lungă domnie fanariotă, asociată cu o boierime în mare parte grecizată. Pe de altă parte, libertatea de exercitare a comerțului, recunoscută țărilor române după 1829, concomitent cu restricțiile impuse Imperiului otoman în privința monopolului comercial în zona Mării Negre, dau un prim impuls progresului material.

Situația românilor din Transilvania se deosebește sub aspect social și economic de cea care se prefigurează în Muntenia și Moldova. Asuprirea națională și inegalitatea socială continuă să mențină poporul român din această provincie într-o stare de inferioritate politică și economică, în comparație cu celelalte populații din fostul Imperiu austro-ungar. Luptele pentru cucerirea drepturilor legitime ale poporului român din Transilvania cunoscuseră un moment culminant prin răscoala țărănească condusă de Horia, Cloșca și Crișan la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Cel de al doilea moment avea să fie dramatica ridicare a maselor din anul 1848 sub conducerea lui Avram Iancu.

În aceste condiții, deși parțial diferite (ale Transilvaniei față de cele din Principate), se manifestă, totuși, tendința comună a poporului român de a păși pe calea nouă cerută de prefacerile și ideile care frămîntau și Europa din primele decenii ale veacului trecut.

Revendicările sociale și politice capătă acum contururi mai clare, voința de a sfărîma și de a înlocui anacronicile și nedreptele așezări feudale crește din ce în ce mai mult. Ideile iluminismului european, pătrunse de crezul ridicării prin cultură a celor lăsați fără binefacerile științei de carte, secundează și însuflețesc aceste năzuințe. Societatea românească din deceniile premergătoare revoluției de la 1848 se găsea în pragul unor zguduiri care anunțau prăbușirea vechilor instituții. Cultura se pune în slujba acestor aspirații progresiste: școala, presa, teatrul, societățile literare, preocupările de cultivare a limbii țintesc, toate, fiecare cu mijloacele lor, spre realizarea idealurilor de emancipare și de înnoire prin răsturnarea stărilor de lucruri prezente. Redeșteptarea națională și socială venind din Transilvania ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea, ca urmare a activității eroice desfășurate de cărturarii Școlii Ardelene, ia acum forme concrete de afirmare și luptă. Limba face parte, alături de literatură, dintre aceste forme.

2. Condițiile culturale: școala, presa, teatrul, traducerile, societățile literare

Învățămîntul și presa în limba română își dau contribuția, în primul rînd, la așezarea temeliilor pe care avea să se înalțe edificiul culturii noastre moderne. Începuturile datorate lui Gh. Lazăr, apoi lui P. Poenaru în Muntenia, și lui Gh. Asachi în Moldova n-au fost ușoare. Este adevărat că *Regulamentul* prevedea o sumă de măsuri menite să ducă la punerea bazelor unui învățămînt național, cu mai multe trepte, de la școala începătoare, adică primară, pînă la cursurile „speciale", adică universitare. Prevederile nu și-au găsit însă aplicare decît în măsura în care le-au dat curs inițiativele generoase ale lui P. Poenaru și Gh. Asachi. Oricum, se făceau pași înainte în acest domeniu. Dovadă că, după 11 ani de la publicarea *Gramaticii românești* a lui Heliade, folosită ca manual de elevii de la Sf. Sava, se tipăriseră, în 1838, numai în Muntenia 15 manuale diferite. Aceste începuturi modeste, dar pătrunse de spiritul dragostei de cultură națională, sînt evocate de Al. Odobescu astfel: „Era puțină știință cîtă se învăța în acele școale; erau mărginite și modeste programele lor și nimeni n-a putut ieși un erudit, un doct dupe băncile lor; dar spiritul ce domnea într-însele era curat românesc; junele inteligențe zăreau orice lucire a științei printr-un prism de naționalitate și inimele tuturor elevilor vechilor școale românești erau p-atunci toate înflăcărate de dorul țării"[1].

Un pas însemnat în afirmarea învățămîntului superior în limba română îl formează înființarea în 1860 a Universității din Iași și, patru ani mai tîrziu, a Universității din București, în timpul domniei lui Al. I. Cuza. Tot acum se instituie și legea gratuității și a obligativității învățămîntului elementar. Evenimentul din urmă este evocat — alături de figura lui Al. I. Cuza — cu emoție de Caragiale în articolul *Peste 50 de ani* (1909).

În Transilvania, de unde coborîseră în Principate marii dascăli de românește, funcționau, în 1843, 298 de școli românești, între care patru licee: la Blaj, Beiuș, Brașov și Năsăud. Numărul acestora se dublează în decurs de zece ani, fapt ce demonstrează rapiditatea cu care ideea învățămîntului românesc se extinde și în această provincie. În sfîrșit, amintim că în Bucovina limba română

[1] Al. I. Odobescu, *Opere*, II, București, 1955, p. 320. Vezi și Paul Cornea, în *Istoria literaturii române*, II, București, EA R. S. România, 1968, p. 236.

a figurat tîrziu ca obiect de studiu pentru români în școlile sătești și în Gimnaziul superior german din Cernăuți, unde interesul pentru limba și literatura noastră a fost întreținut, în a doua jumătate a secolului trecut, de Aron Pumnul și apoi de I. G. Sbiera.

Presa ocupă, de asemenea, un rol însemnat în procesul de răspîndire a noilor idei în limba română. „*Curierul românesc*" și „*Albina românească*" erau gazete cu caracter informativ, cu tiraj redus, dar animate de un sentiment, vrednic de laudă, de a trimite cuvîntul scris mai ales în „starea de mijloc", cum se exprima Kogălniceanu, adică în rîndurile publicului larg, cum am spune astăzi. Prin suplimentele literare adăugate mai tîrziu, și anume „*Curierul de ambe sexe*" pe lîngă „*Curierul românesc*" și „*Alăuta românească*" pe lîngă „*Albina românească*", mijloacele de difuzare și de promovare a limbii române — și a unor producții literare — sporesc simțitor.[1] Ele vor înregistra o etapă esențială prin apariția „*Daciei literare*", editată în 1840 de M. Kogălniceanu și, patru ani mai tîrziu, prin „*Propășirea*", de sub conducerea lui M. Kogălniceanu, I. Ghica, V. Alecsandri și D. Bals. Cu toată existența lor efemeră, publicațiile menționate au reușit să impună o direcție nouă, pe baza unui program care orienta limba română literară și creația literară spre izvoarele ei firești vechi și populare, ca formă de manifestare a unei culturi specific naționale reprezentînd toate provinciile locuite de români. Interesul pentru cercetarea trecutului istoric, preocupare atît de vie în acești ani, își găsește cadrul în „*Arhiva românească*" (1840—1841, 1845) a lui Kogălniceanu și în „*Magazin istoric pentru Dacia*" (1845—1848), scos din inițiativa și prin grija lui N. Bălcescu și A.Tr. Laurian. După revoluția din 1848, două publicații continuă activitatea pe tărîm literar și politic în spiritul ideilor „*Daciei literare*": „*România literară*" (1855) a lui V. Alecsandri și „*Steaua Dunării*" (1855—1856) a lui M. Kogălniceanu. În coloanele acesteia din urmă a fost pregătită, cum se știe, unirea — prima ei etapă — ce avea să se înfăptuiască peste cîțiva ani.

La loc de frunte se cuvine să fie menționată presa din Transilvania, mai puțin reprezentată numeric, dar consecventă și larg deschisă ideii de unitate culturală a poporului român. Este vorba în primul rînd de „*Gazeta Transilvaniei*" (1838, Brașov), sub conducerea unui intelectual cu alese însușiri de îndrumător, G. Barițiu. Suplimentul literar „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*", adăugat ziarului, răspundea unor nevoi de popularizare largă și de promovare a ideilor din diverse tărîmuri: știință, cultură, educație etc. „*Organul luminării*", scos de T. Cipariu la Blaj în 1847, și „*Telegraful român*" din Sibiu (1853) completează tabloul presei românești din Transilvania de la jumătatea secolului trecut.

Teatrul a jucat un rol esențial în acțiunea de cultivare a limbii române. Întemeierea lui a fost precedată și pregătită de constituirea la București, în 1833, a *Societății filarmonice*, din inițiativa lui Heliade, sprijinit de I. Cîmpineanu, iar la Iași de înființarea, în 1836, a Conservatorului filodramatic condus de Gh. Asachi.

Primele reprezentații date de cea dintîi promoție de actori stîrnesc un entuziasm general, dar temeliile teatrului ca instituție națională cu un program organizat se vor pune abia în 1840 în Moldova și în Muntenia. Noua instituție trebuia să fie un for de răspîndire a ideilor veacului, să contribuie la cultivarea „moralității", cum scria Heliade. Trebuia combătut, în același

[1] Despre alte publicații apărute în acești ani la București, Iași etc., vezi Academia R. S. România, *Istoria literaturii române*, II, 1968, p. 243—244.

timp, valul de spectacole ale trupelor străine, îndreptîndu-se atenția publicului spre reprezentațiile în limba română cu piese valoroase, traduse și mai ales cu lucrări originale. Pentru aceasta era nevoie de un repertoriu adecvat, la realizarea căruia au contribuit C. Faca, C. Bălăcescu, Al. Pelimon și alții în Muntenia, M. Kogălniceanu, Al. Russo și, în special, V. Alecsandri în Moldova. Dintre actorii care au impus limba română pe scenă prin turneele organizate în numeroase orașe ale țării, precum și în provinciile aflate atunci sub stăpînire străină, se cuvine să fie menționați C. Caragiale, M. Millo și M. Pascaly.

Pînă la crearea repertoriului original, un rol important în acțiunea de familiarizare cu valorile literaturilor străine l-au jucat o vreme traducerile din limbile apusene. Ele prezintă însă o însemnătate considerabilă din punctul de vedere al „lucrării" limbii literare. Transpunerea ideilor din operele literare, dar și din scrierile filozofice, științifice etc. străine, obligau pe traducător să găsească termenii echivalenți și expresiile corespunzătoare din limba română. În felul acesta, materialul limbii române era supus unei prelucrări, de pe urma căreia posibilitățile de expresie trebuiau să fie în cîștig, să se multiplice și să se mlădieze.

Fără îndoială că dificultățile sînt la început mari, ca și pentru cărturarii secolelor anterioare, care se plîngeau că unele cuvinte *„vin greu la tîlcuit"*; tot astfel scriitorii și traducătorii din această vreme se plîng de rezistența opusă de o limbă mai puțin cultivată, cum era atunci româna. O va spune Gr. Alexandrescu în *Epistola către Voltaire*, referindu-se la limba poetică în general, dar și alții, de exemplu, Gr. Pleșoianu, traducătorul lucrării lui Fénelon, *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise* (1831): „În multe rînduri, scrie el, am vrut să mă las de tălmăcirea aceștii cărți frumoase pentru multe ziceri (cuvinte) neobicinuite în limba românească[1]."

Există dorința, exprimată limpede de cărturarii acestei epoci, de a face din traduceri un mijloc de sporire a resurselor limbii române în toate *„domeniile cunoștințelor umane"*, cum afirma G. Barițiu în 1843. Evident, lucrurile nu-și găsiseră în felul acesta și unica rezolvare în ce privește căile de perfecționare a limbii române. Cînd valul traducerilor părea că tinde să pună în primejdie „duhul național" (este vorba, în esență, de conținutul cărților traduse), se va naște reacția salutară a *„Daciei literare"*. Limba literară va fi orientată, ca și literatura, spre izvoarele ei firești, căutate în realitatea națională.

În sfîrșit, una din formele cele mai interesante și mai rodnice de încurajare a manifestărilor de cultură în limba română și în mod special de cultivare a limbii sînt, în această perioadă, societățile. Am amintit de *Filarmonica*, înființată în 1833 de I. Cîmpineanu și Heliade. Ea urmărea în primul rînd, cum însăși ctitorii o declară, să promoveze „cultura limbii românești și înaintarea literaturii ...", premise necesare pentru înființarea mai tîrziu a unui teatru național. Problemele limbii și literaturii române alcătuiesc obiectul unor dezbateri la care participă tineri intelectuali cu vederi liberale: Ch. Tell, I. Voinescu II, C. Bolliac, D. Bolintineanu, Heliade, frații Golești etc.

O activitate culturală (mai puțin intensă decît în deceniile anterioare) s-a desfășurat și în Transilvania. Profesorul arădean Al. Gavra încearcă să pună, prin 1833—1834, bazele unei societăți avînd drept scop tipărirea de cărți și înființarea unei gazete, inițiative pentru care nu a găsit însă sprijinul

[1] Citatul la I. Gheție și M. Seche, *Discuții despre limba română literară între anii 1830 și 1860*, în SILRL, I, p. 280.

aşteptat. În schimb, un grup de intelectuali transilvăneni în frunte cu T. Cipariu, G. Bariţiu şi I. Puşcariu reuşesc să înfiinţeze în 1861, la Sibiu, „Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român“ (Astra). Programul ei, bogat şi adaptat intereselor culturale ale cititorilor cărora li se adresa, a contribuit într-o largă măsură şi multă vreme la promovarea şi menţinerea unei atmosfere de viaţă intelectuală în Transilvania.

Am amintit numai o parte din formele prin care cultura românească se manifestă şi se impune în aceste decenii de efervescenţă intelectuală şi de efort creator sprijinit de entuziasm patriotic[1]. Desigur, există în aceşti ani multe încercări nereuşite, altele cu răsunet limitat în timp, dar ele se explică prin dorinţa de a face totul şi de toate pe diverse tărîmuri şi în grabă : căci ritmul prefacerilor se accelera şi nu era vreme de zăbavă. Admiraţia lui Eminescu faţă de literatura de la 1848, în care poetul vedea o expresie a unei sincere şi avîntate încrederi într-un ideal ce aduna laolaltă o întreagă generaţie de scriitori, este un elogiu adus ideii de creaţie pusă cu convingere şi străduinţă în slujba unor înfăptuiri de interes naţional acut. Perfecţionarea şi transformarea limbii într-un instrument superior şi adecvat de exprimare a culturii naţionale făceau parte din acţiunile a căror înfăptuire nu putea fi amînată.

Ѡ Історіе адевърат націоналъ не лінсъще. Еа заче ънкъ сѫпт прафѫл Хронічілор ші докѫментелор коптімпѫране. Nimenї пънъ акѫм нѫ с'а ѫнчеркат с'о деегроане. Тоцї къцї с'аѫ ѫнделетнічіт ѫн скріереа Історіеї нѫ не-аѫ дат декът біографіа стъпъніторілор. Nimenї нѫ не-аѫ репродѫс кѫ акѫратецъ інстітѫціїле соціале, ідеіле, сімтіментеле, обічеіѫріле, комерцѫл ші кѫлтѫра інтелектѫалъ а времілор трекѫте.

Кът де маре требѫінцъ, ънеъ, ам авеа де о асеменеа історіе! Соарта пъріпцілор пострі а прегътіт не а поастръ; інстітѫціїле лор сънт база інстітѫціїлор поастре. Ѫнтр'ънса маі кѫ сеамъ ам ведеа къ ѫн ачеле веакѫрї че ле пѫмім барбаре, пъріпцїї пострі адоптаръ ніще інстітѫцїї ѫнтемеїате не ніще пріпчіпѫрї не ка-

Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, Iaşi, 1844.

3. Tabloul general al limbii literare în această perioadă, tendinţe şi perspective ale dezvoltării ei

Care sînt consecinţele împrejurărilor schiţate mai sus asupra dezvoltării limbii române literare din această epocă ?

Limba română literară din secolul al XIX-lea o continuă pe cea a veacului anterior, problemele ei fiind, pe de o parte, cele luate în discuţie la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi, pe de altă parte, cele reclamate de condiţiile noi, sociale şi politice, cu care era confruntată societatea românească în prima jumătate a secolului trecut.[2] Despre stadiul atins de limba română în scrierile din preajma secolului al XIX-lea stau mărturie lucrările învăţaţilor transilvăneni, traducerile din autorii străini şi primele manuale şcolare. Ne vom referi la un exemplu pe care ni-l oferă S. Micu, traducător al lucrării germanului Fr. Christian Baumeister, *Elementa Philosophiae Recentioris*

[1] Pentru amănunte, vezi Academia R. S. România, *Istoria literaturii române*, II, p. 229—260.

[2] Cf. Tudor Vianu, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în *Probleme de stil şi artă literară*, Bucureşti, 1955, p. 179.

usibus iuventutis scholasticae ..., Cluj, 1771. Reproducem un scurt fragment din partea I, intitulată *Prolegomena de metafizică*: „A ontologhiei deregătorie este ideile cele mai de obște și mai preste tot a le tîlcui (§ 6). Deci fiindcă toate lucrurile sînt ins, așa vom tîlcui ontologhia, ca puind mai întîi începuturile sau temeiurile cunoștinței omenești să începem apoi de la tîlcuirea însului. Drept aceia ontologhia o zicem că este știința însului preste tot sau încît este ins" [1].

Lăsăm la o parte aspectul fonetic al lexicului, care poartă fie amprenta etimologiei (gr. *ontologhia*), fie pe cea a formelor dialectale (*cunoștințăi, puind*). De asemenea, trecem cu vederea peste structura arhaică a sintaxei: *„este ... ideile ... a le tîlcui", „Drept aceia ontologhia o zicem că este știința însului ... sau încît este ins"*. Dificultățile pe care traducătorul caută să le învingă sînt în primul rînd de ordin lexical; el se vede silit să găsească corespondențe în lexicul vechi sau popular pentru o terminologie științifică, abstractă. Astfel, S. Micu folosește substantivul *deregătorie* pentru *funcție, de obște* pentru *comun, preste tot* pentru *universal, ins* pentru *entitate, începuturile* pentru *principii, temeiurile* pentru *bazele, cunoștință* pentru *cunoaștere, tîlcuire* pentru *interpretare, aplicare*. Ca text filozofic, fragmentul este azi pentru noi aproape neinteligibil. Probabil că el era confuz și pentru cititorii anului 1800, fiindcă altceva este *deregătorie* și altceva *funcție*, altceva *ins* și iarăși altceva *entitate*, în accepția filozofică a termenilor din urmă.

Asemenea lucrări răspundeau, fără îndoială, unei necesități stringente, căci erau dictate de nevoile învățămîntului, iar începutul, oricît de stîngaci, trebuia să-l facă cineva. Dar ele arată în același timp ce cale trebuia străbătută, de la o fază arhaică și populară a limbii pînă la una modernă, pentru a se ajunge la crearea și perfecționarea unui instrument de comunicare potrivit cu noile realități și cu progresul ideilor în toate domeniile de activitate. Să adăugăm la aceasta că limba folosită în Principate cuprindea unele neogrecisme în ramurile vieții intelectuale și turcisme în sectoarele politic și material. Odată cu instituirea Regulamentului organic, își fac intrarea, pentru scurt timp, în administrație elemente rusești.

În rezumat, direcțiile de dezvoltare a limbii române literare în secolul al XIX-lea se vor îndrepta spre:

1. *crearea unui instrument de expresie bogat și adecvat necesităților de comunicare a cuceririlor noi din știința și cultura vremii*;

2. *adaptarea formelor la specificul sistemului limbii române*. Prima tendință implica eliminarea tuturor elementelor pătrunse în limbă care aminteau de epoci, de influențe și rînduieli perimate. Cea de a doua viza, îndeosebi, materialul lexical al limbii, ale cărei forme trebuiau integrate prin asimilarea unor împrumuturi făcute din surse eterogene, mai cu seamă latino-romanice. Nu era vreme de pierdut ... Trebuia să se treacă la o acțiune hotărîtă din partea tuturor și în toate provinciile. Îndemnul lui Heliade, transmis „prin tradiție", sub forma scrieți, băieți, numai scrieți" [2], rezumă spiritul ce domina un aspect din politica culturală a vremii. Limba trebuia să urmeze fără întîrziere calea progresului și, în consecință, ea era datoare „a îndesa pașii", cum se exprima sugestiv Asachi în 1845. Era acesta un imperativ al epocii

[1] Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, București, 1966, p. 75.

[2] De fapt, Heliade a formulat astfel acest îndemn: *„Nu e vremea de critică, copii, e vremea de scris, și scrieți cît veți putea și cum veți putea ..."* (*Asupra traducției lui Homer*, în *Opere*, II, p. 104).

care străbate, în forme diferite, întreaga cultură românească a deceniilor 4—6 din acest secol.[1]

Drumul dezvoltării și perfecționării limbii trebuia să-și găsească însă un făgaș croit prin contribuția oamenilor de cultură — scriitori și filologi — și consolidat prin consfințirea uzului. Dezbaterile referitoare la problemele limbii literare, despre care va fi vorba în capitolul următor, alcătuiesc una din paginile cele mai instructive și mai pasionante ale acestei epoci.

DIRECȚII ÎN DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE

Discuțiile despre problemele limbii literare purtate în deceniile 4—6 ale veacului trecut sînt risipite în numeroase publicații ale vremii. Cunoașterea acestor opinii este o condiție necesară pentru înțelegerea fundamentării teoretice a întregului curs al istoriei limbii noastre literare din perioada modernă. În esență, toate problemele limbii literare luate în discuție acum sînt subordonate ideii de „cultivare" a limbii, de transformare a ei într-un instrument modern din punctul de vedere al posibilităților de exprimare și unitar sub aspect național, care să răspundă nevoilor unei culturi aflate în plin progres. „Fierberea filologică" nu este un fenomen izolat și propriu țării noastre. El se produce la noi cu două—trei secole mai tîrziu decît cel care avusese loc în țările apusene. Fără a fi o copie a acestuia din urmă, el reeditează, cu unele deosebiri specifice, o întreagă mișcare filologică, culturală avîndu-și rădăcinile în preocupări filologice mai vechi. Să aruncăm o scurtă privire asupra acestei perioade și a secolelor care i-au urmat.

Renașterea a adus în discuție, încă de le începuturile ei, prin scrierile lui Dante, în special prin *De vulgari eloquentia*, necesitatea folosirii limbii populare („vulgare", adică a limbii vorbite de popor) în locul celei latine. În secolul al XVI-lea, în țările vest-romanice, ca și la noi mai tîrziu, s-au dus discuții îndelungate despre crearea unei limbi unitare pe bază populară, care să fie expresia limbii naționale. Se căutau soluții privitoare la fixarea formelor gramaticale pe baza anumitor dialecte și la stabilirea ortografiei menite să asigure unitatea folosirii limbii în vorbire și în scriere. Dante, Boccaccio și Petrarca demonstrează în chip strălucit că se putea scrie o literatură și în limba „vulgară", devenită, prin ei, limba literară clasică a italienilor.

Mijloacele limbii populare trebuiau completate însă astfel încît să poată suplini golurile create prin renunțarea la limba latină, utilizată pînă atunci în scris ca formă de comunicare în administrație, știință și cultură. Este evident că, fiind „moștenitoare" directe ale zestrei culturii latine, limbile literare romanice apusene au păstrat și au introdus mereu în vocabularul lor, în mod firesc, acei termeni de care aveau nevoie pentru a-și întregi fondul lexical „vulgar". Îmbogățirea limbii nu a constituit deci o preocupare esențială și vitală pentru Romania occidentală, deoarece în evoluția culturală de la Roma antică și pînă în evul mediu a existat aici un proces de continuitate, menținut de o tradiție cărturărească neîntreruptă. Latina populară se transformase, așadar, luînd înfățișarea limbilor romanice : italiana, franceza, spaniola etc. Latina clasică se bucura în Occident de prestigiul unei limbi universale, recunoscut de întreaga Europă

[1] Pentru acest aspect al discuției, vezi Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 184.

apuseană. Sursa nemijlocită din care Apusul romanic își putea lua deci termenii necesari perfecționării limbii „vulgare" era latina clasică și medievală din scrierile ce alcătuiau patrimoniul culturii romanice occidentale.

Reformarea limbii punea, așadar, pentru popoarele romanice apusene — în această privință cel puțin — alte probleme decît pentru limba română. Limbile romanice fuseseră însă confruntate mai devreme decît româna cu aceeași necesitate de stabilire a formelor unitare, pe baza unui dialect sau a unei *koinè* supradialectale. Alături de aceasta se impunea adoptarea unor norme ortografice care să consfințească unitatea limbii naționale în scris. După lungi dezbateri în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, franceza ajunge să-și fixeze din vreme normele actuale, păstrînd în rostire trăsăturile graiului vorbit în jurul Parisului. Academia franceză era chemată să consacre unitatea limbii și să vegheze la menținerea ei prin elaborarea unei gramatici normative și a unui dicționar general.

În această vreme, la noi, Dosoftei își tipărea *Psaltirea în versuri*. Limba română făcea pași hotărîți spre impunerea ei ca limbă de cultură a tuturor românilor ; ea se pregătea în același timp să înfrunte influența limbii neogrecești, care își anunța de pe acum intenția de a deveni, cu vremea, limbă de cultură a românilor din Muntenia și Moldova. Limba română păstrată în cazanii și în manuscrisele cronicarilor nu era pregătită să fie purtătoare a ideilor științifice și instrument de expresie literară, deși era „sora" limbilor romanice și „fiica aceleiași maici". Vitregiile vremurilor au privat-o de avantajul păsirii în ritmul istoriei și al civilizației cu celelalte popoare romanice care și-au putut găsi răgazul de „a-și lucra limba" prin felurite scrieri. Dar ea avea dreptul să stea alături de ele. Pentru a ajunge din urmă istoria, trebuiau făcute foarte multe de la început. Școala Ardeleană dăduse semnalul. Abia în secolul al XIX-lea însă problemele limbii urmau să intre în sfera centrală de preocupări a culturii noastre și să fie subordonate ideii de unitate națională.

Nu ne propunem să epuizăm înșirarea opiniilor formulate în această materie în cursul secolului trecut. Vom menționa doar pentru început că dezbaterile filologice ocupă un loc preponderent și constant în publicațiile vremii ; ele reprezintă, cum se exprima Gh. Asachi în 1844 în *„Albina românească"*, o „cvestie vitală", care ținea de însăși civilizația noastră. Formula lui Asachi nu are în ea nimic exagerat. Ea reflectă interesul acut manifestat în acești ani pentru fixarea unor norme chemate să ducă la emanciparea limbii printr-o legiferare care să întrunească consensul tuturor românilor.

Termenul care circulă acum pentru a denumi această acțiune de interes deosebit, cu profunde implicații naționale și culturale, este cel de *„cultivare"* a limbii [1]. Ce se înțelege prin el ? Pentru a ajunge la semnificația foarte largă ce i se atribuie va trebui să pornim de la originile acestor preocupări, în speță să ne întoarcem la Școala Ardeleană.

Cărturarii transilvăneni din generația lui Șincai au fost cei dintîi care au dat glas nemulțumirii față de stadiul limbii române literare în preajma secolului al XIX-lea. Într-o epocă de progres al științelor, filozofiei și al ideilor politice, cum se înfățișa secolul al XVIII-lea, mai cu seamă spre sfîrșitul lui, ei constatau că mijloacele limbii române literare din Transilvania se dovedeau destul de sărace pentru exprimarea unor realități ale vremii. Sînt cunoscute cuvintele lui I. Budai-Deleanu care se plîngea că pentru a scrie o poezie

[1] Vezi în această privință amplul studiu al lui A. Marino, *Iluminiștii români și problema „cultivării" limbii*, (I), în LR, XIII (1964), nr. 5, p. 467—482 ; (II), în LR, XIII (1964), nr. 6, p. 571—586.

„epicească" e nevoie de „o limbă bine lucrată", iar pe el „neajungerea limbii cu totul" îl „dezmînta". Cam în aceeași vreme, P. Iorgovici scria în *Observații de limba românească* (1799) că limba română este lipsită de „cuvintele de știință", adică de o terminologie științifică. Faptul se explica, după filologul bănățean, „prin decăderea culturii", pentru că „sciințele ca pricină a cuvintelor acelora s-au vescezit în limba nostre una cu starea nații" [1]. Urmarea a fost că vechile rădăcini ale cuvintelor — din latină — „s-au zeuitat". Iorgovici propunea îmbogățirea limbii (care pentru el echivala cu un fel de scoatere din uitare a cuvintelor) prin derivare de la rădăcinile păstrate în graiuri, procedeu ce trebuia să ducă la „înfrumusețarea limbii noastre".

Aceste neajunsuri trebuiau remediate, limba trebuia *îngrijită*, „cultivată", adică ajutată se se dezvolte și să-și îmbogățească resursele de exprimare pe măsura ideilor secolului. Completarea mijloacelor lexicale era o primă cerință, iar umplerea golurilor nu se putea face prin apelul la izvoarele autohtone tradiționale, ci prin împrumuturi care să asigure limbii un caracter *modern*, adică posibilități de exprimare asemănătoare cu ale altor limbi pe o treaptă înaltă de cultură. Cultivarea limbii însemnă deci în primul rînd preocuparea pentru îmbogățirea limbii prin termeni noi, așadar *modernizare*.

Dar cultivarea limbii nu era numai o problemă de natură lexicală, ci și una de ordin dialectal. Care erau formele cele mai potrivite ce urmau să stea la baza unei limbi literare comune pentru toți românii? Cum se putea ajunge la realizarea unei unități de vorbire și scriere situate deasupra deosebirilor dialectale dintre graiurile vorbite în Muntenia, Moldova, Transilvania, Bucovina și Banat? Avea unul dintre aceste *subdialecte* dreptul să ocupe un loc privilegiat, în defavoarea celorlalte, fără a se aduce prejudicii ideii de unitate națională a limbii, ca variantă recunoscută și acceptată de întregul popor român?

DIRECȚIA LATINO-ROMANICĂ

1. Introducere

Procesul de înnoire și, în unele privințe, chiar de modernizare a limbii noastre literare începe încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea [2], adică de atunci de cînd româna, învingînd definitiv slavona, își asumă toate rosturile unei limbi oficiale și de cultură. Un rol esențial în evoluția exprimării culte românești l-a avut însă și tendința de laicizare a culturii noastre din aceea epocă, fapt care a dus treptat la diversificarea stilistică și, implicit, la dezvoltare și înnoire lingvistică. Dar acest proces se intensifică numai după 1780, cînd filologii Școlii Ardelene ridică problema cultivării limbii, cel puțin sub aspect teoretic, la rangul de preocupare științifică și socioculturală majoră. Cu toate acestea, modernizarea propriu-zisă a limbii române literare devine un fapt real, așa cum subliniază profesorul G. Ivănescu, abia de prin 1820—1830, cînd „începe să se scrie la noi o limbă cu adevărat nouă, limba literară de azi, care-și are baza în limba laică a epocii precedente, și abia atunci limba veche sau, mai bine-zis, bisericească, nu mai e urmată de nimeni ..." [3].

---

[1] Paul Iorgovici, *op. cit.*, p. XIII.

[2] Cf. G. Ivănescu, *ILR*, 1980, p. 620.

[3] *Ibidem*, p. 622.

Examinînd condițiile socioculturale care au favorizat tendințele de modernizare a românei literare din această perioadă, constatăm că ele nu erau identice pe întregul teritoriu dacoromân.[1] Diferențierea acestor condiții de la o provincie românească la alta a determinat și alegerea unor direcții diferite de modernizare a limbii culte. Astfel, în vreme ce româna literară din Transilvania își caută sursele de împrumut în limbile de cultură ale Occidentului romanic și, uneori, în germană sau maghiară, variantele literare din Principate păstrează încă un contact strîns cu neogreaca, turca și, spre sfîrșitul perioadei la care ne referim, cu rusa.[2] Abia în jurul anului 1840, modernizarea în spirit latino-romanic a limbii și culturii noastre devine un scop dominant al intelectualilor români din toate provinciile. Pînă atunci, tendința de „occidentalizare romanică" a limbii literare se manifestase succesiv — în proporții și pe căi diferite — în toate țările române.

După cum precizează Al. Niculescu[3], această tendință se afirmă și se consolidează mai întîi în Transilvania, între 1780 și 1820, apoi în Muntenia, de pe la 1821—1825, și, la sfîrșit, în Moldova, între 1830 și 1840. Dar apropierea limbii române literare de latina clasică și de limbile culte neolatine pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu reprezintă un eveniment cu totul nou și surprinzător decît prin proporțiile fenomenului și prin caracterul integral deliberat al acțiunii.

Se știe că și pînă atunci numeroși cărturari români, cu deosebire cei laici, s-au folosit de latină pentru a-și lărgi vocabularul sau pentru a-și modela sintaxa.[4] Am putea chiar să admitem că cel puțin varianta cultivată a limbii române s-a aflat în contact și cu latina cultă încă din cele mai vechi timpuri ale existenței ei. Această idee, pe cît de ispititoare, pe atît de profitabilă pentru cercetările de istorie a limbii române literare, aparține, de asemenea, lui Al. Niculescu[5]. Acceptînd ipoteza că forma apropiată de latină și de italiană a unor termeni ca : *gînt, popor, leu, measer, pedestru* etc., atestați în textele românești din secolul al XVI-lea, „ar putea descoperi în creația lor intervenția unor cunoscători culți ai limbii latine și ai creștinismului occidental", am putea admite și concluzia firească la care ajunge d-sa în finalul studiului,

---

[1] Cf. Al. Niculescu *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 2, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 55—98.

[2] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 623.

[3] *Op. cit.*, vol. 2 p. 137.

[4] Vezi, în acest sens, Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI, III, fasc. 1—2, 1957, p. 97—140 ; B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 81—110 ; Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, E.D.P., 1973 ; Ion Gheție, *ILRL*, 1978 ; Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Ed. Științifică, 1973 ; Iorgu Iordan, *Limba și stilul lui Ion Neculce*, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba scriitorilor*, București, 1958, p. 61—119 ; G. Ivănescu, *ILR*, p. 582—585 ; idem, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în *300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir*, București, 1974, p. 125—132 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare* I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea, Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Ed. Minerva, 1971 ș.a.

[5] Al. Niculescu, *Romanitatea românească și cultura latină în secolele XII—XV*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", seria A, vol. 2, 1980, p. 249—253.

potrivit căreia: „Trebuie să considerăm că, înainte cu mult de secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, limba culturii românești a avut contacte cu latina culturii“ [1].

Preluînd această idee, am îndrăzni chiar să presupunem — desigur, cu toată rezerva impusă de lipsa informațiilor — că, măcar în anumite regiuni ale teritoriului dacoromân, unele elemente de tradiție culturală latină s-ar fi putut păstra încă de prin secolele al IV-lea—al VI-lea, cînd s-au manifestat cărturarii ecleziaști de origine daco-romană: Ioan Cassian, Dionisie cel Mic, Ioan Maxențiu ș.a. [2], amplificîndu-se în secolul al XVI-lea, prin contribuția lui Nicolaus Olahus, dar și a unora dintre traducătorii transilvăneni de texte religioase în limba română. Faptul că putem identifica, în scrierile din secolul al XVI-lea, elemente de limbă ce reflectă un contact mai vechi cu latina cultă ne îngăduie să vorbim nu numai de continuitate în relațiile dintre cele două limbi, ci și de existența unei tradiții literare înaintea redactării celor mai vechi texte românești cunoscute.

Dar ceea ce fusese pînă în veacul al XVIII-lea un element de tradiție culturală româno-latină mai mult sau mai puțin conștientă devine, în special după 1780, o direcție dominantă în limba și cultura noastră, cu imense consecințe teoretice și mai ales practice pentru înnoirea și dezvoltarea românei literare. În mai puțin de un secol, aceasta a primit o fizionomie pronunțat occidentală, în vădit contrast cu înfățișarea ei din veacurile anterioare. Tocmai acest lucru i-a determinat pe unii cercetători să vorbească despre „reromanizarea“ limbii române literare în secolul al XIX-lea.

2. „Relatinizare“, „reromanizare“ sau „occidentalizare romanică“?

Termenul *reromanizare* a fost utilizat mai întîi de Sextil Pușcariu într-un studiu publicat în 1931 [3] pentru a denumi succint rapidul proces de înnoire și modernizare a lexicului românesc, prin asimilarea, în numai cîteva decenii, a unui mare număr de împrumuturi latino-romanice. Acest termen, care ar putea fi operant numai în cazul aspectului cultivat al limbii române, a fost acceptat de unii lingviști și respins de alții.

Utilitatea lui a fost contestată mai întîi de acad. Iorgu Iordan. [4] D-sa apreciază, pe drept, că nu se poate vorbi de *reromanizare* în cazul unei limbi ca româna, care nu și-a pierdut niciodată caracterul romanic. Din cele spuse de noi mai înainte, reiese că, parțial, acest lucru este valabil nu numai pentru aspectul popular al limbii române, ci și pentru cel cult.

---

[1] *Ibidem*, p. 252. În varianta mai dezvoltată a acestui studiu, apărută în „Cercetări de lingvistică“, XXVI, (1981), nr. 1, p. 17—25, autorul consideră că perioada respectivă ar putea să urce în timp pînă în sec. al XI-lea.

[2] Vezi Ioan G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 336.

[3] S. Pușcariu, *Despre neologisme*, în *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, 1931, p. 345—359 (vezi și versiunea franceză a acestui studiu în *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 406—428).

[4] Vezi Iorgu Iordan, *Importanța limbii române pentru studiile de lingvistică romanică*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I, EA R. S. România, București, 1970, p. 72.

De curînd, Al. Niculescu a redeschis discuția privitoare la acest termen[1], propunînd înlocuirea lui cu cel de *occidentalizare romanică*, pe care îl consideră mai cuprinzător și, în consecință, mai adecvat pentru a denumi „metamorfoza" prin care a trecut vocabularul românesc literar în secolul al XIX-lea. După opinia noastră însă, nici acest termen nu denumește mulțumitor fenomenul la care ne referim, întrucît limitează numai la influența romanică apuseană o direcție teoretică și practică mult mai complexă, care s-a manifestat în istoria modernă a limbii române literare.

Un caracter și mai restrictiv are termenul *relatinizare*, utilizat, în 1930, de către acad. Al. Graur.

Procesul de modernizare în spirit latino-romanic a limbii noastre culte s-a manifestat în toate compartimentele ei, nu numai în lexic. De asemenea, unificarea variantelor literare românești în a doua jumătate a secolului trecut și chiar structura de ansamblu a stilurilor funcționale moderne sînt îndatorate într-o măsură considerabilă contactului cultural și lingvistic cu Occidentul romanic.

În același timp, reromanizarea nu este în exclusivitate un rezultat al influențelor externe, ci este, în bună măsură, și rodul unei acțiuni integral deliberate de redescoperire și de valorificare a elementelor moștenite din latină, pe care vechea română literară, supusă mai multe veacuri unor puternice înrîuriri orientale, le-a pierdut sau nu le-a preluat din graiurile populare dacoromânești.

Proclamată la început ca un deziderat teoretic al Școlii Ardelene[2], reromanizarea limbii române literare a devenit obiectivul de căpetenie al majorității intelectualilor români din secolul al XIX-lea.[3] În concepția filologilor ardeleni, implinirea acestui obiectiv era posibilă numai prin contactul românei cu latina și, eventual, cu cea mai fidelă dintre variantele ei moderne : italiana, punct de vedere împărtășit și de I. Heliade Rădulescu, în vreme ce intelectuali din Principate susțineau apropierea de franceză, cea mai importantă dintre limbile de cultură europene din acel timp. Pînă la urmă, cele două direcții au fuzionat, aproape toți intelectualii români din veacul trecut interesați de unificarea și modernizarea limbii române literare acționînd — desigur, în proporții variabile — în numele aceluiași principiu : respectarea modelului latino-romanic în selectarea normelor unice, în primenirea sintaxei și în lărgirea vocabularului. Paralel, se manifestă și o puternică tendință de valorificare a zestrei de forme și cuvinte moștenite din latină, în special a celor păstrate în fondul pasiv al limbii sau în graiurile regionale. De asemenea, consemnăm efortul general de adaptare a împrumuturilor latino-romanice la structura fonetică și morfologică a limbii române, acțiune cu repercusiuni importante nu numai în domeniul lexicului, ci și în constituirea sistemului fonomorfologic al limbii române literare moderne.[4]

---

[1] Al. Niculescu, *Le roumain littéraire entre l'orient et l'occident (XVIII-e—XIX-e siècles)*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 1975, nr. 2, p. 4—19 ; idem, *Occidentalizarea romanică a limbii și a culturii românești moderne*, în *op. cit.*, vol. 2, p. 55—98.

[2] Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1940, p. 373.

[3] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 664.

[4] Cf. Al. Niculescu, *Norme latino-romanice*, „România literară", XIII, 1980, nr. 42, p. 9 (vezi și idem, *Integrarea neologismelor*, „România literară", XIV, 1981, nr. 15, p. 8).

3. Cauzele, condițiile și consecințele adoptării direcției latino-romanice în modernizarea limbii literare

Credem că și o prezentare foarte succintă, cum este cea pe care o facem mai jos, a modului în care s-a manifestat și a consecințelor reromanizării în diversele compartimente ale românei literare poate fi edificatoare pentru cele afirmate pînă aici.

Un domeniu în care acest proces s-a desfășurat cel puțin în egală măsură și cu efecte la fel de mari ca în lexic a fost ortografia. Se știe că învățații Școlii Ardelene au făcut din introducerea alfabetului latin în scrierea limbii noastre unul dintre principalele țeluri ale activității lor. Avînd convingerea că există un raport „de determinare directă între sistemul alfabetic și natura limbii", filologii ardeleni și-au subordonat eforturile — după cum observa Flora Șuteu — „scopului practic al unui alfabet românesc apt să prezinte, în toată autenticitatea ei, pe această vitregită fiică a Romei antice" [1]. Așa se face că, începînd din 1779, încercările întreprinse în vederea realizării acestui scop își pierd caracterul singular și accidental de pînă atunci, transformîndu-se într-o acțiune organizată, la care participă un mare număr de intelectuali români. Susținînd principiul etimologic în scrierea limbii române, filologii Școlii Ardelene și ai curentului latinist de mai tîrziu aveau în vedere nu numai apropierea românei scrise de latina clasică, ci și unificarea limbii literare, dezvoltarea și aprofundarea studiilor de gramatică istorică la noi și, în final, orientarea mai grabnică a intelectualilor români spre cultura latino-romanică.

Introducerea scrierii cu alfabet latin a avut efecte importante și asupra rostirii culte românești. Dintre numeroasele exemple citate de Flora Șuteu, amintim doar cîteva : reducerea frecvenței vocalelor *ă* și *î*, generalizarea rostirii diftongilor *ea* și *oa*, care în vechile variante literare alternau cu *ia* sau *e* și, respectiv, cu *ua* sau *o* etc.

Direcția latino-romanică în evoluția limbii culte a determinat, într-o măsură mai mare decît s-a admis pînă acum, fixarea normelor moderne ale românei literare.

Acceptarea sistemului fonologic al variantei literare muntene ca bază pentru structura fonetică unitară a limbii noastre literare a fost posibilă și datorită faptului că acest sistem, avînd, cum se știe, mai puține inovații, se afla mai aproape de modelul latin. [2] Spre sfîrșitul veacului trecut, între normele fonetice unitare sau între fonetismele cu o circulație relativ largă, în limba cultă au fost acceptate, din același motiv, forme ca *părete* (<lat. *paries, -tis*), *rădica* (<lat. *eradicare*), *riu* (<lat. *rivus*), *ride* (<lat. *ridere*), *pîne*, scris *pâne* (<lat *panis*), *cîne* (<lat. *canis*), *mîne* (<lat. *mane*), *judica* (<lat. *judicare*), *meu* (<lat. *meus*), *perde* (<lat. *perdere*) etc., existente, unele din ele cu valoare de normă, și în vechile variante literare, precum și forma *sunt*, atestată încă la Paul Iorgovici și păstrată pînă aproape de vremea noastră. [3]

Influența ortografiei asupra pronunției literare românești, București, EA, R.S. România, 1970, p. 48.

[2] Cf. Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 222 ; Doina David, *Limbă și cultură (Româna literară între 1880 și 1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Timișoara, Ed. Facla, 1980, p. 73.

[3] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947—1948, p. 133—135 ; G. Istrate, *O problemă controversată : literarizarea*, în *Limba română literară. Studii și articole*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 72—121 ; I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 211—377, 489—547 ; Gh. Chivu, *O normă a limbii române literare : câne, mâne, pâne*, în LR, XXII (1973), nr. 1 p. 51—58 ; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 665.

De asemenea, aversiunea unor intelectuali români din veacul trecut față de vocalele velare *ă* și *î* trebuie explicată, în primul rînd, prin tendința de modernizare latino-romanică a limbii, sunetele respective neexistînd nici în latină, nici în franceză, nici în italiană.

Eliminarea unor forme cu largă circulație în limba veche, cum sînt velarizarea vocalelor anterioare *i*, *e* după consoanele dure *s*, *z*, *ș*, *j*, *l*, după labiale sau, în anumite cazuri, după oclusiva dentală *d*; renunțarea la africata *g* (<lat. *j+o*, *u*), deși fusese una dintre principalele norme fonetice ale variantelor literare de tip nordic, sau evitarea palatalizării dentalelor și a labialelor, precum și a spirantizării africatelor etc. se explică, desigur, și prin această intenție de „purificare" în sens latino-romanic a limbii.

Mariana Costinescu identifică, pe lîngă o parte dintre fonetismele menționate mai sus, și altele, cum sînt : *i* păstrat în *direg*, *direpl*, „*r* labio-palatal în *ceriu* și în cuvintele terminate în *-ar*, *-er*, *-ior*", formele *disface*, *galbin*, *est* (*ăst*) și *el* (*ăl*), pe care unii autori de gramatici de pînă la 1893 le recomandau ca norme ale exprimării culte.[1] Autoarea consideră preferința pentru aceste forme, care de altfel au pătruns și în scrisul altor intelectuali români din secolul trecut, drept „o consecință a afirmării puternice a curentului latinist"[2].

Unele modificări fonetice din categoria celor enumerate mai sus au avut consecințe și asupra fixării normelor morfologice ale românei moderne. De pildă, substantivele terminate în consoană dură, cum sînt : *pahar*, *car* etc. nu mai fac pluralul în *-ă*, ci în *-e* ; *pahare*, *care* etc., genitivul în *-îi* (*țării*), frecvent în variantele literare nordice, a fost înlocuit cu *-ii* etc.

Direcția latino-romanică în modernizarea limbii noastre literare a determinat în bună măsură și opțiunea pentru alte norme morfologice, cum sînt : formele verbale cu dentala refăcută : *văd*, *aud*, *spun*, *pot* etc., care le-au eliminat din limba literară pe cele iotacizate : *auz*, *spui*, *poci*, *văz* etc. ; abandonarea formelor perifrastice de mai mult ca perfect, includerea perfectului simplu între timpurile acceptate de limba literară ș.a. Nu o dată, selecția formelor pronominale și adverbiale sau a conjuncțiilor și prepozițiilor uzuale în limba literară s-a făcut, de asemenea, prin raportare la modelul latin.[3]

Clarificarea, simplificarea și armonizarea structurii sintactice a românei culte ca urmare a contactului cu franceza este un fapt recunoscut și afirmat de mulți cercetători, așa că nu mai stăruim asupra lui.

Un rol important l-a avut reromanizarea și în sistemul de formare a cuvintelor românești. Prin intermediul unui mare număr de derivate romanice împrumutate ca atare de română, am primit și numeroase sufixe, dar mai ales prefixe (și prefixoide), care au devenit productive pe terenul limbii noastre. Iată numai cîteva exemple de sufixe neologice : *-al* (<fr. *-al*) : *mormîntal*, *săptămînal*, *vamal* etc. ; *-anță* (<it. *-anza*, fr. *-ance*) : *culezanță*, *siguranță* etc. *-bil* (<lat. *-bilis*, it. *-bile*, fr. *-ble*) : *auzibil*, *locuibil*, *plătibil* etc. ; *-ism* (<fr. *-isme*) : *boierism*, *ciocoism*, *românism* etc. ; *-ist* (<fr. *-iste*) : *fochist*, *junimist*, *mașinist*, *ziarist* etc.[4]

---

[1] Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, E.D.P., 1979, p. 122.

[2] *Ibidem*, p. 122.

[3] Vezi și alte exemple la Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 90—95, 98 și pass.

[4] Pentru alte exemple, vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 73—74. Vezi și G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 420—423.

Prin adoptarea unui mare număr de prefixe neologice, cum sînt : *a-*, *con-*, *hipo-*, *hiper-*, *extra-*, *in-* etc., acest tip de derivare s-a reactivat considerabil în limba română [1].

Fără îndoială că, dintre toate compartimentele limbii, lexicul a fost principalul, iar după cercetătorii de pînă acum singurul beneficiar al procesului de modernizare latino-romanică a limbii române culte în veacul trecut. Occidentalizarea lexicului, fenomen care a avut ca efect în primul rînd înlăturarea împrumuturilor livrești de origine slavonă, turcă, greacă sau maghiară din româna cultă, s-a produs în două etape : prima, cuprinsă între 1780 și 1840 (datele sînt aproximative), se caracterizează prin introducerea prudentă a neologismelor latino-romanice, învățații români apelînd mai frecvent la calcuri sau la derivate de la rădăcini moștenite din latină și mai rar la împrumuturi directe [2].

A doua etapă, cuprinsă între 1840 și 1900, se distinge printr-o mare afluență de neologisme, introduse adesea fără discernămînt, din latină, franceză și italiană sau, foarte adesea, din toate trei deodată.

Dar lexicul românesc literar se îmbogățește acum nu numai prin împrumuturi externe latino-romanice, ci și prin derivate noi de la cuvinte moștenite din latină, prin schimbarea sau lărgirea sferei semantice a unor cuvinte (de pildă, cuvîntul *soț* (<lat. *socius*) și derivatul acestuia : *soție*, care au în limba veche și în unele graiuri actuale înțelesul de „tovarăș, coleg", se pare că și-au schimbat sensul abia după 1825, pentru că în *Lexiconul de la Buda* ambele cuvinte sînt înregistrate cu sensul vechi : *soție* „socius, sodalis", *soțiu* „id."), sau prin repunerea în circulație a unor tremeni de origine latină cunoscuți în limba veche, a căror structură fonetică a fost modelată însă după cea pe care o aveau corespondentele latino-romanice : *arbure — arbore*, *învita* „a îndemna" — *invita*, *învești* „îmbrăca" — *investi*, *îmbii — ambii* [3]. Dicționarele consideră că termenii cu înfățișare modernă citați mai sus sînt, cu excepția lui *arbore* (vezi *DEX*, s.v.), neologisme, deși n-ar fi exclus să ne aflăm doar în fața unor adaptări fonetice determinate și de ortografie. Oricum, introducerea unor astfel de neologisme, pentru care limba română avea sinonime, a fost cu siguranță facilitată de existența arhaismelor moștenite din latină. De altfel, T. Ciparîu, ca și alți filologi latiniști, a recomandat ca sursă importantă a reromanizării limbii literare formele și termenii păstrați din latină atît în textele vechi, cît și în dialectele românești. Măsura practică a acestei idei o găsim în *Lexiconul de la Buda* și în *Dicționarul* lui Laurian și Massim, unde se consemnează un număr relativ mare de termeni din această categorie.

---

[1] Vezi Mioara Avram ș.a., *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea București, EA, R.S. România, 1978 ; Doina David, *op. cit.*, p. 179—198.

[2] Cf. G. Ivănescu, *ILR*, p. 622—623. Totuși, în *Lexiconul de la Buda* (1825) sînt înregistrate 514 neologisme de proveniență latino-romanică, ceea ce înseamnă aproximativ 4% din totalul de 13 092 cuvinte-titlu cuprinse în acest dicționar. Dacă ținem seama de structura vocabularului românesc literar din perioada de tranziție, acest procent ni se pare concludent pentru efortul depus de cărturarii ardeleni în vederea modernizării limbii literare.

[3] În *Lexiconul de la Buda*, termenii *arbore*, *ambi* și *invita* sînt transcriși *arbore*, *'ambi*, *invitu*, *-are*, *-atu*, dar se recomandă pronunția din limba veche, iar pentru *invita* se dau și sensurile vechi *„incito, concito, excito, irrito, instigo, stimolo"*.

4. Concluzii

În concluzie, modernizarea limbii noastre literare în secolul al XIX-lea, fiind un proces foarte complex, cu implicații în toate sectoarele românei culte, nu trebuie considerată o simplă apropiere de limbile romanice apusene, realizată prin adoptarea unui mare număr de neologisme franțuzești și italiene, ci o încercare justificată și bine fundamentată teoretic de scoatere a românei culte de sub influențele neunitare de tip oriental și îndreptarea ei pe un făgaș latino-romanic, mai potrivit cu structura și originea sa. Acest lucru s-a realizat atît prin mijloace externe, cît și prin mijloace interne, manifestîndu-se în toate compartimentele limbii. Tocmai de aceea credem că n-ar trebui să vorbim în această împrejurare numai de „relatinizare", de „reromanizare" sau de „occidentalizare romanică", ci de o *direcție latino-romanică* în modernizarea limbii noastre literare, care, în secolul trecut, a dominat cu autoritate procesul de înnoire și de unificare a românei culte.

CURENTUL LATINIST

1. Moștenirea Școlii Ardelene

Curentul latinist reprezintă prelungirea și amplificarea ideilor Școlii Ardelene în cursul secolului al XIX-lea, acțiunea lui desfășurîndu-se paralel cu influența franceză și direcția italienizantă. Latinismul, extins și în Principate, se întemeiază pe o altă teză decît cea susținută de S. Micu, Gh. Șincai și P. Iorgovici, potrivit cărora româna ar fi latina clasică coruptă. În *Elemenla linguae daco-romanae sive valachicae*, ediția din 1805, româna era definită drept „corrupta romana sive latina". Tot de acolo aflăm că pentru a se ajunge la formele românești n-avem decît să „stricăm" pe cele latinești : *„Voces latinas sic corrumpe ut fiant daco-romanae sive valachicae"*.

Direcția latinistă își trage rădăcinile din concepția lui P. Maior, potrivit căreia „limba română toată e limba romană, care fu alcătuită de latina poporană".

Slavonismele, infiltrate ulterior, n-ar fi intrat adînc și n-ar fi afectat deci țesătura originală, latină, a limbii noastre. Refacerea caracterului ei străvechi, curat latinesc, este posibilă, dacă românii s-ar învoi să scoată din limba lor cuvintele slavone și străine, în general. Căci există o rațiune superioară, de ordin istoric, care ne îndreptățește să procedăm astfel, rațiune formulată de Maior astfel : „De vom vrea a grăi oblu, limba românească e mama limbii celei latinești" [1].

Raționamentul cărturarului transilvănean este un exemplu de demonstrație clădită pe cîteva premise nefundate istoric. De fapt, nu concluzia lui prezintă interes, ci teza că este cu putință revenirea la formele primitive, latinești, ale limbii române printr-o acțiune comună de curățire a lexicului de adaosurile lui nelatinești, tîrzii, și prin întoarcerea la ortografia latină „inițială".

---

[1] P. Maior, *Disertație pentru începutul limbei românești*, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, 1812, p. 243, apud L. Șăineanu, *op. cit.*, 1892, p. 161.

Pe la jumătatea secolului trecut, soluțiile latiniste în materie de îmbogățire a limbii erau susținute de un mare număr de intelectuali. Este adevărat că ele se deosebeau ca nuanță. Dacă argumentele împrumutului din latină erau acceptate, în teorie, fără rezerve, în schimb căile ce trebuiau să ducă la acest scop erau diferite. Ele se situau între formula apelului la „muma" latină — în cazul cînd împrumutul era necesar — și purismul declarat, adică relatinizarea limbii prin îndepărtarea și înlocuirea cuvintelor de alte origini.

2. Principiile lui A. T. Laurian

Cea dintîi codificare savantă a ideilor latiniste în Principate o găsim în lucrarea eruditului profesor A. Treboniu Laurian, *Tentamen criticum* (1844). Scrisă în latinește, ea urmărea același scop ca și *Elementa* lui S. Micu și Gh. Șincai, anume demonstrarea originii latine și a structurii romanice a limbii române. Întreaga carte se sprijină pe următoarea teză : limba română și-a păstrat caracterul latin, neîntrerupt, din secolul al XII-lea, ba chiar din vremea lui Traian, pînă astăzi. Ea nu și-a schimbat înfățișarea, exceptînd cîteva barbarisme introduse prin contactul cu popoarele vecine. Deși nu au atins forma gramaticală, aceste cuvinte ar fi afectat puritatea limbii noastre [1].

Sfera argumentației lui Laurian este foarte cuprinzătoare : el compară româna cu limbile romanice, cu graiul din Maramureș, cu aromâna vorbită în Pind pentru a stabili că în decurs de secole limba română nu a suferit schimbări esențiale, ci și-a păstrat structura latină și unitatea în nordul și în sudul Dunării. O altă dovadă a purității și unității ei de-a lungul istoriei o caută Laurian în lexicul și formele a patru versiuni succesive din rugăciunea *Tatăl nostru*, reconstituite de el și comparate cu numeroase alte versiuni din dialectele celorlalte limbi romanice.

Tot eșafodajul teoretic al lucrării țintea spre înfăptuirea idealului latinist de care Laurian se va lăsa călăuzit și în dicționarul elaborat de el și Massim peste trei decenii : trecînd peste secole întregi de istorie, limba română trebuia *reconstruită*, restituindu-i-se structura și forma inițială, păstrate atîta vreme neatinse, nealterate de aluviunile eterogene de care sosise timpul să fie expurgată. Ortografia trebuia adusă și ea la forma originară.

Deși recomandă să se țină seamă de geniul limbii, dar înțelegînd prin aceasta, probabil, tot formele etimologice, Laurian nu recunoaște existența sunetelor românești *ă, î, ț, z, ș*, întrucît nu le regăsea în latină. De altfel, ortografia trebuia să reflecte o presupusă, o ipotetică formă imaginată de filolog ca fiind cea „veche". De exemplu, verbul *a avea* trebuia ortografiat la prezent : *abiu, abi, abie, abemu, abeți, abu*. Pronunțarea însă trebuia să fie cea vie : *am, ai, are* etc. Exemplul este suficient pentru a ne face o imagine despre felul cum trebuia să arate limba literară în concepția lui Laurian [2]. Imaginea va fi

---

[1] Iată pasajul în discuție (citat după L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 162) : limba română „*a Traiani temporibus in hodiernum diem mutatam non esse formam, exceptis barbarismis per commercium cum undique circumdantibus vicinis nationibus introductis, qui, quamquam in ipsam grammaticam formam nullum exercuerint influxum, tamen linguae puritatem sat spurcaverunt*".

[2] Transcriem și cîteva exemple de propoziții construite de Laurian din româna literară așa cum ar fi dorit să se înfățișeze ea : „*Me gudiu forte de ve vedere in bona sanita*" ; „*Una rondinella nu face primavera*" ; „*Pane'la [piinea] vostra nu e bene cocta*" etc. (v. D. Macrea, *Studii*, 1970, p. 80). Primul verb : *gudiu* trebuie citit (și scris) astfel, nu *gandiu*, ca în citatul dat de D. Macrea, unde este, evident, o greșeală de tipar.

întregită cu cele ce vom spune în altă parte despre dicționarul academic elaborat de L a u r i a n și colaboratorul său.

Luată în sine, lucrarea lui L a u r i a n este o operă de o imensă erudiție deșartă. Cu excepția lui H a s d e u, care i-a recunoscut unele merite în domeniul romanisticii, *Tentamen criticum* a fost primit cu rezerve chiar de latiniști ca G. B a r i ț i u. Cei ce s-au pronunțat mai apoi asupra lucrării au văzut în încercarea autorului o culme a fanteziei filologice în care un om și-a îngropat o bună parte a vieții și a vastelor lui cunoștințe.

Dar opera învățaților latiniști trebuie judecată pornind de la o realitate istorică cu profunde implicații patriotice, și nu de la rațiuni lingvistice. Lucrările lor de lingvistică și cele istorice constituiau, dacă mai e nevoie să reamintim acest lucru, un mijloc, și nu un scop în sine. Ele erau expresia unui caz care izvora din conștiința demnității naționale și a drepturilor unui popor cu o îndelungată istorie, pentru care stătea mărturie originea limbii. Acest crez a trecut de la prima generație a latiniștilor la cea de a doua, de la mijlocul secolului al XIX-lea, luînd formele unei intense activități filologice. Limba trebuia să rămînă în continuare terenul unde ideea latinității noastre putea fi dovedită acelora care s-ar mai fi îndoit de ea. Iar pentru tot ce era nelatin trebuiau găsite explicații istorice care să justifice hotărîrea reformatorilor de a șterge urmele străine de pe vechiul ei fond. Devenise foarte actuală și problema ortografiei. Părăsirea alfabetului chirilic și înlocuirea lui cu cel latin, inițiată încă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, intra ca un punct esențial în programul general al curentului latinist.

3. T. Ciparîu

Figura proeminentă a latinismului rămîne, după 1850—1860, T. C i p a r i u. În *„Organul luminării"*, revista editată de C i p a r i u la Blaj, el publică mai multe articole sub titlul *Principia de limbă și scriptură*, reeditate apoi în 1866. Este autorul lucrării *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi* (1854) și al celei dintîi schițe de istorie a limbii române, intitulată *Crestomație sau analecte literare* (1858), unde pune bazele științifice ale cercetării istorice a limbii române, și ale *Gramaticii limbii române* (vol. I, 1869 ; vol. II, 1877).

C i p a r i u este apărătorul consecvent al ideii purității latine a limbii române. Ea, limba română, nu s-a născut din amestecul cu alte limbi. Elementele slave — căci ele alcătuiau în primul rînd ținta latiniștilor — au fost și au rămas un corp străin, un produs anormal — „o pecingină", scrie învățatul transilvănean. Datoria filologului este de a îndepărta adaosurile străine care tulbură puritatea limbii și-i întunecă fața ei străveche.

Pentru a se ajunge la refacerea limbii în forma și substanța ei, existente într-o fază anterioară, trebuia să se introducă alfabetul latin în scriere și să se revină în ortografie la înfățișarea inițială și unitară a limbii din scrierile noastre vechi. „A reduce limba la una formă mai omogenă, mai primitivă" — aceasta este ideea directoare a concepției sale.

Ciparîu rămîne fidel teoriei raționaliste a secolului al XVIII-lea care conferea savantului, în numele prestigiului științei, dreptul a de interveni și de a decide în toate sectoarele activității teoretice, inclusiv în domeniul limbii. Așa se procedase în Grecia, Ungaria și Germania, cu rezultate pe care filologii nu țineau să le ia în considerare. De fapt, situația era și diferită de la o limbă la alta. K o r a i s, reformatorul limbii grecești moderne, impusese o limbă literară artificială, pe baza limbii vechi grecești, astfel încît limba literară

Timotei Cipariu, *Gramatica limbii române*. Partea 1, Analitica, București, 1869, p. 7.

PARTEA I.
ANALITICA.

§ 3. Partile analiticei.

Partea analitica a' Gramatecei, se ocupa cu analisea seau resolutiunea cuventeloru in elementele loru, cari suntu atâtu sunetele articulate, dein cari suntu compusa cuventele, câtu si formele, in cari suntu impreunate atâtu sunetele câtu si cuventele.

Tractarea despre analisea suneteloru elementaria ale limbei, se chiama fonologia, er' in câtu ele suntu espresa cu litere, ortografia; de acea se si subimparte in fonetica si grafica.

Er' tractarea despre formele elementarie ale cuventeloru, se chiama etimologia, carea si ea se subimparte in partile ei.

Note.

Fonologi'a preste totu are a se ocupá uu numai cu articularea, ci si cu scrierea suneteloru elementaria; er' in specie cá fonetica, are a infirá si clasificá sunetele limbei, a aratá asemenatiunea seau diferenti'a loru, precumu si relatiunea loru intre sene si influenti'a unoi'a asupr'a altor'a, si de aci schimbarile seau stramutarile loru, ce se ordinescu dein acelea.

In fine, cá grafica seau ortografia, are a aratá modu'u celu mai ratiunale si mai acomodatu de a se scrie, atâtu sunetele elementaria, câtu si insasi cuventele, — dupa natur'a si geniulu limbei.

Fora cunoscentia dar' esacta a fonetices, nu este cu potentia nece ortografi'a.

- Deci partea analitica se va tractá in done sectiuni, un'a onologica, alt'a etimologica.

Er' sectiunea I. va tractá in doua capete despre fonetic'a, si despre ortografi'a limbei.

greacă de azi este substanțial deosebită de greaca vie, vorbită. În Ungaria și Germania, situația era iarăși alta, deoarece limbile maghiară și germană își puteau — și își pot — crea, adică „reface" mai ușor unele cuvinte prin mijloacele interne, și anume prin compunere.

Punctul de vedere al lui Cipariu este latinizant și purist într-un alt sens — pe care l-am putea numi *arhaizant* — în raport cu cel latinist-savant, profesat de cărturarii transilvăneni dinaintea și chiar din vremea lui. Învățatul de la Blaj crede că relatinizarea limbii este posibilă prin recuperarea cuvintelor latinești vechi ale limbii române, ceea ce teoretic, înseamnă întoarcerea la starea *originară* a limbii noastre, adică implicit la fondul ei străvechi. Prin urmare, nu este vorba în concepția lui Cipariu de „a corecta" o latină coruptă, și nici de a se ajunge la exagerări ale unor *latinomani* (aluzia este la adresa autorilor *Lexiconului budan*), care derivau pe *slovă* din lat. *salva*, în loc să admită că este un cuvînt slav [1]. A proceda astfel, scrie Cipariu, înseamnă „a-ți bate joc de toată istoria și filologia clasică" [2].

[1] M. Seche, *op. cit.*, I, p. 33.

[2] T. Cipariu, *Principia de limba și scriptura*, Blaj, 1866 (citatul la L. Șăineanu, *op. cit.*, 1892, p. 168).

Cu aceeaşi rezervă avea să întîmpine Cipariu primele fascicule ale *Dicţionarului* lui Laurian şi Massim. Atitudinea este similară cu a tuturor acelora — printre aceştia aflîndu-se şi Odobescu — care afirmau că autorii au inventat cuvinte artificiale în pofida uzului limbii române. Este o poziţie pe care merită s-o subliniem, căci ea atestă din partea lui Cipariu o concepţie mai temperată şi mai raţională, deşi într-un articol publicat în *Archivu pentru filologie şi istorie* din 1867 el condamna uzul maselor, socotindu-l „plin de divergenţe, de neconformităţi şi periculos în raport cu schemele ideale“ [1].

Trebuie să spunem, de asemenea, că principiul uzului, adus în discuţie de Cipariu, intra în contradicţie cu propria sa teorie a întoarcerii la fondul vechi al limbii, redescoperit în textele vechi bisericeşti şi valorificat din graiuri. Intrau oare aceste elemente dezgropate după sute de ani sau aduse dintr-un grai izolat într-o arie largă de întrebuinţare, a uzului curent, folosit de vorbitorii de pe întreg cuprinsul teritoriului unde se vorbea româneşte ? Şi apoi, ortografia etimologică propusă de el, ce legătură avea cu uzul vorbirii ? Răspunsul este unul singur şi nu e greu de dat: Cipariu procedează, ca şi Lauriaan, văzînd în limba veche un ideal de limbă română „curată“ şi rîvnind să transfere materialul ei (atît cît era) încă „necontaminat“ în prezent, pentru a-l pune în serviciul îmbogăţirii, mai exact, al completării zestrei lexicale pierdute prin vitregia vremurilor istorice. Cunoscător profund al istoriei limbii române, Cipariu uită tocmai istoria ei adevărată, dintr-o dorinţă lăudabilă dar unilaterală, care se întoarce împotriva sistemului elaborat de el în vederea fundamentării teoretice şi a unificării limbii literare.

De obicei, ideile curentului latinist se asociază cu numele cîtorva personalităţi, dintre care fac parte şi cele amintite pînă acum. Dar latinismul a fost mult mai răspîndit în secolul al XIX-lea şi a făcut mai mulţi prozeliţi decît sîntem tentaţi să credem la prima vedere. Hasdeu a fost şi el influenţat, la început, de teoriile latinste, iar A. Densusianu a fost un apărător tardiv, consecvent şi, din păcate, exclusivist al aceluiaşi curent. [2] Există însă şi nume mai puţin cunoscute care dovedesc că latinismul era nu o modă, ci devenise o orientare, o direcţie de cultură susţinută de intelectuali, de autori de manuale sau de lucrări lexicografice. Exemplul următor ilustrează felul cum se scria pe la 1860—1870. În 1865. D. Pisone publică la Bucureşti (reproducem ortografia autorului) un *Dicţionariu romanescŭ, latinescŭ, germanescŭ şi francescŭ*. Lucrarea are ca model, cum o spune autorul însuşi, *Lexiconul de la Buda*. Interesul ei lexicografic este scăzut, mai semnificative fiind limba ca atare şi ortografia filologului, cum se poate vedea din exemplele citate mai jos din *Prefaţă*: „*Amate lector !* (...) Aşa dară m'am vedutŭ *coactu* a despărţi cartea în duoă volumurĭ“ ; volumul pe care abonatul „lu va primi *solvênd* încă şepte sfanţi restuluŭ“ ; „mia (sic) causatŭ o gravă *fatigaţiune*“ ; „nu mă *adûlezŭ* că (...) nu vorŭ fi errorĭ *irreplĭ* — vêrîţĭ — unde şi unde ...“ etc.

Să se observe omiterea sistematică a cuvintelor de origine nelatină şi înlocuirea lor cu latinisme savante: *amate lector=iubite cititor* (*lector* s-a impus totuşi, în limba literară), *coact=silit* (s-ar fi putut spune şi *constrîns*, apelîndu-se la un calc parţial, dacă autorul l-ar fi cunoscut), *solvînd=plătind*, *fatigaţiune=*

[1] Cf. M. Seche, *op. cit.*, p. 157.

[2] Expresia extremă a latinismului împins pînă la ridicol îl constituie *Dicţionarul etimologic-semantic al limbii române* de Al. Rezmeriţă, Craiova, 1924. „Ultimul reprezentant“ al latinismului (în teorie, căci în activitatea de lexicograf a acordat atenţie deosebită elementelor populare) este A. Scriban, autorul lucrării *Dicţionarul limbei româneşti* [sic!] Iaşi, 1939.

oboseală, *adulez* (lat. *adulari* „a mîngîia"), *irrepți* (lat. *irreptus*, part. de la *irrepere* „a se furișa"; cuvîntul latin i se va fi părut autorului prea străin, de aceea adaugă sinonimul *vîrîți*). Alte neologisme, cum sînt *cauzal*, *grav*, frapează mai puțin, deoarece ele au intrat ca sinonime ale unor termeni vechi în limba literară. Tirania latinistă merge pînă acolo încît chiar un cuvînt moștenit este înlocuit cu un neologism latinesc savant: autorul preferă pe *grav* în locul lui *greu*, probabil fiindcă acesta din urmă semăna pentru el mai puțin cu lat. clasic *gravis*.

Desigur, exemplele date ilustrează mai mult excesele latinismului, care au făcut obiectul a numeroase atacuri din partea oamenilor de cultură din această vreme și de mai tîrziu. Alecsandri, cum se știe, „Junimea" și Caragiale își făcuseră din combaterea pe diverse căi a latinismului un program pe care l-au respectat cu consecvență. Imaginea ridiculizată a latinismului rezultată de pe urma acestor poziții critice și a atitudinii satirice a unor scriitori a stăruit mult timp și mai stăruie încă. Exagerările latiniștilor, care sînt reale, au pus în umbră meritele lor, nu mai puțin reale, dar mai greu de pus în evidență. Numai o cercetare mai atentă a neologismului în general, ca factor al modernizării limbii române literare, ar putea scoate în relief ce revine fiecărui curent reformator în parte. Ar trebui să se arate, mai ales, dacă nu cumva influența franceză, căreia i se atribuie cea mai mare pondere în procesul modernizării românei literare, nu a beneficiat de concursul direct al influenței latiniste, astfel încît ceea ce pare „francez" la prima vedere în românește este, de fapt, latino-francez sau latino-romanic.[1]

Problema va alcătui obiectul unei discuții separate pe care vom insera-o în paginile consacrate neologismului.

4. Apogeul și înfrîngerea curentului latinist

Momentul culminant al latinismului purist și etimologizant, de la înălțimea căruia a urmat căderea lui definitivă, se leagă de ultimele două lucrări importante ale latiniștilor: *Gramatica limbii române*, avînd ca autor pe același T. Cipariu, și *Dicționarul limbii române*, elaborat de A. T. Laurian și I. C. Massim.

Cea dintîi fusese acceptată la concursul instituit de Societatea Academică. Partea I a lucrării, apărută în 1867, cuprindea *Analitica* (Fonetica și Morfologia), partea a II-a, *Sintetica* (Sintaxa), a apărut în 1877. Gramatica lui Cipariu exprimă și aplică de fapt principiile latiniste scumpe majorității membrilor Societății Academice și de aceea poate fi considerată ca reprezentînd punctul de vedere oficial susținut de latiniștii din sînul Societății.[2] Cipariu s-a conformat, în general, indicațiilor fixate în programul de concurs, care recomandau să se examineze cu atenție formele cuvîntului din limba actuală și din trecut, să fie comparate cu formele din limbile romanice, să se cerceteze excepțiile, explicîndu-se cauza lor. Pe lîngă aceasta, prevederile programului cereau să se fixeze, cel puțin în parte, regulile gramaticale, fără a se aduce prejudicii uzului limbii române.

---

[1] Cf. și Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, Ed. Științifică, 1968, p. 343—347.

[2] Despre *Gramatica* lui T. Cipariu, v. I. Gheție, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 524—526, studiu folosit în această parte a lucrării noastre.

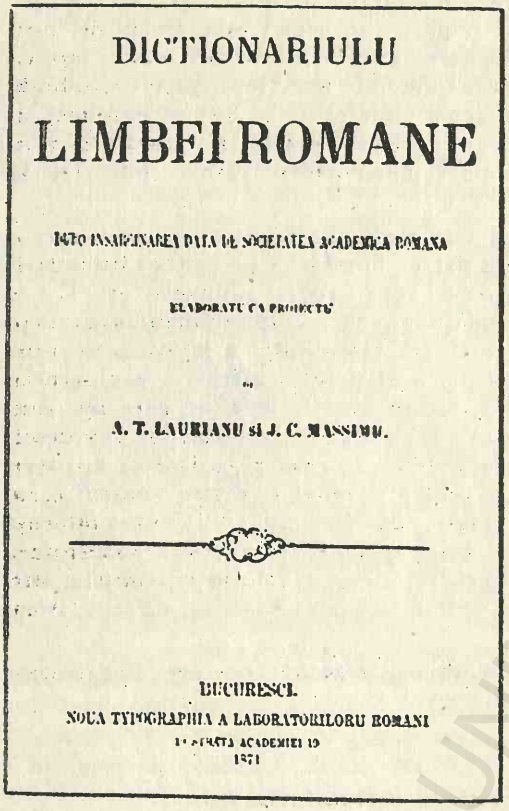

DICTIONARIULU

LIMBEI ROMANE

DUPO INSARCINAREA DATA DE SOCIETATEA ACADEMICA ROMANA

ELABORATU CA PROIECTU

A. T. LAURIANU si J. C. MASSIMU.

BUCURESCI.

NOUA TYPOGRAPHIA A LABORATORILORU ROMANI

1871

A. T. Laurianu şi J. C. Massimu, *Dicţionarul limbii române.* Foaia de titlu.

În acest din urmă sens, Cipariu propune îndepărtarea din limba literară a unor particularităţi fonetice considerate corupte şi constituind, în consecinţă, „viţiuri în vorbire". Acestea erau :

a) rostirile cu *i* („iotacizarea") ale unor cuvinte ca *singe, fringe,* alături de *videm, ni* doare, *judicată* etc. ;

b) confuzia între *j* şi *ğ*, condamnîndu-se rostirile regionale, împreună cu altele ca *gioi, giur* sau *junere* „ginere", *jem* „gem" ;

c) „uzul nestîmpărat" al vocalelor obscure *ă* şi *î*, mai ales după consonantele şuierătoare : *zău, zî, sămn, sîngur, şî, ţăs* etc. ;

d) palatalizarea labialelor : *ghine, kept, ńie, her* „fier" etc. ;

e) fenomene şi mai particulare, de pildă *cicioare* „picioare" (aromân) sau *pigere* în vorbirea bucureştenilor, *geget* al bănăţenilor, *deşti* din graiul de pe Tîrnave ; la fel *eream* pentru *eram, mă cem* „mă tem" din rostirea bănăţeană etc.

Propunerile dovedesc o bună cunoaştere a graiurilor şi trebuie să recunoaştem că ele sînt conforme cu regulile actuale de pronunţare a limbii literare. Nu este mai puţin adevărat că Cipariu porneşte de la o realitate deja acceptată în limba literară din vremea sa — şi de mai înainte —, fiindcă majoritatea regulilor fixate de el fuseseră respectate şi de scriitorii veacurilor anterioare. Nu s-a scris în româneşte, de exemplu, *ghine* nici de către scriitorii moldoveni mai vechi, şi nici *pigere (picere)* de munteni, decît cu totul sporadic.

Cipariu este consecvent în ortografie şi în refacerea formelor sistemului etimologic al cărui adept convins era. Totuşi, criteriul istoric, „clasic" — adică etimologizant — pare contrazis de filologul de la Blaj în privinţa formelor flexionare recomandate de el la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, cu radicalul terminat în *-d, -n, -t*. Formele cu dentala refăcută (*văd, pun, trimit*) fuseseră propuse de Heliade cu cîteva decenii mai înainte şi acceptate fără rezerve ; în felul acesta, cuvintele se îndepărtau mai puţin de cele „clasice", latineşti (*video, pono, tramitto*) decît cele *iotacizate* : *văz, pui, trimit.* Cipariu recomanda tocmai formele din urmă, „neclasice", lucru care se explică, observă I. Gheţie[1], prin ortografia etimologică. În adevăr, potrivit sistemului său ortografic aplicat cu mai mulţi ani în urmă, Cipariu scria *vediu* (nu

[1] *Lucr. cit.*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 525.

vedu), *audiu* (nu *audu*), *punu* (nu *puniu*), *trametu* (nu *trameliu*), deoarece formele latinești corespunzătoare acestora erau *video*, *audio*, *pono*, *tramitto* (nu *vido*, *audo*, *ponio* etc.). Norma ortografică latinizantă era astfel salvată — dar numai la nivelul grafiei etimologice, nu și ca rostire, care reflecta pronunțarea iotacizată.

Felul cum înțelegea Ciparіu selectarea formelor din limba de azi și din trecut se vede și din alte secțiuni ale gramaticii sale, îndeosebi din capitolul consacrat verbului.

Gramatica lui Ciparіu este, fără îndoială, opera unui savant și a unui foarte bun cunoscător al limbii române vechi și populare. Lucrarea sa n-a putut constitui însă un corp de norme pe baza cărora să se stabilească regulile fonetice și gramaticale cerute de o exprimare unitară, națională. Ideea de normă era subordonată de Ciparіu concepției sale latiniste și arhaizante, și prea puțin uzului general al limbii, așa cum cerea programul Societății Academice.

În aceeași situație s-a găsit, din păcate, și *Dicționarul limbii române*, elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Massim, din însărcinarea Societății Academice. Lucrarea trebuia să fie, în intenția Societății, o „carte a cărților, cuprinzînd materia limbei și forma ei". Prin el urma să se înalțe — visau inițiatorii lui — „monumentul cel mai nepieritor ce un popor poate ridica spre eternizarea ființei sale". Alături de gramatică, dicționarul trebuia să fie lucrarea fundamentală menită să ducă la perfecționarea și stabilitatea limbii române literare. Primele fascicule au apărut în 1871, ultimele în 1877, în același an cu *Glosarul*. La dicționarul propriu-zis, publicat în două volume, au colaborat din 1874 G. Sion, G. Barițiu și I. Hodoș.

Nu vom intra în analiza amănunțită a acestei opere lexicografice care a făcut atîta vîlvă. Cei interesați pot găsi o astfel de analiză în lucrarea lui M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, 1966, p. 131—180. Vom reține aici doar cîteva informații necesare pentru înțelegerea implicațiilor de limbă literară care decurg din concepția de bază a celui dintîi dicționar academic al limbii române.

Din *Prefața* (*Prefatione*) ce precedă primele fascicule aflăm că autorii sînt călăuziți de o concepție latinistă, formulată deschis. Potrivit acestei concepții, orice cuvînt sau formă „curat romanică" are dreptul, indiferent de răspîndirea ei, „de a trece în gura tutor (=tuturor) românilor" și, prin urmare, și pe acela, incontenstabil, de a figura în dicționar. Restul cuvintelor de origine neromanică sau îndoielnică, precum și neologismele de origine neromanică urmau să fie trecute în *Glosar*. Prin urmare, materialul limbii trebuia înregistrat după criterii etimologice stricte, pentru a se deosebi cuvintele românești de origine latină de ceea ce li s-a adăugat cu timpul, adică de elementele nelatine.

Caracterul purist și discriminatoriu al autorilor în ce privește tratarea lexicului limbii române frapează din capul locului. Dar, în afară de latinismele înregistrate în dicționar și socotite de autori ca fiind necesare pentru completarea vocabularului, chiar și cele „românești" propriu-zise fac impresia de elemente străine, datorită ortografiei etimologice. Este greu să fie recunoscută fața românească a unor cuvinte ca *acielu* (oțet), *scia* (știe), *oftedia* (oftează), cîtă vreme pronunțarea lor reală se ascunde sub această haină ortografică. În general, ortografia trebuia să reflecte formele „vechi" ale limbii, iar prin aceasta se înțelegea scrierea lor cît mai apropiată de prototipul latin. Transcriem spre ilustrare un exemplu din aceeași *Prefatione*, publicată la începutul *Dicționarului*, cu ortografia și punctuația autorilor:

„Presentandu nationei una carte de insemnatatea acestei-a, una carte care coprende tesaurulu cellu mai pretiosu allu totoru Românіloru, se semte impe-

riosa necessitate de a spune in câteva vorbe, ce *coprensu* s'a aflatu co s'ar cadé se aiba cartea preste totu, cu ce *planu* si *economía* se se lucredie fiacare articlu in parte, in *ce forma ortografica* se se investimente fiacare cuventu, ce face obiectulu unui articlu" (p. IV).

Dicționarul adoptă, așadar, în ortografie, cum era de așteptat, soluțiile etimologice extreme ale Societății Academice. *Cămașă* este scris *camesia* pentru a fi mai aproape de lat. *camisia*, *chintesență* — *cintessentia*, *dispreț* — *despretiu*, cu explicația „din *des* și *-pretiu*, ital. *disprezzo* și *dispregio*, fr. *mépris*, *despectus*, *contemptus*, contrariu *pretiu*, judecata prin care arretàmu co nu ponemu neci un pretiu pre unu lucru, sau pre una persona, *despectu*" (urmează un citat). Deoarece cuvîntul ne vine din italiană, etimologia latinească este de prisos.

Revenind la grafie, trebuie notat că autorii folosesc (și recomandă) grafia (și rostirea) cu *j* în *jocu*, *judeca* etc. din aceleași rațiuni etimologice, deși artificiale, deoarece *j* din lat. *jocus* nu se pronunța *j*, ci *i*. Tot astfel ei scriu consecvent *pâne*, *mâne*, *câne* din motive lesne de înțeles, întrucît grafia se apropia de modelul clasic *panis*, *canis*, *mane*. Interesant este că formele fără diftong au avut o circulație largă în epocă, fiind considerate la un moment dat normă a limbii literare.[1]

Aceeași explicație etimologică este valabilă și pentru formele vechi în *-oriu* (lat. *-orius*) și *-ariu* (lat. *-arius*), scrise *calatoriu*, *mancatoriu*, în ciuda uzului care selectase variantele în *-or* (*călător*), respectiv *-ar* (*morar*).

Autorii introduc apoi cuvinte inexistente în română, de exemplu *campana*, luat din italiană, pentru etimologie făcîndu-se trimiterea la *clopot* (din *Glosar*), alături de *campanaria* „arta de a face campane", *campanariu* „cel ce fabrică sau vinde campane" etc. Pe de altă parte, excluderea cuvintelor nelatine (sau considerate astfel) introduce un criteriu artificial în clasificarea lexicului românesc. Cuvinte vechi și populare ca *balaur*, *chip*, *cireadă*, *scump*, *vreme*, *zăpadă* etc. sînt expediate în *Glosar*. Tot aici sînt aruncate și formațiile cu alt sufix decît cel latinesc. Astfel, *acreală* este explicat „vorba de origine curat romanică, dar cu sufix străin și de aceea neadmisibil, cînd, spre a o suplini, avem *acreția*, *acrime*, *acritudine*, *acoare* (? !) ..."

Intransigența latinistă a autorilor este clară. Ea se manifestă și în faptul că neologismele recente sînt considerate tot elementele neromânești. De aceea, *abandonare*, *abordare*, *achitare* etc. sînt trecute în *Glosar*, și nu în *Dicționar*.

Concepția latinistă pe care se întemeiază autorii nu putea răspunde cerințelor așteptate în privința îmbogățirii, perfecționării și normării limbii literare. Oricine poate constata azi — după un secol — lucru observat, dealtminteri, de filologi și scriitori la vremea sa — cît de „făcută", de artificioasă apărea imaginea limbii literare în concepția erudiților latiniști.

Este explicabil de ce, chiar de la apariția primelor fascicule, lucrarea a fost criticată sever în „*Convorbiri literare*" de N. Quintescu și apoi de Al. Odobescu în ședințele Societății Academice. Obiecțiile aduse erau, în esență, următoarele : *a*) autorii au introdus în dicționar în mod arbitrar cuvinte direct din latină, fără vreo legătură cu româna vie ; *b*) cuvintele apar într-o formă care nu are nimic comun cu pronunțarea reală din limba uzuală. Criticile nu au încetat nici după aceea. L. Șăineanu numește lucrarea lui Laurian și Massim „o grandioasă rătăcire" (*Istoria filologiei române*, p. 169), adăugînd într-o notă că nici unul din dicționarele anterioare publicate de academiile altor țări, oricît de unilaterale au fost concepțiile de la baza aces-

[1] Gh. Chivu, *O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea : câne, mâne, pâne*, în LR, XXII (1973), nr. 1, p. 51—58.

tor instituții, nu s-a abătut în aceeași măsură de la uzul comun. Din aceste motive nici *Dicționarul limbii române* și nici *Gramatica* lui C i p a r i u, de altfel, nu au jucat rolul necesar în acțiunea atunci atît de imperioasă a fixării formelor pentru realizarea unității ortografice și gramaticale a limbii literare. Ne dăm seama că lucrarea era departe de a satisface caracterul istoric și popular pe care voiau să-l imprime *Dicționarului* cei doi autori. Între limba literară și limba vorbită s-ar fi creat o prăpastie atît în privința materialului lexical, cît și în ortografie.

Și cu toate acestea, lucrarea lui L a u r i a n și M a s s i m nu este lipsită de merite. Condamnată și ironizată timp de aproape un secol, ea a făcut obiectul unui examen atent, în cadrul general al istoriei lexicografiei noastre, din partea lui M. S e c h e, în lucrarea citată mai înainte. Concluziile la care ajunge lingvistul bucureștean pun într-o lumină mai favorabilă această operă lexicografică, rectificînd unele din opiniile vechi formulate la adresa ei. În primul rînd în *Dicționar* — deci nu în *Glosar*, cum ne-am aștepta — sînt înregistrați destul de mulți termeni de origine necunoscută sau de origine slavă, maghiară, turcă etc., pentru motivele invocate de autori că acestea sînt elemente vechi în limba noastră, folosite de toți românii și au prins rădăcini „mai mult sau mai puțin afunde în limbă". Este, prin urmare, o concesie făcută limbii populare cînd în *Dicționar* sînt introduși termeni ca : *bursuc, cioară, a ciopli, gard, sanie, scrum, seamă, smîntînă* etc. Pe lîngă aceasta, *Dicționarul* a contribuit la fixarea în limba română nodernă a unui număr însemnat de neologisme latine și romanice. Unele dintre acestea nu sînt incluse nici în *Dicționarul Academiei* elaborat sub conducerea lui S. P u ș c a r i u. În sfîrșit, autorii au adus o contribuție importantă în privința sistematizării gramaticale a vocabularului neologic. E de ajuns să amintim, cum s-a remarcat, că adjectivele din franceză terminate în *-ble* (*éligible, inexorable* etc.) primesc în *Dicționar* terminația *-bil* (*e*) : *eligibile, inexorabile*, care s-a impus cu diferențierea ulterioară a formelor de masculin și feminin : *eligibil, -ă*. Desigur că modelul latin a jucat aici rolul hotărîtor, ca și în alte cazuri de adaptare a cuvintelor franceze, cum ar fi cele de tipul *obligatoriu, onorariu* etc., care se apropie de lat. *obligatorius, honorarium* (avînd și modelul vechi de tipul *învățătoriul*), și nu de cele franceze : *obligatoire, honoraire.*[1]

Cu toate meritele, relevate recent, ale lucrării celor doi latiniști, trebuie să spunem din nou că ea era clădită pe o temelie șubredă, inspirată dintr-o concepție aflată în conflict cu întreaga dezvoltare propriu-zisă, istorică, a limbii. Impresionantul edificiu era construit de sus în jos, de la o teorie filologică spre realitatea lingvistică, realitate ce trebuia constrînsă să intre într-o formulă pentru a cuprinde în ea nu tezaurul autentic al limbii naționale, ci un inventar lexical fabricat în cea mai mare parte cu scopul de a justifica o teorie.

Procesul perfecționării treptate a exprimării cultivate a cîștigat însă mai cu seamă indirect de pe urma valului latinist care i-a transmis numeroase elemente latino-romanice și i-a oferit modelul latin (contribuție deosebit de importantă despre care va fi vorba în alt capitol) în pronunțarea și forma multor cuvinte împrumutate din sursă romanică. Cu toate acestea, evoluția limbii literare, ținută de latiniști departe de izvoarele reale ale graiului viu, a avut de suferit, cursul ei fiind oprit o vreme în loc sau deviat spre alte căi din cauza exceselor latiniste.

---

[1] Vezi M. S e c h e, *op. cit.*, I. p. 160—161.

Curentul popular a trebuit să-şi facă loc numai după ce direcţia teoretică, savantă, susţinută de latinişti, fusese înfrîntă chiar în sînul Academiei. Pînă atunci însă alte curente se străduiau să-şi impună soluţiile lor reformatoare.

INFLUENŢA FRANCEZĂ

1. Căile de pătrundere a influenţei franceze

Însemnătate fundamentală pentru limba română literară, sub aspectul desăvîrşirii caracterului ei modern, a avut influenţa franceză. Rolul ei a continuat să fie precumpănitor în tot cursul secolului al XIX-lea, şi nu a încetat nici după aceea. Pătrunderea elementelor franceze s-a făcut în mai multe etape şi pe mai multe căi, pe care le vom aminti pe scurt în continuare.[1]

Contactul cu limba franceză datează în Principate de după anul 1700, cînd în Muntenia şi Moldova sînt numiţi domni dintre dragomanii de la Poartă. Aceştia erau oameni culţi, cunoscători ai limbii franceze (limba diplomatică a vremii, pe care însă turcii n-o cunoşteau, fiindcă le era interzis prin Coran să înveţe limbi străine). La venirea în ţările noastre, noii domnitori îşi aduceau sau li se impuneau secretari francezi. O parte dintre aceştia au avut un anumit rol în cultura românească, întrucît au scris cărţi despre ţările noastre. Aşa au fost, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, J.L. Carra şi contele d'Hauterrive.

Franceza era cunoscută într-un cerc restrîns de boierii care aveau legături cu curtea. Fiii lor, care erau pregătiţi în vederea viitoarelor cariere politice, învăţau această limbă, introdusă sub Ipsilanti şi în şcoli. Începuse să se citească şi să se traducă literatură franceză. Fără a fi selectată prea mult după criterii estetice, noua literatură a contribuit la familiarizarea cu scrierile apusene ale vremii, dar mai ales la însuşirea limbii străine şi la prelucrarea limbii române prin traduceri şi adaptări din franceză.

Alături de această cale, indirectă, de pătrundere a limbii şi culturii franceze în Principate, are loc şi alta, directă, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului următor. Ea este consecinţa evenimentelor politice răsunătoare care s-au petrecut în Franţa în acest timp şi în primul rînd a revoluţiei burghezo-democrate din 1789. În urma ei, numeroşi nobili regalişti emigrează în Europa şi ajung, unii din ei, pînă la noi. După căderea lui Napoleon şi restaurarea vechiului regim, emigrează în ţările române o altă categorie de nobili francezi, şi unii şi alţii fiind bine primiţi la noi, îndeosebi datorită prestigiului de care se bucura cultura Franţei, devenită familiară şi în rîndurile unui număr destul de mare de boieri. O parte din emigranţi se angajează ca dascăli de franceză în casele boiereşti. Cîteva nume au rămas întipărite în amintirea contemporanilor. Astfel sînt Fleury, preceptorul lui Conachi,

---

[1] În prezentarea influenţei franceze ne-am folosit de capitolul respectiv din G. Ibrăileanu, *Istoria literaturii moderne române.* (Epoca lui Conachi); Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile.* În românește de Aurelia Creţa, prefaţă de Al. Duţu, Bucureşti, 1982; v. şi Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Bucureşti, 1938; Th. Hristea, *op. cit.*, p. 108—115; Karl Theodor Gossen, *Consideraţii asupra adaptării ortografice şi fonomorfologice a elementelor de origine franceză în italiană şi română*, Bucureşti, C.M.U.B., 1970.

Cuénin, evocat de V. Alecsandri, care i-a fost elev, alături de C. Negri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza. La București, un alt francez, Vaillant, deschide o școală unde au învățat I. Ghica, Gr. Alexandrescu și C. A. Rosetti.

Acești intelectuali, printre care se găseau și unii revoluționari, aduc cu ei nu numai cultura franceză, ci și interesul pentru ideile politice, filozofice ale secolului raționalist, secol ce pregătise revoluția franceză sub steagul luptei pentru libertate, egalitate și fraternitate.

Terenul din Principate era prielnic sădirii acestor idei. Față de Transilvania, unde lupta pentru recunoașterea drepturilor legitime ale românilor găsise un aliat în filozofia luminilor și se concretiza în lucrări istorice, filologice și în întemeierea de școli naționale, în Muntenia și Moldova noul curent venit din Apus are un alt ecou: boierii îmbrățișau ideea de libertate națională, interesați fiind să scape de sub dominația turcilor și a grecilor; burghezia, acum în formare, mica boierime și masele din mediul orășenesc îmbrățișează și ideea de egalitate socială: revendicările lor vizau poziția privilegiată deținută de marea boierime în raport cu celelalte pături, inclusiv cu starea socială a țărănimii. Spiritul de nemulțumire din societatea românească era deci general, deși cauzele care-l alimentau erau diferite. În acest context, ideile noi, pătrunse în țările române și prin francezii emigrați, au prins repede și, o dată cu ele, a crescut și interesul pentru limba franceză.

Prin *Regulamentul organic*, franceza intrase sub scutul legii, în unele școli cursurile predîndu-se în această limbă. Unele neologisme franceze și romanice atestă pătrunderea lor în această epocă prin filieră rusă. Așa trebuie explicat accentul unor substantive ca *artilerie*, *infanterie* etc.

În sfîrșit, după 1820—1830, tot mai mulți tineri sînt trimiși la studii în Apus, unde își însușesc limba franceză „la sursă" și fac cunoștință directă cu literatura și instituțiile acestei țări. M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. Ghica petrec mai mulți ani în Franța; Al. Russo în Elveția; mai tîrziu sînt trimiși la Paris, de „Frăția", D. Bolintineanu, C. Bolliac, N. Bălcescu. Întorși în țară, acești tineri, ridiculizați de boierimea conservatoare sub denumirea de „bonjuriști", devin exponenții influenței franceze în ideologia epocii, în cultura și limba noastră.

De ce influența franceză a fost aceea care a jucat un rol hotărîtor, alături de curentul latinist, în formarea limbii române moderne? Una din explicații, invocată de Ibrăileanu, ne duce spre concepția Școlii Ardelene. Dacă latina era „maica" limbii române (termenul apare nu numai în argumentarea învățaților transilvăneni, ci și în secolul al XIX-lea la mai toți oamenii cu preocupări filologice din Principate), franceza era „sora" ei mai mare și mai „norocoasă". La baza influenței limbii franceze a stat, fără îndoială, conștiința latinistă a descendenței romanice comune a celor două popoare și, prin urmare, a înrudirii dintre limbile română și franceză. (Mai tîrziu Heliade va porni de la teza că apropiere mai strînsă a existat și există între română și italiană.) A doua explicație este de altă natură. Franța era de multă vreme și cu atît mai mult la începutul secolului al XIX-lea o țară care se bucura de un mare prestigiu politic și cultural. Apelul la valorile ei dobîndite pe plan ideologic, filozofic, științific, literar etc. se făcea, în Europa și la noi, din ce în ce mai mult prin contactul direct cu realitățile de acolo, sau indirect, prin lucrări scrise în franceză.

Iată, așadar, împrejurările mai importante care au favorizat pătrunderea limbii franceze în limba noastră literară, determinînd asimilarea unui număr impresionant de termeni de proveniență franceză, care s-au fixat în țesătura limbii noastre culte, contribuind la îmbogățirea și modernizarea ei.

2. Aspecte ale influenței franceze în limba literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea

Este lesne de înțeles că procesul n-a fost numai intens și îndelungat, ci, în aceeași măsură, complex și oscilant. Complexitatea fenomenului trebuie raportată la etimologia multiplă sau cel puțin dublă a unor neologisme care ne-au putut veni concomitent din franceză și latină, sau chiar din alte limbi. Caracterul ezitant se referă la varietatea formelor sub care au fost întrebuințate elementele franceze pînă să se integreze în sistemul morfologic al limbii române. Ne vom ocupa de acest ultim aspect, celălalt urmînd să fie discutat mai tîrziu.

O primă constatare ce trebuie făcută este că o bună parte dintre împrumuturile franceze și-au găsit chiar de la începutul secolului al XIX-lea forma cu care s-au încetățenit în limba literară. E necesar să facem precizarea că o listă a cuvintelor de acest fel este imposibil să se întocmească. Tot așa este destul de greu să stabilim cine le-a folosit prima dată (lucru, dealtminteri, foarte important pentru o cercetare istorică, dar irealizabil cîtă vreme nu avem un dicționar complet al limbii literare moderne). Vom fi nevoiți deci să consemnăm doar cîteva fapte din textele scrise între 1820 și 1860, unde găsim franțuzisme cu forma actuală, de pildă : *confuzia, electric, eterogene, opinia* (Iancu Văcărescu), *galanți, figuranți* (B. P. Mumuleanu), *infernal, fantomă, reformă* etc. (Heliade), *alianță, ambasadă, disciplină, energie, a licenția* „a lăsa la vatră", *a reorganiza, rezervă* etc. (Bălcescu), *bazin, impozant* (alături de *impunător*), *ermetică, magazine* (glosat „bolte", adică *prăvălii*), *marin, rivalisa, serviabil* etc. (I. Codru Drăguşanu). Terminologia de origine franceză stă și la baza multor traduceri de lucrări filozofice, științifice etc. din această vreme. În 1846, A. T. Laurian traduce manualul de filozofie al lui A. Delavigne. În prefață, Laurian scrie că din cauza sărăciei limbii române a fost pus în situația de a recurge la o terminologie nouă : „de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică. Deci, continuă traducătorul, am fost silit să introduc neologismi în limba românească și poate mai mult decît și-ar fi putut imagina cineva" [1].

Să se observe chiar din acest citat numărul apreciabil de neologisme (*forma, idee, filozofie, imagina*) folosite, cu o singură excepție (*neologismi*), cu aspectul lor actual. Termeni ca *psihologie, logică, sensibilitate, analogie, eroare* [2] etc. utilizați de Laurian în această traducere sînt, în general, împrumuturi franceze, integrate din capul locului în sistemul limbii literare actuale.

De bună seamă că nu acesta este statutul general al neologismelor franceze de la început și chiar de-a lungul secolului al XIX-lea. Eforturile de integrare au trecut prin numeroase faze pînă la o adaptare perfectă a formelor. Aceste faze trebuie amintite și ilustrate pentru a se înțelege procesul de lungă durată al asimilării la care au fost supuse neologismele limbii române în ansamblu. În orice caz, la începutul secolului trecut, șovăielile în privința normelor variau uneori de la un autor la altul, de la un curent la altul sau de la o publicație la cealaltă. Uzul nu-și exercitase încă autoritatea de judecător care triază formele și le consacră dreptul de cetățenie literară. De aceea Mumuleanu

---

[1] Citatul la D. Macrea, *op. cit.*, 1970, p. 85.

[2] *Eroare* este formație analogică, de inspirație latinistă (cf. *amoare, onoare*), după modelul substantivelor moștenite, de tipul *sudoare*.

scrie *spiculații*, *enteres* etc., urmînd, în ultimul exemplu, cu aproximație, pronunțarea franceză.

Instructive sînt, mai cu seamă, multe din neologismele lui N. Bălcescu, luate aidoma din franceză și folosite în forme care nu s-au impus. Exemplele care urmează sînt numai o parte dintre cele ce s-ar putea cita : *a abima* „a ruina, a duce la prăbușire" (fr. *abîmer*), *concherant* (întîlnit și la Bolliac) „cuceritor" (*conquérant*), *a developa* „a dezvolta, a expune pe larg" (*développer*), *a dispoza* „a dispune" (*disposer*), *a mepriza* „a disprețui" (*mépriser*), *a redija* „a redacta" (*rédiger*), *seanță* „ședință" (*séance*), *solenel* „solemn" (*solennel*) etc. Bălcescu nu găsește, uneori, termenul românesc corespunzător celui francez sau romanic, în genere ; de aceea el scrie *reviu*, *revistă*, punînd alături în paranteză un echivalent impropriu : *căutare*, pentru a exprima ideea de „trecere în revistă". Tot astfel, alături de *fărădelegi*, *plîngeri*, *a da altă cale*, *stăruință*, *pestrițate* (sic !), el dă în paranteză corespondentele franceze : *outrages*, *griefs*, *détourner*, *diligence*, *tachetées*. [1]

Totuși, unele forme adoptate din franceză aveau să se păstreze destul de multă vreme pînă să se fixeze cu varianta lor actuală. La începutul secolului circula neologismul *a congedia* (format de la fr. *prendre congé*) și *orizon* (fr. *horizon*). Ele au avut o viață destul de lungă, de vreme ce primul mai poate fi întîlnit la personajele lui Caragiale, ca substantiv (*congediu*, *conged*), iar celălalt, *orizon*, la Eminescu în *Scrisoarea III*, așadar în 1881.

Dar mai este aici și o altă problemă. Influența franceză se impune progresiv, pe măsură ce dispare treptat influența neogreacă și în timp ce își face loc, pentru scurtă vreme, influența rusă, în mod special în terminologia administrativă și militară. De aceea, e firesc să mai întîlnim în prima jumătate a secolului trecut cuvinte neogrecești, cum sînt *caractir*, *ritor* [2], *meritarisi* (derivat cu sufix neogrecesc), atestate toate la Mumuleanu. Alte neologisme poartă amprenta influenței ruse, ca *epohă* „epocă" (Heliade), *armie* (alternînd cu *armată*), *gvardie* la Bălcescu cu varianta *gardie* la Kogălniceanu etc. Dintre rusismele propriu-zise se pot aminti : *cinovnic* (la Negruzzi) „funcționar", rivalizînd cu *amploiat*, apoi *comandir*, *polcovnic*, cărora le vor lua locul, după 1850, corespondentele franceze actuale. Abia după cîteva decenii, cînd lucrurile se vor așeza, cuvintele străine vor căpăta girul uzului general și prin aceasta fizionomia lor modernă.

Franceza devenise acum limba „la modă" a protipendadei, în locul celei grecești. Cunoașterea ei varia însă, de bună seamă, în funcție de treapta ocupată de clasele sociale avute. Boierimea se folosea de ea ca limbă de conversație curentă și în corespondență. Mica boierime năzuia să se țină și ea în pas cu moda vremii sau, cel puțin, simțea nevoia să amestece expresii franțuzești în limbajul familiar, cum se vede în *Satiră. Duhului meu* de Gr. Alexandrescu sau, mai bine, în piesa *Franțuzitele* de C. Facca. Un document literar caricatural, dar convingător, ne oferă în această privință comediile lui Alecsandri, scrise după 1840. Coana Chirița ia pentru fiul ei Guliță un profesor francez, pe *musiu Șarl*. Progresul elevului în învățarea limbii lui Voltaire este însă destul de relativ, fiindcă Guliță traduce cu dezinvoltură *furculiță* prin *furculision*, *friptură* prin *fripturision*, spre încîntarea mamei care-l consideră „tambour d'instruction", adică „tobă de carte".

---

[1] Vezi P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 196.

[2] *Lexiconul de la Buda* înregistrează și el substantivul cu forma neogreacă (*ritoru*). Ne-am fi așteptat ca autorii să adopte forma latinească *retor*, devenită, mai tîrziu, uzuală.

În *Iorgu de la Sadagura* găsim un adevărat mozaic lingvistic, în care locul de frunte îl deţin franţuzismele. Un dialog dintre Gahiţa şi tînărul Iorgu, întors de curînd de la studii, sună astfel: „Gahiţa — *Monsiu* Georges, *desirul* unui cavaler *amabil* ca d-ta nu poate rămînea neîmplinit ... *par conséquence*, mă grăbesc a-ţi *declinarisi* numele meu ... eu mă numesc Gahiţa de Rosmarinovici, *votre servante*. Iorgu — Eu sunt, *au contraire*, *votre serviteur*, *madamă*, şi de doresc ceva, este numai să se *prezenteze* vr-o *ocasie* pentru ca să-ţi pot dovedi *admiraţia* de care sunt cuprins pentru *graţiile persoanei* d-tale".

Multe elemente franceze sînt luate *tale-quale*, sau în forme ale epocii, curente o vreme, ca, de exemplu, *rezon* („are rezon"), sau, în sfîrşit, cu fonetisme atestînd dificultăţile de încadrare în fonetica limbii române (de ex. *piudoare* „pudoare"). O mare parte din verbe, curente acum, poartă încă semnul influenţei greceşti: *a flatarisi*, *a ecrazarisi*, *a voiajarisi* etc., iar unele interjecţii — *işala*, *helbet*, *carnaxi* — ne arată că urmele influenţei orientale, turceşti şi greceşti nu s-au şters încă. Asistăm la un moment „istoric" de întîlnire a două influenţe, dintre care una, de import recent, tinde să se substituie alteia, purtînd pecetea mentalităţii şi a moravurilor unei lumi vechi, orientale, aflate în declin şi devenită anacronică şi ridicolă.

Fără îndoială că ar fi o naivitate să credem pe de-a întregul în existenţa reală, istorică, a unora dintre aceste „perle" atribuite de Alecsandri personajelor sale pentru a ridiculiza o modă. Chiriţa, Guliţă, Iorgu de la Sadagura sînt personaje simbolice, iar franţuzismele lor, chiar dacă nu au existat, pluteau în aer: ele sînt, la rîndul lor, simbolul unei trepte de civilizaţie urcate în fugă într-o epocă de prefacere grăbită a moravurilor şi a instituţiilor, prefacere luată drept modă şi purtînd toate semnele unei inculturi nedeghizate, care se va prelungi şi *„va înflori"* în epoca şi în paginile lui Caragiale. Pînă să se şteargă urmele acestei spoieli de cultură trebuiau să treacă mai multe decenii. În timpul acesta, limba română literară avea să fie supusă şi altor experienţe reformatoare, dintre care un loc central revine tendinţei italienizante, susţinută de I. Heliade Rădulescu.

TENDINŢA ITALIENIZANTĂ (HELIADISTĂ)

În 1840, în *Paralelism între limba română şi italiană*, Heliade remarca, într-un stil viu şi colorat, că procesul de cultivare a limbii române suferea de pe urma a numeroase „ciume literare". El avea în vedere germanismele şi maghiarismele din Transilvania, precum şi rusismele, grecismele şi franţuzismele din Moldova. Cît despre Muntenia, el nu ezită să afirme: „... noi, aci, pînă la o vreme turbaţi de grecisme, acum ne-a găsit boala Franţei în toate articolele sau închieturile limbii".[1]

Căutînd o soluţie pentru remedierea acestei stări de lucruri, Heliade construieşte în articolul amintit o întreagă teorie pentru a-şi sprijini pe ea încercarea de *italienizare* a limbii. În demonstraţia sa, altminteri foarte interesantă, el porneşte de la premisa că româna şi italiana nu sînt limbi deosebite, ci două dialecte ale uneia şi aceleiaşi limbi vorbite iniţial în Italia. Dacă ele nu seamănă astăzi întru totul, aceasta se datoreşte faptului că asupra italienei s-a exercitat timp de secole influenţa culturii, pe cînd româna a fost lipsită de acest privilegiu. Că într-o epocă veche nu existau deosebiri între aceste

[1] Vezi I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II, ed. D. Popovici, p. 281.

„dialecte" se poate vedea, continuă H e l i a d e, dacă ne întoarcem îndărăt pe drumul istoriei limbii italiene. Aşa, de exemplu, într-o fază veche a acesteĭ limbi se pronunţa *loco, foco, omo*, deci aproape ca în româneşte *loc* etc. şi nu *luogo, fuoco, uomo*, ca astăzi. Iar dacă facem o comparaţie cu dialectele italiene, constatăm că asemănarea este şi mai mare : în unele părţi ale Italiei se aude „pronunţînd curat româneşte", în toate cuvintele care conţin vocala *u* — pe care scriitorii italieni, crede H e l i a d e, au schimbat-o în *o* pentru a apropia limba lor de limba cea clasică a Italiei. Astfel, *fronte, monte, ponte* etc. se pronunţă în multe graiuri italiene *frunte, munte, punte*, adică exact ca în româneşte. Chiar şi deosebirile dialectale din limba română se pot explica, după H e l i a d e, prin deosebirile existente între dialectele din Italia.

Aşa stînd lucrurile, ce trebuia făcut pentru a se ajunge la unitatea limbii ? Răspunsul lui H e l i a d e este, la 1840, acesta : să se restituie limbii române formele ei vechi, care nu trebuie căutate în latina clasică, nici în limba scrierilor bisericeşti (cum propusese înainte de 1840). Este nevoie să ne întoarcem la o anumită fază din istoria limbii noastre, cînd româna era foarte apropiată de italiană, întrucît ambele erau dialecte ale unei limbi comune, vorbite în Italia. Cu alte cuvinte, nu este oportun să reformăm limba în sensul dorit de latinişti, cum au făcut şi italienii acum 700—1 000 de ani, luînd ca normă, susţine H e l i a d e, latina. Avînd exemplul fraţilor italieni, putem lua lucrurile de-a gata de le ei, fără să repetăm experienţa lor, adică fără să plecăm de la modelul latin. H e l i a d e laudă reforma făcută de Korais în Grecia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe baza limbii greceşti vechi. El are, în schimb, cuvinte aspre şi nedrepte despre influenţa franceză şi, în consecinţă, respinge oportunitatea împrumuturilor franţuzeşti, deşi la 1828 nu făcea deosebire în privinţa aportului romanic al limbilor surori pentru completarea golurilor limbii noastre literare.

Atunci cum trebuia să se procedeze ? H e l i a d e a fost chiar şi în greşelile sale un spirit ingenios, care nu s-a limitat la enunţarea teoriilor, ci a oferit şi soluţii, nerealiste în multe cazuri, dar totdeauna bazate pe o argumentaţie largă şi pe fapte numeroase. Vrînd să readucă limba la înfăţişarea ei dintr-o perioadă veche, cînd înrudirea strînsă cu italiana i se părea evidentă, el porneşte de la un număr de peste 1 300 de cuvinte de origine latină, care puteau servi ca punct de plecare pentru formarea de noi familii de cuvinte. Există două mijloace, scrie el, „ca să înmulţim dintr-o vorbă sau tulpină radicală mai multe ramuri". Acestea sînt *compoziţia* (compunerea), unde ne folosim de *prepoziţii* (prefixe), şi *derivaţia*, pentru care aveam la îndemînă *dupăpoziţii* (sufixe). De la *scriere*, de exemplu, se pot obţine : *prescriere, proscriere, descriere* etc. Bineînţeles, cuvintele noi trebuie astfel formate încît să semene cît mai mult cu cele italieneşti ... H e l i a d e dă o listă de afixe — neologice şi moştenite — precum şi derivatele ce s-ar putea alcătui cu ajutorul lor. Cuvintelor li se dau şi corespondentele din italiană pentru a se ilustra asemănarea dintre cele două limbi. Astfel, de la *bun* avem *bunătate, bunică* etc., de la aceeaşi rădăcină se poate ajunge şi la *binecuvîntare* (ital. *benedire*), de la *chiar* „clar" se pot forma *chiaritate* „claritate", *dechiaraţie* „declaraţie", fiindcă şi în italiană există *chiarità, dichiarazione* etc. etc. Propunerile nu sînt toate fanteziste, dovadă că limba română a acceptat unele dintre aceste inovaţii.

Dar H e l i a d e nu se opreşte aici, fiindcă pe această cale nu-şi găsea soluţionare problema cuvintelor de origine nelatină. Consecvent cu sine însuşi

și purist ca și latiniștii, el decretează, în *Vocabular de vorbe streine în limba română* (1846), alungarea elementelor slavone, turcești, maghiare, germane și grecești din limbă și înlocuirea lor cu altele de origine latină, italiană sau făcute de el. *Bogat*, de exemplu, trebuie înlocuit cu *avut*, *înavuțit* ; *cu bani* prin *averos* ; *bogat în bani* cu *bănos*, *pecunios* ; *bogat în bani și în credit* cu *opulent*, *prepotent* ; *vrednicie* se poate substitui prin *dignitate*, *demnitate* ; *viclean* prin *astuț* ; *în zadar* prin *în darn*. Dacă lipsește corespondentul românesc sau italian, nimic nu împiedică să se creeze un cuvînt nou. În loc de turc. *basma* se poate spune *năsariu* ... ; pentru *basma de șters* — *sudariu*, pentru *basma de gît* (fular) — *strofiu*. „Este în uz și *batistă* pentru basmalele cele albe", completează H e l i a d e.

Nu credem necesar să mai înmulțim exemplele. Se vede că în unele cazuri înlocuirea e posibilă (*bogat* — *avut*), alteori însă sinonimul — parțial — s-a impus cu o altă valoare (*demnitate* = mîndrie, conștiință de sine). *Basma* a fost înlocuit „de la sine" prin *batistă*, nu numai cînd obiectul era de culoare albă. Pentru *năsariu*, *sudariu* etc. nu este necesar un comentariu special : ele anticipează formațiile pumniste, despre care va fi vorba mai tîrziu.

Ca și L a u r i a n și C i p a r i u, H e l i a d e pare să fie convins că unele cuvinte de origine latină „au fost uitate" de-a lungul secolelor, cum ar fi *bellum*, căruia i s-ar fi substituit slavul *război*. În felul acesta s-a ajuns la multe „înădituri" (termenul este al lui H e l i a d e) în limba română, de care e timpul să ne dispensăm, revenind la formele ideale, „clasice", din trecut. Ar trebui deci să spunem nu *silă*, ci *tărie*, *putere* sau *forță* ; *veac* trebuie înlocuit cu *secol*, *duh* cu *spirit*, *crug* cu *ciclu* etc. După cum se vede, intuiția lui H e l i a d e coincide și de data aceasta, cel puțin în exemplele de tipul celor semnalate, cu sensul evoluției limbii literare moderne. Nu același lucru se poate spune despre alte numeroase exemple, unde prejudecata puristă îl îndeamnă să fie scoase din limbă substantivele *clopot*, *mîndrie*, *oboseală*, *oglindă* etc., în schimbul unor italienisme, franțuzisme și latinisme propuse de el : *campană*, *fiertate*, *fatică*, *specol* sau *spechiu*.

Va fi crezut oare în adevăr H e l i a d e că româna „a uitat" sau „a pierdut" aceste cuvinte în decursul istoriei ? Era el atît de convins că asemenea pierderi — presupunînd că lucrurile s-au întîmplat în adevăr — trebuiau recuperate neapărat, chiar dacă limba le-a suplinit prin împrumuturi foarte vechi, asimilate de multă vreme ? De fapt, poziția lui teoretică nu este singulară în această vreme, ci, așa cum vom vedea, comună și altor filologi ai epocii.

Sîntem îndreptățiți să ne întrebăm : cine i-a inspirat lui H e l i a d e aceste idei reformatoare ? Răspunsul este acesta : el este adeptul lui P. M a i o r, care susținea că între română, care se trage din latina populară, și italiană este o mare asemănare. Învățatul transilvănean găsise aici și o justificare în privința adoptării ortografiei italiene în scrierea noastră. H e l i a d e duce mai departe aceste idei, construind și un întreg edificiu teoretic menit să susțină reforma propusă. Mai există și o altă cauză pentru care scriitorul și filologul muntean devine la un moment dat partizanul convins al italienismului. El era un adversar al unora dintre prevederile cuprinse în Regulamentul organic. În general, principiile sale reformatoare își au izvorul în dorința de apărare a limbii, ca expresie a naționalității, de primejdia înstrăinării ei — dorință, altfel, vrednică de stimă. La ce rezultate trebuia să ducă, totuși, acest mod de a înțelege cultivarea limbii ne putem da seama comparînd versiunile unor poezii, refăcute și „adaptate" de Heliade după principiile și ortografia recoman-

date de el.[1] Traducerile din italiană nu mai seamănă acum cu limba baladei *Sburătorul*, ci cu un dialect hibrid româno-italian. Iată două versiuni dintr-un sonet de Pindemonte, închinat lui Petrarca :

Quando rimbombera l'ultima tromba
Che i piu chiusi sepolcri investa e sferra ...

(Cînd va răsuna trîmbița de apoi / care lovește și deschide cele mai închise morminte). Versurile sună în limba și ortografia din traducerea lui H e l i a d e astfel :

Quând va resbumba ultima trumbă,
Quare quele mai închise morminte investe și desferră ... [2]

Ecoul teoriilor heliadiste, manifestat după 1846 și îndeosebi între 1850 și 1870, a fost destul de limitat. Printre adepții săi pot fi amintiți C. A r i s t i a, I.D. N e g u l i c i, N. L o c u s t e a n u, I. R î u r e a n u și N. R u c ă r e a n u. Italienismul și-a făcut loc mai ales în traduceri și în activitatea unor lexicografi. Din rîndul acestora din urmă face parte I.D. N e g u l i c i, amintit mai sus. El este autorul unui dicționar publicat în 1848 sub titlul *Vocabularu rômânu de tóte vorbele străbune reprimite pînă acum în limba română și de tóte quelle que suntu a se mai priimi d'acum înainte și mai ales în științe*. N e g u l i c i este un purist în sens heliadist. El aplică același procedeu discriminatoriu, izolînd în paranteze cuvintele de origine neromanică atunci cînd explică neologismele, dintre care o bună parte sînt italienisme : *turment* „chin mare" *(casnă)*, *custodie (pază)* etc. Sînt înregistrate neologisme latino-romanice atunci cînd termenul corespunzător din românește nu era sau nu părea romanic : *amare, impiu, conchistă, mund, imolație, veritate* etc.

O parte dintre italienismele introduse de H e l i a d e au cunoscut, totuși o oarecare răspîndire : *conchistă, popol* se găsesc la B ă l c e s c u și B o l l i a c, *selbă* „pădure" ne întîmpină la I. C. D r ă g u ș a n u și sporadic la E m i n e s c u : „visul *selbelor* bătrîne" (*Epigonii*). Ele ne apar astăzi ca termeni „arhaici" (sau poetici, în cazul lui *selbă*), dintr-o epocă apusă o dată cu ei.

Momentul culminant al italienismului îl constituie propunerea unui profesor italian din București, pe nume S p i n a z z o l a, care se prezintă alături de C i p a r i u la concursul publicat în 1869 de Societatea Academică pentru alcătuirea unei gramatici a limbii române. Mostra de limbă propusă de el, scrie L. Ș ă i n e a n u, „merită a fi reprodusă ca un epilog la tendința de italienizare a limbei și ca o dovadă pînă la ce consecințe absurde poate conduce o părere neîntemeiată". Iată fragmentul în discuție :

„Lu studiu de la literature Greca e Latina facilitandu-ne lu studiu de la literatura Italica, Gallica, Ispanica, ne avea incoratu a collaborare, cu le nostri pauci facultati, a la elevațiune de lu edificiu literariu de la Romania et meditavamu supra lu modu de incepere le lucubrațiuni nostre primordiali, per indicare a li Romani lu mediu meliore de purificare et amplificare la lingua Romanica ...". [3]

---

[1] Vezi I. H e l i a d e R ă d u l e s c u, *Opere*, I, ed. D. Popovici, 1939.

[2] Vezi L. Ș ă i n e a n u, *Istoria filologiei române*, București, 1892, p. 189.

[3] Citatul la L. Ș ă i n e a n u, *op. cit.*, p. 191.

„Curat lucubraţiuni", s-ar fi grăbit să aprobe unul din eroii lui Caragiale, dacă ar fi dat peste acest eşantion de limbă română purificată.

Este surprinzătoare această consecventă şi nerealistă dorinţă a lui Heliade şi a puţinilor săi adepţi de a moderniza în spirit italienizant limba română cultă printr-o reformă unilaterală, în care rolul exclusiv fusese rezervat unui anumit idiom. Cum a fost cu putinţă ca autorul scrisorilor adresate lui C. Negruzzi să-şi fi negat teoriile de mai înainte, care îi aduseseră stima unanimă a intelectualilor din cele trei provincii, rămîne pentru noi, ca şi pentru Eminescu, o enigmă a unui mare învăţat ce „vegheaz-o stîncă arsă dintre nouri de eres".

Clădit pe o teorie falsă, italienismul lui Heliade nu putea duce la altceva decît la consecinţe grave în privinţa caracterului pe care el voia să-l impună limbii noastre. Eroarea lui Heliade este în această privinţă eroarea savantului din secolul al XVIII-lea care pune teoria înaintea faptelor şi caută apoi să constrîngă faptele să intre în formula construită dinainte [1]. Capitolul următor va ilustra pînă unde poate duce o astfel de concepţie.

TENDINŢA ANALOGISTĂ (PUMNISTĂ)

În cadrul direcţiilor reformatoare s-a manifestat un timp şi o tendinţă născută dintr-o concepţie aparte, al cărei teoretician a fost A. Pumnul. Originar din ţinutul Făgăraşului, el a avut un rol de seamă în pregătirea politică a revoluţiei din 1848 în Transilvania. Fiind arestat, a reuşit să fugă de sub escortă şi a trecut munţii pe jos, ajungînd la Bucureşti. În 1849 este numit profesor de limba română la Gimnaziul superior din Cernăuţi, unde l-a avut mai tîrziu elev pe Eminescu.

Concepţia sa a fost expusă în mai multe studii şi articole publicate în decurs de douăzeci de ani. [2] Ne vom opri asupra cîtorva dintre ideile sale, care dovedesc, din păcate, pînă unde a putut fi împinsă fantezia filologică reformatoare a unor învăţaţi.

Faţă de purismul latinist, care dorea să dea limbii române o înfăţişare identică cu a „maicii" ei, faţă de purismul heliadist, care căuta salvarea limbii literare în italienizare, A. Pumnul este nu mai puţin purist, dar în felul lui: el înţelege *să românizeze* limba, şi anume neologismele pătrunse în limba noastră. Teoria lui viza atît aspectul fonetic al neologismelor, cît şi structura lor ca atare. Aceste idei stau la baza a ceea ce s-a numit „şcoala fonetică bucovineană" sau „analogismul pumnist".

---

[1] Dintre lucrările privitoare la italienismul lui Heliade, vezi A. Marcu, *Romanticii italieni şi români*, Bucureşti, 1924; C. Tagliavini, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX. L'italianismo di Ion Heliade Rădulescu*, Europa Orientale, 1926; D. Popovici, *op. cit.*, p. 273—288; iar despre ecoul teoriilor heliadiste, vezi I. Ştefan, *Ecouri ale curentelor italienizant şi latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 309—334.

[2] Primul studiu, intitulat *Literele corespunzătoare firei limbii româneşti*, a apărut în *„Foaie pentru minte, inimă şi literatură"*, (Braşov, 1845). În ziarul *„Bucovina"* din Cernăuţi a publicat, începînd cu anul 1850, articolele: *Neatîrnarea limbii româneşti în dezvoltarea sa şi în modul de a o scrie*; *Binescriinţa limbii româneşti cu litere romane* şi *Convorbirea între un tată şi între fiul lui asupra limbii şi literelor româneşti*; *Curs de literatură românească*. În 1859 publică *Formăciunea cuvintelor româneşti*. Este şi autorul cunoscutei antologii de literatură română, *Lepturariu românesc*, 6 volume, Viena, 1862—1865.

Fostul profesor al lui Eminescu este adeptul scrierii fonetice cu litere latine, acestea fiind literele „străbunești" ale limbii române. Sub acest raport, principiile sale sînt, în esență, raționale, deși el complică lucrurile, întrucît recomandă folosirea unor semne diacritice destul de numeroase. Încercarea lui de a reforma scrierea se sprijină pe convingerea că limba română trebuie și poate să-și redobîndească, pe calea propusă de el, *firea*[1] ei proprie și să-și recîștige astfel *neatîrnarea*. La aceasta s-ar putea ajunge dacă se vor respecta regulile (fixate de el) „în deducerea și strămutarea cuvintelor". Pe scurt, este vorba de a se aplica principiul analogiei, potrivit căruia cuvintelor noi urmează să li se aplice legile care au prezidat la transformările petrecute în elementele moștenite. Iată mai exact cum trebuie înțeles raționamentul său : dacă *a* accentuat din lat. *lana, cantat, campus* etc. a dat în românește *lînă, cîntă cîmp*, atunci trebuie să supunem acestei reguli toate cuvintele noi care conțin același fonetism (*a* acc. +*n*, +*n*+cons., sau +*m*+cons.). Prin urmare, „în firea" limbii române este să se scrie și să se pronunțe nu *plantă*, ci *plîntă*, nu *germană*, ci *germînă*. Deoarece *a* latin neaccentuat a dat în românește *ă (farina* > *făină*), se va zice nu *latină*, ci *lătină*. Tot astfel, fiindcă grupul lat. *ct* a evoluat în românește în *pt (pectus* > *piept, octo* > *opt)*, firesc este să ascultc de aceste legi toate cuvintele noi care conțin grupul consonantic respectiv. Așadar, să scriem *cărăpter, subiept, leptură* etc. În felul acesta credea Pumnul că se va ajunge la realizarea unei scrieri unitare pentru toți românii.

Teoria pumnistă nu este mai puțin curioasă cînd are în vedere românizarea lexicului neologic. În *Formăciunea cuvintelor românești*, el cere, ca și latiniștii, scoaterea din limbă a elementelor neromanice. Dintre acestea unele „cuntrăzic" și „strică" natura limbii noastre, de exemplu *slugă, slujbă, isnoavă* ; altele „sînt mincinoase, precum sînt mai toți țărmurii științiali (termeni tehnici), de exemplu *gramatică, etimologie, filologie, filozofie* ... carile românește s-ar zice *limbămînt vorbămînt, știința limbistică, cugetămînt* ..." și în continuare : „Prin această formă (adică pornind de la o rădăcină existentă în românește și adăugîndu-i sufixul *-mînt*) se pot face în limba românească toți țărmurii științiali cu mult mai bine și mai răspicătiv decît în toate celelalte limbi". Urmează o listă de asemenea „țărmuri științiali" propuși de Pumnul, între care : *literemînt* (abecedariu, bucoavnă), *așezămînt limbariu* (sintaxă), *scriemînt* (ortografie), *descriemînt pămîntal* (geografie), *timplămînt* (istorie), *cugetămînt* (logică), *simțămînt* (estetică), *spirămînt* (psihologie), *stelămînt* (astronomie) etc.[2]

Tot așa se va proceda și cu neologismele terminate în *-(i)ie*, din exemple ca *nație*, care e o formă „foarte tinerică", remarcă Pumnul față de cea veche în *-(i)iune*. Înlocuirea uneia cu cealaltă ar fi, după A. Pumnul, rezultatul necunoașterii istoriei limbii. Forma în *-(i)ie*, scrie el, patetic, este „o rană a limbii înfiptă de fiii cei nepricepuți". Neromânești ar fi și formele *național* și *naționalitate*. Corect și potrivit cu specificul limbii noastre este să se spună numai : *năciunal, năciunalitate*, unde, precizează Pumnul, „despre fiecare

---

[1] Apelul la „firea", „natura" sau „geniul" limbii era invocat de toți reformatorii limbii din această vreme ; latiniștii înțelegeau însă prin această noțiune fondul vechi al românei, adică limba latină. Maiorescu va fi cel care îi va da sensul propriu de „specificitate, esență, structură" a limbii naționale. De altfel, procedeul romanizării analogice propus de Pumnul a fost aplicat, deși într-o formă diferită, de toți latiniștii între 1830 și 1880 și chiar de Heliade (G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 669).

[2] Citatele și exemplele la L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 218—219.

sunet se poate da cuvînt deplin din legile cele universale ale limbii sub carile stau toate cuvintele ei ...“[1]

Este interesantă motivarea teoretică a filologului bucovinean : el invocă autoritatea legilor universale care guvernează schimbările limbii. În virtutea acestora, omul de știință își arogă dreptul de a decreta cum trebuie să se transforme limba. Dar A. P u m n u l interpretează faptele într-un mod foarte personal, căci el are în vedere o perioadă cînd aceste legi erau active, ignorînd caracterul lor limitat în timp. Căci dacă lat. *mola* a dat în românește *moară*, iar *pavimentum — pămînt*, potrivit legilor care explică trecerea de la latină la română, nu înseamnă că și neologismele, avînd aceeași formă cu cele latinești, se vor supune vechilor legi. *Busolă* nu a devenit *busoală* și nici *medicament — medicămînt*. Cui ar fi folosit o astfel de uniformizare analogică făcută de dragul unor pretinse legi universale și în contradicție cu uzul curent ?

Este curioasă pornirea lui P u m n u l împotriva tuturor formelor limbii care păstrează aspectul neologic cu care au fost împrumutate. Este curioasă chiar dacă autorul motivează că, apelînd numai la materialul și regulile limbii române, va fi cu putință ca termenii tehnici să fie înțeleși pînă și de țăranul inult. Poate că rădăcinile acestui program radical trebuie căutate în teama lui A. P u m n u l în fața invaziei neologismelor venind din izvoare atît de diferite și în care el vedea o reală primejdie care amenința să ducă la înstrăinarea și stricarea limbii. Dar în fața unui rău el a găsit o soluție care ducea la un rău și mai mare.

Teoriile sale nu sînt însă, cum s-ar părea la prima vedere, întru totul „originale“. Același principiu al analogiei și aceeași adaptare sui-generis a neologismelor fuseseră propuse de unii intelectuali din școlile Blajului. Printre aceștia se numără sigur I. R u s, autorul unui manual de geografie *Icoana pămîntului sau carte de geografie*, tipărit la Blaj în 1842. În prefața la această lucrare I. R u s[2] explică pe larg că a fost nevoit să dea neologismelor o formă românească. El procedează ca și A. P u m n u l, scriind *speculăciune, instrumînt, produpt* etc. Sîntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă A. P u m n u l nu a găsit, între altele, și în manualul de geografie al lui I. R u s principalul izvor al teoriilor sale reformatoare.

Nu e de mirare că *ciunismul*, cum a fost numită teoria sa, n-a găsit răsunet decît în rîndul cîtorva dintre elevii lui P u m n u l. El nu s-a bucurat nici măcar de cinstea de a fi combătut, ci a fost ridiculizat îndeosebi de A l e c s a n d r i și N e g r u z z i și s-a stins neluat în seamă și fără consecințe pentru istoria limbii noastre literare.

Nu puteam trece cu vederea, totuși, că A. P u m n u l a fost adeptul principiului fonetic în scrierea cu litere latine, principiu susținut în sînul Societății Academice de elevul său I. G. S b i e r a și acceptat de M a i o r e s c u, care i-a dat o fundamentare științifică. A. P u m n u l a fost un profesor iubit de elevii săi, cărora le-a insuflat dragostea de limba și literatura românească, pe care ei o descopereau în volumele *Lepturariului*, și pasiunea pentru limba română prin lecțiile de gramatică predate și publicate de P u m n u l într-o lucrare apărută în germană și destinată elevilor „gimnaziști“. La moartea sa, în 1866 (avea 48 de ani), E m i n e s c u citește cunoscuta poezie *La mormîntul*

[1] Vezi i d e m, *op. cit.*, p. 214.

[2] Despre izvoarele îmbogățirii limbii literare și despre limba cărturarului transilvănean, vezi articolul lui Ion Ș t e f a n, *Un autor ardelean din perioada unificării românei literare*, în „Limba română“, XXX, 1981, nr. 4, p. 323–328.

lui Aron Pumnul, în care elevul de 16 ani se face ecoul generației sale și al unei întregi provincii îndurerate de pierderea unui mare patriot și om de cultură.

A. Pumnul a fost călăuzit de un spirit antineologist intransigent, căruia i-a căutat temeiuri teoretice în analogia cu fonetismul limbii vechi, întregit cu procedee de formare improprii limbii române. De aceea pumnismul a rămas izolat în epocă și străin de evoluția ulterioară a românei literare.[1]

DIRECȚIA NAȚIONALĂ
ÎNTOARCEREA LA IZVOARELE LIMBII NAȚIONALE

(Curentul istoric și popular)

1. Introducere

Direcțiile discutate pînă acum erau animate de dorința de reformare a limbii prin punerea la contribuție a mijloacelor neologice latino-romanice menite să ducă la modernizarea limbii. Trebuia să ne sincronizăm în plan cultural cu celelalte popoare ale Europei, dar pentru aceasta era nevoie să ne creăm mai repede un instrument de cultură după modelul și experiența celor mai avansate națiuni europene — acesta era cuvîntul de ordine al generației latiniste. Scriitori ca Heliade, Conachi, Asachi, Cîrlova, Gr. Alexandrescu etc. erau buni cunoscători ai literaturilor și limbilor franceză și italiană din care se traduceau în această vreme lucrări mai mult sau mai puțin valoroase cu scopul de a se cultiva și mlădia pe această cale limba română. Acești scriitori nu erau însă și cunoscători îndeaproape ai literaturii noastre vechi, istorice, și cu atît mai puțin ai folclorului. Soluția emancipării limbii și literaturii române era căutată în altă parte, în surse de natură externă, și nu în izvoarele naționale. Desigur, adoptarea neologismelor era o necesitate, iar familiarizarea cu operele străine, traduse sau imitate, era binevenită ca remediu inițial și provizoriu. Dacă acestea erau condiții preliminarii, recomandabile pentru o anumită etapă a culturii noastre, ele nu erau și suficiente pentru dezvoltarea ei ulterioară. Alături de tendințele reformatoare, de inspirație filologico-savantă, chemate să asigure caracterul modern al limbii, se impune acum, în Moldova, o altă direcție, cunoscută în general sub denumirea de curentul istoric-popular.

---

[1] Cu privire la activitatea filologică a lui A. Pumnul, vezi și D. Macrea, *Activitatea culturală și lingvistică a lui Aron Pumnul*, în *„Studii de lingvistică română"*, București, 1970, p. 95—132; Ioana Petrescu, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*, în CL, XI (1966), nr. 2 p. 173—183; Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare*, Partea I. *Probleme de normare a limbii române literare moderne (1830—1880)*, București, C.M.U.B., 1974, p. 33—36.

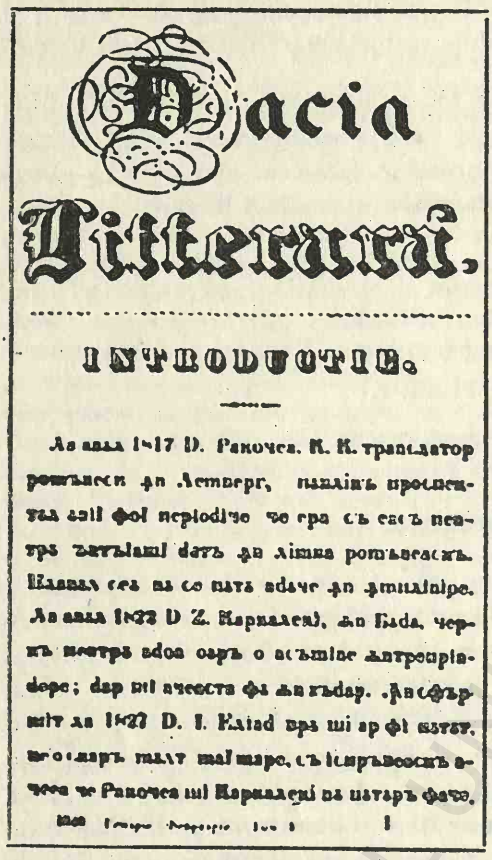

Dacia Litterară.

INTRODUCTIE.

„*Dacia literară*“ (1840), p 1.

2. Momentul 1840 în istoria limbii literare: „Dacia literară“. Programul revistei

Anul 1840, de la care Gr. Alexandrescu aştepta mari prefaceri în viaţa noastră politică, a însemnat, în schimb, un moment de răscruce atît în literatură, cît şi în limba noastră literară. Se ciocnesc acum — pe tărîmul limbii literare — tendinţe divergente, marcate de latinismul savant al lui A. T. Laurian din *Tentamen criticum*, de publicarea primei părţi în „*Curier de ambe sexe*“ a faimosului articol al lui Heliade *Paralelism între dialectele român şi italian*, precum şi de apariţia primului număr din revista „*Dacia literară*“, sub conducerea lui M. Kogălniceanu. Principiile care alcătuiesc programul „*Daciei literare*“ expuse în „Introducţie“ sînt prea cunoscute pentru a reveni asupra lor. Le amintim totuşi pe scurt, deoarece ele stau la baza unui întreg curent care va domina literatura secolului al XIX-lea şi va schimba în chip radical cursul limbii noastre literare. [1]

„*Dacia literară*“ îşi propune să publice în coloanele ei cele mai bune scrieri originale din toate celelalte „jurnaluri“ româneşti, indiferent de provincie. În felul acesta, revista putea oferi cititorului un adevărat repertoriu şi o oglindă a literaturii româneşti, în general. Mărturisind că „moralul“ (etica) va alcătui pentru redactori un principiu sacru, Kogălniceanu formula în acelaşi timp ideea instaurării unui spirit critic obiectiv de care avea să se lase călăuzită revista. Condamnînd discuţiile pătimaşe, învrăjbirea, care duc la dezbinare în loc de unire, Kogălniceanu defineşte astfel scopul noii reviste: „ţălul nostru este realizaţia dorinţii ca românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi“. În sfîrşit, este denunţată mania primejdioasă a imitaţiei care „ucide duhul naţional“. Fiindcă „traducţiile nu fac o literatură“, revista îşi înscrie în program combaterea acestei manii, indicînd ca sursă de inspiraţie faptele din trecutul istoric al ţării, peisajul patriei şi obiceiurile poporului, cu un cuvînt aspecte din realităţile autentice ale vieţii naţionale.

---

[1] Despre însemnătatea revistei în literatura şi cultura noastră, vezi amplul studiu introductiv al Mariei Platon la excelenta ediţie *Dacia literară*, Bucureşti, 1972, p. I—LVII. Referitor la problemele de limbă, vezi şi S. Dănescu, *Preocupările lui Kogălniceanu despre limbă*, în LR, II (1953), nr. 6, p, 29—36; Lucia Pop, *Probleme de limbă la cercul Kogălniceanu*, în SC Şt, VI (1955), fasc. 1—2, p. 63—73.

3. Consecințele noii orientări asupra limbii literare : influența limbii vechi

Programul este în adevăr revoluționar, în el găsindu-și o expresie fericită ideea de unitate a limbii și de originalitate a literaturii, literatură întoarsă spre izvoarele ei firești, fapt ce va avea urmări importante asupra evoluției limbii noastre literare.

Am arătat mai înainte că în jurul anului 1840 cercetarea trecutului istoric alcătuiește o preocupare esențială a oamenilor de cultură din această epocă. „*Arhiva românească*", scoasă de Kogălniceanu, și „*Magazin istoric pentru Dacia*", editat de Laurian și Bălcescu, publică documente din trecutul celor două țări, iar în 1852 Kogălniceanu editează *Letopisețele Țării Moldovei*, în 3 volume. Limba cronicarilor, cunoscută pînă atunci numai din cópii manuscrise, intră în cercul larg al atenției scriitorilor. Elementele de limbă veche sînt puternic reprezentate în scrierile istorice, cum sînt cele ale lui Bălcescu, iar reflexe ale limbii vechi se întîlnesc în operele literare de inspirație istorică, de pildă în *Alexandru Lăpușneanul* de C. Negruzzi, în narațiunile istorice ale lui Kogălniceanu, în *Cîntarea României* a lui Al. Russo și, mai tîrziu, în nuvelele istorice ale lui Al. Odobescu.

Aici se impune să facem o precizare. După 1840, mai ales trecutul istoric alcătuiește o sursă de inspirație precumpănitoare pentru majoritatea scriitorilor români. Gh. Asachi, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu aparțin acestei categorii de scriitori. În limba acestora se întîlnesc elementele arhaice, în măsura în care româna literară păstra încă o structură veche, apropiată de cea a scrierilor vechi, religioase. De aceea, particularitățile arhaice din aceste scrieri nu trebuie raportate în primul rînd la textele cronicilor, de care scriitorii generației de la 1848 nu fuseseră influențați prea mult decît în privința tematicii. Prin urmare, dacă în dramele și poeziile lui Asachi ne întîmpină arhaisme ca *meser* „sărac", *chiar* „clar", *scriptură* „scriere", *vergură* „fecioară" etc., nu înseamnă că scriitorul le-a luat din cronici, ci din alte scrieri vechi, cu deosebire din textele religioase.[1] Fără îndoială că există unii termeni administrativi ca *pîrcălab*, *armaș* etc. împrumutați de Asachi din cronici, dar care nu constituie un argument că putem vorbi despre o influență reală și esențială a limbii cronicarilor asupra limbii noastre literare din această epocă, în speță asupra limbii lui Asachi. La fel stau lucrurile și în privința lui Gr. Alexandrescu și D. Bolintineanu. În *Umbra lui Mircea. La Cozia*, evocarea figurii voievodului muntean este făcută în stilul romantic al poeziei din această vreme. Poezia lui Alexandrescu reprezintă o imagine fidelă a momentului „tradițional" al limbii noastre literare de la 1840, cînd aportul direct al expresiei vechi, cronicărești, și al limbii creațiilor folclorice nu-și făcuse încă loc. În versurile „Sărutare, umbră veche! Priimește închinăciune / De la fiii României care tu o ai cinstit" sînt vizibile urmele scrisului nostru din textele secolelor anterioare, nu și amprenta expresă, intenționată a limbii cronicarilor. Cît despre legendele versificate ale lui Bolintineanu, interesul lecturii nu stă atît în particularitățile de limbă veche, cît, mai ales, în subiectul în sine, adică în evocarea unor fapte de vitejie și a unor personaje nimbate de aureola eroismului.

---

[1] Vezi Al. Andriescu, *Valorificarea limbii și stilului vechilor texte românești (cronici, texte religioase etc.) în creația scriitorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 335–354.

Cu totul altă este situația în nuvela lui C. Negruzzi *Alexandru Lăpușneanul*. Subiectul nuvelei, inspirat din cronica lui Gr. Ureche, îl îndreptățește pe autor să facă uz de mijloacele limbii vechi pentru a realiza ceea ce s-a numit „culoarea locală". Arta prozatorului moldovean constă în utilizarea cumpătată a elementelor cronicărești, astfel încît impresia de vechime nu este ostentativă, ci abia sugerată. La aceasta contribuie prezența unor fonetisme ca *pre*, *țeară*, *sărimani*, cu sensul de „orfani" glosat de autor, a unor forme flexionare nominale ca genitivul *Tomșei*, sau verbale, de pildă (cel ce) v-*au trimis*, (ochii lui hojma) *clipea* etc. În sintaxă ne reține atenția construcția cu negația simplă : *norodul nu te vrea*, *nici te iubește*, iar în lexic, în afară de cîteva arhaisme de tipul *vornic*, *armaș* etc., termeni ca *jupînească*, *jalobă*, *a dvori* „a sluji", a *drege*, „a turna în pahare", unii termeni vestimentari : *filaliu* „țesătură foarte subțire", *felendreș* „catifea" etc., parte din aceștia fiind explicați în note de scriitorul însuși. În limba prozatorului apar însă și neologisme care par de dată foarte recentă : *aparlament*, *disciplina*, *emigrați*, *intrigand*, *naivitate*, *pretexte*, *proclama* etc., dozate iarăși cu destulă grijă. [1]

Mai aproape de izvoarele vechi, datorate caracterului istoric al scrierilor bazate pe informații din cronici, este limba lui N. Bălcescu. Unele particularități amintesc de limba cronicarilor în general : *oștire*, *vrăjmaș*, *potrivnic*, *a sparge* „a împrăștia", *a lua limbă* „a se informa prin iscoade" etc., altele ne trimit la fonetismul cronicilor moldovene : *de agiuns*, *giuca*, *giurămînt*, *agiutorul* etc. Cele mai multe poartă însă reflexele pronunțării din Muntenia, cum este atestată această pronunție în prima jumătate a secolului al XIX-lea și chiar după aceea. Alături de *deosibit*, *tutulor*, *livede*, frecvente și azi sub această formă în graiurile din Argeș, cum atestă glosarele regionale, întîlnim des velarizarea lui *e* (fenomen comun și Moldovei) ca urmare a rostirii dure a consoanelor *ș*, *j*, *r* : *înșăla*, *jărtfi*, *cară*, *popoară* etc. [2]

Spre limba veche ne duce, în cazul lui Bălcescu, și sub forma de sinecdocă, numele de popoare folosite la singular : *turcul* „turcii", pasivul cu valoare reflexivă : *Ibraim se numi atunci vizir*. În sintaxă contribuția limbii vechi se simte în unele construcții de tipul : *Îndată ce împăratul înțelese de pregătirile ce turcii fac*, sau în inversiuni : *se tulburară foarte l-această silnică și fără dreptate faptă*. Lexicul lui Bălcescu, extrem de variat, reprezintă o sinteză fericită între elementul vechi, cel popular și neologism. Împrumuturile nu sînt încă adaptate în întregime. Forme ca *acturi* „acte", *staturi* „state" se întîlnesc frecvent, alături de calcuri : *orășenime* „burghezie", *a inima* „a însufleți" etc. Dacă adăugăm și arta scriitorului de a construi perioade ample, cadențate, utilizînd mijloacele stilului retoric — o retorică nobilă, cum observă Tudor Vianu — avem o imagine, evident foarte aproximativă, a momentului Bălcescu

---

[1] De remarcat ezitarea lui Negruzzi între unele fonetisme vechi (și literare) și altele regionale, de exemplu *seamă*, *samă*, *venise*, *luasă* ; unele forme sînt consecvent moldovenești : *îmbrățoșă*, *rădica*, alături de altele muntenești : *strein*, *schinteiază* și *schinteie*. În sfîrșit, curios lucru, prozatorul adoptă grafia *sunt* nu *sînt*, cum ne-am aștepta, ba chiar literarizează unele forme, de pildă *ripitor* în loc de *răpitor*.

[2] Pentru alte fenomene cu caracter muntenesc în limba secolului al XIX-lea, vezi Gh. Chivu, *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, XXI (1972), nr. 4, p. 293—306.

în istoria limbii noastre literare, în această perioadă dominată de curentul romantic.[1]

Interesul pentru limba veche se va prelungi în scrierile lui Odobescu și mai tîrziu la începutul secolului al XX-lea, cînd își va găsi o expresie fericită în opera lui Sadoveanu. Dar fiindcă la acești doi scriitori influența limbii vechi stă alături de influența limbii populare, urmează să ne ocupăm de aceste aspecte într-o altă ordine de idei. Pentru moment ne vom referi la cealaltă componentă a curentului istoric-popular, dedusă din chiar denumirea lui, anume elementul popular.

4. Contribuția teoretică a lui Al. Russo. Influența folclorului

Să amintim că în jurul anului 1840 și îndeosebi prin *„Dacia literară"* scriitorii influențați de romantism descoperă folclorul, în a cărui limbă găsesc argumente convingătoare pentru apărarea bazei populare a limbii literare împotriva tendințelor reformatoare, în general, și împotriva latinismului, în special. O adevărată luptă de opinii începe acum și se continuă în deceniile următoare. În centrul ei stă ideea construirii unei limbi literare avîndu-și izvoarele în graiul viu și în expresia lui poetică din creația populară, singurele care puteau conferi exprimării literare însușirea de limbă națională. „Corpul de doctrină" al curentului istoric-popular își găsește o fundamentare și o formulare deplină și limpede în seria de articole publicate de Al. Russo sub titlul *Cugetări* în *„România literară"* din 1855. Intervenția scriitorului moldovean are caracterul unei polemici care vizează atît italienismul lui Heliade, cît și fonetismul pumnist, dar mai cu seamă purismul latinist. Curentele reformatoare sînt etichetate drept o formă de „pedantism", de „scholastică", autorii de „sisteme limbistice" sînt „grameriani" care se silesc „a schimosi" limba sau se străduiesc să facă o limbă nouă, căci a vorbi românește nu mai este îngăduit decît cu riscul de a accepta osînda ignoranței.

Bazat pe o argumentație temeinică, condusă de un real bun simț, Al. Russo supune unei analize lucide întreaga mișcare filologică reformatoare de la mijlocul secolului trecut. Toate sistemele lingvistice propuse de curentele la modă atunci sînt taxate drept arbitrare, dar mai cu seamă cel latinizant din discursurile unor cărturari transilvăneni ținute cu prilejul adunării de la Blaj din 3/15 mai 1848. Viciul fundamental comun tuturor teoriilor susținute de „pedantismul" filologilor este, după Russo, ignorarea faptului că limba română, ca și oricare altă limbă, este rezultatul unui proces istoric îndelungat, care și-a lăsat urmele asupra structurii ei. Întoarcerea la un trecut îndepărtat, în speță la limba latină, este o utopie. Eroarea purismului latinist vine și de acolo că teoreticienii ei căutau apropierile dintre latină și limbile romanice, în loc să caute deosebirile care determină originalitatea limbii române. O reformă radicală a limbii create în decursul istoriei este o încercare de a strica și de a înstrăina fără nici un drept o moștenire națională, căci limba română este expresia națiunii române. Or, națiunea română se poate recunoaște în jargonul fabricanților de sisteme? Aceștia fac greșeala să creadă, precizează

[1] Despre tematica și stilistica poeziei și a frazei românești din această perioadă, vezi ampla culegere de studii semnată de Gabriela Duda, Mihaela Mancaș, Roxana Sorescu, Mihai Vornicu, Mihai Zamfir, *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1870)*, sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de Paul Cornea, București, 1976.

Al. Russo, „că limbile se *reformează*, cînd dimpotrivă limbile se formează zi de zi". Nu numai atît. Russo merge drept la țintă cînd afirmă că o altă eroare a purismului constă și în faptul că istoria limbii române începe pentru ei cu istoria romanilor și „cu școalele Ardealului, și nu cu școala limbei hrisoavelor, limba publică ; cu școala limbei cînticilor populare, limba inimei neamului ; cu școala limbei traducătorilor cărților bisericești, limba credinței ; cu școala limbei hronicarilor, limba istoriei, care școale își dau mîna din veac în veac, pînă la școala ardelenească de astăzi, ce nu seamănă nici cu una și nu se leagă în nimică cu tradițiile scrise și orale" [1]. Avem a face, cum se vede, cu o reluare și o dezvoltare explicită a principiilor enunțate sumar de *„Dacia literară"* și însușite de *„România literară"*, iar mai tîrziu de Maiorescu. În adevăr, în programul revistei conduse de Alecsandri figura „drept steag" ideea unificării limbii, care trebuia să fie „limba înțeleasă de la Tisa la țărmurile Mării". Izvoarele ei erau cele indicate de Russo, de vreme ce o limbă literară trebuia să ducă la unitatea de exprimare. Cine poate asigura această unitate ? În orice caz, nu sistemele latinești, ci acea „limbă obștească ce se scrie și se aude pretutindene unde sînt români : limba aceasta în care se contopesc toate idiotismele ..." Este o formulare clară a ideii pe care o numim azi baza populară a limbii române literare, idee care-și găsise un prim izvor în *Introducția* la *„Dacia literară"* [2].

Spre sfîrșitul părții I din *Cugetări*, Al. Russo schițează o foarte interesantă evoluție a limbii noastre literare de-a lungul veacurilor. Se cuvine să fie reținută afirmația teoreticianului *„României literare"* că limba română a fost multă vreme „numai un dialect popular" întrebuințat pe o arie limitată de relațiile de familie și de cele private. El putea să dispară, dacă dispăreau organizațiile politice în care era folosit. Dar întemeierea voievodatelor românești din Maramureș și din Țara Făgărașului au contribuit la întărirea graiurilor dacoromâne vorbite acolo și la impunerea lor ca limbă (literară). Tipărirea cărților românești în secolul al XVI-lea a însemnat o revoluție ce deschidea „drumul naționalității" ; la temelia acestei revoluții stă însă o tradiție orală, adaugă Al. Russo. În ce constă ea ? În pasajul pe care-l citățm, găsim miezul concepției apărate de curentul istoric-popular cu privire la fundamentarea populară a limbii literare, căutată în limba folclorului. Aceasta este adevărata și singura expresie a ideii de limbă națională, o sinteză autentică dintre limba veche și cea vie, unitară și deci înțeleasă pretutindeni :

„Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cînticele vechi, zisă astăzi balade, ne dă tot românismul cărților bisericești și a hronicarilor, iar nicicum românismul nou. Astă tradiție orală, neținută în seamă de școale filologice, astă tradiție pe care este zidită naționalitatea română împrăștietă într-o minunată asemănare și unire pe toate laturile românești e limba" [3].

Al. Russo își întărise această convingere în urma contactului direct cu limba creațiilor populare. El descoperă, cum se știe, balada *Miorița*, pe care o face cunoscută lui Alecsandri. În timp ce era judecător la Piatra culege legendele *Piatra Corbului* și *Piatra Teiului* (scrise mai întîi în franceză și publicate postum în traducere). Un adevărat elogiu al cîntecului popular îl constituie articolul *Poezia populară* (scris de asemenea în franceză și publicat după moarte, în traducerea lui Alecsandri, ca și *Piatra Corbului. Poezia popu-*

---

[1] Al. Russo, *Scrieri alese*, București, 1966, p. 118.

[2] *Ibidem*, p. 105.

[3] *Ibidem*, p. 132—133.

lară a fost tradusă de M. Sadoveanu și publicată în „*Viața românească*“ din 1911.)

Ilustrarea orientării limbii literare spre tradiția orală ca formă națională a limbii vechi și populare a oferit-o însuși Al. Russo în *Cîntarea României* (dacă acest poem nu este scris, cum susține Paul Cornea, în colaborare cu N. Bălcescu, fapt care nu prezintă, de altfel, importanță pentru discuția noastră). Lexicul poemului poartă o vizibilă pecete arhaică : *moșie* „țară“, *slobozenie* „libertate“, *volnicie* „libertate“ etc. și evidente aspecte populare-moldovenești în fonetică : *răpede, blăstăm, giuca, apropiet* etc. Istoria e tratată alegoric, iar folclorul devine termenul de referință al specificului național. Patosul romantic nu se compromite prin grandilocvență, ci se susține prin suflul biblic, larg și elevat, al stilului, în care viziunea istorică se constituie din imagini ce se succed dramatice și idilice, profetice și apocaliptice.

Dar cea dintîi biruință de prestigiu a limbii populare și a creațiilor populare în sensul dorit de „*Dacia literară*“ se realizează prin opera poetică a lui V. Alecsandri. Nu vom stărui asupra entuziasmului cu care Alecsandri a întîmpinat poezia populară, și nici asupra evenimentului pe care l-a reprezentat pentru literatura română publicarea celor două volume de *Poezii poporale* (1852—1853). Revelația folclorului a avut-o poetul prin 1843, cum aflăm din povestirea *O primblare la munți* (1844). Timp de zece ani a cules cîntece, legende, strigături, care aveau să intre mai tîrziu în culegerile amintite. Apariția lor a avut un răsunet deosebit și general. Întîlnirea cu folclorul a produs o schimbare și în privința gustului literar al poetului, care abandonează genul poeziei romantice la modă, inclusiv încercările scrise în limba franceză. Ne-o spune el însuși mai tîrziu : „Atunci scrisei sau mai bine zis improvizai cele mai bune poezii ale mele : *Baba-Cloanța, Strunga, Doina*, și-mi făgăduii cu tot dinadinsul să las la o parte încercările mele de versificație franceză și să-mi urmez calea ce-mi croisem singur în domeniul adevăratei poezii românești“ [1].

Așadar, poetul avea conștiința că a descoperit drumul spre poezia românească autentică, iar autenticitatea ei era garantată de însușirea unei anumite modalități de con-

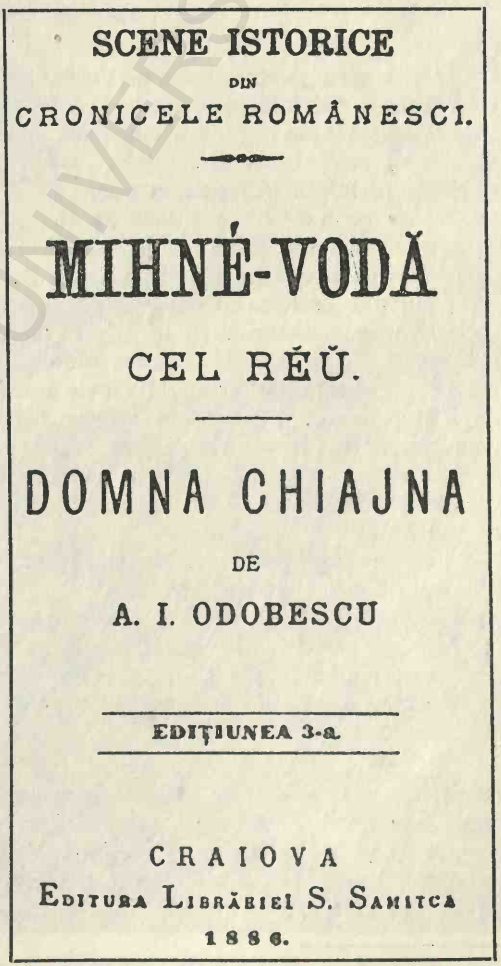
SCENE ISTORICE

DIN

CRONICELE ROMÂNESCI.

MIHNE-VODĂ

CEL RĚŬ.

DOMNA CHIAJNA

DE

A. I. ODOBESCU

EDIȚIUNEA 3-a.

CRAIOVA

EDITURA LIBRĂRIEI S. SAMITCA

1886.

A. I. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău. Doamna Chiajna* (1886). Foaia de titlu.

[1] Citatul la G. C. Nicolescu, în studiul introductiv la Vasile Alecsandri, *Opere* I, București, 1965, p. 8.

strucție și expresie specifică poeziei populare. Există, cum se știe, numeroase poezii din prima perioadă de creație a lui Alecsandri în care modelul popular se confundă cu versurile „improvizate" ale poetului. Printre acestea e și *Mărioara Florioara*, publicată în 1852:

A doua zi se scula,
Fața palidă-și spăla
Păr de aur pieptăna,
Și frumos se oglindea
Și la soare-apoi ieșea,
Spre răsărit se-ntorcea
Un semn tainic de făcea ...
Și de-ndată s-arăta
Și spre ei înainta
O teleagă sprintioară,
Aurită, dălbioară·
Ca un cuib de zînișoară ...

Deși a scris poeme și drame cu subiect istoric, Alecsandri nu vădește o înclinare specială spre limba veche. Izvorul lingvistic principal al creației sale rămîne limba populară vie și cea a folclorului, limbă filtrată în sensul clasic și bun al cuvîntului în *Pasteluri*, unde neologismul își găsește locul potrivit, ca și de altfel în întreaga sa operă [1].

Alecsandri nu a fost un teoretician al limbii literare ca Heliade sau Al. Russo. El a contribuit însă pe altă cale, indirectă, la promovarea ideii de apărare a bazei populare și de cultivare a limbii prin scrierile sale. În *Dicționar grotesc*, în comedii și vodeviluri, toate curentele filologice, de la heliadism la latinism și de la galomanie la „ciunism", au făcut obiectul satirei lui. Spirit inovator, poetul vedea înnoirea în materie de limbă nu în moda franțuzită a vremii, și nici în reformele radicale care amenințau să altereze și să falsifice o limbă ale cărei energii și a cărei frumusețe el le descoperise în cîntecele vechi. Prin activitatea lui Alecsandri, inovația pripită, mondenă și excesele celor ce voiau să înstrăineze limba de graiul popular s-au acoperit de ridicol. Mijloacele lingvistice ale satirei folosite de autorul *Chiriței la Iași* ne par astăzi facile și, deseori, naive. Ele stau însă sub semnul unei epoci care le-a generat într-o vreme cînd istoria limbii artistice și tradiția literaturii beletristice numărau puține decenii.

Limba literaturii române va merge pe drumul deschis de această nouă orientare inițiată de curentul istoric-popular, fundamentată teoretic de Al. Russo și ilustrată prin scrisul lor mai întîi de C. Negruzzi și V. Alecsandri. Ea se prelungește prin Al. Odobescu, dobîndind accente particulare.

În *Scene istorice*, Odobescu extinde latura istorică documentară a evocărilor și se complace în utilizarea materialului lexical arhaic menit să sugereze așa-numita culoare locală. În *Pseudo-kynegetikos*, erudiției scriitorului în ramurile diverse ale artei i se adaugă informația filologică, folclorică și lingvistică; limba populară apare în opera sa ca produs al culturii, însușit de scriitor pe cale cărturărească; de aici caracterul ușor prețios al stilului și impre-

[1] Vezi monografia, bogată în fapte, semnată de Florin D. Popescu, *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, București, 1980.

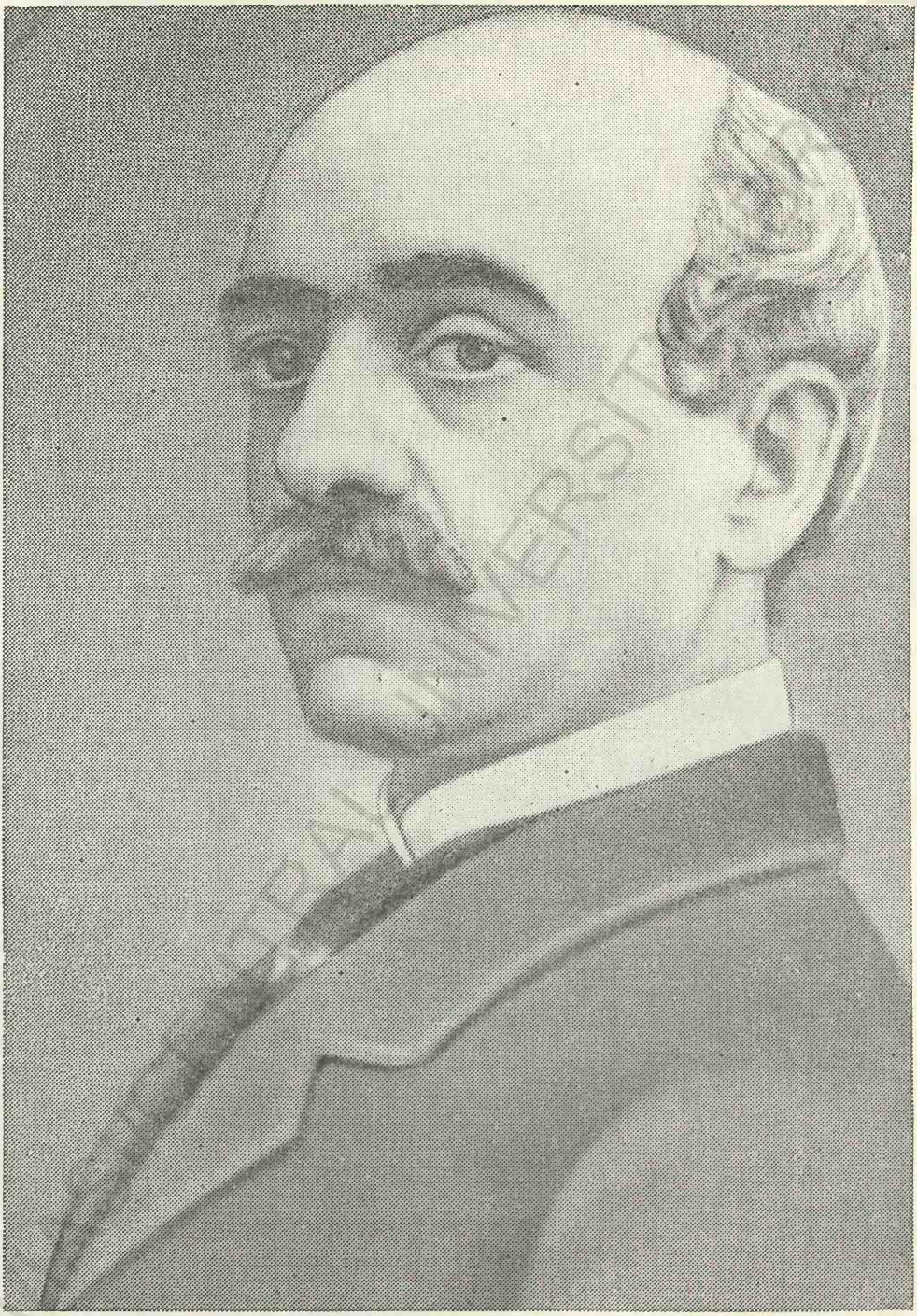

VASILE ALECSANDRI

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TITU MAIORESCU

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

sia de limbă populară căutată *dinadins* sau făcută la masa de scris după modelul limbii vorbite. O analiză atentă a limbii lui Odobescu, sub acest aspect, găsim la I. Slavici în comunicarea ținută în 1905 la Academia Română sub titlul *Așezarea vorbelor în românește*[1].

O mare și generoasă idee călăuzită de un spirit lucid al realității lingvistice, de simț critic și de curajul de a înfrunta opinii savante pentru a îndrepta limba literară pe făgașul național — iată meritul principal și durabil al direcției promovate de mișcarea literară și culturală de la 1840, cunoscută sub denumirea de *curentul istoric-popular*. Direcția nouă, venită la timp, s-a dovedit fertilă și salutară, ea determinînd prin operele marilor scriitori și prin aportul teoretic al *„Junimii"* substanța limbii române literare moderne.

Etapa ulterioară din istoria limbii noastre literare stă sub semnul decisiv al autorității lui Maiorescu, după cum vom vedea în capitolul ce urmează.

MOMENTUL MAIORESCU

1. Introducerea alfabetului latin. Discuțiile pe marginea proiectelor ortografice prezentate în sînul Societății Academice

Introducerea oficială a alfabetului latin în Principate[2] marchează o nouă etapă în discuțiile privitoare la problemele limbii literare. Acceptarea scrierii cu litere latine — în care filologii Școlii Ardelene avuseră inițiativa — trebuia să înfrunte de la început numeroase obstacole. Acestea erau determinate de cele două tendințe dominante susținute, una de reprezentanții curentelor reformatoare, în special de cel latinist, cealaltă de direcția inaugurată de curentul istoric-popular. Din paginile publicațiilor, unde se dezbătuseră cîteva decenii chestiunile limbii de către scriitori și filologi, discuția se duce acum într-un cadru oficial sub egida Academiei Române. Înființată în 1866, sub denumirea de *Societatea literară română*, devenită în 1867 *Societatea Academică Română* (avînd ca președinte pe Heliade), iar în 1879 Academia Română, noul for științific era format, pe lîngă munteni și moldoveni, și din transilvăneni (T. Cipariu, G. Barițiu, Gavril Munteanu), precum și dintr-un reprezentant al Bucovinei, I. G. Sbiera, fost elev al lui Aron Pumnul și succesorul acestuia la catedra de limbă română de la Gimnaziul superior german din Cernăuți. În felul acesta, toate provinciile românești erau reprezentate prin oamenii de cultură cei mai autorizați să-și exprime opinia în problemele limbii. Prin componența membrilor ei, noua instituție dobîndea un caracter național. Se înfăptuia astfel deziderатul mai vechi exprimat de I. Budai-Deleanu, I. H. Rădulescu, I. Golescu, Gh. Asachi ș.a., care ceruseră înființarea unei societăți alcătuite din bărbați iluștri, chemați să stabilească „canoanele gramaticești" ale limbii.

Prin chiar actul de constituire, instituția nou creată își propunea :

— să fixeze regulile ortografice ale limbii române ;

— să elaboreze gramatica limbii române ;

— să înceapă și să ducă la bun sfîrșit dicționarul limbii române.

---

[1] Vezi I. Slavici, *Amintiri*, București, 1967, p. 544—546.

[2] În Muntenia, evenimentul se produce în 1860, iar în Moldova, cu doi ani mai tîrziu, adică în 1862.

Deoarece stabilirea regulilor de scriere cu litere latine, care figura pe primul loc în programul Societății, a stat în atenția Academiei timp de cîteva decenii, vom vorbi mai întîi despre acest capitol esențial din istoria culturii noastre scrise. Normele ortografice adoptate de Academia Română în 1867 sînt sintetizate de C i p a r i u, după lungi discuții, astfel :

1) toate sunetele „primitive“ [1] (etimologice) se vor scrie cu litera corespunzătoare din alfabetul latin ... (literele K, Q, Y sînt socotite străine) ;

2) toate sunetele „derivate“ (ţ, ş etc.) se vor scrie cu literele sunetelor primitive din care derivă *t*, *s* etc.

Regulile ortografice speciale și în amănunt — arată mai departe C i p a r i u — urmau să fie fixate de gramatică, la capitolul despre fonetica limbii române. Acesta este primul sistem ortografic al Academiei (Societății Academice), în care triumfă, pentru moment, punctul de vedere al latinismului etimologizant.

În sesiunea din 1869 a Academiei Române s-a adoptat un nou sistem care s-a menținut în linii mari pînă în 1881 [2]:

— literele *d*, *s*, *t* urmate de *i*, adică *z*, *ș*, *ț*, se scriu fără sedilă ;

— se notează *k'*, *g'* prin *ch*, *gh* ;

— reduplicarea literelor se păstrează acolo unde există o justificare etimologică ;

— *ț* se notează *ci* în cuvinte ca *glacia* „ghiață“, *facia* „față“ ;

— *z* se admite în cuvintele străine, nelatine ; în terminații se notează *di* : *lucrediu* „lucrez“ ;

— se introduc accentele acut, „greu“ (grav) și circumflex, accentul acut e notat la infinitivul și imperativul verbelor, în cuvinte ca *légana* „leagănă“, *móre* „moare“, unde notează diftongii. Accentul „greu“ se folosește la perfectul simplu al verbelor : *laudà* „lăudă“, *tacù*, *facù*, *audì*, precum și în forma de plural a substantivelor : *pàrti* „părți“, *càrti* „cărți“ *bunetàti* „bunătăți“ ;

— accentul circumflex se pune la sunetele nazale“ (*î*) : *atât*, *câtu*, *întâniu* ;

— apostroful notează forma articulată a substantivelor feminine, fiind plasat înaintea finalei *a* : *mam'a*, *cas'a*, *gramatec'a*.

Așadar, principiul etimologic biruise cel puțin în parte și în felul acesta se asigura, potrivit convingerii lui Laurian, dezvoltarea viitoare a limbii, realizîndu-se legătura cu limbile romanice.

Iată cuvintele sale :

„... fără a prejudeca viitoarea dezvoltare a limbei, are să se țină etimologia cuvintelor și printr-însa să se conserve legătura de familie cu limba latină și cu limbile surori, care stau în fruntea civilizațiunei moderne, și să nu pătimească nici fonetica limbei noastre unde pronunția este secură“ [3].

În 1879, Societatea Academică se transformă în Academia Română, A l e c s a n d r i și M a i o r e s c u, care se retrăseseră între timp, reintră în sînul ei ca membri, iar ortografia revine în discuție. O nouă comisie, prezidată de G. Barițiu supune dezbaterilor, în 1880, un proiect de norme, raportor fiind Titu M a i o r e s c u. Proiectul este votat în 1881. Acesta este primul proiect ortografic definitiv și oficial al Academiei.

---

[1] Despre noțiunile „sunete primitive“, vezi și *infra*.

[2] De fapt, observă G. I v ă n e s c u, *Istoria limbii române*, p. 682, sistemul de scriere etimologică votat în sesiunea din 1869 nu era al latiniștilor (am zice noi : nu exclusiv al latiniștilor), ci sistemul cu semne diacritice propus de O d o b e s c u, A l e c s a n d r i și H a s d e u.

[3] „Analele Academiei Române“, seria a II-a, t. al XXVII-lea, Memoriile Secțiunii literare, 1905, p. 283, citatul la Flora Ş u t e u, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 506—507.

2. Contribuția lui Titu Maiorescu la impunerea principiului fonetic în ortografie

Istoricul ortografiei noastre trebuie raportat însă, de la această dată înainte, la contribuția lui Titu Maiorescu. Preocupările sale în legătură cu problema în discuție sînt mai vechi, ele datînd din 1866, cînd mentorul *Junimii* publică în „*Convorbiri literare*" studiul *Despre scrierea limbei române*, chestiune asupra căreia revine în aceeași revistă în 1867 și în 1873. Studiul lui Maiorescu exprima, de fapt, punctul de vedere al cercului de la *Junimea*, unde se discutase, începînd cu anul 1864, adoptarea unui sistem ortografic cu litere latine pentru revista „*Convorbiri literare*", care urma să apară în curînd (1867). În studiul lui Maiorescu problema ortografiei este dezbătută concomitent cu critica direcției fonetice a lui Aron Pumnul și cea etimologică, susținută de Cipariu.

Recunoscînd zelul Academiei în căutarea unor soluții pentru reglementarea scrierii cu litere latine, Maiorescu ține să observe însă că proiectele ortografice propuse de Academie nu s-au bucurat de popularitate, ci dimpotrivă, ele au făcut ca forul academic să piardă din terenul pe care părea să-l fi cîștigat inițial. Conflictul dintre cele două direcții — fonetismul și latinismul etimologizant — înregistrează acum o nouă etapă.

Pentru înțelegerea acestui conflict care avea să ducă, în cele din urmă, la înfrîngerea etimologismului și deci la cîștigarea bătăliei de către adepții principiului fonetic (cu unele concesii făcute de ei etimologismului), este necesar

CRITICE

TITU MAIORESCU

VOLUMUL I

BUCUREȘTI

Titu Maiorescu, *Critice* (1892). Foaia de titlu.

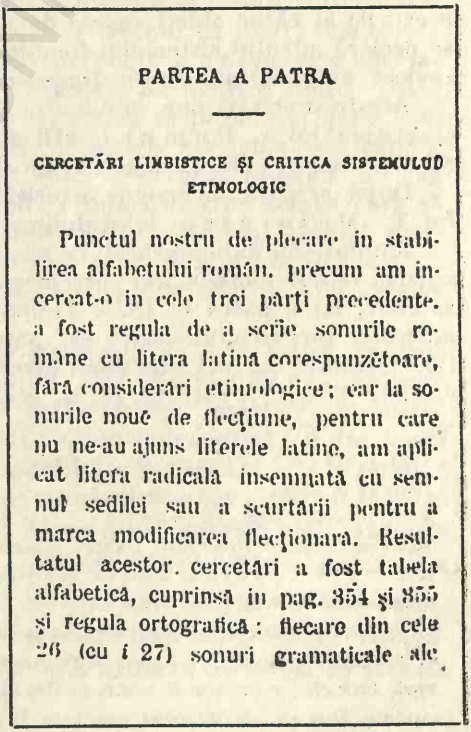
PARTEA A PATRA

CERCETĂRI LIMBISTICE ȘI CRITICA SISTEMULUI ETIMOLOGIC

Punctul nostru de plecare în stabilirea alfabetului român, precum am încercat-o în cele trei părți precedente, a fost regula de a scrie sonurile române cu litera latină corespunzătoare, fără considerări etimologice; iar la sonurile noue de flecțiune, pentru care nu ne-au ajuns literele latine, am aplicat litera radicală însemnată cu semnul sedilei sau a scurtării pentru a marca modificarea flecționară. Resultatul acestor cercetări a fost tabela alfabetică, cuprinsă în pag. 354 și 355 și regula ortografică: fiecare din cele 26 (cu *i* 27) sonuri gramaticale ale

Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I (ed. 1892), p. 356.

să examinăm mai de aproape contribuția lui T. Maiorescu, în speță originea și originalitatea ei, precum și fundamentarea teoretică pe care se sprijină concepția sa expusă și discutată mai întîi în cercul *Junimii*. Va fi nevoie să ne întoarcem din nou la prima sesiune a Societății Academice ținută în 1867. La acea sesiune, singurul care susținuse principiul fonetic, dar fără ecou imediat, fusese I.G. Sbiera. Este meritul Florei Șuteu de a fi atras atenția cu insistență asupra faptului că sistemul propus de Maiorescu nu este nici în liniile lui principale, nici în detalii original. Proiectul maiorescian este, din anumite puncte de vedere, foarte apropiat de cel ce fusese propus în 1867, dar fără succes momentan, în comisia Societății Academice de filologul bucovinean. La rîndul său, Sbiera relua fără prea multe modificări principiul fonetic formulat de A. Pumnul și respins de Comisia filologică din Transilvania în 1860.[1]

Propunerile lui Maiorescu reușesc să se impună după mai mulți ani, observă autoarea citată, întrucît criticul junimist le susține cu o logică severă, de necombătut, bazată pe argumente filozofice și lingvistice în fața cărora adversarii teoriei sale rămîn dezarmați. Dacă acestea sînt meritele generale și teoretice ale lui Maiorescu în impunerea scrierii fonetice, în schimb — citățm din articolul sus-amintit — „principalul merit pînă acum total neglijat îi revine Școlii pumniste, reprezentată în Societatea Academică prin Sbiera"[2].

De altfel, în 1866 Sbiera salutase cu entuziasm în *„Foaia Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina"* studiul lui Maiorescu *Despre scrierea limbei române*. Pe de altă parte, Maiorescu analizase critic într-un număr al *„Convorbirilor"* din 1873 principiul fonetic susținut de Aron Pumnul, nu fără a-l apăra, totuși, pe învățatul bucovinean de atacurile al căror obiect fusese de mai mulți ani. Mai tîrziu, Maiorescu se declară adeptul sistemului fonetic, cu unele rezerve care-l determină să formuleze *un principiu fonetic temperat prin necesitățile etimologice*.

Aceste precizări pun într-o altă lumină rolul Școlii bucovinene și mai ales fonetismul lui A. Pumnul, atît de des ridiculizat, dar fără a se lua în seamă și alte merite ale filologului bucovinean.

După această incursiune istorică, să privim mai de aproape contribuția lui T. Maiorescu la stabilirea ortografiei limbii române.[3]

Studiul său fundamental în acest domeniu este cel amintit deja, *Despre scrierea limbei române*, din care primele două părți au apărut în 1866, a treia în 1867, iar a patra în 1873. Trebuie să amintim mai întîi că una din tezele adepților scrierii etimologice era păstrarea tuturor semnelor alfabetului latin, fără introducerea nici unui semn diacritic pentru a nota sunetele specifice limbii române (*ă, î, ș, ț, che, chi, ce, ci, ghe, ghi*).[4] Ei făceau deosebire între sunetele

---

[1] Vezi Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 509.

[2] *Ibidem*, p. 509.

[3] Vezi, în acest sens, D. Macrea, *Titu Maiorescu și problemele limbii române*, în *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 26—64.

[4] Iată ce scrie Ciparîu, citat de Maiorescu, în *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854:

„Toate sunetele derivate strînsu luandu se pot infacisià de **spurie** *si corupțiuni in catu se abatu de la cele primitive (...) Spurie si de lapedatu in ortografia sunt*: **a** *in locu de* **ea** d. e. **masă, vară, fată** etc., **e** *in locu de* **ie** *d.e. in* **fie, chiemu, inghițatu,** **i** *in locu de* **i** *și* **e** d.e. *in* **inimă, cuvinte, bine** *etc. etc. Și astfel, continuă* Maiorescu, *d. Ciparîu scrie* **mesa** *în loc de* **masă,** **vera** *in loc de* **vară,** **feta** *in loc de* **fată,** **fia** *in loc de* **fie,** **chiamu** *in loc de* **chem,** **scaimbu** *in loc de* **schimb,** **bene** *in loc de* **bine** ..." (*Critice*, II, ed. 1967, p. 88—89).

primitive (*a* din *ac* (<lat. *acus*), *s* din *stea* (<lat. *stella* etc.) și cele „derivate" : *ă* din *casă* (<lat. *casa*), *î* din *întîi* (<lat. *antaneus*), *ș* din *șed* (<lat. pop. *sedo*), *z* din *zic* (<lat. *dico*) etc. Literele trebuiau să reflecte *natura* limbii, iar această „natură" era pentru latiniști forma latinească a cuvîntului, adică etimonul. După partizanii tezei latiniste, trebuia să se scrie în principiu *mana* pentru *mînă*, *frundia* pentru *frunză*, *audiu* pentru *aud*, *vediu* pentru *văd* etc., pentru a face să străbată forma clasică latinească, ascunsă sub cea „coruptă" din română.

M a i o r e s c u arată că nu pot fi adoptate toate semnele alfabetului latin, deoarece ele sînt prea numeroase pentru scrierea limbii române ; pe de altă parte, ele sînt insuficiente pentru a nota toate sunetele specifice limbii noastre. Făcînd o veritabilă incursiune în fonetica istorică a limbii române și invocînd autoritatea unor lingviști ca D i e z, S c h u c h a r d t și alții, M a i o r e s c u înfățișează un tablou al pronunțării sunetelor din latină și al corespondentelor lor din română. Astfel, pentru sunetele românești așa-zise „derivate" *ă*, *î*, *ș*, *ț* etc. (adică inexistente în latină și ortografiate foarte diferit în această epocă), el cere notarea lor cu semne diacritice, respectiv sedile, ca și în ortografia actuală (sedilele pentru *ș*, *ț* fuseseră propuse și mai înainte de P. M a i o r). M a i o r e s c u nu acceptă la început în scriere pe *î* (*â*), socotindu-l „o nuanță de umbrire mai adîncă a lui ъ" și deci fără funcție gramaticală. Așa se explică de ce în „Convorbiri" *î* era evitat și înlocuit fie cu *ă* (se scria deci *mănă* „mînă"), fie cu *i* (*riu* „rîu") etc. Ulterior, însă, M a i o r e s c u a renunțat la această teorie, recunoscînd că *î* a intrat în uzul general și, în consecință, trebuie notat ca atare.

Care este principiul de bază pe care se sprijină sistemul fonetic recomandat de M a i o r e s c u ? Îndrumătorul *Junimii* l-a definit cu toată claritatea atunci cînd afirmă că un alfabet nu cuprinde, nu poate și nici nu este necesar să cuprindă, să exprime toate sunetele și nuanțele lor dintr-o limbă. (Este vizat aici A. P u m n u l, care cerea să „se scrie cum se pronunță, *după uzul general al limbii*". Dacă așa ar sta lucrurile, ortografia s-ar complica enorm, iar citirea ar fi mult îngreunată. Important este în scrierea fonetică nu „un fonetism absolut", ci o restrîngere măsurată a numărului de semne care să facă posibilă reproducerea sunetelor *importante*, atîtea „cîte sînt absolut necesare pentru deosebirea înțelesurilor cuvintelor și a formulelor flexionare". Literele, precizează M a i o r e s c u în studiul la care ne referim, sînt „semne esențial logice și nu simplu fonetice".

Recunoaștem în aceste argumente *logice* (termenul nu este, totuși, cel mai potrivit) un punct de vedere științific și actual, căci M a i o r e s c u intuiește deosebirea dintre *sunet* și ceea ce numim astăzi *fonem*. Sunetele „derivate" răspund unei funcții gramaticale de diferențiere morfosemantică : *ă* din *laudă* față de *a* din *lăuda* deosebește prezentul de imprefect, tot astfel cum *ț* în *pereți*, *ș* în *pași* deosebesc pluralul terminat în *-ț*, *-ș* de numărul singular terminat în *t* (*e*) : *perele*, respectiv în *-s* : *pas*. Făcînd apel la argumentul dependenței raționale a regulii fonetice de principiul „logic" în scrierea limbii, M a i o r e s c u a fundamentat, cum remarcă D. M a c r e a ,[1] scrierea fonetică pe baze fonologice. La această concluzie ajunge criticul *Junimii* pe baza unei foarte solide demonstrații lingvistice, filozofice și istorice, astfel încît lucrarea sa este și în această privință un model de cercetare științifică.

[1] Vezi *op. cit.*, p. 38.

În ultima parte a studiului, Maiorescu supune unei critici severe, dar obiective, etimologismul latinist. Şi de data aceasta expunerea se întemeiază pe rezultatele obţinute de ştiinţa limbii în a doua jumătate a secolului trecut, în speţă de direcţiile istorică şi comparatistă. În esenţă, constată el, limba este într-o permanentă transformare, adevăr ignorat de curentul latinist care se silise să restituie foneticii româneşti formele ei vechi, etimologice : „să se arunce limba cu secole înapoi". Schimbările socotite de latinişti drept rezultatul „corupţiei" de-a lungul veacurilor reprezintă în fond un stadiu firesc al evoluţiei. Ortografia rămîne în urma acestei prefaceri, de aceea sistemul ortografic ce urmează să fie stabilit acum nu va mai corespunde cu exprimarea urmaşilor ; uzul va impune alte forme, altă pronunţare, care vor trebui să se reflecte în ortografie. Cine pierde din vedere acest lucru uită sau nu vrea să ţină seama de împrejurarea că principiul fonetic reprezintă însăşi viaţa limbii şi este o condiţie a înţelegerii ei de către vorbitori. Dimpotrivă, principiul etimologic, care contrazice ideea de evoluţie a limbii, este o piedică şi un pericol pentru dezvoltarea intelectuală a unui popor. Se cuvine să atragem atenţia asupra motivării pe mai multe planuri a sistemului fonetic propus de T. Maiorescu, unde teoria se îmbină cu ideea accesibilităţii scrierii, condiţie esenţială a însuşirii regulilor ortografice de către masele de vorbitori. Sistemul apărat de Maiorescu în *Despre scrierea limbei române* are în vedere, între altele, şi atingerea acestui scop, asociat de el cu ideea progresului intelectual al poporului.

Spuneam că scrierea etimologizantă susţinută de Cipariu, Laurian şi Massim etc. şi acceptată de Societatea Academică în 1869 (hotărîre care duce la demisia lui Maiorescu) era destinată să fie aplicată în publicarea *Analelor* Academiei. Reacţia — manifestă sau tacită — a făcut ca sistemul adoptat de forul academic să nu fie împărtăşit de scriitorii vremii.

Ministerul Instrucţiunii elaborase, de asemenea, un sistem ortografic, nu mai puţin etimologizant şi greoi, impus şcolilor. De aceea, era necesar să se reia discuţia cu privire la ortografie pentru a se pune de acord normele scrierii cu uzul de care se lăsau călăuziţi scriitorii şi oamenii de cultură ai epocii. Dezbaterile au fost reluate în 1880, după ce în prealabil se constituise o nouă comisie. Cu acest prilej, T. Maiorescu, în calitate de raportor al comisiei, propusese principiile cuprinse în studiul pe care l-am rezumat mai sus. Proiectul său, fonetic în esenţă, menţine unele elemente etimologice în scriere. Concesiile făcute etimologismului sînt, între altele :

— scrierea cu *s* dublu a cuvintelor de origine străină *(massă, rassă)* ;

— scrierea cu *z*, respectiv *dz*, în funcţie de originea nelatină sau latină a cuvintelor *(zare*, dar *rîdzi)* ;

— redarea grupului *şt(i)* prin *sc(i) (Bucuresci)*.

Maiorescu ţinuse să precizeze în raportul său din 1880 că propunerile făcute nu trebuie considerate definitive, ele urmînd să fie completate şi îmbunătăţite prin amănunte ulterioare, puse de acord cu normele stabilite de gramatica şi dicţionarul limbii române. Etimologiştii au izbutit totuşi să smulgă şi alte cîteva mici concesii făcute sistemului lor cînd propunerile au fost supuse votului. Ei au obţinut (cu o majoritate de numai un vot !) păstrarea lui *u* final *(ŭ)* şi *i* final *(ĭ)*.

Concesiile făcute scrierii etimologice prin reforma din 1880—1881 sînt criticate în 1889 de Ovid Densusianu, care consideră principiul adoptat de Academie drept greşit, inconsecvent şi fals. Se propunea, de pildă, scrie Densusianu, să se păstreze grupul *sc* în loc de *şt* în verbul a *cunoaşte* (<lat. *cognoscere*) şi formele lui flexionare, deci *cunosci*, *cunósce*, dar se admitea

și o excepție pentru *a sci* și derivatele lui *sciință, consciință* etc., care trebuiau scrise astfel. Revenirea la etimologism nu se justifică prin nimic, observa Densusianu. Pe lîngă aceasta, regulile Academiei stabileau ca *î* să se scrie *â, ĕ, i*, după cum formele flexionare arată că el provine din una dintre aceste vocale, așadar *laudând, facênd, vînd, sfînt, mormînt*. Regula se bazează însă pe o explicație etimologică falsă, întrucît se consideră că *tăcînd*, de exemplu, ar trebui scris cu *ê* (*tacênd*) deoarece ar proveni din lat. *tacēre*. În realitate, arată Densusianu, este un lucru îndeobște cunoscut să sufixul *-înd* de la participiul prezent al verbelor în *-ere* provine din *-andus*, care s-a extins de la conj. I la celelalte ; forma nu are deci nimic a face cu un mai vechi *-end*, cum credea Academia. În aceeași situație sînt *vînd, sfînt* etc., în care ar trebui să se noteze, după normele Academiei, *î* prin *i*, pentru că avem *vinzi, sfinți* ; dar *vînd* și *sfînt*, obiectează în continuare Densusianu, n-au nimic comun cu acestea din urmă, deoarece *î* nu este în astfel de cazuri derivat din *i*, ci reproduce pe *e* din lat. *vendo* și din sl. *sventŭ*. Sistemul propus de Academie este taxat de filologul bucureștean drept „absurd", fiindcă principiul din care pleacă este greșit în sine. El este un sistem mixt, iar sistemele de acest fel sînt un compromis ce trebuie respins. Singurul principiu care trebuie admis este cel fonetic : nu un fonetism exagerat, cum s-a propus, „ci un *fonetism literar*, care să corespundă limbei întrebuințate de pătura cea cultă în scrieri".[1]

Ortografia fonetică repurtează o biruință decisivă în 1904. Din comisie fac parte acum, în afară de T. Maiorescu — numit din nou raportor — Iacob Negruzzi, Ov. Densusianu și I. Bianu. Modificările propuse și acceptate de Academie duc la eliminarea unor elemente ale scrierii etimologice, sistemul adoptat fiind, în linii generale, cel de azi. Principalele modificări făcute, la propunerea lui Maiorescu, care aduce ca argument principal uzul, sînt :

— se suprimă *dz*, păstrîndu-se numai *z*, indiferent de originea cuvintelor ;
— *é, ó* marcînd diftongii sînt înlocuiți cu *ea, oa* ;
— grupul *sci* se înlocuiește cu *și* (în *București* etc.) ;
— se acceptă scrierea cu *î* (concesie făcută de Maiorescu), exceptînd cazurile cînd e precedat de *c, g*, precum și cuvîntul *român* și derivatele lui ;
— se suprimă *u* final (*ŭ*) și *i* final (*ĭ*).

După cum se vede, sistemul ortografic bazat pe principiul fonetic, temperat prin „necesități etimologice", a învins după lungi și dificile dezbateri. El reflectă în esență normele actuale, după ce i s-au adus unele modificări în 1932 și apoi altele, în 1953, cînd au fost înlăturate ultimele resturi etimologice : *u* final „mut" în cuvinte ca *unchi, vechi, â* în interiorul cuvintelor, grafia *sunt* în loc de *sînt* ș.a.[2]. În 1960 s-a revenit la grafia *â* în *român* și derivatele lui.

3. Cultivarea limbii în concepția lui Titu Maiorescu

a. Combaterea influențelor străine din limbajul presei

Activitatea lui Titu Maiorescu pe tărîmul limbii literare nu se limitează numai la contribuția sa esențială la stabilirea ortografiei fonetice. Maio-

[1] Ov. Densusianu, *Școala latinistă în limba și literatura română*, în *Opere*, I, București, 1968, p. 168.

[2] Cu privire la evoluția ortografiei românești în secolul al XIX-lea, vezi și S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 97—98.

rescu a desfășurat și o intensă și salutară activitate într-un domeniu numit de noi astăzi *cultivarea limbii,* expresie datînd, de fapt, din prima jumătate a secolului trecut. Căci limba română literară era amenințată nu numai de primejdia scolasticismului latinist, ci și de alte influențe care atingeau specificul ei național. Astfel de influențe se exercitau în special asupra limbii culte din celelalte provincii românești, și anume : Transilvania, Bucovina și Banatul. Limbajul presei din aceste provincii se găsea sub o vădită influență a modelelor nerom ânești, în lexic, frazeologie și sintaxă, fapt care îl făcea să se îndepărteze de substanța populară a limbii. Dată fiind importanța limbii pentru menținerea trează a ideii de unitate culturală și de conștiință națională — premise ale unității politice — intervenția fermă și prestigioasă a lui Maiorescu răspundea unei imperioase necesități cu profunde implicații patriotice. În studiul cu caracter polemic, *Limba română în jurnalele din Austria* (1868), spiritul analitic și critic al lui Maiorescu își găsește din nou expresia lui deplină. El constată că modul în care este folosită limba română în publicațiile de peste munți „nu mai îngăduie tăcerea", întrucît stilul acestor periodice amenință să ducă la denaturarea spiritului național. Pericolul este cu atît mai mare cu cît autorii în cauză nu par să aibă conștiința unui astfel de rău, ci dimpotrivă, au sentimentul că sînt „cei mai buni stiliști ai literaturii române". Sînt supuse unui rechizitoriu sever mai multe periodice, printre care *„Albina"*, *„Telegraful român"*, *„Transilvania"*, *„Familia"*. Obiectul criticii îl formează, în esență, următoarele aspecte ale stilului publicistic din periodicele citate :

— germanismele introduse în românește prin traducerile cuvînt cu cuvînt ;

— stilul confuz ;

— greșelile în folosirea cuvintelor, inspirate din dorința de a afișa o falsă originalitate.

b. Împotriva „beției de cuvinte"

Alte erori — de stil, de data aceasta — își au izvorul în disproporția dintre gîndire și exprimare. De aici ia naștere stilul „exagerat", caracterizat prin abuzul de cuvinte, sau stilul „restrîns", cînd autorul nu folosește cuvintele cerute de formularea clară a noțiunilor. (Maiorescu anticipează aici una dintre teoriile pe care le va dezvolta pe larg în studiul de mai tîrziu, *Neologismele.*) El ia atitudine nu mai puțin hotărîtă față de introducerea inutilă a unor termeni noi în locul sinonimelor mai vechi, precum și față de întrebuințarea nejustificată a unor cuvinte vechi pentru un înțeles diferit de cel curent. Se creează astfel, precizează Maiorescu, o falsă originalitate, care intră în conflict cu forța fatală a legilor „naturale" ce guvernează evoluția limbii. Cu alte cuvinte, intervenția arbitrară în structura unei limbi, așa cum se întîmpla în presa din Transilvania, este o eroare care afectează însăși substanța limbii ca produs instinctiv al națiunii.

Recunoaștem în aceste considerații ecourile teoretice ale unui curent lingvistic răspîndit în primele decenii din cea de a doua jumătate a secolului trecut, anume naturalismul lingvistic, reprezentat îndeosebi prin A. Schleicher. Titu Maiorescu reține, însă, din concepția lui Schleicher ideile care sprijineau punctul de vedere logic al filozofului și filologului român. Teza este invocată și în ortografie, fiind raportată la preocuparea centrală a lui Maiorescu de apărare a patrimoniului limbii ca formă de manifestare a naționalității și expresie a dezvoltării istorice.

În 1873, ţinta criticii sale severe şi fără posibilitate de ripostă o formează limba publicaţiei bucureştene „*Revista contemporană*", avînd în fruntea ei pe Pantazi Ghica, G. Sion, V. A. Urechia ş.a. Studiul se intitulează sugestiv *Beţia de cuvinte*, cu subtitlul *Studiu de patologie literară*. Atacul, în care energia urbană a stilului se asociază cu o subtilă ironie, este îndreptat împotriva stricătorilor de limbă şi argumentat prin citate copioase extrase din articolele publicate de colaboratorii revistei. Pleonasmele, neglijenţele stilistice, bombasticismul expresiei, stînd toate sub semnul unei culturi aproximative, sînt sancţionate de verbul tăios şi limpede al criticului *Junimii*.

Aceeaşi poziţie intransigentă, de data aceasta faţă de stilul oratoriei parlamentare a vremii, o găsim în *Oratori, retori, limbuţi* (1902). Sînt vizaţi liberalii Nicolae Blaremberg, Nicolae Ionescu, I. Brătianu. Emfaza exprimării, excrescenţa frazeologică, abundenţa barbarismelor sînt doar cîteva dintre viciile stilistice ale pseudooratoriei, dezvăluite fără cruţare şi acoperite de ridicol prin intervenţia lui Maiorescu. Iată cîteva mostre de limbă franţuzită din discursurile lui N. Blaremberg, publicate în presa liberală a vremii : „Cît pentru pretinsa noastră sărăcie morală, cît pentru lipsa de virtuţi *civice*[1] în raport cu alte popoare, modul cu *care ne-am tras* în curs de secole din dificultăţi (nous nous sommes tirés) ce au *amportat* alte popoare dovedeşte îndestul dacă în România a fost vreodată *dizelă* (fr. *disette* „lipsă", *n. n.*) de inimi şi de inteligenţi. Cît pentru nevoinţa noastră de a ne *lăsă guvernà (de nous laisser gouverner)*, este numai inversul [*c'est l'inverse*], inversul singur care este adevărat"[2].

Maiorescu citează şi alte exemple din documentele aceluiaşi orator (care nu este, de altfel, singurul), cum ar fi „efasment momentan", „a pune la profit *historia*", „a da schimbul" *(donner le change)*, toate acestea din discursurile publicate în 1881, iar dintr-o cuvîntare ţinută în 1890 se citează propoziţia „Voi rămâne *chiar şi cînd (quand même)* omul adevărat al libertăţii, al justiţiei"[3].

Este limpede că acestea nu sînt fapte izolate. Cine citeşte presa acelor ani poate găsi numeroase exemple de genul celor citate de Maiorescu. Reacţia energică, alături de cea a altor scriitori, împotriva acestui stil era îndreptată în contra abuzului de împrumuturi inutile care ameninţau să falsifice şi să înstrăineze adevărata faţă a limbii române.

c. Problema neologismelor

În privinţa neologismelor, Maiorescu s-a pronunţat cu aceeaşi autoritate, ca şi în atîtea alte compartimente ale vieţii noastre culturale. Cercul *Junimii* luase în dezbatere această problemă şi adoptase o poziţie în mare măsură comună, şi anume rezervată, uneori chiar ostilă faţă de neologism. Iacob Negruzzi, de exemplu, se declarase împotriva introducerii unor termeni noi, consideraţi de el inutili. Firesţe, părerile sale exprimate în *Scrisori*, unde condamna întrebuinţarea unor neologisme ca *pantă, incintă* sau a unor calcuri, de pildă *a depăşi*, erau atunci, într-un fel, justificate, chiar dacă evoluţia ulterioară a limbii literare nu i-a dat dreptate. Acelaşi lucru îl susţine şi

---

[1] Sublinierile aparţin lui Titu Maiorescu. I se va fi părut lui Maiorescu, în 1902, că neologismul *civice* trebuia evitat şi înlocuit cu *cetăţeneşti*? Vezi în continuare observaţiile despre neologism.

[2] T. Maiorescu, *Critice*, II, Bucureşti, 1967, p. 401.

[3] *Ibidem*, p. 401.

Maiorescu mai întîi în *Direcția nouă în poezia și proza română* (1872), exprimîndu-și îngrijorarea față de valul de neologisme care reprezentau pentru el „o adevărată îmbolnăvire literară". Titlul studiului publicat în 1881 *În contra neologismelor* arată limpede care erau convingerile lui în această materie. Același studiu, retipărit în volum *(Critice)*, se intitulează de data aceasta *Neologismele* — dovadă că atitudinea lui Maiorescu se schimbase cu timpul, devenind mai flexibilă. Cităm deocamdată un pasaj mai lung, în care este vorba, la început, de același N. Blaremberg : „De asemenea limbă rîd toți oamenii cu minte și poate ar rîde și autorul dacă i-am face pe franțuzește ceea ce ne face d-sa pe românește ; dacă i-am zice cu ton serios : *ne vous battez pas la tête avec ses pensées ; il lire avec queue de l'oeil ; pas de livre, pas de part (n-ai carte, n-ai parte)* și alte asemenea glume" (...). Și în continuare Maiorescu conchide : „Dar trebuie să vorbim în contra acelor neologisme de prisos care se strecoară prin scrierile noastre fără a bate prea tare la ochi și ne înstrăinează limba din ce în ce mai mult de la înțelesul ei popular. Pentru ce să zicem, d.e. : *este suficient*, cuvînt pe care nu-l înțelege nici un țăran român, și să nu zicem „este de-ajuns", cuvînt de origine asemenea latină, însă înțeles de toată lumea ? Tot așa va trebui să zicem (să se observe tonul imperativ al lui Maiorescu !) „a ajunge la ceva" în loc de *a parveni*, sau, cum scrie d. I. Popescu din Sibiu, *a parveni la ceva ; agerime* în loc de „sagacitate" ; „adîncit" în loc de *aprofundat ;* „dinadins" în loc de *cu intenție ;* „deșertăciune" în loc de *vanitate ;* „a aiuri" în loc de a *delira, a divaga ;* „a înapoia" în loc de *a restitui ;* „aprig" în loc de *avid* și *impetuos ;* „aspru" în loc de *sever ;* „a încredința" în loc de *a confia ;* „a lua asupră-și" în loc de *a asuma ;* „îmbunătățire" în loc de *ameliorare* și sute de alte exemple. Suntem încredințați, ne asigură Maiorescu, că numai cu puțină luare-aminte (nu *atenție* ! *n. n. Șt. M.*) la această regulă, stilul multor scriitori de ai noștri s-ar îndrepta și s-ar face adevărat românesc din prea împestrițat și străin ce este astăzi". Și în încheiere el adaugă : „Exemple de stil bun în acest înțeles ne dau unele ziare din București „*România liberă*" și articolele d-lui Eminescu din „*Timpul*".[1]

S-ar putea susține, nu fără temei, că Maiorescu ne apare în acest pasaj, la prima vedere, drept *purist*,[2] adică adversar al neologismului, dat fiind că majoritatea zdrobitoare a termenilor noi proscriși de el (exceptînd pe *a confia*) s-au încetățenit în limba literară. Problema este însă alta. Maiorescu pornește de la un principiu, anume al evitării împrumuturilor făcute de dragul lor, cînd în românește există echivalentele necesare. La 1880, neologismele sancționate de Maiorescu nu-și făcuseră încă drum bătătorit. Chiar dacă criticul *Junimii* nu credea oportună introducerea lor — lucru infirmat de evoluția limbii literare — poziția sa de apărător al patrimoniului limbii populare într-o perioadă de avalanșă neologică este îndreptățită și corespunde, în genere, momentului cultural al epocii. De altfel, Maiorescu pledează pentru acceptarea termenilor noi cînd sînt reclamați de introducerea unor noțiuni noi. Izvorul principal al modernizării limbii literare este și pentru el lexicul limbilor romanice. De aceea, observă el în același articol, trebuie combătut termenul *amăsurat* (după germ. *gemäss, angemässen*) din ziarele transilvănene și înlocuit cu *conform*, luat din franceză.

---

[1] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 142—143.

[2] Așa cum îl considera S. Pușcariu în *Limba română*, I. 385 : „Titu Maiorescu, luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școalei latiniste, îndreptîndu-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist".

Faptele reproduse de Maiorescu sînt şi un exemplu edificator despre stadiul la care limba română literară ajunsese spre sfîrşitul secolului trecut. Formele nu erau încă întru totul unificate. Maiorescu însuşi mai scrie *stimulant* pentru *stimulent*, *tendenţă*, *prelecţie* (ca şi Kogălniceanu) pentru *prelegere*, *observări* „observaţii" în locul perifrazei mai vechi *băgări de seamă*, *producţi* pentru *producţii* şi, de asemenea, *academicii*, *fizicii*, *matematicii*, forme asupra cărora vom reveni, în locul variantelor consacrate prin uz, sub influenţa limbii franceze : *academicienii* etc. Este, însă, evidentă tendinţa lui Maiorescu de a se adresa limbii populare şi, la rigoare, de a calchia cuvintele străine, făcîndu-le să intre în tiparul materialului lexical românesc. De aceea, el preferă să scrie *cugetare*, *deslușire*, *însemnătate*, *a stărui*, *a pune în cumpănă etc.*, sau *înrîurire* (alături de *influenţă*), *propăşire*, *simţămînt* (şi *simţimînt*), *luare-aminte (atenţie)*, *a se mărgini (a se limita)* etc. Limba sa este, fără îndoială, un model de limbă literară pentru o epocă de mari prefaceri şi tendinţe filologice divergente, cu toate rezervele pe care le putem avea faţă de purismul său formulat pe un ton de sentinţă, fără drept de replică, cum realitatea lingvistică îl obliga în cele mai multe cazuri să procedeze. De fapt, Maiorescu nu este un adversar al neologismelor luate „în sine", ci al acelora care, indiferent de originea lor, nu sînt strict necesare limbii române. Pe de altă parte, atitudinea sa izvorăşte din aceeaşi concepţie a apărării culturii naţionale, cultură care trebuia să-şi păstreze nealterate rădăcinile populare. Care sînt, în ultimă instanţă criteriile după care pot fi acceptate neologismele ? Iată regulile indicate de Maiorescu :

— dacă pe lîngă un cuvînt slavon există un cuvînt curat românesc, cuvîntul slavon trebuie înlăturat ; de exemplu *blagoslovenie* trebuie să cedeze locul lui *binecuvîntare ;*

— dacă există în limbă un cuvînt de origine latină, sinonimul neologic nu este necesar ; se va spune deci *împrejurare*, şi nu *circumstanţă*[1], *binecuvîntare*, şi nu *benedicţiune*. Maiorescu vede explicaţia abuzului de neologisme pătrunse în limba română — fapt ce are ca urmare alterarea fondului ei popular — în necunoaşterea de către scriitori a valorilor şi posibilităţilor reale ale limbii noastre, conjugată cu lipsa de osteneală în privinţa cercetării vechilor texte ale literaturii române. Pînă unde puteau ajunge excesele maniei neologizante se vedea din limba fabricată de latinişti şi de Heliade.

În virtutea acestei concepţii, care continua ideile mai vechi ale „*Daciei literare*" şi ale lui Al. Russo, Maiorescu susţine că eliminarea din limbă a elementelor vechi, devenite populare, indiferent de originea lor, este nu numai o eroare, ci şi o acţiune fără sorţi de izbîndă.

Există împrumuturi lexicale vechi puternic înrădăcinate în limbă şi prin aceasta în întreaga viaţă sufletească a poporului ; sensul lor distinctiv este întrebuinţarea cuvîntului respectiv în toate manifestările generale din viaţa unui popor, de pildă în folclorul literar şi în literatura cultă. Ce ar deveni, de exemplu, limba poetică a lui Alecsandri, adaugă Maiorescu, dacă am înlocui expresia „neagră veşnicie" din vorbirea obişnuită prin „neagră eternitate" sau „stea iubită" prin „stea amată", cum ar dori partizanii neologismului ?

Temeiurile invocate de Maiorescu sînt, cum se vede, greu de combătut, căci el se situează constant pe principiile salutare ale tradiţiei populare,

---

[1] Consecvent cu această regulă, Maiorescu scria „împrejurări uşurătoare", evitînd astfel expresia neologică, azi singura uzuală, *circumstanţe atenuante*. Nu ştim însă cum ar fi spus în loc de *circumstanţe agravante* („împrejurări îngreunătoare" ?).

călăuzit fiind de ideea păstrării și cultivării specificului național al limbii și culturii noastre.

În partea finală a studiului *Neologismele*, M a i o r e s c u revine la problemele teoretice ale discuției, anume la caracterul complex al conținutului semantic al cuvîntului din exprimarea vie, pusă în legătură cu viața sufletească a vorbitorului și a poporului care întrebuințează limba și prin care el se definește ca entitate psihică și socială : „Căci cuvîntul, scrie el, numai în dicționarele cărturarilor se înfățișează ca o unitate izolată de cîteva litere împreunate laolaltă, cari, prin permutări, se pot preface îndată în alte unități ; în realitatea vieții sufletești, cuvîntul este un complex de înțelesuri și de simțiri care nu există niciodată singuratice, ci sunt totdeauna legate cu înțelesurile și simțirile din alte cuvinte și alcătuiesc astfel între ele țesătura cea trainică a personalității unui individ ca și a unui popor“ [1].

Părerile lui M a i o r e s c u și soluțiile restrictive propuse de el în privința neologismelor nu sînt lipsite de o anumită rigiditate și de o vizibilă coloratură antilatinistă. [2] Ele își găsesc însă explicația în peisajul cultural al epocii și în literatura și presa vremii, care purtau pecetea unei evidente tendințe de modernizare pripită și superficială a exprimării literare, fapt ce nu putea să ducă decît la o reală corupție, prin pierderea legăturii cu substanța veche, populară și națională, a limbii. Intervenția sa, cu unele rezerve pe care le putem avea după un secol de evoluție a limbii literare, a fost mai mult decît oportună. M a i o r e s c u însuși a cedat cu timpul în fața unor realități care infirmau sau corectau teoriile sale atît în ortografie, cît și în privința neologismelor. Nu se poate contesta însă că poziția sa era, teoretic, motivată, iar tezele sale și-au găsit formele unei expuneri sistematice și științifice, supuse unei logici stringente și unei argumentări bazate pe fapte.

Punîndu-se sub autoritatea uzului și lăsîndu-se condus de geniul limbii adică de spiritul, de natura ei — înțeleasă cu totul altfel decît o făceau latiniștii — M a i o r e s c u oferea un exemplu de înțelegere științifică și realistă a problemelor limbii cercetate de el în strînsă dependență de întregul proces al formării unei culturi naționale. Cultivarea limbii, care însemna pînă la el achiziție numerică, îmbogățire cu orice preț a mijloacelor de exprimare, capătă prin M a i o r e s c u un conținut nou, în care spiritul critic și ideea de naționalitate sînt factori suverani. Ca și atîtea alte sectoare ale culturii noastre, istoria limbii române literare îi datorează lui M a i o r e s c u tot atît cît îi datorează critica și estetica noastră literară. Stilurile limbii literare — al literaturii, al scrierilor științifice, al presei — , supuse unei judecăți lucide și obiective, trebuiau să iasă de aici înainte purificate de zgura influențelor străine și de falsa originalitate ocrotită de semicultură.

Exista însă în această perioadă și o altă tendință care își urma drumul firesc, în afara forului oficial al Academiei sau al unor filologi animați de spiritul reformelor radicale. Ea era reprezentată de marii scriitori ai celei de-a doua

---

[1] Titu M a i o r e s c u, *op. cit.*, p. 156 ; același citat la D. M a c r e a, *op. cit.*, p. 54—55.

[2] Cf. și observația lui S. P u ș c a r i u din *Limba română*, I, p. 390 : „Punctul de vedere al lui Maiorescu, cînd recomanda neologismul numai în cazul în care nu avem un cuvînt vechi (de origine latină), spre a exprima aceeași idee, era prea de tot utilitarist și nu ținea seama de faptul că limba unor gînditori are nevoie de sinonime, precum omul cu o cultură mai rafinată are nevoie în interiorul său de un covor pe jos, de tablouri pe pereți și de un stil în liniile mobilierului“.

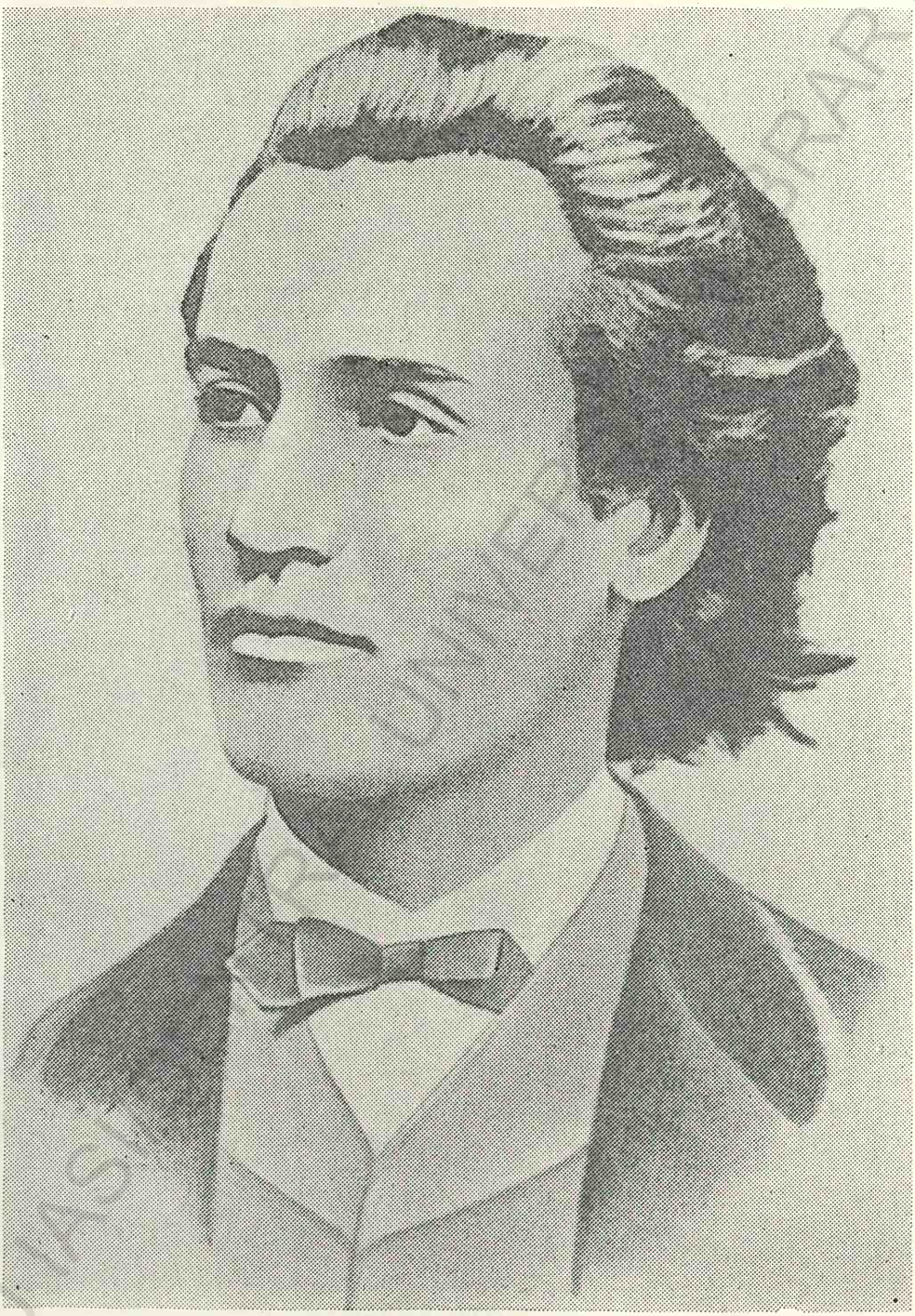

MIHAI EMINESCU

BCU IASI LIBRARY

I. L. CARAGIALE

jumătăți a secolului trecut: Eminescu, Slavici, Caragiale, Creangă, pentru care limba populară alcătuia izvorul principal și „pururea întineritor" al expresiei literare, cum observa autorul *Luceafărului*. Ei erau exponenții tradiției multiseculare și vii a limbii române, pe care o cultivau în scrisul lor, păstrînd astfel legătura cu tezaurul moștenit de la înaintași. Acestuia ei îi adăugau materialul nou, cerut de progresul general al secolului, material selectat și sedimentat cu concursul uzului. În felul acesta, tradiția păstrată în graiul popular se îmbina cu forța creatoare, inovatoare, a cărei expresie trebuia să ducă la constituirea unei limbi moderne și perfecționate, fără sacrificarea specificului național.

MARII CLASICI SAU BIRUINȚA DEPLINĂ A DIRECȚIEI NAȚIONALE

1. Concepția lui Eminescu despre limba literară

Cînd Maiorescu recomanda, în 1881, articolele lui Eminescu publicate în „*Timpul*" ca modele de limbă românească, el semnala, de fapt, momentul maturizării și perfecționării limbii noastre literare concretizat în formele realizărilor ei scrise. De aceea anul 1881 poate fi considerat, ca și anul 1840, un moment de răscruce, deoarece acum se pun bazele oficiale ale celei dintîi reforme ortografice raționale, acceptate de Academie la intervenția partizanilor scrierii fonetice, avînd în frunte pe Maiorescu. Acesta e și anul cînd Eminescu își publică *Scrisorile*, precum și cele mai importante, poate, dintre articolele sale politice. Tot acum apare și volumul lui Slavici, *Novele din popor*, prin care „literatura română cîștigă una din cărțile sale cele mai trainice" [1]. Lăsăm la o parte, deocamdată, limba poetică a lui Eminescu, despre care va fi vorba într-o altă ordine de idei, pentru a ne referi numai la concepția poetului despre limba literară ca formă de existență și manifestare a culturii naționale. [2]

Eminescu a definit limba literară raportînd-o la treapta de evoluție atinsă de

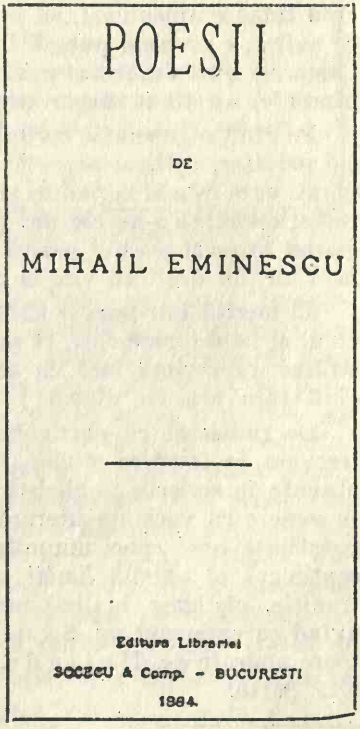
POESII

DE

MIHAIL EMINESCU

Editura Librăriei
SOCECU & Comp. - BUCUREȘTI
1884.

Mihai Eminescu, *Poesii* (1884). Foaia de titlu a primei ediții din poeziile lui M. Eminescu.

[1] P. Marcea, *Ioan Slavici*, București, 1965, p. 83.

[2] Extrase din scrierile poetului privitoare la problema în discuție sînt reproduse de Gh. Bulgăr, în *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, 1966, p. 133—150. Aceluiași cercetător îi datorăm și lucrările: *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, 1963, și *Momentul Eminescu în evoluția limbii române literare*, București, E.D.P., 1971.

un popor în istoria lui. Limba devine, în această împrejurare, expresia progresului general realizat de un popor. Au fost deseori citate cuvintele poetului: „Măsurariul civilizațiunii unui popor astăzi este o limbă sonoră și aptă a exprima prin sunete noțiuni, prin șir și accent logic sunete, prin accent etic sentimente." Exprimarea orală sau scrisă, privită sub aspectul selecției materialului verbal și al modalității lui de utilizare, intră ca parte esențială și definitorie în noțiunea de cultură. Asocierea celor doi factori, puși în relație directă și strictă de dependență pe un plan superior, este înfățișată astfel de filologul Eminescu: „Alăturăm observarea cum că limba, alegerea și cursivitatea expresiunii în expunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii" [1].

Pasionat de cunoașterea și punerea în valoare a resurselor expresive ale limbii vechi și ale limbajului popular și călăuzit de o genială intuiție, Eminescu nu s-a opus tendințelor înnoitoare ale limbii noastre din a doua jumătate a secolului trecut, fără a se lăsa cucerit de spiritul radical ce prezida teoriile reformatoare ale vremii sale. Aceste tendințe și-au găsit reflexul deplin în limbajul prozei politice eminesciene, unde terminologia abstractă și de specialitate economică, socială, științifică era pusă la contribuție în pagini de analiză de o înaltă ținută intelectuală și etică. Transcriem un scurt fragment din articolul intitulat *Oștirea română*, publicat în „Timpul", din 8 oct. 1878:

„Mîine, duminică, e ziua hotărîtă pentru intrarea triumfală a trupelor noastre în București.

Într-adevăr, dacă este vreun organ al rațiunii care-n aceste vremi triste, cînd totul e amenințat, să prezinte o privelițe mai mîndră și mai întăritoare de suflet, e organul puterii fizice a poporului românesc, ostașul care azi, cînd Camerele s-au dezonorat revenind asupra voturilor solemne din trecut și rumpîndu-le, au ținut singur drapelul sus [...]

Pe cînd o generație coruptă, fără de mîndrie și statornicie, formează publicul privitor, oștirea, această singură reprezentantă a poporului românesc adevărat, cum este el la plaiuri și la șes, dovedește încă urmele unor virtuți care în restul societății s-au pierdut [...] Și cînd voim a ne făli și a ascunde cu vălul gloriei mizeria acestei generații fără razim moral și intelectual, atunci cu ce ne vom făli decît cu vitejia personală a aceluiași țăran?

El merită într-adevăr să intre în triumf în Sybaris, el care în mijlocul veacului al nouăsprezecelea, ce pentru noi însemnează domnia frazei și a pospăielii străine, reprezintă încă cu aceeași bărbăție frumoasele pagini ale unui trecut cînd țara era cu dînsul" [...] [2]

De remarcat că particularitățile regionale, moldovene, întîlnite destul de frecvent în fonetica și chiar în vocabularul poeziilor lui Eminescu, sînt absente în scrierile publicistice ale poetului. Faptul este explicabil, dacă avem în vedere că varianta literară a limbii nu tolerează elementele situate, pentru conștiința unei epoci anumite, în afara normei oficiale. Or, după 1880, acest sentiment al *unității limbii* ca realitate națională și culturală, întemeiată pe tradiție, cîștigase în linii mari bătălia atît împotriva reacției „provinciale", avînd ca exponent pe Săulescu, cît, mai ales, împotriva tezelor reformatoare apărate de Heliade, pe de o parte și de Academia latinizantă, pe de altă parte.

---

[1] Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, 1966, p. 134.

[2] Mihai Eminescu, *„Icoane vechi și icoane nouă" (Pagini de ziar)*. Antologie, studiu introductiv, note și glosar de Gh. Bulgăr și Al. Melian, București, 1974, p. 123—124.

Dacă Maiorescu, îndrumătorul cultural al unei generații, creează la noi limbajul criticii literare și al dezbaterii teoretice în general, Eminescu îl secundează pe un alt plan, al analizei fenomenului social-politic, oferind aceleiași generații și celor care îi vor urma modele de limbă literară apte să fie purtătoare ale valorilor spirituale create de efortul secolelor de pînă la el.

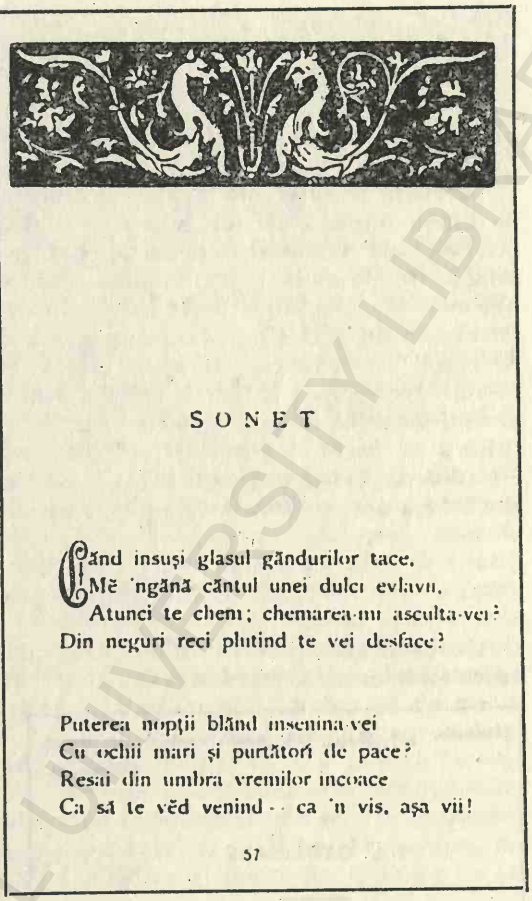

SONET

Când insuși glasul gândurilor tace,
Mă 'ngână cântul unei dulci evlavii,
Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei?
Din neguri reci plutind te vei desface?

Puterea nopții blând însenina-vei
Cu ochii mari și purtători de pace?
Resai din umbra vremilor încoace
Ca să te văd venind — ca 'n vis, așa vii!

57

Mihai Eminescu, *Poesii* (1884), p. 57.

2. Proza lui Ioan Slavici, expresie a orientării ferme spre limba populară

Un loc aparte în istoria limbii literare din ultimele decenii ale secolului trecut ocupă I. Slavici, deși plasarea lui în imediata apropiere a lui Maiorescu și Eminescu, urmați de Caragiale, are nevoie de o justificare. Explicația acestei poziții conferite scriitorului ardelean este următoarea. Slavici este cel dintîi mare prozator român care se încumetă să scrie în „limba lui de-acasă", anume din Transilvania, și să promoveze pe această cale în mod direct orientarea scrisului nostru spre expresia autentic populară, de sursă transilvăneană. Pe lîngă aceasta, în 1876 el face parte, alături de Eminescu și Caragiale, din redacția ziarului „*Timpul*", fiind nu numai cel mai în vîrstă dintre ei, ci avînd și o experiență de viață culturală și politică remarcabilă, ceea ce îi va fi asigurat, poate, ținînd seamă și de firea sa cumpătată, un anume ascendent față de ceilalți colegi de breaslă. În redacția „*Timpului*" se întîlnesc, așadar, — faptul este simbolic — trei scriitori tineri, reprezentînd cele trei provincii românești. Dezbaterile pasionante și prelungite din redacția ziarului, consacrate limbii române, cum aflăm din amintirile lui Slavici, marchează o etapă semnificativă, dacă nu chiar hotărîtoare, din istoria limbii literare. Discuțiile privitoare la normele, structura și specificul limbii noastre intră acum în programul „de lucru" al celor trei exponenți de frunte ai scrisului nostru. Trebuie să admitem că puritatea, proprietatea și suplețea expresiei eminesciene din perioada de creație de la București este în parte, cel puțin, și rodul acestor convorbiri filologice.

Ajuns, în 1884, director al „*Tribunei*", I. Slavici duce o campanie salutară într-o provincie supusă unor influențe culturale și lingvistice eterogene, pentru adoptarea ortografiei fonetice, împotriva latinismului și în favoarea

direcției „poporane" a literaturii. Aceasta însemna, implicit, utilizarea unei limbi în care nici creațiile savante ale latiniștilor, nici provincialismul îngust și dialectal nu trebuiau să-și găsească loc. În felul acesta, tînărul, pe atunci, G. Coșbuc avea să-și vadă netezit drumul pentru a ieși repede din limitele unui limbaj poetic tributar graiurilor transilvănene, spre a se integra, chiar în perioada *„Tribunei"*, și mai ales după aceea, în peisajul limbii literare naționale.

Meritele teoretice, de ziarist, de îndrumător literar, cultural și de profesor de limba română ale lui Slavici sînt, de bună seamă, mai presus decît meritele sale intrinseci ca artist al cuvîntului. Dacă i se pot reproșa, în general, stîngăciile, pe alocuri, și o anumită uscăciune în exprimare, în schimb nu i se pot contesta stăpînirea desăvîrșită a materialului verbal în creația narativă și adecvarea lui perfectă la analiza psihologică într-o capodoperă cum este *Moara cu noroc*. În orice caz, în configurația limbii literare de la sfîrșitul secolului trecut se cuvine ca I. Slavici să fie așezat alături de ceilalți mari scriitori, fie și pentru motivul că prin scrierile sale se întregește imaginea limbii noastre de cultură *ca limbă națională* și se inaugurează o tradiție literară ilustrată de Coșbuc, Goga și Blaga, pe de o parte, de Agîrbiceanu, Rebreanu și Pavel Dan, pe de alta.

3. I. L. Caragiale și limba literară

O adevărată operă de însănătoșire a limbii, realizată însă prin mijloacele satirice ale artei, o reprezintă acum scrierile lui Caragiale.

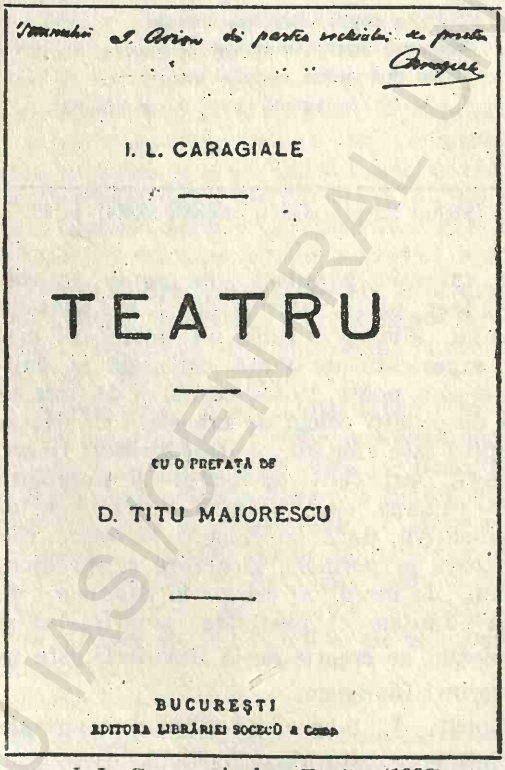
I. L. CARAGIALE

TEATRU

CU O PREFAȚĂ DE

D. TITU MAIORESCU

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCEC & Co.

I. L. Caragiale, *Teatru* (1889). Foaia de titlu.

Căci ne găsim într-o perioadă cînd ... lucrurile ajunseseră destul de departe. Limba română părea „nepotrivită" nu numai unei anumite categorii de intelectuali pentru a exprima „duhul vremii", ci și unor vorbitori din rîndul micii burghezii. Cu alte cuvinte, fenomenul se lățise în a doua jumătate a secolului, contaminînd păturile de mijloc ale vorbitorilor din capitala țării și de la periferia ei: gazetari, negustori, „amploiați" și „apropitari", precum și din orașele de provincie. A trebuit să intervină reacția fermă sau biciuitoare a lui Eminescu și Caragiale, în primul rînd, care s-au alăturat acțiunii lui Maiorescu în campania dusă împotriva „stricătorilor" de limbă, a snobismului și semidoctismului. De data aceasta ne stă la îndemînă opera lui Caragiale, cea mai autentică imagine (cu liniile îngroșate, desigur, dar nu prea mult) despre raza de pătrundere și caracterul influențelor

franceză, latinistă etc. în a doua jumătate a secolului trecut. Într-o vreme cînd o parte din literatura, gazetăria și instituțiile epocii urmau modelul francez, era de la sine înțeles ca moda să cuprindă și alte categorii de vorbitori, nu numai boierimea mare și mică. Situația lor socială era rîvnită, după cum erau invidiate și, în consecință, imitate mentalitatea, manierele și limbajul. În Moldova, regionalismul autentic se amestecă cu expresia franțuzească. Un personaj caragialian se adresează altuia: „Te opresc, magariule, să faci de *mauvaises plaisanteries* pi conta doamnei Grégoraschko, soția mé".

Avem a face, cum se vede, cu expresii franțuzești propriu-zise (elemente de jargon) folosite de vorbitorii mai mult sau mai puțin culți, cunoscători ai limbii franceze, nu însă și ai românei literare. *Protipendadei* care vorbea grecește cu o jumătate de secol în urmă, cînd se aduna la *ziafeturi* și *taclale*, i-a luat locul o altă categorie socială, alcătuită din avocați, gazetari, funcționari și, în orice caz, politicieni. *Protipendada* a devenit *high-life* și se întîlnește nu la *soarèle*, ca la 1840, ci la *five o'clock*-uri. Anglicanismele sînt însă o excepție, căci întîlnirile au caracter *monden*, în „stilul" saloanelor franceze ...

Sîntem pe la 1880. Procesul adaptării neologismelor franceze și de alte origini nu s-a încheiat. Dificultățile au crescut pe măsură ce franceza a pătruns și în rîndul vorbitorilor semiinstruiți. Iorgu Iordan[1] și, mai recent, Șt. Cazimir[2] au arătat în ce constă talentul lui Caragiale de observator al realității lingvistice din vremea sa. Dificultățile de pronunțare a franțuzismelor, ca rezultat al cunoașterii aproximative a limbii, duc la denaturarea formei corecte. Spuneam că Mumuleanu scria, în 1825, *enteres*, *spiculații*, variantele de acest gen neavînd atunci nici o nuanță depreciativă. Trahanache pronunță și el *enteres* și trebuie să credem că neologismul putea să fie rostit astfel, dar el suna învechit, căci în locul lui se fixase forma latino-italiană *interes*. *Spiculații* seamănă cu *dicorație*, întîlnit la alt personaj al lui Caragiale, ca și *fonție* din limbajul lui Pristanda, care ne duce spre etimonul francez *fonction*. Aceste aspecte ale neologismului reflectă un stadiu depășit din istoria elementelor franceze, raportată la ultima parte a secolului al XIX-lea. Deosebirea de formă este o sursă ce stă la baza funcției stilistice atribuite de Caragiale vorbirii personajelor sale.

Prin urmare, problema împrumuturilor nu-și găsise o rezolvare generală în rîndul vorbitorilor din păturile mai puțin culte. Opuneau rezistență deprinderile izvorîte din caracteristicile limbii române, unde anumite alternanțe, de exemplu *o/u*, *e/i* apar frecvent în pronunțare, de pildă *coraj* pentru *curaj* (cf. și it. *coraggio*), *belet* pentru *bilet*, dar și *trin* pentru *tren* în vorbirea unor oameni neinstruiți din generațiile mai vechi. În virtutea acestei „legi", personajele lui Caragiale pronunță *poblic*, *capabel*, *cremenal*, *desvorța* etc., fonetisme *hipercorecte* influențate și de dorința (sau de teama) vorbitorului de a nu greși.

Modificările fonetice de acest fel sînt dintre cele mai frecvente și mai „plauzibile" pentru o epocă de căutare a făgașului noilor împrumuturi. Caragiale a surprins și alterările de altă natură, mai complexe dar nu mai puțin savuroase, la care au fost supuse cuvintele străine în această perioadă de coborîre a lor în cercul unor categorii de oameni cu o spoială de cultură sau de mici slujbași ai statului, trăitori de fapt pe lîngă mai-marii zilei sau, în sfîrșit, de „apropitari"

---

[1] Vezi Iorgu Iordan, *Limba „croilor" lui Caragiale*, (1955), studiu republicat în SILRL, II, p. 400—432.

[2] Șt. Cazimir, *Caragiale. Universul comic*, București, 1967, cap. *Tradiții și influențe*, p. 62—110; *Limbajul*, p. 225—244.

și mahalagii vag semidocți. Desigur, scriitorul folosește franțuzismele și de dragul formei lor corupte, adică pentru scopuri satirice. Dar unele din ele aveau, de bună seamă, și acoperire lingvistică. Lăsăm la o parte exemple ca *alevoa (au revoir)*, *musiu*, *endepandent* etc. și citățm unele din „creațiile noi", rezultate prin metateză ; *calindal*, *catrindală*, *levorver*, *ceferlical* etc., sau ca produse ale etimologiei populare : *intrigatoriu* (interogatoriu), *vermult* (vermut), cerneală *violentă* (violetă) etc. Alteori, vorbitorii fac confuzii din cauza apropierii paronimice a cuvintelor : „să te pronunți cu așa *iluzii* în contra mea", „pardon de *impresie*", sau recurg la tautologii, cum se exprimă Rică Venturiano, „sub pretext că și *pe motivul*" ... etc. etc.

Însușirea neologismului este o problemă de cultură și o condiție a culturii. Secolul al XIX-lea a marcat un salt imens în cultura noastră din care a făcut parte componentă și consecventă acțiunea de îmbogățire și cultivare a limbii. Excesele influenței franceze (ca și ale latinismului și heliadismului) au stîrnit, după cum spuneam, proteste firești din partea scriitorilor, invocîndu-se primejdia înstrăinării limbii de specificul ei popular și ignorarea resurselor ei interne, subminate de valul tulbure al împrumuturilor nejustificate.

Totuși, influența franceză, îndeosebi, indiferent de rezervele la care ne-am referit mai înainte, a pătruns adînc în lexicul românei literare din a doua jumătate a secolului trecut, lărgind și nuanțînd posibilitățile de exprimare ale limbii noastre.[1] Româna literară și-a însușit numeroși termeni francezi, adăugîndu-i unor formații create de la aceeași rădăcină, dar cu valoare morfologică și semantică diferită. S-a ajuns, în felul acesta, la unele variante pe care franceza nu le cunoaște. Lucrul acesta a fost sesizat de H e l i a d e, care observa că româna are două cuvinte deosebite, *recunoaștere* și *recunoștință*, în timp ce franceza dispune pentru cele două noțiuni numai de substantivul *reconnaissance*, avînd ambele sensuri. Tot astfel, nota el, româna are două variante lexicale cu înțeles diferit — *nobilime* și *noblețe* — față de fr. *noblesse*, cuprinzînd ambele accepții într-un singur „lexem", cum am spune azi.[2]

Lucrurile însă nu evoluau de la sine, iar virtuțile limbii române, recunoscute de unii dintre învățații orbiți de teorii reformatoare fuseseră uitate tocmai de ei, care păreau că se lasă călăuziți de geniul limbii române. „Primejdia" de

---

[1] Vezi numeroase exemple la S. P u ș c a r i u, *Limba română*, I. p. 378, și urm. ; cf. și Gh. B u l g ă r, *Studii de stilistică și limbă literară*, București 1971, p. 224—233, unde pătrunderea elementelor franceze și a neologismelor romanice în româna literară este pusă în legătură cu rolul textelor administrative, al poeziei și al cărților de popularizare a științei traduse în românește.

[2] Observații interesante făcuse mai înainte, în această privință, și A. T. L a u r i a n. El scria, în 1859, în *„Instrucțiunea publică"* : *„Noi putem să ne gloriem că avem termenul* **minte** *care lipsește francezilor ; ei se servesc, în locul acestuia cînd cu* **esprit**, *cînd cu* **intelligence**, *cînd cu* **entendement**, *însă nici unul nu răspunde deplin termenului nostru. Cu termenii* **înțelegere**, **înțelles**, **înțelleptu**, **intelligență**, **înțelepciune** *încă sîntem mai presus de francezi și italieni ;* ei *au numai* **intelligence** și **intellectuel**, *însă le lipsește rădăcina* **înțelegere** și *toate celelalte forme* " (citatul la D. M a c r e a, *Studii*, 1970, p. 88).

L a u r i a n, care a fost un om al școlii și, dincolo de teoriile lui latiniste, un savant, ne apare din acest citat ca un cunoscător al valorilor limbii române în comparație cu limba franceză. Dicționarul său, alcătuit împreună cu I. M a s s i m, acordă, de altfel, un loc larg neologismului francez, fapt menționat pentru prima dată de M. S e c h e în *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I, 1966, vol II. 1969, prima lucrare temeinică de reconsiderare a lexicografiei noastre.

moment, cel puțin, dar în aceeași măsură reală, venea din altă parte. Caragiale nu exagerase prea mult cînd punea pe seama oratorilor și a gazetarilor din vremea lui un limbaj care astăzi ar putea să pară o simplă șarjă. Ar fi interesant să se caute izvoarele stilistice ale discursurilor ținute de Cațavencu, de Rică Venturiano și alții în presa acelor ani. Fapt este că pe la 1870—1880 se vorbea în parlament și se scria și în gazete într-o limbă înțesată de franțuzisme (și de latinisme) sau într-o franceză „tradusă" în românește. Era și aceasta o formă de stricare a limbii, de alt gen și la alt nivel decît cel cu care ne-au obișnuit personajele lui Caragiale, limba română neieșind de aici mai puțin păgubită.

Prin autoritatea lui Maiorescu și geniul lui Eminescu, prin exemplul lui Slavici și intervenția lui Caragiale se exprima o judecată lucidă și sănătoasă, severă, uneori și tăioasă, dar oportună în împrejurările de atunci ale momentului istoric și cultural prin care trecea limba literară. Biruința limbii populare ca instrument al artei literare a trebuit să aștepte crearea unor astfel de condiții. Biruința aceasta purta un nume care ar fi rămas probabil necunoscut fără Maiorescu și Eminescu; un nume care întregește dintr-un alt unghi complementar pe Caragiale și pe Slavici în ceea ce privește înțelegerea artistică a noțiunii de oralitate a stilului: Ion Creangă.

Terenul era pregătit pentru o altă fază a acestei cuceriri, în care limba populară se va întîlni, într-o fuziune nouă, cu limba veche la începutul secolului al XX-lea în lirica lui Octavian Goga și în epica lui Mihail Sadoveanu.

4. Unitatea normelor la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

Putem vorbi acum, în perioada de înflorire a literaturii noastre clasice, cînd se constituie și limba artistică românească, de o unitate absolută a normelor? Pentru a răspunde la această întrebare ne vom întoarce din nou la limba autorului *Scrisorii pierdute*.

Este știut că personajele lui Caragiale din comedii și schițe folosesc invariabil formele iotacizate ale verbelor, în conformitate cu rostirea din dialectul muntean: *văz, crez, să vază, să crează* etc. Această particularitate nu caracterizează numai exprimarea personajelor, ci și a autorului, și nu numai înainte de 1900[1], ci și după aceea. Caragiale nu renunțase, așadar, la o trăsătură specifică a graiului muntean, deși normele gramaticale nu recomandau aceste forme. El scria, nu numai în 1889, *crez, să-l văz, să se întrevază*,[2] dar și după 1900, cum poate constata oricine citește articolele și corespondența scriitorului din această vreme[3]. Pe lîngă aceasta, Caragiale scria, în 1909, *deosibia, tutulor, frescuri* „fresce", *nu voi, sufrage* pentru *sufragii*, dar *apanajul*

---

[1] Despre acest aspect, precum și despre progresul limbii literare la sfîrșitul secolului trecut și în secolul nostru, considerații și sugestii interesante găsim la G. Ivănescu, *Faza actuală a limbii române*, în „*Cronica*", nr. 8, din 30 aprilie 1972, precum și la I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 548—622.

[2] I. L. Caragiale, *Opere*, IV, ediția Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, 1965, p. 9—12.

[3] Pentru alte exemple, vezi amplul studiu al lui Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILL, II, p. 191—229.

etc., și prefera forma în *-iune* a neologismelor (satirizate de el mai înainte): *adorațiune, creațiune, considerațiune, vocațiune* [1] etc.

Care este explicația menținerii acestor trăsături regionale la un scriitor cum este Caragiale, ce nu poate fi bănuit de indiferență și, cu atît mai mult, de „neglijență" față de problemele limbii literare? S-ar putea găsi cel puțin două răspunsuri la această întrebare, valabile atît în privința lui Caragiale, cît și a celorlalți scriitori munteni amintiți. Mai întîi, un anume „respect" față de o formă veche și vie din graiul muntean, păstrată și în limba oamenilor culți. (Într-o situație „mai avantajoasă" sînt fonetismele *deosibia* și *tutulor*, care se aud și astăzi în exprimarea intelectualilor munteni.) În al doilea rînd, formele cu dentala refăcută — prezente de fapt în alte subdialecte, între care și cel moldovean — i se vor fi părut lui Caragiale artificiale. Ele îi aminteau, probabil, de reformatorii latiniști care propuneau introducerea în ortografie a formelor etimologice: *cred* (<lat. *credo*) etc. În orice caz, limba lui Caragiale ne apare azi destul de muntenească, fie și numai sub acest aspect, de unde rezultă că la sfîrșitul secolului trecut și chiar în primele două decenii ale secolului nostru scriitorii făceau concesii unor forme regionale, fără ca prin aceasta să fie afectată unitatea de ansamblu a limbii noastre literare.

Exemple similare se găsesc și la alți scriitori munteni, între alții la Delavrancea. Acesta scrie în 1913 (și rostește!) în discursul de recepție la Academie, intitulat *Din estetica poeziei populare: dăstul, d-atîtea ori, amărunțit, filece, nu văz, să vă spui, să auză, să prinză,* [2] *generațiune* (dar *impresia*) etc., de unde se vede că scriitorul nu renunțase în întregime la particularitățile graiului muntean, chiar cînd vorbea în forul academic.

Cu toate acestea, trăsăturile regionale se împuținează treptat și se șterg aproape în întregime la majoritatea scriitorilor din pragul secolului al XX-lea și după aceea. Între limba în care scrie munteanul Duiliu Zamfirescu, moldoveanul Al. Vlahuță și transilvăneanul G. Coșbuc nu există deosebiri decît cu totul izolate, în afară, bineînțeles, de cele stilistice. Este adevărat că G. Coșbuc trecuse din vreme în Muntenia, ca și Slavici, astfel încît regionalismele din perioada *„Tribunei"* nu se găseau la ele acasă în publicațiile din București. Mai rezistente se dovedesc elementele regionale la I. Agîrbiceanu, cu deosebire în primele scrieri ale prozatorului. [3] La Gala Galaction, particularitățile strict muntenești sînt sporadice. [4]

Explicațiile ce pot fi date în astfel de împrejurări sînt și de altă natură. Scriitorii își iau libertatea de a utiliza mijloace de expresie, inclusiv forme sau variante ale limbii mai mult sau mai puțin răspîndite, în virtutea dreptului de care ei se bucură ca artiști ai cuvîntului. Acest „privilegiu" le fusese recunoscut

---

[1] Aceste forme apar și în limba scriitorului utilizată în articole, așadar fără funcție satirică, dovadă că scriitorul își însușise varianta latinizantă. În acest sens trebuie rectificată afirmația lui G. Țepelea, care atribuie această variantă a neologismelor numai personajelor satirizate de scriitor (vezi G. Țepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din istoria limbii române literare*, p. 282).

[2] Vezi discuția privitoare la formele de tipul *(să) crez, (să) crează, (să) rămîi, (să) rămîie, (să) ascuț, (să) ascuță* etc. cu exemple din textele literare aparținînd secolului al XIX-lea, la I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 594—597.

[3] Vezi Doina David-Gafițanu, *Limba literară în romanul* Arhanghelii *de* I. Agîrbiceanu, în AUT, VII (1969), p. 33—50.

[4] Vezi Gh. Bulgăr, *Studii de stilistică și limbă literară*, 1971, p. 107.

creatorilor de artă încă din antichitate, între alții de către Horațiu, care, în *Epistula ad Pisones*, scria : „*Pictorilor și poeților le-a fost totdeauna îngăduită îndreptățita putere de a îndrăzni orice*". („Pictoribus atque poetis quidlibet semper fuit aequa potestas").

Afirmația poetului latin, referitoare la unitatea operei, poate fi extinsă și asupra limbajului nu numai al poeților, ci și al scriitorilor în general, firește cu limitele inerente pe care și le impun ei înșiși în funcție de principiile pe care le împărtășesc sau le profesează.

EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN PERIOADA MODERNĂ. PROCESUL DE UNIFICARE ȘI MODERNIZARE A NORMELOR

Din capitolele anterioare s-a putut vedea cît de numeroase și de variate au fost direcțiile și teoriile privitoare la limba română literară în perioada 1840—1880. Dar, trecînd peste această diversitate de opinii — generată, în special, de modul practic în care trebuiau soluționate problemele românei literare —, constatăm că aproape toți intelectualii din perioada modernă acționează în numele aceluiași ideal suprem : *unificarea și modernizarea limbii noastre culte*, ca o consecință firească a celui mai important ideal politic românesc din epoca respectivă : *realizarea unității naționale*. Criteriul fundamental de selecție a normelor unice este pentru toți — desigur, în proporții variabile — cel al latinității formelor. Pe lîngă acesta se mai aplică și altele, cum sînt : criteriul „gramaticalității", criteriul frecvenței sau al răspîndirii normelor și criteriul eufoniei (ultimul este invocat mai ales de scriitori). Așadar, se acționează în virtutea principiilor stabilite de I. Heliade Rădulescu între 1836 și 1839, cînd învățatul muntean, valorificînd și moștenirea Școlii Ardelene, a precizat în amănunt normele unitare ale limbii române culte. Însușindu-și concepția și propunerile lui Heliade, reprezentanții curentului istoric și popular contribuie, mai ales în a doua jumătate a veacului trecut, la unificarea variantelor literare românești pe o bază rațională.

Pînă prin cel de al șaptelea deceniu al secolului al XIX-lea, unificarea normelor rămîne în primul rînd un obiect de discuție teoretică, pentru că, de fapt, în fiecare provincie se respectau, mai mult sau mai puțin fidel, normele vechilor variante literare. Numai după ce în viața social-politică și culturală a românilor se produc cîteva schimbări fundamentale : Unirea Principatelor (1859), fixarea unei singure capitale, la București (1862), adoptarea alfabetului latin și înființarea Academiei Române, procesul de unificare a limbii literare se intensifică, încheindu-se, în prima lui fază, prin deceniul al nouălea. O contribuție decisivă în această privință au avut generalizarea influenței latino-romanice și remarcabila dezvoltare a științei și literaturii — care, după 1840, tinde să se elibereze de condiția regională, dobîndind, cu vremea, un caracter pan-românesc[1] — precum și activitatea filologică desfășurată sub auspiciile Academiei.

[1] Cf. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 489

1. Fonetică

Procesul de unificare a normelor fonetice după 1840, dar mai cu seamă în a doua jumătate a secolului trecut, se leagă strîns de unificarea normelor ortografice. Dacă în etapa imediat precedentă învățații (de pildă, I. Heliade Rădulescu) declarau că adoptarea unei ortografii unitare nu trebuie să afecteze rostirea tradițională din principalele provincii românești, în etapa la care ne referim modelul limbii scrise, acreditate și de operele marilor scriitori, influențează puternic și determină în cele din urmă unificarea structurii fonetice a limbii române literare. Scrierea cu alfabet latin a jucat, în această privință, un rol fundamental. După cum remarca Flora Șuteu, încă de la „primele sisteme ortografice româno-latine, literei îi este atribuită, în mod conștient, o dublă funcție : *a*) semn al unui sunet-tip, și *b*) semn al originii acestui sunet" [1]. Tocmai de aceea, oricît de numeroase și de puțin unitare au fost sistemele de scriere româno-latine, cu deosebire între 1860 și 1880, ele au avut un „principiu director unic", care s-a răsfrînt și asupra rostirii literare, determinat de faptul că „*litera* ca element component al sistemului alfabetic a fost concepută ca o *unitate de expresie a structurii tipologice romanice* a limbii noastre" [2].

Etimologiștii, în frunte cu T. Cipariu, sperau să unifice pronunția prin impunerea unei ortografii regulate și unitare, în vreme ce susținătorii principiului fonetic în ortografie considerau că normele ortografice se vor fixa o dată cu unificarea pronunției, acordînd astfel un credit nelimitat uzului și transferînd generațiilor viitoare sarcina unificării limbii literare. [3] Evoluția ulterioară a normelor exprimării culte a confirmat convingerea etimologiștilor, însă unificarea structurii fonetice în liniile ei fundamentale s-a realizat sub influența unui sistem ortografic unitar, întemeiat pe principiul fonetic, mai bine-zis fonologic.

În prima parte a celei de a doua jumătăți a secolului trecut, unificarea limbii culte, deși dorită de toți intelectualii români, era greu de realizat în condițiile existenței unei impresionante diversități de păreri și modele lingvistice, a haosului ortografic și a exceselor puriste care au influențat negativ chiar și activitatea Academiei. Cu toate acestea, se pot observa unele *„tendințe de normare a pronunțării care se caracterizează prin :*

1. aversiune pentru vocalele velare ;
2. înclinație rațională de regularizare a mecanismului lingvistic :
3. vie conștiință etimologică ;
4. orientare spre formele culturii apusene ;
5. cunoștințe sumare de fiziologie a sunetelor ;
6. identificare între imaginea grafică și cea acustică a cuvintelor" [4].

Aceste tendințe se vor manifesta mai clar în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul veacului nostru, cînd se realizează unificarea normelor fonetice ale limbii române literare.

În prima etapă a perioadei moderne, scriitorii aparținînd diverselor provincii românești păstrează încă, atît în proză cît și în poezie, un număr apreciabil de fonetisme proprii vechilor variante literare. [5]

---

[1] Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunției literare românești*, București, EA Academiei R.S. România, 1976 p. 74—75.

[2] *Ibidem*, p. 75.

[3] *Ibidem*, p. 126—127.

[4] *Ibidem*, p. 147

[5] Vezi numeroase exemple la I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 489—547.

Procesul unificării fonetice n-a întîrziat însă prea mult. Sub influența lui Heliade, cei mai reprezentativi scriitori moldoveni și, în primul rînd, C. Negruzzi, urmat de V. Alecsandri, renunță treptat în edițiile succesive ale scrierilor lor, apărute după 1850, la cele mai multe dintre trăsăturile fonetice moldovene în favoarea celor „muntenești", care corespundeau de fapt limbii vechi, bisericești. Heliade propune, cum am arătat în altă parte, realizarea unității lingvistice prin revenirea la formele unitare ale limbii pe care el le descoperă în textele religioase tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Așa-numita „muntenizare" a limbii scriitorilor moldoveni, despre care vorbesc unii specialiști[1], nu este în esență altceva decît întoarcerea la formele vechi ale limbii din textele religioase menționate, forme păstrate într-o mare măsură în graiul muntean. C. Negruzzi a fost cel dintîi scriitor moldovean care „și-a muntenizat limba", adică „a făcut concesii", în *aparență*, graiului muntean, acceptînd fonetismele muntenești, (întrucît corespundeau mai bine modelului latin) în edițiile de mai tîrziu ale scrierilor lui. Iată cîteva fapte[2] din *Păcatele tinereților* (1839, „*Albina românească*", 1840, „*Dacia literară*") și versiunea publicată în volum (1857):

1839	**1857**
am agiuns	*am ajuns*
trimisă	*trimise*
sîleşte	*sileşte*
se rădicară	*se ridicară*
sămăna	*semăna*
1840	
avusesă	*avusese*
de a vede	*de a vedea*
vom ave	*vom avea* etc.

Fapte similare se găsesc și la V. Alecsandri, care procedează la fel ca și Negruzzi, dar mai tîrziu. Poeziile sale sînt supuse aceleiași operații de înlocuire a unor fonetisme moldovenești din primele ediții cu altele „muntenești", în versiunea din ultima ediție îngrijită de poet (*Opere complete*, 1875), cum se poate vedea din exemplele:

În primele ediții:	**În ediția din 1875:**
De-aș ave o puiculiță	*De-aș avea o puiculiță*
Oamini buni!	*Oameni buni!*
Biserica răsipită	*Biserica risipită*
Și de șerpi te-oi discînta	*Și de șerpi te-oi descînta*
Mă giur p-astă cruciuliță	*Mă jur p-astă cruciuliță* etc.

Fenomenul acesta — al adoptării formelor literare unice după model muntenesc — a fost numit de G. Ibrăileanu cu un termen mult mai potrivit: *literarizare*. C. Negruzzi își „literarizează" limba, renunțînd la fonetismele moldovene; el scrie la început, notează Ibrăileanu, *casăle* și altele de acestea; cu timpul, ajunge să scrie *ripitor* în loc de *răpitor* ...[3] În cazul

[1] Cf. Al. Rosetti și B. Cazacu, *Probleme de fonetică*, în SILRL, I, p. 14—16.

[2] Exemplele se găsesc la Al. Rosetti și B. Cazacu, *op. cit.*, p. 15.

[3] Cf. *Istoria literaturii române. Epoca lui Conachi*, ed. cit., p. 177.

de față, avem a face, în realitate, cu o „hiperliterarizare", motivată de grija scriitorului de a nu fi învinuit că se exprimă dialectal. Ne găsim într-un moment foarte important din evoluția limbii noastre literare, care reflectă conștiința necesității de a se ajunge la fixarea unei norme de exprimare supradialectale, unice.

Există însă și alte fenomene fonetice și de grafie frecvente în limba literară a secolului al XIX-lea, care reclamă o discuție aparte. Este vorba despre fenomenul amintit mai sus, anume *literarizarea*, în care au fost încadrate unele aspecte ale limbii române literare din perioada modernă [1].

În eforturile tinzînd spre unificarea ortografică a limbii au apărut obstacole provenite din persistența unor particularități fonetice vechi și regionale apărute în limba scrisă începînd cu anul 1840 și menținute pînă spre sfîrșitul secolului trecut. Este vorba, în special, de fonetisme ca *ris, sin, cobori, zimbi, înșela, întreg* etc., apoi *remas, respunde, seturat* etc., care se întîlnesc în scrisul nostru din această perioadă, de la C. Negruzzi pînă la Eminescu, Slavici, Creangă și Coșbuc. Avem a face cu fenomene vechi, aparținînd unor graiuri, și pătrunse în limba literară, sau cu particularități de grafie, impuse de redactorii unor reviste? Problema a făcut obiectul unor discuții purtate acum cîteva decenii, determinate de editarea operei lui Eminescu. Și-au spus cuvîntul în această privință G. Bogdan-Duică, C. Botez, alături de Gr. Scorpan, Iorgu Iordan, Al. Rosetti. [2] În esență, fenomenul trebuie explicat prin ortografia *„Convorbirilor literare"*, care nu admitea grafia cu semn diacritic a sunetului *î*, ci îl scria *i*, așadar *riu, sin, zimbet* [3].

În operele scriitorilor români din această perioadă se întîlnesc frecvent și alte fonetisme vechi. Vom adăuga doar cîteva exemple, atestate mai întîi la scriitorii moldoveni: *țeara* (Asachi, Negruzzi), *lăcuește* „locuiește", *răsipire* (Conachi), *răpede, răsipă* (Al. Russo), *rumpe* la Asachi Al. Russo și apoi la Eminescu. Ele apar însă și la scriitorii munteni, printre aceștia la Bălcescu și la Odobescu: *năsipoasă, rădica, răsipile, se răpezi, țeară, pohtesc* etc. (*Mihnea Vodă cel Rău*).

---

[1] Ne vom servi în analiza ce urmează de cuprinzătorul studiu dedicat acestei probleme de G. Istrate, *O problemă controversată: literarizarea*, în SC Șt., VII (1956), fasc. 1, p. 1—46 (reprodus și în volumul *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, p. 64—121).

[2] Pentru amănunte, vezi G. Istrate, *op. cit.*, în *Limba română literară*, 1970, p. 77 și urm.

[3] Grafia cu *i* (propusă de Maiorescu și adoptată de *„Convorbiri"* și de colaboratorii revistei sau „corectată" astfel în redacție) se întîlnește la Alecsandri și Bolintineanu, de unde G. Bogdan-Duică crede că ar fi luat-o Eminescu. De fapt, Eminescu a putut găsi astfel de forme în limba veche, cum afirmă Iorgu Iordan (în manuscrisele rotacizante găsim *ris, sin, singe*, iar la Coresi *singe* (și *sînge*), *ocărire, țermure*, G. Istrate, *ibidem*, p. 84), care se mențin în graiurile din Transilvania, unde *i* este curent în *tinăr*, sau în nord-estul Banatului, unde fonetismele *riu, rid* sînt atestate pînă în vremea noastră (vezi trimiterile bibliografice la G. Istrate, *lucr. cit.*, p. 108). Probabil că atestarea formelor cu *i* în loc de *î* în limba veche a influențat adoptarea acestora în ortografia *„Convorbirilor"*, ceea ce înseamnă că la baza acestei măsuri a stat o rațiune etimologică, sau, mai bine-zis, pseudoetimologică. Va fi contribuit la impunerea acestei grafii și filologul junimist Al. Lambrior, unul dintre cei dintîi specialiști în limba română veche. În orice caz, ortografia revistei junimiste creează dificultăți cînd este vorba de interpretarea fonetică a limbii unor colaboratori ai *„Convorbirilor"*, printre care și a lui Eminescu.

Trebuie făcută deosebirea de data aceasta între fonetismele care aparțineau variantei literare moldovene din epoca respectivă, de exemplu *răpede, răsipă* etc., păstrate pînă astăzi în limba vorbită în Moldova, și altele, dispărute, ca *lăcuitor*, înlocuite cu formele actuale : *locuitor* (refăcut după substantivul *loc*) etc. Cît despre arhaismele din scrierile autorilor munteni, ele nu corespund decît parțial pronunțării reale din acest grai de la mijlocul secolului trecut. Cele mai multe dintre ele apar atît la Bălcescu, cît și la Odobescu sub influența fonetismului scrierilor istorice, cu deosebirea că la Odobescu ele sînt folosite ca urmare a intenției mărturisite de scriitor de a da colorit arhaic scrierilor sale.

După 1859, procesul de unificare a normelor se accelerează. Cu toate că formele oscilante sînt încă numeroase [1], e vizibilă totuși orientarea cărturarilor din toate provinciile spre o limbă literară unică, ale cărei norme coincid, în fond, cu cele propuse de Heliade și acceptate, cel puțin teoretic, de unii reprezentanți ai curentului istoric și popular încă din prima jumătate a veacului trecut. Astfel, în deceniul al șaptelea, sub presiunea modelului latino-romanic, precum și datorită unei conjuncturi social-politice și culturale favorabile, varianta literară muntenească, al cărei prestigiu era întărit și de limba unitară a textelor bisericești din secolul al XVIII-lea, este acceptată ca bază a unificării limbii culte românești. Intelectualii din Moldova și Transilvania renunță deliberat la principalele fonetisme ale variantelor literare de tip nordic, scriind *j* în loc de *ĝ* : *joc, judecată* etc. ; *-ea* în loc de *-e* : *avea* etc., *-i* în loc de *ń* (în Banat) : *spui* etc., *e* pentru *i* medial sau final neaccentuat : *bine, oameni* etc. ; palatalizarea labiodentalei *f*, sporadică și în limba veche, este abandonată definitiv etc. Dar cea mai importantă schimbare fonetică din această perioadă e determinată de aversiunea față de vocalele „intruse" *ă* și *î*. Restabilindu-se, la început numai în grafie, apoi și în rostire, formele etimologice cu *e* pentru *ă* și *i* pentru *î*, frecvente și în limba veche, s-a ajuns la evitarea sistematică a velarizării vocalelor anterioare *e, i* după consoanele dure *s, z, ț, ș, j, r* și după labiale. Din aceeași cauză renunță și muntenii la formele *dă, pă, dîn* etc., adoptîndu-le pe cele devenite literare.

Preferința pentru normele selectate în virtutea modelului latin asigură pătrunderea în limba literară din această etapă a cîtorva norme fonetice de tip nordic, cum sînt, între altele, păstrarea lui *î* „nediftongat" în *cîne, mîne, pîne* [2] și a lui *ă* în *păhar, părete, rădica* etc., alături de care apar însă și formele devenite mai tîrziu norme unice.

Structura fonetică a limbii literare din această perioadă prezintă un mozaic de forme oscilante, consecință firească a contopirii vechilor variante literare și a inexistenței unui sistem unitar de adaptare a neologismelor pătrunse în română pe diverse căi. Treptat, prin contribuția marilor clasici ai literaturii noastre și prin efortul savanților, dar mai cu seamă al filologilor, între care T. Maiorescu ocupă un loc privilegiat, numărul formelor oscilante se reduce, ajungîndu-se, pe la începutul veacului nostru, la o structură fonetică unitară și echilibrată, cu relativ puține inconsecvențe, dintre care ultimele sînt abandonate abia în vremea noastră.

Căzute la rangul de regionalisme, vechile fonetisme literare mai apar în operele beletristice, încă de la sfîrșitul secolului trecut, numai ca elemente ale limbajului poetic și de caracterizare.

---

[1] Pentru exemple, vezi Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 148—215.

[2] Cf. Gh. Chivu, *lucr. cit.*, în LR, XXII (1973), nr. 1, p. 51—58.

2. Morfologie

Morfologia este unul din capitolele importante care a suferit numeroase schimbări în limba literară a secolului trecut. Formele gramaticale de acest gen se detaşează în mod clar pentru cercetător dacă le raportăm la limba veche şi la limba literară actuală, fără a pierde din vedere particularităţile de ordin popular şi familiar, prezente sporadic sau pătrunse definitiv în scrisul unora dintre autorii acestei epoci.[1]

În morfologia substantivului ne întîmpină forme vechi de singular ale unor substantive, de exemplu *copaci* la scriitorii munteni şi la cei moldoveni, faţă de *copac*, varianta literară actuală; de la substantivul *pasăre*, pluralul apare cu forma veche şi munt. *paseri* şi cu cea mold. şi populară *păsări*, devenită literară. Forma de plural variază şi în cazul unor substantive: *pas* face pluralul *pasuri* „paşi", întîlnit, între alţii, la H e l i a d e, iar *cîmp* are forma de masculin *cîmpi*, ca şi în limba veche.

Articolul genitival cu forme variabile se generalizează şi în scrierile din Moldova şi Transilvania, dar forma invariabilă continuă să mai apară, destul de rar însă, chiar şi după 1870.

Pronumele cunoaşte transformări importante care duc la impunerea unor forme unice. Astfel, diferenţierea după gen şi număr a pronumelui relativ din limba veche: *carele, carii, carea*, dispare treptat, generalizîndu-se forma invariabilă *care*, de origine, probabil, populară. Dispare, de asemenea, varianta veche şi regională a pronumelui nehotărît *fieştecare*, prezentă la A l e c s a n d r i, locul ei luîndu-l *fiecare* (*fitecine* din subdialectul muntean se păstrează izolat şi azi în limba unora dintre scriitorii din această parte a ţării). *Acestaş* e înlocuit cu *tot acesta*, *luiş* cu *lui însuşi* etc.

În legătură cu verbul, se constată renunţarea, după 1840, la numeroase trăsături ale limbii vechi şi adoptarea unor fapte de provenienţă populară. Perfectul simplu *feace* şi *feaceră* dispare definitiv, forme ca *simt, aud, cred* intră în concurenţă cu variantele vechi *simţ, auz, crez*. Acestea din urmă sînt însă frecvente, cum am văzut, la scriitorii munteni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La scriitorii moldoveni (Al. R u s s o, K o g ă l n i c e a n u etc.), ele se menţin ca particularităţi ale limbii vechi, însă la E m i n e s c u apar datorită faptului că iotacizarea verbelor dobîndise, pentru un timp, la sfîrşitul veacului trecut, valoare de normă a limbii literare.

Un fenomen specific morfologiei verbului în secolul al XIX-lea îl constituie identitatea, la verbele de conj. I, a formei de prezent la pers. a III-a plural cu pers. I singular: *ei joc, ei zbor* etc. Fenomenul caracterizează mai ales limba poetică a scriitorilor munteni, dar şi a celor moldoveni (cf. V. A l e c s a n d r i: „*Fulgii* zbor, *plutesc în aer* ..." ; M. E m i n e s c u: „*Gîndirile rele* zugrum *cele bune* ..."[2]). Acad. Iorgu I o r d a n[3] explică această formă prin reacţia scriitorilor munteni faţă de formele — considerate greşite — din flexiunea verbelor de conj. a II-a, a III-a şi a IV-a la prezent, unde pers. a III-a singular şi a III-a plural sînt identice: *el vede — ei vede*; *el crede — ei crede* etc.; prin analogie au fost considerate greşite şi formele corespunzătoare ale conj. I: *el cîntă — ei cîntă, el (se) joacă — ei (se) joacă*. S-a crezut că şi la verbele de conj. I trebuie făcută diferenţierea celor două forme, ca şi la celelalte conjugări, pentru a se

[1] Pentru acest aspect, v. G. I v ă n e s c u, *Îndrumări în cercetarea morfologiei*, în S I L R L, I, p. 21—47.

[2] Cf. G. I v ă n e s c u, *op. cit.*, p. 34—35.

[3] Vezi *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943, p. 135—136.

evita „greșeala". Avem a face, de fapt, cum afirmă acad. Iorgu Iordan, cu rezultatul unui hiperurbanism morfologic.

Modificări importante în morfologia verbului fuseseră propuse de Heliade. Am arătat că în una din scrisorile adresate lui C. Negruzzi (1838) el recomanda să se spună la imperfectul plural al pers. a III-a *ei cîntau, ei vorbeau* etc. în locul formei vechi, în uz atunci, *ei cînta, vorbea* etc. Heliade invocă aici graiul bănățean (informația o deținea de la P. Iorgovici), unde, afirmă el, se spune în parte așa „și gramaticește bănățenii zic mai bine". Heliade n-a folosit în scrisul lui forma recomandată de el pentru diferențierea imperfectului la pers. a III-a singular de cea a pers. a III-a plural, dar sugestia sa a fost acceptată și s-a generalizat în a doua jumătate a secolului trecut. Alecsandri, printre alții, o adoptă în ediția de *Opere complete* din 1875, în locul formei arhaice și populare pe care o întîlnim curent în edițiile anterioare ale poeziilor sale.

În privința originii formei de plural în *-u*, lucrurile nu sînt tocmai clare. Heliade, cum am văzut, se referă la unele graiuri din Banat, unde ea apare pe alocuri. În *Texte dialectale* de E. Petrovici, forma în discuție este atestată în graiurile din Transilvania ; o întîlnim, de fapt, și în graiurile din Bucovina. Ne găsim deci în fața unui fenomen popular — transilvănean și bănățean — care a pătruns prin scriitorii aparținînd acestor graiuri în limba literară și a devenit, datorită lui Heliade, normă a românei literare moderne.[1]

Am amintit, de asemenea, că tot Heliade este cel care recomandă diferențierea formei auxiliarului la pers. a III-a a perfectului compus : la pers. a III-a sing. să se folosească auxiliarul *a*, în locul lui *au*, acesta din urmă păstrîndu-se numai pentru pers. a III-a plural. Așadar : *el a venit, ei au venit*. În limba veche, cum se știe, morfemul caracteristic ambelor persoane era același : *au*. Inovația era binevenită, căci prin ea se înlătura omonimia dintre cele două persoane, moștenită din limba veche. Heliade a impus această inovație prin scrierile lui, începînd cu *Gramatica*, iar exemplul său a fost urmat de scriitorii munteni, moldoveni și transilvăneni de după 1840.

În sfîrșit, o caracteristică a morfologiei secolului al XIX-lea este apariția gerunziului cu valoare adjectivală : *vibrînd, -ă, tremurînd, -ă, mugind, -ă* etc. O întîlnim începînd de la Heliade și C. Negruzzi (*Alexandru Lăpușneanul*) pînă la Eminescu în limba artistică din secolul al XIX-lea. Creat de Heliade prin calc după participiul prezent din franceză (cu concursul formelor corespunzătoare din latină și italiană), gerunziul adjectival își va limita întrebuințarea treptat spre sfîrșitul veacului trecut. S-au păstrat azi cîteva din aceste forme în sintagme ca : *femeie suferindă, putere crescîndă* etc.

Pînă spre sfîrșitul secolului trecut, și în morfologie oscilațiile sînt foarte numeroase. Încadrarea morfologică a neologismelor, făcută după criterii încă nesigure, diferite, adesea, de la autor la autor, accentuează impresia de inconsecvență și neclaritate în fixarea structurii morfologice a limbii române literare. Chiar dacă normele fundamentale s-au conturat încă din această perioadă fixarea lor definitivă și eliminarea formelor duble sau triple s-a realizat în secolul nostru, în unele cazuri, abia în perioada actuală.

---

[1] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, SILRL, I, p. 36.

3. Sintaxă

Sintaxa limbii noastre literare din secolul al XIX-lea prezintă o serie de trăsături care o deosebesc, ca structură, de limba scrierilor vechi. Impresia generală ce se desprinde din paginile scriitorilor noștri de la 1840—1880 — și cu atît mai mult după această perioadă — este de mai multă suplețe, de mlădiere a frazei, în comparație cu caracterul greoi și trudnic al sintaxei din limba veche. Pe lîngă aceasta, mijloacele de construcție se îmbogățesc și se diferențiază față de cele cunoscute din limba secolelor anterioare, proces care merge paralel cu eliminarea unora dintre procedeele arhaice. De remarcat, de asemenea, o schimbare în topica propoziției și a frazei, pe care o simțim mult mai apropiată de sintaxa limbii vii.

Explicația acestor schimbări trebuie căutată în emanciparea scrisului nostru de sub tutela textelor religioase, a căror limbă păstra multe din particularitățile sintactice transmise de tradiția scrierilor noastre vechi. În secolul al XIX-lea se citește, este adevărat, literatura istorică, dar și literatura străină, în special franceză, din care se și traduce masiv. Deosebit de aceasta, limba populară capătă prestigiu de model, în ce privește simplitatea și naturalețea exprimării.

În sintaxa propoziției, semnalăm dispariția dativului adnominal, care apare la B ă l c e s c u : *îngrijilor* **tîrgului** și mai tîrziu în limba poetică, de pildă la E m i n e s c u : *preot* **deșteptării** *noastre* ... Frecvent întîlnit este, în schimb, complementul direct exprimat prin infinitiv (nu numai după *a începe*, uzual și astăzi) : *„găsi de cuviință* **a-l rîndui** *în slujbă“* (A l e c s a n d r i) ; *„Noaptea ajută turcilor* **a se dezmetici** ...“ (B ă l c e s c u). Dacă în unele cazuri trebuie să vedem aici o influență a limbii vechi, în cele mai multe avem a face — mai cu seamă la B ă l c e s c u — cu influența sintaxei franceze.

Pierde terenul din ce în ce mai mult construcția propoziției negative cu negație simplă. O întîlnim, uneori, mai ales în prima jumătate a secolului și, obișnuit, în scrierile de inspirație istorică.

În sintaxa frazei se remarcă o mai mare pondere a hipotaxei față de parataxa din limba veche, unde propozițiile, erau introduse frecvent prin *și, ce (ci)*. Valoarea unor conjuncții subordonatoare se diferențiază : *dacă*, spre exemplu, care introducea frecvent o temporală în limba veche, își restrînge funcția, servind îndeosebi la introducerea subordonatei condiționale și a concesivei (cf. pentru afirmația din urmă : **„Dacă cu această biruință nu se sfîrși atunci campania,** *ea contribui însă mult în urmă la săvîrșirea ei* ...“, B ă l c e s c u). Conjuncția *de*, cînd are valoare de conjuncție condițională, este simțită ca aparținînd sintaxei populare. În această împrejurare ea se păstrează în limba poetică (cf. **„De trei codri de aramă,** *de departe vezi albind* ...“, E m i n e s c u).

În topică întîlnim o organizare mai firească a elementelor propoziției și a frazei, rezultată de pe urma renunțării la inversiune și la dislocări ale unor unități sintactice — fenomene atît de caracteristice limbii lui M. C o s t i n și în special lui D. C a n t e m i r, care scriau influențați fiind de modele străine.

4. Lexic

Lexicul este unul din capitolele cele mai complexe ale limbii literare din secolul al XIX-lea. El este supus unor profunde transformări, reflectînd prefacerile sociale, politice și culturale petrecute în această vreme în țările române. Din cele spuse în altă parte s-a văzut care au fost influențele exercitate asupra

limbii române, influențe care au afectat în primul rînd vocabularul. Faptul acesta este explicabil, deoarece îmbogățirea limbii înseamnă într-o mare măsură achiziționarea de mijloace lexicale noi, corespunzătoare realităților și noțiunilor noi pe care cuvintele le numesc. De acest aspect al lexicului ne vom ocupa ceva mai tîrziu, unde va fi vorba de adaptarea și integrarea neologismelor. Aici vom menționa cîteva fapte lexicale din celelalte compartimente, și anume :

a) **regionalisme** (muntenisme) : *adăsta* „aștepta" (Odobescu, *Doamna Chiajna*), *a se reschira* (Bălcescu, *Istoria*) etc. etc. ; moldovenismele ne apar în număr mai mare, deoarece, raportate la normele actuale, ele se situează în zona extraliterară a limbii culte. În epoca despre care vorbim scriitorii nu aveau sentimentul că scriu „în dialect", ci în varianta lor literară care se alimenta din lexicul comun, popular. De aceea, cuvintele ca *a șugui* „a glumi", *crevaturi* „paturi", *a prăpădi* „a pierde" întîlnite la Kogălniceanu în *Soirées dansantes* (*Adunări dănțuitoare*, 1839) nu ne pot surprinde. Exemple de acest fel se găsesc numeroase în primele scrieri ale lui Alecsandri, la Al. Russo, C. Negruzzi și chiar la Eminescu.

O discuție aparte merită adjectivul *june* (inițial și *giune* la scriitorii moldoveni), de proveniență dialectală, transilvăneană, impus de cărturarii Școlii ardelene și devenit termen general, literar și poetic, în limba secolului al XIX-lea, de la Heliade, Asachi și Alecsandri, pînă la Eminescu și Maiorescu. Derivatele *junețe* (Heliade) și îndeosebi *junime* au înlocuit, de asemenea, o bună bucată de vreme sinonimele *tinerețe* și *tinerime*. Spre sfîrșitul secolului trecut, *june* și *junime* cad în desuetudine, pînă dispar definitiv din limba literară. Derivatul *junimea* s-a păstrat numai ca titlu al unei reviste, „*Junimea literară*", apărută la Cernăuți în perioada dintre cele două războaie.

b) În legătură cu **arhaismele**, am atras atenția asupra frecvenței lor în limba unora dintre scriitorii secolului al XIX-lea, care au stat sub influența literaturii vechi. Aici vom adăuga doar cîteva exemple pentru a ilustra caracterul tradițional, arhaic, al terminologiei folosite de unii autori în scrisul cărora acești termeni reprezintă o etapă care separă limba veche de limba literară, modernă. Exemplele care urmează sînt din Bălcescu (*Istoria românilor* ...), dar ele apar și la alți scriitori ai epocii : *cap* „conducător de armată", *duh* „spirit", *a jăcui* (și *a plenui*) „a prăda", *moșie* „patrie", *oaste*, *oștire*, *povață* „conducere, comandă", *slobozenie* „libertate", des întîlnit la Al. Russo și la Kogălniceanu, alături de sinonimul neologic actual ; *a tăbărî* „a așeza tabăra", *vrăjmaș* „dușman, inamic", *zavistie*, „intrigă". Ele își găsesc motivarea în caracterul scrierilor și în natura izvoarelor folosite, cu atît mai mult cu cît există în această vreme o vădită tendință de a valorifica resursele naționale vechi și populare ale limbii pentru a contracara excesele influențelor străine. Așa se explică, de bună seamă, și folosirea unor elemente vechi ieșite, probabil, din uz la 1840—1850. Dintre acestea pot fi amintite aici *vergură* „fecioară" la Kogălniceanu (*Cuvînt introductiv*, 1843)[1] și la Al. Russo (*Cugetări*). În aceeași situație sînt și arhaismele *învăscuți* „îmbrăcați" în primele scrieri ale lui Bălcescu și la C. Stamati, *cerșută* „cerută", la Al. Russo (*Studie moldovană*, 1855), *volnicia* „libertatea" (*Cîntarea României*) etc. Alteori, deși mai rar, ne întîmpină elemente pseudoarhaice, creații ale unor scriitori în spiritul limbii vechi, cum este *culpeșă* „vinovată" la Al. Odobescu, în *Doamna Chiajna*. Cuvîntul

[1] În *Tainele inimei* (1850), Kogălniceanu întrebuințează *fecioară* cu sensul adjectival de „pur", „imaculat" : „*Purta o sabie turcească, fecioară de orice vărsare de sînge*". Cf. Eminescu : „*Mii pușturi scînteiază sub lumina ta fecioară !*" (*Scrisoarea I*).

este clasificat de Tudor V i a n u, din eroare, printre arhaisme. O d o b e s c u a găsit cuvîntul, probabil, la H e l i a d e, care îl recomandă cu forma *culpaș* în *Vocabular de vorbe streine*, în locul slavului *vinovat*[1]. DA înregistrează forma *culpaș*, cu același sens, la H a s d e u.

O interesantă remaniere se petrece acum în structura lexicului românei literare. O bună parte a vocabularului arhaic și popular folosit de scriitori în primele lor creații este înlocuit cu corespondente în general neologice de autorii înșiși în edițiile ulterioare ale operelor lor. Iată numai cîteva exemple, luate din scrierile lui C. N e g r u z z i[2]:

(textul publicat în) (1839)	(textul publicat în volumul) (1857)
Albina românească	**Păcatele tinerețelor**
poftit	*invitat*
tînăr	*june*
vreme	*timp*
cinstea	*onorul*
moaște	*relicve*
văzduh	*aer*

Exemple similare găsim și la scriitorii munteni. Ele abundă la H e l i a d e, fără ca inovațiile să fie dintre cele fericite, dar le întîlnim și la Gr. A l e x a n d r e s c u, cum se poate vedea din variantele paralele de mai jos ale poeziei *Satiră. Duhului meu :*

Edițiile din 1842 și 1847	**Ediția din 1863**
duhului	*spiritului*
veacul	*secolul*
slobod	*liber*

Tot astfel în alte poezii, din care sînt extrase exemplele următoare, luate la întîmplare :

a hrăni	*a nutri*
în veci	*etern*
meșteșuguri	*arte*
obștesc	*comun*
pildă	*exemplu*
a răsufla	*a respira*
vrednic	*demn*

Restructurarea lexicului înseamnă, cum se vede, modernizarea lui prin asimilarea împrumuturilor, fenomen care va face obiectul capitolului următor.

---

[1] Cf. și observația următoare a lui H e l i a d e din *Paralelism ...*, (*Opere*, II, ed. D. P o p o v i c i, p. 252) : *„pentru că eu aici nu fac un vocabular bucureștenesc, ci românesc ; adică voiu să zic că munteneanul* (sic) *să nu judice vorbele* **plagă, culpaș, farină, gallnă,** *pe care dumnealui s-a obicinuit a le zice* **rană, vinovat, făină, găină ...**".

[2] Vezi B. C a z a c u, *op. cit.*, p. 76—77 ; cf. și P. V. H a n e ș, *Dezvoltarea limbii literare ...*, p. 211.

INTERFERENȚE NEOLOGICE ÎN LEXICUL ROMÂNEI LITERARE MODERNE

1. Sursele neologismelor în limba literară a secolului al XIX-lea

Cercetarea lexicului neologic din limba literară a secolului al XIX-lea este unul din capitolele cele mai dificile ale acestei discipline.[1] Un studiu aprofundat al vocabularului împrumutat din surse diferite trebuie să pornească însă de la clarificarea cîtorva aspecte esențiale, specifice acestei epoci. Am arătat în altă parte că înnoirea limbii prin asimilarea și încadrarea termenilor străini este datoare să țină seama mai întîi de faptul că după 1830—1840 are loc procesul treptat, dar masiv, al eliminării elementelor vechi, turcești și neogrecești, pătrunse în secolul anterior ca expresie a situației politice din țările române, care a favorizat influența culturii orientale asupra cercului restrîns al boierimii feudale.[2]

Paralel cu aceasta, are loc acum înlocuirea vechilor termeni cu alții noi, care trebuiau să corespundă aspirațiilor, ideilor și instituțiilor noi dintr-o epocă de mari prefaceri sociale, politice și culturale, pe care le generase ridicarea burgheziei liberale împotriva feudalismului. Cultura devine un aliat al ideii de libertate națională și de dreptate socială, iar emanciparea și perfecționarea limbii o condiție, ca formă de exprimare indispensabilă în scopul realizării acestor năzuințe.

Pentru a urmări felul cum lexicul limbii române își modifică și își modernizează o bună parte din structura lui prin împrumuturi din alte limbi de cultură, în primul rînd romanice, este nevoie să avem în vedere două lucruri, și anume : *a*) originea neologismelor intrate în limba română și *b*) modul cum s-au integrat ele în sistemul limbii române, eventual prin ce etape au trecut pînă să se fixeze — dacă s-au fixat — cu forma lor actuală în limba literară.

În legătură cu prima chestiune, pot fi găsite, pentru o parte din fapte, răspunsuri satisfăcătoare. Etimologia multor neologisme ne indică prin aspectul fonetic sau prin forma lor gramaticală sursa din care au fost luate. De pildă, dacă la B u d a i-D e l e a n u întîlnim *musă* „muză", iar la B.P. M u m u l e a n u *haraclir*, *ritor*, putem fi siguri că aceste cuvinte ne-au venit din neogreacă. Fonetismul lor ulterior (*muză*, *caracter*, *retor*), cu care apar în a doua jumătate, a secolului al XIX-lea, dovedește că ele au fost reîmprumutate din franceză, uneori cu concursul latinei (în cazul celor de tipul lui *retor*).

Frecvente sînt, mai ales între 1830 și 1850, o altă categorie de împrumuturi cum sînt *epohă* (H e l i a d e, K o g ă l n i c e a n u, R u s s o), *capitalie* (K o g ă l n i c e a n u, A l e c s a n d r i), apoi *imperie*, „imperiu", *premie*, *studie* etc., îndeosebi la scriitorii moldoveni (cf. *Studie moldovană* de Al. R u s s o). Nu există îndoială că asemenea neologisme — grecisme ca *epohă* sau latinisme cum sînt celelalte — ne-au venit prin limba rusă în perioada Regulamentului organic. Ele au circulat cîtva timp, apoi au fost înlocuite cu noi împrumuturi romanice sau latinești care au rămas în limba literară : *capitală*, *epocă*, *imperiu*, *premiu*, *studiu*.

---

[1] Pentru informații generale, vezi Boris C a z a c u, *Probleme ale lexicului*, în SILRL., I, p. 69—83.

[2] Vezi în acest sens Tudor V i a n u, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în LR, III (1954), nr. 4, studiu reprodus în *Probleme de stil și artă literară*, 1955, p. 178—198.

Evident că elementele noi nu s-au impus dintr-odată, după 1850, „În a doua jumătate a secolului al XIX-lea termenul vechi era încă preferat neologismului. În „*Spicuitorul*" mai apar *zmintealâ* pentru *eroare*, *rîvnă* pentru *zel*, *urzirile minții* pentru *creații*."[1] etc.

În jurul anului 1850 întîlnim la mai toți scriitorii vremii forma *popol* (și *popul*) „popor", alături de *angel* „înger" (Heliade, Bolintineanu etc.), *concuistă*, „cucerire" (Bălcescu, Bolliac etc.). Acestea sînt, cum lesne se vede, italienisme (unele ca *angel* aparținînd limbajului poetic) care se datoresc influenței italiene, al cărei campion fusese Heliade.

Mult mai ușor se poate stabili, așadar, etimologia unor împrumuturi atunci cînd fonetismul lor transpare și din aspectul fonetic sau din forma etimonului. În *solenel*, *sujet*, *seanță* „ședință", forme frecvente în româna literară pe la 1840—1850, nu este greu să identificăm cuvintele franceze *solennel*, *sujet*, *séance*. În *a dirige*, pe de o parte, sau *burgher* „orășean", pe de alta (ambele se găsesc la Bălcescu), este limpede că primul ne duce spre lat. *dirigere*, iar celălalt spre germ. *Bürger*.

Mai greu este să explicăm sursa altor împrumuturi din aceeași epocă și chiar de mai tîrziu. Unde trebuie căutată, de pildă, etimologia substantivului *dignitate*, frecvent folosit în secolul al XIX-lea și sporadic azi (cu o ușoară nuanță depreciativă) și concurat de varianta devenită literară *demnitate*? La baza formei *dignitate* pot sta în egală măsură fr. *dignité*, dar și lat. *dignitas*, *-tis*. Pentru *a interoga* DM și DEX ne trimit în primul rînd la fr. *interroger* și apoi la lat. *interrogare*. Dar dacă cuvîntul ne-ar fi venit din franceză, ar fi trebuit să avem în românește *a interoja*, așa cum avem *a corija* după fr. *corriger*, *a dirija* după *diriger*, care au înlocuit latinismele *a correge* și *a dirige* (*correge* cu part. *corres* îl găsim și la Eminescu într-o scrisoare adresată din Viena, în 1870, lui I. Negruzzi[2]). În sfîrșit, alteori cuvîntul este numai în aparență un împrumut, el putînd fi creat pe terenul limbii române de la un alt neologism. Th. Hristea a arătat că unele cuvinte cu aspect neologic s-au format pe teren românesc[3]. Între exemplele date, cel mai convingător ni se pare rom. *simplitate*, atestat deja la I. Codru Drăguşanu, formă care nu se poate explica prin fr. *simplité*, indicat de DM, deoarece cuvîntul dat ca etimon nu există în franceză; corespondentul aproximativ al rom. *simplitate* este în fr. *simplicité*, avînd însă mai mult sensul de „naivitate". *Dicționarul de neologisme* indică drept model it. *semplicità*, ceea ce nu schimbă lucrurile, întrucît se vede limpede că nu aceasta este forma — și nici nuanța de sens — care explică forma și înțelesul cuvîntului românesc. Th. Hristea opinează, pe bună dreptate, că se poate vorbi în astfel de cazuri de o etimologie multiplă *mixtă*, externă și internă: *simplitate*, de pildă, se poate raporta la modelul formelor romanice amintite, sub influența cărora s-a creat noțiunea ca atare, dar ca structură și sens cuvîntul a fost derivat pe teren românesc de la adjectivul neologic *simplu* + sufixul *-itate*. (Derivatul nu este de dată recentă, cum ar părea la prima vedere. Îl găsim atestat la Ioan Rus, *Icoana pămîntului*, Blaj, 1842, p. XVIII, sub forma *simplătate*.)

---

[1] Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*. Partea I, București, 1974, p. 137.

[2] Textul este reprodus de Iacob Negruzzi în *Amintiri din „Junimea"*, București, 1939, p. 254.

[3] Vezi Th. Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, XXII (1973), nr. 1., p. 8—9.

Problema intră într-o sferă mai largă de cercetare a etimologiei neologismelor. Fenomenele de acest fel au fost numite de acad. Al. Graur etimologie multiplă.[1]

2. Interferențe ale influențelor latinistă și franceză

Un cuvînt împrumutat nu se explică întotdeauna printr-un singur etimon, ci prin mai multe, care și-au dat contribuția la impunerea lui într-o altă limbă. Deseori, originea lui trebuie căutată — pentru limba română — în franceză, italiană, latina savantă sau în alte limbi în același timp. Care dintre limbile de cultură ne-au transmis, de exemplu, substantivul *director*?, se întreabă acad. Al. Graur (*op. cit.*, p. 75). Cuvîntul se poate explica prin fr. *directeur*, prin ital. *direttore*, prin latina însușită în școală, deci ca termen savant, *director*, dar și prin germ. *Direktor* sau rus. *direktor*. Un caz mai complicat ne oferă substantivul *ofițer*, pentru a cărui formă nu găsim explicații satisfăcătoare în nici una dintre limbile în care este folosit: *officier* (pronunțat *ofisié*) în franceză, *ufficiale* în italiană, *Offizier* (pronunțat *ofițir*) în germană, *ofițer* (pronunțat *afițir*) în rusă, *oficer* (pronunțat *ofițer*) în poloneză, bulg. *ofițer* (pronunțat aproximativ *ufițer*) etc. Pe drept cuvînt, afirmă acad. A. Graur, că astfel de cuvinte au putut veni din oricare dintre formele amintite și este de presupus că toate au jucat un anumit rol în introducerea lor în românește.[2]

Pe scurt, în multe împrejurări sîntem nevoiți să recurgem, pentru explicarea formei unui cuvînt împrumutat, la două sau la trei etimoane latino-romanice în primul rînd, dar și la alte limbi. Dicționarele noastre obișnuiesc să dea, de obicei, două surse etimologice, situînd pe locul întîi cel mai adesea etimonul francez. Trebuie să spunem că nu întotdeauna explicația aceasta este conformă cu realitatea.

De fapt, influențele franceză, latină savantă și italiană s-au împletit, așa încît separarea lor este deseori greu de făcut. În orice caz, sîntem obligați în multe împrejurări să acordăm prioritate etimologiei latinești savante în detrimentul celei franceze, cu toată aparența originii franceze a unora dintre neologismele secolului al XIX-lea și de mai tîrziu.[3]

Este incontestabil că influența franceză a jucat un rol esențial în acțiunea de pătrundere și integrare a neologismelor în lexicul limbii literare moderne. Dar acest proces a fost secundat, cum s-a văzut, de curentul latinist inițiat de Școala ardeleană și prelungit pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și de direcția italienizantă, după 1840. De aceea, în albia mare care a colectat cuvintele ce au dus la modernizarea limbii române literare influențele venite

---

[1] Vezi Al. Graur, în SCL, I (1950), p. 22—34.; idem, *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 67—77.

[2] O explicație plauzibilă în legătură cu forma din românește a exemplului discutat o dau G. Ivănescu și L. Leonte, în *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, SC Șt, VII (1956), fasc. 2, p. 8.

[3] Vezi Gh. Bulgăr, *Neologismele romanice la începutul secolului trecut*, în *Studii de stilistică și limbă literară*, E.D.P., 1971, numește acest fenomen „confluența surselor de înnoire a lexicului nostru" din această perioadă (p. 225). Dar explicația dată transformării terminației *-ție* în *-țiune* sub influența nemijlocită a francezei (fr. *direction* — rom. *direcțiune*), despre care se vorbește la p. 229, pare greu de admis fără a presupune intervenția curentului latinist, foarte puternic în primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului trecut, ale cărui principii fuseseră oficializate, fie și temporar, de Academia Română.

din afară s-au suprapus și amestecat pînă acolo încît izolarea și clasificarea lor, pentru a se stabili ce revine fiecăreia în parte dintre aceste influențe, este o operație dintre cele mai dificile. Cu toate acestea, istoria limbii literare este datoare să examineze și, uneori, să reexamineze unele fapte pentru a fixa cu mai multă exactitate locul lor în cadrul acestui flux care avea să transforme româna într-o limbă aptă să servească exprimării unor concepte din ce în ce mai variate și unei sensibilități din ce în ce mai nuanțate.

Datorită faptului că tradițiile cercetării teoretice și autoritatea cea mai durabilă aparțineau filologilor latiniști (de unde venea și primejdia purismului și a etimologismului), aceștia au fost multă vreme ținta unor atacuri violente și, de bună seamă, justificate. În toiul luptelor, duse direct în coloanele publicațiilor și, mai tîrziu, în sînul Academiei, ori indirect, în literatura satirică, s-au combătut cu argumente istorice, uneori de bun simț, teoriile pe care învățații latiniști înălțaseră un edificiu construit în biblioteci dintr-un material adunat din dicționare latinești și din vechile noastre texte. Nimeni nu va regreta azi înfrîngerea latinismului și a italienismului, căci triumful unuia sau altuia dintre aceste curente ar fi însemnat înstrăinarea limbii literare de rădăcinile ei populare, adică de fapt o reală *corupere*, în comparație cu pretinsa stricare pe care o deplîngeau adepții curentelor reformatoare. Nu este mai puțin adevărat că aceste curente — cel latinist îndeosebi — au fost condamnate în bloc, fără a se releva meritele, atîtea cîte sînt, pe care le datorăm ideilor latiniste în ce privește consecințele lor asupra procesului de modernizare și de reromanizare a limbii noastre. Dacă lucrul acesta își găsește o explicație pentru secolul trecut, cînd în focul polemicii se minimalizau sau se ignorau meritele adversarilor, el nu mai este justificat astăzi, cînd o cercetare retrospectivă, atentă și obiectivă, poate constata în ce măsură evoluția limbii române literare a acceptat și a impus o bună parte dintre formele recomandate de latiniști, forme devenite azi norme ale limbii literare. De obicei, însă, există tendința de a se atrage atenția asupra cuvintelor și formelor artificiale și neviabile propuse și folosite de unii dintre reformatorii sau cărturarii latiniști.

Efectele latinismului propriu-zis, adică al direcției puriste și etimologiste, reprezentată de Cipariu, Laurian și Massim după 1860—1870, au fost judecate mai ales prin ceea ce a fost hazardat și neizbutit în inițiativele lor. S-a afirmat, de exemplu, că latiniștii au fabricat doar cîteva cuvinte, printre care substantivul *morav*, formație hibridă din lat. *mos, -ris* „obicei" și *năravu*, împrumut vechi slav, căruia i s-a „refăcut" pe cale artificială o rădăcină latinească. Cuvîntul a rămas, totuși, ca termen al limbii literare. Tot astfel s-a păstrat substantivul compus *locțiitor*, calchiat după ital. *luogotenente*, și fr. *lieutenant*. *Locțiitor* este atestat între alții la Andrei Șaguna în 1862.[1] O altă „inovație" a latiniștilor este introducerea prepoziției cu forma etimologică *sub*, în locul celei vechi și populare *supt* <lat. *suptus*. În sfîrșit, altă creație este substantivul *rezbel* „războiu", făcut de data aceasta din combinarea primei silabe *răz* — (redat prin *rez(s)* — căci latinii nu aveau vocala *ă*), din vechiul cuvînt de origine slavă *războiu* și lat. *bellum*. Se pare că acest „hibrid" creat de latiniști a circulat destul de mult spre sfîrșitul secolului trecut, reușind să pătrundă, pentru un timp, și în vorbirea populară.[2] Îl găsim la Kogălni-

[1] Vezi *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala ardeleană*, ed. I. Lupaș, I, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", f. a., p. 203.

[2] Vezi numeroasele atestări din DLR, t. IX, Litera R, p. 187.

ceanu, în articolul *Sclavie, vecinătate și boieresc* (1853), dar și mai tîrziu. G. Galaction, de pildă, îl atribuie vorbirii unui fost luptător în războiul pentru independență (*Papucii lui Mahmud*, 1932), iar M. Sadoveanu îl introduce în graiul unui om simplu, de bună seamă dintre cei care au luat parte la „rezbel", unde au auzit și și-au însușit cuvîntul de la superiorii lor, formați la școala latinistă (*Privelișli dobrogene*, 1925).

Dar a judeca lucrurile astfel înseamnă a le privi numai dintr-o perspectivă exterioară și parțială, așadar implicit dezavantajoasă pentru cunoașterea realității. Evident, nu ne vom face apărătorii ideii că *Dicționarul* lui Laurian și Massim avea să înregistreze numeroase latinisme importate de ei din latina savantă și care nu s-au impus. *Cavu*, cu sensul de „gol, scobit" (explicat de autori prin „desertu, neimplenitu, scufundatu, gauritu, lat. *cavus*) n-a existat și nici n-a rămas în română, ca și *cavatella* „diminutiv din lat. *cavata*" (!) „covățică". În realitate, se căuta o etimologie cu orice preț latinească substantivului *covată*, de origine turcească.

Problema trebuie pusă altfel, dacă vrem să stabilim locul cuvenit influenței latiniste în procesul foarte complicat al modernizării limbii noastre. Pentru aceasta este necesar să pornim de la aserțiunea că *latina a exercitat prin fonetismul și formele ei, cunoscute de filologii latiniști, rolul de model, care a influențat elementele neologice împrumutate din limbile romanice*, exceptînd, bineînțeles, pe cele luate direct din latinește. Să adăugăm că modelului latin i se asociază frecvent forma italiană, dat fiind că sistemul fonetic și morfologic al italienei se apropie mai mult de specificul limbii române decît cel francez. Așadar, se poate afirma că pentru explicarea formei unor împrumuturi ale limbii române trebuie să pornim în multe cazuri de la forma latină, alături de cea italiană, și nu de la franceză, deși cuvîntul a putut fi cunoscut și transmis ca *noțiune* prin intermediul francezei. Nimeni nu contestă faptul că un număr impresionant de împrumuturi lexicale ne-au venit în urma contactului indirect sau direct al intelectualilor români cu valorile culturii franceze. Fenomenul adoptării neologismelor este o problemă de cultură, în sensul larg al cuvîntului.[1] Adaptarea neologismelor la sistemul limbii care le primește *este o problemă de lingvistică* : ea trebuie explicată și prin alți factori decît simplul transfer de noțiuni de la o limbă la alta. Neologismul în general și cel francez în special a însemnat îmbogățirea limbajului modern la nivelul conceptelor pe diverse arii ale activității științifice, filozofice, politice etc. Nu este vorba aici de o anumită terminologie care înlocuia și elimina alți termeni vechi ; neologismul aducea cu el valori semantice în plus, determinate de un alt mod de a gîndi raporturile dintre noțiuni și realitățile reprezentate de ele. I. Heliade Rădulescu a definit perfect această funcție a neologismului în legătură cu substantivul *libertate*, sinonimul modern al termenului arhaic *slobozenie* : „Oricine pronunță astăzi vorba *libertate*, scrie Heliade în *Vocabular de vorbe streine*, simte a se deștepta în inima lui niște sentimente regeneratoare, ce n-a putut niciodată să le producă vorba slobozenie"[2]. Faptul se datorește, evident, contribuției raporturilor „in absentia", adică unui întreg șir de reprezentări ce se alătură cuvîntului înscris pe steagul

[1] Asemănările tot mai mari între limbi deosebite, indiferent de raporturile lor istorice, fenomen pus de A. Meillet pe seama unei stări de spirit comune, motivate social și numite de el „sentimentul unei unități de civilizație" (vezi Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, Ed. Academiei, 1962, p. 314), se explică, fără îndoială, și prin contribuția esențială a neologismului.

[2] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II, ed. D. Popovici, p. 327.

de luptă al unei epoci și al unei generații. Dar aceasta este o altă problemă, care intră în sfera semanticii și a stilisticii.

Dicționarele noastre mai noi consemnează, în general, faptul că la baza împrumuturilor romanice din limba noastră se află deseori o formă diferită de cea franceză, chiar dacă, la prima vedere, cuvîntul pare să fi venit din această ultimă sursă. În această situație se găsesc multe neologisme românești. Lista lor n-a fost alcătuită pînă acum. Nu vom face acest lucru aici (ar fi cu neputință), ci ne vom limita să citățm cîteva tipuri de asemenea „false franțuzisme" din limba română, pentru care trebuie chemată în ajutor etimologia multiplă și în primul rînd sursa latină.[1]

În această situație sînt substantivele : *amic, altitudine, elate, memorie, pericol, rațiune ;* neutrele în **-u** : *consiliu, fluviu, imperiu, premiu, studiu ;* adjectivele : *atent, perfect, solemn, suficient ;* formațiile cu sufixul **-ic** : *istoric, gramatic, medic* etc. ; verbele formate cu sufixul **-fica** : *edifica, sacrifica* etc. Etimoanele franceze nu explică forma românească, cum se vede din corespondentele pe care le dăm în continuare : *ami, altitude, âge, mémoire, péril, raison ; conseil, fleuve, empire, prix, étude ; attentif, parfait, solennel, suffisant ; édifier, sacrifier* etc.

În schimb, corespondentele din latină savantă și în unele cazuri din italiană pot și trebuie să fie invocate în primul rînd ca etimoane (cf. DEX). Aceasta pentru motivul că ele stau, de fapt, la baza structurii formale a împrumuturilor lexicale românești. Sau, mai exact, avem a face în astfel de cazuri cu interferențe latino-romanice.

Exemplele pe care le-am dat ne autorizează să afirmăm că influența latinistă *a jucat un rol pozitiv în formarea limbii literare române moderne.* Reromanizarea limbii literare și transformarea ei într-o limbă de cultură înseamnă nu atît importul de elemente franceze, ci o întoarcere la izvoarele romanice în general și o „reîntoarcere" la modelul latin, așa cum sperau să ajungă înșiși învățații latiniști, însă prin soluții radicale. Latina și-a exercitat influența în tot cursul secolului al XIX-lea și a pătruns adînc în formele noi ale cuvintelor ce trebuiau împrumutate în această etapă din istoria culturii noastre. Problema neologismelor, în general, este, de fapt, o problemă de cultură, iar elementele latine au dobîndit statut de termeni internaționali prin care capătă denumire progresul ideilor de-a lungul secolelor.

Ni se pare foarte îndreptățită în această privință opinia mai veche formulată de G. Călinescu pe marginea cărții lui Ramiro Ortiz, *Manualetto rumeno :*

„Neologismele nu le adoptă un român cult ca să latinizeze o limbă destul de latină, ci ca să urmeze progresul ideilor europene care, cu adaptările naționale de care vorbeam, se exprimă într-o limbă internațională. Și în acest sens cred că se greșește cînd se spune că noi introducem franțuzisme. Poate că punctul de plecare este limba franceză, neologismele noastre sînt totdeauna echivalente și cu elemente italiene, spaniole etc .. Neologismele noastre reprezintă înaintarea ideilor și într-un fel adaptarea noastră la cele mai vechi, și sînt luate din toate limbile deodată. De ce adică *venerabil* vine de la fr. *vénérable* și nu de la ital. *venerabile ?* Legea lui Heliade este doar cunoscută. În fond, noi prin limba franceză sau italiană (însă după forma italiană) redeșteptăm vocabule

[1] Despre alte aspecte ale aceluiași fenomen, vezi Florența Sădeanu, *Premise pentru un studiu despre relatinizarea vocabularului în limba română,* în SCL, XXII (1973), nr. 3, p. 627—634.

latine, încît ar fi mai bine să zicem că neologismele noastre sînt în general de origină latină și că reprezintă vocabularul intelectual european puțin întîrziat"[1].

Dar, indiferent de originea lor latină, franceză sau romanică în general, întrebarea pe care ne-o punem este următoarea : ce funcție îndeplinește neologismul în lexicul românei literare moderne? Înainte de a răspunde la această întrebare, vom face observația că una dintre caracteristicile limbii române este marea bogăție a sinonimiei ei. Româna ocupă în privința aceasta un loc oarecum aparte, nu numai printre limbile romanice, ci și în rîndul limbilor din alte familii. Este indiscutabil că avem dreptul să vedem în această particularitate o calitate a limbii noastre. Există însă și romaniști care privesc acest lucru altfel. Vom cita în acest sens una din afirmațiile lui Alf L o m b a r d despre caracterul încă nefixat al românei literare. Într-o comunicare ținută la cel de al VIII-lea Congres de studii romanice (Firenze, 1956), cunoscutul romanist suedez a prezentat o interesantă comunicare intitulată *La lingua letteraria romanza meno fissata : il rumeno.*[2] Alf L o m b a r d constată că româna are un lexic foarte bogat datorită cuvintelor de origine latină și de alte origini, care alcătuiesc serii sinonimice. Această bogăție creează unui străin dificultăți în alegerea termenului considerat literar, cum este cazul seriilor *oră / ceas, timp / vreme ; cuget / gînd* etc. Pornind de la acest fapt, lingvistul suedez ajunge la următoarea concluzie : dacă româna își va reduce lexicul prin restrîngerea sferei sinonimelor, ea va dobîndi un caracter normat mai pregnant decît cel actual.

Ni se pare justificat punctul de vedere al lui R.A. B u d a g o v, care ia atitudine împotriva acestei teze, susținînd că bogăția lexicului românesc, grație sinonimiei, poate da naștere la inconveniente în asimilarea limbii române din partea străinilor, dar acest neajuns se transformă în calitate. Vom completa observația făcută de Alf L o m b a r d că româna literară a îmbogățit seriile de sinonime vechi și populare, de tipul celor amintite, cu altele care reprezintă dublete neologice, așadar variante literare ale termenilor populari. Iată cîteva dintre aceste serii alcătuite dintr-un lexem vechi și deci popular, ori chiar două, și unul neologic, împrumutat sau calchiat : *amănunt / detaliu ; năzuință / aspirație ; cinstit / onest ; desăvîrșit / perfect ; destul / suficient ; folositor / util ; greșeală / eroare ; noroc / șansă ; omenesc / uman ; pricină / cauză ; primejdie / pericol ; poruncă / ordin ; slavă / glorie ; soartă / destin ; taină / mister ; toană / capriciu ; veșnic / etern ; zîmbi / surîde* etc. Uneori, deși există în română două sinonime populare, limba literară a adăugat și pe al treilea, prin împrumut : *chip / fel / mod*, sau chiar pe al patrulea : *zidi / dura / construi / edifica* ș.a.m.d.

Pe calea aceasta limba română literară modernă și-a creat în decurs de aproape două secole un *strat lexical* care o deosebește de limba populară. Acest strat este în continuă creștere, de unde rezultă că procesul separării dintre cele două variante funcționale ale limbii nu s-a încheiat. Fizionomia lexicală a limbii române literare actuale tinde să se apropie din ce în ce mai mult de cea a limbilor romanice și a celor apusene în general, nu numai ca urmare a împrumuturilor de termeni tehnici, ci și ca efect al tendinței de a conferi neologismului un

---

[1] Vezi recenzia publicată de G. C ă l i n e s c u în „*Adevărul literar și artistic*", XV, seria a II-a, din 20 sept. 1936 și reprodusă în volumul postum *Ulysse*, București, 1967, p. 308—309.

[2] Comunicarea a fost publicată în volumul *Cultura neolatină*, XVI, 1956, fasc. I.
R. A. B u d a g o v, *Literaturnyje jazyki i jazykovyje stili*, Moskva, 1967, p. 34—35. Despre lucrările avînd ca temă limba literară, prezentate la Congresul amintit, vezi recenzia lui Al. N i c u l e s c u, *Problemele limbii literare în discuția Congresului al VIII-lea de studii romanice*, în SCL, VII (1956), nr. 3, p. 296 și urm.

loc oarecum privilegiat. Nu vrem „să deplîngem" și să sancționăm fenomenul firesc al pătrunderii neologismului în limba literară. Dimpotrivă, el reprezintă expresia unui moment cultural și social care a determinat asimilarea lui. Întoarcerea la unii termeni mai vechi nu mai este cu putință. Nu putem spune azi *pojar* în loc de „incendiu", nici *a trimite în surghiun* pentru „a exila", *dială* sau *carte cu limbă de moarte* pentru „testament". În schimb, se poate spune fără riscul de a nu fi înțeleși *primejdie de incendiu* sau *greșeală judiciară*, deși simțim că substantivele populare din asemenea sintagme aduc cu ele un aer puțin învechit. Multe neologisme s-au fixat în limbă literară datorită unor nuanțe semantice și stilistice în plus cu care ele veneau în limba sau pe care și le-au creat. Din cauza aceasta se afirmă pe bună dreptate că sinonime perfecte nu există. Deosebirea dintre ele se referă nu la semnificație, adică la înțelesul fundamental al cuvîntului, ci la nuanțele cu care se întrebuințează ele într-un anumit context sau într-un anume stil, nuanțe care alcătuiesc valorile semantice sau stilistice ale cuvîntului respectiv. Astfel, *a coborî* are același înțeles general cu *a descinde*. Valorile lor diferă, deoarece neologismul are în română un conținut mai abstract în comparație cu sinonimul popular, care este legat mai strîns de o acțiune fizică, concretă. De aceea se poate spune *el coboară scările* (mai românește : *el coboară pe scări*), nu însă *el descinde scările*, cum se spune în franceză : *il descend l'escalier*. *A descinde* a fost împrumutat la noi din franceză, cu concursul influenței latiniste. Cuvîntul are în franceză, pe lîngă sensul de „a se da jos", comun și corespondentului românesc, și pe acela de „a-și trage originea din", sens secundar „derivat" din primul. Verbul este deci în franceză polisemantic. În neologismul românesc avem a face cu acest sens secundar, împrumutat sau mai exact „copiat" după franceză. Ca urmare, se spune în română *omul descinde din maimuță*, nu *coboară din maimuță*, așa cum spunem, însă *el coboară de pe acoperiș*, unde verbul își păstrează semnificația lui primară de „a se da jos". *A descinde* și-a extins cu timpul întrebuințarea în limba literară, substituindu-se în anumite situații sinonimului popular : *„Ceata de amici .. descinse din automobil și îl urmă"* (Cezar Petrescu, *Calea Victoriei*, citat de DLRLC). Cuvîntul dobîndește într-un astfel de context funcție stilistică, deoarece sugerează ideea de gest oficial, solemn. Cu acest înțeles particular verbul a intrat ca termen tehnic în limbajul autorităților forței publice : *a descinde* = a sosi în vederea unei investigații sau anchete efectuate de organele de resort ale statului (care în mod obișnuit se deplasează la locul cu pricina și *descind* dintr-un vehicul). În această accepție *descindere* „sosire" este alt cuvînt decît *descendență* „origine", deși provin din aceeași rădăcină îndepărtată.

Am insistat asupra exemplului din urmă nu pentru a justifica necesitatea împrumuturilor — lucrul este de la sine înțeles — ci pentru a ilustra felul în care limba română literară și-a sporit și în același timp și-a nuanțat posibilitățile de exprimare cu ajutorul unui material lexical, latino-romanic adăugat fondului popular ; el nu elimină însă vocabularul vechi, ci se „suprapune" alcătuind un strat de cuvinte aparținînd variantei culte a limbii, variantă care își reface pe calea aceasta caracterul romanic sub autoritatea modelului latin.

Discuția de pînă aici ne obligă să examinăm și un alt aspect al îmbogățirii și modernizării limbii literare printr-un procedeu la care ne-am referit mai sus fără să-l numim, și anume *calcul lingvistic*.

1. Privire generală: împrumuturi, traduceri și calcuri. Categorii de calcuri

Din cele spuse pînă acum s-a văzut că neologismul — sau, cu un termen mai larg, împrumutul — constă în transpunerea unui cuvînt cu un conținut nou și cu o formă diferită dintr-o limbă în alta. Limba care împrumută nu dispunea de noțiunea pe care și-o însușește și, evident, nu avea nici forma core spunzătoare noțiunii respective. Substantivul *natură*, de exemplu, este un împrumut latino-romanic atît sub aspectul conținutului, al sensului, cît și al formei, adică al materialului lingvistic și al clasei morfologice în care se încadrează, bineînțeles cu adecvarea cerută de sistemul fonetic și gramatical al limbii române.

Aceasta nu este însă singura formă de împrumut. În perioadele cînd o limbă literară recurge la alte limbi de cultură pentru a-și completa mijloacele de exprimare, îndeosebi lexicale, în funcție de dezvoltarea socială, științifică, tehnică etc. a epocii, ea se folosește și de alte căi. Una dintre acestea este *traducerea*, adică transpunerea unui cuvînt sau a unei noțiuni dintr-o limbă în alta cu ajutorul materialului sonor al limbii care împrumută. *Precuvîntare* și *înainte cuvîntare*, de exemplu, sînt traduceri ale slav. *predoslovie*, utilizat o vreme astfel, ca împrumut, în limba veche (cf. și germ. *Vorwort*, fr. *avant-propos*, cu care seamănă destul de bine sinonimul românesc mai recent *cuvînt înainte*). În sfîrșit, alteori o limbă poate recurge numai la „împrumutul" unor sensuri preluate din lexicul unei limbi străine și „copiate", adică redate de asemenea cu ajutorul materialului limbii care împrumută. Vorbim în acest caz de *calcuri* (semantice).

Neologismele pot fi dublate de calcuri. Astfel, fr. *influence*, lat. *influentia*, a fost împrumutat de limba română sub forma *influență*. Alături de el s-a folosit și se folosește paralel și astăzi calcul *înrîurire*, cu același înțeles, dar cu o formă românească prin care este redat conținutul cuvîntului străin: lat. *in* + *fluere* „a curge" (despre un rîu; cf. lat. *flumen* „rîu"). La formarea calcului românesc a contribuit probabil și germ. *Einfluss*, cu același sens: cf. *fliessen* „a curge". Rom. *în-rîuri (re)* este deci un cuvînt nou, deoarece, corespunde unui sens nou, dar semnificantul lui este format din material românesc, prin imitație. În felul acesta s-au creat numeroase cuvinte în limba noastră literară, care nu par străine ca neologismele externe, ci „românești", cum ele nu sînt, de fapt, decît în parte.[1]

Condiția esențială a calcului (numit uneori și „împrumut indirect") este ca termenul care servește ca model să fie polisemantic. Astfel, *foaie* „ziar, revistă" (cf. „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*") are ca model germ. *Blatt* și fr. *feuille*, ambele avînd atît sensul de „foaie" (frunză), cît și, prin extensiune, pe acela de „ziar, revistă". Sensul din urmă a fost împrumutat și transferat substantivu-

[1] Exemplul la Th. H r i s t e a. *op. cit.*, p. 154—153. Autorul consacră un amplu capitol calcului în limba română (p. 145—202), propunînd o clasificare riguroasă a faptelor și, în multe privințe, diferită de a altor specialiști. Am adoptat, după autorul citat, termenii calc p a r ț i a l și calc d e s t r u c t u r ă, limitîndu-ne, prin forța împrejurărilor, la atestarea unor exemple de calcuri lexicale, de altfel cele mai numeroase în limba secolului al XIX-lea. Pentru numeroase alte calcuri mai recente, avînd ca model limbile franceză și rusă, vezi exemplele la același autor, precum și bibliografia critică a problemei, p. 145—151.

lui rom. *foaie* (frunză), care s-a îmbogățit în acest fel cu o accepție nouă în românește, desemnînd o noțiune nouă, anume aceea de „ziar, revistă".

Din exemplele citate rezultă că se poate lua ca model întreaga structură a cuvîntului străin : comp. fr. *in-dépendence* cu rom. *ne-atîrnare*. În această situație calcurile sînt *totale* sau *integrale*. Alteori se împrumută o parte din elementele componente ale cuvîntului străin, mai ales un afix, și se modelează radicalul după forma străină, de exemplu în *propăși(re)*, făcut din prefixul neologic *pro-*, deci un împrumut, și *păși(re)*. Cuvîntul are ca model fr. *progrès(ser)*, în care recunoaștem lat. *pro-gredi* „a păși" (înainte), derivat la rîndul lui de la subst. *gressus* „pas".

Formațiile de acest fel poartă numele de calcuri *parțiale* (numite de unii lingviști și *semicalcuri*). Româna modernă abundă în asemenea formații create cu ajutorul afixelor, mai ales cu prefixe, de tipul : *constrînge, conlucra, deduce, interzice, propune, reface* etc.

Cum se explică concurența pe care calcul o face neologismului ? În primul rînd printr-o tendință de a limita pătrunderea elementelor neologice, fapt lesne observabil pentru cel ce urmărește istoria limbii noastre literare din secolul al XIX-lea, dar și evoluția ei chiar din secolul al XVIII-lea. Sextil P u ș c a r i u pune acest fenomen, al evitării neologismelor, pe seama atitudinii rezervate a scriitorilor noștri față de împrumuturi, reacție pe care el o numește sugestiv „o sfială mare față de neologism" [1]. În continuare, același lingvist notează : „Înainte de a primi cuvîntul nou, ei [scriitorii] căutau în tezaurul lexical moștenit vorbele capabile de a reda, prin diferite lărgiri de înțeles sau prin combinații noui, ideea ce trebuia exprimată. Prin această adaptare a limbii vechi la trebuințele vieții noui, prin această plămădire activă și necontenită a materialului, s-a apucat calea normală, urmată de obicei de limbile cu tradiție îndelungată și cu o dezvoltare treptată" [2].

Un mijloc de a evita excesul de neologisme și de a pune astfel la adăpost limba de primejdia înstrăinării ei prin introducerea nerațională a unui lexic de împrumut, fără a se renunța totuși la ideea perfecționării exprimării în spirit modern, îl forma tocmai calcul.

Preocuparea de a suplini golurile din limba literară prin calchiere este mai veche decît secolul al XIX-lea. Procedeul datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și a fost impus de necesitatea creării terminologiei științifice, filozofice, gramaticale etc. [3] Este știut că atît în *Divanul* cît și în *Istoria ieroglifică* D. C a n t e m i r face uz — pe lîngă neologisme — de numeroase calcu r după modelul limbilor latină și greacă.

Foarte numeroase sînt calcurile în terminologia gramaticală din lucrările apărute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. I. B u d a i-D e l e a n u propune, alături de termeni latini, și alții creați după modelul acestora : *singureț, multureț* pentru „singular" și „plural" ; altădată, el scrie *singural* și *mulțit*, apoi *singuratec* și *multoratec*, ca și Radu T e m p e a în *Gramatica românească* (Sibiu, 1797). În gramatica lui Iordache G o l e s c u, *Băgări de seamă asupra regulelor și orînduielelor gramaticei românești* (1840), *pluralul* este numit *înmulțit, onomatopeea — glăselnic, participiul — parlățire* (acesta din urmă luat de la Ienăchiță Văcărescu) etc.

---

[1] Sextil P u ș c a r i u, *Limba română*, I, 1940, p. 374.

[2] *Loc. cit.*

[3] Exemple de calcuri (și de traduceri) în scrierile noastre științifice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, la N. A. U r s u, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, 1962, p. 117—118.

Un mare număr de calcuri introduse în limba română a secolului trecut ni se par astăzi foarte firești și, implicit, indispensabile limbii literare. Drumul străbătut de ele n-a fost însă lipsit de obstacole. Pentru a exprima o noțiune nouă, scriitorii preferau uneori să apeleze la un termen popular sau la o sintagmă alcătuită din elemente lexicale, cărora le dădeau o accepție diferită de cea comună. Ei procedau astfel ori de cîte ori era posibilă evitarea neologismului, așadar dintr-o rațiune ce ar putea fi numită puristă, dacă nu am ține seama de o anume rezervă față de neologism. Așa procedează scriitorii generației de la 1848, a căror limbă este, sub acest aspect, un document dintre cele mai interesante pentru cunoașterea perioadei de formare a limbii române literare moderne.

K o g ă l n i c e a n u este unul dintre aceștia. Iată un exemplu din *Cuvînt introductiv la cursul de istoria națională* (1843): „Oșteanul, în istorie, găsește pildele cele mai drepte și mai adevărate despre strategie; cărturarul, filozoful în ea văd înaintarea duhului omenesc, rătăcirile sale, descoperirile geniului, pricinile neștiinței, a superstiției și a întunerecului“ [1].

Alături de cuvintele arhaice (*oștean*) sau învechite (*cărturarul*, *pilda*), K o g ă l n i c e a n u folosește numeroase neologisme intrate în vremea lui sau cu puțin înainte în limba literară: *strategie*, *geniu*, *superstiție*. Impresia de exprimare ieșită din uz ne-o creează sintagmele *înaintarea duhului omenesc* și *pricinile neștiinței*, pentru care avem astăzi unitățile frazeologice neologice ale limbii literare *progresul spiritului uman* și *cauzele ignoranței*. Este clar că istoricul moldovean a căutat în limba română corespondentele noțiunilor din alte limbi (din franceză, în primul rînd) fie pentru evitarea împrumuturilor, fie pentru că avea convingerea că exprimă aceleași idei prin cuvinte românești. În cazul din urmă, cititorul de azi nu mai are același sentiment, ci, înțelegînd sensul sintagmelor, este stăpînit de impresia de vechime și de caracterul ușor impropriu al lexicului.

Bineînțeles că fapte de acest fel se găsesc în numeroase alte scrieri. Este instructiv următorul exemplu din schița lui C. N e g r u z z i *Pentru ce țiganii nu sînt români* (1839): „Vecine, *curmăi* pre povestaș, îmi pare că aiurezi“. Și în altă parte: „iar vrei să mă *curmi*?“ Este limpede că prozatorul nu are încă la îndemînă verbul a *întrerupe*, pentru care apelează la un echivalent simțit de noi azi ca impropriu: *a curma*. În aceeași povestire întîlnim substantivul *neființa* pentru „absența“ [2]. La același procedeu avea să recurgă și B ă l c e s c u în *Românii supt Mihai voievod Viteazul* pentru a numi antonimul termenului citat mai sus: *ființa de față* (a steagului), locuțiune substantivală creată de autor pentru neologismul „prezență“. Trebuie să spunem că intelectualii transilvăneni au fost mai puțin reticenți în această privință. A. Ș a g u n a scrie, ce-i drept, mai tîrziu (în 1862), *prezență* [3] și tot astfel I. P u ș c a r i u în 1865. [4] Neologismul *prezență* este astăzi singurul termen admis de limba literară.

Există și cazuri cînd scriitorul caută dinadins un termen vechi sau popular, acolo unde s-ar impune un neologism, ceea ce dă naștere impresiei de artificiu stilistic, de manieră. Această tendință caracterizează într-o anumită măsură lexicul lui O d o b e s c u atît în *Scene istorice*, unde procedeul s-ar explica prin conținutul nuvelelor, cît și în *Pseudo-kynegetikos*. La această particularitate

---

[1] M. K o g ă l n i c e a n u, *Scrieri alese*, ed. Dan S i m o n e s c u, București, 1956, p. 207.

[2] În alt pasaj, N e g r u z z i oscilează între calc și neologism, scriind o dată „ce pedeapsă *vrednicește* omul acesta“ și, mai jos, „ticăloșii aceștia *merită* a fi arși de vii“.

[3] *Cronicari din Transilvania*, I, ed. I. Lupaș, p. 206.

[4] *Ibidem*, II, p. 243.

a scrisului lui Odobescu se referea Tudor Vianu semnalînd înclinarea prozatorului muntean spre folosirea cuvîntului rar, vechi sau popular, în orice caz mai puțin uzual. De aici rezultă nota de stil *căutat*, de *prețiozitate* ce caracterizează proza sa artistică.[1] Odobescu scrie, de pildă, *o resăritură a inimei (Doamna Chiajna*, 1857) în loc de *o tresărire a inimii*, sau : *ferindu-se a deștepta băgarea de seamă a drumeților*, în loc de *să atragă atenția*. (Dacă scriitorul n-ar fi fost preocupat să ocolească cuvîntul obișnuit sau expresia comună, ar fi trebuit să scrie „ferindu-se *să trezească luarea aminte* a drumeților".)

De fapt, atitudinea voit popularizantă și arhaizantă a lui Odobescu, în privința integrării în limba literară a termenului rar sub forma calcului, în locul neologismului curent, reprezintă un caz aparte. Cert este că în tot cursul secolului al XIX-lea româna literară și-a îmbogățit considerabil lexicul prin calcuri, în special după modele franceze. Nu dispunem de o listă a tuturor acestor creații care au schimbat în mare măsură structura vocabularului literar românesc, fără să lase asupra lui amprenta unei fizionomii străine specificului limbii noastre. Sextil Pușcariu[2] citează cîteva din calcurile lexicale, formate, în general, după franceză, care au pătruns în limba literară începînd cu secolul al XIX-lea. Printre acestea sînt : *încăpățînat* (după fr. *entêté*), *înainta* (fr. *avancer*), *înfrunta* (fr. *affronter*), *înjosi* (fr. *abaisser*), *înlănțui* (fr. *enchaîner*), *înlocui* (fr. *remplacer*), *însuși* (fr. *approprier*), *numeros* (fr. *nombreux*) etc. Alte fapte sînt discutate de B. Cazacu (v. SILRL, I, p. 69—83), în contextul general al istoriei lexicului limbii române literare din secolul trecut : *aplecare*, „predispoziție" la Al. Russo, calchiat probabil după fr. *inclination* sau după germ. *Neigung* (CDA, sv.) ; *confrate*, la Heliade, făcut după fr. *confrère* ; a *consfinți*, la Gh. Asachi (fr. *consacrer*), *simțămînt*, folosit astfel de Bălcescu (alături de *simțiment*) sau cu forma *simtiment* de C. Negruzzi, C. Conachi, Heliade etc. (Cu forma actuală *sentiment*, cuvîntul este atestat, între alții, la C. Faca, Gh. Asachi, Gr. Alexandrescu[3].)

Vom adăuga la aceste exemple altele pentru a ilustra, pe de o parte, bogăția calcurilor și, pe de altă parte, viabilitatea lor. În adevăr, o bună parte din calcurile formate în secolul trecut și mai tîrziu continuă să reprezinte azi un procent însemnat din fondul lexical al variantei literare a limbii române, în comparație cu varianta populară. Bineînțeles că nu numai calcurile își dau concursul la crearea acestui strat, ci și neologismul. Dar, spuneam mai sus, spre deosebire de neologisme, care imprimă lexicului o notă „străină", calcurile produc impresia păstrării și apărării caracterului autohton, național al limbii, chiar dacă aceasta este în realitate o simplă aparență. În orice caz, vorbitorul român pus să aleagă între verbele *a anima* și *a (se) însufleți* sau între *a inspira* și *a insufla* va avea convingerea că, optînd pentru sinonimele făcute pe teren românesc, se adresează unor cuvinte aparținînd într-o măsură mai mare vocabularului limbii sale decît neologismele.

Este foarte interesant să se observe concurența (sau poate ezitarea) între traduceri, calcuri și neologisme în limba unuia dintre cei mai reprezentativi exponenți ai limbii literare de la mijlocul secolului trecut, și anume N. Bălcescu. Istoricul muntean apelează frecvent la sinonimia lexicală și frazeologică, alternînd neologismul cu termeni din fondul tradițional, cărora

---

[1] T. Vianu, *Observații asupra limbii lui Al. I. Odobescu*, în CILL, I, p. 136.

[2] *Limba română*, I, p. 378—381.

[3] Numeroase fapte din această categorie sînt discutate de N. A. Ursu, în *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, și de Th. Hristea, în *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 145—205.

le atribuie sensuri noi, corespunzătoare neologismelor. Nu este exclus ca scriitorul să fi oscilat între *abdicare* (de la tron) și corespondentul tradus *lepădare*, fiindcă ambele sinonime se găsesc pe aceeași pagină.[1] Tot atît de îndreptățită ar fi și presupunerea că scriitorul procedează astfel din motive de ordin stilistic atunci cînd redă în aceeași scriere sensul verbului neologic *a ataca* prin sinonime variate (deși imperfecte) de origine populară : *a izbi, a lovi, a trăzni*, sau sensul neologismului *a încuraja* prin *a inima, a însufleți*. Exemplul următor este instructiv pentru ilustrarea modului cum se împrumută sensul unui cuvînt („semnificatul") străin cu ajutorul materialului („semnificantul") românesc. În limba română literară de la începutul secolului al XIX-lea nu există un verb echivalent cu fr. *dépendre* „a depinde", ci numai corespondentul substantival al verbului francez, derivat cu prefixul *in-(indepéndance)* și calchiat în limba română prin *neatîrnare*. Pentru a exprima ideea de „dependență", B ă l c e s c u transferă sensul fr. *dépendre* unui lexem românesc în contextul : *„De la sosirea unei cete de pedestrime* **spînzura** *soarta bătăliei"*.[2] Faptul are la bază înrudirea dintre fr. *dépendre* „a depinde" și *pendre* „a spînzura", pe care scriitorul o avea desigur în minte. Dar pentru că vechiul verb românesc nu înseamnă numai „a(-și) ridica viața prin streang", ci și „a agăța, a atîrna", de unde și provine primul sens, Al. R u s s o a putut scrie, extinzînd semantica verbului : *„Verzi sînt dealurile tale, frumoase pădurile și dumbrăvile* **spînzurate** *de coastele dealurilor, limpede și senin ceriul tău" (Cîntarea României)*. Și tot astfel, mai tîrziu, E m i n e s c u : *„Ah, de cîte ori voit-am/Ca să* **spînzur** *lira-n cui" (Singurătate)*. Altădată, însă, pentru a reda accepția fr. *dépendere*, E m i n e s c u folosește echivalentul românesc *atîrna*, rezultat din calchierea verbului francez : *„De-al genei tale gingaș tremur /* **Atîrnă** *viața mea de veci" (Te duci)*.

2. Calcuri totale și calcuri parțiale în limba română literară din secolul al XIX-lea

Urmează o listă cuprinzînd calcurile cele mai răspîndite care s-au fixat în limba noastră literară începînd cu secolul al XIX-lea. Vom aminti mai întîi cîteva dintre calcurile totale cele mai uzuale, apoi vom înșira o listă mai cuprinzătoare (totuși incompletă) de calcuri parțiale, devenite de multă vreme bunuri ale variantei culte a limbii române.

Chemare „vocație" (fr. *vocation*). Nu trebuie confundat cu *chemare* „invitație" sens popular pe care-l întîlnim la E m i n e s c u : *„Din sfera mea venii cu greu / Ca să-ți urmez* **chemarea** *" (Luceafărul)*. Abstractul verbal popular s-a îmbogățit cu un sens nou, luat din fr. *vocation*, cu care este întrebuințat în expresii ca „are chemare pentru muzică", „și-a greșit chemarea", „se simte chemat pentru artă".

Înaintaș, mai ales la plural : *înaintași* „predecesori". Ca formă cuvîntul este mai vechi în limbă, dar cu sensul de „care merge înainte", a fost întrebuințat pentru a numi caii din față (de la o trăsură sau poștalion), spre deosebire de caii de la oiște *(rotași)* : *„Încolăcind biciul pe de-asupra cailor, arse pe* **înaintași** *dădu ghes rotașilor"* (D e l a v r a n c e a, apud TDRG). În sintagma *înaintașii noștri*, substantivul primește sensul fr. *prédécesseur(s), précurseur(s)*, neologisme care s-au încetățenit în româna literară sub forma *predecesor, precursor*. Pentru exprimarea sensului din rom. *înaintaș* „predecesor", româna literară folosește

[1] Vezi N. B ă l c e s c u, *Opere alese*, II, 1960, p. 195.

[2] *Ibidem*, II, p. 88.

și un calc parțial: *premergător*, care a înlocuit locuțiunea adjectivală tradusă *mergătorii înainte* (V l a h u ț ă, *Unde ni sînt visătorii ?* ...). În limbajul sportiv, *înaintaș* păstrează sensul vechi din ... terminologia transporturilor cu mijloace ecvestre.

Împrejurare, mai ales la plural: *împrejurări*, a devenit azi sinonimul mai răspîndit al variantei neologice *circumstanță* (fr. *circonstance*, dar lat. *circumstantia*, care a influențat și fonetismul neologismului românesc). Este curent în limba scriitorilor din generația de la 1848 (C. N e g r u z z i, M. K o g ă l n i c e a n u etc.) cu fonetismul regional *împrejurări*, după ce Petru M a i o r încercase să impună termenul, traducîndu-l prin *stare împrejur (Istoria ...)*. Neologismul s-a fixat în formula din limbajul juridic *circumstanțe atenuante*. Probabil dintr-o reacție față de excesul de neologisme T. M a i o r e s c u „traduce" formula mai sus citată scriind *împrejurări ușurătoare* (*Critice*, I, 1967, p. 146). Sugestia sa a rămas, cel puțin în această privință, fără rezultatele la care criticul junimist ar fi dorit să ajungă dezvoltarea limbii literare din epoca sa.

Înrîuri(re), amintit în treacăt mai înainte, este un calc ce datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea, avînd ca model fr. *influer* sau germ. *beeinflüssen*.[1] Cuvîntul este atestat, între alții, la B ă l c e s c u, K o g ă l n i c e a n u, A l e c s a n d r i.

Încînta are ca model fr. *enchanter*, influențat fiind și de rom. *cînta*, *descînta*.

Însufleți după fr. *animer*, a fost amintit într-o altă ordine de idei. B ă l c e s c u încearcă să-i redea sensul prin *a inima* (*Românii ...*). Neologismul *a anima* dublează astăzi calcul *a însufleți*, cu o deosebire stilistică în favoarea acestuia din urmă (vezi discuția mai sus).

Mărinimie, după lat. *magnanimitas*, fr. *magnanimité*. Pentru a exprima aceeași noțiune, I. B u d a i - D e l e a n u creează — fără succes — substantivul compus *mare-sufleție (Țiganiada)*, iar P. M a i o r apelează la un compus și mai puțin inspirat: *mărimea inimei (Istoria ...)*. *Mărinimie*, socotit învechit de DA (ceea ce nu ni se pare adevărat), este atestat în prima jumătate a secolului al XIX-lea la A s a c h i, K o g ă l n i c e a n u, B ă l c e s c u și curent în limba literară actuală.

Mărgini (a se), mai rar *a țărmuri* (D r ă g u ș a n u, *Peregrinul*, p. 183), este calchiat după fr. *limiter*. Ambii termeni sînt admiși în limba literară, ultimul avînd valoare poetică.

Printre calcurile integrale trebuie incluse și acele derivate în care amîndouă elementele sînt formate cu material românesc, de exemplu *înscrie* (fr. *inscrire*), dar *inscripție*. Ele au fost mult mai numeroase la începutul secolului trecut, cînd forme ca *însufla*, *întroduce*, *împune*, atestate la Ș i n c a i și la reprezentanții generației de la 1848, erau aproape curente. Acestea au cedat destul de repede locul împrumuturilor externe (*insufla*, *introduce*) sau calcurilor parțiale de structură în cazul lui *impune*, făcut după modelul lat. *imponere* și al fr. *imposer*. În schimb, derivatele cu *între-* creează impresia unor formații mai apropiate de specificul limbii române, deși prefixul nu e decît o adaptare a fr. *entre-* (lat. *inter-*) la tema copiată după model francez: *întredeschide* (fr. *entrouvrir*), *întreprinde* (fr. *entreprendre*), *întretăia* (fr. *entrecouper*), *întreține* (fr. *entretenir*), *întrevedea*, *întrezări* (fr. *entrevoir*) etc[2].

Derivatele cu prefixul *con-* inaugurează în cele ce urmează seria bogată a calcurilor parțiale din româna literară. Formațiile cu acest prefix sînt fie neolo-

---

[1] Cf. L. L e o n t e, *Limba scrierilor românești ale lui Al. Russo*, în SCȘl, IX (1958), fasc. 1—2, p. 56.

[2] Pentru alte exemple, vezi S. P u ș c a r i u, *op. cit.*, p. 374—380.

gisme latino-romanice (*condamna*, *conspira* etc.), fie — ceea ce ne interesează aici — calcuri parțiale (semicalcuri). Din numărul foarte mare de asemenea formații transcriem o parte, făcînd trimiterea numai în unele cazuri la surse.

Conchide (fr. *conclure*, lat. *concludere*), dar *concluzie* (fr. *conclusion*, lat. *conclusio*), nu *conchidere*; *conlucra* (fr. *collaborare*, lat. *collaborare*), atestat la B ă l c e s c u (*Opere alese*, I, p. 126—135) și la alți scriitori din prima jumătate a secolului trecut. Cuvîntul sună azi învechit, fiind concurat de neologismele *colabora* și *coopera*. *Conlocui* (fr. *cohabiter*) este înregistrat de *Dicționarul* lui L a u r i a n și M a s s i m cu grafia etimologică: *collocui*. *Consfătui* este frecvent în ultima vreme mai ales ca abstract verbal: *consfătuire*. Cuvîntul e făcut după modelul fr. *consulter*. Alte exemple similare: *consimți* (fr. *consentir*); *conștiință* (fr. *conscience*, lat. *conscientia*); *consfinți* (fr. *consacrer*); *constrînge* (fr. *contraindre*); *conviețui* (lat. *convivere*), cuvîntul apare la V. B a b e ș[1]. *Convorbi* (germ. *unterreden*) este atestat la A s a c h i și curent în secolul al XIX-lea (cf. și titlul revistei „*Convorbiri literare*"). Cuvîntul aparține azi limbii comune (cf. *convorbire telefonică*) și stilului oficial, avînd sensul de „discuție, schimb de păreri" *convorbire* între delegațiile a două guverne. Sinonimul parțial *conversație* (fr. *conversation*), recomandat de P. I o r g o v i c i, face parte din limbajul familiar. Deosebirea dintre cei doi termeni este, prin urmare, de natură stilistică.

Alte calcuri parțiale cu același prefix: *combate* (fr. *combattre*); *complace* (fr. *complaire*); *compune* (lat. *componere*, fr. *composer*); *consta* (lat. *constare*); *contrage* (lat. *contrahere*); *conține* (fr. *contenir*, lat. *continere*) etc.

Prefixul neologic *contra-* îl găsim în derivatele calchiate parțial: *contraface* (fr. *contrefaire*), *contralovitură* (fr. *contrecoup*), *contrazice* (fr. *contredire*) etc.

Cît despre *de-* (moștenit în *deprinde* din lat. *deprehendere*) apare și ca împrumut într-o serie de formații al căror aspect nu se deosebește, la prima vedere, de cuvintele moștenite. Astfel sînt: *deduce* (lat. *deducere*, fr. *déduire*), *depune* (lat. *deponere*, fr. *déposer*), *descrie* (fr. *décrire*, lat. *describere*), *deveni* (fr. *devenir*, lat. *devenire*), etc. Cînd unul din personajele lui C a r a g i a l e spune „*durerea* devine *din măsea*", iar altul (cetățeanul turmentat) explică „*Să vezi* d-ta cum de a devenit *la băutură*", ei dau dovadă că nu și-au însușit sensul nou al cuvîntului, pe care-l identifică cu acela de „a porni din, a avea ca punct de plecare, a proveni", în loc de „a ajunge, a se face", în primul caz și „a se întîmpla", în al doilea.

Des- este prefix moștenit (lat. *dis-*) în *descoperi*, *dezlega*, la care s-au adăugat derivatele formate pe teritoriul limbii române: *desface*, *desprinde* etc. *A (se) dezvolta* „a evolua" nu este suficient de explicat în românește. Unii îl pun în legătură cu adj. *învolt* „des, bogat, înfoiat" (despre petalele florilor),[2] alții îl consideră ca fiind format de la *dezvolt*, care la rîndul lui ar reprezenta lat. *disvol(u)tus*. În orice caz, cuvîntul era cunoscut și înregistrat în dicționarele de la 1840 (vezi TDRG). Ioan R u s, *op. cit.*, îl folosește sub forma *desvoltat*. Totuși K o g ă l n i c e a n u scrie în *Iluzii pierdute* (1841): „*Femeia se dezvăleșe*" (=se dezvoltă) *mai degrabă decît bărbatul*", atribuind verbului a *dezveli* sensul menționat, probabil sub influența fr. *développer*. Doi ani mai tîrziu, adică în 1843, în

---

[1] V. B a b e ș, *Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni (Mocsony)* în AAR, 1883, seria II, tom. V, secția II, p. 373—377, apud I. L u p a ș, *Cronicari din Transilvania*, II, p. 258.

[2] Ca antonim al lui *învolt* apare la I. Al. B r ă t e s c u-V o i n e ș t i în *Pană Trăsnea Sfîntul*: „... îl vedeam turburat și stîngaci explicînd fetei (...) după ce se cunoaște sămînța [florilor]. Dacă e mixandră învoaltă ori devoaltă ..." (*Proză*, ESPLA, 1957, p. 306).

Cuvînt introductiv la cursul de istoria națională, același scriitor recurge la termenul actual *dezvolta*, dîndu-i însă înțelesul de „a trezi, a stimula, a cultiva" :

„*Domnilor, cînd aș fi așa de norocit să* **dezvoltez** *mai mult în inima d-voastră interesul pentru istoria patriei, m-aș făli că am sporit în d-voastră și iubirea către patrie*".

Bălcescu preferă să adapteze verbul francez *développer* : „*Această idee e mai mult decît adevărată și el o* **developează** *de minune*" (*Opere alese*, I, p. 129).

In- (im-) (fr. *in-*, lat. *in-*) apare în *insufla* (lat. *insuflare*, fr. *inspirer*), după ce a trecut, cum am amintit mai înainte, la scriitorii din secolul al XIX-lea prin faza de calc integral : *însufla* ; în *impune* modelul este în primul rînd lat. *imponere* și apoi fr. *imposer*.

Inter- (fr. *inter-*, lat. *inter-*) a dat naștere formațiilor de tipul *interzice* (fr. *interdire*, lat. *interdicere*), *interpune* (fr. *interposer*, lat. *interponere*) ; fr. *interrompre* (lat. *interrumpere*) a fost redat în românește prin *întrerupe*, nu prin *inter(r)upe*, cum ne-am fi așteptat.

Pre- (fr. *pré-*, lat. *prae-*) este ușor de identificat în *prevedea* (fr. *prévoir*), *preveni* (fr. *prévenir*, lat. *praevenire*), *prezice* (fr. *prédire*, lat. *praedicere*). Mai interesant este substantivul *prejudecată*, format, cum explică Tiktin (DRG), după lat. *opinio praeiudicata* (fr. *préjugé*), cu ajutorul rom. *judecată*, *judecare*. Cuvîntul a trecut prin varianta *prejudeț*, formată de la substantivul rom. vechi *județ* „judecată". *Prejudiții* „prejudecăți", la C. Negruzzi (*Au mai pățit-o și alții*, 1839), reflectă, se pare, o întrebuințare izolată, *prejudiciu* avînd de fapt sensul de „pagubă". De remarcat că în aceeași perioadă (1843) M. Kogălniceanu ezită între *pregiudeț (Cuvînt introductiv)* și *prejudecată* : „*tîpariul va omorî* **prejudecățile** ..." (*Viața lui Hrisoverghi*). Se poate admite tot atît de bine că autorul era tentat să facă uz de cele două variante pentru a evita repetarea termenului.

Pro- (fr. *pro-*, lat. *pro-*) apare în numeroase derivate calchiate parțial : *produce* (lat. *producere*, fr. *produire*), *propune* (lat. *proponere*, fr. *proposer*) etc.[1] Etimonul latin trebuie luat și aici în considerare în primul rînd, deoarece el a stat la baza formei românești cu care seamănă mai mult sau chiar se identifică sub aspect grafic. Unul dintre cele mai caracteristice calcuri parțiale din această categorie este *propăși(re)*, amintit la început.

Important e să arătăm, totuși, cît de îndelungate au fost căutările pînă să se ajungă la adoptarea sinonimului neologic actual *progres*. Astfel, pe la 1800, Gh. Șincai evită termenul neologic, înlocuindu-l cu perifraza *sporire înainte* și *mergere înainte*, expresii greoaie care aveau și dezavantajul că nu corespundeau întru totul, mai ales prima, sensului noțiunii de „progres". Ideea de „înaintare" a stat și în atenția lui Kogălniceanu atunci cînd a recurs în același discurs *(Cuvînt introductiv)* la substantivul *înaintare* : „... *ei fac mari* **înaintări** (=*progrese*) *în civilizație*".[2] Cu cîteva rînduri mai jos citim : „*toate aceste* **propășiri** *se fac* **înapoieri**" (=*regrese*). Revista „*Propășirea*", apărută în 1844 sub direcția lui Kogălniceanu, avea să impună calcul în discuție, cu toată existența efemeră a publicației. După 1850, *propășire* este concurat din ce în ce mai mult de neologismul *progres*. Însuși Kogălniceanu îl folosește în *Prefață* la *Letopisețile Țării Moldovii* (1852) : „Noi vedem că în toate părțile unde este ceva

[1] Derivate asemănătoare de la aceleași teme sînt formate cu prefixul *re-* : *reducere*, *reface*, *repune* etc., asupra cărora nu socotim necesar să insistăm.

[2] Ioan Rus, *op. cit.*, procedează la fel cînd scrie, în aceeași vreme, „*înaintarea* fericirii patriei" (p. VIII) și „*pășire* cu cumpăt" (p. XII).

progres, staturile, ocîrmuirile, societăţile, învăţaţii cu o deosebită emulaţie, se ocupă cu adunarea, cu publicarea, cu cercetarea cronicilor ...".

Structura lexicului este în acest fragment neologică şi populară în acelaşi timp, adică modernă, actuală. Ea nu fusese astfel la începutul secolului, şi nici chiar cu 10—15 ani mai înainte, cînd rezerva faţă de neologism îndemna pe oamenii de cultură să se adreseze materialului intern sau la procedee de formare capabile să suplinească golurile, fără a aduce, totuşi, prea multe prejudicii caracterului naţional al limbii. Heliadismul italienizant şi latinismul excesiv aveau să se manifeste mai tîrziu, dar acţiunea lor era sortită să rămînă laterală, datorită acestei orientări iniţiale a scrisului nostru spre izvoarele şi posibilităţile limbii naţionale. Natural că rezervele lingvistice nu erau suficiente prin ele însele. Cînd M. K o g ă l n i c e a n u, făcîndu-se ecoul ideilor noi ale unei epoci de redeşteptare politică, vorbea în acelaşi *Cuvînt introductiv* despre „înaintarea duhului omenesc", formula spunea mai puţin decît varianta ei neologică, literară şi actuală *progresul spiritului uman*.

Procesul de filtrare a calcurilor şi de integrare a neologismelor avea să se prelungească în tot cursul secolului al XIX-lea, continuîndu-se şi în veacul nostru. Calcurile au reprezentat şi reprezintă un mijloc de îmbogăţire şi de nuanţare a exprimării literare, evident şi activ, nu numai în trecut, ci şi astăzi.[1] Româna literară îşi va dobîndi sub influenţa împrumuturilor latino-romanice si a calcurilor o fizionomie din ce în ce mai apropiată de aceea a celorlalte limbi neolatine ; ea îşi va păstra însă, graţie mijloacelor lingvistice interne la care va apela, specificul ei în aria romanităţii.

Studiul sistematic al calcurilor în limba română literară rămîne încă o sarcină esenţială a lingvisticii noastre.

ADAPTAREA NEOLOGISMELOR

1. Adaptarea fonetică

Numai rareori cuvintele străine trecute într-o altă limbă îşi păstrează neschimbate aspectul fonetic şi forma iniţială a limbii din care provin. Ele se modelează, în general, după sistemul fonetic şi morfologic al limbii care le-a primit. Asimilarea lor nu întîmpină prea multe dificultăţi atunci cînd nu există deosebiri prea mari între sistemul fonetic al unei limbi şi al celeilalte. Cînd asemenea deosebiri sînt mai pronunţate, fonetismul neologismelor suferă modificări şi adecvări cerute de specificul fonetic al limbii care împrumută. În această privinţă acad. Iorgu I o r d a n a arătat că româna se găseşte într-o situaţie mai avantajoasă decît alte limbi romanice, deoarece sistemul ei fonetic bogat şi variat îi dă posibilitatea să „românizeze" relativ uşor neologismele[2]. Afirmaţia este valabilă şi pentru morfologie. Să ilustrăm cele spuse prin cîteva fapte de fonetică.

Româna nu are vocalele *ü*, *ö* şi nici consoana *ń* (aceasta din urmă o întîlnim numai dialectal). De aceea, împrumuturile vechi din turcă, maghiară sau cele recente din franceză sau germană au suferit modificări fonetice corespunzătoare

[1] Cf. Iorgu I o r d a n, *Limba noastră în epoca actuală*, în LR, XXIII (1974), nr. 4, p. 261.

[2] Iorgu I o r d a n, *Limba română contemporană*, 1956, p. 80.

vocalismului și consonantismului românesc. Astfel turc. *gülle* a devenit în românește *ghiulea* prin „desfacerea" vocalei *ü* într-un element palatal *i* și unul labial *u*. În turc. *güveč*, devenit în românește *ghiveci*, avem a face cu o delabializare, adică cu pierderea elementului labial din *ü* și transformarea vocalei într-o palatală *(i)*. Turc. *düšman*, în schimb, a dat în românește *dușman* prin dispariția elementului palatal *i* și labializarea completă a vocalei *ü*. Magh. *költeni* a dat în românește *cheltui* prin delabializare, de data aceasta învingător fiind elementul palatal din *ö*, evoluat în vocala *e*.

În aceeași situație sînt și neologismele recente : fr. *cuvette* este pronunțat în românește *chiuvetă*, însă fr. *bureau* (pronunțat *büró*) a devenit *birou*, cu transformarea lui *ü* în *i* (ca în turc. *güveč*>rom. *ghiveci*).

Vocala *ö* apare în numeroase cuvinte franceze cu sufixul nominal *-eur* : *chauffeur, professeur, directeur* și cu adjectivul *-eux* : *capricieux, monstrueux* etc. În românește *ö* din aceste sufixe a devenit *e(r)* : *șofer* (cu pronunțarea prețioasă : *șoför*), sau *o(r)* : *profesor, director*. Formele în *-er* au avut ca model cuvintele românești de tipul *dulgher, pălărier*, cele în *-or* substantivele *călător, coborîtor*, iar adjectivele pe cele derivate în românește cu vechiul sufix *-os*<lat. *-osus* : *luminos, pietros*. Fr. *faveur* a fost adoptat în românește prin *favor*, după substantivul latinesc *favor, -ris* ; în varianta *favoare*, adaptarea s-a făcut cu transformarea vocalei *ö* în *oa*, prin analogie cu substantivele vechi de tipul *duroare* < lat. *dolore(m)*, *lucoare* < lat. *lucore(m)*. Aceleiași reguli li s-au supus fr. *couleur* > *culoare*[1], *pudeur* > *pudoare*, *vigueur* > *vigoare*. (E ca și cum substantivele ar fi fost moștenite din latină, căci dacă *dolore(m)* a dat românește *duroare*, atunci și celelalte masculine de decl. a III-a în *-or* ar fi trebuit să aibă în românește aceeași formă ; deci *honore(m)* ar fi dat *onoare*, *erore(m)* — *eroare*, iar *amore(m)* — *amoare*, cum de altfel au procedat latiniștii cînd au „românizat" aceste neologisme).

Pe de altă parte, însă, româna este avantajată de faptul că substantivele și adjectivele se pot termina fie în vocală (exceptînd *o, i* și *i*), fie în consoană : *stea, masă, codru, pîine* ; *gînd, prieten, zbor* etc., *negru, cenușiu, mare, mic, frumos*, etc. (În *o* și *i* se termină numai cîteva substantive și adjective neologice : *radio, bordo, maro, gri*.)

Neologismele franceze mai vechi în *-o* s-au integrat dezvoltînd elementul labial al vocalei *o*, devenit semivocala *u* : fr. *bureau*, amintit și mai sus, a devenit *birou*, *stylo* — *stilou*, *tableau* — *tablou*. Cele recente opun o oarecare rezistență : *radio* și-a schimbat în românește accentul *(rádio)* și genul (în franceză este feminin), iar în flexiune are loc, pe lîngă schimbarea accentului : *radióul, radióului*, și o articulare simțită puțin greoaie. De aceea, tendința este de a înlocui cuvîntul cu o locuțiune : în loc de *mi-am reparat radioul* se aude mai des *mi-am reparat aparatul de radio*.

Împrumuturile de substantive terminate în *-i* sînt puține. Ele se încadrează în genul neutru, ca și neologismele, în general, primind articolul respectiv : (un) *alibi, alibiul*. Cînd substantivul neologic se termină în *-ü*, de exemplu în fr. *pardessu, ü* se diftonghează *(pârdesiu)*, urmînd modelul cuvintelor mai vechi al substantivelor și adjectivelor terminate în *-iu* : *viziliu, străveziu* etc.

Cîteva observații despre modificările fonetice suferite în tema unor neologisme care au circulat temporar cu această formă.

---

[1] În Introducție la „Dacia literară", M. Kogălniceanu scrie *colorĕ* „culoare" (cf. mai departe *coronă* la C. Negruzzi).

În cazuri izolate *a*+*n*+consoană a fost transformat în *î*, conform vechii legi fonetice a limbii române. G. Ivănescu și L. Leonte[1] dau un singur exemplu: *plîntă* „plantă", atestat la Conachi și la Alecsandri (în *Lunca din Mircești*, unde rimează cu *cîntă*).

Vocala *e* neacc. +*n*+consoană din fr. *pension, suspendre, influence, offenser* etc. s-a păstrat ca urmare a influenței formei scrise din această limbă asupra pronunțării românești[2]. Varianta *pansion*, reflectînd pronunțarea franceză, o întîlnim, totuși la Alecsandri în *Mărgărita*. (În vorbirea lui jupîn Dumitrache din *O noapte furtunoasă*, neologismul este rostit *pasion*, prin pierderea nazalității vocalei franceze *ã*.) Cf. și formele: (să te) *prezanți, suspandăm, enfluanseze*, „junã sînt, de nimeni nu *depand*" (Zița) etc. în vorbirea personajelor semiculte din comediile lui Caragiale.

Același grup s-a păstrat în *contemporan* (fr. *contemporain*), cu toată tendința de a-l transforma în *in-*: *contimporan*, la Hasdeu și la alți scriitori de mai tîrziu, și *contimpuran*, adaptat după rom. *timp, timpuri*. Izolat și temporar, grupul amintit a trecut la *-an*, după pronunțarea franceză: *avanturieră* (fr. *aventurière*) la Kogălniceanu, *Cuvînt introductiv*; cf. și *pansion, suspandăm* etc., citate mai sus.

După aceste considerații generale, să urmărim schimbările suferite de neologisme în procesul adaptării la limba română modernă. Pentru că modificările apar fie în temă, fie în afixe, vom examina pentru început și mai pe larg faptele fonetice mai importante care rezultă din cercetarea lexicului neologic sub aspectul formării cuvintelor, capitol care, deși aparține, în general, lexicologiei, este strîns legat de morfologie. Vor urma apoi cîteva observații despre integrarea morfologică propriu-zisă, apoi despre transformările de la limba veche la cea modernă în privința sistemului derivării neologismelor.

Vocala *á* s-a păstrat în forme ca *interesant* (fr. *intéressant*), *reprezentant* (fr. *représentant*) etc. În unele situații s-a impus forma *-e(nt)*: *abundent*, deși în franceză avem *abondant (abondance)*, iar în lat. *abundans (abundantia)*. Forma românească trebuie explicată prin influența exercitată de aspectul scris al unor adjective franceze: *permanent, contingent* (pronunțate în franceză *ã*), precum și al participiului prezent latin corespunzător la decl. a II-a și a III-a: *permanes, -tis, contingens, -tis*. Avem a face în cazul formei menționate cu o falsă latinizare a adjectivului (și substantivului), care s-a impus totuși. Variantele *abondent, abundant* au circulat o vreme. DA înregistrează forma *abundant*, apoi *abondent* și mai la urmă *abundent*. Cf. și neologismul *redundant (redundanță)*, pronunțat și scris uneori *redondant, redondanță*, după fr. *redondant*. Ca și *abundent* se explică *opinent* (mai puțin frecvent), *preopinent, omnipotent*, al cărui echivalent calchiat este *atotputernic*. Vocala *ó* s-a diftongat în *oá* ca și în cuvintele moștenite. Formele care s-au impus: *persoană* (lat., ital. *persona*, fr. *personne*), *coloană* (ital. *colonna*, fr. *colonne*), sînt atestate la N. Bălcescu, C. Negruzzi, I. Ghica etc. Cu acestea merge împreună *coroană* (lat. *corona*)[3] și *consoană* (fr. *consonne*). Fenomenul s-a extins și asupra flexiunii verbale. De la *convoca*

---

[1] Pentru redactarea acestui capitol ne-am folosit în special de studiul publicat de G. Ivănescu și L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SCȘt. (Iași), VII (1956), fasc. 2, p. 1—21.

[2] Despre condițiile unor tendințe de normare a pronunțării în primele decenii din a doua jumătate a secolului trecut, tendințe caracterizate, între altele, prin identificarea imaginii grafice cu cea acustică, vezi Flora Șuteu, *op. cit.*, 1976, p. 147 și urm.

[3] Tot astfel scrie C. Negruzzi în *Alexandru Lăpușneanul*, adică fără diftongarea lui *o*.

(fr. *convoquer*), *provoca* (fr. *provoquer*), pers. a III-a este în românește *convoacă*, *provoacă*, (v. și observația de mai jos).

În alte situații *ó* s-a menținut în unii termeni internaționali, de origine greacă, cum sînt *metodă*, *axiomă* etc., veniți la noi din franceză. Același lucru s-a petrecut în flexiunea cîtorva verbe ca *invoca*, *revoca*, unde *ó* s-a păstrat nediftongat la pers. a III-a : *invocă*, *revocă*, spre deosebire de cele amintite mai sus *(convoacă*, *provoacă)*, deși provin toate de la aceeași temă.

În privința consonantismului, e de observat că grupul *cs* din elementele latine și franceze s-a redus la un moment dat la *s* : *espresia* (Heliade), *esperiența*, *esprime* (B ă l c e s c u, A l e c s a n d r i), *esemplu* (B o l i n t i n e a n u) etc. sînt forme întîlnite la 1840—1860, înainte de a se impune forma actuală în care se păstrează prefixul latino-romanic *ex-*.

Importante sînt transformările care au loc în vocalismul și consonantismul unor afixe. Astfel, sufixul fr. *-ment* (lat. *-mentum*) s-a impus într-o serie de neologisme : *compliment*, *document*, *eveniment*, *sentiment*. Ultimul a trecut prin forme calchiate numai parțial : *simțiment*, *simtiment* (la B ă l c e s c u și la alți scriitori de la 1848), pentru a se fixa cu varianta actuală rezultată prin calc cu ajutorul sufixului vechi *-mînt* : *simțămînt*. Același sufix a fost folosit apoi pentru crearea altor calcuri parțiale, cu prefix împrumutat : *consimțămînt* după fr. *consentement*, sau pentru încadrarea unor neologisme : *discernămînt* după fr. *discernement* etc.

Grupul latin *ct* se menține în *punct*, lat. *punctum* (după ce cuvîntul a trecut prin formele *punt* (ital. *punto*) și *pont* de origine maghiară), sporadic, în *tractat*, lat. *tractatus* (B ă l c e s c u), în *product* „produs". Forma actuală *tratat* s-a creat sub influența fr. *traité*, combinat cu lat. savant *tractatus* ; *produs* este un calc parțial format cu prefixul neologic *pro-* și part. *dus*.

Vocala *é*+*n*+consoană din sufixul lat. *-entio*, fr. *-ence* a fost supusă unui tratament mai complex. Sufixul a fost redat în românește fie prin *-in(ță)* : *influință* (C. N e g r u z z i în *Alexandru Lăpușneanul* și B. P. H a s d e u, *Cuvente den bătrîni*, 1881), *corespondință* (B o l l i a c), *conferință*, *tendință*, *sentință* etc. Avem a face aici cu integrarea sufixului neologic — latinesc și francez — în rom. *-ință* din substantivele vechi *credință*, *făgăduință* etc. Alături de formațiile cu *-ință* apare frecvent însă și varianta în *-ență*, mai apropiată de etimonul neologic : *independență*, *influență*, *tendență* (T. M a i o r e s c u), *conferență* (C a r a g i a l e). Limba literară a oscilat între formațiile cu sufixul *-ință* și cele terminate în *-ență*, după criterii impuse de uz. Nu există o justificare „obiectivă" pentru care au rămas în limba cultă forme ca *preferință*, *referință*, *sentință*, nu însă și *aparință*, *existință*, *influință*. În unele cazuri s-au fixat ambele variante : *consecință* și *consecvență*, cu deosebiri semantice pentru care latina și franceza folosesc același lexem. Variantele în *-ință* pierd, totuși, din teren în favoarea celor în *-ență* spre sfîrșitul secolului trecut.

Același grup — și același tratament — ne întîmpină la adjectivele formate de la tema de mai sus ; unele dintre acestea primesc sufixul *-inte* : *influinte*, *precedinte* (H a s d e u, 1881), *pendinte*, forme recomandate, alături de *presinte*, *absinte* etc., în 1871, de Ministerul Instrucțiunii și criticate de T. M a i o r e s c u în articolul *Direcția nouă în poezia și proza română* (1872). Ele sînt formații analogice după modelul adjectivelor moștenite de tipul *fierbinte*.[1] Cum se vede din exemplele date mai înainte, H a s d e u se conforma unor norme consecvente, ca și atunci cînd scria *existință*, *influință*. Româna literară n-a păstrat

[1] I. Codru D r ă g u ș a n u scrie, în *Peregrinul transilvan*, *oriinte* „orient", *occidinte* „occident" etc.

dintre adjectivele din această categorie decît unul, *pendinte*, rămas în limbajul juridic. Sufixul în discuție apare și în unele adverbe a căror formă a căutat s-o impună H a s d e u, care scria în 1862, în articolul *Răposatul Postelnic*, publicat în „*Lumina*" *(Din Moldova)*: *naturăminte*, *nominălminte*, după fr. *naturellement*, ital. *naturalmente*. În 1860 el scria *moralimintre*, încercînd să redea sufixul lat. *-mentum*, fr. *-ment*, ital. *-mente* prin *-mintre*, extras din adverbul *alt-mintre*, lat. *alteramente*. De altfel, H a s d e u apare, în articolul citat din 1862, „pumnist" în primele sale scrieri, el fiind printre cei puțini care scriu acum *năciunale* pentru *naționale*, formă derivată de la *năciune*.

Este mai greu de explicat menținerea grupului *-in-* în flexiunea verbului *a prezenta* (și *a reprezenta*) de la indicativul prezent pers. I sing. și pers. a III-a pl.: *prezint*, *prezinți*, *prezintă*, dar *prezentăm*, am *prezentat* etc. De altfel, H e l i a d e scrie *representă* (*Satira*, *Opere*, II, ed. P o p o v i c i, p. 89), formă firească, de vreme ce *-in-* nu apare în nici una din formele flexionare ale verbului amintit. Probabil că trebuie să vedem aici o analogie cu celelalte formații în care *-in-* s-a impus. Dar de ce nu s-a păstrat și în celelalte derivate, substantivale și adjectivale, ale verbului *a absenta*, care, în plus, s-a integrat în conj. I de tipul *lucrez*, față de *a (se) prezenta*, care s-a asimilat tipului *cînt*, după o fază în care s-a spus *prezentez?*

O discuție aparte merită neologismele formate cu sufixul *-ie* sau *(-t)ie* din exemple ca *nație*, corespunzînd lat. *-io (natio)*, ital. *-ione (nazione)*, fr. *-ion (nation)*. După o încercare nereușită a V ă c ă r e ș t i l o r de a impune forma italiană *-ione* (Ienăchiță V ă c ă r e s c u scria *congiucțione*, *prepozițione* etc.)[1], a biruit varianta *-ie*, atestată la reprezentanții Școlii ardelene și întîlnită la H e l i a d e și la ceilalți scriitori de la 1840. Este de observat că pe lîngă multe neologisme pe care limba literară le-a păstrat astfel: *excepție*, *imitație*,[2] *iluzie* etc., altele au fost abandonate: *introducție*, *realizație*, *traducție*, toate la K o g ă l n i c e a n u, în *Introducție* la „Dacia literară". Locul lor le-au luat substantivele verbale formate de la infinitiv: *introducere* (mai întîi *întroducere*, *realizare*, *traducere*). Și de data aceasta a avut loc o diferențiere semantică între cele două teme: cf. *manifestație* și *manifestare*, *administrație* și *administrare* etc. După 1880, sufixul în discuție este concurat de *-iune*, sub influența curentului latinist: *nație* devine *națiune*, *misie*, *misiune* etc.[3] T. M a i o r e s c u, deși antilatinist, scrie în 1868, *ocazie*, *stație*, dar *civilizațiune* (și *civilizare*, cu același sens), *construcțiune*, *constituțiune*, *situațiune* etc. La H a s d e u găsim în 1881 *(Cuvente den bătrîni)* *expresiune*, *excepțiune*, *cestiune*[4]; forma din urmă este ironizată de C a r a g i a l e prin gura lui Trahanache; „avem *cestiuni* arzătoare la ordinea zilei!" Evident că formațiile de origine latinistă vor precumpăni în primul rînd la cărturarii transilvăneni.

---

[1] Vezi G. I v ă n e s c u, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în LR, IV (1955), nr. 1, p. 34—35.

[2] Unele au circulat o vreme cu o formă care atestă influența pronunțării rusești sau germane: *asoțiație*, după care s-au orientat și altele: *soțietate*, *prințip* etc.; cf. și exemplele date mai departe. Vezi și R. T o d o r a n, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, III, p. 103—136.

[3] Pentru acest fenomen, vezi și *infra*.

[4] Varianta amintită, uzuală, la H a s d e u (vezi *op. cit.*, p. VII, VIII, 68, 79 ș.a.), dovedește că ea nu făcea parte inițial dintre aspectele corupte ale neologismului, atribuite vorbitorilor semiculți, ci aparținea nivelului limbii literare. Cît despre forma neologismului, ea pare să se explice prin tendința vorbitorului de a o apropia de o temă românească, eventual de pronumele *ce(va)* sau de *(a)cest*.

La impunerea formelor cu sufixul *-(ț)iune* a contribuit, fără îndoială, curentul latinist, și anume principiul de inspirație cipariană al analogiei cu formele moștenite în limba veche de tipul *rugăciune, deșertăciune*. De aceea, credem că simpla trimitere la derivatele cu sufixele corespunzătoare din alte limbi (lat. *-ionem*, it. *-ione*, fr. *-ion*), pe care le menționează Ion Gheție[1], nu explică îndeajuns formațiile românești în *-(ț)iune*. În adoptarea lor latiniștii au făcut „concesii" parțiale pronunțării consoanei *ț* din italiană în special, cum nu procedase Aron Pumnul.

Este interesant să notăm că T. Maiorescu preferă substantivul românesc echivalent *întrebare* în loc de *chestiune*, iar moldovenii de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului nostru scriu *chestie*, printre aceștia A. Philippide, G. Ibrăileanu și chiar, pînă nu demult, acad. Iorgu Iordan. Astăzi neologismul *chestiune* este concurat din ce în ce mai mult de *problemă*, utilizat foarte frecvent în limbajul conversației și în presă. Totuși, formele latinizante în *-(ț)iune* s-au dovedit în general rezistente. În perioada dintre cele două războaie ele nu-și pierduseră încă din terenul, astăzi mult mai limitat.

O categorie importantă este reprezentată de neologismele latine terminate în *-ius* (masculine) și în *-ium* (neutre), care au trecut în românește la neutre. Din prima categorie fac parte *genius*, (fr. *génie*), rom. *geniu*, *fluvius* (fr. *fleuve*), rom. *fluviu*. A doua grupă cuprinde — în latină — un număr mare de neutre : *consilium, imperium, studium, vitium* etc. Am afirmat în altă parte că modelul francez n-a putut juca un rol aparte în privința formelor românești, cum se observă dintr-o simplă comparație : fr. *conseil*, rom. *consiliu* ; fr. *empire*, rom. *imperiu* etc. Neologismele românești sînt mai apropiate de etimonul latin și de cel italian (cf. ital. *consiglio, studio* etc.). Alte neologisme, de exemplu *principiu* (lat. *principium*, fr. *principe*, ital. *principio*), au rămas cu forma latinească, după ce s-au pronunțat o vreme *prinț* (tot astfel *viț*), cu transformarea lui *c+i* în *ț* sub influența pronunțării germane sau rusești.

Neologismele — substantive și adjective — terminate în lat. *-arius : notarius, solarius* s-au fixat cu forma în *-ar : notar, solar*, după modelul cuvintelor moștenite cu același sufix : *pietrar* etc. Cu varianta *-er* (fr. *-aire*) exemplele sînt izolate și sporadice : la Heliade găsim *dicsioner* (fr. *dictionnaire*), dar *vocabular*.

2. Încadrarea morfologică

Încadrarea morfologică a neologismelor a fost supusă multor oscilații atît în privința genului, a numărului, cît și a formelor flexionare, în general, cerute de sistemul limbii române. Substantivele masculine și feminine își păstrează, în linii mari, genul din limba de origine ; genul neutru din română se întărește prin absorbirea unui mare număr de neologisme neutre din latină sau masculine, îndeosebi, dar și feminine din alte limbi, mai ales din franceză. Astfel, lat. *incendium* (fr. *incendie*) se încadrează în mod firesc în categoria neutrelor ; *preludiu* (fr. *prélude*) intră în aceeași categorie. Hasdeu scrie *prelud*, pluralul trebuind să fie, probabil, *prelude*. Forma actuală *preludiu* este refăcută după modelul latinesc, ca și *beneficiu, consiliu, sacrificiu* etc.

Într-o situație similară sînt rom. *problem* (fr. *le problème*), atestat cu această formă la Hasdeu, alături de *problemă* (1881), tot astfel *orchestrul* la Alec-

[1] *Introducere în studiul limbii române literare*, p. 133.

s a n d r i *(Mărgărita)*. Limba literară modernă le-a încadrat cu timpul la genul feminin : *problemă, orchestră*. Același lucru s-a întîmplat cu alte elemente franceze, simțite întîi ca neutre și trecute apoi la feminin : *bazul* „baza" (B ă l c e s c u) *metodul* (H e l i a d e, Al. R u s s o), *periodul* (H a s d e u, M a i o r e s c u).

La plural, neologismele integrate la genul neutru primesc în marea lor majoritate desinența *-uri*, specifică neutrelor vechi (cf. rom. *lucruri, pămînturi*), *acturi* „acte" (B ă l c e s c u), *voiajuri* (K o g ă l n i c e a n u), *personajuri* (H a s d e u), *texturi (ibidem)*, dar și *caze* „cazuri" (H e l i a d e) etc. Cu timpul se va impune în cele mai multe situații cealaltă desinență a pluralului neutru, *-e* (*personaje, texte* etc.), în locul celei menționate, deși ezitarea persistă la unele neologisme mai recente ca *nivel — nivele (niveluri), element — elemente (elemenți)*, cu sorți (deși nu neapărat necesare) de a se impune și o diferențiere semantică.

Verbul neologic a suferit numeroase transformări care reflectă calea prin care au pătruns împrumuturile de acest fel în limba română. Astfel, unele verbe neologice intrate în limba română la începutul veacului trecut au fost încadrate la conjugarea a IV-a, după modelul verbelor împrumutate, în Principate, din neogreacă, terminate în *-arisi* și *-isi*, ori după al celor împrumutate din maghiară sau germană, în Transilvania, terminate în *-ălui* și, respectiv, *-irui* : *a publicarisi, a formălisi, a formălui, a repetirui* etc. Între 1840 și 1880, unele verbe sînt trecute la conj. I, căreia îi aparțineau și în franceză : *a contribua* (fr. *contribuer*), *constitua* la K o g ă l n i c e a n u (dar *a raportui*, la același), *a dispoza* (fr. *disposer*) la B ă l c e s c u etc.[1] În încadrarea actuală s-a avut în vedere, pentru primul exemplu, lat. *contribuere*, ca și în *a distribui*, lat. *distribuere*. În *a dispune* avem a face cu un calc parțial format cu ajutorul prefixului împrumutat *dis-*, căruia i s-a atașat tema românească *pune*.

Oscilații numeroase au suferit unele verbe datorită concurenței dintre etimonul latin și cel francez. Astfel, alături de *a dirige*, utilizat o vreme (derivatul cu sufixul *-lor* : *diriguitor* deși învechit, nu a ieșit încă din uz), a cîștigat teren și s-a fixat forma *a dirija* (fr. *diriger*), a *protege* a cedat locul neologismului francez *a proteja*, a *cor(r)ege* a fost înlocuit cu a *corecta* și a *corija*, cel dintîi fiind format în românește de la adj. *corect*, ca și *a proiecta*, făcut după substantivul *proiect* (corespondentul francez este *projet* !).

În privința flexiunii verbale, modelul francez a influențat unele forme, de exemplu în *identifiază* „identifică", formă atestată astfel la H e l i a d e. Româna și-a refăcut infinitivul și flexiunea corespunzătoare a verbelor de conj. I după modelul latin, savant, în genere, unde infinitivul avea sufixul *-ficare*, fr. *-er (amplificare* > fr. *amplifier*, lat. *publicare* > fr. *publier)*. Fenomenul a putut găsi sprijin și în derivatele franceze neologice care păstrează sufixul latin, de exemplu în *publication*, dar și în existența unor verbe românești cu sufix similar întrucîtva cu cel latin, anume *-ica* din *descălica, despica*.

Alte verbe împrumutate din limbile romanice s-au integrat în sistemul limbii române primind uneori un sufix flexionar specific limbii noastre și deci inexistent în limba care a servit ca etimon. Astfel, *a completa* se conjugă în românește *completez, completezi* etc. după modelul *lucrez, cercetez*. Dificultatea încadrării verbelor de conj. I din franceză provine din faptul că în română verbele de conj. I cuprind două grupuri : unele fără sufix flexionar : *cînt, alerg, chem* etc., altele cu sufix : *lucrez* (regional și *lucru*), *păstrez, veghez* etc. Scriitorii secolului al XIX-lea oscilează între aceste două paradigme. Al. R u s s o scrie (în *Cugetări*) *compli-*

[1] În legătură cu oscilația privitoare la încadrarea morfologică a verbelor neologice, vezi și N.A. U r s u, *op. cit.*, p. 122 ; Despina U r s u și N.A. U r s u, *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR, XV (1966), nr. 3, p. 245—251.

cheză, urmînd modelul tipului *lucrez*, iar Bolintineanu preferă forma (legile) *prezid* „prezidează", optînd pentru paradigma *cînt*. Ezitarea se va prelungi pînă după 1860; la Eminescu găsim forma *guvernă* („*În zadar* **guvernă** *regii* ...", *Împărat și proletar*).

Trebuie făcută mențiunea că în exemplul din Bolintineanu *prezid* este analogic, probabil, cu formele românești: (ei) *cînt*, *zbor*, formate în această epocă. La Eminescu avem a face numai cu eliminarea sufixului, nu și a desinenței *-ă* la pers. a III-a (în caz contrar am fi avut (ei) *guvern*). Exemple numeroase se găsesc și pentru verbele de altă conjugare din franceză. De exemplu, verbele de conj. a III-a terminate în *-ir (appartenir, réussir)* se conjugă fie după conj. a IV-a (cu sufixul *-esc*): *apartenesc* la Hasdeu (1862), fie după conj. I (?) să *reușeze* (Alecsandri, *Mărgărita*, 1870).

Formele actuale și-au găsit loc, pe de o parte, în conj. a III-a, deoarece *a aparține* a fost simțit, sub influența franceză, ca fiind mai apropiat de conj. a III-a (datorită temei *-ține*, deși în realitate verbul e la origine de conjugarea a II-a: *a ținea*<lat. *tenere*, cum s-a păstrat în limba populară); fie că s-a împrumutat sufixul flexionar *-ez* de la conj. I *(să reușeze)*, încadrîndu-se apoi în conjugarea a IV-a *(a reuși)* cu sufixul *-esc*, prin analogie cu *citesc*, *folosesc* etc.

3. Schimbări în derivare

Despre modificările care afectează formarea cuvintelor am vorbit referindu-ne la fonetismul afixelor. În continuare, vom face doar cîteva observații privitoare la împrumuturile unor prefixe și pierderea altora din limba veche.

Din prima categorie amintim sufixul cu funcție substantivală *-ic*, desemnînd o îndeletnicire, în genere, intelectuală: *istoric*, *critic*, *medic*. Primul dintre acestea îl găsim deja în secolul al XVIII-lea la Neculce: „Nu i-au mai trebuit [cronicarului] *istoric* strein să citească și să scrie, că au fost scrisă [cronica] în inima sa". Originea formei este lat. *historicus*. D. Cantemir „creează" în *Istoria ieroglifică* substantivul *anatomic*, glosat „despicătoriu de stîrvuri", adică „chirurg". I. Budai-Deleanu scrie, în *Țiganiada*, *poeticul* „poetul", alături de *poet*, care s-a impus, desigur, sub influența fr. *poète*. În alte cazuri, derivatele cu sufixul *-ic* au avut o existență sporadică.

Lexicul limbii române s-a îmbogățit considerabil în secolul al XIX-lea prin formarea de cuvinte noi cu ajutorul unor prefixe împrumutate și atașate la teme românești. Procedeul fusese recomandat, cum se știe, de P. Iorgovici, iar Heliade a dat în *Paralelism între limba română și italiană* lista afixelor moștenite și neologice, precum și toate derivatele posibile în românește pe baza lor, bineînțeles cu corespondentele din italiană. Întrucît este vorba aici de calcuri parțiale, de care ne-am ocupat în altă parte, nu vom reveni asupra lor. Vom aminti numai că derivate ca *descrie(re)*, *convorbi(re)*, *reface(re)*, *introduce(re)*, la început *întroduce*, ca și *însufla*, față de actualul *insufla*, discutate cu alt prilej, au sporit considerabil posibilitățile de exprimare ale limbii.

Adjectivele neologice s-au încadrat în limba română părăsind unele afixe vechi din exemple ca: *idealnic*, *moralnic*, înlocuite cu formele *ideal*, *moral*, după fr. *idéal(e)*, *moral(e)*. Același lucru s-a întîmplat cu sufixul mai vechi *-icesc* din *filosoficesc*, *politicesc*, căruia i-a luat locul *-ic*: *filozofic*, *politic*, formă recomandată de Heliade, după fr. *philosophique*, *politique*, dar și după

lat. *philosophicus*[1] .Cu acestea merge împreună și sufixul *-esc* din adjectivele *românesc, franțuzesc, grecesc* etc., pe care nu-l mai regăsim în adj. *român* : („poporul român"), *francez, grec* etc., forme imitate după franceză : *roumain, français, grec* etc.

Este interesant să se urmărească evoluția formei unor neologisme romanice intrate, inițial, în română prin intermediul limbii neogrecești, al cărei reflex îl păstrează, și aceleași neologisme împrumutate apoi direct din limbile romanice, cu deosebire din franceză, dar integrate în sistemul flexionar al românei. Fenomenul poate fi urmărit în exprimarea unor vorbitori din generații diferite. În *Viața la țară*, Duiliu Zamfirescu atribuie unui personaj dintr-o generație mai veche forma neologică din neogreacă, în timp ce alt personaj din generația tînără de pe la 1900 folosește neologismul cu forma lui actuală.

Coana Diamandula așteaptă sosirea fiului ei din Italia :

„— *I-ai telegrafisit,* întreabă ea uitîndu-se în ochii lui" (ai lui Dinu).

„— *I-am telegrafisit*" (răspunde acesta).

Tincuța este nerăbdătoare să-l vadă pe „nenea Matei" :

„— *N-a telegrafiat că pleacă ?*

„— *Sînt două zile de cînd a telegrafiat*" (răspunde de astă dată Dinu, reluînd cuvîntul cu forma lui nouă de rostire a nepoatei, după ce mai înainte îl pronunțase așa cum îl știa și el și cum îl mai folosea bătrîna coană Diamandula). Boierul Dinu Murguleț „se adaptează la context", pe cînd celelalte două personaje nu au de ales între variantele pe care le utilizează în conformitate cu norma conservatoare și anacronică supraviețuind dintr-o epocă trecută și cea recentă, impusă vorbitorilor din perioada modernă a fixării neologismului în formele lui actuale.

Cele spuse pînă aici vădesc drumul anevoios și sinuos pe care l-a străbătut neologismul pînă să se integreze prin uz în formele lui actuale. Studiul limbii române literare din faza modernă este confruntat cu numeroase fapte din categoria celor expuse mai sus. Lucrul acesta este firesc pentru o epocă în care sedimentarea elementelor neologice nu se făcuse deplin : asimilarea lor de către limba română și în spiritul ei își căuta drumul potrivit, început în prima parte a secolului trecut și continuat în a doua lui jumătate.

EVOLUȚIA STRUCTURII STILISTICE A LIMBII ROMÂNE LITERARE

STILURILE NEARTISTICE

STILUL ȘTIINȚIFIC

1. Privire teoretică

Discuția de pînă aici a avut în vedere procesul evoluției normelor lingvistice din secolul al XIX-lea în contextul cultural al unei lungi perioade, în care s-au întîlnit și încrucișat tendințe diverse, culminînd cu disputele din sînul Academiei. Unificarea și modernizarea exprimării literare printr-un sistem de reguli generale și printr-o echilibrată acceptare a neologismelor adaptate la specificul limbii noastre se făceau simțite nu numai în scrierile literare, ci și în lucrările

[1] O listă bogată de adjective din această categorie, la Despina Ursu și N. A. Ursu, *lucr. cit.*, p. 249—250.

științifice, precum și în sectoarele de activitate reprezentînd instituțiile statului : administrație, justiție, armată etc. Limba utilizată în aceste compartimente ale vieții culturale, științifice și publice se deosebește prin unele trăsături, îndeosebi prin lexic, potrivit cu funcția îndeplinită în ramura de activitate unde este întrebuințată. Vorbim, în acest caz, de stilurile funcționale ale limbii : stilul științific, administrativ, stilul publicistic și stilul artistic (limba artistică) sînt principalele variante lingvistice care intră ca părți componente în sfera limbii literare. Stilurile sau limbajele, afirmă pe drept cuvînt Ion G h e ț i e, pot fi comparate cu variantele teritoriale ale limbii literare, de aceea ele pot fi numite variante culturale ale limbii respective[1].

a. Stilurile funcționale ale limbii

Stabilirea și ierarhizarea stilurilor funcționale ale limbii în general și ale românei literare în particular nu este o operație dintre cele mai simple. În lingvistica noastră, stratificarea stilistică a limbii a făcut obiectul mai multor contribuții din partea acad. I. C o t e a n u, sintetizate ulterior în *Stilistica funcțională a limbii române* (1973). Lingvistul bucureștean definește stilurile limbii în raport cu noțiunea de sistem lingvistic ; problema clasificării este situată astfel în cadrul ierarhizării structurale a limbii, în ansamblu. Unitățile limbii se organizează, după acad. I. C o t e a n u, fie pe o linie verticală, în care *limba comună* (numită de I. Coteanu *diasistem*) reprezintă nucleul supraordonat și generator de *limbaje ;* acestea din urmă, care se caracterizează prin funcția sau destinația specială ce li se atribuie, ocupă nivelul al doilea ; limbajul poate fi împărțit, la rîndul lui, în *cultival* și *popular*, fiecare din ele subdivizîndu-se mai departe în limbaj *artistic* și *limbaj nonartistic* (standard, familiar, științific etc.). În sfîrșit, acest nivel se realizează în *mesaje*, a căror varietate este teoretic infinită. Modelul acestei ierarhizări este ilustrat de acad. I. C o t e a n u prin schema următoare :

diasistem
limbaje
mesaje [2].

Rezultă din clasificarea de mai sus că noțiunea de „stil" nu-și găsește locul ca nivel al ierarhiei stabilite de acad. I. C o t e a n u. Ea apare doar ca notă sau ca atribut al unei alte noțiuni pe care o determină și căreia i se subordonează, și anume *structura — funcțională — a limbii*, funcțional fiind sinonim aici cu „stilistic".

Stilurile limbii par a se confunda pentru acad. I. C o t e a n u cu limbajele ca nivel secund al limbii, dependent de diasistem. Ceea ce noi numim deci *limba literară* este în clasificarea discutată acum un *limbaj cultival nonartistic*. Denumirea este fără îndoială „mai proprie" decît cea de *limbă literară*. Totuși, pentru scopul urmărit de noi, anume cercetarea diacronică a exprimării cultivate, dirijate de norme, credem că putem păstra, după cum am și păstrat, denumirea tradițională, fără riscul de a da naștere la confuzii.

---

[1] *Introducere în studiul limbii române literare*, p. 149.

[2] Vezi I. C o t e a n u, *Stilistica funcțională*, p. 45—87. O prezentare generală a concepției acad. I. C o t e a n u face Paula D i a c o n e s c u, în *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, București, C.M.U.B., 1974, p. 89—90. O interpretare întrucîtva diferită a structurii stilistice a limbii (cu privire specială la aspectul solemn al variantei literare) găsim la Flora Ș u t e u, *Varianta standard în ierarhia stilistică a limbii*, în LR, XXIII (1974), nr. 4, p. 267—272.

O altă clasificare mai complexă avînd ca punct de plecare concepția lui Jakobson este cea propusă de Paula Diaconescu[1]. Sub forma lor scrisă, observă autoarea, și ținînd seama de funcțiile *nemarcată* și *marcată* (expresiv-estetică) a limbii, mesajele pot fi reduse, ca limbaj cultivat, la două categorii generale : *stil nonartistic* și *stil artistic*. *Stilul nonartistic* se grupează în :

a) *stilul tehnico-științific*, determinat de funcția *referențială* (cognitivă) a limbii ;

b) *stilul oficial administrativ*, în care preponderentă și esențială este funcția *conotativă*, orientată către destinatar (prin conținutul specific al acestui stil, în care sînt redactate ordinele, dispozițiile etc.) ;

c) *stilul publicistic*, în care precumpănitoare este funcția *fatică*, centrată pe menținerea contactului între emițător și receptor. (În *stilul artistic* preponderentă și importantă e funcția *poetică*, centrată asupra formei și exprimînd atitudinea față de mesaj ca atare.) În concepția structurală a Paulei Diaconescu, stilurile funcționale ale românei literare se grupează în ansamblul variantelor unei limbi și se ierarhizează pe cinci nivele, stabilite în raport cu factorii care pot determina tipurile mai generale de variante stilistice ale limbii. [2]

Structurarea limbii pe aceste nivele pentru a se degaja din conexiunea lor stilurile limbii literare este sugestivă și, în general, convingătoare.

Totuși, într-o clasificare riguroasă, factorul socio-cultural nu este și unicul care trebuie luat în discuție. Se consideră tot mai mult în ultima vreme drept un neajuns teoretic faptul că de obicei se studiază limba realizată într-un anumit sector de activitate socială (medicină, administrație etc.) fără a se demonstra convingător că ne găsim în fața unui mod de exprimare opus altor moduri, de unde rezultă o descriere incompletă și deci imposibilitatea de a fixa locul exprimării într-o ierarhie stilistică. Pentru delimitarea stilurilor, s-a socotit necesar să se pornească de la criteriul frecvenței, adică de la prezența sau absența, raritatea sau abundența unităților la toate nivelele limbii. [3] Se propunea, așadar, să se urmeze o cale inversă a cercetării : de la limba realizată în mesaje la analiza socială. Procedîndu-se astfel, au fost supuse analizei un număr relativ mare de texte aparținînd diferitelor stiluri (științific, administrativ, artistic), pentru a se stabili, pe baza frecvenței și a distribuției, principalele trăsături ale structurii lingvistice a stilurilor respective. Reținem pentru moment din concluziile studiului (nota 1, p. 193—206) cîteva dintre acestea (simplificînd clasificarea și renunțînd la o parte din terminologia, altminteri foarte nuanțată, folosită în lucrarea citată mai înainte) :

I. Limba literară-standard (în terminologia din studiul menționat : *nivelul stilistic general (standard)* sau *diasistemul stilistic literar*).

---

[1] În reproducerea clasificării, ne-am permis să intervertim unii termeni.

[2] Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 92—93.

[3] Vezi SLLF, II, p. 146. La rezultate deocamdată mai mult constatative privitoare la structura stilistică duce statistica lexicală, practicată în ultima vreme. Astfel de statistici au fost întocmite la noi pentru limba literară de către C. Maneca, *Considerazioni sopra la frequenza dei vocaboli nella lingua romanesca letteraria*, în *Actas del XI Congreso intern. de linguistica y filologia romanica*, Madrid, 1968 ; S. Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970 ; pentru texte de literatură beletristică, vezi Valeriu Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL, X (1959), nr. 3 ; pentru stilul publicistic, G. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII (1961), nr. 1, p. 35—71 ; pentru stilul artistic eminescian, Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, București, EA. R. S. România, 1974, 602 p. Despre concluziile ce se pot trage pe baza acestor statistici, vezi prezentarea succintă făcută de Gh. Bulgăr, în *Studii de stilistică și limbă literară*, București, 1971, p. 178—180.

a) în varianta generală și oficială e caracterizată prin :
   — unitățile lexicale folosite în conformitate cu normele gramaticale ale limbii literare ;
   — ordine precisă a părților de vorbire în funcție de frecvență ;
   — limitarea posibilităților de întrebuințare a perfectului simplu :
   — restricții în utilizarea unor termeni de uz curent, interzicerea folosirii cuvintelor și expresiilor familiare, excluderea interjecției, a vocativului, a imperativului.

b) *stilul științific* (*mesajul* științific) :
   — deplasarea spre nucleu a unui vocabular special, ale cărui elemente concrete diferă de la un domeniu științific la altul ;
   — posibilitatea de a folosi un număr relativ mare de cuvinte și nume proprii (în citate, indicații, bibliografie etc.) ;
   — preferința pentru formele verbale de prezent ;
   — tendința spre propoziții principale independente, dar și frecvența frazelor formate dintr-o regentă și un număr restrîns de subordonate etc. [1]

b. Stil științific și stil nonștiințific

Vom adăuga că particularitățile exprimării științifice apar într-o lumină mai clară dacă pornim de la opoziția : *stil științific — stil nonștiințific*. Constatările vor fi valabile și pentru nivelul subordonat, manifestat în opoziția *limbaj (medical, matematic, chimic* etc.)—*limbaj curent*. Cu alte cuvinte, observațiile ce urmează vor avea în vedere primul sistem de opoziții, care este mai cuprinzător și include faptele din cel de-al doilea sistem, ca și în cazul raportului de la gen la specie.

În exprimarea științifică, avînd drept scop transmiterea informației sub forma faptelor de constatare, *cuvîntul* devine *termen*, al cărui conținut este în mod obligatoriu *monosemantic, univoc ;* în exprimarea nonștiințifică — literară, artistică și în limbajul curent — cuvîntul este sau poate fi *polisemantic, plurivoc*. Față de *univocitatea* termenului științific, care reprezintă o condiție esențială a folosirii lui în știință, cuvîntul dintr-un text literar și din vorbirea vie se caracterizează prin *plurivocitate*, condiție iarăși esențială pentru a fi întrebuințat ca material economicos, apt să exprime în comunicarea obișnuită sensuri multiple. [2] *Cord*, de pildă, este termenul care desemnează în limbajul medical un anumit organ ; *inimă* este un cuvînt care poate însemna în limbajul extramedical atît „cord" *(suferă de inimă)*, cît și „sensibilitate" *(are inimă bună)*, „cruzime" *(om fără inimă)*, „supărare" *(a pune la inimă)*, „îndrăzneală" *(a-și lua inima-n dinți)*, „regret" *(îl doare inima după el)*, „dezolare" *(a rămîne cu inima friptă)*, „stomac" *(a mînca pe inima goală)* etc. Dicționarul Academiei explică substantivul *cord* în trei rînduri, iar pe *inimă* în nouă coloane. Se poate spune, plecînd de la asemenea exemple, că stilul științific, deci și limbajele profesionale care-l compun, utilizează termeni *generici, noționali*, pe cînd în stilul nonștiințific se folosesc

---

[1] O prezentare detaliată a stilurilor limbii române literare, a criteriilor de delimitare și a cercetării lor istorice a făcut de curînd Ion Gheție, în *Introducere*, ..., p. 148—174.

[2] O prezentare dezvoltată a problemei găsim la L. A. Kapanadze, *O ponjatanax „termin" i „terminologia"*, în *Razvitie leksiki sovremenogo russkogo jazyka*, Moscova, 1965, p. 75—85, articol avut în vedere la redactarea acestui capitol.

cuvinte cu *valori variabile* după împrejurări. Calitatea fundamentală a stilului științific de a fi *denotativ și generalizant* asigură obiectivitatea judecăților formulate de savant ; calitatea fundamentală a stilului nonștiințific (literar, artistic, dar și a celui curent, comun) de a fi *conotativ și particularizant* favorizează exprimarea nuanțată, individuală și subiectivă, a variatelor stări sufletești ale scriitorului sau vorbitorului. În raport cu sistemul relativ închis al stilului științific — cu componentele lui alcătuind microsistemele sau limbajele — sistemul stilului nonștiințific, cu variantele și sursele lui din limba comună, este un sistem deschis. Altfel spus, un termen științific scos din mediul specialității în care este întrebuințat cu o anumită funcție își pierde calitatea terminologică specifică, dobîndind altă calitate, impusă de noul mediu în care este folosit.[1] *Analiză*, de exemplu, desemnează un anumit procedeu în microbiologie și altceva în matematică sau în lingvistică. Termenul se investește cu un sens nou numai cînd depășește limitele sferei lui obișnuite de circulație ; înăuntrul acesteia, el nu poate cumula și alte sensuri, iar dacă și le asumă, este nevoie să fie redefinit. În stilul nonștiințific, redefinirea este implicată, ca rezultînd din context.

Din cele spuse pînă acum rezultă că limbajul profesional, de specialitate, ca zonă alcătuitoare a stilului științific, răspunde și trebuie să răspundă unei funcții de *definire*, prin desemnarea exactă și riguroasă a fenomenului pe care-l reprezintă într-un anumit sector de activitate socială. Limbajele nonprofesionale răspund, dimpotrivă, unei funcții de caracterizare — și de sugestie, în cazul limbajului artistic. Astfel, substantivul *durere* poate avea accepții diferite, după cum este folosit de un medic, de un profan sau de un poet. El este pentru medic denumirea generală a unui simptom privitor la o boală ce urmează să fie diagnosticată ; pentru profan, același substantiv denumește o stare organică anormală, percepută și identificată empiric, în vreme ce pentru un poet *durere* poate avea un înțeles mult mai larg, deși mai vag, dar tocmai prin aceasta mai bogat în forță sugestivă. Evocînd trecutul de muncă și umilință al generațiilor de țărani care l-au precedat, T. A r g h e z i scrie în *Testament* : „**Durerea** *noastră surdă și amară / O grămădii pe-o singură vioară*". Cuvîntul în discuție își lărgește și își adîncește dimensiunile semantice, estompîndu-și înțelesul propriu, dar și individualizîndu-l prin epitetele care-l însoțesc. El nu mai este echivalentul termenului științific, cu al cărui conținut se întîlnește doar tangențial. El înseamnă aici „suferință fizică și morală îndelungată și ascunsă, nemulțumire zăcînd în adîncuri, reacție mocnind nemărturisită din veacuri de opresiune neomenească" etc. Ca simptom, *durerea* se poate defini așa cum o fac tratatele de specialitate sau dicționarele. Ca fenomen psihic, „durerea sufletească" este mai greu de definit. Limbajul poetic exploatează acest inconvenient provocat de înțelesul difuz al cuvîntului, transformîndu-l într-o calitate stilistică.

Așadar, pentru a rezuma, stilul științific nu admite polisemantismul termenilor și prin aceasta nici *sinonimia* lor, ci eventual, dublete terminologice care se elimină însă, în timp, unul pe celălalt. (Cîndva s-a spus în limbajul nostru medical *frîntură* pentru „fractură" și *stoarceri* pentru „secreții", înțelegîndu-se însă același lucru în fiecare caz în parte. Cu timpul, termenul vechi a fost părăsit.)

---

[1] „Specificitatea termenului științific sau tehnic constă în caracterul său univoc, dar numai dacă este întrebuințat într-un anumit sector : nu forma semnificantă e purtătoarea univocității, ci întrebuințarea termenului. Dacă locutorul nu e specialist aflat într-o situație de comunicare proprie activității sale, valoarea de referință se schimbă. Așa se explică împrumuturile între vocabularul general și vocabularele tehnice, precum și schimbările de sens care se produc" (L. G u i l b e r t, *La spécificité du terme scientifique et technique*, în „*Langue francaise*", 1973, nr. 17, p. 6).

În stilul științific există *cîmpuri terminologice*, (L. A. Kapanadze), în afara cărora termenul își pierde caracterul denotativ, monosemantic și funcțional, primind, în schimb, alte valori impuse de noul mediu în care a pătruns. Terminologia stilului științific se întemeiază pe înțelegerea și folosirea proprie și exactă a sensului noțional al cuvîntului și pe excluderea sensurilor derivate, figurate și contextuale, puse la contribuție de vorbirea comună și de stilul artistic, adică, pe scurt, de stilul nonștiințific.[1]

2. Vocabularul științific al limbii române pînă la 1840

Stilul științific în înțelesul modern al cuvîntului este, pentru limba română, o creație a secolului al XIX-lea, mai exact spus, a limbii literare de după 1840. El s-a format o dată cu dezvoltarea științelor, a școlilor în limba română și concomitent cu traducerea, prelucrarea și alcătuirea de manuale și lucrări de specialitate în diferitele compartimente ale științei. Ce moștenire a transmis, sub acest aspect, secolul anterior — al XVIII-lea — limbii literare de după 1840 ?. O incursiune în limba literară din această perioadă este necesară.

Trecînd peste încercarea lui D. Cantemir de a pune bazele unei terminologii științifice și filozofice — lucrările sale nefiind cunoscute decît tîrziu —, vom spune că începuturile stilului științific, sub forma terminologiei sau a vocabularului de specialitate, datează din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. El s-a format în prima etapă prin traducerea unor cărți de știință popularizată și a unor manuale școlare folosite în Transilvania, Banat și Principate.[2]

Ca urmare a faptului că lucrările amintite erau traduse din limbi străine, iar normele adaptării fonetice nu erau fixate, mulți termeni reflectă întocmai fonetica sau grafia cuvintelor din limba originalului. Iată cîteva exemple luate aidoma din neogreacă : *axón* „axă", *chendron* „centru", *sistima* „sistem" *(Gheografie noauă)*; din italiană : *diametro, electricita, machina* (Amfilohie Hotiniul, *Gramatica fizicii)*; din germană — terminologie de proveniență latină : *dividendus* „deîmpărțit", *multiplifirui* „înmulți", *reduțirui* „reduce" (*Manual de aritmetică*, Viena 1777).

Forma acestor neologisme neadaptate la sistemul limbii române este una din trăsăturile principale caracteristice vocabularului științific românesc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

---

[1] Despre alte trăsături ale termenului științific, vezi și L. Guilbert, *op. cit.*, p. 10—17i

[2] Dintre acestea amintim : o geografie tradusă la mănăstirea Cozia, în 1766, și intitulată *Cosmografie adecă izvodiltura lumii* ; un manual de științele naturii tradus din italiană de Amfilohie Hotiniul la Iași, în 1790, sub titlul *Gramatica fizicii* ; o *Gheografie noauă*, tradusă din neogreacă la Iași, în 1780, manuale de aritmetică și geografie traduse de același autor și tipărite la Iași, un manual de aritmetică tipărit la Viena în 1777 și reeditat în 1782 și 1785 ; *Gramatica* (*Observații sau băgări dă seamă ...*) a lui Ienăchiță Văcărescu, apărută la Rîmnic și Viena în 1787 ; un manual de logică și etică tradus de S. Micu în 1781 și tipărit la Buda și Sibiu în 1799—1800 ; *Gramatica* lui R. Tempea, Buda, 1797 ; un manual de retorică tradus de I. Molnar și publicat la Buda, în 1798. Alături de acestea se situează unele lucrăride istorie universală, de medicină, de îndrumări practice, gospodărești, ca, de exemplu, *Economia stupilor* de I. Molnar, Viena, 1785 etc. Pentru amănunte, vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962 ; idem, *Crearea stilului științific*, în SILRL, I, p. 128—167, lucrări de care ne-am folosit în prezentarea aspectului istoric al problemei.

Alături de acestea întîlnim și neologisme sub forma care s-a păstrat în limba literară actuală. Aspectul lor latino-romanic se explică prin formația intelectuală a traducătorilor familiarizați cu cultura occidentală și deci și cu limba din care tălmăceau. Printre numeroasele exemple de acest gen se pot cita : *eclipsă, glob, grad, golf, orizont, recipient, zonă (Gramatica fizicii)* ; *cauză, condiție, dilemă, teoremă* etc. *(Manual de logică*, tradus de S. Micu) ; *decret, patriotism, protecție, evoluție, securitate* etc. *(Istoria universală*, tradusă de I. Molnar-Piuariu).

O altă trăsătură caracteristică a terminologiei științifice din aceeași perioadă este prezența unui foarte mare număr de traduceri și calcuri lingvistice. N.A. Ursu explică frecvența lor ca urmare a unei atitudini puriste din partea traducătorilor, și numai în al doilea rînd printr-o necesitate obiectivă, adică dorința traducătorilor de a se face înțeleși.[1] Credem că cea de-a doua explicație ar putea să stea, dacă nu înaintea celei dintîi, în orice caz pe același loc. Spunem acest lucru fiindcă introducerea unui număr masiv de neologisme într-o limbă lipsită de terminologia tehnică necesară, cum se înfățișa atunci limba română, ar fi însemnat periclitarea din capul locului a condiției esențiale cerute de un manual sau de o lucrare de popularizare, anume accesibilitatea lor. Este adevărat că multe calcuri ca *ficătire* „hepatită", *fărîmătură* „fracție", *arătare* „demonstrație" etc. erau formații improprii (sau ni se par așa astăzi) pentru exprimarea noțiunilor corespunzătoare. Mai inspirat a fost Gh. Șincai, ale cărui calcuri au ajuns, în parte, pînă la noi. El folosește în aritmetica sa din 1785 termenii *împărțire, deîmpărțit, împărților, înmulțire, deînmulțit*, care numai fiindcă s-au încetățenit nu stîrnesc obiecția noastră pentru caracterul lor „artificial" (cf. și *scădere, cît* „rezultat" etc.).

La începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea stilului științific este într-o măsură și mai mare legată de apariția manualelor și a cărților de popularizare. Numărul lucrărilor tipărite la Buda, Viena, Sibiu, Brașov crește simțitor, răspîndindu-se nu numai în Transilvania și Banat, ci și în Principate.[2] Se traduce în continuare din neogreacă, dar și din germană, italiană, franceză, mai ales o dată cu înființarea școlilor de ingineri hotarnici de la Iași (1813), unde predă Gh. Asachi, și de la București (1818), unde Gh. Lazăr predă matematica, după cursuri prelucrate din germană. Succesorul lui Lazăr este I. Heliade Rădulescu, care predă pînă în 1828 un curs de matematică, tradus din franceză, și unul de gramatică, după modelul unui manual francez al lui Le Tellier. Un rol important ca profesor de filozofie la școala de la Sf. Sava a avut Eufrosin Poteca, traducător al unor lucrări de logică și etică.

O primă caracteristică a vocabularului științific din această perioadă este integrarea într-o măsură mai mare a termenilor noi în sistemul fonetic al limbii române. Lucrul acesta se poate vedea din scrierile lui P. Maior, ale lui E. Poteca ș.a. Nu lipsesc, totuși, în aceste lucrări și unele neologisme cu forma din originalul după care s-a tradus, de pildă *anónimus, salárium* (din latină), *isolă* „insulă"

---

[1] Vezi N. A. Ursu *op. cit.*, în SILRL, I, p. 132.

[2] Citățm cîteva dintre acestea : Gh. Șincai, *Povățuire către economia de cimp*, Buda, 1806 ; P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812). P. Maior este și autorul a numeroase alte lucrări cu caracter practic : *Învățătură pentru prăsirea pomilor, Învățătură pentru ferirea și doftorisirea boalelor ... vitelor* etc. ; C. Diaconovici-Loga publică, în 1822, *Gramatica romanească pentru îndreptarea tinerilor*. În Principate se tipărește, în 1826, la București, o logică tradusă din neogreacă de episcopul Grigorie al Argeșului ; logica lui Condillac este tradusă după o versiune neogreacă în 1825, la Iași, de V. Virnav. În 1828 apare cunoscuta *Gramatică românească* a lui I. Heliade Rădulescu etc.

(din italiană), *ofițir* (din germană sau rusă) etc. la P. Maior. La E. Poteca ne întîmpină cuvinte cu fonetism neogrecesc (*vasis* „bază", *chentru* „centru", *scopos* „scop" etc.) sau italian (*contemporàneu, universale*) (adj.) etc). ș.a. Prezența unor forme ca *țentru, țilindru* atestă, pe de altă parte, influența germanei sau a rusei. Formele actuale *centru, cilindru* luate din latină, franceză sau italiană se vor impune după 1830—1840.

Interesante sînt unele calcuri din lucrările lui E. Poteca, întrucît ele erau răspîndite în epocă și mai înainte : *cîtățime* „cantitate" (atestat și la Șincai), *cuvînt* „rațiune", *estime* „existență", *începătură*, „principiu", *încheiere* „concluzie" (păstrat pînă azi : cf. „în încheiere") etc.

O altă particularitate a vocabularului științific de la începutul secolului al XIX-lea constă și în faptul că aceeași noțiune apare deseori sub forme diferite de la un autor la altul sau chiar la același autor. Explicația este, cum lesne se înțelege, sursa străină din care se traducea : termenul era introdus cu forma din original, și cum izvoarele originale erau deseori diferite, aceeași noțiune putea apărea sub aspecte fonetice diferite. Astfel, dacă traducătorul lua termenul din neogreacă, îl scria *diastima*, dacă îl primea din franceză sau italiană, îl scria *distanță*, iar dacă îi venea din latină (sau rusă), îi da forma *distanție*. În aceeași situație este *triunghi*, față de neogrecescul *trigon* și latinescul sau italianul *triangul*.

„Sinonime" asemănătoare ne întîmpină și în privința calcurilor. Noțiunea de „experiență" *(esperienție, sperienție, sperință)* este redată în unele traduceri prin *ispitire, ispită, cercare*. Alături de *proprietate* întîlnim calcurile „sinonime" *alsăuire, alsăuință*, mai frecvent *însușime* și *însușire* — acesta din urmă fiind singurul acceptat de limba literară.

În general, faza care precedă epoca modernă din evoluția stilului științific poartă amprenta eforturilor depuse de intelectuali — profesori, oameni de cultură etc. — de a suplini lacunele mari din terminologia de specialitate a românei literare de pînă atunci. Izvoarele sînt variate, de unde și varietatea formelor cu care termenii noi sînt folosiți de traducătorii și autorii de manuale sau de lucrări mai mult sau mai puțin personale. Pentru a se evita introducerea unui număr prea mare de neologisme, se recurge la calcuri, dintre care puține s-au fixat în limba literară. Stilul științific se găsește încă în faza dibuirilor, a căutărilor febrile, deseori riscante. Important este însă că fuseseră găsite căile pe care se putea păși pentru a se ajunge la constituirea unui stil științific, chiar dacă pentru moment ele nu ofereau în întregime și mijloacele menite să slujească scopul urmărit de scrierile științifice.

Am insistat asupra acestei etape aparținînd în realitate perioadei „premoderne", deoarece intervalul 1780—1840 reprezintă mai mult decît o introducere în istoria stilului științific din faza modernă. De fapt, o bună parte din autorii menționați pînă acum — Asachi, Heliade, E. Poteca etc. — își continuă activitatea după 1840 și chiar după 1860, alături de alții din generația mai nouă : Florian Aaron, Iosif Genilie, Petre Poenaru ș.a., astfel încît scrierile lor reflectă procesul de filtrare și sedimentare a terminologiei științifice, al cărei început trebuie căutat în experiența deceniilor precedente.

3. Factorii determinanți ai creării stilului științific modern

În epoca modernă, condițiile economico-sociale se schimbă, fapt ce duce, cum am arătat în altă parte, la schimbarea caracterului relațiilor de producție. Burghezia, aflată pe drumul ascensiunii, se angajează în lupta politică împotriva

boierimii. Știința și cultura se răspîndesc în limba română prin instituții nou create : școala, presa, teatrul. O mișcare de renaștere națională și culturală are loc acum susținută de o generație înflăcărată de intelectuali progresiști. E ca un fel de trezire febrilă la o viață nouă, ai cărei zori păreau a se fi ridicat dintr-odată. Începe să se traducă mult, nu numai în literatură, ci și în știință. Profesori, medici, ingineri, scriitori, gazetari întrețin interesul viu pentru răspîndirea științei prin școli și publicații. Se caută căile și mijloacele cele mai proprii limbii române pentru crearea terminologiei științifice. Ne găsim în etapa de constituire propriu-zisă a stilului științific.

Cele mai reprezentative nume sînt cele citate mai sus, asupra cărora este necesar să revenim. H e l i a d e este cel dintîi dintre acestea. El tipărește în 1832 o aritmetică, tradusă după francezul Francoeur, cu cîțiva ani mai înainte. Lucrarea a avut un larg ecou, iar H e l i a d e poate fi considerat drept unul dintre creatorii terminologiei matematice în limba română. Fl. A a r o n este autorul unui manual de geografie apărut la București în 1834, iar un an mai tîrziu I. G e n i l i e publică o *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă*. G e n i l i e are meritul de a fi pus bazele terminologiei geografice în limba română. În domeniul geometriei, profesorul P. P o e n a r u publică, în 1837, un manual tradus după matematicianul francez L e g e n d r e. Medicul și profesorul N. K r e ț u l e s c u este autorul unui manual de îndrumare pentru îngrijitorii (și îngrijitoarele) de bolnavi. O contribuție importantă la crearea terminologiei medicale o aduc medicii munteni Gh. P o l i z u, I. B a r a s c h, T. C i o c a n e l l i.

În Moldova, un rol însemnat în formarea stilului științific l-a avut activitatea desfășurată de Societatea de medici și naturaliști din Iași, înființată în 1833, precum și cursurile ținute la Academia Mihăileană, întemeiată în 1835. Figura centrală în acțiunea de popularizare a științei este în Moldova același Gh. A s a c h i, autor al mai multor manuale de aritmetică, geometrie, algebră. V. F a b i a n publică un manual de geografie, iar I. C i h a c este autorul unui volum de istorie naturală, publicat în 1837.

În jurul anului 1840 — dată importantă și sub acest raport — apar periodice de popularizare a științei între care *„Icoana lumei"*, condus de Gh. A s a c h i, și *„Povățuitorul sănătății și a economiei"*, editat de doctorul C. V î r n a v. În coloanele ziarului *„Albina românească"* se publică, de asemenea, articole cu conținut științific, ca și în revistele *„Propășirea"* (1844) și *„România literară"* (1855).

În Transilvania, rolul de frunte în răspîndirea științei și crearea terminologiei medicale îl are doctorul Pavel Vasici U n g u r e a n. El este autorul unor traduceri și prelucrări (de antropologie, al unei disertații despre ciumă și al unei macrobiotici) efectuate între 1830 și 1846 și publicate la Buda și Brașov. De menționat, de asemenea, manualul de geografie al lui I. R u s, *Icoana pămîntului*, tipărit la Blaj, în 1842.

În sfîrșit, să adăugăm că presa transilvăneană a adus și în privința asimilării și fixării terminologiei științifice o contribuție substanțială. Amintim în această ordine de idei rolul jucat de *„Foaia duminecii"* (Brașov, 1833), condusă de I. B a r a c, precum și *„Foaia pentru minte, inimă și literatură"* de sub conducerea lui Gh. B a r i ț i u.

Se poate afirma că, datorită intensei activități de răspîndire a științei în mase și, concomitent, de prelucrare a limbii române în vederea integrării noțiunilor științifice, stilul științific se găsește între 1840 și 1860 în perioada de constituire modernă. Spre sfîrșitul acestei perioade, există la autorii de manuale și de

lucrări de specialitate sentimentul că româna este aptă să fie folosită ca instrument al gîndirii abstracte și al științei în general, la fel ca și alte limbi de cultură.

Care sînt împrejurările care au favorizat crearea stilului științific modern în limba română, după perioada confuză a începuturilor? Este indiscutabil că influența limbii franceze a avut un rol precumpănitor, dat fiind că numeroase manuale care se traduceau sau se prelucrau după 1830—1840 erau franceze. Alături de ele se situează imediat limba italiană, a cărei influență s-a exercitat în Muntenia inițial prin H e l i a d e și elevii săi, iar în Moldova prin A s a c h i și școala sa. Curentul latinist se adaugă la aceste două influențe, astfel încît terminologia științifică se modelează definitiv după forma latino-romanică, părăsind treptat și definitiv modelele grecesc și rusesc. Urme ale influenței limbii germane se mai simt, totuși, în această vreme în Transilvania și într-o oarecare măsură și în Principate, ca urmare a traducerii unor lucrări din această limbă, sau a contactului direct cu știința și tehnica din Germania și Austria a tinerilor plecați la studii în aceste țări. Între 1830 și 1860 se introduc numeroși termeni științifici care au rămas în limba literară. Vom cita, după N.A. U r s u, doar cîteva exemple mai întîi dintr-o lucrare de geografie a lui V. F a b i a n, publicată în 1834: *antipod, boreal, austral, cataractă, emisferă, fluviu, flux, insulă, istm, meteor, solar* etc. A doua este un manual de anatomie descriptivă, tipărit în 1843, de N. K r e ț u l e s c u. Să se observe, ca și în exemplele de mai sus, de altfel, caracterul strict actual al formei cu care sînt folosite neologismele: *abdomen, capilar, claviculă, craniu, facial, femur, glandă, ligament, maxilar, pulmon, vertebral* etc.

O caracteristică importantă a neologismelor folosite acum este adaptarea lor la sistemul limbii române. Altfel spus, față de reflexele neogrecești, germane, rusești etc. ale termenilor utilizați în deceniile anterioare, are loc după 1830 o *romanizare* la nivelul formei a cuvintelor la care ne referim, sub influența latinei și a limbilor romanice. Astfel, forme ca *epohă, sistimă, analoghie, gheografie, ațid, medițină, aghent* etc. apar tot mai frecvent sub aspectul romanic și actual: *epocă, sistem, analogie, geografie, acid, medicină, agent*. Asistăm, în același timp, la înlocuirea unor sufixe adjectivale mai vechi cu altele romanice. Printre acestea sînt (le-am menționat și în alt capitol): *-icesc (aritmicesc, fizicesc, filozoficesc)* și *-alnic (mineralnic, naturalnic* etc.), care cedează locul celor în *-ic*: *aritmetic* și *-al*: *mineral*, de aceeași origine romanică.

Numărul calcurilor scade simțitor în favoarea neologismelor. În schimb, adaptarea fonetică a termenilor noi diferă uneori față de cea de azi. Sub influența grafiei italiene sau a rostirii franceze, *h* inițial nu se scrie la început într-o serie de cuvinte de origine greacă, cum sînt *ectar, emoragie, iperbolă* etc. Introducerea consoanei *h* din formele actuale se explică prin influența latinistă și probabil franceză.

Cu privire la încadrarea morfologică, notăm, în afară de impunerea unor forme ca *analiză* (H e l i a d e scria *analis*), *sinteză, sintaxă* etc., trecerea unei bune părți a neologismelor la genul neutru, cu terminația în consoană: *baz, clas, color, metod, origin, period, prism, problem, valor* etc. O situație contrară întîlnim în alte cazuri, mai puține la număr, care s-au fixat inițial la genul feminin: *sistemă, spasmă* etc. Explicația nu este greu de dat pentru unele exemple ca *problem*, care păstrează, mai întîi, genul și pronunțarea din franceză (le) *problème* sau a germ. (das) *Problem*. Forma actuală de feminin se datorește de bună seamă apropierii de lat. și gr. *problema* și de it. *problema*. În alte situații, de tipul *color, valor*, se pornea de la genul și forma din latină. În sfîrșit, o anumită ezitare se constată și la formele verbale, dintre care unele, trecute mai tîrziu la conj. I, apar acum la conj. a IV-a: *a comparui, a formui, a repetui*, mai ales în

textele moldovene. Izolat se întîlnește și situația inversă în scrierile muntene : verbele trecute ulterior la conj. a IV-a sînt încadrate la conj. I : *a construa, a substitua* etc.

Înnoirile și transformările la care e supus termenul tehnic în această perioadă duc la o mai mare apropiere a stilului științific de structura limbii actuale. Desigur, procesul este totuși în curs, oscilațiile persistă în fonetică, în gramatică și în formarea cuvintelor, dar sintaxa se eliberează de topica complicată de factură arhaică, se simplifică și se limpezește. Pentru ilustrare, citățm un fragment dintr-un text filozofic tradus de I. Zalomit în 1854 :

„*Despre analiză și sinteză*

Adesea limba filosofică unește diversele operații ale metodului științific subt cele două numiri de *analiză* și *sinteză*. Adesea iarăși, dînd unirei acestor două metoade numele aceluia cu care se supozează că începe operația logicii și numesc *metod analitic* sau *analiză* pe acela care se-nalță, dupe cum se zice, de la simplu la compus, de la particular la general, adică care începe cu analiza și sfîrșește cu sinteza : *metod sintetic* sau *sinteză*, care se coboară de la compus la simplu, de la general la particular, adică care începe cu sinteza și sfîrșește cu analiza" [1].

4. Stilul științific după 1880

După 1880 are loc cea de a treia perioadă din evoluția stilului științific, perioadă care se prelungește, desăvîrșindu-se pînă în zilele noastre. Centrele de cultură din care iradiază știința sînt acum universitățile din Iași, București și, din 1919, cea din Cluj. Sub egida Academiei Române și a societăților științifice se desfășoară o activitate bogată, ilustrată de savanți de prestigiu. Acum se afirmă prin lucrări originale personalități științifice ca : Em. Bacaloglu, N. Teclu în fizică, P. Poni în chimie, A. Saligny în științele tehnice, I. Ionescu de la Brad în agricultură, D. Brândză în botanică, Gr. Cobîlcescu în geologie, V. Babeș în medicină, A. D. Xenopol și D. Onciul în istorie, V. Conta în filozofie, B. P. Hasdeu în filologie, T. Maiorescu în critica și estetica literară etc.

Progresul științei din ultimele decenii ale secolului trecut a fost posibil grație străduinței intelectualilor din etapele anterioare, care au izbutit, cum remarcă pe bună dreptate N. A. Ursu : „să introducă în cultura românească majoritatea noțiunilor științifice moderne și să formeze climatul favorabil unei activități științifice originale". Aceleiași intelectualități, care avusese de luptat cu obstacolele începuturilor, îi revine meritul de a fi : „transmis noii generații un stil științific aproape format".[2]

Evident, stilul științific nu-și perfecționase în întregime, după 1860, terminologia și mai ales nu se fixase definitiv în tiparele lui de astăzi. Concurența dintre influențele latină, italiană și franceză se observă mai cu seamă în variantele unor neologisme, dintre care majoritatea se termină acum în *-iune* : *asimilațiune, circulațiune* etc.

După 1900, stilul științific se consolidează, terminologia se fixează treptat sub aspectul ei actual, fenomen care face parte integrantă din procesul complex

---

[1] I. Zalomit, *Elemente de filosofie*, trad. din limba franceză, după A. Charam, București, 1854, p. 86—87 (citatul la N. A. Ursu, *op. cit.*, în SILRL, I, p. 165—166).

[2] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 155.

al modernizării și stabilizării normelor exprimării literare, în general. El rămîne deschis însă în fața noilor cuceriri ale științei și tehnicii, care impun asimilarea de noțiuni noi în forme adaptate la sistemul limbii române.

5. Probleme ale structurii stilului științific actual

În legătură cu statutul stilului științific, în speță al terminologiei de specialitate din etapa contemporană — înțelegînd prin „contemporan" ultimii 20—30 de ani — este necesar să facem următoarele precizări. Adoptarea vocabularului tehnico-științific este, în principiu, o problemă lingvistică, de asimilare a neologismului, mai precis spus, de integrare a împrumuturilor externe în *cîmpurile terminologice* specifice anumitor sectoare de activitate profesională, în sensul larg al cuvîntului. Fenomenul trebuie raportat însă, în egală măsură, și la factorii socio-culturali implicați direct în procesul vertiginos al progresului și al răspîndirii și însușirii de către alte popoare a creațiilor minții omenești. O descoperire științifică nu se păstrează închisă între pereții laboratorului unde a fost experimentată de un savant; ea devine curînd un bun comun al întregii omeniri, transmițîndu-se în lume prin *denumirea* ce i-a fost dată. *Neutron*, *pozitron*, *izotopi*, *cibernetică* etc. sînt termeni ce denumesc noțiuni cunoscute azi — cu acest nume — în aproape toate limbile popoarelor civilizate de pe glob. Aceasta înseamnă că stilul științific, în înțelesul mai restrîns de limbaj sau de terminologie de specialitate (matematică, fizică, medicală) etc., are tendința să devină din ce în ce mai internațional, ca și știința în ansamblu, în comparație cu limba populară, care poartă și păstrează pecetea gîndirii și a exprimării naționale. Neologizarea terminologiei științifice este deci un fenomen firesc, strîns dependent și cerut de progresul cercetării teoretice și practice, de ale cărei rezultate beneficiază nu numai un popor, ci o lume întreagă prin însușirea și aplicarea cunoștințelor de către savanții fiecărei țări. Putem regreta că un număr de termeni tehnici populari nu și-au găsit locul în stilul științific al unui anumit sector de activitate profesională, mai cu seamă cînd ei sînt oarecum sinonimi cu cei împrumutați din alte limbi. În acest sens, acad. Al. Graur are dreptate cînd se întreabă de ce a fost nevoie să se introducă în locul termenului mai vechi *ghivent*, cunoscut de toată lumea, sinonimul de împrumut *filet* și de ce în limbajul medical se spune *tumoră* și nu *tumoare*, cum ar fi normal, sau de ce *cord* a trebuit să ia locul cuvîntului vechi românesc *inimă*.[1] (În legătură cu ultimul exemplu, cf. și explicațiile noastre de mai sus.) Dar procesul neologizării este ireversibil, întrucît el stă sub autoritatea *uzului* (dar și a modei!) care guvernează comunicarea umană în general, și nu mai puțin limbajele de specialitate. Mai important este, poate, să se găsească tiparele naționale cele mai potrivite prin care termenii noi să capete înfățișarea de cuvinte asimilate ca formă și integrate ca structură în lexicul limbii române. Succesul, de pe urma căruia ar avea de cîștigat limba română din unghiul îmbogățirii și al perfecționării funcționale, dar fără sacrificarea specificului ei național, depinde de cei chemați s-o utilizeze în profesiunea lor.

Faptul că limbajele profesionale aparținînd stilului nonartistic sînt limbaje specializate înseamnă și altceva: ele îl obligă pe cel care le utilizează să respecte

---

[1] Al. Graur, *Vocabular profesional*, în „*Forum*", Revista învățămîntului superior, XVI (1974), nr. 4, p. 17—18.

proprietatea termenilor specifici unui domeniu sau altuia, deşi există şi sinonime populare sau comune care ar putea îndeplini aceeaşi funcţie. Astfel, pentru a lua cîteva exemple din limbajul medical — cel mai permeabil la inovaţii —, măseaua se *extrage*, nu se *scoate*, în schimb alte organe sau o parte dintr-un organ bolnav se *extirpă*; o boală *recidivează*, nu *revine* sau se *repetă*; vaccinul *se inoculează*, nu *se introduce*; piciorul se *amputează*, nu *se taie*, dar stomacul *se rezecă*; puroiul *colectează*, nu *se strînge*; unele substanţe duc la *intoxicare*, nu la *otrăvire*; prin suprimarea temporară a sensibilităţii corpului sau a unui organ cu ajutorul unor substanţe medicale se ajunge la *anestezie*, nu la *amorţire* etc.

Însuşirea unui limbaj de specialitate presupune cunoaşterea şi folosirea tuturor mijloacelor care intră în structura lui mai largă ca sistem de comunicare determinat de utilizarea limbii într-un compartiment anumit al vieţii sociale.

Dicţionarele apărute în ultimii ani ilustrează creşterea continuă a numărului de termeni „tehnici" intraţi în fondul lexical general din variatele ramuri ale stilului ştiinţific utilizat în activitatea teoretică şi practică multilaterală din ţara noastră.

În sfîrşit, limbajele profesionale nu sînt microsisteme închise în raport cu limba comună şi cu limba literară normată. Există o continuă intercirculaţie, un curent bilateral de interpenetraţie ce caracterizează aceste variante stilistice, de unde rezultă o perfecţionare şi o înnoire expresivă a mijloacelor lingvistice. Astfel, limbajul medical a primit în rîndul mijloacelor lui şi elemente din alte limbaje, cărora le-a dat însă o accepţie nouă. În medicină se vorbeşte despre *rolul* sau *funcţia* unui organ, de *proces* fiziologic, *regim* alimentar, *aparat* digestiv, de *cutia* craniană, *coloana* vertebrală, *zona* subcorticală, sau despre *debit* sanguin, *blocaj* renal, *nod* sinoatrial, medicamente *administrate* pe cale bucală etc. Prin „compensaţie", din limbajul medical au pătruns unii termeni şi în limba literară comună, dînd naştere unor expresii simţite ca avînd valoare sugestivă. Dintre acestea fac parte: *febra* aşteptării, *plagă* socială, *paralizarea* unei acţiuni, a prinde (a simţi) *pulsul* unui eveniment, *vindecarea rănilor* războiului ş.a. Limba literară normată face apel, la rîndul ei, la unii termeni din limbajul matematic, de exemplu, dîndu-le o accepţie uzuală prin scoaterea lor din limitele cîmpului terminologic în sintagme de tipul: *coeficient de creştere, a aduce la un numitor comun, a reduce la zero*, pentru a nu mai aminti de altele devenite clişeu în ultima vreme, de pildă *a rezolva o problemă*[1]. *A deraia, a (se) ambala, a demara, a rămîne pe jantă*[2] ş.a. aparţin limbajului tehnic al transportului (feroviar, în primul exemplu, rutier în ultimele). Sensurile conotative cu care circulă asemenea verbe în varianta orală a limbii literare sînt destul de recente (*trebuie să demarăm* această acţiune = trebuie să pornim etc.). Termenii şi-au extins sfera de întrebuinţare, cum lesne se înţelege, o dată cu răspîndirea mijloacelor mecanice de circulaţie. Ei colorează exprimarea în limbajul conversaţiei familiare şi mai mult sau puţin culte, avînd în această privinţă un rol oarecum similar cu cel îndeplinit de figurile de stil în exprimarea artistică.

Cît despre cronologia faptelor, tot ce putem spune este că astfel de dezvoltări semantice sînt de dată relativ recentă, dovadă că dicţionarele mai vechi nu le înregistrează.

---

[1] Pentru împrumuturile din alte limbaje profesionale, vezi Şt. Munteanu, *Despre raporturile dintre limba literară şi stilurile limbii*, în AUT, I (1963) p. 269—278.

[2] *Jantă* provine din fr. *jante*. În românește se aude mai des *a rămîne pe geantă* (etimologie populară).

STILUL ADMINISTRATIV

1. Considerații generale

Stilul administrativ este folosit în actele oficiale, în documentele diplomatice ale cancelariilor domnești din trecut și în dispozițiile sau reglementările instituțiilor de stat. El se caracterizează prin :

a) frecventa folosire a unui vocabular special, situat, pe plan general, la periferie din punctul de vedere al frecvenței (de exemplu, *licitație, adjudecare* etc.) ;

b) o frecvență foarte ridicată a formelor verbale de viitor ;

c) o frecvență foarte scăzută a conjuncției ;

d) o frecvență deosebit de mare a formulei *se* (refl.) + *a voi* (auxiliar) + verb la infinitiv cu sens de imperativ impersonal (*se va proceda, se va ține* etc.) :

e) preferința pentru fraza lungă, stufoasă [1] ;

f) utilizarea unor formule stereotipe, de tipul : „în conformitate cu", „potrivit articolului" ... etc.

Aceste particularități stabilite pe baza unor texte selectate dintr-o anumită etapă istorică reflectă, în general, o stare de lucruri caracteristică unei perioade mai îndelungate, cercetate pe plan diacronic.

2. Dezvoltarea stilului administrativ pînă la 1880. Modificări ale terminologiei administrative din Principate sub influența factorilor politici și culturali

Spre deosebire de celelalte stiluri, stilul administrativ este strîns legat de condițiile vieții publice, specifice structurii organizatorice a unui stat dintr-o anumită fază de evoluție istorică. Întrucît formele de organizare ale autorității statale nu rămîn aceleași în decursul evoluției sociale, este firesc ca și denumirile caracteristice vieții unui stat să fie supuse transformărilor. *Dijmă* și *bir*, de exemplu, sînt denumiri ale unor realități sociale și politice din trecut, față de termenul *impozit*, curent astăzi. Tot astfel *zapis*, față de *document, act ; gloabă*, față de *amendă ; jalobă* (sau *jalbă*) față de *petițiune, petiție*, la sfîrșitul secolului trecut și după 1900, față de *cerere* astăzi. Stilul administrativ, deși operează cu formule tradiționale, fixe, este, în privința terminologiei, mobil și deschis inovațiilor determinate de prefacerile survenite în organizarea vieții interne a unui stat.

Deoarece în trecut țările române au avut de suferit influența politică a Porții otomane, apoi, din secolul al XVIII-lea, influența grecească prin domnii fanarioți, se înțelege că terminologia administrativă va purta o lungă perioadă de timp pecetea acestor raporturi. În Transilvania, pe de altă parte, textele administrative păstrează urmele terminologiei oficiale latino-germane și maghiare. Toți acești factori au contribuit la impunerea în stilul de care vorbim a unor cuvinte și forme luate din limbile respective, trăsături care s-au menținut cîtă vreme condițiile istorice au favorizat întrebuințarea lor.

Vom aminti mai întîi că lexicul tradițional cu accepție juridică se mai păstrează la începutul secolului trecut, inclusiv în documentele din 1848, de pildă *cuvînt* „motiv" : „Acestea sînt *cuvintele* pe care rezemîndu-mă am cerut eliminarea numitului din slujbă ..." [2] Tot astfel *strîmbătate* „nedreptate", *slobozenie*

---

[1] Vezi SLLF, II, p. 198, unde termenul folosit este „mesaje administrative".

[2] Elena Ș e r b a n, *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, în CILL II, p. 115—134.

„libertate", *a rîndui* „a numi", *soroc* „termen", *a călca* „a surprinde pe cineva", *a ierta* „a permite" etc.[1]

În primele decenii ale secolului trecut se mențin însă și numeroși termeni turcești intrați în perioada anterioară secolului al XIX-lea. Căci pînă la începutul secolului al XIX-lea administrația Principatelor reproducea într-o formă adaptată felul de organizare a birourilor din administrația otomană. După 1821 și mai ales după 1830, turcismele din scrierile administrative sînt în continuă scădere, pînă dispar cu desăvîrșire, după 1850.[2]

Turcismele nu au înlocuit însă vechii termeni referitori la organizarea statului și la ierarhia socială și politică. Acești termeni din urmă, transmiși din secolele precedente, împreună cu organizarea statală și religioasă a țărilor române, s-au păstrat, în general, pînă în pragul trecerii de la feudalism la capitalism. Domnul țării a continuat să se numească astfel sau *voievod*, chiar dacă turcii îl numeau *bei* („prinț"), rangurile boierești erau tot cele vechi: *vornic*, *stolnic*, *logofăt* (ultimul e luat din greacă). Voievodul era obligat cu timpul să plătească *haraci* și să dea *rușfeturi* pentru a nu fi declarat *hain*.

După instalarea domniilor fanariote pătrund în țările române numeroși greci prin intermediul cărora se introduc termeni atît în domeniul vieții spirituale, cît și în acela al relațiilor administrative, comerciale etc. În primele trei decenii ale secolului trecut, elementele neogrecești sînt încă sensibil reprezentate, numărul lor va scădea însă pînă la dispariție în a doua jumătate a secolului, urmînd destinul turcismelor.[3] Coloratura neogreacă a stilului administrativ este evidentă în mulțimea termenilor din categoria celor pe care-i citățm: *a parodosi* „a preda" (o materie), *ipochimen* „personaj, individ", *catastasis* „situație", *diastimă* „interval", *discolie* „dificultate, obstacol", *peristasis* „împrejurare" etc. Unii dintre aceștia au supraviețuit ceva mai mult, după eliminarea celorlalți. Așa sînt *catagrafie* „inventar", *ipistat* „subcomisar" ș.a.

Influența greacă se manifestă însă și în forma unor cuvinte, mai exact, a unor verbe neologice de proveniență romanică sau de altă origine. Îndeosebi sufixul *-isi* este frecvent întîlnit pe lîngă astfel de verbe: *adresarisi*, *comandarisi*, *depozitarisi*, *publicarisi*. Fenomenul este caracteristic multor verbe neologice din această epocă, indiferent de stil, cum s-a putut vedea și din unele capitole anterioare.

La începutul secolului al XIX-lea, în limba literară a epocii în general și cu atît mai mult în documentele oficiale se petrec schimbări radicale o dată cu noile împrejurări politice, după revoluția condusă de Tudor Vladimirescu și revenirea domnilor pămînteni, urmată la cîțiva ani de dezvoltarea relațiilor economice a Principatelor cu țările apusene.

Documentele oficiale oglindesc tendințele emancipării de sub apăsarea turcească și ștergerea urmelor fanariote prin receptarea lexicului romanic pe măsură ce balanța politică înclina spre forțele progresului, iar modelul organizării statale era căutat în instituțiile burgheze din Franța.[4] Asupra acestui aspect esențial pentru modernizarea stilului administrativ vom reveni ceva mai departe. Înainte de aceasta vom arăta că, în Principate, perioada Regulamentului orga-

---

[1] *Ibidem*, p. 130—131.

[2] Iată cîteva dintre acestea: *avaiel* „impozit", *buiurdismă* „dispoziție", *cheder* „pagubă", *nizam* „poruncă", *izulum* „nedreptate" etc. (citate după Gh. B u l g ă r, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 167—198.

[3] Despre terminologia savantă intrată pe calea culturii, vezi *ILRL*, ed. a II-a, p. 426—444; vezi și *supra*, p. 212 și urm.

[4] Gh. B u l g ă r, *op. cit.*, în SILRL, I, p. 182.

nic a constituit o altă împrejurare de ordin politic care avea să influențeze direct, dar pentru scurt timp (pînă în 1848), stilul administrativ din țările române. (Transilvania, cum vom vedea, a rămas în afara influenței rusești, din motivele amintite în altă parte.) Influența germană a pătruns nu numai în limba documentelor din Transilvania, ci și în textele administrative din Muntenia și Moldova, firește într-o măsură mai mică decît elementele latino-romanice, care încep să ocupe de acum înainte un loc privilegiat. Caracterul de mozaic lingvistic al terminologiei administrative din anii 1840—1850, ca urmare a variatelor izvoare străine care se vărsau în actele oficiale, este surprins într-o formă spirituală de Pah. Th. S t a m a t i în *Precuvîntarea* la lucrarea sa *Dicționăraș de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, apărut la Iași în 1851 : Un *vehsel* nemțesc aduce un *proțes* latinesc și dă peste o *dela* rusească ce trage după sine o mulțime de *peripiscă*, *otnoșenie*, *zapiscă*, *sprafcă*, *dopros* și altele pînă ce în sfîrșit, ajunge la *docladarisire* început rusește *(doklad)* și sfîrșind grecește *(arisire)*, pe urmă se *terminarisește* și apoi după felurite cazuri urmează uneori o *încheiere*, o *hotărîre* românească, alteori o *sentență* adesea dată de o *majoritate* însoțită de o *minoritate* latinească și de o *practică grecească*".[1]

De observat, în afara vestigiilor grecești, mulțimea termenilor tehnici rusești intrați în perioada 1830—1848, care aveau să fie eliminați și înlocuiți prin echivalente neologice apusene, deja prezente în limbajul oficial administrativ. Interesant este că unii termeni juridici de origine veche populară *(hotărîre)* sau calcuri vechi (*încheiere* „concluzie") s-au păstrat azi în stilul juridic. Tot astfel, neologismul *sentență*, cu sens juridic, devenit sub influența latinistă *sentință* (prin analogie cu *credință*, *ființă*) datează de la mijlocul secolului trecut.

Caracterul vremelnic al terminologiei de origine rusească se vede și din faptul că nici unul dintre rusismele citate mai sus nu a rezistat în stilul administrativ. Alteori, terminologia veche a fost înlocuită prin decizii oficiale. Astfel, printr-un decret al Guvernului provizoriu se hotărăște îndepărtarea unor numiri rusești de unități și grade militare prin altele de origine apuseană — franceză și germană : *polc* prin *regiment*, *parucic* prin *locotenent*, *praporcic* prin *sublocotenent*, *iuncăr* sau *cadet* (în rusește primul e luat din germană, al doilea din franceză) prin *unter-ofițer* etc. Adăugăm că *armie* „armată" (rus. *armija*) a rezistat ceva mai mult, fiind folosit și de B ă l c e s c u, paralel cu *armată*. Influența rusească este vizibilă și în forma unor neologisme ca *aghent*, *cançelarie*, *gheneral*, *cvitanție*, unde se întîlnește de fapt cu cea germană. În substantivele terminate în *-ie* (*administrație*, *comisie* etc.), acad. Iorgu I o r d a n admite o influență de asemenea rusească.

Aspectele discutate pînă aici — turcismele și grecismele în primul rînd — țin de factorii economici și politici care au influențat timp de un secol și mai bine dezvoltarea stilului administrativ al limbii române. În cazul influenței rusești, ea este, cum spuneam, limitată la o anumită perioadă istorică și la anumite sectoare ale vieții publice (administrația propriu-zisă și armata). Terminologia de proveniență turcească și grecească reprezintă în secolul al XIX-lea partea conservatoare a stilului administrativ aflat în plin proces de dispariție. Cea rusească este reflexul temporar al unor stări politice, de aceea dispare o dată cu înlăturarea lor.

---

[1] Citatul la Elena Ș e r b a n, *op. cit.*, în CILL, II, p. 117. Autoarea explică astfel termenii subliniați : *vehsel* „cambie" (germ. *Wecksel*), *dela* „afacere, cauză" (rus. *delo*, pl. *dela*), *peripiscă* „proces, reclamație" (rus. *peripiska* „corespondență"), *otnoșenie* „raport oficial" (rus. *otnošenie*), *zapiscă* „certificat, bilet" (rus. *zapiska*), *sprafcă* „anchetă" (rus. *spravka*), *dopros* „interogatoriu" (rus. *dopros*), *docladarisire* „raport, referat" (rus. *doklad*) (p. 120—121).

Împrejurarea care va duce la modernizarea stilului administrativ este, ca și în celelalte stiluri, inclusiv în limba normată, contactul cu civilizația și stările de lucruri, în general, din țările apusene, și în special cu Franța. Neologismul romanic reprezintă stratul nou, opus celui conservator ; cu alte cuvinte, el este expresia inovației la nivelul progresului epocii respective, față de formele învechite reflectînd un mod anacronic de organizare a vieții publice.

Numărul masiv de termeni tehnici romanici intrați în limba literară — deci și în stilul administrativ — datează, de fapt, din perioada Școlii Ardelene și se continuă prin curentul latinist și direcția italienizantă, ca și prin întreaga mișcare de idei ce străbate acest secol. Sursele îmbogățirii și modernizării limbii române erau căutate, după 1830, ca și mai înainte, în limba latină „maica românei", și în limbile „surori" sau „cumnate" (adică *înrudite*), cum le numea T. C i p a r i u. Originea latină a românei și înrudirea ei cu limbile romanice constituiau nu numai argumente teoretice, filologice și istorice, ci ofereau și soluții practice, întrucît termenii împrumutați din aceste izvoare satisfăceau și criteriul înțelegerii, al accesibilității, grație asemănării dintre lexicul românesc și cel latino-romanic. De aceea, asimilarea neologismelor din această categorie se face într-un ritm foarte intens în toate sectoarele vieții administrative, ca și în zona culturii. Într-un document din 1833 (*Buletinul oficial*) citim această dispoziție : „Obștească Epitropie să va alcătui din trei mădulari, din care unul *prezident*, un șef de *cancelarie*, un *casier*, un *avocat*, patru scriitori din care unul *reghistrator* și patru oameni alergători".

Proporția neologismelor romanice în comparație cu termenii tradiționali (*obștească, epitropie*=conducere, direcțiune, *mădulari* = membri) este evidentă. Formele diferă într-o anumită măsură (*prezident, cancelarie, reghistrator ;* tot astfel, sensurile unor substantive : *scriitor* „funcționar, referent"). În orice caz, *cancelarie* a luat locul (pentru moment cu această formă germano-rusă) turc. *calem, scriitor* lui *calemgiu*, pentru a ceda apoi locul fr. *amploiat* și în cele din urmă lui *funcționar*. În aceeași situație sînt *testament* față de *diată ; succesor* față de *clironom, moștenitor ; interogatoriu* față de *dopros* etc.[1] Între 1840 și 1850, pe măsură ce se intensifică relațiile cu Occidentul, neologismele romanice abundă în actele oficiale din țările române. Din numărul lor mare citățm o mică parte : *adres, raport, relație, rezoluție, pasport, publicație, model, exportui, rezervă, rang, paradă, secretar* (de stat), *import* (de cărți).[2]

Necesitatea de a face ca noii termeni să fie înțeleși îi îndemna pe autori să-i gloseze prin sinonime populare. Așa procedaseră autorii *Codului Calimachi* (ed. a II-a, 1839), unde se explică termeni ca : *act, amortizație, bilanț* „sama socotelilor", *compenzație* (sic !) „răfuială", *contract, ediție, educație, faliment, firmă, monedă* etc.

Nu trebuie să ne mire faptul că unele echivalente din românește sînt improprii din perspectiva limbii actuale (cf. *compensație* glosat prin *răfuială ;* în altă parte, sensul lui *competent* este glosat prin *cuviincios*). Lucrul este firesc, deoarece ne găsim la începutul legislației noastre în limba română și în curentul de înnoire terminologică venind din surse diferite. De aceea, unele neologisme indică, prin forma lor, căile pe care ne-au venit : *ocazion, pasport* din franceză, *solenitate* din franceză și italiană, *comerciul* din italiană etc.

Ne vom limita la aceste exemple izolate în ce privește adaptarea fonetică și încadrarea morfologică a neologismelor din stilul administrativ, întrucît

[1] Pentru alte fapte, vezi Florența S ă d e a n u, *op. cit.*, în SCL, XXIV (1973), nr. 3, p. 627—634.

[2] Pentru izvoarele din care au fost extrase exemplele, vezi Gh. B u l g ă r, *op. cit.*, în SILRL, I, p. 166.

discutarea lor intră în sfera mai largă a modernizării lexicului românesc despre care a fost vorba altădată. Vom adăuga în schimb cîteva observații despre sintaxa stilului administrativ, care cuprinde, în general vorbind, unele tipare de construcție și formule în care gerunziul, propozițiile cauzale și cele conclusive și imperative dețin un loc esențial. Procedeele sînt, de altfel, comune și stilului administrativ actual. Din acest punct de vedere, stilul în discuție este mult mai tradițional și are perspective să-și conserve acest caracter. În adevăr, un act oficial cu caracter de ordonanță, dispoziție sau hotărîre judecătorească, emanat de organele de stat, cuprinde în mod inevitabil construcții de tipul „avînd în vedere ...", luînd în considerare" ... etc., prin care se face expunerea de motive, pe temeiul unor articole de lege în vigoare [1]. Alte formule stereotipe prin care se motivează baza legală a unor decizii pot suna astfel : „în conformitate cu articolul X ...", „în temeiul articolului Y din Legea ..." etc. Într-o formă apropiată, astfel de formule se găsesc și în sintaxa actelor oficiale din secolul trecut. Evoluția de la faza mai veche la cea actuală constă în trecerea de la fraza lungă și încărcată la o frază de dimensiuni mai reduse și mai simplă ca structură sintactică. Sub aspect stilistic, formulele din vechile acte oficiale exprimă, cum atrage atenția Gh. Bulgăr, [2] spiritul de supunere și de umilință, cînd petiționarul sau o autoritate inferioară se adresează unui for superior : „cu multă plecăciune, ne închinăm", „plecate slugi", „sărutăm cinstita mîna dumitale" etc. sînt expresia unor raporturi indicînd o psihologie născută dintr-o stare de lucruri în care autoritatea superioară trebuia „înduioșată" prin rugăminți, prin apelul la milă și prin mărturisirea obedienței, însoțită de gestul umilinței. Dimpotrivă, forurile superioare, îndeosebi autoritatea supremă, domnul, se adresează pe tonul imperativ „slugilor sale", poruncindu-le în numele puterii absolute cu care se știa învestit din veacurile anterioare ale orînduirii feudale.

După 1840 și în special după 1850, acest stil puternic marcat de natura veche a raporturilor dintre stăpînitori și supuși pierde din trăsăturile lui — de supunere umilă pe de o parte, și de emfază autoritară pe de altă parte — dobîndind accente stilistice mai neutre, mai impersonale. [3]

3. Stilul administrativ-juridic în Transilvania

O discuție aparte reclamă terminologia administrativă din Transilvania. Observațiile care urmează pornesc de la studiul lui Romulus Todoran [4]. Faptele comentate de lingvistul clujean sînt extrase din două scrieri cu caracter juridic, aflate în manuscris. Prima, intitulată *Statua sau legile săsești*, este tradusă din latinește în 1802 de S. Micu. A doua este o *Practicească învățătură și îndreptare în praxisul forumurilor bisericești*, prelucrată sau tradusă din latină

---

[1] Gerunziul de la *a avea* este simțit ca o formă oficială, mai cu seamă cînd este plasat la începutul frazei. Vintilă, personajul din *Ochii Maicii Domnului* de T. Arghezi, primește o scrisoare de la mama sa, surprins fiind de „stilul" ei. *„Și ce termeni, mă rog !"* exclamă el. *Avînd ceva important a-ți vorbi, te rog-fă-ți timpul și stai după-amiază cu mine o jumătate de ceas. Mă prăpădesc după acest* avînd „de *judecătorie*", observă cu blîndă maliție personajul.

[2] Cf. *op. cit.*, SILRL, I, p. 191.

[3] Vezi Gh. Bulgăr, *op. cit.*, în SILRL, I, p. 192—193.

[4] R. Todoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, III, p. 103—136.

în 1805 de V. Aaron. Ambele lucrări s-au bucurat de o răspîndire destul de largă, dovadă că au circulat în mai multe copii. Deși datează din primul deceniu al secolului al XIX-lea, ele prezintă importanță specială pentru cunoașterea terminologiei juridice din acest secol, deoarece o bună parte din termenii juridici s-au păstrat multă vreme în Transilvania, unii din ei supraviețuind ca termeni tehnici chiar și în stilul juridic actual. Terminologia juridică are de data aceasta ca surse neologismele de origine latină și franceză, luate direct sau prin intermediul maghiarei, la care se adaugă, bineînțeles, împrumuturi maghiare propriu-zise, atît lexicale cît și calcuri.

Din lista foarte bogată de termeni juridici dată de R. Todoran, cu explicația minuțioasă a etimologiilor, vom cita o mică parte pentru exemplificarea categoriilor de cuvinte întrebuințate cu accepții juridice în cele două lucrări, aflate în Biblioteca Academiei R.S. România, Filiala Cluj.

a) Cuvinte din limba curentă păstrate și în terminologia juridică actuală ca termeni tehnici : *cerere, dovadă, judecată, jurămînt, moștenire, parte, pedepsi, pîrî, pîrît* etc

b) Un număr destul de mare de cuvinte aparținînd stratului arhaic : *deregătorie* „funcție înaltă, demnitate", *furtișag* „furt", *a globi* „a amenda", *a legiui* „a se judeca", *price* „neînțelegere, litigiu".

c) Împrumuturi din maghiară : *chizeșiu* „garant", *tist* „oficiu", *tromf* „arvună".

d) Calcuri după maghiară : *a da înlontru* „a înainta (o cerere)", *a scrie jos* „a însemna, a nota", *a sta bun* „a garanta" etc.

e) Latinisme — majoritatea cu forma actuală : *act, advocat, arest, cauză, contract, copie, edict, examen, paragraf, regulă, revizie, termini, testament* etc.

f) Alte latinisme sînt întrebuințate cu o formă diferită de cea actuală : *acție, articul, cvitanție* (sub influență maghiară sau germană), *experiențe, forum* „for, instanță", *period, pretext, punturi, sentențe* etc.

g) O parte din neologismele latine folosite de autori nu s-au fixat în limba română : *actor* „reclamant", *apelație* „apel", *arbitrium* „judecată", *colon* „locuitor", *grație* „grațiere", *titlu* „capitol", *titulă* „adresă".

h) În sfîrșit, un număr de elemente latine au intrat prin intermediul maghiarei, cum dovedește fonetismul lor (*s* redat prin *ș*) : *articulușș, district, instanție, știl* „formă", sau sufixul verbal *-ălui* (magh. *-alni*) : *apelălui, arestălui, publicălui* ș.a.

Faptul că cele mai multe latinisme apar în scrierile din Transilvania deja la începutul secolului al XIX-lea cu forma *-(ț)ie : condiție, execuție, revizie* etc.[1] îl îndreptățește pe R. Todoran să susțină că această categorie de neologisme nu trebuie explicată prin influența limbii ruse, așa cum admite acad. Iorgu Iordan[2]. Argumentele lingvistului clujean sînt următoarele. Neologismele de tipul *administrație* nu au putut pătrunde în Transilvania prin filieră rusă pentru bunul motiv că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea influența rusă nu s-a exercitat asupra limbii din Transilvania. Dar chiar și în Principate ea s-a manifestat, cum se știe și cum afirmă și acad. Iorgu Iordan, abia după 1830. De ce nu putem admite, se întreabă Romulus Todoran, că *administrație* s-a dezvoltat direct din lat. *administratio*,

---

[1] La Șincai; în *Hronica românilor*, găsim 41 de latinisme în *-(ț)ie* și numai unul *(abreviațiuni)* în *-(ț)iune*, acesta din urmă putîndu-se explica prin influența pluralului latinesc *abbreviationes* (v. exemplele la Fl. Fugariu, *Limba lui Șincai*, în Gh. Șincai, *Opere I. Hronica românilor*, tom. I, București, 1967, p. CLXII—CLXXVII).

[2] Vezi Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, extras din Analele Academiei, seria C, t. I, Memoriul 4, p. 7—10, 13—14 ; idem, *Limba română contemporană*, 1956, p. 314.

după modelul substantivelor românești în *-ie* : *albie, funie, corabie* (cf. și *bărbăție, logofeție*, citate de același lingvist în alt loc din studiul amintit).

Romulus Todoran dă dreptate lui G. Ivănescu și Liviu Leonte, care înclină să atribuie neologismelor de acest tip o etimologie multiplă.[1] Sursa etimologică latină trebuie avută în vedere în primul rînd, observă pe bună dreptate autorul, cînd este vorba de neologismele din Transilvania.

O explicație socio-culturală a formei în discuție a propus Al. Niculescu[2]. El pornește de la afirmația că integrarea limbii și a culturii române în Europa romanică occidentală s-a făcut în mod diferențiat pentru fiecare din provinciile românești. Formele în *-(ț)ie* — atestate la D. Cantemir și la cronicarii munteni contemporani cu savantul moldovean reflectă un model slav (polonez sau rusesc, precizăm noi), căci numai în aceste limbi lat. *-(ț)io* a trecut la *-cija* (cf. rus. *nacija*). Operele lui Cantemir au cunoscut o largă răspîndire în Transilvania în secolul al XVIII-lea. Forma latinismelor în *-(ț)ie* din scrierile lui Cantemir[3], în special, a fost adoptată în scris și de cărturarii Școlii Ardelene, Șincai, I. Budai-Deleanu, P. Iorgovici, și a trecut apoi și la unii scriitori din Principate de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul celui următor: Ienăchiță Văcărescu, G. Asachi, I. Golescu. Explicația nu infirmă, așadar, teza acad. Iorgu Iordan, ci o completează, nuanțînd, în același timp, constatările din studiul lui Romulus Todoran.

Cît despre formele în *-(ț)iune*, ele sînt ulterioare, fiind frecvente îndeosebi după 1850. Neologismele de acest tip, conchide Al. Niculescu, răspund unor alte idealuri ori reprezintă deschiderea noastră spre Occident. Orientarea, datînd din secolul al XVIII-lea, caracterizează în mod deosebit, după Al. Niculescu, Muntenia și Moldova secolului al XIX-lea, după noi întrea ga cultură românească din acest veac, dar cu un colorit aparte la cărturarii Școlii latiniste din a doua generație, ca: T. Cipariu, S. Bărnuțiu și alții.

Stilul administrativ din Principate și Transilvania se va curăța treptat de ingredientele venite din izvoare eterogene, își va preciza termenii, renunțînd cu timpul la calcurile ori la traducerile greoaie și supunînd sintaxa unui tipar mai simplificat și mai apropiat de limba populară. Lucrul acesta se va întîmpla o dată cu organizarea politică a statului român modern și a instituțiilor lui în cursul celei de a doua jumătăți a secolului trecut.

De bună seamă că folosirea corectă și adecvată a mijloacelor stilului administrativ de către organele de stat este și o problemă de cunoaștere a limbii literare, adică, în fond, o chestiune de cultură. Într-o epocă de rapidă modernizare a instituțiilor noastre publice din trecut, stilul actelor oficiale, utilizat de o parte cel puțin a corpului funcționăresc din țara noastră, oferea prilejul de a fi obiectul

---

[1] Cf. G. Ivănescu, L. Leonte, *op. cit.*, în SCȘt., VII (1956), fasc. 2, p. 18. Vezi și G. Ivănescu, în LR, IV (1955), nr. 1, p. 34—35, unde lingvistul ieșean observă că suf. *-ie* datează de pe la 1700 și apare frecvent, după 1830, la scriitori munteni și moldoveni.

[2] Vezi Al. Niculescu, *Les emprunts du type - (ț)ie, - (ț)iune : un aspect socio-culturel de l'occidentalisation romane du roumain*, în RRL, XIX (1974), nr. 6, p. 519—524.

[3] Un argument plauzibil, subliniat de Al. Niculescu, al introducerii de către D. Cantemir a formelor în *-(ț)ie* în românește după model slav *(armistiție, experiență, condiție* etc.) este și maniera integrării numelor proprii latinești în *-ius* : *Clavdie* = Claudius, *Pompilie* = *Pompilius* etc. Fenomenul este identic cu cel practicat de traducătorii textelor din secolul al XVI-lea, unde găsim *Tiberie* = *Tiberius*, sau cu al cronicarilor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, de pildă stolnicul Constantin Cantacuzino, care scrie *Decie, Horație* etc.

satirei unor scriitori. C a r a g i a l e are meritul de a fi contribuit și în această privință la cultivarea limbii române din sectoarele ei neartistice. E de ajuns să ne amintim numeroasele schițe în care scriitorul surprinde esența unui astfel de stil, îngroșîndu-i liniile pentru a-i scoate în relief imaginea caricaturală. (Vezi, între altele, schițele și momentele *Urgent*, *Telegrame*, *Proces-verbal*.)

4. Dezvoltarea stilului administrativ după 1918

După formarea statului național român unitar, o dată cu crearea unei administrații centrale pentru toate provinciile românești, stilul administrativ se constituie în formele lui actuale, eliminînd cu timpul deosebirile regionale pe care le aduceau în terminologia oficială unele din provinciile aflate anterior sub dominație străină. La acest aspect ne vom opri mai pe larg în capitolul final, unde va fi vorba despre transformările generale survenite în lexicul neologic al limbii literare după primul război mondial. Aici ne vom limita la cîteva observații, asemănătoare, în parte, cu cele făcute la stilul științific.

După primul război mondial, stilul administrativ, înțelegînd prin aceasta limbajele lui alcătuitoare (cancelaristic-oficial, juridic, financiar etc.), a fost supus unei invazii neologice asemănătoare, în parte, cu cea suferită de unele limbaje ale stilului științific (vezi mai sus). Spre deosebire însă de limbajul medical, pe care, după remarca lui S. P u ș c a r i u, un bolnav nu este interesat să-l înțeleagă cu orice preț, în cazul limbajului juridic, de exemplu, situația este alta. „Împricinatul" aflat în fața judecătorului este vital interesat să înțeleagă „ce se spune despre el", indiferent dacă este *pîrît* sau *reclamant*. „Faptul însă, continuă P u ș c a r i u, că terminologia noastră juridică a fost năpădită dintr-o dată de un număr mare de neologisme, care au înlocuit termenii vechi, înțeleși de toți, a avut ca urmare că azi țăranul și chiar omul cult nu înțelege adesea nici citația ce i se înmînează, nici sentința ce i se citește".[1]

Un act juridic pare de cele mai multe ori multora chiar și azi „încifrat", din care motiv, dar nu numai din acesta, el trebuie „descifrat", „decodat" și interpretat de un specialist juridic care este avocatul. Firește, pragul accesibilității limbajului în discuție a crescut datorită instrucției mai temeinice și mai îndelungate efectuate în școlile din țara noastră în ultimele decenii. Totuși, dificultățile în procesul de cunoaștere și însușire, adică de utilizare adecvată a acestui limbaj „tehnic" de către un nespecialist nu sînt prin aceasta și eliminate.

Remarca făcută mai înainte (vezi capitolul anterior) cu privire la inconsecvența terminologiei folosite în unele limbaje speciale este valabilă și aici. În terminologia juridică se spune *sentință*, dar și *hotărîre*, *pîrît*, dar *acuzat*, *plîngere*, dar și *reclamație*, *inculpat* (nu *vinovat*), dar *nevinovat* (nu *inocent* ...). În schimb se folosesc numai neologisme pentru a denumi noțiuni ca *infracțiune*, *delict*, *deliberare*, *grațiere* (nu *iertare*), *lipsă de probe* (nu lipsă de *dovezi*), *culpă* (nu *vină*). Pe de altă parte, au căpătat accepție juridică numeroși termeni împrumutați de proveniență populară : *cheltuieli de judecată*, *pedeapsă*, *despăgubiri*, *jurămînt*, *martor* etc., care nu au antonime sau sinonime neologice.

Limba literară și-a sporit mijloacele de expresie împrumutînd și din limbajul juridic numeroase expresii devenite uzuale în exprimarea cultă : *a pleda o cauză*, *a face apel*, *în ultimă instanță* etc., etc.

Interacțiunea dintre stiluri este, cum se vede, un fenomen de pe urma căruia au de cîștigat atît limbajele de strictă specialitate, care se îmbogățesc

[1] Sextil P u ș c a r i u, *Limba română*, I, p. 382.

pe seama limbii comune, cît și limba literară. Aceasta din urmă își însușește termeni și sintagme noi din alte variante stilistice, anulînd însă sensurile tehnice, proprii terminologiei specifice unuia sau altuia dintre compartimentele de activitate profesională, în care acești termeni sînt folosiți curent.

STILUL PUBLICISTIC

1. Stilul publicistic ca variantă funcțională a limbii

De obicei, în clasificarea funcțională a stilurilor din sfera limbii literare stilul publicistic este situat în urma celorlalte, după care urmează, eventual, un „etc.“ Aceasta înseamnă că stilul publicistic ar ocupa locul ultim, fiind mai puțin distinct în ierarhia stilistică decît celelalte, care se definesc prin scopul sau funcția îndeplinită într-o anumită ramură de activitate, fapt ce le conferă anumite trăsături lingvistice. Prin „etc.“ unii înțeleg de fapt diverse variante ale altor stiluri. Pornind de la alte criterii de clasificare, unii lingviști vorbesc, pentru perioada veche a limbii noastre literare, de un stil al literaturii religioase, de un stil cronicăresc sau de stilul cărților populare etc. Pentru epoca modernă ar exista un stil al scrierilor filozofice, altul al scrierilor tehnice, ba chiar și un stil sportiv. După părerea acad. I. C o t e a n u, stilul publicistic nu ar cuprinde trăsături proprii, suficiente, care să justifice existența lui independentă. Argumentele lingvistului citat sînt următoarele : un articol publicat în presă poate ține de stilul științific — evident, într-o formă accesibilă, popularizantă — atunci cînd conținutul lui este științific. Dacă se fac cunoscute comunicate, dispoziții oficiale etc., articolul aparține de drept stilului administrativ. Foiletoanele, reportajele folosesc într-o mare măsură mijloacele stilului artistic.[1]

Într-un foarte documentat studiu al lui Gh. B o l o c a n,[2] se aduc argumente numeroase în favoarea existenței stilului în discuție, plasat de autor în rîndul celorlalte variante funcționale ale limbii. Stilul publicistic, arată Gh. B o l o c a n, se caracterizează, pe lîngă alte trăsături, și prin aceea că utilizează un lexic foarte variat de natură politico-socială, la care se adaugă dinamica, mobilitatea lui determinată de permanenta situare a gazetarului, deci și a mijloacelor lui lingvistice, în realitatea actuală, cotidiană.

Notăm în treacăt că unele procedee de stil „gazetăresc“, prezente în presa noastră de informare zilnică din trecut, erau menite să suscite deseori curiozitatea cititorului prin mijloace pe care le-am numi „expresia senzaționalului“, manieră satirizată, cum se știe, de C a r a g i a l e. O altă particularitate a acestui stil, privit din perspectivă diacronică, se referă la caracterul retoric al multora dintre articolele publicate în presa din țara noastră după 1848. Se pune întrebarea dacă procedeele de această natură trebuie socotite ca făcînd parte din stilul publicistic sau din cel retoric, dat fiind că un articol scris după canoanele oratorice nu se deosebește ca „stil“ de cel destinat unui auditor. În realitate, articolul publicat este conceput și redactat ca pentru a fi rostit de la o tribună, tribuna de data aceasta fiind ziarul. După cum s-a văzut în altă parte,

---

[1] Vezi I. C o t e a n u, *Româna literară și problemele ei principale*, Ed. Științifică, 1961, p. 57.

[2] Vezi Gh. B o l o c a n. *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII (1961), nr. 1, p. 35—71.

Titu Maiorescu a supus unei analize lucide și severe retorica parlamentarismului liberal, plecînd de la textul publicat și vizînd nu numai oratoria de o anumită speță, ci și, dacă nu în primul rînd, pseudocultura și cosmopolitismul unora dintre politicienii epocii.

2. Însemnătatea publicisticii în dezvoltarea limbii literare

Importanța publicisticii trebuie căutată și în rolul pe care l-a jucat în difuzarea ideilor noi, științifice, politice, literare, adică în familiarizarea publicului cu numeroasele noțiuni ce trebuiau cunoscute și asimilate și care pătrundeau prin gazete într-un cerc din ce în ce mai larg de cititori. Cu alte cuvinte, în procesul modernizării, presa a îndeplinit o funcție esențială, de vehicul al cuvintelor noi din limbile străine în limba literară normată, în etapa împrumuturilor lingvistice.[1] Presa trebuie pusă, sub acest aspect, alături de manualele și prelucrările în limba română, lucrări atît de necesare în acțiunea de îmbogățire a limbii din prima jumătate a secolului trecut. (Pentru amănunte, vezi cap. I.)

Amintim în treacăt că unele ziare ca *„Albina românească"* și altele apăreau în texte paralele redactate în două limbi : română și franceză. Efortul de transpunere a noțiunilor din franceză în română este evident, dar nu și scutit de ezitări și stîngăcii.

Un alt merit al textelor publicistice este și acela de a fi contribuit la înțelegerea și încetățenirea unor termeni de specialitate prin glosarea lor. Așa procedează *„Curierul românesc"*, de pildă, cînd explică cuvintele străine prin echivalente românești, deseori aproximative și cu accepție uneori nu noțională, ci cotidiană, populară, de exemplu : *competență* prin *cuviințiune*, *concentrat* prin *împreunat*, *operații* prin *lucrări*, *populație* prin *norod*, *monument* prin perifraza *un ce ardicat spre aducere aminte*, *colonii* prin *strămutări*, *modern* prin *după urmă sau nou*, *elocvență* prin *slobozenie a limbii*, *sinceritate* prin *curățenia inimii*, *incognito* prin *tiptil* etc.[2]

Astfel de explicații erau necesare pentru un public puțin instruit. Riscurile erau, însă, destul de mari, fiindcă a trage semnul egalității între *elocvență* și *slobozenie a limbii* sau între *incognito* și *tiptil* înseamnă a reda imperfect conținutul unei noțiuni, astfel încît cititorul își poate forma o reprezentare greșită despre ea, de vreme ce identifică ideea de *dar al vorbirii* cu cea de „exprimare slobodă", sau ideea de *necunoscut și inopinat* cu sensul adverbului „tiptil", care înseamnă azi „pe nesimțite, pe furiș".

Ne putem apoi întreba dacă operația glosării, foarte instructivă în intenția autorilor, intră cu drepturi de cetățenie printre mijloacele stilului publicistic. Răspunsul este negativ, credem noi. Glose de felul acesta întîlnim și în alte texte, științifice, juridice etc., meritul lor fiind același : de a fi contribuit la

---

[1] Rolul de „ferment" al presei cu privire la inovațiile în limbă, mai ales în limbajele științific și tehnic, face obiectul articolelor semnate de Florica Dimitrescu, *Cuvinte și sensuri noi în presa actuală* (I), LR, XI (1962), nr. 2, p. 131—140, și *ibidem* (II), nr. 4, p. 387—400. În ultimul articol autoarea conchide (p. 398) : „în limba presei începe să se facă simțită trecerea de la un *tip structural tradițional (derivativ) la un tip structural nou, în care predomină compunerea lexicală și prefixală (prefixoidală)*" (subl. autoarei). Poate că înregistrarea unor fapte, deși foarte numeroase, dintr-o singură tranșă sincronică a unui stil supus dinamicii, deci și fluctuației, nu este, totuși suficientă pentru a trage concluzii definitive cu privire la modificarea radicală a structurii unei limbi la un moment dat.

[2] Vezi Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în CILL, II, p. 91—92.

difuzarea științei și culturii și prin aceasta de a fi ajutat la impunerea neologismelor în limba literară. De aceea, nici fonetica și nici lexicul scrierilor publicistice nu ne obligă la o prezentare aparte a trăsăturilor lor. Regăsim aici fenomenele întîlnite în toate celelalte stiluri, neartistice și ale literaturii artistice, din care am dat exemple pînă acum.[1]

3. Aspecte ale limbajului presei în secolul al XIX-lea și al XX-lea

Ne vom referi în continuare la cîteva particularități ale stilului publicistic semnalate de Al. Andriescu la sintaxă, dar pe care noi le vom trece la stil, deoarece credem că ele își găsesc aici un loc mai potrivit. Stilul se deosebește după cum avem în vedere articolele sobre și argumentate scrise într-o impecabilă limbă românească de Eminescu în „*Timpul*" sau de Caragiale, și multe din cele publicate în „*Românul*", unde retorismul cultivat de colaboratorii liberali ai ziarului se găsea în elementul lui : perioade dezvoltate artificial, repetiții căutate, enumerări fără șir, construcții antitetice, exclamații, imprecații patetice etc. sînt numai cîteva dintre procedeele împrumutate de autori din recuzita retoricii clasice și prezentate în stilul presei burgheze a vremii.[2] Iată un exemplu dintr-un articol intitulat *Compania de doisprezece*, publicat în „*Românul*" din 1861. Este vorba aici de un atac violent la adresa boierimii retrograde, dar tonul emfatic reprezintă o pastișă neinspirată a stilului avîntat cultivat de generația de la 1848 : „O zicem, o dechearăm, vă acuzăm în public că numai ați luat mereu și n-ați dat niciodată, voi, veliți boieri regulamentari, și spuneți, de puteți, cînd, cui și cît a dat fiecare din voi din averea sa personală pentru lucrul public"[3].

Înțelegem limpede unde a putut găsi Caragiale materialul discursurilor atribuite lui Cațavencu sau cel „citat" din „*Vocea patriotului națională*". Dacă ne gîndim și la mostrele de articole supuse unei critici la obiect din partea lui Maiorescu, Eminescu și Slavici, ne dăm seama că autorul *Scrisorii pierdute* n-a fost *constrîns* să inventeze prea mult în materie de stil retoric.

Stilul retoric al presei noastre din trecut nu trebuie privit însă exclusiv din acest unghi defavorabil limbii literare. Hasdeu nu este mai puțin retoric în articolele sale, iar Delavrancea duce arta stilului retoric pînă la înălțimi atinse după el numai de cîțiva reprezentanți ai generației vechi dispărută în deceniile din urmă : N. Iorga, N. Titulescu, Oct. Goga.

Să adăugăm că stilului gazetăresc îi sînt specifice anumite procedee despre care spunem că sînt chemate să incite curiozitatea, motiv pentru care publicațiile din trecut — și pînă acum 4—5 decenii — uzau și abuzau de prezentarea știrilor sub forma unor evenimente senzaționale. Expresia stilistică a acestei maniere de transmitere a informațiilor cotidiene este epitetul, pe care, în lipsa altui termen mai potrivit, îl vom numi epitetul superlativ. Începînd cu a doua jumătate a secolului trecut și pînă în pragul epocii noastre, formulele gazetărești sugerînd panica, surpriza ori îngrijorarea sunau astfel : „o știre din cele mai triste" : „o chestiune de o gravitate excepțională" ; „protestăm în modul cel

---

[1] Pentru altele, vezi Al. Andriescu, *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILLR, I, p. 199—253 ; Gh. Bulgăr, *op. cit.*, în CILL. II.

[2] Vezi exemplele la Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 219—220.

[3] *Ibidem*, p. 220.

mai energic" etc. (cf. și parodierea acestui „stil" în schițele lui C a r a g i a l e[1]: *Groaznica sinucidere din strada Fidelității, Înfiorătoarea și îngrozitoarea și oribila dramă din strada Uranus*). Epitetele *excepțional, formidabil, senzațional, sublim* etc. abundă în stilul reportajelor din paginile presei noastre mai vechi.

Începutul secolului al XX-lea aduce, o dată cu înfrîngerea latinismului și temperarea exceselor retorice, cu concursul expresiei firești, echilibrate și limpezi a limbii populare și fără excluderea neologismului; cultivarea procedeelor stilului elevat în oratorie și, parțial, al celui „realist" în gazetărie ia un curs nou. Presa actuală continuă să fie și în zilele noastre instrumentul principal de difuzare a ideilor noi și implicit un mijloc de asimilare a termenilor noi, în condițiile vieții sociale și culturale din țara noastră.

Aceasta nu înseamnă că acțiunea de cultivare a limbii, de apărare a patrimoniului lingvistic tradițional și național, se găsește la capătul ei. Din contra, grija față de exprimarea corectă, bogată și adecvată, despovărată de falsele inovații și de aservirea limbii unor modele străine, rămîne una dintre îndatoririle permanente ale tuturor acelora care n-au încetat să aibă încredere în virtuțile propriului nostru grai.

Este necesar să amintim din nou locul important pe care-l deține sub acest aspect stilul gazetăresc sau, mai propriu spus, limbajul presei de informare zilnică. Este vorba despre presa care intră în contact permanent și nemijlocit cu cele mai largi pături de cititori. Se pot distinge și aici variante ale acestui limbaj. O știre transmisă de Agerpres se deosebește ca modalitate stilistică de un anunț apărut la „Mica publicitate", și cu atît mai mult de un editorial (articol de fond) din „*Scînteia*" ori „*România liberă*" sau de un reportaj. Prima (știre oficială) urmărește un scop *informativ*, general, cu caracter de obicei politic, al doilea — anunțul — unul publicitar, avînd ca mobil, în principiu, o tranzacție privată. De aceea, concizia stilistic nudă a unei știri Agerpres se deosebește de stereotipia eliptică a unui anunț obișnuit. Un articol de fond, pe de altă parte, abordează o temă de actualitate cu respectarea obligatorie a întinderii și a unității compoziționale. Maniera de tratare a subiectului impune o desfășurare lineară în prezentarea ideilor și folosirea unei sintaxe în care frecvență absolută au frazele expozitive, pozitive și negative, cu excluderea interogațiilor, a exclamațiilor sau a formulelor familiare. În reportajul ziaristic, nucleul informației este un eveniment din realitatea zilnică, dar ieșit din comun prin unele trăsături ale lui. Realitatea este completată cu elemente narative sau descriptive, însuflețită prin dialog și prin reflecțiile spontane ale autorului, ceea ce face ca faptele prezentate să dobîndească înfățișarea unui tablou original constituit din secvențe ce se leagă organic între ele.

Fiind obligată să fie mereu în actualitate, presa îndeplinește, ca și radioul și televiziunea, un rol important în transmiterea și difuzarea noțiunilor noi și prin aceasta în punerea în circulație și fixarea denumirilor cu care se răspîndesc aceste noțiuni. Cînd în deceniul al VII-lea din secolul nostru au avut loc primele zboruri spre lună, a fost nevoie de un verb care să numească „acțiunea de coborîre și oprire a unui vehicul pe solul lunar". În presa noastră — și în cea străină — s-au luat în discuție mai mulți termeni: *a ateriza pe lună, a aluniza, a aseleniza*. Primul dintre aceștia a stîrnit obiecția că este etimologic greșit, deoarece *aterizarea* înseamnă „coborîre pe Terra", așadar pe pămînt, și nu pe o altă planetă. Argumentul este însă prea pedant, pentru că verbul desemnează de fapt acțiunea

[1] Pentru alte exemple, vezi Șt. M u n t e a n u, *Pastișa stilurilor în opera lui I. L. Caragiale*. în „*Orizont*", 1966, nr. 3, p. 72—80.

coborîrii *pe sol*, indiferent cărei planete îi aparține acesta. Dacă o navă cosmică atinge planeta Venus, cum s-a întîmplat în oct. 1975, cum va trebui numită această acțiune: *avenusisare?* (Presa a evitat să folosească de data aceasta termenul „propriu".) Dar dacă omul va ajunge pe Jupiter sau pe Saturn? Va trebui să se formeze de fiecare dată cîte un derivat nou de la numele planetelor respective? *A aluniza* nu a întrunit toate sufragiile, competiția fiind cîștigată de *a aseleniza* (de la gr. *selene* „lună"), verb „încărcat de visare pentru cine iubește luna", scria Șerban Cioculescu.[1]

Există însă și unele creații propriu-zise ale publiciștilor, cu șanse de a se impune, întrucît denumesc o realitate veche sub o formă nouă capabilă să genereze asociații inedite care lărgesc cîmpul reprezentării. Așa este *cronofag*, de pildă („*Flacăra*", 15 oct. 1966), cu sensul de „cel care pierde vremea". Noul substantiv este mai expresiv deoarece duce cu gîndul la formații analogice ca *antropofag*, de unde și sugestia, motivată etimologic, că cel inactiv este „un devorator, primejdios și nociv, al timpului".

Descoperirea televiziunii a dat naștere la o sumedenie de formații noi cu pseudoprefixul *tele-: telejurnal, teleglob, telecronică* etc. Ecaterina Oproiu a completat această terminologie prin *teleast*, făcut după modelul lui *cineast* (fr. *cinéaste* „specialist în cinematografie"). Cuvîntul, înregistrat abia în ediția a III-a a *Dicționarului de neologisme* (București, 1978), a apărut deci o dată cu obiectul, sau puțin după aceea, ca o necesitate și cu șorți de a-și face loc în rîndul limbajului tehnic respectiv. Alteori, un publicist poate crea un termen mai comod și mai propriu, cu mijloace interne, pentru o noțiune denumită vag mai înainte printr-o perifrază. Așa este verbul *a descorona* (germ. *entkronen*), antonimul lui *încorona*, creație, după cît se pare, a lui I. Grigorescu: *regi descoronați* („*Contemporanul*", 12 oct. 1959, p. 1). Cuvîntul este perfect inteligibil în românește, fiind format după tipul derivativ frecvent în română *îmbrăca / dezbrăca, încălța / descălța*. E de mirare parcă faptul că el n-a fost creat pînă acum ... O explicație există totuși și aici: fenomenul istoric al „descoronării", adică al pierderii coroanei ca simbol al puterii regale sau imperiale, este de dată mai recentă, fiind marcat de transformările sociale și politice de după primul război și după cel de-al doilea.

O categorie de fapte, cum este cea care urmează, este mai greu de încadrat într-un anumit stil. Ea se referă la numele unor grupări, formații, asociații etc., recente, trecute astfel în programe, afișe sau reclame: *Romantic Club, Divertisment Club, Student Club* (dar *Clubul curioșilor*. Atunci de ce nu și ... *Curios Club* ...?). Același model străin, anume englez, îl găsim și în *Automobil Clubul Român*, creație destul de ciudată, care s-a impus totuși pentru a dovedi, poate, că româna literară actuală nu respinge acest tip de formare a cuvintelor, care, de fapt, nu îi este specific.[2]

---

[1] *Limbă și actualitate*, în „*Gazeta literară*" din 2 aprilie 1959.

[2] Despre elementele de origine cărturărească, mai vechi și recente traduse sau imitate după modele străine, de tipul *fărădelege* (v. sl. *bezakonnie*), *drum de fier* (fr. *chemin de fer*), *tren-fulger* (germ. *Blitzzug*), *bunăstare* (germ. *Wohlstand*), *binecrescut* (fr. *bien élevé*) etc., vezi Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Ed. Academiei, 1958, p. 161—168.

4. Stilul (limbajul) criticii literare

Într-o situație stilistic diferită se află limbajul criticii literare [1]. În linii foarte generale, acest limbaj — numit uneori și „stil" — ar corespunde funcției metalinguale din clasificarea lui J a k o b s o n, întrucît este un *limbaj despre limbaj*. Aceasta cu condiția să admitem că exegeza critică se aplică, în substanța ei, unei creații literar-artistice realizate *ca limbaj*. Fără îndoială că lucrurile se schimbă în cazul cînd se atribuie criticii literare rolul de cunoaștere, opera avînd în acest caz rol de *obiect de referință*, cum susținea concepția despre critica științifică a secolului trecut, sau, pe alt plan, critica marxistă actuală. În această împrejurare ar trebui să devină activă funcția cognitivă sau referențială, așa cum se comportă limba cînd își exercită funcția de cunoaștere și descriere obiectivă a unui fenomen sau a unui eveniment din viața materială și socială. Dacă însă rostul criticii literare este de a sluji drept *intermediar* între autor și cititor (sau între *emițător* și *receptor*, potrivit unei terminologii mai noi), actul critic fiind, cum s-a afirmat, o lectură inteligentă a textului, atunci criticul ar fi în raport cu scriitorul un interpret al creației poetice, cum e actorul față de dramaturg sau violonistul față de compozitor. De data aceasta critica se apropie însă de artă și devine, într-un fel, creație care *secundează* sau *dublează* opera atunci cînd propune sensuri noi ale ei deduse dintr-o „altă lectură". Conceptul de „operă deschisă" formulat de Umberto E c o presupune o astfel de prelungire și potențare a operei poetice prin multiplicarea semnificațiilor ei descoperite în operația criticului. Dacă acceptăm o astfel de poziție pe care și-o revendică o parte din critica literară, atunci limbajul criticii se aseamănă cu cel artistic din punctul de vedere al *dreptului de a inova* în materie de expresie. [2]

S-a spus mai demult despre critic, nu fără maliție, că ar fi un scriitor ratat. Că lucrurile nu stau chiar așa, dovadă e — dacă mai este nevoie de probe — că cele două îndeletniciri se pot exercita cu egală forță de către unul și același autor. G. C ă l i n e s c u la noi și Paul V a l é r y în Franța nu sînt și singurele exemple ce se pot da. Fapt sigur este că un scriitor minor nu poate deveni, în lipsa harului și prin compensație, un mare critic, după cum iarăși sigur este că ecourile trezite de opera unei personalități critice nu pot fi comparate cu cele stîrnite de cartea sau cărțile unui scriitor, fie el oricum.

Totuși, apartenența celor două categorii de autori la un instrument de expresie, privilegiat și generos, care le dă — sau de la care își iau — dreptul de a inova apropie limbajul criticii de cel al artei literare. Firește că, uzînd de un instrument în fond explicativ, subordonat intenției de a comenta opera, criticul literar nu se lasă constrîns și intimidat de rigorile unei exprimări puriste, academizante. În afară de creația poetică propriu-zisă, critica literară este poate singurul compartiment filologic în care prescripțiile oficiale și tradiționale

---

[1] O privire istorică asupra evoluției limbajului critic, la Gh. B u l g ă r, *Inovația lexicală în limbajul criticii literare*, în „Studii de stilistică și limbă literară", E.D.P., 1971, p. 258—271. O lucrare specială avînd ca obiect stilul criticii literare a publicat de curînd Doina Bogdan-D a s c ă l u, *Critica — limbaj secund*, Timișoara, 1981.

[2] Dorința de a inova cu orice preț duce, uneori, la forțarea sensului unui cuvînt sau a unei locuțiuni, cu efecte de genul următor: *„Neglijența, tinjeala, formalismul nu pot face casă bună cu tehnica nouă"* (*„Drapelul roșu"*, Timișoara, 1 febr, 1966, p. 3). Cum se vede, autorul „a extras" din expresia *a se lăsa pe tinjeală* cu sensul de „a fi nepăsător" numai substantivul, atribuindu-i aceeași valoare ca și expresiei. E ca și cum, în loc de *copiilor le place se să dea de-a berbeleacul*, cineva ar zice: *copiilor le place berbeleacul ...*

în materie de exprimare sînt depășite, ca să nu zicem încălcate. Pe scurt, fiind sensibil la inovații grație înrudirii lui, pretinse sau reale, cu creația literară, limbajul critic este un exponent temerar al inovației, fiind foarte puțin înclinat să se conformeze unor clișee stilistice consacrate. De aici și impresia de varietate și originalitate stilistică prin care se disting criticii literari între ei. H e l i a d e, de pildă, cultivă expresia orală apăsat familiară, T. M a i o r e s c u este sentențios și egal cu el însuși, I b r ă i l e a n u preferă fraza de o simplitate aproape naivă, la E. L o v i n e s c u transparența scrisului este o formă a rafinamentului stilistic, din paginile lui T. V i a n u respiră un aer de elevată intelectualitate, Vl. S t r e i n u recurge în aprecierile-i cumpănite și subtile la formule de caracterizare ușor pedante etc.

Nu este mai puțin adevărat că libertatea pe care și-o iau mînuitorii criticii literare în utilizarea limbii conduce uneori la excese și extravaganțe stilistice. Cînd un filolog dorește să dea exemple de exprimare confuză și pretențioasă, observa cineva, el se adresează stilului criticii literare. Este drept că astfel de fapte se pot culege din textele criticilor, dar aceasta nu înseamnă că întregul limbaj al criticii stă sub semnul *„stricării" limbii*. Expresia din urmă se aude din ce în ce mai des în ultima vreme ca un fel de semnal de alarmă împotriva denaturării exprimării literare.

Contribuțiile limbajului critic din ultimele decenii, în privința inovațiilor stilistice, sînt limitate, în general, ca arie de întrebuințare la domeniul însuși al criticii literare, cu extindere și la critica de artă, în ansamblu. Dintre acestea fac parte adjectivele derivate de la numele unor scriitori sau artiști : *eminescian, sadovenian, arghezian*, formații ceva mai vechi, devenite azi curente. Prin analogie cu acest tip derivativ, se spune tot mai des în ultimii ani : *blagian, labișan pillatian*, ba chiar *camilpetrescian* și tot astfel *enescian, brîncușian* etc. etc. Locuțiunea adverbială *la modul* (teoretic, poetic etc.), copiată după italiană *(al modo)*, a cărei paternitate pentru limba română și-o revendică G. C ă l i n e s c u, a ajuns un loc comun al limbajului critic. *A vehicula* „a transmite" (idei, mesaje) este, după toată probabilitatea, tot o creație, mai exact o imitație (fr. *véhiculer*), pe care o datorăm mînuitorilor criticii literare, ca și savantul *lector* pentru *cititor*, fără îndoială că și unele verbe de prisos, cum este *a lectura*, creat în ultima vreme. De vreo cîțiva ani au dobîndit un prestigiu neașteptat substantivele *demers*, calchiat după fr. *démarche*, cu sensul de „mod de interpretare" *(demersul criticii)* și *impact* (fr. *impact*) „coliziune, ciocnire între două corpuri" ; prin extensiune „întîlnire, confluență", frecvent întîlnite în articolele de critică literară.

Nu mai puțin răspîndite sînt și unele derivate substantivale cu sufixul *-itate*, copiate după modele străine : *poeticitate, modernitate*, cărora li s-au alăturat nu demult altele : *elementaritate, potențialitate* ș.a. Ele sînt concurate de formațiile cu sufixul substantival *-ism* : *ilustrativism, monumentalism, naivism* etc.

Introducerea lor pe scară destul de largă în limbajul despre care vorbim se explică, în afară de o anumită tendință spre originalitate cu orice preț, și printr-o cauză obiectivă : economia de mijloace de exprimare realizată prin suprimarea unei părți dintr-un grup sintagmatic și înlocuirea lui printr-un derivat corespunzător, cu accepție semantică identică sau apropiată. În felul acesta, *elementaritate* devine un singur cuvînt, fiind deci mai economicos decît *caracter, structură elementară*, ca și *monumentalism (și monumentalitate)* față de *aspect (formă) de monument*.

Mai curioase sînt unele derivate întîlnite în paginile revistelor de critică sub semnătura unor autori din generația tînără — deși este riscant să se considere că avem a face, în acest sens, cu o regulă generală. Vrem să spunem că

exemplele pe care le dăm mai jos nu sînt excerptate numai din limbajul propriu contingentului mai nou de critici literari: „aspirație cam *dilelantică*" (*„Luceafărul"*, 25 mai 1963, p. 11), „autoritate *catedratică*" [1] (*„Gazeta literară"*, 15 oct. 1964, p. 7), „privire de ansamblu *parțializată* asupra noii litreaturii" (*„Contemporanul"*, 12 nov. 1965, p. 9), „proces unic de *epicizare*" (*"Gazeta literară"*, 18 nov. 1965, p. 7), „*translind* atenția de la personaj la autor" (*„Contemporanul"*, 7 ian. 1966, p. 3) etc.

Prezența unor inovații de acest gen în limbajul criticii nu trebuie, de fapt, să îngrijoreze prea mult pe cei care își iau cu bună intenție asupra lor sarcina de a veghea la puritatea limbii și de a contribui astfel la cultivarea ei. Sînt elemente sporadice și efemere ale „stilului" autorilor respectivi, și nu eșantioane din tabloul caracteristic și tipic al limbii literare din vremea noastră. Măsurile restrictive decretate, eventual, de un for oficial, pentru a stăvili utilizarea lor ar fi inoportune și ar leza spiritul libertății de creație. Cel care operează o selecție fără greș în acest material pitoresc, produs al fanteziei lingvistice încîntate de ea însăși, este timpul. Aceasta nu înseamnă că filologilor le este interzisă intervenția menită să semnaleze și să tempereze excesele.

LIMBA ROMÂNĂ ARTISTICĂ

1. Precizări în legătură cu terminologia

Capitolul de față are nevoie de cîteva precizări în legătură cu terminologia folosită în studiile consacrate acestui domeniu foarte complex al științei filologice.

Pentru a desemna aria de investigație referitoare la mijloacele de expresie specifice operelor beletristice, cercetătorii întrebuințează nu întotdeauna aceiași termeni, dovadă că nu există un consens teoretic deplin asupra domeniului însuși supus analizei. Astfel, se vorbește — este adevărat că în ultimul timp mai puțin — despre *limba literaturii*, cu eventualul adaos, *beletristice* sau *artistice*, despre limba producțiilor *literar-artistice*, pentru a o deosebi de limba literară normată, propriu-zisă. Alteori se vorbește de *limba poetică*, limitîndu-se astfel cercetarea la creația poetică, sau de *limbaj poetic*, termenul de „limbaj" avînd accepția mai restrînsă, sinonimă oarecum cu aceea de „stil funcțional". Alți cercetători preferă denumirea de *limba scriitorilor*, dat fiind că materialul cu care se operează este luat din operele literare.

Motivul pentru care într-un caz sau altul apare termenul „limbă", deși este vorba doar de utilizarea ei într-un compartiment special, al literaturii, este următorul. În opera unui scriitor se întîlnesc, în principiu, fenomene care aparțin tuturor variantelor și stilurilor unei limbi naționale, ea avînd, așadar, calitatea de a reprezenta atît varianta normată, cît și pe celelalte: populară, dialectală, argotică, arhaică etc. Prin urmare, *limba literaturii* ar denumi o realitate complexă, mai complexă decît cea desemnată prin noțiunea de „stil", deoarece ea nu este un simplu stil, ci o sinteză largă, alcătuită pe baza mai mul-

[1] Ca substantiv, *catedratic* „profesor titular de catedră" (ital. *cattedratico*), apare la G. Călinescu (Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, p. 120).

tor stiluri. Faptul acesta ar justifica denumirea de „limbă" întrebuințată de unii lingviști în locul celei de „stil".[1]

Dimpotrivă, alți specialiști au adoptat pentru aceeași noțiune termenul de *stil (artistic)*, punînd deci stilul literaturii frumoase alături de celelalte stiluri funcționale ale limbii discutate în paginile anterioare. Fiind caracterizat prin trăsături distincte și urmărind un scop estetic, el se deosebește de toate celelalte stiluri, față de care s-ar bucura de privilegiul unei relative independențe.[2]

În sfîrșit, unii specialiști preferă să folosească termenul *mesaj* aplicat și literaturii artistice.[3] Mesajul artistic (în înțelesul de „stil" sau „limbaj" artistic) se caracterizează prin următoarele trăsături:

— un grad mare de libertate în ce privește utilizarea termenilor de uz curent și familiar;

— posibilitatea de a împrumuta elemente de vocabular special din alte stiluri;

— frecvența mare a sensurilor figurate și a transformărilor semantice;

— tendința de a alterna unitățile sintactice lungi cu altele scurte;

— preferința pentru anumite fenomene, concretizată diferit în diversele mesaje;

— tendința spre realizarea structurilor ritmice de tip superior, adaptate la conținutul de idei al mesajului.[4]

Prin conținutul său, termenul *stil* este destul de vag, motiv pentru care întrebuințarea lui în cazul literaturii artistice nu e scutită de unele confuzii. De aceea am preferat să numim acest capitol „limba artistică", noțiune mai adecvată, după opinia noastră, pentru a desemna o realitate multiformă, pentru care alții folosesc termenul „stil" (artistic, beletristic etc.).

În adevăr, dacă vorbim despre stilul unui scriitor sau al unei opere, de exemplu stilul lui Eminescu în *Luceafărul*, se înțelege un anumit lucru, iar dacă cercetarea se referă la întreaga creație a lui Eminescu, trebuie să înțelegem altceva. Cu atît mai mult sîntem datori să ne referim la altceva cînd înțelegem prin același termen — stil — creația literar-artistică luată în ansamblu și examinată sub aspectul mijloacelor ei specifice de expresie. De bună seamă că în *Luceafărul* vom reține unele dintre particularitățile de expresie în care vom regăsi o parte din trăsăturile generale, proprii stilului eminescian. Dar dacă analiza are în vedere întreaga operă a lui Eminescu, vom face cunoștință cu un singur mănunchi de trăsături distinctive sau cu mai multe? Cu alte cuvinte, nu cumva avem „un stil" în poezia lirică erotică și altul în poezia cuprinzînd elemente epice, sau în *Scrisori?* În *Călin*, de exemplu, mijloacele stilistice diferă, de unde rezultă că nu avem aici un singur stil, ci

---

[1] Vezi și G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în LL. II (1956), p. 197—224. Cf. și idem, *Istoria limbii române*, p. 717—726. Lingvistul ieșean cercetează limba poetică românească dintr-o perspectivă teoretică asupra căreia vom reveni. În unele lucrări mai noi se utilizează termenul *limbaj poetic* ca structură aparte opusă limbajului prozei, cum procedează Jean Cohen în *Structure du langage poétique*, Paris, 1966.

[2] O prezentare dezvoltată — prima de acest fel la noi — a terminologiei stilistice și a diverselor accepții atribuite noțiunii de stil se găsește la I. Coteanu, în *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973, p. 15—87.

[3] Vezi SLLF, II, p. 199.

[4] *Ibidem*, p. 199—200.

mai multe : unul de basm în primul tablou, altul liric — obiectiv în episodul fetei de împărat îndrăgostite, altul realist în descrierea colibei din codru și, în sfîrșit, din nou altul, feeric, în ultimul tablou al poemului. În fiecare dintre episoadele pomenite poetul apelează la alte resurse lingvistice în virtutea cărora mesaje poetice distincte dobîndesc individualitate artistică diferită. Ar fi deci imprudent dacă am vorbi aici și aiurea despre unul și același *stil eminescian*, chiar dacă o cercetare atentă poate surprinde notele stilistice generale, sau structuri comune limbajului său poetic. Același lucru s-ar putea spune și despre *Scrisori*. Cine ar putea trage semnul egalității între primele două părți din *Scrisoarea I* și ultima, sau între primul tablou al evocării istorice, legendare și exotice, din *Scrisoarea III* și cel de al doilea, cu puternice accente arhaice, autohtone, și ultimul în care dominantă este nota satirică, implicînd și un material verbal adecvat ?[1]

Prin urmare, ar trebui găsite într-un studiu al stilului artistic acele trăsături comune care reprezintă structura acestui stil în limba română, începînd cu etapa cînd scriitorii au conștiința utilizării materialului lingvistic în scopuri estetice și izbutesc să înfăptuiască această intenție în creațiile lor. Pornind de la un asemenea principiu, Tudor V i a n u a urmărit drumul ascendent al limbii române artistice, de la faza populară și orală pînă la formele mai evoluate ale expresiei artistice.[2] Stilisticianul român analizează progresul obținut în utilizarea modalităților de expresie ale limbii noastre în secolul trecut și mai tîrziu. Constatările savantului român, bazate pe texte, duc la concluzia că în secolul al XIX-lea are loc transformarea și perfecționarea procedeelor de artă literară. Atingînd faza unei dezvoltări estetice, limba română a devenit un instrument din ce în ce mai suplu al reproducerii graiului viu în dialoguri, în descrierea naturii și a interiorului domestic, în zugrăvirea portretului moral, în analiza psihologică și în descrierea vieții sociale. Contribuții fundamentale au adus în această privință scriitorii din secolul trecut, cărora se cuvine să li se recunoască, sub acest raport, meritul de a fi creatori de limbă artistică [3].

2. Momente capitale în evoluția limbii artistice din secolul al XIX-lea

În cele ce urmează vom schița momentele importante din evoluția limbii noastre artistice în secolul al XIX-lea, în poezie (V. A l e c s a n d r i, M. E m i n e s c u, G. C o ș b u c), și în proză (C. N e g r u z z i, I. L. C a r a g i a l e și I. C r e a n g ă). Din modalitatea foarte diferită prin care se realizează ex-

---

[1] Să se compare și stilul lui I. L. C a r a g i a l e din *O scrisoare pierdută* cu cel din *Păcat*, sau al lui Ion B a r b u din *Uvedenrode* cu cel din *Domnișoara Hus*.

[2] Tudor V i a n u, *Dezvoltarea artistică a limbii române*, în *Studii de stilistică*, București, 1968, p. 120—143, studiu reprodus — cu referire numai la secolul al XIX-lea în — SILRL, I, p. 111—127. Cf. și evoluția pe alt plan, limitată la un curent literar, analizată în *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1870)*, volum colectiv apărut sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de Paul C o r n e a, București, 1976.

[3] Cf. Tudor V i a n u, *lucr. cit.*, în SILRL, I, p. 127. Complexitatea unei astfel de cercetări se vede și din faptul că studiul poate urmări realizarea unei singure modalități stilistice de-a lungul unei perioade de timp, cum a procedat Mihaela M a n c a ș în *Stilul indirect liber în româna literară*, București, 1972.

presia lingvistică în arta literară a scriitorilor amintiți rezultă, pe de o parte, diferențierea dintre ei ca stil, pe de altă parte, stadiul înalt de dezvoltare estetică pe care limba română îl atinge pînă către sfîrșitul secolului trecut.[1]

În evoluția mijloacelor de expresie ale poeziei românești creația lui Alecsandri a jucat un rol remarcabil. Cînd s-a spus că prin autorul *Pastelurilor* poezia noastră „*se români*" s-a subliniat atît caracterul profund național al operei poetului, cît și limba sa. Este cunoscut entuziasmul cu care Alecsandri descoperă folclorul nu mult timp după întoarcerea sa în țară. Cele două volume de poezii populare pe care le publică în 1852 și 1853 reprezintă o piatră de hotar pentru orientarea liricii noastre din acest veac, ca și pentru istoria limbii poetice românești, aflată atunci pe drumul căutărilor. Asimilarea poeziei populare — în substanța și forma ei, fenomenul din urmă nefiind cercetat sistematic pînă acum [2] — este atît de intensă în primii ani de activitate ai poetului, încît inspirația originală riscă să se dizolve în folclor și să se confunde cu cea a creatorului anonim. Prin Alecsandri poezia românească își căuta izvoarele proprii în depozitul milenar și tăinuit pînă atunci al graiului popular, colorat la el cu particularități ale subdialectului moldovean.

Poetul care petrecuse cîțiva ani în Franța romantică și revoluționară a anilor 1830—1840 și călătorise în Italia în repetate rînduri deschide drum larg lexicului romanic, îndeosebi în lirica erotică. O mare facilitate în mînuirea formelor limbii aruncă asupra poeziei sale vălul unei transparențe pe care cititorul este îndreptățit s-o pună uneori pe seama lipsei de adîncime a sensibilității. Poetul *Doinelor și Lăcrămioarelor* aduce însă cu el prin verbul lui o înnoire radicală a vocabularului poetic, o filtrare a formelor și o mare suplețe și limpezime în sintaxa poetică românească, emancipată prin el de sub tutela vechilor tipare rigide. Prin Alecsandri limba poeziei noastre face primii pași hotărîți spre a se regăsi pe sine și pentru a se constitui sub semnul clasicismului, ajuns la noi cu întîrziere la sfîrșit de epocă romantică europeană. Vasile Alecsandri are meritul de a fi fost precursorul acelei limbi poetice pe care Eminescu o va continua, înălțînd-o pe treapta supremă a artei.

G. Ibrăileanu afirma că Eminescu reprezintă un eveniment aproape inexplicabil în literatura noastră [3]. Criticul ieșean se referea la arta cuvîntului eminescian, socotind că înaintașii poetului, cărora Eminescu nu le-ar datora nimic, nu lăsau să se prevadă apariția unui artist care să se înalțe în scurt timp și pînă într-atît deasupra lor. Ibrăileanu vedea cu drept cuvînt în Eminescu pe creatorul limbii poetice românești sau, în alți termeni, al limbii ca artă. Teza lui Ibrăileanu, întemeiată în esența ei, trece totuși cu vederea peste împrejurarea că Eminescu a realizat în arta sa poetică *o sinteză artistică a întregii limbi românești*. La aceasta a contribuit într-o măsură considerabilă experiența poetică a precursorilor săi: Heliade, Alecsandri, Bolintineanu, al căror ecou, direct sau indirect, a pătruns în lexicul, formele și imaginile versurilor lui Eminescu din anii debutului, dar și în poezia sa de mai tîrziu. Pe lîngă aceasta, în creația

---

[1] Precizăm că paginile care urmează nu vor să țină locul unui capitol consacrat istoriei limbii artistice din perioada clasică, ci să fixeze doar momente culminante din evoluția limbii artistice în a doua jumătate a veacului trecut. Pentru analiza contribuției scriitorilor clasici la progresul estetic al limbii, vezi lucrările de sinteză și studiile monografice citate în *Bibliografia* lucrării de față și a *Crestomației românești*, București, E.D.P., 1978.

[2] Vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, Partea a II-a 1975, p. 55.

[3] Vezi G. Ibrăileanu, *Postumele lui Eminescu*, în *Scriitori și curente*, Iași, 1909, p. 75.

lui Eminescu se întîlnesc și se întregesc într-un tablou armonios, avînd drept fond esența vie și populară a limbii, stratul vechi al vocabularului și gramaticii, elemente ale graiurilor teritoriale, îndeosebi din cel moldovean, și neologismul recent desemnînd abstracțiile din lumea cugetării filozofice, transfigurate artistic în creația sa.[1]

Lirismul lui Eminescu, de esență profund muzicală, este produsul unei sublimări superioare a tot ce limba românească părea că poartă nedescătușat și nedezvăluit de la *Miorița* pînă la el:

Porni Luceafărul. Creștеau
În cer a lui aripe,
Și căi de mii de ani treceau
În tot atîtea clipe.

Un cer de stele dedesupt,
Deasupra-i cer de stele —
Părea un fulger neîntrerupt
Rătăcitor prin ele.

În efortul îngropat în miile de pagini ale manuscriselor eminesciene stă imensa încordare colectivă a vorbitorilor unui grai prefăcut de el ca prin miracol în sunet de cîntec șoptit, în murmur de ape și limpezimi de lumină, în meditație filozofică, în strigăt de durere și revoltă.

Ca să ajungă la perfecțiunea versului, turnînd „în formă nouă/Limba veche și-nțeleaptă", Eminescu a trecut în chip suveran peste normele epocii, sfărîmînd convențiile stilistice tradiționale spre uimirea și uneori spre neînțelegerea contemporanilor săi. Fără să inventeze, fără să creeze un material artistic nou în sensul fizic al termenului, Eminescu a îmbogățit enorm sfera mijloacelor stilistice ale limbii prin scoaterea la suprafață a resurselor interioare ale limbajului, prin ingeniozitatea asocierilor sintagmatice, prin organizarea melodică a secvențelor fonice și a structurilor sintactice. Prin Eminescu limba poetică românească se constituie în formele mature și înalte ale artei cuvîntului ca modalitate de expresie originală și națională a sensibilității și spiritualității noastre.

O întoarcere evidentă spre clasicism, în sensul grijii față de echilibrul și armonia versului, adică al perfecțiunii tehnice, ne întîmpină în poezia lui George Coșbuc. În treacăt fie zis, ea are și darul de a spulbera o prejudecată, potrivit căreia scriitorii transilvăneni ar fi stînjeniți în utilizarea estetică a limbii de asperitățile graiului natal, căruia sensibilitatea lor lingvistică le-ar ceda uneori fără prea multă rezistență. Afirmația s-a făcut cu referire la I. Slavici și cu destulă insistență despre I. Agîrbiceanu și Liviu Rebreanu. Limba poetică a lui Coșbuc, a lui Șt. O. Iosif și Octavian Goga și cu atît mai mult cea a lui Lucian Blaga dezmint o astfel de opinie (valabilă, eventual și parțial, numai pentru proză). În adevăr, istoria mijloacelor de expresie ale limbii române înregistrează în creațiile poeților amintiți etapele cele mai specifice tradiției și structurii limbii artistice românești de după Eminescu.

---

[1] Contribuții importante la cunoașterea limbajului poetic eminescian, întemeiate pe o metodă riguroasă, a adus, printre cei dintîi, Grigore Scorpan în lucrarea (cuprinzînd studii mai vechi) *Mihai Eminescu. Studii și articole.* Ediție, bibliografie și indice de nume de Virgil Andriescu, prefață de G. Ivănescu, Iași, 1977.

Nunta Zamfirei

E lung pământul, ba e lat,
Dar ca Săgeată de bogat
Nici arătări domn pe lume nu-i
Și-avea o fată, fata lui,
Icoană 'ntrun altar s'o pui
Să închinat.

Și doae'a fost petiță des,
E lucru tare cu 'nțeles —
Dar' dentr-al prinților șiraag,
Câți au trecut al casei prag,
De bunăseamă cel mai drag
A fost ales.

U, cel mai drag! El a venit
Dintr'un ațund de Răsărit;
Un prinț frumos și tinerel,
Și fata s'a'ndrăgit de el,
Că doară toemai Vierel
I-a fost menit.

G. Coșbuc, *Nunta Zamfirei*, B.A.R.S. România, mss. 3286, f. 1.

BCU IAȘI CENTRALA UNIVERSITARĂ LIBRARY

Coşbuc este „clasicizant" prin vocaţie, dar şi prin formaţia sa intelectuală care i-a insuflat şi întreţinut interesul permanent faţă de capodoperele trecutului, de la Homer la Vergiliu la şi de Kalidasa la Dante, scriitori din care a tradus cu succes în româneşte (chiar dacă nu totdeauna după original). Prin efortul său limba română ieşea pentru prima dată biruitoare din experienţa dificilă a confruntării posibilităţilor ei artistice cu unele modele celebre din literatura universală.

Popularitatea de care s-a bucurat şi se bucură opera lui Coşbuc se explică, fără îndoială, prin tematica poeziilor sale. Ea se datoreşte însă, în egală măsură, sentimentului de care este stăpînit cititorul că îşi regăseşte în aceste versuri esenţa însăşi, superior prelucrată, a limbii lui naţionale. Impresiile nu se şterg nici atunci cînd se întîlnesc unele particularităţi regionale (între acestea şi *glie*, care dobîndeşte de-acum înainte statut de termen poetic), cîteva arhaisme, şi mai ales un număr de creaţii proprii izbutite, obţinute îndeosebi pe calea derivării postverbale.[1] La acestea se adaugă o virtuozitate şi o varietate prozodică neatestate pînă la el (cu excepţia, poate, a lui Eminescu) şi neîncercate de alţi poeţi după el. Căci, de fapt, după 1900, alte idealuri ale artei cuvîntului decît acela al geometriei versului se arătau la orizont. Valoarea sugestivă, muzicală a cuvîntului pe de o parte, expresia violentă şi patetică, pe de altă, aveau să ducă nu peste mult timp la sfărîmarea tiparelor prozodiei clasice, pentru a desface versul din legăturile severe ale vechilor reguli, adică pentru a proclama şi institui autoritatea versului liber al poeziei moderne.

Opera lui C. Negruzzi, care inaugurează în literatura noastră proza narativă modernă, reprezintă şi prima etapă demnă de luat în seamă din istoria limbii artistice a secolului al XIX-lea. Examenul acesteia din urmă fusese trecut cu un succes remarcabil în nuvela *Alexandru Lăpuşneanul* (1840), în care arta scriitorului constă, cum s-a observat, în dozarea elementelor componente ale structurii lingvistice a operei. Deşi abia intrată în faza dezvoltării calitative, limba prozei noastre ne apare eliberată dintr-odată din strînsoarea modelelor literare şi de expresie care mai stăruiau în scrisul nostru din pragul sfîrşitului primei jumătăţi a secolului trecut. O comparaţie între limba nuvelei lui Negruzzi şi cea din scrierile lui Iordache Golescu sau ale lui Gh. Asachi ar pune în lumină distanţa considerabilă străbătută de limba literaturii noastre, în speţă a prozei, în mai puţin de un deceniu.

De altfel, în proza lui Negruzzi se găsesc „in nuce" multe dintre speciile literare ce vor fi reluate şi dezvoltate cu mijloace de expresie noi în proza noastră de mai tîrziu. O anumită degajare în folosirea dialogului şi a procedeelor familiare luate din stilul oral, aerul de comunicativitate şi umorul narăţiunii vestesc pe cei doi mari prozatori ai jumătăţii a doua a secolului trecut: I. L. Caragiale şi I. Creangă.

Perioada clasică a literaturii şi a limbii noastre artistice din ultimul sfert al secolului trecut este ilustrată în proză de I. L. Caragiale şi I. Creangă. Îi vom prezenta împreună, pentru că imaginea limbii prozei noastre artistice din perioada ei de maximă înflorire se alcătuieşte şi se defineşte plecînd de la contribuţia majoră şi egală a celor doi scriitori.[2]

Caragiale s-a folosit de limbă în scrierile sale atît ca mijloc al picturii peisajului social, intelectual şi moral din vremea sa cît şi, deopotrivă, ca instru-

---

[1] Vezi Th. Hristea, *Derivarea postverbală în stilul poetic*, în „*România literară*", anul IX (1976), nr. 19.

[2] Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, 1941, p. 110—119, 123—139; idem, *Studii de literatură română*, 1965, p. 326—352; *Studii de stilistică*, 1968, p. 244—262.

ment al analizei psihologice, realiste și subtile, și al dialogului lapidar și sarcastic. Vorbirea personajelor sale, semiinstruite și snoabe, ambițioase și venale, poartă reflexele unui mediu mic-burghez și ale unei epoci de agitație și corupție politică. În poveștile și amintirile lui Creangă vorbește nu o categorie socială dintr-o anumită epocă a istoriei sale, ci o comunitate socială cu tot ce a elaborat ea de-a lungul veacurilor și a depozitat în tezaurul limbii unui popor.

Personajele lui Caragiale aparțin, sociologic, zonei urbane și suburbane din societatea românească de acum un secol, cu mentalitatea, moravurile și, prin urmare, și cu limbajul, foarte sensibil la inovații pripite, al acestor vorbitori. Personajele lui Creangă aparțin satului, de ieri, dar și dintr-un trecut foarte îndepărtat, care i-a transmis limbajului rustic cuvîntul sugestiv, metaforele și formulele tipice fixate ca bunuri permanente și comune întregii colectivități de la țară.

Eroii lui Caragiale, cărora autorul le lasă libertatea desăvîrșită de a vorbi, corup limbajul din ignoranță sau de dragul pozei cu care doresc să iasă în lume pentru a nu fi mai prejos de alții. Eroii lui Creangă, în numele cărora vorbește povestitorul, fortifică limbajul și-l înnobilează inoculîndu-i sevele proaspete și tari ale unei zestre stilistice străvechi și rafinate. Limba vorbită de personajele lui Caragiale simbolizează moda, limba vorbită de personajele lui Creangă sugerează permanența, istoria. Respectul pentru armonia frazei și a cuvîntului potrivit așezat la locul potrivit era la Caragiale una din ipostazele pe care le lua sensibilitatea lui muzicală. Creangă își asculta și el frazele rostite cu glas tare în timp ce scria, cîntărindu-le și măsurîndu-le puterea și prețul sunetului.

Prin Caragiale și Creangă limba prozei noastre artistice, ajunsă la apogeul ei, învață marea și durabila lecție a clasicismului.

3. Factorii constitutivi ai limbii artistice românești

Cum s-a format limba artistică românească și care sînt trăsăturile ei esențiale a arătat G. Ivănescu în studiul citat mai sus. Lingvistul ieșean vorbește, de fapt, de limba poetică românească, dar faptele luate în discuție pot fi considerate ca aparținînd în aceeași măsură limbii artistice în general. G. Ivănescu consideră, pe urmele lui Aristotel, că limbajul poetic ia naștere prin antiteză cu limbajul obișnuit din sinonimele de care dispune limba, el variind în raport cu variațiile limbajului comun. Specificul limbajului poetic nu trebuie căutat numai în așa-numitele figuri de stil, ci și în limbajul artistic nefigurat, adică în cuvinte și în forme cu întrebuințare rară, dar cu sens propriu, luate din limba veche, din graiuri sau din stratul neologic. Acest limbaj cu virtuți poetice, G. Ivănescu îl ilustrează prin exemple convingătoare luate din limba scriitorilor, de pildă *icoană* pentru *imagine, aducere aminte* pentru *amintire, rînduiala* (înțelepciunii) pentru *legile* (înțelepciunii) etc. [1]. Analizînd un material bogat de fapte, G. Ivănescu demonstrează felul în care limbajul artistic nefigurat a contribuit la formarea limbii poetice românești, în speță a stilului artistic, în sensul larg al cuvîntului, de la Heliade și pînă la Arghezi. El identifică trei izvoare principale care au stat la baza acestui proces: limba veche, cea populară și neologismul, bineînțeles cînd ele se deosebesc de exprimarea curentă. Aceste elemente alcătuiesc o zonă aparte, care trebuie deosebită de limbajul de caracterizare a personajelor (cum este utilizată limba, de exemplu,

[1] Toate exemplele de mai sus sînt luate din opera lui M. Sadoveanu.

în comediile lui Alecsandri sau ale lui Caragiale). Iată cîteva exemple date de G. Ivănescu alături de cele citate mai sus. Atunci cînd un cuvînt folosit în limba veche ca termen uzual a fost înlocuit cu un neologism, cum ar fi *slovă* înlocuit cu *literă* în exprimarea curentă, *slovă* a căpătat valoare poetică, valoare pe care substantivul *slovă* n-o avea în limba veche. El era întrebuințat atunci cu sensul uzual, vorbitorii (scriitorii) moderni fiind cei care l-au transformat dintr-un semn verbal *denotativ* în unul *conotativ*, sugerînd, ideea de arhaic, de cronică veche, de cultură a cărturarilor din trecut. Într-o situație similară, deosebită însă ca valoare conotativă, sînt *fire* față de *natură*, *ființă* față de *existență*, *neființă* față de *neant*, *stih* față de *vers*, *crai* și *crăiasă* față de *rege* și *regină*, *dascăl* față de *profesor* (cf. Eminescu: Ascultam pe *craiul* Ramses și visam la ochi albaștri" *(Scrisoarea II)*; „Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l ... / Ce-o să aibă din aceste pentru el, bătrînul *dascăl ?*" *(Scrisoarea I)*.

Alteori termenul arhaic este înlocuit nu cu un neologism, ci cu un cuvînt românesc, dar puțin întrebuințat în limba veche, de pildă *pururi*, *de-a pururi*, *de-a pururea*, în raport cu *mereu* sau *veșnic*.

Arhaismele, pe de altă parte, pot contribui nu numai la crearea limbajului nefigurat — conotativ — deci ca procedeu al stilului artistic, ci și — cum amînteam mai înainte — la caracterizarea personajelor, a unei epoci, a unui mediu social. În afară de scriitorii amintiți mai sus — Alecsandri și Caragiale — astfel de mijloace servesc lui C. Negruzzi, Al. Odobescu — în nuvele — lui N. Filimon și Mateiu I. Caragiale pentru realizarea acestei funcții.

Un alt strat al limbajului artistic nefigurat îl formează termenii populari și regionali. Unii dintre aceștia devin poetici, dublînd termenul comun, față de care sînt simțiți ca mai expresivi: *a deslușì* față de *a lămuri*, *glie* față de *pămînt*, *țărînă*, *brazdă*; *omăt* față de *zăpadă*. În sfîrșit, în stilul artistic al poeziei au căpătat prestigiu la un moment dat unele neologisme cultivate cu predilecție de o generație de scriitori. Este cazul scriitorilor de la 1840—1850, în limba cărora figurează frecvent termeni ca *amor*, *angel*, *auroră*, *divin*, *fantasmă*, *laur*, *roză*, *suav* etc. Echivalentele lor comune *dragoste (iubire)*, *zori*, *înger*, *dumnezeesc*, *închipuire*, *nălucă*, *nălucire*, *dafin*, *trandafir*, *plăcut* etc. se situează pentru acești scriitori și pentru opera lor în afara sferei limbajului artistic. Proporția în care sînt întrebuințate unele sau altele dintre aceste mijloace și funcția estetică asumată de ele determină, după G. Ivănescu, stilul unui scriitor: popularizant, în cazul lui Alecsandri, popularizant dar de o altă factură, la Arghezi, Beniuc ș.a. Stilul elevat sau nobil este caracteristic multora dintre creațiile lui Eminescu, M. Sadoveanu etc. O astfel de cercetare, bazată pe analiza diferențiată a mijloacelor lingvistice, ar duce la crearea unei imagini a dezvoltării stilurilor limbii artistice românești, potrivit concepției anticilor, dar ea ar rămîne în afara clasificării stilurilor literaturii mai noi, și mai cu seamă a structurii stilistice sub care se înfățișează poezia actuală.

Evident că procesul formării limbii române artistice este mult mai complex. O dificultate metodologică de care se lovește cercetarea lui constă în faptul că într-o asemenea analiză trebuie operat cu două concepte. Dintre acestea unul este lingvistic, avîndu-și baza în limba națională sau „limba ca instituție", ca să folosim o caracterizare a lui G. Devoto —, iar celălalt stilistic, „lingua individuale", cum o numește Devoto, adică stilul, ca realizare artistică definitorie pentru fiecare dintre marii scriitori. Ambii factori, luați

împreună, au imprimat o anumită direcție în evoluția mijloacelor de expresie ale artei literare.

Ținînd seama de dezvoltarea limbii literare în general și de succesiunea curentelor literare, a căror estetică a impus anumite forme de expresie devenite *stil*, s-ar putea vorbi, după opinia noastră, de trăsături generale și comune unor scriitori (așadar, despre „limba artistică"), fiecare din aceste trăsături colorînd într-un fel anumit *stilul* individual al scriitorilor și colaborînd la gruparea lor într-o tendință stilistică. Înăuntrul acestei clasificări, ar urma să se cerceteze aspectele stilului artistic specific fiecărui scriitor, în măsura în care mijloacele lui de expresie sînt apte să asigure creației artistice individuale funcție estetică. O asemenea lucrare este încă de domeniul viitorului. Ea se anunță însă în multe dintre contribuțiile lingviștilor și esteticienilor noștri apărute în ultima vreme, contribuții din a căror sinteză va putea lua naștere.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Probleme generale ale limbii române literare în secolul al XX-lea

1. Codificarea limbii literare după 1900 prin lucrări normative

Reforma ortografică din 1904, cu modificările aduse în 1932 în *Îndreptarul ortografic* al lui S. Puşcariu şi A. Naum, poate fi considerată drept baza ortografiei noastre moderne. Ultima reformă din 1953 i-a adus unele corectări, eliminînd o parte din resturile etimologice şi aplicînd în scriere cu mai multă consecvenţă principiul fonetic, completat cu cel morfologic. Cît despre lucrările fundamentale care trebuiau să fixeze normele limbii literare, adică gramatica şi dicţionarul limbii române, istoria lor este cunoscută, motiv pentru care nu vom insista asupra lor. Vom aminti doar că, pe lîngă lucrările de gramatică elaborate de A. Philippide, H. Tiktin, Iorgu Iordan, Al. Rosetti şi J. Byck, un rol fundamental în fixarea normelor limbii române literare actuale are, desigur, *Gramatica limbii române* (2 volume, ediţia I, 1954; ediţia a II-a, 1963), apărută sub egida Academiei R.S. România. *Dicţionarul limbii române*, început de Hasdeu *(Etymologicum Magnum Romaniae)*, apoi de Philippide, a fost reluat de S. Puşcariu, care l-a dus pînă la cuvîntul *lojniţă*. Între timp au apărut dicţionarele etimologice ale lui Tiktin, Puşcariu, Candrea-Densusianu, iar în ultimele decenii, — sub egida Academiei — *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (4 volume, 1955—1957) şi *Dicţionarul limbii române moderne* (1958). În prezent, se continuă editarea literelor următoare din *Dicţionarul Academiei* (ultimul tom, al IX-lea, apărut în 1975, cuprinde litera *R*). În 1975 a apărut *Dicţionarul explicativ al limbii române*, conducători ai lucrării fiind Ion Coteanu, Luiza Seche şi Mircea Seche, o variantă îmbunătăţită a *Dicţionarului limbii române moderne* (1958). Reforma ortografică actuală a fost stabilită printr-o Hotărîre a Consiliului de Miniştri din 1953 şi reglementată prin *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (1960), căruia i s-au adus unele modificări de amănunt în ediţiile anterioare, ultima, a 3-a în vigoare astăzi, datînd din 1971. De o însemnătate practică deosebită este *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, elaborat de Institutul de lingvistică al Universităţii din Bucureşti şi apărut în Editura Academiei R.S. România, în 1982.

2. Aspecte ale limbii literare din Transilvania, Banat și Bucovina pînă la Unirea din 1918

Care era, după 1900, situația limbii literare în celelalte provincii și, în primul rînd, în Transilvania ?

La începutul secolului nostru se depun în această provincie eforturi de integrare în limba literară unică, combătîndu-se elementele dialectale și influențele limbilor străine care pătrunseseră în limba română scrisă și vorbită de intelectualii ardelenei. Urmele influențelor mai vechi și recente nu se șterg însă dintr-o dată. Limba cultă din Transilvania a stat multă vreme mai aproape de graiul vorbit în această provincie, situație similară întrucîtva cu cea din Moldova. Dar, spre deosebire de limba literară din Moldova, Transilvania a fost purtătoarea concepției Școlii Ardelene și, în consecință, a rămas mult timp fidelă ideilor latiniste. Pe lîngă aceasta, influența limbilor oficiale — germana și maghiara — nu a rămas fără urmări. De aceea, în limba scrisă din publicațiile și lucrările transilvănenilor de la începutul secolului al XX-lea (pînă în 1918) se mențin destule „ardelenisme", care făceau parte, în general, din exprimarea oamenilor culți[1]. Afirmația noastră se întemeiază pe cîteva texte care ne vor servi ca exemplificare.

În 1903 apare la Blaj lucrarea lui Alexandru C i u r a, *Eminescu și Coșbuc. Note comparative*, lucrare pe care autorul o susținuse cu un an înainte, la Budapesta, ca teză de doctorat. Trecem peste faptul că Al. C i u r a respectă principiile semietimologice adoptate de Academia Română în 1881, scriind *întîi, limbei, cari, acésta* „aceasta", *representare, reservă* etc. Lucrul acesta era firesc în 1903, deci înainte de modificările aduse ortografiei în 1904. Mai important este faptul că autorul apare în bună parte îndatorat fonetismului, formelor și lexicului transilvănean. Altfel nu se poate explica prezența unor forme regionale ca *feliul, pretin* „prieten", *estea* „acestea", *nost* „nostru", *să-și lapede, se nizuiește, a-și uita, dejosire* „înjosire". Neologismele de factură latinistă nu sînt mai puțin frecvente : *a conturba, a concrede, resignare, statuă* etc., dar și franțuzisme recente, ca : *revanche*, sau ieșite din uz dincolo de munți : *rezon (a aduce la rezon), sujet*. Termenii noi — de origine latină sau franceză — sînt asimilați, din punct de vedere fonetic, cu cei populari din graiurile ardelene, astfel încît *a* neaccentuat se transformă în *ă : măiestos, înmăgăzinat* etc., ca și în *păhar, zăhar* din vorbirea actuală a locuitorilor din jurul Blajului[2] etc. Germanismele din fonetica unor împrumuturi : *ștrofă*, sau din sintaxă ; *este a atribui* (germ. *ist zu ...*), *nu se dă abatere (es gibt nicht ...)* nu au dispărut cu totul. Oscilații între variantele unor neologisme, fenomen caracteristic ultimelor decenii ale secolului trecut, întîlnim și aici. Al. C i u r a scrie, ca și alți ardeleni, *aparința, existința, inteligința* etc., dar și *aparență, influență*.

După 1904, deosebirile dintre limba literară a Transilvaniei și cea din Muntenia și Moldova scad simțitor. Presa, învățămîntul, apoi contactul tot mai strîns al Transilvaniei cu literatura și publicațiile din București, unde trecuseră și mulți transilvăneni (S l a v i c i, C o ș b u c, Ilarie C h e n d i,

---

[1] Fenomenul a fost analizat pe larg, pe baza unui foarte bogat material și a concepțiilor dominante ale epocii de Doina D a v i d, *Limbă și cultură* (Româna literară între 1880 și 1920, cu privire specială la Transilvania și Banat), Timișoara, 1980.

[2] Fenomenul amintit este considerat de acad. Iorgu I o r d a n (*Limba română actuală*, ed. a II-a, 1948, p. 21) ca reprezentînd, în deceniile din urmă, o adevărată tendință a limbii române populare. Pentru atestări numai în texte literare din Transilvania, vezi I. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 575.

Șt. O. Iosif, I. Bianu, L. Rebreanu etc.), contribuie la atenuarea particularităților dialectale, la eliminarea moștenirii latiniste și a influențelor străine. Exemplul ce urmează ni se pare convingător. Virgil Oniț iu, fost profesor la Liceul românesc din Brașov, publică în 1912, la Arad, o culegere de articole de istorie și de istorie a limbii române, intitulată *Din cele trecute vremi*. Trăsăturile regionale în fonetică se confundă de data aceasta cu cele vechi și populare, dacă avem în vedere forma ca *o samă*, *nește* „niște", *a ceti* ș.a. Latinismele sînt mai puțin frapante: *opuri*, *a succede* (part. *succes*), „a reușI", *împopulează*. Germanismele *(aprețiarea* „aprecierea") și maghiarismele *(întemeluirea*, dar și *se întemeiază)* persistă încă. În orice caz, limba în care scrie intelectualul transilvănean se apropie într-o măsură mai mare, uneori pînă la identificare, de cea scrisă în această vreme dincolo de munți. Iată un pasaj luat la întîmplare, pe care îl reproducem cu ortografia de atunci, cu puținele semne diacritice păstrate în scriere după modificările aduse ortografiei în 1904:

„Încă mai demult bănuiau filologii noștri că nu Coresi era traducătorul acelor texte sacre în limba română, care se găsesc în cărțile tipărite de el la Brașov între anii 1561 și 1580. Pe de-o parte, vastitatea materialului, pe de altă parte însușirile prea arhaice și particularitățile dialectale ale textelor, lăsau să bănuim că mai demult, într-o parte a teritoriului locuit de Români, la tot cazul nu la Brașov și nu în Țara Românească (de unde venià Coresi) s'au tradus cele mai multe din aceste cărți bisericești, pe care Coresi, mai mult un meșter-tipograf decît om de litere, le-a tipărit numai cu puține corecturi, adaptări și completări *după unele texte vechi* scrise cu mâna *de alții înaintea lui*" (p. 26—27; sublinierile autorului).

Preocuparea pentru cultivarea și unificarea limbii face obiectul și unor contribuții, dintre care vom aminti, în sfîrșit, pe cea a lui Axente Banciu, alt fost profesor la același liceu românesc din Brașov și autorul broșurii *Cum vorbim și cum trebuie să vorbim românește (Ardelenisme și alte-isme)*, Brașov, 1913. De data aceasta, este supusă unei analize critice limba presei transilvănene, deosebită în multe privințe de cea folosită peste munți. Autorul pledează pentru îndepărtarea „ardelenismelor" din limba scrisă și pentru orientarea exprimării după modelul limbii literare a presei din București.

Faptele luate în discuție de A. Banciu sînt numeroase, iar ideile autorului coincid în cea mai mare parte cu cele actuale. El condamnă mai ales elementele lexicale, frazeologice și sintactice neromânești din publicațiile transilvănene, recomandînd corespondentele, cu unele rezerve, din presa și din exprimarea îngrijită a oamenilor instruiți din capitala țării. Sînt criticate germanisme de tipul *mapă „hartă"*, *inteligență* (germ. *Intelligenz)* „intelectualitate", *te fac atent* (germ. *ich mache dich aufmerksam), nu sînt în clar* (germ. *ich bin nicht im klaren)*[1]; franțuzisme din construcții ca *nu spune decît adevărul* (fr. *il ne dit que la vérité),* în loc de rom. *spune numai adevărul*, sau latinismele *a abzice* „a renunța", *a capacita* „a convinge", *a conturba*, „a deranja", *a denega* „a refuza, a nu admite" etc. Cum se poate vedea, unele germanisme au pătruns prin intelectualii transilvăneni în exprimarea literară orală (și scrisă), menținîndu-se pînă azi, ca și construcția formată cu *decît*, venită din franceză. În ceea ce privește latinismele, acestea sînt „vii" încă (cu excepția lui *denega)* în limba intelectualilor transilvăneni din generația mai veche.[2]

[1] Magh. *nem vagyok tisztában.*

[2] Cf. numeroasele exemple de „ardelenisme culte" (dintre care unele nu numai în limba literară), discutate de Doina David, *op. cit.*, în special p. 155—251.

Evident că, dintr-o altă perspectivă, mai generală, există o tendință mult mai largă a limbii noastre literare de a-și consolida normele, subordonîndu-le principiilor scrierii fonetice și temperării excesului de împrumuturi străine, acțiune restrictivă de pe urma căreia trebuia să cîștige utilizarea pe scară mai largă a posibilităților limbii populare.

O dată cu formarea statului național român unitar (1918), tendințele de unificare și normare a limbii naționale iau un curs nou și mai accentuat, ca urmare firească a existenței aceluiași centru administrativ și politic pentru toți românii.[1]

Se cuvine să facem aici precizarea că unitatea limbii nu înseamnă imobilitate, împietrire sub imperiul unor norme cu caracter de legi valabile în chip absolut. Aceasta ar duce la stagnarea procesului evolutiv al limbii și la menținerea unui stadiu mereu inactual, depășit, al exprimării. Unitatea limbii literare trebuie înțeleasă ca un echilibru relativ situat între tradiție și inovație. Uneori elementele tradiționale sînt încă puternice în exprimarea unor oameni culți, alteori inovațiile sînt foarte îndrăznețe. Cele dintîi n-au fost încă îndepărtate din limba unor vorbitori sau mînuitori ai condeiului, celelalte, deși frecvente în scris, n-au fost încă acceptate de normele exprimării literare. De aceea, nu ne surprinde faptul că după 1900 unii dintre scriitori vor rămîne fideli anumitor particularități regionale, și anume acelora care sînt mai caracteristice graiului lor.

De remarcat, totuși, faptul că trăsături muntenești persistă și în limba unor scriitori din perioada interbelică.[2] Este vorba atît de unele elemente ale vocabularului, cît și de aceleași forme iotacizate care apar destul de frecvent la I. A. Brătescu-Voinești și izolat la Mateiu I. Caragiale. Nu același lucru se poate spune despre limba lui Camil Petrescu ori cea a lui Gib Mihăescu, caracterizate prin puritate lexicală și conformitate față de normele gramaticale. Un „reviriment" cunosc elementele dialectale muntenești — în primul rînd cele lexicale — în operele unor scriitori contemporani ca Z. Stancu, E. Barbu, Fănuș Neagu, Nicuță Tănase, Marin Preda. Vocabularul slujește de data aceasta realizării coloritului local și atmosferei evocate. Interesant este că cel mai reprezentativ dintre prozatorii contemporani, și anume Marin Preda, face concesii subdialectului muntean atît în *Moromeții*, cît și în *Intrusul*. (Ne referim la limba scriitorului, nu a personajelor.) M. Preda folosește de preferință forma *văz* atît în *Moromeții*, cît și în *Intrusul*, alteori el scrie *ăl*, *așed* ș.a. Curioasă, întrucît e aberantă, este în special forma din urmă, *așed*. Ne-am fi așteptat tocmai în astfel de cazuri la forma cu *z*, care este de data aceasta cea literară, față de cea terminată în dentală (cf. *șed*, dar *așez*, nu *așed*).

În aceeași situație se găsesc și scriitorii aparținînd altor graiuri, de pildă, celui moldovean. Este adevărat că exemplele sînt mai puțin numeroase, dar unul singur este de ajuns ca să ne dea dreptul de a susține afirmația de mai sus, fiind vorba de M. Sadoveanu. Limba lui Sadoveanu păstrează de-a lungul întregii sale opere, de la *Povestiri* și pînă la *Nicoară Potcoavă*, o bună parte dintre trăsăturile fonetice specifice vorbirii literare din Moldova. Nu ne referim la particularitățile strict moldovene, cum ar fi palatizarea labialelor sau menținerea lui *dz* în *dzic*, a lui *gi* în *gioc*, ci la unele dintre aspectele vechi ale variantei literare moldovene, păstrate ca atare pînă azi în vorbirea moldo-

[1] Despre această perioadă, vezi G. Ţepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București, 1973, p. 322—331.

venilor. Din rîndul acestora fac parte fonetismele de tipul *sară, samă,* și *mîne, pîne* etc., și nu rareori *a* neaccentuat netrecut la *ă: barbal, narav* etc.

Explicația dată cu alt prilej în cazul lui Caragiale este valabilă și pentru Sadoveanu. Caracterul „regional" al foneticii sale reflectă felul de a vorbi al unei bune părți din teritoriul nostru lingvistic care, în plus, își cîștigase autoritate artistică prin marii scriitori ai secolului al XIX-lea: Alecsandri, Creangă, Eminescu.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, probabil datorită prestigiului artei literare sadoveniene, dar și revistei ieșene *„Viața românească"*, scriitorii moldoveni fac și ei concesii foneticii si formelor regionale, ca și autorul *Fraților Jderi*. Ionel Teodoreanu scrie în *Bal mascat* (1928) *păreche, părele, zamă, întăia, adă* „adu", *foastă* „fostă", *să intervie, să rămîie*, dar *supțioară*, ca în graiul muntean, nu *subsuoară* etc. În treacăt fie spus, „ostilitatea ieșenismului" față de rostirea muntenească (cu rădăcini mai vechi, căci o găsim la D. Cantemir și, teoretizată, la Sadoveanu ...) se vede din acest pasaj citat din romanul amintit al lui Ionel Teodoreanu: „Accentul lui Matei Velisar adeverea ceea ce sugera monoclul: era muntenesc, ca și unele particularități valahe ale vocabularului: „aia", „ăla", „nițel". Și mai avea acea preciziune vioi reliefată în articularea cuvintelor, care pare agresivă urechii moldovenești" (ed. 1970, p. 129–130).[1]

De bună seamă că exemplele citate nu ne autorizează să afirmăm că unitatea și corectitudinea limbii literare ar fi fost afectată în substanța lor. Este vorba, în astfel de cazuri, de o tentă ușor regională întîlnită în limba autorilor, care nu contrazice ideea de unitate generală a exprimării literare.

3. Continuarea procesului de adaptare și integrare a neologismelor după 1918

Dar nu numai particularitățile regionale lasă urme în limba literară a acestei perioade, inclusiv în cea care urmează, după 1918. Oscilații numeroase cunoaște forma neologismelor, atît a celor de dată recentă, cît și a celor intrate în secolul anterior. Ov. Densusianu scrie la 1907, și după aceea, *a se resigna* pentru *a se resemna* și *atențiune, preocupațiuni* etc., iar moldovenii, între aceștia A. Philippide, preferă forma în *-ie* de tipul *abstracție, condiție* etc. față de cele în *-iune*. Cu toate acestea, varianta din urmă s-a impus, nu însă și la alte neologisme, din aceeași categorie, care au circulat pînă nu demult cu forma în *-iune*, purtînd reflexe directe ale influenței latiniste. În terminologia gramaticală folosită pînă acum 3–4 decenii în lucrările de specialitate erau curente formele *prepozițiune, conjuncțiune, propozițiune* etc. Ele au astăzi, pentru noi, un aer învechit, în comparație cu corespondentele lor în *-ie: prepoziție, conjuncție* etc., devenite uzuale și, în consecință, acceptate ca norme ale exprimării literare.

Efortul depus în ce privește eliminarea termenilor regionali, îndeosebi din stilul administrativ folosit în Transilvania, Bucovina și Banat, alcătuiește o preocupare importantă din partea intelectualilor și publiciștilor de după

[1] Unul dintre cei mai conservatori intelectuali moldoveni, care nu a renunțat la graiul său cînd foarte puțini moldoveni îl mai foloseau în scris astfel, este A. Philippide. El scrie consecvent: *însamnă, aseminea, ar pute (putea), voințîi, mulțămirea, ni rămîne, adecă, am vide, înțăles* (și *înțelege*), *ominesc, macar că*. (Am transcris exemplele în ordinea apariției în text din primele două pagini ale lucrării *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894).

anul 1918. Terminologia administrativă, și nu mai puțin limbajul oamenilor instruiți, păstrau o parte din moștenirea străină lăsată provinciilor românești de administrația oficială, ca urmare a influenței exercitate de limba latină, folosită cîteva secole în fostul Imperiu habsburgic ca limbă de cancelarie.[1] Datorită acestei împrejurări au intrat în terminologia administrativă din Transilvania și din Bucovina, prin intermediul germanei, elemente latinești medievale ca *pedel* (lat. med. *pedellus* „intendent", „supraveghetor al oamenilor de serviciu dintr-o școală" (sau „om de serviciu", cum explică G. Ţepelea, *op. cit.*, în notă, p. 154), *respirium* (lat. med. *respirium*) „amînare, pauză, recreație, pauză școlară"), *abiturient* (lat. med. *abiturìens*) „absolvent de liceu", termenii folosiți în Transilvania (ultimul probabil numai în școlile din Bucovina) pînă în deceniile 3—4 din secolul nostru[2].

Transilvania în mod deosebit continuă și după 1918 opera de „cultivare" a limbii literare prin articolele publicate în presă și prin broșuri special destinate acestui scop. Una dintre acestea a apărut la Brașov în 1919, intitulată *Cîteva îndrumări în dialectul ardelenesc pentru a vorbi și scrie mai corect românește*, avînd ca autori pe un militar, C. Negulescu, și pe un profesor din Sibiu, Eugen Todoran. Lucrarea, recenzată de Sextil Pușcariu în „*Dacoromania*", I, 1921, p. 440, cuprinde de fapt un glosar de termeni și formule regionale din stilul administrativ, cărora li se dau corespondentele literare folosite în limba oficială din „vechiul regat".

O acțiune salutară desfășoară, în Banat, Camil Petrescu. Fiind numit, la cererea lui, profesor de limbă română la Timișoara, el scoate în 1920 revista „*Limba română*", în care duce o campanie, deși scurtă, totuși fructuoasă, pentru emanciparea limbii române de sub tutela vechilor influențe latino-germano-maghiare. Aceste articole au constituit un îndrumar prețios pentru „asanarea" limbii române din sectorul administrativ și al presei bănățene. Ele sînt și un document, cum remarcă G. Ţepelea[3] pentru cunoașterea unui aspect al limbii literare din Banat, la cultivarea căreia autorul *Patului lui Procust* a avut o contribuție binevenită.

Dar nici limba literară folosită în publicațiile din București și Iași nu se conformează unor norme întru totul unitare în comparație cu cele de azi. Un exemplu edificator de tratare foarte liberă a formelor ne oferă în perioada dintre cele două războaie cronicile lui G. Călinescu, publicate în deceniul al IV-lea în revistele vremii: „*Adevărul literar și artistic*", „*Jurnalul literar*", „*Viața literară*" etc., și apărute în volumele *Ulysse* (1967) și *Gîlceava înțeleptului cu lumea* (1973). Este frapantă în primul rînd preferința autorului pentru formațiile în *-(ț)iune*, care abundă, în comparație cu cele în *-(ț)ie*. Exemplele pe care le transcriem sînt luate din cîteva pagini: *informațiune, derivațiune, revoluțiune* și *revoluție, opozițiune, speculațiune, exagerațiune, impresiune, iluziune, construcțiune*, dar *manifestație, senzație, op. cit.*, p. 252—260. Scriitorul aglomerează într-o singură frază cîteva neologisme de acest tip, fără teama

---

[1] Vezi pentru acest aspect, cu referire la Transilvania, G. Ţepelea și Gh. Bulgăr, *L'influence du latin médievale sur le roumain littéraire de Transylvanie*, comunicare prezentată la al XII-lea Congres internațional de lingvistică romanică, București, 1968; versiunea românească a fost publicată de G. Ţepelea în *Corelația limbă — literatură. Investigații despre clasicii români*, București, 1971, p. 148—155.

[2] Referindu-se la termenii de acest fel, Th. Hristea îi numește „regionalisme culte" (*op. cit.*, în CILL, II, p. 224).

[3] Vezi G. Ţepelea, *op. cit.*, p. 102—103.

Cuprinsul

Pământul, țarina, bucatele
Puse-n cinerea mea cu toatele,
Oameni și turme și vite,
Brazdele zguduite,
Potecile, [illegible],
Durerile, neliniștea,
Ploaia, negura, vântul,
Hohotul, spaima, frământul

Cum a intrat în mine țara toată?
Cum a-ncăput o țară-ntr-o lopată?
Pădurile ~~mi~~ intră-ntr-un ghiveci de lut?
O mare-ntreagă-ntr-un pahar băut?

Atuncea dimpreună cu ele-n trupul meu
De zinare, a încăput și Dumnezeu

T. Arghezi, *Cuprinsul* (originalul în arhiva familiei).

de a obosi: „Deși gestaltismul are o *aplicațiune* foarte largă, care depășește psihologia și în orice caz îmbrățișează toate capitolele științei psihice, *contribuțiunile* mai de seamă rămîn tot în cîmpul percepției. În scurt, vechiului asociaționism care vedea în orice *percepțiune* o sumă de *senzațiuni*, gestaltismul îi opune concepția percepției ca fenomen original" *(ibidem*, p. 381)

Astăzi, după patru decenii, asemenea forme ni se par arhaice și pedante. Limba română s-a fixat cu privire la aspectul majorității neologismelor de dată mai veche, astfel încît limitele ezitării noastre s-au redus mult. Nu șovăim azi între formele *autorizație* și *autorizațiune*, nici între *opinie* și *opiniune*, pentru că uzul a încetățenit prima din cele două variante. Tot astfel spunem (și scriem) *lichior, taior, hol* — nu *liquer, tailleur, hall*, cum se scriau și se pronunțau franțuzește sau englezește, în ultimul exemplu, aceste cuvinte cu 3—4 decenii în urmă. Ezitarea persistă însă între *funcție* și *funcțiune, abstracție* și *abstracțiune, nivel — nivele* și *niveluri* ș.a.

Limba literară actuală s-a fixat de asemenea pentru formele *peisaj, pasaj*, față de cele terminate în *-giu (peisagiu)*, care au circulat pînă nu demult. În schimb, ea a renunțat la multe dintre adverbele de origine italiană formate cu sufixul *-mente*, cum sînt *fizicamente, unicamente* folosite de Al. O. Teodoreanu *(Tămâie și otravă*, 1934, p. 183, 185), păstrîndu-l însă pe *realmente*, deși mai rar întrebuințat.

4. Dinamica normelor literare

O mențiune aparte se cuvine a fi făcută în legătură cu unele forme verbale fixate în ultima vreme ca normă într-o anume variantă, după o perioadă de oscilații destul de lungă. Ne referim la formele neiotacizate de conjunctiv ale verbelor cu tema în *-n : a pune, a spune, a rămîne, a veni (să spună, să vină)* și la formele monosilabice de conjunctiv ale verbelor neregulate *a da, a lua, a sta, a bea (să dea, să ia)*. Formele din prima categorie *(să spună, să vină)* fuseseră folosite în cursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, paralel cu cele iotacizate *(să spuie, să vie)*, care dețineau însă prioritatea, inclusiv la scriitorii munteni.[1] Regulile ortografice din 1904 înclinau să recomande ca normă, de bună seamă din cauza răspîndirii lor, pe acestea din urmă. Ezitarea poate fi observată și în scrisul oamenilor de cultură. Tiktin acordă prioritate formelor iotacizate, Philippide oscilează între *să țină* și *să ție*. Formele iotacizate persistă și în limba scriitorilor. Arghezi continuă să scrie, *„vrau să vie semințele și pîinea la noi"* *(Bilete de papagal*, *„Rev. fundațiilor"*, II, 1935, nr. 6, p. 484), ca și Sadoveanu și, frecvent, Cezar Petrescu. Nici *Îndreptarul* din 1932 nu optează clar pentru una din variante. Abia în 1954 (în *Gramatica Academiei)* se face precizarea că literare sînt formele în *-nă*, celelalte rămînînd, așadar, la periferia exprimării culte, după ce s-au bucurat de o lungă tradiție în scrisul nostru.

Alături de formele discutate acum au căpătat statut de normă cele de tipul mai vechi *să dea, să ia*, în locul variantelor mai recente *să deie, să ieie*.[2] Varianta

---

[1] Despre formele în discuție, vezi I. Gheție, *În legătură cu formele verbale de tipul* să punã, să vinã, în SCL, XXI (1974), nr. 4, p. 451—457. Autorul articolului constată existența acestor forme în *Palia*, rectificînd afirmația lui Ov. Densusianu (HLR), care susținea că ele n-ar fi atestate în secolul al XVI-lea. În secolul al XVII-lea apar, cu cîteva excepții, numai formele iotacizate. După I. Gheție, forma cu dentală ar fi de origine bănățeană.

[2] În secolul al XVI-lea găsim numai formele să *dea, să ia* etc., care sînt și etimologice. Acestea au evoluat la *să deaie, să steaie*, apoi la *să deie, să steie*.

literară munteană apare și din acest punct de vedere mai conservatoare, deoarece fapte din această categorie le găsim atestate în secolul al XIX-lea și al XX-lea mai ales la scriitorii munteni, de la H e l i a d e la A r g h e z i[1]; moldovenii, de la C o n a c h i la S a d o v e a n u, folosesc de preferință, unii chiar în exclusivitate, formele în *-ie (să deie)*, care merg, de altfel, împreună cu cele de tipul *să spuie, să vie*.

În legătură cu flexiunea adjectivului *nou*, norma actuală cere să se folosească aceeași formă *noi* și pe lîngă substantivele feminine: *case noi*, nu *case nouă*, cum se spune pe o mare parte a teritoriului lingvistic românesc și cum scrisese consecvent M. S a d o v e a n u.

În sfîrșit să adăugăm că desinența *-ră* la pers. a III-a pl. a mai mult ca perfectului *(făcuseră)* este de dată relativ recentă. În perioada dintre cele două războaie se mai scria ei *făcuse*, ei *spusese*, de către unii intelectuali, de pildă G. C ă l i n e s c u [2]. Fenomenul face parte, alături de altele, dintre „inovațiile colective", cum le-a numit acad. Iorgu I o r d a n [3], acceptate și generalizate în limba literară, însă după o perioadă destul de lungă de rezistență din partea formelor fără *-ră*.

În ce constă dinamica împrumuturilor și caracterul temporar al normelor se poate vedea din analiza pe care o face S. P u ș c a r i u neologismului românesc din perioada mai nouă a istoriei limbii noastre literare. P u ș c a r i u considera drept încetățenite, adică integrate în normele limbii noastre, formele unor neologisme — cu deosebirile de sens dintre ele —, și anume *dirigentul unui cor* și *diriginte unui oficiu de poștă*, *conferență* (=catedră universitară) și *conferință (de pace* etc.). Alteori se aud, observă mai departe P u ș c a r i u, forme duble, fără deosebire de sens: *sentință* și *sentență*, *tendință* și *tendență* [4] etc. Se vede clar că după numai cîteva decenii noi „nu mai auzim" *dirigent*, ci *dirijor*, și nici *conferență*, *sentență*, *tendență*. Formele din urmă sună pentru noi învechit, arhaic.

Schimbări sensibile se petrec și în terminologia tehnică, în care intră un mare număr de neologisme folosite uneori în forme neadaptate. Spre deosebire de medicină, unde, cum s-a văzut, asistăm la o mare invazie de termeni de specialitate importați, în limbajul tehnic s-a căutat în vremea din urmă să se procedeze la înlăturarea termenilor echivoci și să se adopte cu precădere un cuvînt românesc în locul unui termen străin. De aceea s-au adoptat termenii (traducerile) *alb de zinc* în loc de *Zinkweiss*, *bandă izolantă* în loc de *Isolierband*, sau calcurile *arc* în loc de *resort*, *lucru mecanic* în loc de *travaliu*, *abatere* în loc de *ecart* etc. [5]

De altfel, nu numai neologismele urmează un drum sinuos, stînd, în ultimă instanță, sub autoritatea uzului, adică a colectivității vorbitorilor care decid asupra formei și menținerii sau a îndepărtării cuvîntului din vorbire. Procesul atinge și fondul vechi al limbii, ale cărui elemente — fonetice, gramaticale sau lexicale — sînt supuse unor modificări treptate, pînă ce dobîndesc atributul de norme, devenind astfel obligatorii. Așa, de pildă, aspectul fonetic

---

[1] I. L. C a r a g i a l e scrie însă, uneori, *să dea*, alteori *să deie* (ca și *să spună*, și *să vie*), dar *să stea*, *să ia* etc.

[2] Cf. Alexandru G r a u r, *op. cit.*, p. 246.

[3] Iorgu I o r d a n *Inovații individuale și inovații colective*, în PLG, IV (1962), p. 9—17.

[4] Vezi Sextil P u ș c a r i u, *Limba română*, I, 1940, p. 405.

[5] Pentru amănunte și bibliografia problemei, vezi D. M a c r e a, *Terminologia științifică și tehnică în limba română contemporană*, în *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 29—37.

vechi și popular al verbului *a ceti* a cedat locul formei *a cîti*, rezultată din asimilarea lui *e* inițial. Ov. Densusianu preferă forma *voiesc* (pers I sing.), care este un arhaism, în locul celei actuale, *vreau*, de origine populară, și devenită azi literară. Cît de ... înverșunată este puterea tradiției, pentru a nu spune neputința de a înțelege procesul schimbărilor lingvistice de-a lungul vremii se vede din unele lucrări mai vechi de cultivare a limbii, cum este aceea a unui bun și bineintenționat filolog, anume Ion Gorun. El se întreabă intrigat în cartea sa *Știi românește ?* (București 1911, p. 117): „Cine o fi născocit, cînd și în ce fel, pluralul *școli* în loc de *școale* ? N-o fi oare aici influența pluralului franțuzesc écoles ?" Aceeași nedumerire îl stăpînește pe autor în legătură cu pluralul *boli, coli* în loc de *boale, coale* (p. 118)[1]. Prin urmare, orice inovație internă nu putea fi explicată altfel decît printr-o influență din afară. Dar atunci *boli* cum s-ar explica ? Probabil prin analogie cu *școli*, ar fi răspuns autorul, numai că nu se știe „cine" a impus aceasta analogie, dacă vrem să ignorăm cu orice preț autoritatea uzului.

În *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți, 1930, Al. Procopovici scrie *adecă* în loc de *adică* (cum scriau C. Negruzzi în 1840 și Maiorescu în 1880 !). El găsește pentru întrebuințarea acestei forme arhaice o motivare etimologică (lat. *adest eccum*), dar simțul etimologic, explică Procopovici, intră în conflict cu uzul, cedîndu-i deseori : „Pentru mine așa dară *adecă* este forma de mai mult prestigiu, și totuși mă surprind tot mai adese spunînd *adică* și cîteodată, deși mult mai rar, chiar scriind așa" (p. 146).

A rămîne este astăzi norma unică a unui verb pentru care normele din 1932 recomandau încă forma de conjugare a II-a *a rămînea*, așa cum se întrebuințează, de altfel, acest verb în limba populară. Conjugarea a III-a are tendința de a atrage verbele de conjugarea a II-a, îmbogățindu-se astfel pe seama acesteia din urmă. Nu numai neologismele aparținînd inițial la conjugarea a II-a ca *a apărea, a dispărea* manifestă în ultima vreme această tendință (ele se întîlnesc tot mai des sub forma *a apare, a dispare* în exprimarea orală și scrisă), ci și cuvintele moștenite. *A zăcea*, de exemplu, pare să cedeze locul, în vorbirea multor oameni culți, variantei de conjugarea a III-a *a zace*. În traducerea recentă a romanului scriitoarei engleze Agatha Christie, *Hotelul Bertram*, întîlnim (p. 167) forma *vede* („nu se putea *vede*") în locul infinitivului *vedea*.

Pentru menținerea unității de exprimare, limba literară nu consfințește de îndată asemenea inovații, ceea ce înseamnă că ea se opune, un anumit timp, cel puțin, uzului, ignorîndu-l. Așa se explică faptul că, deși normele gramaticale recomandă să spunem *clasa întîi*, majoritatea vorbitorilor folosesc numeralul ordinal *întîi* acordîndu-l în gen cu determinantul feminin : *clasa întîia*. Explicația este simplă : numeralul cu funcție de adjectiv se comportă ca atare, adică primește forma de feminin ca și în celelalte situații, cînd acordul se face în mod obligatoriu : *clasa a doua, a zecea* etc. O rezistență, probabil fără prea multe șanse de reușită în viitor, se observă în privința acordului aceluiași numeral, cu valoare de adjectiv, cînd apare ca determinant al substantivelor *an* și *secol*. Portivit regulilor strict gramaticale, trebuie să spunem anul *al II-lea, al III-lea* etc. și *secolul al XV-lea, al XX-lea* etc. Dar regula aceasta este respectată mai ales de lingviști și mult mai puțin de ceilalți vorbitori culți, care folosesc de obicei pe lîngă substantivele menționate nume-

[1] Cf. și comentariul acestor forme la Alexandru Graur, *Tendințele limbii române*, București, 1968, p. 135—136.

ralul cardinal: anul II, secolul XVII etc. Explicația acestei substituiri (în afara dorinței vorbitorului de a folosi mai puține cuvinte) este următoarea: adjectivul provenit din numeral se confundă aici cu numeralul care desemnează numărul de ordine: *tramvaiul 6*, *autobuzul 32*, *anul 1848* etc. Nu se poate spune *tramvaiul al 6-lea*, deoarece numărul pe care-l poartă vehiculul servește la identificarea lui, și nu pentru a marca locul ocupat într-un șir. Aceeași explicație este valabilă și pentru numerotarea anilor: *anul II de studii* este numit astfel pentru a nu se confunda cu anul I sau III, și nu pentru a arăta succesiunea, locul lui într-o serie. Tot așa spunem *anul 1848*, și nu *anul al 1848-lea* (dacă am fi pedanți ar trebui să folosim această formulă). Se spune, în schimb, *în al zecelea an al domniei lui Ștefan cel Mare*, deoarece aici ideea de loc ocupat într-un șir de ani se situează pe primul plan. O revistă de prestigiu din țara noastră se intitulează *Secolul 20*. Nu știm să se fi protestat împotriva titlului, care reflectă o tendință mai generală a limbii noastre de a substitui numeralul ordinal prin cel cardinal, dat fiind că acesta din urmă are și avantajul de a fi mai „concret", întrucît indică numărul, față de cel dintîi, care se referă la ideea de poziție dintr-o ordine succesivă.

Faptele de genul celor menționate mai sus nu trebuie să ne surprindă. Limba literară este, prin natura ei, pe de o parte, mai conservatoare, iar pe de altă parte, ea nu se poate sustrage inovațiilor — interne și externe — care îi primenesc și îmbogățesc mijloacele de exprimare, integrîndu-le, după un răstimp mai lung sau mai scurt de căutări, în norma unică sau eliminînd unele forme în favoarea altora. În felul acesta, exprimarea literară își păstrează unitatea cîștigată prin concurența permanentă dintre tradiție și inovație, ca formă a dinamicii limbii, menită să ducă la adecvarea treptată a materialului lingvistic la funcția esențială și complexă îndeplinită de limba literară ca instrument cultivat și unitar de difuzare a culturii naționale a unui popor.[1]

Limba română a atins acest stadiu prin efortul a zeci de generații de cărturari și scriitori. Ea este capabilă să răspundă astăzi multiplelor sarcini impuse de activitatea desfășurată în diversele sectoare ale științei, culturii și artei.

5. Cultivarea limbii în perioada actuală

Aceasta nu înseamnă că procesul perfecționării limbii literare trebuie considerat ca fiind încheiat. Acțiunea de cultivare a limbii rămîne o preocupare constantă, la care sînt chemați să-și dea contribuția atît lingviștii, cît și criticii literari.[2] Interesul pentru îmbogățirea mijloacelor de expresie ale limbii se alătură necesității de apărare a valorilor ei naționale, subminate nu rareori de o falsă tendință de înnoire silită. Se ajunge în acest caz la *stricarea limbii*, în loc de desăvîrșirea ei în spiritul celor mai bune tradiții ale exprimării din secolele anterioare. În ultima vreme însă, problema cultivării limbii a intrat în raza de activitate nu numai a lingviștilor, ci și a unora dintre scriitorii de seamă, precum și a forului științific celui mai înalt al țării, Academia

[1] Cf. Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, care înregistrează numeroase exemple recente de modificări ale fonetismului graiurilor românești sub influența pronunției literare.

[2] O acțiune sistematică în această privință a inițiat revista „Limba română" în 1956 printr-un articol (*Cultivarea limbii*), semnat de acad. Iorgu Iordan. „Scînteia" a rezervat mai mulți ani la rînd discuțiilor pe aceeași temă o rubrică specială, intitulată „Cum vorbim, cum scriem românește", la care au colaborat lingviști, scriitori și oameni de cultură.

R.S. România, în cadrul căreia s-a constituit o subsecție de cultivare a limbii. O primă discuție în legătură cu problemele cultivării limbii a fost organizată de Academie în anul 1972. Intervențiile unor lingviști poeți, istorici și critici literari au fost publicate în „*Limbă și literatură*", III, 1972, p. 351—372. În același an, poetul Al. A. Philippide a publicat un interesant și instructiv articol intitulat *Despre stricarea limbii* în „*Scînteia*" din 15.XI.1972. După lucrarea clasică a prof. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, ed. a II-a, București, 1947, a cărei importanță este nu numai teoretică, ci și practică, o lucrare mai recentă consacrată stadiului actual al limbii române literare, cu numeroase exemplificări de abateri de la normele gramaticale, lexicale și stilistice a scris Valeria Guțu Romalo. *Corectitudine și greșeală*, București, 1972. Lucrarea se bazează atît pe fapte culese din publicațiile recente, cît și pe contribuțiile aduse în acest domeniu de Iorgu Iordan, Al. Graur, Mioara Avram, Flora Șuteu, Fulvia Ciobanu, Cornel Regman, N. Mihăescu, Victor Iancu etc.

O lucrare recentă (1982), foarte utilă este *Dicționar al greșelilor de limbă* de acad. Alexandru Graur, în care sînt recomandate formele — fonetice și accentuale — în numeroase cazuri unde pronunția și scrierea românească oscilează sau acceptă variante semiculte. Multe dintre propunerile prof. Al. Graur sînt mai mult decît binevenite. Ele se întemeiază, în general, pe etimologie și deci pe rostirea din limbile de unde cuvintele străine au fost împrumutate. Unele rezerve s-ar putea totuși face, căci prof. Al. Graur, deși partizan al formelor intrate în uz (vezi *Tendințele actuale ale limbii române*), invocă uneori etimologia, de exemplu în cazul verbului a *vopsi*, cum s-a impus prin uz și nu *văpsi*, cum din punct de vedere etimologic ar trebui să pronunțăm cuvîntul de origine slavă. Este greu de crezut că se poate renunța la formele *bazin*, *regizor*, *sesiza*, în locul celor recomandate și „corecte" *basin*, *regisor*, *sezisa*, intrate, vrînd-nevrînd astfel chiar și în exprimarea oamenilor instruiți. În schimb, se recomandă formele *incrusta* (*incarna* lipsește) înregistrat astfel — ca și *incarna* în recentul *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic* (ca și în cele anterioare). Credem că prefixul s-a românizat în exemple de acest fel, cum s-a întîmplat cu alte împrumuturi: *înclina*, *încorpora*, *încarcera* ș.a., acceptate cu această formă de dicționarele noastre. *Incarna*, *incrusta* etc. sînt simțite, ca și *încarcera*, datorită temei analizabile (*carne*, *crustă*, *carceră*), ca fiind „românești", de aceea, credem, că ele au șanse să se impună, cum s-a întîmplat în formele *întredeschide*, *întreprindere* etc. Cît despre grafia *filosof*, în loc de *filozof*, cum foarte mulți scriitori o folosesc în ultima vreme, argumentul etimologiei imediate (fr. *philosophie*, în care *s* se pronunță *z*) este indiscutabil convingător, deoarece nu rostim cuvîntul ca în greacă, ci potrivit formației franceze. Este curios că nici oamenii de știință și nici lingviștii nu au protestat împotriva rostirii și a scrierii altor cuvinte, cum sînt *fizică*, *fiziologie* etc., care, dacă ar fi valabil argumentul etimologiei grecești, îndepărtate, ar trebui pronunțate și scrise *fisică*, *fisiologie*.

Compartimentele limbii în care abaterile de la normă se manifestă mai mult sau mai puțin activ sînt fonetica și mai ales lexicul și sintaxa.

Unele fenomene se explică prin persistența în rostire a unor aspecte fonetice regionale, în speță muntenești, cum sînt pronunțiile *făcém*, *făcéți* etc. (față de *făcem*, *făceți*), care se aud frecvent în emisiunile unor reporteri de la Televiziune. Tot de natură fonetică și foarte răspîndită în ultima vreme este rostirea lui *e*, îndeosebi accentuat, aproape la fel ca *ă*, de către generațiile tinere și foarte tinere. Faptul a fost remarcat de lingviști, dar a fost considerat

o particularitate temporară și izolată, cum nu este în realitate. Rostiri cu aproximație ca *lĕlĕfon, problĕmă, colĕgii mĕi* etc. se aud frecvent în școli, de la elevii din ciclul elementar pînă la studenți și la alte categorii de tineri. Această tendință, datorată fie modului de a pronunța vocala în discuție de către unii interpreți de muzică ușoară, fie pur și simplu din spirit de imitație, ar trebui, credem, combătută, căci ea atinge și denaturează specificul vocalic al românei, unde nu avem decît un *e*, așa-zicînd medial sau anterior, deci nici deschis, ca în ard. *mèrge*, nici posterior ca în exemplele de mai sus.

Cele mai multe abateri sînt însă produsul dorinței unor scriitori de a epata sau al goanei după efecte stilistice, cum explică aceste achiziții recente acad. Iorgu Iordan.[1] Cauza ar fi, așadar, de ordin psihologic, adică, stilistic, dacă o transpunem în planul lingvistic. Se poate vorbi în acest sens de o tendință de poetizare forțată a exprimării, acolo unde nu e cazul, adică în afara limbajului poetic. Una dintre căile de realizare a acestui țel este apelul la arhaisme de tipul *a ființa* pentru „a exista", *cîtime* pentru „cantitate, număr", *fruntarii* „hotare", *obîrșie* „origine", *a adăsta* „a aștepta" etc. Un termen filozofic care cîștigă teren, pus în circulație și de Nichita Stănescu, este pronumele reflexiv substantivizat *sinele*. (Într-o emisiune de televiziune un poet vorbea despre *„sinele* românesc".)

Se evită de la un timp încoace substantivele uzuale, simțite ca banalizate prin frecventa lor folosire, ca *lipsă (lipsuri, deficiențe)* înlocuit prin *minusuri*, tot astfel *succese, realizări* sînt substituite prin *împliniri, înfăptuiri*. De perifraze „poetice" nu sînt scutite nici reportajele pe teme economice. Auzim — și citim în presă — despre *vetrele industriale cu foc continuu*, în loc de „furnale" sau despre *a pune sămînța sub brazdă*, în loc de „a semăna".

Paralel cu arhaismele și „neologismele" un loc larg dețin cuvintele create sau imitate după alte limbi. Astfel, *a lectura* este simțit ca fiind mai „cult" decît *a citi ;* la fel *a atenționa, a concluziona, a direcționa* față de expresiile : *a atrage atenția, a trage concluzii* etc. S-ar putea ca aici să intervină și simțul economiei limbii, fiindcă verbele de acest gen se reduc la un singur cuvînt, în comparație cu forma lor analitică, mai dezvoltată și în consecință mai greoaie.

În stilul criticii literare circulă în ultima vreme sintagmele *spațiul literaturii, spațiul culturii* etc., probabil din nevoia de a se accentua ideea de „sferă", de „cuprindere", deși formula este imitată după modele străine. Este evidentă însă în limba literară — scrisă, dar mai ales vorbită — o slabă rezistență față de clișeu. Sintagme ca *pe parcurs, a avea probleme, a lua startul* (într-o acțiune), *în cadrul* (discuției etc.), *a demara* (o acțiune) etc. *legal de* (aceasta) se bucură de o largă răspîndire în exprimarea vorbitorilor instruiți sau pretinși astfel.

Nu este nevoie să invocăm argumentul arhicunoscut că limba nu stă pe loc și, în consecință, a condamna din capul locului astfel de inovații ar însemna să cădem victime unei prejudecăți puriste, născute dintr-o pornire conservatoare. Nu mai putem elimina un neologism ca *a epuiza*, numai pentru că se poate spune în loc de *epuizat de puteri, sleit de puteri*. În schimb, nu putem spune decît *ediția s-a epuizat*, nu și *ediția s-a sleit*. Totuși, o măsură se impune și aici. În special, nu sînt îndreptățite să obțină sufragii unanime alte pretinse

[1] Vezi între altele, articolele *Cultivarea limbii, Șlagăre stilistice*, Neaoșisme, *Probleme actuale de lexic și stilistică*, Iorgu Iordan, *Limba literară*, 1977.

inovații care vădesc intenția de exprimare aleasă cu orice chip [1], de unde iau naștere prețiozitatea și afectarea, defecte ale stilului pe care le combătuseră anticii, între alții Quintilian, acum două milenii.

Unele abateri țin de ignorarea specificului sintaxei limbii române. S-ar putea vorbi de data aceasta de unele tendințe destul de generalizate, cum ar fi construirea unor verbe cu dativul : *se încadrează preocupărilor, se integrează colectivului, răspunde întrebărilor* etc.[2] O formulă devenită oficială este *integrarea învățămîntului cu cercetarea și producția*, care suferă de pe urma faptului că *a (se) integra* are ca regim un obiect exprimat prin cazul acuzativ cu prepoziție: *mă integrez în ceva* (în colectiv, în familie, în societate), verbul însemnînd, așadar, cum ne spun dicționarele „a (se) include, a (se) îngloba". *Integrare* a ajuns să însemne „întregire, completare". Curioase și neconforme cu spiritul limbii române sînt construcțiile sintactice folosite de crainicii de la Radio-televiziune și de unii reporteri care omit cu obstinație conjuncția copulativă *și* ca element de legătură între ultimele elemente dintr-un șir de unități sintactice, ca în exemplul : „au participat cadre didactice, studenți, elevi, *un numeros public*" ; „Și-au dat concursul corul sindicatului învățămînt, orchestra Casei de cultură, *alte formații*". Nimic nu justifică nici din punct de vedere gramatical și nici prin tradiția limbii vorbite sau scrise astfel de formule ciudate.

Alte fenomene, nu mai puțin frecvente, trebuie explicate de la caz la caz, dincolo de cauzele de ordin subiectiv și stilistic amintite. Astfel, ni se pare că în formularea *ca de exemplu* avem a face cu un ușor pleonasm, adverbul *ca* nefiind indispensabil, de vreme ce urmează exemplificarea (Cf. fr. *par exemple*, germ. *zum Beispiel*, ital. *per esempio*, unde adverbul *(comme, wie, comme)* nu apare. Se spune apoi obișnuit *un referat asupra lezei (lucrării)*, ceea ce sună cam arhaic, referatul fiind o apreciere (referitoare) la teză (lucrare), cum s-ar putea spune mai bine. Alte construcții se explică prin copierea unor modele străine. Citim adesea în presa literară : *nu atît ideea în sine*, **dar** *consecințele ei prezintă interes*, unde *dar* în loc de *cît* sau *ci* copiază un model francez. În română *cît* respectiv *ci* exprimă o opoziție foarte puternică față de *dar, însă*, valoare semantică pe care nu o are fr. *mais*, utilizat în această limbă și cu valoarea lui *dar* și cu aceea a lui *ci*. În sfîrșit, de dată mai veche este întrebuințarea abuzivă a articolului nehotărît, copiat tot după modele străine, nu numai franceze, cum sînt : **un al doilea** *exemplu* ; **e un lucru** *știut că* [3], (un scriitor care) *tratează un motiv înrudit cu acela în fața căruia s-a oprit* **un altul**, exemple pe care le întîlnim aproape la tot pasul atît în paginile semnate de unii lingviști, critici, cît și de scriitori, de pildă: „Să le impună *o aceeași* orientare, încît ei să adere la *un același* spațiu paradigmatic" *(Caiet de semiotică*, Timișoara, 1981, p. 52) ; *Un al* doilea element esențial (. . .) s-a dovedit a fi concepția generală . . ." (*Poetica americană*. Orientări actuale, Cluj, 1981, p. 28) ; „*Hanul Ancuței* sau viața *ca un* popas" (titlul unui articol din „Transilvania", nr. 10/1980 ; „Hîrtia era arbitrară și *o* dovadă o constituia însuși numele lui" (Petre Sălcudeanu,

---

[1] Ceea ce acad. Iorgu Iordan numește „în termeni populari", „fandoseală și sclifoseală stilistică", *Limba literară*, p. 89.

[2] Cf. Iorgu Iordan, *ibidem*, p. 39.

[3] Vezi Leca Morariu, care a discutat pe larg această construcție cu exemple din scriitorii clasici și contemporani, alături de altele, în studiul *Graiul viu — eorectiv stilistic* apărut în revista „Ethnos", 1940, nr. 1, la Focșani, publicație editată de Ion Diaconu. Despre folosirea articolului nehotărît pe lîngă adjectivul demonstrativ *același* (*aceeași*), ca în ultimul exemplu de mai sus, cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, ed. a 2-a, București, 1947, p. 320—321.

Biblioteca din Alexandria, p. 416). (Din context nu rezultă că ar fi vorba și de altă dovadă în afară de aceasta.) (Cf. formulele uzuale, deci obligatorii, în fr. *un autre*, germ. *ein anderer*, ital. *un altro*, engl. *another*.)

Este surprinzător că un lingvist de talia lui Sextil P u ș c a r i u care apăra, pe bună dreptate, în *Limba română*, I, 1940, construcțiile *un pahar de apă*, *îmi scot pălăria din cap* (ca și Mihail S a d o v e a n u), despre care afirmă că și în cazul în care nu sînt „logice" ele sînt românești, scria în 1926, în necrologul despre V. B o g r e a : „Ce greu e ca să fii *un* om ![1] Or, în românește este de ajuns (și „corect") să spui : „Ce greu e să fii *om* !". Influența limbilor străine, unde în astfel de situații se folosește articolul nehotărît este evidentă.[2] În sfîrșit, de inspirație arhaică, dar cu funcție poetică [3], este folosirea conjuncției *precum* cu valoare adverbială, în locul lui *ca* : *precum* în poezia lui Macedonski, sau în locul conjuncției și al locuțiunii *cum*, *după cum* : a făcut *precum* i s-a spus.

A recurge la astfel de mijloace înseamnă a face concesii gustului pentru artificiu și manieră în locul expresiei naturale și proprii.

După o perioadă de cîțiva ani, începînd cu 1956, cînd preocuparea pentru cultivarea limbii ocupase un loc aparte în revistele de specialitate și în presa cotidiană, a urmat alta de oarecare stagnare. Excepții lăudabile sînt emisiunea radiofonică *Odă limbii române* și rubrica *Mult e dulce* ... de la Televiziune. Interesul acordat acestei probleme a reînviat în ultima vreme în coloanele cotidienelor „Scînteia", „România liberă", ale revistei „România literară" ș.a.

Transcriem cîteva fraze dintr-un arrticol recent, la care nu putem decît să subscriem :

„Oare, cine n-a fost uimit observînd că în limba noastră, fie scrisă, fie vorbită, nimic nu se mai ascultă, nu se mai vede, ci totul «se audiază» și «se vizio, nează» : dacă ai ascultat un concert, o muzică oarecare, ești considerat surd. dacă ai văzut un spectacol de teatru sau nu, e ca și cînd nu l-ai fi văzut ; (...)- Și cine oare n-a rămas trăznit, constatînd că în limba noastră nimic nu se des, făşoară, totul «se derulează» (...) Mai există oare vreo operațiune, vreo acțiune vreo înfăptuire oarecare, care să se sfîrșească, să se încheie, să se termine ? Doamne ferește, totul «se finalizează» și nimic altceva (...) ... limba noastră devine atît de «distinsă», atît de «cultă», încît nu mai ești recunoscut ca fiu și cetățean al ei, nu mai esti acceptat în comunitatea ei, în vatra ei, în casa ei, nici măcar pe scara de serviciu și pe la bucătărie, dacă nu turui toată ziua cu «impact», «peren», «plenar» și «pregnant», ca să nu mai amintesc de «devans», «demarare», «expo» și altele și altele".[4]

Este un fapt îmbucurător că atitudinea față de limbă ca instituție și deci ca realitate națională și etnică, făcînd parte esențială din definiția națiunii și a culturii naționale, și-a găsit exponenți numeroși, activi și fermi în rîndurile

---

[1] Sextil P u ș c a r i u, *Memorii*, 1978, p. 773.

[2] În limba veche, ca și în vorbirea populară, articolul nehotărît nu apare în astfel de cazuri. Cf. „Fost-au acest Ștefan vodă *om* nu mare de statu ..." (Grigore U r e c h e) ; „Acest Dosoftei mitropolit nu era *om* prost de felul lui ... (Ion N e c u l c e). Articolul nehotărît se justifică atunci cînd implică valoarea de superlativ : „E *un* om și jumătate" ; „Mi-ai făcut *o imensă* bucurie" ; „Îmi era *un dor* de mama de nu mai puteam" (D e l a v r a n c e a).

[3] Cf. G I v ă n e s c u, *Istoria limbii române*, p. 696.

[4] Radu P o p e s c u, *O înaltă răspundere patriotică : cultivarea limbii române*, în „România liberă", din 11 august 1982, p. a 2-a. Cf. și *Limba culturii noastre* (editorial) în „România literară" din 7 oct. 1982.

oamenilor de cultură. Mai rămîne ca aceste semnale să fie auzite și mai ales să se tragă de aici concluziile „practice", vizibile în scrisul și în vorbirea oamenilor instruiți cu privire la respectul pe care îl datorăm „limbii vechi și înțelepte".[1]

6. Limba română artistică după 1900

La începutul secolului nostru și, cu deosebire, în deceniile al 3-lea și al 4-lea, limba română artistică își continuă evoluția, diversificîndu-se totodată prin contribuția unor scriitori prestigioși care marchează în istoria noastră literară ceea ce s-a numit a doua perioadă a clasicismului românesc.[2]

În proză, ca și în poezie, de altfel, dar la o scară mai redusă, se pot distinge în prima etapă, cea situată între cele două războaie, cîteva direcții stilistice precumpănitoare, susținute uneori și de principii teoretice, formulate de scriitori fără pretenția de a fi considerate un corp de doctrină. Una dintre aceste direcții cu care se inaugurează secolul al XX-lea este cea pe care vom numi-o, cu un termen foarte general, *tradițională*. Ea este ilustrată de limba lui Mihail Sadoveanu (amintit de mai multe ori pînă acum), a cărei complexitate are la bază prelucrarea savantă a unui material extrem de variat: o fuziune profund originală, între limba veche, stilul cărților populare și vorbirea populară, realizată într-un spirit modern, un produs elaborat obținut printr-o „tehnică" secretă de selectare și distilare filologică, încheiată cu deplin triumf în narațiunile prozatorului. Poate că nici unui scriitor din literatura noastră nu i s-ar potrivi formula laconică *quod decet* „ceea ce se potrivește, ceea ce se cuvine", pe care antichitatea o dorea respectată în scrierile vechi pentru a răspunde principiului echilibrului între părți, adică armoniei interioare și exterioare. Estetica limbii și a creației lui Sadoveanu repun într-un context nou, contemporan, fără urma și fără umbra vreunei suspiciuni de imitație sau de conformare la canoane apuse, o teorie ce părea rezervată și aplicabilă numai literaturii antice din perioada ei de glorie.

---

[1] Vezi bibliografia selectivă a problemei în lucrarea Valeriei Guțu Romalo, p. 258—261; cf. și recenzia lucrării menționate, semnată de Al. Niculescu: *Între corectitudine și greșeală — sau despre „cultivarea" limbii române standard actuale*, în „Limbă și literatură", 1972, vol. III. p. 341—348. De curînd a apărut o altă lucrare: Vasile Breban (coordonator), Maria Bojan, Elena Comșulea, Doina Negomireanu, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, *Limba română corectă, Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, București, 1971, cuprinzînd numeroase fapte discutate din punctul de vedere al limbii actuale. Vezi și recenzia lucrării, semnată de A. Scorobete, în LL, 1974, vol. II. Menționăm, de asemenea, printre lucrările destinate special cultivării limbii, studiile și articolele acad. Iorgu Iordan publicate inițial în reviste și reeditate în volumul *Limba literară*, Craiova, 1977.

[2] Facem precizarea că, în cele ce urmează, nu ne propunem să înfățișăm un tablou al limbii române artistice din secolul al XX-lea, care s-ar confunda, în concepția noastră, cu o istorie a mijloacelor de expresie artistică, adică cu arta scriitorilor români respectivi, problemă care nu a stat în atenția noastră în lucrarea de față. Cele cîteva direcții pe care le schițăm sînt menite să întregească dintr-o altă perspectivă imaginea limbii literare ca limbă de cultură, și nu ca modalitate individuală, estetică, de folosire a cuvîntului în realizările artistice ale marilor scriitori. Cititorii vor putea găsi informații amănunțite sub acest din urmă aspect în lucrările de sinteză și în studiile citate la sfîrșitul lucrării, precum și în *Crestomație românească*, București, E.D.P., 1978.

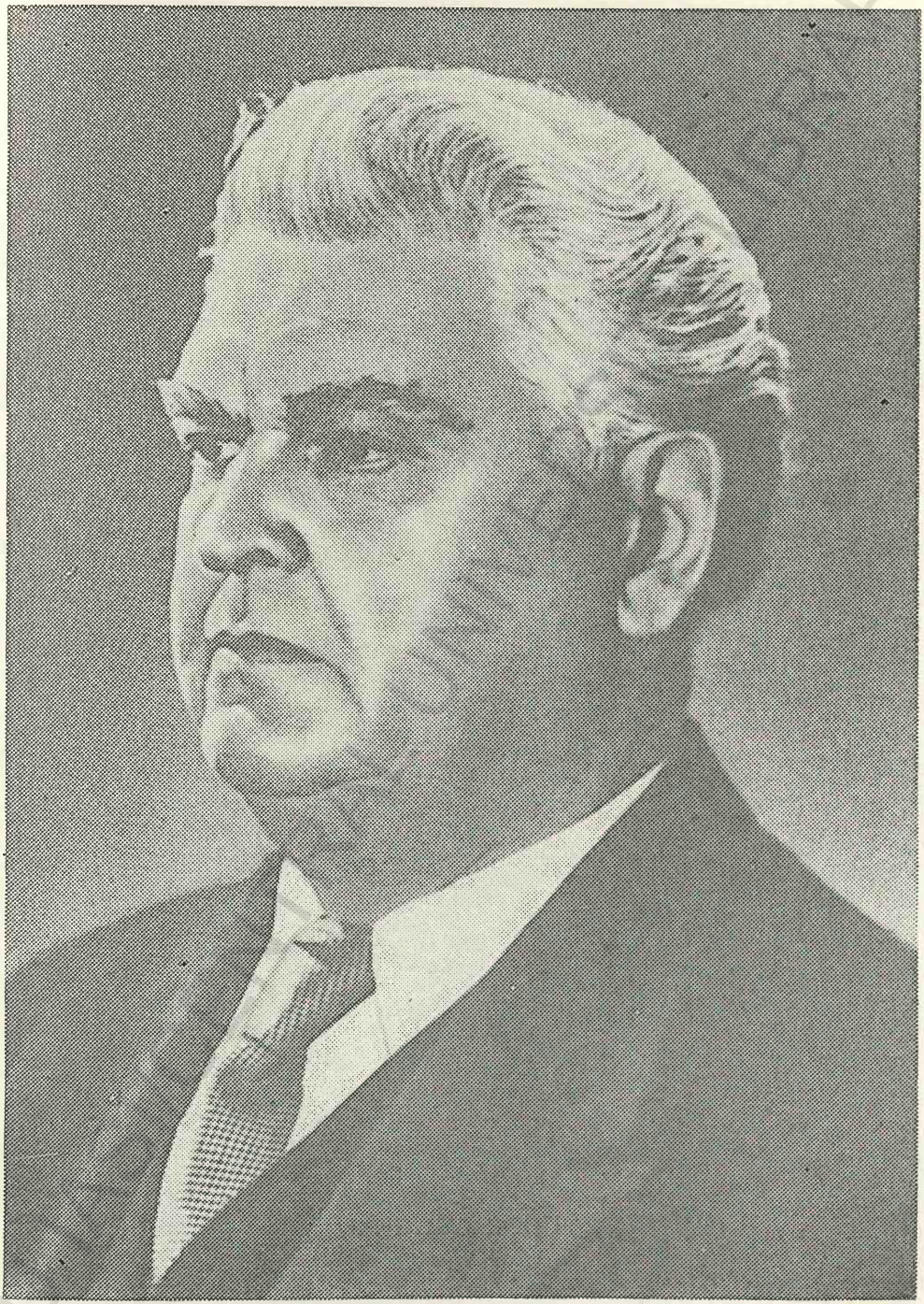

MIHAIL SADOVEANU

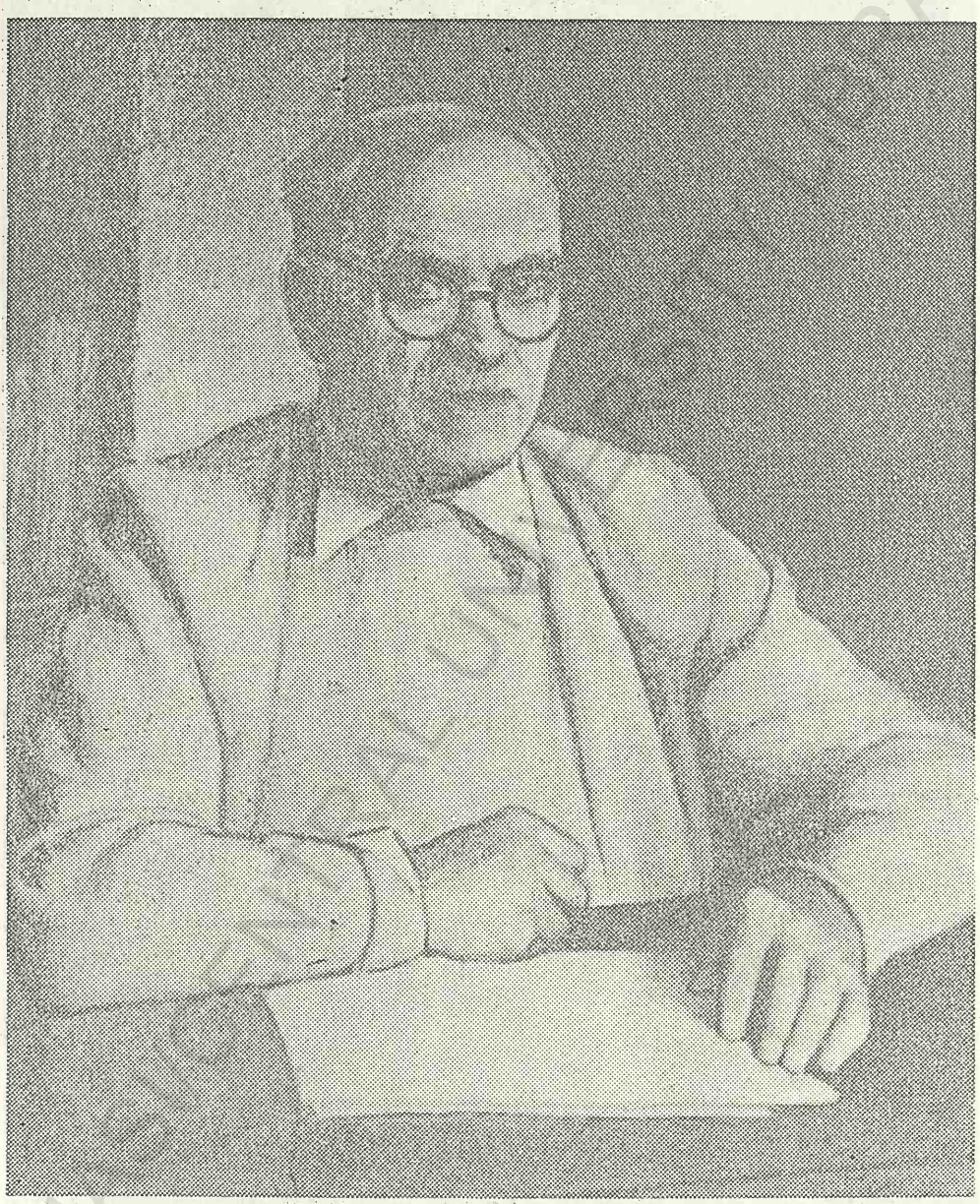

TUDOR ARGHEZI

BCU

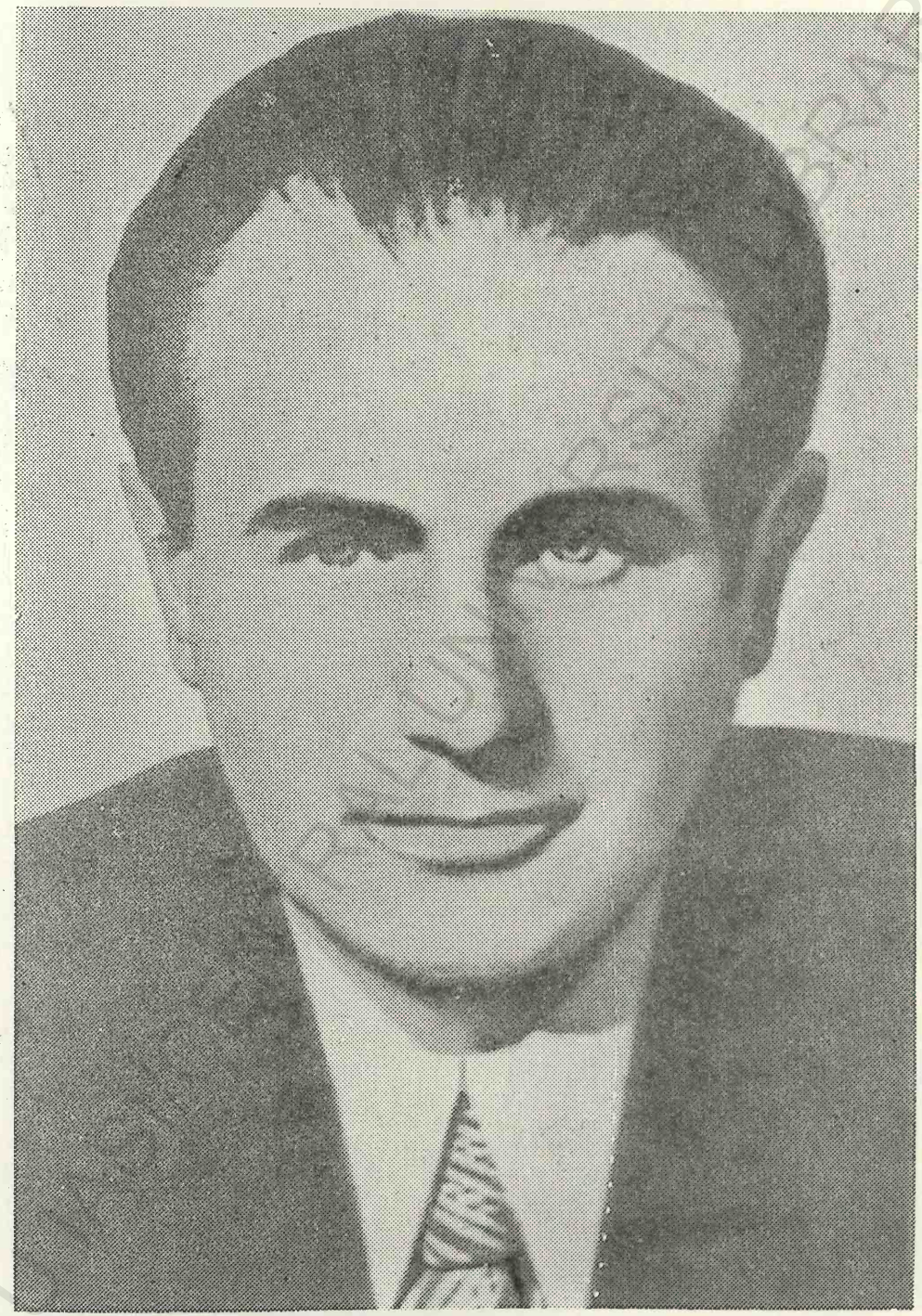

CAMIL PETRESCU

LUCIAN BLAGA

Un aer cînd solemn și discret melancolic, cînd înviorător și subtil ironic străbate paginile cărților scriitorului de la *Crișma lui Moș Precu* la *Nicoară Potcoavă*. Căci, avînd la îndemînă resurse verbale care i se supun fără împotrivire, Sadoveanu poate să sugereze sau *„să spună tot ce vrea"*, cum remarca Ibrăileanu. Pentru aceasta, limbajul trebuia scos din condiția lui naturală vie, ca și din uitarea la care îl condamnau vechile texte ale cornicilor. În felul acesta limba lui Sadoveanu ni se înfățișează, ca și cea a genialului humulești, ca o creație „artificială" în sensul bun și nobil al cuvîntului de produs „lucrat", care se opune naturii, depășind-o printr-un act de negație dialectică. Cu alte cuvinte, limba lui Sadoveanu n-a vorbit-o și nu o va vorbi nimeni aidoma, întrucît, fiind o *creație artistică a scriitorului*, ea se situează deasupra realității lingvistice primare, adică a graiului de fiecare zi — al celui popular și al celui arhaic — din care i se trag totuși, în ultimă instanță, sevele. Acest limbaj cultivat și ceremonios, metaforic și decent, cu rezonanțe adînci în trecut și cu ecouri limpezi vibrînd în prezent, nu este deci graiul nostru de toate zilele. El rămîne, potrivit expresiei lui G. Călinescu, doar „un monument de puritate". Prozatorul care-i poate sta alături (deși aparține unei tradiții literare diferite) din perspectiva atitudinii grave în fața existenței umane și a naturii, evocate cu o simplitate tragică uneori, monumentală alteori, este Geo Bogza.

Cea de a doua direcție este reprezentată de opera lui Liviu Rebreanu și cea a lui Camil Petrescu, cu toate deosebirile dintre stilul acestora. Ea poate fi inclusă în realismul „obiectiv", față de proza lui Sadoveanu pe care Tudor Vianu *(Arta prozatorilor români)* o încadrase în realismul artistic și liric. Formula vizează, în cazul lui Rebreanu, *autenticitatea* limbajului, *exactitatea*, adecvarea lui la intenția comunicării artistice. Estetica autorului lui *Ion* a fost expusă în cunoscutul articol *Cred*, în care romancierul opunea *adevărul* expresiei, fie și stîngaci („bolovănos") formulat, prozei șlefuite, dar imprecise.

Poziția lui Liviu Rebreanu este în mare măsură similară cu cea a lui Camil Petrescu, care teoretizează în legătură cu noțiunea de *calofilie* (a se citi „cizelare, artificiu, estetism"). Cuvîntul propriu, depoetizat, așadar despuiat de conotații auxiliare, retorice și subiective, trebuie pus la locul ce i se cuvine într-o literatură care dorește să nu abdice de la spiritul analitic, necontrafăcut, al onestității intelectuale și scriitoricești. Romanele și dramele lui Camil Petrescu cuprind, ca și cele ale lui L. Rebreanu, reflexul lingvistic și stilistic al acestor teze.

Pe o altă direcție, a treia, pe care vom numi-o *estetizantă* se înscriu prozatorii care cultivă cu predilecție rafinamentul lexical pitoresc și compozit (Mateiu I. Caragiale) sau metaforismul luxuriant, complăcîndu-se în variații „pe teme cvasiidentice", oferite de jocul grațios al fanteziei (Ionel Teodoreanu).

După 1944, și cu deosebire, în ultimele decenii, sursele lingvistice ale prozei artistice sînt căutate de preferință în pasta densă a graiului popular, luat în ipostaza lui de variantă „vie" a limbii (Zaharia Stancu, Marin Preda, Ion Lăncrănjan, Augustin Buzura, Gh. Suciu), cu exagerarea, uneori programată, a elementului dialectal (Ion Istrati), alteori cu concursul mijloacelor de la periferia lexicului (Eugen Barbu, *Groapa*, Nicuță Tănase), sau al acelora împrumutate din straturi diferite și supuse unui proces de macerare stilistică, cu efecte remarcabile de baroc lingvistic (Eugen Barbu, *Princepele*). Pe o dimensiune manifest neologizantă, deși sprijinită pe un fond lexical de bună și veche tradiție, se înscrie, ca factură stilistică, epica lui

G. Călinescu, care ocupă, sub acest aspect, un loc nedisputat de alți scriitori contemporani în istoria utilizării surselor verbale de exprimare artistică în creația literară.

O parte din generația mai nouă de prozatori, influențați fiind și de modele stilistice străine, între alții de S. Becket, W. Faulkner sau Robe Grillet etc., preferă în locul lexicului nuanțat și al construcțiilor specifice românei expresia premeditat monocordă și fraza laxă, discontinuă, pe lîngă un declarat dezinteres față de punctuația consacrată. (Practica din urmă a devenit o modă căreia i se supune și o bună parte din poezia unor tineri.) Procedeele socotite moderne, neconformiste, ale stilului acestor producții vor să exprime ori să justifice pe această cale o anumită atitudine a scriitorului contemporan, ancorat într-o tematică în centrul căreia stau, confruntîndu-se, problemele esențiale, psihologice și filozofice, ale individului și ale comunității care definesc existența umană a societății moderne.

În privința poeziei, o caracterizare diferențiată a modalităților de expresie este mai greu de făcut, deoarece terenul se prezintă de data aceasta mai eterogen și mai mobil decît cel al prozei, poeții fiind, se pare, mai repede înclinați să experimenteze formulele novatoare sau care par astfel. De aceea, succinta prezentare schițată în paginile următoare este, ca și cea anterioară, susceptibilă de adaosuri și exemplificări într-un studiu special care și-ar propune o tratare amănunțită a particularităților limbajului poetic actual.

Pentru început, se cuvine să fie semnalată împrejurarea că tradiția liricii naționale și sociale, reprezentată spre sfîrșitul veacului trecut de G. Coșbuc, este continuată, după 1900, de Octavian Goga, care, asemenea înaintașului său, își caută vigoarea și originalitatea mijloacelor stilistice în substanța limbii populare, cu ecouri din graiul provinciei natale și din lexicul și formele textelor bisericești. Cuvîntul tăios și fraza lapidară, prinsă în versuri de o severă armonie, alcătuiesc o particularitate distinctă a liricii sociale a lui Aron Cotruș. Poezia lui Mihai Beniuc aparține, în linii generale, aceleiași tradiții stilistice „transilvănene", sub aspectul care interesează aici, adică al utilizării estetice a unui material verbal de o plasticitate aspră, subordonat unei viziuni sociale și revoluționare, îmbrățișate cu fervoare de un scriitor angajat.

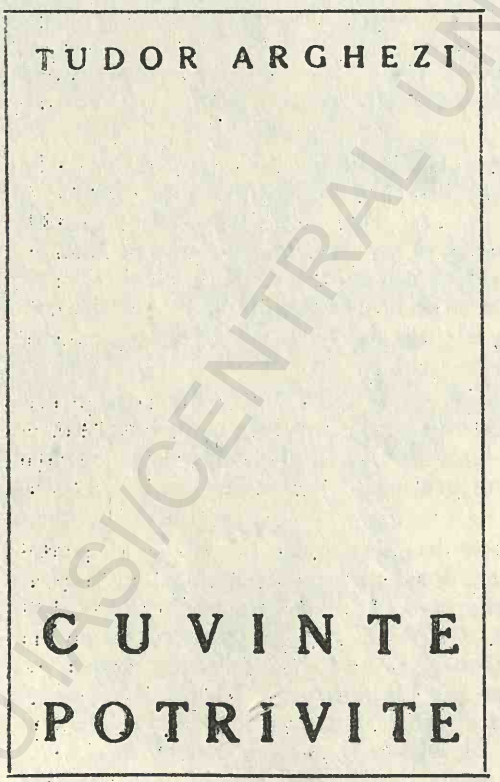

Tudor Arghezi, *Cuvinte potrivite* (1927). Foaia de titlu.

O altă orientare stilistică, pe care am putea-o numi *clasicism modern*, adună laolaltă, cu toate deosebirile dintre ei, pe Ion Pillat, G. Topîrceanu (deși acesta a scris pagini caustice împotriva „modernismului"), pe V. Voiculescu și Al. Philippide. Cultul expresiei limpezi și al formelor elaborate, un

Eu nu strivesc corola de minuni a lumii...

Eu nu strivesc corola de minuni a lumii
Și nu ucid
Cu mister tainele, ce le întâlnesc
În calea mea
În flori, în ochi, pe buze ori morminte....

Lumina altora
Sugrumă vraja Nepătrunsului ascuns
În adâncimi de întuneric,
Dar eu,
Eu cu lumina mea sporesc a lumii taină
Și-ntocmai cum cu razele ei albe - luna -
Nu micșorează, ci tremurătoare
Mărește și mai tare taina nopții,
Așa îmbogățesc și eu întunecata față
Cu largi fiori de-adânc mister
Și tot ce-i nepătruns
Se schimbă-n nepătrunsuri și mai mari
Sub ochii mei....
Căci eu: iubesc —
Și flori în ochi și buze și morminte....

Lucian Blaga

Lucian Blaga, *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*, MLR, inv. 17.335.

BCU IASI CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

lexic selectat și deschis cu măsură neologismului, o prozodie perfectă justifică formula de mai sus atribuită acestor creații.

În raporturi mai apropiate și deci mai înrudite cu unele curente literare europene de la începutul secolului (inclusiv, deci, cu tehnica poetică promovată de acestea) se află poezia celor patru mari inovatori în materie de artă a cuvîntului: Tudor Arghezi, G. Bacovia, Lucian Blaga și Ion Barbu.

O prezentare sumară a treptelor pe care limba poetică românească le-a urcat prin opera acestora are toate șansele să se facă vinovată de schematizare și omisiuni. Vom spune, totuși, că Tudor Arghezi — unul dintre primii exponenți la noi ai poeziei „dificile" — a înlăturat și a anulat privilegiile limbajului artistic considerate ca atare pînă la el, forțînd granițele întrebuințării stilistice a cuvîntului și deschizînd astfel, în poezie, drum larg așa-numitei estetici a urîtului.

Maniera simbolistă, pe de o parte — un simbolism fără muzică (Basil Munteanu) — și cea expresionistă, pe de alta, se reîntîlnesc în poezia lui G. Bacovia.[1] Poetul toamnelor deprimante și al culorilor obsesive, care aude „materia plîngînd", are la îndemînă un lexic limitat, o gramatică elementară și procedee tehnice lipsite de varietate, care devin însă instrumente originale spre a sugera *atmosfera* specifică lirismului bacovian.

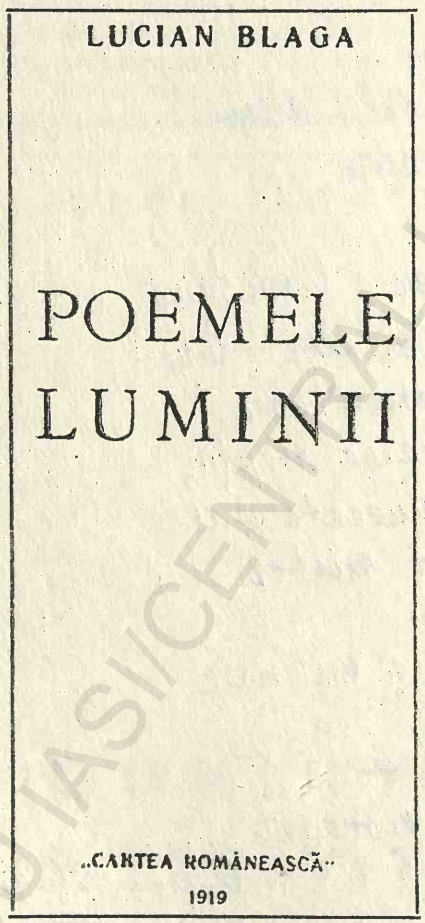

Lucian Blaga, *Poemele luminii* (1919). Foaia de titlu.

Prin Lucian Blaga estetica expresionismului își găsește în cultura noastră pe unul dintre apărătorii ei cei mai autorizați, cu atît ai mult cu cît poezia sa intrase din vreme în consonanță cu ideile noului curent. Miracolul lumii, misterul, nepătrunsul, aspirația spre absolut, fuziunea patetică dintre eul liric și univers prin „dezmărginire" din contingent sînt numai cîteva dintre motivele poeziei lui Blaga, care impun o modificare radicală a semantismului unor cuvinte *(taină, lume, lumină, tăcere, zare, drum, ardere, jar* etc.), devenite metafore ale gîndirii sale poetice cu adînci implicații filozofice.

Cît despre lirica lui Ion Barbu, ea se asociază direct cu conceptul de poezie ermetică, de vers „cu cifru", cu o semantică acoperită, criptică. Poetul acordă un loc întins termenului împrumutat de predilecție din vocabularul matematic, al geometriei și astronomiei, dar și din cel

[1] Ca și la Arghezi, de altfel. Cf. Ștefan Aug. Doinaș, *Poezie și modă poetică*, București, 1972, cap. *Atitudini expresioniste în poezia românească*, p. 51—87.

științific, în general, învestindu-l cu funcții simbolice. Cu aceleași valori se încarcă însă nu rareori cuvîntul uzual, iar limbajul familiar și cel folcloric apar fericit stilizate în unele balade. O sintaxă foarte personală, eliptică, se adaugă la aceste trăsături care plasează poezia lui I. Barbu pe un tărîm stilistic neînvecinat cu al altor poeți români din vremea sa, dar urmat, cu rezultate variabile, de o generație de tineri poeți contemporani.

Este mai greu de clasificat și compartimentat poetica lui Miron Radu Paraschivescu, situată între formula hiperbolică și expresia argotică; cea a lui Eugen Jebeleanu, care s-a exercitat mai înainte într-o experiență avangardistă, ca și Geo Dumitrescu, experiență din care nu a rămas, poate, la cel dintîi, decît o vizibilă predilecție pentru imaginea lapidară și fraza condensată, sincopată, iar la cel de al doilea, gustul pentru metaforismul frapant și vocabularul anexat, fără prejudecăți, poeziei, din sectoarele neartistice, „tehnice" ale limbajului.

Un loc aparte se cuvine să i se acorde expresiei de o subtilă esență baladescă a poemelor lui Radu Stanca, celei vibrante și pure a liricii lui N. Labiș și, nu mai puțin, virtuților clasice ale cuvîntului pe care le implică și le dezvăluie poezia de o veritabilă intensitate lirică și de un stăpînit rafinament stilistic a lui Ștefan Aug. Doinaș și A. E. Baconsky.

Din generația mai nouă, de notat imagismul delirant, născut din abolirea violentă a pragurilor semantismului, și sintaxa frîntă, mijloace care definesc stilul lui Nichita Stănescu, stil exprimînd o viziune artistică foarte proprie, întemeiată pe antinomii conceptuale, cultivate, pe alt plan, și de poezia filozofică a romanticilor.

Inteligența poetică și luciditatea tonică, luînd sau nu forma paradoxului și a umorului, triumfă în versurile lui Marin Sorescu. Arta poetului de a extrage sensuri originale din stilistica locului comun și de a conferi clișeului verbal funcții estetice generatoare de efecte artistice reprezintă, cu toată suprasolicitarea procedeului, una dintre cuceririle limbajului poeziei noastre actuale [1].

În sfîrșit, o altă biruință, de data aceasta în planul limbajului reflexiv, filtrat de o reală sensibilitate, se realizează în lirica Anei Blandiana.

Eugen Jebeleanu, *Hanibal* (1972). Coperta.

[1] În legătură cu literatura contemporană, de un real folos este lucrarea lui Marian Popa, *Dicționar de literatură contemporană*, București, 1971, (ed. a II-a, 1977), cuprinzînd și sugestii utile, deși sumare, cu privire la expresia artistică a scriitorilor prezentați. O amplă și judicioasă analiză a limbajului poeziei noastre actuale se găsește la Ștefan Aug. Doinaș, *op. cit.*, cap. *Despre moda poetică*, p. 149—215.

Vorbită în decursul istoriei ei îndepărtate de păstorii și plugarii care ne-au lăsat moștenire versurile *Mioriței* și ale baladei *Toma Alimoș*, limba română a străbătut secolele păstrîndu-și originea, alcătuirea și virtuțile expresive, înfruntînd obstacolele și refăcîndu-și, în vremuri de cumpănă, forțele regeneratoare prin permanenta împărtășire din tezaurul ascuns al graiului celor mulți. Din vorbele traiului zilnic al acestora, din țesătura de cuvinte purtînd în ele bucuriile și truda, speranțele și înțelepciunea, cîntecele și basmele noastre, ea și-a durat temelie trainică, păzită cu sfințenie generații și veacuri de-a rîndul.

Înălțîndu-se spre lumina cărții scrise în graiul de demult al părinților noștri, ea a stat, generoasă, la îndemîna cărturarilor, a scriitorilor și a luptătorilor pentru libertate și dreptate, prin ale căror eforturi i se adăugau resurse noi și i se înmulțeau puterile trebuitoare spre a-și împlini rostul mîndru de simbol național și expresie deplină a unității istorice și spirituale a unui popor. Fiind indisolubil legată de ideea de națiune, ca element definitoriu și constant al ei, limba română literară este chemată să exprime, să transmită și să perpetueze valorile create de geniul poporului român.

A veghea la cultivarea substanței ei vechi, cristalizată în cuvinte, forme și sintaxă, fără a-i închide porțile la înnoirile necesare, menite s-o modeleze pe măsura progresului uman, dar și fără a-i altera esența, înseamnă a ne prețui pe noi înșine, luîndu-ne răspunderea gravă de a fi purtători ai unui mesaj al culturii naționale, prin care, cinstind trecutul și prezentul ei, venim în întîmpinarea viitorului.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY

BIBLIOGRAFIE *

I. LUCRĂRI TEORETICE ŞI DE SINTEZĂ

ANDRIESCU, AL., *Stil şi limbaj*, (Iaşi), Ed. Junimea, 1977.

BALLY, CHARLES, *Traité de stylistique française*, Heidelberg—Paris, 1909.

BOCIORT, IGNAT, *Aspecte metodologice într-o discuţie privitoare la periodizarea limbii române culte*, în Stud. L, p. 161—174.

BUDAGOV, R. A., *Literaturnye jazyki i jazykovye stily*, Moskva, 1967.

BULGĂR, GH. *Studii de stilistică şi limbă literară*, Bucureşti, E.D.P., 1971.

CAZACU, B., *Linguistique et sociologie. Implications sociolinguistiques dans l'interprétation du texte littéraire*, în RRL, XXVI (1981), nr. 1, p. 5—14.

Idem, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, Bucureşti, 1960.

CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941 (vezi şi idem, *op. cit.* Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Ediţie şi prefaţă de Al. Piru, Bucureşti, Ed. Minerva, 1982).

COHEN, JEAN, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.

COSTINESCU, MARIANA, *Normele limbii literare în gramaticile româneşte*, Bucureşti, E.D.P., 1979.

COTEANU, I., *Principii de analiză a textelor poetice*, în SCL, XXIX (1978), nr. 2, p. 213—214.

Idem, *Probleme ale limbajului poetic*, TLSC, p. 7—16.

Idem, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961.

Idem, *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşri, EA R.S.R., 1973.

Idem, *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1880)*, (Bucureşti), EA R.S.R., 1981.

* * * *De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba şi stilul scriitorilor, Bucureşti, 1958.

DENSUSIANU, OVIDE, *Histoire de la langue roumaine*, I—II, Paris, 1902, 1938 ; idem, *Opere*. II. *Lingvistica. Histoire de la langue roumaine*. Ediţie critică şi note de V. Rusu. Prefaţă de B. Cazacu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1975 ; vezi şi versiunea românească : *Istoria limbii române*, I—II. Ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, 1961.

Idem, *Opere*. III. *Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluţia estetică a limbii române*. Ediţie critică şi comentarii de Valeriu Rusu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1977.

* Bibliografia cuprinde o mare parte a studiilor — cărţi şi articole (acestea din urmă apărute numai în publicaţii de specialitate) — care tratează diversele aspecte ale structurii şi evoluţiei limbii române culte, precum şi unele probleme teoretice referitoare la exprimarea literară şi artistică. Dintre lucrările de stilistică şi poetică au fost menţionate numai acelea care tratează probleme cu caracter mai general ori se referă în ansamblu la valorile expresive din operele celor mai reprezentativi scriitori români.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DEVOTO, GIACOMO, *Nuovi studi di stilistica*, Firenze, 1962.

DIACONESCU, PAULA, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*. Partea I. *Probleme de normare a limbii literare moderne (1830—1880)*, Bucureşti, CMUB, 1974; partea a II-a, *Evoluţia stilului artistic în secolul al XIX-lea*, Bucureşt/ CMUB, 1975.

DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

EVSEEV, IVAN, *Nivelul simbolic în analiza textului literar*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982i 1983), secţia III. e. *Lingvistică*. p. 45—48.

GÁLDI, LADISLAU, *Introducere în stilistica literară a limbii române*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976.

GHEŢIE, I., *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA R.S.R., 1975.

Idem, *Introducere în studiul limbii române literare*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.

Idem, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

GIOSU, ŞTEFAN, *Limba literară şi graiurile regionale*, în An LL — Botoşani, 1978—1979 (1980), p. 36—40.

GRAUR, ALEXANDRU, *Limba literară*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979.

Idem, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, Bucureşti, 1960.

HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.

IBRĂILEANU, G., *Istoria literaturii române moderne (Epoca Conachi)*, în *Opere*, [vol 7]. Ediţie critică de Rodica Rotaru şi Al. Piru, Bucureşti, Ed. Minerva, 1979, p. 103—415.

IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Normele sociolingvistice şi unele aspecte ale analizei stilistice a textului literar*, în LL, 4, 1978, p. 507—511.

IORDAN, IORGU, *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti Ed. Ştiinţifică, 1975.

Idem, *Limba literară. Studii şi articole*. Ediţie îngrijită şi note de Pavel Ţugui şi Ion Trăistaru, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1977.

IORGA, N., *Istoria literaturii româneşti*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1925.

Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*. Vol. I—II. Ediţie îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, E.D.P., 1969.

IRIMIA, DUMITRU, *Limbajul poetic*, în idem, *Limbajul poetic eminescian*, Iaşi, Ed. Junimea, 1979, p. 7—17.

ISTRATE, GAVRIL, *Limba română literară. Studii şi articole*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1970.

Idem, *Originea limbii române literare*, Iaşi, Ed. Junimea, 1981.

IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Iaşi, Ed. Junimea, 1980.

Idem, *Limba poetică românească*, în LL, II, 1956, p. 197—224.

Idem, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948 (extras din BIFR, vol. XI-XII (1944—1945) [1948], p. 1—412).

Idem, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în *Philologica*, II, Bucureşti, EA R.S.R., 1972, p. 5—25.

MACREA, D., *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*. Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

Idem, *Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.

MANCAŞ, MIHAELA, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, CMUB, 1974.

MARCUS, S., *Poetica matematică*, Bucureşti, EA R.S.R., 1970.

MUNTEANU, ŞTEFAN, *Cercetarea stilistică. Puncte de vedere*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), secţia III. e. *Lingvistică*, p. 121—124.

Idem, *Dialectal și literar*, în LL, 1, 1977, p. 169—178.

Idem, *Limba română artistică*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981.

Idem, *Stil și expresivitate poetică*, București, Ed. Științifică, 1972.

MUNTEANU, ȘTEFAN, DAVID, DOINA, OANCEA, ILEANA, ȚÂRA, VASILE D., *Crestomație românească*. Texte de limbă literară alese și adnotate de ~, București, E.D.P., 1978.

NEGRICI, EUGEN, *Istoria limbii române literare*, [Craiova], RUC, 1979, 118 p. multigr.

NICULESCU, ALEXANDRU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. Vol. 2. *Contribuții socioculturale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978.

Idem, *Între filologie și poetică*, București, Ed. Eminescu, 1980.

NICULESCU, LAURENȚIU, GEORGESCU, COSMIN, GEORGESCU, MARIO, *Un model sistematic, ierarhic, multinivelar al limbajului poetic*, în SCL, XXXII, (1981) nr. 6, p. 565—582.

OANCEA, ILEANA, *O stilistică începătoare : retorica. Teorie și practică stilistică*, (I) AUT, XIII (1975), p. 61—69 ; (II) AUT, XIV (1976) p. 19—29 ; (III) AUT, XVII (1979), p. 99—106.

* * * *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, Ed. Științifică, 1964.

PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, 1940 (v. și idem, *Limba română*. Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan, București, Ed. Minerva, 1976).

RIFFATERRE, MICHAEL, *Essais de stylistique structurale*, Paris, Flammarion, 1971.

ROSETTI, AL., *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Ediția a doua revăzută și adăugită, [București], Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978.

ROSETTI, AL., CAZACU, B., ONU, LIVIU, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Minerva, 1971.

* * * *Studii de limbă literară și filologie*, I, București, EA R.S.R., 1969 ; vol. II, 1972 ; vol. III, 1974.

* * * *Studii de stilistică, poetică, semantică*, Cluj-Napoca (TUCN), 1980.

ȘUTEU, FLORA, *Influența ortografiei asupra pronunției literare românești*, [București], EA R.S.R., 1976.

TOHĂNEANU, G. I., *Dincolo de cuvînt. Studii de stilistică și versificație*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976.

ȚEPELEA, GABRIEL și BULGĂR, GH., *Momente din evoluția limbii române literare*, București, E.D.P., 1973.

ULLMANN, STEPHEN, *Language and Style*, Oxford, 1964.

URSU, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Ed. Științifică, 1962.

VIANU, TUDOR, *Studii de stilistică*, București, E.D.P., 1968).

ZUGUN, PETRU, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, Ed. Junimea, 1977.

II. LUCRĂRI PRIVITOARE LA EPOCA VECHE A LIMBII ROMÂNE LITERARE

ANDRIESCU, AL., *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI, III (1957), fasc. 1—2, p. 97—140.

Idem, *Poetul Dosoftei*, în Dosoftei, St. Art, p. 110—111.

Idem, *Studiu introductiv* la Dosoftei, *Opere*, 1, Versuri, Ediție critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de ~, București, Ed. Minerva, 1978.

ANGHELESCU, MIRCEA, *Note la* Biblia *din 1688*, în LR, XX (1971), nr. 3, p. 305—308.

AVRAM, A., *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV (1964), nr. 1—5.

AVRAM, MIOARA, *Particularităţi sintactice neromâneşti în diferite momente ale evoluţiei limbii române literare*, în SCL, XXVI (1975), nr. 5, p. 459—466.

[AVRAM, MIOARA şi DIMITRESCU, FLORICA], *Principii de transcriere a textelor româneşti. Secolele al XVI-lea—al XVIII-lea*, în LR, XI (1962), nr. 6, p. 653—660.

BARBORICĂ, ELENA, *Aspecte ale vocabularului juridic din secolul al XVII-lea*, în AUBLL, XVIII (1969), nr. 1, p. 41—46.

BEJAN, D., *Antonime în lexicul cronicii lui Grigore Ureche*, în St UBB, XV (1970), fasc. 1, p. 99—103.

Idem, *Relaţia internă frecventă în sintaxa limbii vechi*, în St UBB, XVII (1972), fasc. 1, p. 93—99.

Idem, *Sinonime şi serii sinonimice în lexicul cronicii lui Grigore Ureche*, în LL, XXII, 1969 (1970), p. 121—128.

BEREA-GĂGEANU, ELENA, *Folosirea viitorului la cronicarii munteni*, în LR, XXI (1972), nr. 1, p. 3—12.

BIDU, ANGELA, *Pronumele relative în* **Cazania** *lui Varlaam*, în LR, X (1961), nr. 3, p. 218—229.

BOJAN, TEODOR, *Lexicul* **Psaltirii Scheiene** *sub raport cantitativ-structural*, în CL, XVI (1971), nr. 1, p. 53—64.

BOLOCAN, GH., *Probleme de limbă română în actele de cancelarie anterioare secolului al XVII-lea*, în LR, XIV (1975), nr. 4, p. 333—341.

BORDEIANU, M., *Versificaţia Psaltirii Mitropolitului Dosoftei*, în MMS, LIV (1978), nr. 5—8, p. 561—567.

BOROIANU, C., *Texte vechi româneşti. Album de paleografie româno-chirilică*, Bucureşti, CMUB, 1971.

BRÂNCUŞ, GRIGORE, *Observaţii asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică"*, în AUBLL, XXII (1973), nr. 2, p. 83—88.

CANDREA, I-A., *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I. Introducerea ; II. Textul şi glosarele, Bucureşti, 1916.

CARABULEA, ELENA, *Numeralul ordinal în limba veche*, în SCL, XXXI (1980), nr. 4, p. 359—364.

CARTOJAN, N., *Alexandria în literatura română. Noui contribuţii*, Bucureşti, 1922.

Idem, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I—II. Cuvînt înainte de Dan Zamfirescu. Postfaţă de Mihai Moraru. Ediţie îngrijită de Alexandru Chiriacescu, Bucureşti, Ed. Enciclopedică Română, 1974.

CAZACU, B., *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, Bucureşti, 1960, p. 81—110.

CĂLĂRAŞU, CRISTINA, *Formele de indicativ trecut în cronici din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în LL, 1, 1980, p. 34—41.

Idem, *Observaţii asupra valorilor mai mult ca perfectului în limba română în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea*, în SCL, XXII (1971), nr. 2, p. 175—183.

CÂNDEA, VIRGIL, *Stolnicul între contemporani*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1971.

CHEIE, PAULINA, *Aspecte stilistice în „Istoria ieroglifică" a lui Dimitrie Cantemir*, în SLS, p. 29—36.

CHELARU, VALENTIN GR., ŞOŞA, ELISABETA, *Éléments lexicaux de structure romane dans le premier document roumain original (1521)*, în ACILFR XII, vol. I, p. 995—1001.

CHIŢIMIA, I. C., *Dosoftei, primul poet român de clasă europeană*, Dosoftei, St Art, p. 112—125.

Idem, *Urme probabile ale unei vechi traduceri din latină în* **Psaltirea Scheiană**, în RITL, XXX (1981), nr. 2, p. 151—156.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CHIVU, GH., *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640—1780)*. I, în LR, XXIX (1980), nr. 2, p. 111—122 ; II. *Stilul textelor lingvistice*, în LR, XXX (1981), nr. 1, p. 45—60 ; III. *Stilul textelor matematice*, în LR, XXX (1981), nr. 2, p. 139—147 ; IV. *Stilul textelor medicale*, în LR, XXX (1981), nr. 3, p. 221—231 ; V. *Stilul textelor filozofice*, în LR, XXX (1981), nr. 5, p. 505—514.

CIOCULESCU, ȘERBAN, *Cantemir — scriitor de limbă română*, în VR, XXVI (1973), nr. 9, p. 14—21.

Idem, *Varietăți filologice. Recitind cronica lui Radu Popescu*, în VR, XV (1962), nr. 3, p. 151—155

CONTRAȘ, EUGENIA et POPESCU-MARIN, MAGDALENA, *La suffixation dans le roumain des XVI-e—XVIII-e siècles*, în RRL, XII (1967), nr. 5, p. 397—416.

* * * *Coresi (1510?—1581) — 400 de ani de la nașterea tipografului umanist*, în Aniv Cult, XIX, (1981), nr. 2, p. 323—351.

COSTINESCU, MARIANA, *Studiu lingvistic*, în *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de ~, București, Ed. Minerva, 1981, p. 91—213.

CUNEO, ALDO, *Aspecte ale poeticii lui Dosoftei în versificația* **Psaltirii**, în SSPS, 158—163.

Idem, *Nuovi dati su* **Psaltirea în versuri** *di Dosoftei Metropolita moldavo*, Hommage Iordan, p. 171—185.

CUZA, MARIANA, *Constantin Cantacuzino și influența italiană*, în *Hommage Iordan*, p. 197—202

DEMÉNY, L., *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în „*Studii*". Revistă de istorie, XVIII (1965), nr. 5, p. 1001—1038.

DIACONESCU, ION, *Infinitivul lung în secolul al XVI-lea*, în SCL, XVIII (1967), nr. 4, p. 435—446.

Idem, *Modul participiu în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea*, în AUBLL, XVIII (1969), nr. 1, p. 25—39.

Idem, *Supinul în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea*, în AUBLL, XX (1971), nr. 1—2, p. 151—163.

DIACONESCU, TRAIAN S., *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, în An L, XX (1969), p. 35—47.

DIANU, ION, *Mitropolitul Varlaam clitor de scriere și carte românească*, în GB, XL, (1981), nr. 1—2, p. 81—103.

DIMITRESCU, FLORICA, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, E.D.P., 1973.

Idem, *Coresi și unitatea limbii române*, în *Astra*, *XIII* (1978), nr. 4, p. 18.

Idem, *Observații asupra structurii etimologice a limbii române vechi (cu privire specială asupra Tetraevanghelului lui Coresi — 1561)*, în AUBLL, XXII (1973), nr. 1, p. 123—133.

DIMITRIU, C., *Aspecte ale structurii vocabularului limbii române vechi*, în AUI, XVIII (1972), p. 15—48.

Idem, *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești. Substantivul și articolul*, în AUI, XXVI (1980), p. 65—82.

Idem, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești. Studiu statistic*, Iași, Ed. Junimea, 1973.

Idem, *Vocabularul* **Cazaniei** *a doua a lui Coresi*, în AUI, XVI (1970), p. 47—64.

DINU, MIHAI, *Sistemul rimei la mitropolitul Dosoftei : o fonologie sui-generis*, în SCL, XXIX (1978), nr. 2, p. 197—207.

DRĂGANU, N., *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu și Codicele Martian*, București, 1914.

DUȚU, ALEXANDRU, *Umaniștii români și cultura europeană*, București, Ed. Minerva, 1974.

FLOCA, IOAN N., **Pravila** *lui Vasile Lupu*, în ST, XXXII (1980), nr. 7—10, p. 620—637.

FRÎNCU, CONSTANTIN, *Complementele circumstanțiale de excepție și cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, în An L, XXIV (1974), p. 5—16.

Idem, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI (1970), nr. 2, p. 205—227.

Idem, *Din istoria demonstrativelor românești : formele (a)celei(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, p. 25—52.

Idem, *Din istoria „genului personal" : vechimea și răspîndirea posesivelor scurte în limba română*, în LR, XXVI (1977), nr. 3, p. 231—238.

Idem, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la pefectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX (1969), nr. 3, p. 299—318.

Idem, *Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în AnL, XX (1969) p. 69—116.

Idem, *Limba* **Cazaniei** *lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, în SLLF, III, p. 81—103.

Idem, *Vechimea formelor de mai mult ca pefect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în -ră*, în LR, XXXI (1982), nr. 4—5, p. 281—293.

FRÎNCULESCU, MIRCEA, *Considerații cu privire la notarea vorbirii personajelor în opera lui I. Neculce*, în LL, 29 (1973), nr. 1, p. 25—35.

GASTER, M., *Crestomație română*, I—II, Leipzig—București, 1891.

GEORGESCU, MAGDALENA, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale* **Molitvenicului** *din secolul al XVIII-lea*, în LR, XXIV (1975), nr. 4, p. 323—331.

GÁLDI, L., *Les mots d'origine néogreque en roumain*, Budapest, 1939.

GHEȚIE, ION, *A existat un izvor latin al psaltirilor românești din secolul al XVI-lea ?*, în LR, XXXI (1982), nr. 2, p. 181—186.

Idem, *Banatul și textele rotacizante*, în LR, XXXI (1982), nr. 3, p. 238—246.

Idem, **Biblia de la București** *și procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, II, p. 53—66.

Idem, *Cîteva observații filologice asupra* **Codicelui Voronețean**, în SCL, XXII (1971), nr. 3.

Idem, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Momentul 1750*, în LR, XX (1971), nr. 2.

Idem, *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII (1973), nr. 5, p. 443—452.

Idem, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974.

Idem, *Maramureșul și textele rotacizante*, în LR, XXX (1981), nr. 2, p. 155—164.

Idem, *Moldova și textele rotacizante*, în LR, XXV (1976), nr. 3, p. 257—268.

Idem, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, III, p. 105—139.

Idem, *Termenii de origine maghiară și localizarea textelor rotacizante*, în LR, XXV (1976), nr. 2, p. 187—190.

GHEȚIE, I. și MAREȘ, AL., *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.

GHEȚIE, ION, TEODORESCU, MIRELA, *Interpretare și translitерație în reproducerea vechilor texte românești*, în SCL, XXX (1979), nr. 4, p. 377—378.

Idem, *Studiu de limbă în Manuscrisul de la Ieud*, Text stabilit, studiu filologic și studiu de limbă de ~, București, EA R.S.R., 1977, p. 59—149.

GIOSU, ȘTEFAN, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Ed. Științifică, 1973.

Idem, *Limba textelor juridice din sec. al XVII-lea*, în AUI, IX (1963), p. 101—144.

GOȚIA, ANTON, *Elemente de sintaxă a propoziției în limba română din secolul al XVII-lea*, în St UUB, XXVI (1981), nr. 2, p. 24—31.

Idem, *Între* **Palia** *de la Orăștie și* **Biblia** *de la București*, în CL, XXVII (1982), nr. 1, p. 79—87.

GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Atestări lexicale în* **Psaltirea în versuri** *a mitropolitului Dosoftei*, în LR, VIII (1959), nr. 2, p, 47—50.

Idem, *Le futur en roumain aux XVI-e — XVIII-e siècles*, în RRL, XIII (1968), nr. 5, p. 427—431.

HASDEU, B. P., *Cuvente den bătrîni*, I—II, București, 1878—1879 [1880].

IANCU, VICTOR I., *Construcții endocentrice și exocentrice în „Istoria stolnicului Constantin Cantacuzino"*, în CL, XVI (1971), nr. 2, p. 349—353.

IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Observații asupra neologismelor în „Istoria ieroglifică"*, în AUBLL, XXII (1973) nr. 2, p. 111—116.

IORDAN, IORGU, *Cu privire la limba lui D. Cantemir*, în *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, București, EA R.S.R., 1974, p. 53—59 (vezi și *Cantemir* p. 223—228).
Idem, *Limba și stilul lui Ion Neculce*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 61—119.
ISTRATE, G., *Contribuția lui Dosoftei la dezvoltarea limbii literare românești*, Dosoftei, StArt, p. 128.
Idem. *Dimitrie Cantemir și problemele limbii*, în LR, XXIII (1974), nr. 1, p. 3—12.
Idem, *Din vocabularul limbii române vechi*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), Secția III. e. *Lingvistică*, p. 87—90.
Idem, *Le premier essai d'unifier le roumain littéraire :* **La Cazanie** *de Varlaam (1643)*, în RRL, XX (1975), nr. 6, p. 677—681.
Idem, *Locul* **Didahiilor** *lui Antim Ivireanu în istoria limbii române literare*, în MMS, LII (1977), nr. 5—6, p. 374—382.
Idem, *Neologisme latinești în* **Hronicul** *lui Dimitrie Cantemir*, Hommage Iordan, p. 313—317.
Idem, *Un fonetism propriu* **Psaltirii Scheiene**, în SCȘt (Iași), X (1959), p. 131—135 (vezi și idem *Limba română literară*, 1970, p. 27—32).
Idem, *Un moment important în istoria limbii române literare :* **Noul Testament** *de la Bălgrad (1648)*, în MMS, XLVIII (1972), nr. 9—12, p. 749—774.
IVĂNESCU, G., *Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în SC Șt, X (1959), p. 19—29.
Idem, *Limba mitropolitului Dosoftei*, în AA, XXIV, 1974, anul 108, p. 186—194.
KERNBACH, V., *Un poet uitat : Dosoftei*, în LL, 1 (1955), p. 142—164.
KIRÁLY, FR., *Dictionarium valachico-latinum*, în „*Orizont*", XXV (1974), nr. 9, p. 6.
LĂUDAT, I. D., *Cultura românească în veacul al XVII-lea. Contribuția lui Dosoftei la dezvoltarea acesteia*, Dosoftei, StArt, p. 3—32.
Idem, *Letopisețul lui Grigore Ureche*, în AUI, XVII (1971), p. 1—36.
MACREA, D., *Scrisoarea lui Neacșu*, în *Rom. lit.*, IV (1971), nr. 35, p. 10.
MAREȘ, AL., *Datarea Codicelui Voronețean*, în LR, XXXI (1982), nr. 1, p. 41—50.
Idem, *Observații cu privire la* **Evangheliarul** *din Petersburg*, în LR, XVI (1967), nr. 1, p. 65—75.
Idem, *Precizări în legătură cu traducerea* **Tetraevanghelului** *lui Coresi*, în SCL, XVIII (1967), nr. 6, p. 651—667.
Idem, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale* **Nomocanonului** *prescurtat*, în SLLF, I, p. 269—293.
Idem, *Studiu de limbă*, în **Liturghierul** *lui Coresi*, București, EA R.S.R., 1969, p. 47—118.
Idem, *Teoria elementelor slave nord-carpatice din vechile texte românești*, în SLLF, III, p. 261—282.
MARTA, **MIHAI** *Retorica și sintaxa în* **Letopisețul** *lui Miron Costin*, în RITL, XXX (1981), nr. 2, p. 259—262.
MIHAIL, PAUL, **Predicile** *lui Antim Ivireanu — contribuții unificatoare ale limbii române literare*, în ST, XXVI (1974), nr. 1—2, p. 53—59.
MIHĂILĂ, G., *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, 1972.
Idem, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979.
MISTERSKY, HENRYK, *Izvoarele „Psaltirii în versuri" a lui Dosoftei*, în *„Romanoslavica"*, XVII (1970), p. 251—259.
Idem, **Psaltirea în versuri** *du métropolite moldave orthodoxe Dosoftei et la* **Psautier de David** de Jean Kochanovski, Dosoftei, St Art, p. 122—127.
MOLDOVANU, DRAGOȘ, *Considerații privind influența lingvistică și stilistică a lui Ieremia Cacavela asupra lui D. Cantemir*, în LR, XXII (1973), nr. 6, p. 519—527.
Idem, *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), secția III. e. *Lingvistică*, p. 115—120.
Idem, *Etapele diferențierii stilistice în proza românească veche*, în LL, 3, 1981, p. 349—371.

Idem, *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*, în SLLF, I, p. 25—50.
Idem, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în An L, XIX (1968), p. 29—60.
MUNTEANU, ȘT. — VASILE D. ȚÂRA, *Istoria limbii române literare. I. Epoca veche și premodernă*, Timișoara, Tipografia Universității, 1971.
NEGRICI, EUGEN, *Antim, logos și personalitate*, București, Ed. Minerva, 1971.
Idem, *Expresivitatea involuntară*, [București], Ed. Cartea Românească, [1977].
Idem, *Observații stilistice asupra cronicii anonime brâncovenești*, în AUC, I (1972), p. 170—177.
NICULESCU, ALEXANDRU, *Romanitatea românească și cultura latină (sec. XI—XIV)*, în CL, XXVI, (1981), nr. 1, p. 17—25.
Idem, *Structuri sinonimice binare în stilul lui Dimitrie Cantemir*, în *Cantemir*, p. 245—250.
NOOMEN, WILLEM, *Structures spatio-temporelles dans la narration de l'Alexandria (1620)*, în SCL, XXVI (1975), nr. 4, p. 399—410.
OLTEAN, VASILE, *Diaconul Coresi. Cu prilejul a 400 de ani de la tipărirea* **Cazaniei**, în MA, XXVI (1981), nr. 4—6, p. 313—321.
OLTEANU, P., *Adjectivul în* **Cazania I** *a Diaconului Coresi și în versiunea slavă de Neagovo*, în SCL, XX (1969), nr. 2, p. 183—195.
Idem, *Izvoare originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, în BO, LXXXVIII (1970), nr. 1—2, p. 113—151.
ONU, LIVIU, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi. Cu aplicații la cronicarii moldoveni*, București, Ed. Minerva, 1973.
Idem, *Observații cu privire la contribuția „Cazaniei" lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în **Varlaam-Sadoveanu**, p. 35—60.
Idem, *Studiu introductiv* la *Cronicari munteni*, București, Ed. Științifică, 1970.
Idem, *Studiu introductiv* la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, Ed. Științifică, 1967.
Idem, *Studiu introductiv* la Miron Costin, *Opere alese*, București, Ed. Științifică, 1967.
PAMFIL, VIORICA, *Contribuții la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a* **Paliei** *de la Orăștie*, în *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965, p. 157—232.
Idem, *Formele de trecut indicativ în limba română din secolul al XVI-lea și frecvența lor*, în CL, XVIII (1973), nr. 2, p. 205—216.
Idem, *Observații cu privire la frecvența cuvintelor în limba secolului al XVI-lea*, în SCL, XIX (1968), nr. 3, p. 297—302.
Idem, *Permanențe și substituiri lexicale. În legătură cu elementele de origine maghiară atestate în textele din sec. al XVII—XVIII-lea (1780)*, în AUI, t. XXVIII/XXIX, (1982/1983), secția III c. *Lingvistică*, p. 135—140.
PANĂ-DINDELEGAN, GABRIELA, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, XIX (1968), nr. 3, p. 265—296.
PANAITESCU, P. P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958.
Idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.
PERVAIN, IOSIF, *Dimitrie Eustatievici*, StUBB, III (1958), fasc. I, p. 27—46.
PETROVICI, EMIL, *Limba lui D. Cantemir*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 120—138.
PIRU, AL., *Valori artistice în literatura română veche*, în MO, XXII (1970), nr. 5—8, p. 857—866.
PLĂMĂDEALĂ, ANTONIE, **Biblia** *de la București. Cine a făcut traducerea?*, în BO, XCVI (1978), nr. 9—10, p. 1004—1018.
Idem, *Stolnicul Constantin Cantacuzino în istoria și cultura românească*, în BO, XCVIII, (1980), nr. 5—6, p. 636—655.
POP, AUGUSTIN, Z. N., *„Psaltirea în versuri" după trei veacuri*, în GB, XXXII (1973), nr. 5—6, p. 531—538.
PROTOPOPESCU, D., *Stilul lui Dimitrie Cantemir*, în AAR, XXXVII, 1915, Mem. secț. lit., p. 125—170.
PUIU, ENACHE, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, EA R.S.R., 1975.

PURDELA-SITARU, MARIA, *Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea*, în LR, XXIX (1980), nr. 2, p. 97—104.

RĂDULESCU, MARIA, *Antonimele în „Divanul" lui Dimitrie Cantemir*, în SCL, XXXI (1980), nr. 4, p. 461—464.

Idem, *Aspecte ale sintaxei și stilului lui Dimitrie Cantemir*, în AUBLL, XXII (1973), nr. 2, p. 89—104.

Idem, **Noul Testament** *de la Bălgrad (1648). Modele și izvoare*, în SCL, XXXIII (1982), nr. 3, p. 239—252.

Idem, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL, XX (1969), nr. 1, p. 45—53.

RĂDULESCU, N., *Talentul literar al Mitropolitului martir Antim Ivireanul în lumina istoriei literaturii române vechi și noi*, în BO, XCVI (1978), nr. 9—10, p. 1032—1052.

RIZESCU, I., *Din istoria terminologiei științifice românești (Cu privire la terminologia juridică)*, în ACILFR, XII, II, p. 1359—1363.

Idem, *Noi date în legătură cu raportul dintre* **Cazania** *lui Varlaam și* **Cazania** *de la Dealu*, în LR, XXIV (1975), nr. 4, p. 313—321.

Idem, *Studiu de limbă*, în *Pravila ritorului Lucaci*, București, EA R.S.R., 1971, p. 35—145.

ROMAN, ALEXANDRA, *Contribuții la problema unificării limbii române literare (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale Psaltirii)*, în LR, XXIII (1974), nr. 1, p. 13—24.

ROSETTI, AL., *Câteva probleme ale limbii primelor texte românești*, în LR, III (1954), nr. 4, p. 59—63.

Idem, *Codicele Voronețean*, în SCL, XXXIII (1982), nr. 5, p. 491—492.

Idem, *Considerații asupra foneticii și fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL, XV (1964), nr. 2, p. 127—133.

Idem, *Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curentele culturale din secolul al XVI-lea*, în LR, X (1961), nr. 3, p. 241—245.

Idem, *Despre* **u** *final la I. Neculce*, în SCL, XXIII (1972), nr. 2, p. 167—169.

Idem, *Lettres roumaines de fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926 (vezi și versiunea românească, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței (1592—1638)*, București, 1944).

Idem, *Observații asupra limbii cronicii lui Grigore Ureche — Simion Dascălu*, în *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 17—32.

Idem, *Observații asupra limbii lui Miron Costin*, București, 1950.

Idem, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în* **Istoria ieroglifică**, în Cantemir, p. 219—223.

Idem, *Observații asupra lui* **-u** *în limba română*, în SCL, XX (1969), nr. 1, p. 103—104.

Idem, *Observații asupra textului și limbii* **Psaltirii Hurmuzaki**, în SCL, XXXII (1981), nr. 5, p. 521—528.

Idem, *Problema lui* **-u** *(final) în limba română*, în SCL, XIX (1968), nr. 3, p. 303—305.

ROTARU, ION, *Valori expresive în literatura română veche*. I, București, Ed. Minerva, 1976.

SIMONESCU, DAN, *Contribuția cărților bisericești la unitatea culturală a românilor*, în MB, XXVII (1978), nr. 7—9, p. 545—553.

SOFRONI, V., *Preocupări de limbă în literatura română veche*, în AUI, VII (1961), p. 11—41.

STRUNGARU, DIOMID, *Aspectul arhaic și componența istorică a vocabularului limbii române din secolul al XVII-lea*, în *Lucrări științifice*, Constanța, 1970, p. 89—95.

Idem, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice*. I. *Criteriile suprascrierii literelor*, în LR, X (1961), nr. 5, p. 474—488; II. *Problema „dispariției" lui* **i** *final în limba română*, în LR, X (1961), nr. 6, p. 606—610; III. *Problema „dispariției" lui* **u** *final în limba română*, în LR, XI (1962), nr. 5, p. 582—594.

SUCIU, EMIL, *Contribuții la studiul limbii române vechi. Note lexicale*, în LR, XXVI (1977), nr. 4, p. 343—350.

ȘERBAN-BARBORICĂ, ELENA, *Diferențe lexicale între textele traduse și netraduse din secolul al XVI-lea*, în AUBLL, XIX (1970), nr. 2, p. 19—25.

ȘERBĂNESCU, NICULAE, *O sărbătoare a cărții românești: Trei sute de ani de la apariția „Psaltirii în versuri" a Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în BO, XCI (1973), nr. 11—12 p. 1216—1237.

ȘCHIAU, OCTAVIAN, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978, 159 p.

ȘESAN, MILAN, *Dimitrie Cantemir și limba română*, în MA, XVIII (1973), nr. 9—10, p. 951—954.

Idem, *Introducerea limbii române în biserică*, în MA, II (1957), nr. 11—12.

ȘTREMPEL, GABRIEL, *Două manuscrise necunoscute ale* **Didahiilor** *lui Antim Ivireanul*, în RITL, XXIX (1980), nr. 1, p. 125—134.

Idem, *Introducere* la Ion Neculce, *Opere*, *Letopiseful Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte* Ediție critică și studiu introductiv de ~, București, Ed. Minerva, 1982.

Idem, *Studiu introductiv* la Antim Ivireanul, *Opere*, București, Ed. Minerva, 1972.

ȘTEFAN, ION, *Terminologie și teorie literară în opera lui Dimitrie Cantemir*, în LR, XXII (1973) nr. 5, p. 435—442.

TĂNĂSESCU, MANUELA, *Despre „Istoria ieroglifică"*, București, Ed. Cartea Românească. 1970

TEODORESCU, MIRELA, *Aspecte ale lexicului lucrării* **Răspunsul împotriva catehismului calvinesc**, în AUBLbR, XIX, (1970), nr 2, p. 27—48

Idem, *Normă și grai în scrierile Mitropolitului Varlaam*, în SLLF, III, p. 185—206.

Idem, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*, în SCL, XXI (1970), nr. 2, p. 157—170.

* * * *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. Catehismul lui Coresi ; II. Pravila lui Coresi ; III. Fragmentul Todorescu ; IV. Glosele Bogdan ; V. Prefețe și epiloguri. Ediții critice de : Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheție, (București), EA R.S.R., 1982.

TODORAN, ROMULUS, *Cantemir și studiul limbii române*, în *„Tribuna"*, XVII (1973), nr. 43, p. 12—13.

TOMA, FLORIN, *Antim Ivireanul : note privind retorica „Didahiilor"*, în GB, XXXVII (1978). nr. 3—4, p. 355—363.

TOMA, STELA, *Probleme ale studierii vechilor texte românești în alfabet latin*, în RITL, XXX (1981), nr. 2, p. 157—162.

TUDOSE, CLAUDIA, *Vocabularul fundamental al limbii române vechi*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 119—164.

ȚEPELEA, G. F., *Câteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele „Noului Testament de la Bălgrad (1648)"*, în LR, XII (1963), nr. 3, p. 274—282.

Idem, *Date noi despre izvoarele și glosele Noului Testament de la Bălgrad, 1648*, în GB, XXVI (1967), nr. 9—10, p. 924—933.

URSU, N. A., *Psalmii lui Dosoftei în cultura românească*, în *„Cronica"*, IX (1974), nr. 43 p. 4—5, 7.

Idem, *Studiu introductiv* la Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*, București, Ed. Științifică, 1969, p. V—XXXVI.

Idem, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al* **Istoriei Țării Românești** *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, (I), *„Cronica"*, XVII (1982), nr. 32, p. 5, 8 ; (II) *„Cronica"*, XVII (1982), nr. 33, p. 5, 8.

Idem *Versuri ale lui Dosoftei atribuite lui Miron Costin*, în LR XXIII (1974), nr. 2, p. 137—152.

VAIDA, P., *Calcul lingvistic ca procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în LR, XV (1966), nr. 1, p. 3—12.

VELCIU, DUMITRU, *Grigore Ureche*, [București], Ed. Minerva, 1979.

VASILIU, EM., *Cu privire la —u final în limba română*, în SCL, XX (1969), nr. 1, p .99—102.

VASILIU, LAURA, Care și cine în *„Cartea cu învățătură" (1581) a lui Coresi*, în LR, VIII (1959), nr. 2, p. 31—33.
Idem, *Derivarea cu sufixe și prefixe în „Cartea cu învățătură" a diaconului Coresi din 1581*, în SMFC, I, p. 221—259.
VINTILĂ-RĂDESCU, IOANA, *Împrumuturile lexicale și situația grupurilor consonantice în textele românești din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, în SCL, XIX (1968), nr. 5, p. 565—568.
VÎRTOSU, EMIL, *Paleografia româno-chirilică*, București, Ed. Științifică, 1968.
ZAMFIRESCU, DAN, *Neagoe Basarab și* **Învățăturile către fiul său Theodosie.** *Probleme controversate*, București, Ed. Minerva, 1973.
ZDRENGHEA, MARIA, *Problèmes soulevés par les premières traductions roumaines du slavon au XVI-e siècles*, în RS, XVI (1968), p. 305—309.
ZGRAON, FLORENTINA, *Textele complementare și manierismul sintactic în limba secolului al XVI-lea*, în LR, XXXI (1982), nr. 3, p. 225—237.
ZUGUN, PETRU, *Comparația în* **Psaltirea în versuri** *a lui Dosoftei*, Dosoftei, St Art, p. 137.

III. LUCRĂRI PRIVITOARE LA EPOCA MODERNĂ A LIMBII ROMÂNE LITERARE

ALISTAR, D., *Aspecte ale adaptării neologismelor la scriitorii din primele decenii ale secolului trecut*, SCȘt, Bacău, 1972, p. 127—135.
ANDREESCU, GABRIEL, *Classification of Poetic Items: the Volumes „Plumb" by Bacovia and „Poemele luminii" by Blaga*, în RRL, XXVI, 1981, nr. 2, p. 181—188.
Idem, *Strategii semantice la Bacovia*, în SCL, XXXII (1981), nr. 3, p. 221—233.
Idem, *Strategii semantice la Blaga*, în SCL, XXXII (1981), nr. 4, p. 359—364.
ANDRIESCU, AL., *Confesiuni despre cuvînt și arta cuvîntului în poezia lui Tudor Arghezi*, în IL, XV (1964), nr. 3, p. 41—45.
Idem, *Elemente vechi și noi în limbajul poetic*, IL, XIII (1962), nr. 4, p. 70—77.
Idem, *Expresia idiomatică în romanul „Răscoala" de Liviu Rebreanu*, în RL, IV (1955), nr. 4, p. 46—50.
Idem, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Ed. Junimea, 1979, 204 p.
Idem, *Mihail Sadoveanu despre limba literară*, în IL, XI (1960), nr. 11, p. 49—53.
Idem, *Observații stilistice pe marginea cîtorva particularități morfologice în poezia lui T. Arghezi*, în AUI, XI (1965), fasc. 1, p. 11—21.
Idem, *Sobrietatea stilistică și realismul lui Liviu Rebreanu*, LL, III (1957), p. 7—18.
Idem, *Specificul artei argheziene în proza satirică*, în IL, VII (1956), nr. 3, p. 81—95.
Idem *Tendințe înnoitoare în limbajul poetic*, în IL, XV (1964), nr. 7, p. 43—48.
Idem, *Valorificarea limbii și stilului vechilor texte românești (cronici, texte religioase etc.) în creația scriitorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 335—353.
ANGHELESCU, MIRCEA, *Iluminiștii români și tipografia din Buda*, în LL, 4, 1978, p. 539—545.
ARDELEANU, V., *Neologismele în opera lui Paul Iorgovici*, în *„Orizont"*, XIX (1968), nr. 1, p. 81—87.
AVRAM, MIOARA, *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în LR, XXIX (1980), nr. 6, p. 573—584.
BAHNER, W., *Das Sprach — und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1870*, Berlin, 1967.
BERCA, EUGEN, *Structura lingvistică a metaforei în poezia lui Lucian Blaga*, în LL (1972), vol. III, p. 329—339.
Idem, *Structuri metaforice complexe în poezia lui Tudor Arghezi*, în LL, 1973, vol. II, p. 259—264.
BERCA, OLIMPIA, *Poetici românești*. Studiu introductiv și texte selectate de Olimpia Berca, Timișoara, Ed. Facla, 1976.

BERCA, OLIMPIA, BERCEA, LIVIUS PETRU, DASCĂLU, DOINA, DASCĂLU, CRIȘU, DORCESCU, EUGEN, FOARȚĂ, MARIA, FUNERIU, IONEL, VLĂDUȚ, DUMITRU, *Limbaj poetic și versificație în secolul al XIX-lea. Comparația. Epitetul. Sintaxa poetică. Simbolul*, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1981, 93 p. multigr.

BEYRER, ARTHUR, *Adnotări la limba și la concepția lingvistică a lui Alecu Russo*, în AUBLL, XXVII (1978), p. 43—57.

* * * *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1866*, București, 1972.

BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, *Evoluția terminologiei profesiunilor și instituțiilor după 1880*, în AUBLL, XXVIII (1979), p. 81—94.

Idem, *L'expression de l'appréciation chromatique dans le style scientifique du roumain littéraire*, în RRL, XVIII (1973), nr. 1, p. 19—33.

BLAGA, L., *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivașcu, București, 1966.

BOCHMANN, KLAUS, *Dezvoltarea vocabularului social-politic român între 1840 și 1850*, în ACILFR XII, I (1970), p. 869—873.

BOGDAN-DASCĂLU, DOINA, *Paul Iorgovici și Ion Heliade Rădulescu*, în LR, XX (1971), nr. 6.

Idem, *Critica — limbaj secund*, Timișoara, Ed. Facla, 1981.

BOGDAN-DASCĂLU, DOINA, DASCĂLU, CRIȘU, *Studiu introductiv* la Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*. Prefață de Ștefan Munteanu. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de ~, Timișoara, Ed. Facla, 1979.

BULGĂR, GH., *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii literare*, în LL, I (1955), p. 46—63 (vezi și C. Negruzzi, p. 144—158).

Idem, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în CILL, II (1958), nr. 1, p. 97—98.

Idem, *Eminescu. Coordonate istorice și stilistice ale operei*, Iași, Ed. Junimea, 1980.

Idem, *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, Ed. Științifică, 1963.

Idem, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 167—198.

Idem, *Expresia poetică în proza literară a lui Eminescu*, în LL, VI (1962), p. 175—192.

Idem, *Limba poetică a lui Octavian Goga*, în LR, VI (1957), nr. 3, p. 22—37.

Idem, *Rolul latinei medievale (savante) în modernizarea limbii române literare*, în LL, Prelegeri, 1, 1977, p. 196—209.

Idem, *Scriitori români despre limbă și stil*. Antologie, introducere, comentarii, bibliografie, glosar de ~. Ediție revăzută și adăugită, București, Ed. Albatros, [1976].

Idem, *Tendințe în sintaxa limbii române literare contemporane*, în LR, XI (1962), nr. 4, p. 411—420.

Idem, *Tradiție și inovație în limbajul publicistic*, în „*Presa noastră*", XVIII (1973), nr. 7, p. 41—43.

BURCESCU, GH., *Sensuri și virtuți expresive în opere literare*, București, 1980, 291 p.

BYCK, J., *Studii și articole. Pagini alese*, București, Ed. Științifică, 1967.

CARACOSTEA, D., *Arta cuvîntului la Eminescu*, [Iași], Ed. Junimea, 1980.

Idem, *Studii eminesciene*. Ediție îngrijită de Ion Dumitrescu. Prefață de George Munteanu, București, Ed. Minerva, 1975.

Idem, *Expresivitatea limbii române*, București, 1942.

CAZACU, B., *À propos de l'interprétation linguistique du texte littéraire (avec application au* Creion *„Crayon"* de *Tudor Arghezi)*, în RRL, XXVI, 1981, nr. 6, p. 503—510.

Idem, *Arta de scriitor a lui Tudor Arghezi*, în LL, Prelegeri, I, 1977, p. 98—107.

Idem, *Mesaj poetic închis și mesaj poetic deschis (Pe marginea operei lui Tudor Arghezi)*, în SCL, XIX (1968), nr. 5, p. 463—467.

Idem, *Problemele studierii lexicului limbii române literare în secolul al XIX-lea*, în SILRL, II, p. 69—83.

Idem, *Variația registrelor stilistice în* Un om între oameni de Camil Petrescu, în LL, 2, 1977, p. 383—387.

CAZACU, BORIS, IONESCU, LILIANA, MĂRDĂRESCU, MARIA, ZAMFIR, MIHAI, *Limba și stilul operei lui Vasile Alecsandri*, în SILRL, II, p. 163—220.
CAZIMIR, ȘTEFAN, *Caragiale — universul comic*, București, E.P.L., 1967.
CÂMPEANU, EUGEN, *Substantivul. Studiu stilistic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1975.
CHIVU, GH., *Comparația în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXIII (1974), nr. 6, p. 487—498.
Idem, *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, XXI (1972), nr. 4, p. 293—306.
Idem, *Epitetul în opera scriitorilor romantici români*, în SLLF, III, p. 9—46.
Idem, *O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: cîne, mîne, pîne*, în LR, XXII (1973), nr. 1, p. 51—58.
Idem, *Metafora în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXII (1973), nr. 3, p. 217—239.
Idem, *Procedee artistice în stilul lui I. Barbu*, în LR, XX (1971), nr. 3, p. 247—257.
CIOCULESCU, ȘERBAN, *Despre umorul sadovenian*, în AUB, XVII (1968), p. 7—24.
Idem, *Introducere în poezia lui T. Arghezi*, București, Ed. Minerva, 1971.
CLOSE, ELIZABETH, *The Development of Modern Romanian. Linguistic Theory and Practice in Muntenia (1821—1831)*, Oxford University Press, 1974.
COTEANU, I., *„Discontinuitatea"*, *un procedeu al stilului artistic actual*, LR, XI (1962), nr. 1, p. 3—12.
CRUCERU, CONSTANTIN, *Dialogul în proza artistică actuală. Elemente și procedee ale stilului oral (Marin Preda, Eugen Barbu și Fănuș Neagu)*, București, 1981, 153 p.
CUCIUREANU ȘTEFAN, *Fonti teoriche e pratica italianizzante di Petru Maior*, în ACILFR, II, p. 1327—1332.
DAN, ILIE, *Elemente ardelenești în limba lui Creangă*, în AUI, XI (1965), fasc. 2, p. 195—197.
DASCĂLU, CRIȘU, *Aspecte ale poeziei lui Nichita Stănescu*, în LL, 2, 1981, p. 257—259.
Idem, *Diminutivele în poezia română*, în SLS, p. 37—54.
Idem, *Iorgovici și Condillac*, în LR, XX (1971), nr. 5, p. 497—501.
DAVID, DOINA, *Aspecte ale structurii sintactice în proza lui Tudor Arghezi*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, Ed. Facla, 1972 (1974), p. 127—136.
Idem, *Condițiile determinante ale „înfrîngerii curentului latinist*, în AUT, XVII (1979), p. 107—115.
Idem, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative din Transilvania (1880—1920)*, în Arh Som, II (1975), p. 124—141.
Idem, *Integrare stilistică în limba literară din Transilvania (1880—1920)*, în StL, p. 132—141.
Idem, *Înfrîngerea curentului latinist. I. Etimologism „în marginile limbii" după 1880*, în AUT, XIV (1976), p. 9—18.
Idem, *Limbă și cultură (Româna literară între 1880 și 1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Timișoara, Ed. Facla, 1980, 367[—368] p.
Idem, *O coordonată dialectică în evoluția filologiei românești moderne: cultivarea limbii, reflex al conștiinței politice*, în AUT, XVIII (1978), p. 77—94.
Idem, *Problemele limbii literare în cultura Transilvaniei (1880—1918)*, în AUT, XI (1973), p. 51—67.
Idem, *Un aspect al occidentalizării romanice: convergența normă latinistă-model extern în limba literară din Transilvania*, în AUT, XIII (1975), p. 53—59.
DENSUSIANU, OV., *Literatura română modernă*, vol. I. *Școala latinistă*, București, 1925.
Idem, *Școala latinistă în limba și literatura română. Originea, tendințele și influența ei*, în *„Noua revistă română"*, I (1900), nr. 1, p. 17—25; v. și *Opere*, vol I. *Lingvistică*. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, Ed. Minerva, 1968, p. 157—172.
DIACONESCU, I., *Vasile Alecsandri și problemele limbii române literare din vremea sa*, în AUB LL, (1960), vol. 18, p. 351—362.

DIACONESCU, PAULA, *Clasicism și retorism în „Pseudo-kinegetikos"*, în LL, 1972, vol. III, p. 518—530.
Idem, *Conflictul expresiei în poezia lui Marin Sorescu*, în *„România literară"*, V (1972), nr. 19, p. 7.
Idem, *Epitetul în poezia modernă*, I, în SCL, XXIII (1972), nr. 2, p. 135—146; II, în SCL (1972), nr. 3, p. 247—270.
Idem, *Limba și literatura ca stil. Stilistici românești*, TLSC, p. 17—54.
Idem, *Livresc și popular în stilul lui C. Negruzzi*, în LL, XXI (1969) [1970], p. 139—149.
Idem, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV (1974), nr. 3, p. 229—242.
Idem, *Tratarea limbii române și stratificarea ei stilistică. Sincronie și diacronie în cercetarea stilurilor pentru TILR*, în SCL, XXIX (1978), nr. 4, p. 431—437.
DIMA, AL., *Preocupările lui Al. Russo cu privire la problemele limbii literare*, în AUI, II (1956), nr. 1—2, p. 141—160; v. și *Varlaam-Sadoveanu*, p. 183—216.
DIMITRESCU, FLORICA, *Eminescu și limba veche*, în RUB (1955), nr. 2—3, p. 167—189.
DIMITRIU, C., *Aspecte ale vocabularului în teatrul lui Alecsandri*, în IL, XVI (1965), nr. 7, p. 76—80.
DINU, MIHAI, *Ambivalența accentuală a cuvintelor monosilabice — sursă de ambiguitate ritmică în versul clasic românesc*, în SCL, XXXII (1981), nr. 4, p. 345—358.
DOINAȘ, ȘTEFAN AUG., *Poezie și modă poetică*, București, Ed. Eminescu, 1972.
DORCESCU, EUGEN, *Metafora poetică*, [București], Ed. Cartea Românească, 1975.
DRAGOMIRESCU, GH. N., *Despre măestria artistică a rimei eminesciene*, în LR, XVI (1967), nr. 1, p. 25—39.
DRAGOȘ, ELENA, *Structura narativă a nuvelei istorice românești (C. Negruzzi și Al. Odobescu)*, în LL, XXVII (1982), nr. 1, p. 69—78.
Idem, *Structuri narative la Liviu Rebreanu*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 232
DUMISTRĂCEL, S., *Aspecte ale frazei lui Petru Maior*, în SCȘt (Iași), XIII (1962), nr. 1, p. 45—62.
Idem, *Limbă literară și dialect în mediul școlar*, în LR, XXX (1981), nr. 3, p. 261—279.
DUMITRAȘCU, POMPILIU, *Arta comparației și a epitetului în poezia lui George Coșbuc*, în SILRL, II, p. 460—480.
Idem, *Importanța stilisticii și componentele analizei stilistice a textului literar*, în LL, 1974, vol. I, p. 15—24.
Idem, *Interesul lui George Barițiu pentru problemele limbii literare* în St UBB, XV (1970) fasc. 1, p. 17—22.
Idem, *Limba și stilul operei lui Ioan Slavici*, în SILRL, II, p. 460—480.
Idem, *Valoarea sugestivă a sunetelor*, în CL, XII (1967), nr. 1, p. 75—80.
DUMITRESCU, ION, *Arta frazării în proza lui Costache Negruzzi*, în Negruzzi, p. 206—227.
Idem, *Stilul lui Costache Negruzzi*, în LL, XXI (1969) [1970], p. 159—169.
Idem, *Metafora mării în poezia lui Eminescu*, București, Ed. Minerva, 1972.
DUMITRESCU-BUȘULENGA, ZOE, *Însemnări pe marginea stilului lui Ion Creangă*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 264—292.
DUȚU ALEXANDRU, *Transilvania în modernizarea culturii române*, în *„Transilvania"*, IX (1980), nr. 8, p. 51—52.
* * * *M. Eminescu — I. Creangă. Studii*, Timișoara, 1965.
FISCHER, I., *Accentuarea împrumuturilor lexicale în versificația lui Grigore Alexandrescu*, în SCL, XXXII (1981), nr. 1, p. 11—24.
Idem, *Aspecte ale evoluției morfologiei românești literare în variantele poeziilor lui Grigore Alexandrescu*, în *Omagiu Iorgu Iordan*, p. 281—290.
FOARȚĂ, MARIA, *Structuri retorice transgramaticale (Sintaxa frazei culte în stilurile non-artistice. Secolul al XIX-lea)*, în LL, 4, 1981, p. 534—542.

FRIEDRICH, HUGO, *Structura liricii moderne de la mijlocul secolului al XIX-lea pînă la mijlocul secolului al XX-lea*, în românește de Dieter Fuhrmann, București, Ed. Pentru Literatură Universală, 1969.

FRÎNCU, C., *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor* paisprezece, șaisprezece, șaizeci, în LR, XXVII, (1978), nr. 6, p. 599—606.

Idem, *Limba scrierilor lui Al. Odobescu*, în AUI, XV (1969), p. 55—77.

FUGARIU, FL., *Influența versificației populare asupra poeziei lui Ion Budai-Deleanu*, în LR, XVIII (1959), nr. 5, p. 96—101.

Idem, *Limba lui Șincai*, în Gheorghe Șincai, *Opere*, I, București, 1967, p. CIX—CCII.

Idem, *Limba și stilul* Istoriei pentru începutul românilor în Dachia, în Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție critică de ~, București, 1971, p. 51—86.

FUNERIU, I., *Rime categoriale și noncategoriale în poezia lui Mihail Eminescu*, în LL, 1972, vol. I, p. 47—61.

Idem, *Versificația românească. Perspectivă lingvistică*, Timișoara, Ed. Facla, 1980.

GAFIȚANU, D., *Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior*, în AUI, II (1956), fasc. 1—2, p. 35—51.

GÂLDI, L., *La versification de Lucian Blaga*, în ACILFR XII, II, p. 481—490.

Idem, *Stilul poetic al lui Mihail Eminescu*, București, Ed. Academiei, 1964.

GEORGESCU, MAGDALENA, *Aspecte ale procesului de unificare lingvistică în operele lui D. Bolintineanu*, în SLLF, III, p. 81—103.

GEORGHIU, DOMNICA, *Observații asupra lexicului din scrierile lui V. Alecsandri (lexicul învechit)*, în AUT, 14, 1976, p. 31—36.

GHEȚIE, ION, *Glosare de neologisme la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în LR, X (1961), nr. 6, p. 557—566.

Idem, *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în LR, XXI (1972), nr. 2, p. 91—102.

Idem, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, EA R.S.R., 1966.

Idem, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 519—530.

Idem, *Un fenomen morfologic „surprinzător" și apariția formelor verbale cu dentală refăcută*, în SCL, XXII (1971), nr. 6, p. 607—611.

GHEȚIE, ION și SECHE, MIRCEA, *Discuții despre limba română literară între anii 1830—1860*, în SILRL, I, p. 261—290.

GHEȚIE, I., și TEODORESCU, MIRELA, *În legătură cu desinența* **-u** *a persoanei a treia plural a imperfectului indicativ*, în SCL, XVI (1965), nr. 1, p. 87—101.

Idem, *Pătrunderea și difuzarea formei de imperfect pers. 3 pl. în* **-u** *în textele literare la jumătatea secolului trecut*, în LR, XXVIII (1979), nr. 1, p. 77—81.

GIURGIU, FELICIA, *Expresia „runicului" în poezia lui Lucian Blaga*, MITL, p. 12—15.

Idem, *Motive și structuri poetice*, Timișoara, Ed. Facla, 1980, 204 p.

GOGA, N., *Elemente expresive de topică și structură în proza argheziană*, în St UBB, XVIII (1973), fasc. 1, p. 23—30.

Idem, *Elemente populare în proza argheziană*, în CL, XIII (1968), nr. 2, p. 269—279.

Idem, *Formații morfo-lexicale și frazeologice în proza argheziană*, în St, XVI (1965), nr. 5, p. 78—84.

GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Ed. Științifică, 1968.

GRECU, V., *Preocupări privind unificarea limbii literare în Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *Cercetări de limbă și literatură*, IV, Oradea, 1971, p. 129—153.

Idem, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, București, E.D.P., 1971.

Idem, *Școala ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, Ed. Facla, 1973.

Idem, *Timotei Cipariu și latinismul*, în LR, XIX (1970), nr. 6, p. 503—514.

Idem, *Unitatea limbii în concepția și preocupările lui Timotei Cipariu*, în LL, XXVI (1970), p. 63—69.

GUILLERMOU, ALAIN, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*. Cu un cuvînt al autorului către cititorii români. Traducere de Gh. Bulgăr și Gabriel Pîrvan, Iași, Ed. Junimea, 1977, 605 p.

GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Cîteva probleme ale studierii sintaxei limbii române literare din sec. al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 48—68.

Idem, *Studiu*, în *Gramatică românească* de Ion Heliade Rădulescu, Ediție și studiu de ~, București, Ed. Eminescu, 1980, p. 409—536.

HANEȘ, V. PETRE, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1926.

Idem, *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în LL, IV (1960), p. 75—91.

HODIȘ, VIOREL, *Probleme de sintaxă în opera lui Alecu Russo*, în AR, p. 110—115.

HRISTEA, THEODOR, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILL, II (1958), p. 191—229.

Idem, *Împrumuturi și creații lexicale neologice în limba română contemporană*, în LR, XXI (1962), nr. 3, p. 185—200.

HRISTEA, VALENTINA, *Adjectivarea gerunziului*, în SMFC, IV, 1967, p. 253—276.

HUSAR, AL., *Epitetul arghezian*, în IL, XIV (1963), nr. 5, p. 52—61.

IANCU, VICTOR, *Limbaj cotidian și rostire literară*, Ed. Facla, 1977, 158 p.

IBRĂILEANU, G., *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în VR, XVIII (1926), nr. 12.

ILIASA-FRIGURĂ, DOINA, *Stilistica sinonimelor în opera lui Mihail Sadoveanu*, București, Ed. Litera, 1980, 176 p.

INDRIEȘ, ALEXANDRA, *Corola de minuni a lumii. Interpretarea stilistică a sistemului poetic al lui Lucian Blaga*, Timișoara, Ed. Facla, 1975.

Idem, *Sporind a lumii taină. Verbul în poezia lui Lucian Blaga*. București, Ed. Minerva, 1981, 275 (—276) p.

IONESCU, LILIANA, *Observations sémantiques sur la métaphore dans* **Poemele luminii** *de Lucian Blaga*, în RRL, XIII (1968), nr. 5, p. 439—447.

IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Observații asupra stilului narativ în poveștile lui I. Creangă* în SCL, XXIX (1978), nr. 5, p. 559—562.

Idem, *Sociolingvistică și semantică (Termeni de adresare în schițele lui I. L. Caragiale)*, în Sem, p. 240—258.

IORDAN, IORGU, *Limba „eroilor" lui I. L. Caragiale*, în SILRL, II, p. 400—432.

Idem, *Limba lui Creangă*, în CILL, I (1956), p. 137—170.

Idem, *Limba lui Eminescu*, în RF, VII (1940), nr. 5, p. 334—352.

Idem, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943.

Idem, *Limbajul poetic la Arghezi*, în VR, XXXIII (1980), nr. 5, p. 567—569.

Idem, *Observații asupra limbii romanului* **Nicoară Potcoavă**, în VR, XIII (1960), nr. 11, p. 153—159.

IRIMIA, D., *Aspecte ale sintaxei frazei în scrierile lui I. L. Caragiale*, în AUI, XVIII (1972),

Idem, *Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu*, în AUI, XI (1965), nr. 2, p. 147—163.

Idem, *Expresia lingvistică a universului în poezia lui M. Eminescu*, în LL, XXIV (1970), p. 41—68.

Idem, *Ibrăileanu și problemele limbajului poetic*, în *„Convorbiri literare"*, II (1971), nr. 5, p. 36—40.

Idem. *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Ed. Junimea, 1979.

Idem, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Iași, 1980, 305 p. multigr.

Idem, *Vocabularul eminescian între statistică și semnificații poetice* (I), în *„Cronica"*, XII (1977), nr. 2, p. 5 ; (II), nr. 3, p. 4—5.

Idem, *Vocabularul operei lui Caragiale*, în AUI, XV (1969), p. 79—85.

ISTRATE, G., *Aspecte fonetice în opera lui Coșbuc*, în SC Șt, XII (1961), fasc. 1, p. 25—36.

Idem, *Concepția lui Ibrăileanu despre limba literară*, în *„Steaua"*, XXXI, (1980), nr. 4, p. 18—19.

Idem, *Cuvinte rare în opera lui Sadoveanu*, în CL, XXII (1977), nr. 2, p. 181—184.

Idem, *Elemente italienești în poezia lui Gheorghe Asachi*, în SCL, XXIV (1973), nr. 5, p. 569—576.

Idem, *Gramatica lui Radu Tempea*, în AUI, VI (1960), p. 17—33.

Idem, *Limba operei lui Rebreanu*, în St, XXI (1970), nr. 11, p. 27—33.
Idem, *Limba poeziei lui Octavian Goga*, în IL, XIX (1968), nr. 10, p. 53—66.
Idem, *Limba postumelor lui Eminescu*, în AUI, X (1964), fasc. 2, p. 117—172.
Idem, *Limba poezitilor lui George Coşbuc — Citeva consideraţii de natură lexicală*, în Arh Som, IV (1977), p. 252—276.
Idem, *Limba română literară în concepţia lui Alexandru Philippide*, în LR, XXIII (1974), nr. 6.
Idem, *Moştenirea lingvistică a lui Petru Maior — 150 de ani de la moartea lui*, în AUI, XVIII (1972), p. I—XVI.
Idem, *Neologismul latino-romanic în cadrul vocabularului limbii române*, în AnL, XXVI (1977—1978), p. 35—43.
Idem, *O problemă controversată: literarizarea*, în *Limba română literară. Studii şi articole*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1970, p. 72—122.
IVĂNESCU, G., *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne*, în CILL, I (1956), p. 171—204.
Idem, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii române literare din sec. al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 21—48.
Idem, *Ortografia şi limba lui Iancu Văcărescu din* **Poezii alese**, [*Bucureşti*], *1830*, în CILL, II (1958), p. 55—74.
Idem, *Poetica lui G. Ibrăileanu*, în SSPS, p. 105—109.
IVĂNESCU, G., şi LEONTE, L., *Fonetica şi morfologia neologismelor române de origine latină şi romanică*, SC Şt, VII (1956), fasc, 2, p. 1—24.
JALBĂ, G., *Citeva observaţii cu privire la limba şi stilul operei lui M. Preda*, în LL, IV (1960), p. 65—74.
KIRÁLY, FR., *Cuvînt străin — cuvînt împrumutat*, în AUT, IX (1971), p. 15—28.
LĂZĂRESCU, PAUL, *Grigore Alexandrescu*, în SILRL, II p. 78—104.
LEONTE, L., *Aspecte de limbă şi stil în romanul* **Un om între oameni** *de Camil Petrescu*, în IL, VII (1956), nr. 7, p. 111—124.
Idem, *Heliade şi problemele limbii literare*, în SCŞt Iaşi, XI (1965), nr. 2.
(vezi şi *Heliade Rădulescu*, p. 158—163).
Idem, *Limba scrierilor româneşti ale lui Alecu Russo*, în SCŞt (Iaşi), IX (1958), nr. 1—2, p. 1—73.
* * * *Limbaj poetic şi versificaţie în secolul al XIX-lea (1870—1900). Metafora*, Timişoara, Tipografia Universităţii, 1979, 55 p. multigr.
* * * *Limbaj poetic şi versificare în secolul al XIX-lea (1870—1900). Versificaţia*, Tipografia Universităţii Timişoara, 1978, 187 p. multigr.
LIVADĂ, MELANIA, *Iniţiere în poezia lui Lucian Blaga*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1974.
LUNGU, ION, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice româneşti*, în CF, III (1955), nr. 4, p. 301—310.
Idem, *Şcoala ardeleană, mişcare ideologică naţională iluministă*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978.
MACREA, D., *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Şincai*, în *Studii de lingvistică română*, Bucureşti, 1970, p. 57—66.
Idem, *Discuţiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 291—309.
Idem, *I. Heliade Rădulescu şi problemele limbii române*, în LL, 1972, vol. II, p. 7—12.
Idem, *Titu Maiorescu şi problemele limbii române. Studii de istorie a limbii şi lingvisticii române*, Bucureşti, E.D.P., 1965, p. 26—65.
MANCAŞ, MIHAELA, *Două tehnici narative la Sadoveanu: „acronia" şi „povestirea cu cadru"*, în LR, XXIX (1980), nr. 4, p. 291—298.
Idem, *B. P. Hasdeu*, în SILRL, II, p. 274—306.
Idem, *Forme de monolog parodial la Caragiale*, în SCL, XXIX (1978), nr. 5, p. 563—566.
Idem, *La synesthésie dans la création artistique de M. Eminescu, T. Arghezi et M. Sadoveanu*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", I (1962), p. 55—87.

Idem, *Lucian Blaga și inovațiile limbajului poetic modern*, în LL, Prelegeri, I, 1977, p. 108—134.
Idem, *„Metafora extinsă" la Tudor Arghezi*, în SCL, XXXI (1980), nr. 6, p. 691—695.
Idem, *Stilul indirect liber în româna literară*, București, E.D.P., 1972.
Idem, *The Structure of Romanian Narration in the Romantic Periode*, în CREL, VI, (1978), nr. 2, p. 26—42.
MANECA, C., *Cu privire la activitatea de unificare a terminologiei științifice și tehnice*, în LR, V (1956), nr. 3, p. 46—54.
Idem, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală*, în SFC, I (1959), p. 191—202.
Idem, *Cuvîntul tehnic în stilul presei noastre*, în LR, VIII (1959), nr. 5, p. 11—13.
MANOLESCU, NICOLAE, *Une problème de langage poétique chez Nichita Stănescu*, în *„Cahiers roumains d'études littéraires"*, 1973, nr. 2, p. 25—29.
MARCUS, SOLOMON, *Cercetări matematice recente asupra unor poezii ale lui Eminescu*, în CME, II (1974), p. 161—175.
MARINO, A., *Iluminiștii români și problema cultivării limbii*, I, în LR, XIII (1964), nr. 5, p. 467—483 ; II, în LR, XIII (1964), nr. 6, p. 571—586.
Idem, *Probleme de estetică a limbii la Alexandru Macedonski*, în LR, XV (1966), nr. 1, p. 21—34.
METEA, ALEXANDRU, *Modalitate narativă și structură sintactică în opera lui Ion Creangă (Cercetare statistică)*, în AUT, VII (1969), p. 51—62.
MIHAIL, ZAMFIRA, *La terminologie socio-politique dans l'oeuvre de Samuil Micu*, în RRL, XXV (1980), nr. 5, p. 555—562.
MIHĂESCU, N., *Aspecte lexicale și gramaticale ale limbii române literare*, București. Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 160 p.
MIHĂILĂ, ECATERINA, *Structura gramaticală a limbajului matematic în perioada 1880—1980. Perspectivă stilistică*, în LR, XXXI (1982), nr. 1, p. 51—65.
MILAȘ, C., *Aspecte ale oralității în sintaxa lui M. Sadoveanu*, în St UBB, XVII (1972), fasc. 1, p. 75—81.
Idem, *Aliterația în poezia lui Coșbuc*, în LL, XX (1969), p. 131—149.
Idem, *Probleme de limbă în revista „Albina românească" (1829—1850)*, în St UBB, XIII (1968), fasc. 1, p. 79—88.
MILI, LUCIAN, *Aspecte sintactice ale expresivității în opera lui M. Sadoveanu*, în LL (1974), nr. 2, p. 248—257.
MIREA, GEORGE, *Junimea și neologismele*, în LL, 2, 1980, p. 185—202.
MOCANU, MARIN Z., *Periodizarea împrumuturilor italiene pătrunse în limba română*, în SCL, XXIX (1978), nr, 6, p. 641—651 ; II, în SCL, XXX (1979), nr. 1, p. 23—30.
MUNTEANU ȘTEFAN, *Cuvînt și imagine poetică (Note de limbă și stil pe marginea unor volume de poezii din colecția „Luceafărul")*, în SB, XIV (1963), nr. 8, p. 73—82.
Idem, *Despre unele izvoare istorice ale limbii lui Eminescu în* **Scrisoarea a III-a**, în LR, XXI (1972), nr. 3, p. 219—223.
Idem, *Eminescu și limba poetică a înaintașilor*, în EC, p. 77—100.
Idem, *Epitetul adjectival apozitiv (cu privire specială la poezia lui Lucian Blaga)*, în LR, XXX (1981), nr. 2, p. 149—154.
Idem, *Între lexicografie, limbă literară și stilistică. (Observații pe marginea lucrării* **Stilul poetic al lui Mihai Eminescu** *de L. Gáldi)*, în SCL, XXI (1970), nr. 1, p. 49—57.
Idem, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, în *„Orizont"*, XVI (1965), nr. 10, p. 3—13 ; nr. 11, p. 67—72.
Idem, *Limbajul poetic, o altă limbă ?*, în *„Orizont"*, XXI (1970), nr. 3, p. 79—81.
Idem, *Limba populară și unitatea românei literare*, în LL, (1979), vol. I, p. 26—27.
Idem, *Mijloace artistice în analiza psihologică la Liviu Rebreanu*, în LL, VI (1962), p. 193—204.
Idem, *Peisaj și stil în opera lui Mihail Sadoveanu*, în *„Transilvania"*, IX (1980), nr. 10, p. 27—29.
Idem, *Poezia lui Eminescu în lumina criticii filologice*, în LL, 1979, vol. II, p. 219—225.
Idem, *Preocupări privitoare la unificare și cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în AUT, III (1965), p. 123—137.

Idem, *Stilistica dialogului în proza scurtă a lui I. L. Caragiale*, în SLS, p. 73—83.
Idem, *Stilurile limbii în pastișa lui I. L. Caragiale*, în „*Orizont*", XVII (1966), nr. 3, p. 72—80.
Idem, *Structură stilistică și armonie poetică. Cu referire la poemul* **Peste vîrfuri**, în LR, XVIII (1969), nr. 3, p. 213—222.
Idem, *Tudor Arghezi:* **Testament**, în LL, 1972, vol. II. p. 127—131.
Idem, **Tusculum** *de Lucian Blaga. Observații stilistice*, în LL, XXII (1969), p. 151—158.
Idem, *Valorificarea artistică a limbii populare în opera lui Ion Creangă*, în „*Orizont*", I (1964), nr. 12, p. 17—24.
NĂDEJDE, I., *Limba literară*, în „*Contemporanul*", 1887, p. 543.
NEGOMIREANU, DOINA, *T. Arghezi — particularități ale valorificării lexicului românesc*, în LR, XXIX (1980), nr. 4, p. 299—303.
Idem, *Considerații asupra neologismului la Tudor Arghezi*, în AO, I (1981), p. 269—272.
Idem, *Sinonimia contextuală în poezia lui T. Arghezi* (**Cîntare omului**), în CL, XIX (1974), nr. 1, p. 111—115.
NESTORESCU, ANDREI, *Dicționarele lui Ienăchiță Văcărescu și limba română literară la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în SLLF, I, p. 51—63.
NETEA, V., *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu pînă la 1848*, în LR, VI (1957), nr. 5, p. 49—63.
NICA, D., *Elemente de sintaxă populară în poezia lui George Coșbuc*, în AUI, XIII (1967), fasc. 1, p. 65—79.
Idem, *Sintaxa prozei lui Costache Negruzzi*, în AUI, XIX (1973), p. 1—12.
NICOLESCU, AUREL, *Observații asupra limbii scriitorilor români*, (București), Ed. Albatros, 1971.
Idem, *Școala ardeleană și limba română*, București, Ed. Științifică, 1971.
NICULESCU, ALEXANDRU, *Caragiale sau cultivarea limbii prin umor*, în R. Lit, X (1977), nr. 4, p. 14—15.
Idem, *Circulația neologismelor latino-romanice în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O reconstrucție socio-culturală*, în UDR, II, p. 168—187.
Idem, *Contribuții lexicale. Din vocabularul limbii române în secolul al XIX-lea*, în SCL, XI (1960), nr. 3, p. 581—592.
Idem, *Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Probleme generale)*, în SCL, XIV (1963), nr. 1, p. 57—74.
Idem, *Interiorizarea narației în stilul lui Camil Petrescu*, în CL, III (1958), p. 35—52.
Idem, *Părerile lui Barbu Delavrancea despre limbă*, în SCL, VI (1955), nr. 1—2, p. 83—107.
Idem, *Romanitate de limbă, romanitate de cultură*, în LL, 1, 1977, p. 146—160 ; v. și versiunea franceză, în CREL, V, (1977), nr. 3, p. 4—19.
Idem, *Romanitatea românească*, în R. Lit, X (1977), nr. 7, p. 8.
Idem, *Observații asupra folosirii construcțiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui Barbu Delavrancea*, SG, I (1956), p. 181—192.
Idem, *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea*, în CILL, I (1956), p. 205—243.
NOVACOVICI, ADRIAN, *Considerații stilistice pe marginea poeziilor lui Octavian Goga*, în SLL Folc, IV, p. 249—256.
OANĂ, I., *Eminescu și Heliade*, în *Culegere de studii*, București, 1961.
Idem, *Eminescu și Blaga : corespondențe și consonanțe. Structuri, atitudini și viziuni eminesciene în universul liricii lui L. Blaga*, Eminescu, p. 244—262.
OANCEA, ILEANA, *„Descrierea" poetică în perspectivă neoretorică : epitetul*, în LL, vol. IV, 1980, p. 539—550.
Idem, *Elemente moderne în* **Evoluția esteticâ a limbii române** *de Ovid Densusianu*, în St. L, p. 157—164.
Idem, *„Imagini intelectuale" în proza lui Camil Petrescu*, în LLR, IV (1978), nr. 1, p. 23—26.
Idem, *Proza lui Mihai Eminescu. Observații lingvistice*, în AUT, VIII (1970), p. 117—122.

Idem, *Sintaxă și stil în proza artistică a lui Camil Petrescu*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1972 [1974], p. 137—146.
Idem, *Stilistica limbii poetice — o lingvistică a substanței*, în „*Orizont*", 1974, nr. 4, p. 5.
Idem, „*Transferul atributiv*" *și semnificația sa pentru semantica și sintaxa epitetului în poezia modernă*, în SCL, XXXIII (1982), nr. 1, p. 19—28.
ONU, LIVIU, *Eminescu și problemele limbii literare*, în St, VII (1956), nr. 3, p. 93—97.
ONU, LIVIU, BELDESCU, GH., CONSTANTINESCU, GH., TUNSOIU, OLGA, *Studiu asupra morfologiei verbului în poezia lui Tudor Arghezi*, în AUBLL, XVIII (1969), nr. 1, p. 83—135.
PANAITESCU-PERPESSICIUS, D., *Alecsandri și limba literară*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 217—235.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Reflecții pe marginea modificării unor norme morfologice ale limbii române literare*, în AUBLLR, XXIX (1980), p. 131—136.
PARPALĂ, EMILIA, *Elemente de poetică barocă în* **Țiganiada**, în AUC, V (1977), p. 87—90.
PAVEL, TOMA, *Alexandru Macedonski*, în SILRL, II, p. 481—513.
Idem, *O cercetare lingvistică a poeziei lui Ion Barbu*, în SCL, XVIII (1967), nr. 1, p. 79—89.
Idem, *Preocupările de limbă literară în revista „Familia"*, în St UBB, Series Philologia, XI (1966), fasc. 2, p. 142—143.
PERVAIN, I., *Introducere la* **Lexiconul românesc-nemțesc** *al lui I. Budai-Deleanu*, în CL, XII (1967), nr. 1, p. 43—51.
PERVAIN, IOSIF și PROTASE, MARIA, *Petru Maior și Lexiconul de la Buda*, în CL, XV (1970), nr. 1, p. 11—22.
PETRESCU, IOANA, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*, în CL, XI (1966), nr. 2, p. 175—183.
Idem, *Tehnica citatului în poezia lui Nichita Stănescu*, în MITL, p. 25—31.
Idem, *Un discipol pașoptist al lui W. T. Krug: Aron Pumnul*, în St UBB, Series Philologia, XIII (1968), fasc. 1, p. 89—97.
POP-LELESCU, ȘTEFANIA, *Conisderații asupra lexicului expresiilor idiomatice din* **Amintirile** *lui Ion Creangă*, în St UBB, V (1960), p. 109—115.
POPA, MIRCEA, *Ilarie Chendi și problemele limbii literare*, în CL, XIII (1968), nr. 2, p. 281—293.
POPESCU, FLORIN D., *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri. Îndrumări metodice*, București, E.D.P., 1980, 263 p.
POPESCU, LIVIA, „*Contemporanul*" *și problemele limbii române literare*, în St UBB, V (1960), p. 29—46.
Idem, *Observații asupra limbii și stilului presei progresiste de la 1848*, în St UBB, VI (1961), nr. 2, p. 27—46.
POPESCU, SP. RADU, *Contribuția revistei* „**Familia**" *la cultivarea limbii române literare*, în LR, XV (1966), nr. 2, p. 185—194.
POPESCU-TEIUȘAN, ILIE, NETEA, VASILE, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, București, E.D.P., 1970.
POPOVICI, D., *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935 (vezi și idem, *Studii literare*, vol. III. Ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977).
Idem, *Note și comentarii* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție îngrijită de D. Popovici, tom. I, București, 1939; tom. II, București, 1943.
PROTASE, MARIA, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Ed. Minerva, 1973.
PROTOPOPESCU, LUCIA, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu (1784—1820)*, în CL, VI (1961), nr. 2, p. 267—290.
PUȘCARIU, S., *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, I (1921—1922), p. 109—119.
RĂDULESCU, GH., *Observații stilistice pe marginea propoziției subordonate circumstanțiale din poezia lui Lucian Blaga*, în AUB, XXI (1972), nr. 1—2, p. 263—290.

RIZESCU, ION, *Din istoria terminologiei științifice românești (cu privire la terminologia juridică)*, în ACILFR, II, 1359—1363.
ROSETTI, AL., *M. Sadoveanu, artist al cuvîntului*, în LR, IV (1955), nr. 5, p. 7—9.
Idem, *Simțul limbii la Camil Petrescu*, în LR, VII (1958), nr. 6, p. 24—28.
ROSETTI, AL. și GHEȚIE, I., *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în SILRL, II, p. 7—37.
Idem, *Limba și stilul operei beletristice a lui Mihai Eminescu*, în SILRL, II, p. 307—351.
RUFFINI, MARIO, *La scuola latinista rumena (1780—1871). Studio storico-filologico*, Roma, 1941.
SADOVEANU, M. *Limba povestirilor istorice*, în LR, IV (1955), nr. 3, p. 5—16.
SALA, M., *Contribuții la cercetarea evoluției stilului lui Mihail Sadoveanu*, în LR, IV (1955), nr. 5, p. 37—47.
SARAMANDU, MANUELA, *Un procedeu de îmbogățire a terminologiei juridic-administrative din perioada 1780—1850: derivarea*, în LR, XXIX (1980), nr. 5, p. 547—550.
SARAMANDU, NICOLAE, *Structura vocabularului poetic în pastelurile lui Vasile Alecsandri (pe baza analizei statistice)*, în LL, 1978, vol. IV, p. 519—528.
SCORPAN, GR., *Forme dialectale în poezia lui Eminescu*, în BIFR, III (1936), p. 117—137.
Idem, *Ion Creangă. Fonetismul dialectal*, în R Cr, XI (1931), nr. 2—3, p. 105—120.
Idem, *Mihai Eminescu. Studii și articole*. Ediție, bibliografie și indice de nume de Virgil Andriescu. Introducere de G. Ivănescu, Iași, Ed. Junimea, 1977, 367 p.
Idem, *Vocabularul poeziei lui Eminescu*, în „Însemnări ieșene", III (1938), nr. 7, p. 66—80.
SCRIDON, G., *Coșbuc despre limba literară*, în LR, V (1956), nr. 1, p. 43—51.
SECHE, LUIZA, *Cromatica eminesciană*, în CL, XVI (1971), nr. 2, p. 371—386.
Idem, *Cuvinte și sensuri noi în presa actuală*, în LR, IX (1960), nr. 1, p. 57—65.
Idem, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, București, EA. R.S.R. 1974.
SECHE, LUIZA și MIRCEA, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada"*, în CILL, III (1962), p. 7—74.
Idem, *Procedee grafice pentru realizarea comicului în opera satirică a lui I. L. Caragiale*, în LR, III (1954), nr. 4, p. 64—70.
Idem, *Un procedeu de individualizare a personajelor în opera satirică a lui I. L. Caragiale*, în LR, V (1956), nr. 6, p. 60—70.
SECHE, MIRCEA, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, I, în LR, VII (1958), nr. 2, p. 93—95; II, în LR, VII (1958), nr. 4, p. 106—109; III, în LR, VIII (1959), nr. 1, p. 102—106.
SIMONESCU, DAN, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în CILL, I (1956), p. 67—87.
SOFRONIE, V., *Sintaxa limbii lui Ion Slavici*, în AUI, XIX (1973), p. 13—23.
STEINKE, KLAUS, *Sinkais Korrekturen an den* **Elementa linguae daco-romanae** *bei der Neuauflage von 1805*, în AUI, XVII (1971), p. 109—120.
STOICHIȚOIU, ADRIANA, *Relații text-discurs în limbajul juridic-administrativ*, în AUBLL, XXX (1981), p. 99—105.
STREINU, VLADIMIR, *Versificația modernă. Studiu istoric și teoretic asupra versului liber*, București, E.P.L., 1966.
* * * *Studii despre Ion Creangă*, vol. I-II. Ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Ilie Dan, (București), Ed. Albatros, (1973).
* * * *Școala ardeleană*, antologie, vol. I-III. Ediție critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, [București], Ed. Albatros (1970).
ȘERBAN, ELENA, *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, în CILL, II (1958), p. 115—133.
ȘERBAN, FELICIA, *Structura semantică a construcțiilor figurate în poezia lui Lucian Blaga*, în CL, XV (1970), nr. 1, p. 145—158.
Idem, *Valori stilistice ale numeralului în poezia lirică*, în CL, XVI (1971), nr. 2, p. 389—408.

ȘERBAN, OLIMPIA, DORCESCU, EUGEN, *Prefață* la Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*, Text stabilit, prefață, note și glosar de ~, Timișoara, Ed. Facla, 1973.

ȘERBAN, VASILE, EVSEEV, IVAN, *Vocabularul românesc contemporan*, [Timișoara], Ed. Facla, 1978.

ȘESAN, DRAGOȘ, *Limbajul poetic la Ion Barbu*, SCȘt, Bacău, 1974, p. 169—177.

ȘIADBEI, I., *Alecsandri gramatic*, în LL, II (1956), p. 313—319.

ȘTEFAN, I., *Din istoricul terminologiei literare în sec. al XIX-lea*, în CILL, II (1958), p. 135—166.

Idem, *Ecouri ale curentului italienizant și latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 309—334.

Idem, *Modelul latin al declinării unor substantive neologice în scrieri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, XIX (1970), nr. 6, p. 515—521.

Idem, *Răspîndirea desinenței -u a pers. 3 plural a imperfectului indicativ în limba literară*, în LR, XXVII (1978), nr. 1, p. 41—50.

Idem, *Repartiția stilistică a neologismelor în -ie și -iune*, în LR, XXXI (1982), nr. 4—5, p. 294—302.

ȘUTEU, FLORA, *Observații stilistice pe baza „Dicționarului poetic eminescian"*, în LR, XIV (1965), nr. 1, p. 45—63.

Idem, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 503—519.

TABARCEA, CEZAR, *Scrisoarea III de Mihai Eminescu. Antiteza ca procedeu de organizare a textului*, în LR, XXIV (1975), nr. 5, p. 495—509.

TAGLIAVINI, C., *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX (L'italienismo di Ion Heliade Rădulescu)*, Roma, 1926.

TEODORESCU, DORIN, *Poetica lui Ion Barbu*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1978, 216 p.

TEODORESCU, MIRELA, *Neologismele în primele relații de călătorie românești*, în LR, XIII (1964), nr. 6, p. 587—603.

TODORAN, EUGEN, *Maiorescu*, [București], Ed. Eminescu, [1977].

TODORAN, R., *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, III (1962), p. 75—103.

Idem, *Sextil Pușcariu și limba literară*, în CL, XIX (1974), nr. 1, p. 43—53.

TOHĂNEANU, G. I., *Arta evocării la Sadoveanu*, Timișoara, Ed. Facla, 1979.

Idem, *Expresia artistică eminesciană*, Timișoara, Ed. Facla, 1975.

Idem, *Elemente de sintaxă poetică în stilul lui Tudor Arghezi*, în SB, XII (1961), nr. 1, p. 44—51.

Idem, *Glose eminesciene* (I), în LL, 1981, vol. 4, p. 515—526.

Idem, *Lexicul poeziilor lui Nicolae Labiș* (I), în SB, XIII, (1962), nr. 12, p. 68—74; (II), SB, XIV (1963), nr. 1, p. 95—102.

Idem, *Locuri eminesciene la Sadoveanu*, în LR, XXIV (1975), nr. 1, p. 3—12.

Idem, *Ritmuri sonore și ritmuri „mute" în proza lui Sadoveanu*, în LL, 1981, vol. 2, p. 187—198.

Idem, *Sinonimia fonetică la Sadoveanu*, în SSPS, p. 42—49.

Idem, *Sintaxa poetică a lui Tudor Arghezi: ordinea cuvintelor*, în SB, XII (1961), nr. 2, p. 75—79.

Idem, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, București, Ed. Științifică, 1969.

Idem, *Statutul prozodic al negațiilor*, în LR, XXXI (1982), nr. 2, p. 143—154.

Idem, *Studii de stilistică eminesciană*, București, Ed. Științifică, 1965.

Idem, *Variații eminesciene pe tema strofei safice*, în SCL, XXXIII (1982), nr. 5, p. 407—412.

TOHĂNEANU, G. I. — BULZA, T., *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara, Ed. Facla, 1976.

TOMA, ELENA, *Considerații asupra limbajului științific în româna contemporană*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), secția III. e. *Lingvistică*, p. 169—172.

Idem, *Din începuturile terminologiei filozofice românești*, în UDR, II, p. 54—78.

Idem, *La Transylvanie et la modernisation de la langue de culture roumaine au début du XIX-e siècle*, în RRL, XXII (1977), nr. 1, p. 73—80.

TOȘA, ALEXANDRU, *Frecvența tipurilor de rimă în poezia lui Coșbuc*, în LL, XI (1966), p. 55—78.

Idem, *Substituția poetică*, în TLSC, p. 55—72.

ȚANCU, SORINA, *Valorificarea artistică a folclorului în limba și stilul lui M. Sadoveanu*, în LL, 1977 vol. 2, p. 388—402.

ȚÂRA, VASILE D., *Despre „reromanizarea" limbii române literare*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), secția III e. *Lingvistică*, p. 173—177.

Idem, *Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare*, în „Orizont", XXI (1971), nr. 8, p. 84—87.

ȚEPELEA, GABRIEL, *Corelația limbă-literatură. Investigări despre clasicii români*, București, E.D.P., 1971.

Idem, *Problema unității limbii literare în discuția periodicelor transilvane din preajma Unirii (1855)*, în LL, XIII (1967), p. 129—145.

Idem, *Probleme ale limbii române literare între cele două războaie mondiale*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1972, p. 115—123.

Idem, *Structura lexico-statistică în* **Românii supt Mihai Voievod Viteazul**, în *Studii despre Nicolae Bălcescu*, p. 135—145.

URSU, DESPINA, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760—1860*, în SLLF, I, p. 131—154.

Idem, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în AF, XVI (1965), p. 113—121.

Idem, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în LR, XIV (1965), nr. 3, p. 371—379.

URSU, DESPINA și URSU, N. A., *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR, XV (1966), nr. 3, p. 245—254.

URSU, N. A., *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în LR, X (1961), nr. 2, p. 135—143.

Idem, *Crearea stilului științific*, în SILRL, I, p. 128—166.

Idem, *Modelul francez al gramaticii lui I. Eliade Rădulescu*, în LR, X (1961), nr. 4, p. 322—333.

Idem, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, în LR, XX (1971), nr. 3, p. 259—272.

Idem, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române în jurul anului 1800*, în LR, XIII (1964), nr. 5, p. 413—422.

Idem, *O disertație necunoscută de la 1822 privitoare la limba română literară*, în SLLF, I (1969), p. 155—170.

Idem, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 33—46.

Idem, *Preocupările lingvistice ale lui Ion Maiorescu*, SC Șt (Iași), XII (1961), nr. 2, p. 203—220.

VAIDA, MIRCEA, *Ion Budai-Deleanu*, București, EA R.S.R., 1, 1977, 172 p.

VASILIU, LAURA, *Unele probleme de toponimie în limba presei actuale*, în LR, VI (1957), nr. 1, p. 46—52.

VASILESCU-VĂLENI, N., *Evoluția lexicului în poeziile lui Grigore Alexandrescu*, în LL, XV (1967), p. 193—202.

VIANU, TUDOR, *Arta prozatorilor români*, București, 1941 (vezi și id., *ibidem*, I—II, Ediție îngrijită și introducere de Geo Șerban, [București], Ed. Luceafărul, 1966).

Idem, *Câteva observații despre limba și arta literară a lui Mihail Sadoveanu*, în *Varlaam-Sadoveanu*, p. 451—461.

Idem, *Despre stil și artă literară*, București, 1965.

Idem, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în LR, III (1954), nr. 4, p. 45—58 (vezi și *Probleme de stil și artă literară*, București, 1955, p. 178—196).

Idem, *Etape din dezvoltarea artistică a limbii române*, în SILRL, I, p. 111—127.

Idem, *Introducere în opera lui Ion Barbu*, București, Ed. Minerva, 1970.

Idem, *Ion Minulescu al posterității*, în *Opere*, 3. *Scriitori români*, 2. București, Ed. Minerva, 1973, p. 150—156.

Idem, *Nicolae Bălcescu, artist al cuvîntului*, în SILRL, II, p. 144—162.

Idem, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957.
Idem, *Sinonime, metafore și grefe metaforice la T. Arghezi*, în LR, XII (1963), nr. 4, p. 347—351.
Idem, *Stilistica literară și lingvistica*, în LR, V (1956), nr. 2, p. 8—26 ; v. și *Varlaam-Sadoveanu*, p. 5—34.
VIȘINESCU, VICTOR, *Valori lexicale și stilistice în publicistica literară românească*, București, Ed. Minerva, 1981.
VULIȘICI, MARIA, *Cu privire la particularitățile sintactice ale stilurilor beletristic, științific și administrativ*, în CL, XI (1966), nr. 1, p. 91—102.
VULPE, MAGDALENA, *George Coșbuc*, în SILRL, II, p. 433—459.
Idem, *Mijloace sintactice de diferențiere a stilurilor limbii în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Omagiu Roselli*, p. 1003—1006.
VULTUR, SMARANDA, *Poetica rememorării la Lucian Blaga*, în *Caiete de semiotică*, 1. Timișoara, Tipografia Universității, 1981, p. 193—209.
Idem, *Quelques remarques sur l'isotopie du „signe" dans la poésie de Lucian Blaga*, RRL, XX (1975), nr. 6, p. 711—713.
Idem, *Rime în ecou metaforic în poezia lui Lucian Blaga*, în LL, 1974, vol. 3, p. 454—460.
ZAMFIR, MIHAI, *Retorica poeziei romantice românești*, în *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1870)*. Sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de Paul Cornea, București, EA R.S.R., [1975], p. 147—178.
Idem, *Supradeterminarea stilistică în poemul arghezian în proză*, în VR, XXXIII (1980), nr. 8, p. 173—181.
Idem, *Unele observații privind sintaxa poetică a lui Alecsandri*, în SPS, p. 226—233
ZDRENGHEA, MIRCEA, *Despre sistemul ortografic al lui Samuil Micu*, în AUI, t. XXVIII/XXIX (1982/1983), secția III e. *Lingvistică*, p. 203—206.
Idem, *Elementa linguae — la 200 de ani*, în Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Studiu introductiv, traducerea textelor și note de ~, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980, p. V—XXVII.
Idem, **Elementa linguae daco-romanae sive valachicae** — *La 200 de ani*, în CL, XXVI (1981), nr. 1, p. 11—15.
ZUGUN, PETRU, *Contribuția Transilvaniei la evoluția limbii literare*, Conv Lit, nr. 11, 1978, p. 6.
Idem, *Din istoria ortografiei românești. O sută de ani de la apariția lucrării* **Despre scrierea limbii române** *de Titu Maioerscu*, în AUI, XVI (1968), fasc. 1, p. 43—60.
Idem, *Polemica filologică dintre Gh. Săulescu și I. Eliade Rădulescu*, în AUI, XII (1966), fasc. 2. p. 183—202.
Idem, *Epitetul eminescian în lumina statisticii*, în LL, 1969, vol. XXII, p. 129—150.
Idem, *G. Ibrăileanu despre limba literară*, în AUI, XVIII (1972), p. 123—127.
Idem, *Influența lui Aron Pumnul asupra lui Mihai Eminescu sub raport lingvistic*, în LR, XXIV (1975), nr. 6, p. 597—608.

SIGLE ŞI ABREVIERI

A	*Anonimul brîncovenesc. Istoria Țării Românești, de la Octombrie 1688 pînă la Martie 1717.* Ediție critică de C. Grecescu, cu o introducere de Dan Simonescu, București, 1959.
AA	*Analele Academiei Republicii Socialiste România.* Seria a IV, București, EA R.S. România (30, 1981, Anul 114 (1980).
AAR Mem. Secț. lit.	„Analele Academiei Române". Seria a II-a. *Memoriile secțiunii literare*, București, I, 1879.
ACIL X	*Actes du Xe Congrès International des linguistes, Bucarest, 28 Août — 2 Septembre 1967, I*, Bucarest, Édition de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, 1969 ; II, III, IV, 1970.
ACILFR XII	*Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I. București, EA. R.S. România, 1970 ; II, 1971.
adj.	adjectiv
adv.	adverb.
AF	„Anuarul de filologie". Academia R.S. România. Filiala Iași, 1964.
AID	Antim Ivireanu, *Predici.* Ediție critică, studiu introductiv și glosar de G. Strempel, București, 1962.
ALA	„Adevărul literar și artistic", București, 1920—1929.
anat.	anatomie.
An ICED-A	* * * *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice. Sesiunea științifică octombrie 1980.* Coordonator : Magdalena Vulpe, București, (f.e.) 1980, 425 p. multigr. * * * *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice. Sesiunea științifică octombrie 1891*, București, (f.e.), 1981, 444 p. multigr.
An Inst. Cluj-Napoca	*Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.* Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Universitatea „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, EA R.S. România, 1, 1948 (24, 1981).
An. Inst. ist. naț.	„Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, I, 1922.
An L.	„Anuarul de lingvistică și istorie literară", titlu nou al revistei „Anuar de filologie", care continuă „Studii și cercetări științifice", *Filologie*, Iași, 1950 ș.u.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Aniv. Cult.	*Aniversări culturale. Prezentări bio-bibliografice.* Biblioteca centrală de Stat a Republicii Socialiste România, București, 1, 1965 (19, nr. 2, 1981).
AO	*Arhivele Olteniei.* Serie nouă. Academia de Științe Sociale și Politice din Republica Socialistă România. Centrul de științe sociale Craiova, București, EA R.S. România, I, 1981.
AR	*Alecu Russo. Studii și articole*, București, 1970.
Arh Som	*Arhiva Someșeană*, Studii, comunicări, referate. Muzeul Năsăud, I, 1972 ; II, 1973 ; III, 1975 ; IV, 1977.
Astra	*Astra.* Revistă politică social-culturală a Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Brașov, editată de ziarul „Drum nou", Brașov, I, 1966, ș.u.
astron.	astronomie.
AUBLL	„Analele Universității București". *Limba și literatura română*, București, I, 1954 ș.u.
AUC	„Analele Universității din Craiova". *Istorie. Geografie. Filologie*, Craiova, I, 1972 ș.u.
AUI	„Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza". Serie nouă. Secțiunea III (Științe sociale): e. *Lingvistică*, Iași, I, 1955 ș.u.
AUT	„Analele Universității din Timișoara", Seria științe filologice Timișoara, I, 1963 ș.u.
A. Avram, *Contribuții*, I—V	Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea graficei chirilice a primelor texte românești*, în SCL, XV (1964), nr. 1—5.
BB	*Biblia de la București*, 1688.
bg.	bulgară.
BIFR	Universitatea din Iași. „Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide", director Iorgu Iordan, Iași, 1934 ș.u.
BO	„Biserica ortodoxă română". Buletin al Patriarhiei Române, București, I, 1883 ș.u.
bot.	botanică.
BRV	I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu. *Bibliografia românească veche*, I—IV, București, 1903—1944.
Budai-Deleanu	*Ion Budai-Deleanu* interpretat de ... Studiu introductiv, antologie, tabel cronologic și bibliografie de Rodica Chiriacescu, București, Ed. Eminescu, 1980.
Bul. BB	„Buletinul Universităților Victor Babeș și Bolyai", Cluj, I, 1956 (continuat de „Studie Universitatum Victor Babeș și Bolyai", Cluj, 1958, iar din 1959, de St. UBB).
Bul SSF	*Buletinul Societății pe anul 1981*, București, (f.e.), 1981, 200 p. (Societatea de Științe Filologice din Republica Socialistă România).
Buletin	„Buletin științific". Academia R.S. România. Secțiunea de știința limbii, literatură și artă, București, 1948—1952.
Bul. UNESCO	„Buletinul Comisiei Naționale a Republicii Socialiste România pentru UNESCO", București, I, 1959 ș.u.
Cantemir	*Dimitrie Cantemir* interpretat de .... Antologie, prefață, cronologie și bibliografie de Suzana Carmen Dumitrescu, București, Ed. Eminescu, 1977.
CC	Coresi, *Cazanie*, (1564).

CC_2	Coresi, *Cazanie (Evanghelie cu învățătură)*, Brașov, 1580—1581.
CC I	Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, ediție îngrijită și comentată de N. Cartojan și Dan Simonescu, Craiova, 1944; vezi același text în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1961.
CDL	Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822.
Cerc. LLS	** * * Cercetări actuale în domeniul limbilor și literaturilor străine. „Limbă, civilizație, limbaje specializate". Sesiunea științifică în cinstea celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, 9—10 iunie 1979.* Vol. III, București, 1981, 633 p.
CF	„Cercetări filozofice", București, 1954.
CILL	*Contribuții la Istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, vol. I, 1956; vol. II, 1958; vol. III, 1962.
CÎ	*Carte românească de învățătură*, 1646, ediție critică, București, Ed. Academiei, 1961.
CL	„Cercetări de lingvistică", Academia R.S. România, Filiala Cluj, I, 1956 ș.u.
CLLF	*Colloque de la chaire de langue et litterature française*, I—II, Direction: Angela Ion. Redaction: Irina Bădescu, București, (TUB), 1978.
CME	*Caietele Mihai Eminescu.* Studii, articole, documentații, iconografie și bibliografie prezentate de Marin Bucur, (București), Ed. Eminescu, I, 1972; II, 1974; III, 1975.
CMUB	Centrul de multiplicare al Universității din București.
Conv. Lit.	*Convorbiri literare.* Revistă literară fondată de Societatea „Junimea" din Iași la 1 martie 1867, editată de Uniunea Scriitorilor din Republica Socialistă România, Iași, I, 1970 ș.u.
C Pop	*Cărțile populare în literatura românească*, vol. I—II, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, București, 1963.
C Pr	Coresi, *Praxiul (Apostol)*, Brașov, c. 1563.
CREL	*Cahiers roumains d'études littéraires*, Bucarest, Éditions Univers, I, 1973 ș.u.
Cronica	*Cronica.* Săptămînal politic-social-cultural editat de Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă Iași, Iași, I, 1966 ș.u.
CȘIC	*Comunicări științifice ale sesiunii 1971 închinate celei de-a 50-a aniversări a P.C.R.*, București, 1973, 430 p. multigr.
CT	*Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560—1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, 1574, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963.
CV	*Codicele Voronețean* (ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885),
DCD	Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, 1969.
DCH	Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DCI	Dimitrie Cantemir, *Opere. Istoria ieroglifică*, vol. I și II, ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu și I. Verdeș. București, 1965.
DI	*Dicționarul invers*, București, 1957.
DM	*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
D Mv	Dosoftei, *Molitvelnic de-nțăles*, Iași, 1683.
Dosoftei, St Art	350 de ani de la nașterea lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei. Studii și articole (editate de I. D. Lăudat), Iași, 1975, 175 p. multigr.
DP	Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673, ediție critică de N. A. Ursu, Iași, 1974.
DR	„Dacoromania", *Buletinul Muzeului limbii române*, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, I, 1921 ș.u.
DVS	Dosoftei, *Viața și petreacerea sfinților*, vol. I—IV, Iași, 1682—1686.
EAI	Editura Albatros.
EA R.S.R.	Editura Academiei Republicii Socialiste România.
EC	*Eminescu-Creangă. Studii*, Timișoara, 1965.
Ed.	Editură.
ed.	ediție.
E.D.P.	Editura Didactică și Pedagogică.
Eminescu	*Eminescu după Eminescu. Eminescu après Eminescu. Comunicări prezentate la Coleclivul organizat de Universitatea din Paris — Sorbona (12—15 martie 1975).* Volum îngrijit de Dim. Păcurariu, Iași, Ed. Junimea, 1978.
ES	*Evanghelierul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, București, EA R.S.R., 1971.
Et. Mag. Rom.	B. P. Hașdeu, *Etymologicum magnum romaniae*, t. I, București, 1886 ș.u.
expr.	expresie.
FD	*Fonetică și dialectologie*, București, EA R.S. România, I, 1958 ș.u.
f.	feminin.
fr.	francez(ă).
GB	„Glasul bisericii". Revistă oficială a Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei, București, I, 1942 ș.u.
germ.	german(ă).
I. Gheție, *Baza dialectală*	I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, EA R.S.R., 1975.
I. Gheție, *Introducere*	I. Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982.
GL	„Gazeta literară". Organ săptămînal al Uniunii Scriitorilor din R.S. România, 1954—1968.
gr.	grec.
gram.	gramatică.
GȘ	Gheorghe Șincai, *Opere*, vol. I—III, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. București, 1967.
Heliade Rădulescu	*I. Heliade Rădulescu* interpretat de ... Studiu, antologie, tabel cronologic și bibliografie de Paul Cornea, București, Ed. Eminescu 1980, 279(—280) p.
IL	„Ialul literar", Revistă a Uniunii Scriitorilor din R.S. România, Iași, 1954—1970 (continuă revista „Ialul nou", 1949—1953).

ILRL, ed. a II-a	Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu. *Istoria limbi române literare*. vol. I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, Ed. Minerva, 1971.
G. Istrate, *Limba romînă literară*	G. Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, Ed. Minerva, 1970.
G. Ivănescu, *Problemele capitale*	G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, extras din BIFR, vol. XI—XII (1944—1945), p. 1—412.
it.	italian(ă).
Îl	*Îndreptarea legii, 1652*, ediție întocmită de colectivul de drept vechi românesc condus de A. Rădulescu, București, Ed. Academiei, 1962.
jur.	juridic.
LC	*Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. Mihail Gregorian, *Cronicari munteni*, 1961, p. 81—225.
Lex M	*Lexicon latinum valachicum et ungaricum*, ed. C. Tagliavini, *Il* **Lexicon Marsilianum**, *dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVIII*, studio filologico e testo, București, 1930.
LL	„Limbă și literatură", București, I. 1955 ș.u.
LP	*Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971.
LR	„Limba română", EA R.S.R., București, I, 1952 ș.u.
loc.	locuțiune.
lucr. cit.	lucrare citată.
Lucr. șt. Constanța	*Lucrări științifice*. Filologie. Constanța, 1970.
Lucr. șt. Oradea	*Lucrări științifice*, Oradea, 1, 1967 ș.u.
Lucr. șt. Tg. Mureș	*Lucrări științifice*, Tîrgu-Mureș, 1, 1969 ș.u.
magh.	maghiar(ă)
masc.	masculin.
M	*Mineiele de la Rîmnic*, 1776—1780.
MA	„Mitropolia Ardealului". Revistă oficială a Arhiepiscopiei Sibiului și a Episcopiei Clujului și Oradiei, Sibiu, 1, 1956 ș.u.
D. Macrea, *Studii*, 1970	D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, E.D.P., 1970.
mat.	matematică.
MB	„Mitropolia Banatului". Revistă oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului, Timișoara, 1, 1951 ș.u.
MCL	Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
MCN	Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
med.	medicină.
MI	„Magazin istoric". Revistă de cultură istorică, București I, 1967 ș.u.
MITL	*Modalități de interpretare a textului literar, Sighișoara, 1979*. Redactor responsabil: B. Cazacu, București. (f.e.), 1981, 272 p.
MMS	„Mitropolia Moldovei și Sucevei". Revistă oficială a Arhiepiscopiei Iașilor și a Episcopiei Romanului și Hușilor, Iași, I, 1924 ș.u.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MO	„Mitropolia Olteniei". Revista oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și a Episcopiei Rîmnicului și Argeșului, Rîmnicu-Vîlcea, I, 1948 ș.u.
NCC	N. Costin, *Ceasornicul domnilor*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel, București, Ed. Minerva, 1976.
n.a.	nota autorului.
n.e.	nota editorului.
C. Negruzzi	*Constantin Negruzzi* interpretat de ... Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie selectivă de Ana Maria Boariu, București, Ed. Eminescu, 1981, 302 p.
Niculescu *Roumaine littéraire*	Niculescu, Al., *Le roumaine littéraire entre l'Orient et l'Occident*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 1975, no. 2, p. 4—11.
NL	Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1959.
n.gr.	neogreacă.
n.n.	nota noastră.
NT	*Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
num. col.	numeral colectiv.
Omagiu Iorgu Iordan	*Omagiu lui Iorgu Iordan*. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani, București, 1958.
Omagiu Rosetti	*Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, EA R.S.R. București, 1965 (1966).
op. cit.	opus citatum.
pers.	persoană.
PH	*Psaltirea Hurmuzaki*.
PI	Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799.
pl.	plural.
PLG	*Probleme de lingvistică generală*, I, București, 1959 ș.u.
PM	Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812; vezi și ediția critică întocmită de Florea Fugariu, București, 1971.
PO	*Palia de la Orăștie*, 1582, ed. Viorica Pamfil, București, 1968.
pron.	pronume.
PS	*Psaltirea Scheiană*, ed. I. Bianu, t. I, București, 1889; ed. I.A. Candrea, II, București, 1916.
PV	*Psaltirea Voronețeană*, editată cu alfabet chirilic de către George Giuglea, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XI (1910); XII (1911).
R Cr	„Revista critică". I—XIII, Iași, 1927—1940.
RF	„Revista fundațiilor", București, 1934—1945.
RG	Radu Greceanu logofătul, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*. Studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Ilieș, București, 1970.
R Lit	„România literară". Săptămînal de literatură și artă, București, 1, 1968 ș.u.
RITL	„Revista de istorie și teorie literară". EA R.S.R., București, 1952 ș.u.

BCU IAȘI/CENTRU UNIVERSITAR LIBRARY

Al. Rosetti, ILR, 1968	Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, E.P.L., 1968.
RP	Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 225–578.
RRL	„Revue roumaine de linguistique" (pînă în 1964: „Revue de linguistique"). Édition de l'Academie de la République Socialiste de Roumaine, Bucarest, 1956 ş.u.
RS	„Romanoslavica". Asociaţia slaviştilor din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1958 ş.u.
RUB	„Revista Universităţii Bucureşti", Bucureşti, 1952.
SB	„Scrisul bănăţean". Timişoara (din 1963 poartă denumirea de „Orizont").
SCILF	„Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", EA R.S.R., Institutul de Istorie Literară şi Folclor, Bucureşti, I, 1952 ş.u.
SCL	„Studii şi cercetări lingvistice", Academia R.S. România, Institutul de Lingvistică, Bucureşti, I, 1950 ş.u.
SC Geogr.	*Studii şi cercetări de geologie, geofizică, geografie. Geografie*, Bucureşti, EA R.S.R., I. 1954 ş.u.
SC St Bacău	„Studii şi cercetări ştiinţifice". Seria istorie-filologie, Bacău, 1972.
SC Şt	„Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, I, 1950 (vezi şi An L).
Sem	*Semantică şi semiotică*. Sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald. Profesorului Al Graur cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 344 p.
Sém Roum	*Sémiotique roumaine*, sous la direction de Paul Miclău et Solomon Marcus, Bucarest, (TUB), 1981, 339 p. multigr.
s.f.	substantiv feminin.
SG	*Studii de gramatică*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1956; vol. II, 1957; vol. III, 1961.
sg.	singular.
SILRL	*Studii de istorie a limbii române literare*. Secolul al XIX-lea, vol. I şi II, Bucureşti, E.P.L. 1969.
SLLF	Studii de limbă literară şi filologie I, Bucureşti, 1969; II, 1972; III, 1974.
SLL Folc	*Studii de limbă, literatură şi folclor*, III, Reşiţa, 348 p.
SLS	*Studii de limbă şi stil*, Timişoara, Ed. Facla, 1973.
s.m.	substantiv masculin.
SM	Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, ediţie critică de Pompiliu Teodor şi Dumitru Ghişe, Bucureşti, 1966.
SMFC	*Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, 1959 ş.u.
s.n.	substantiv neutru.
SPS	*Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, 1966.
SR	Scrisul românesc.
srb.	sîrbă.
SSPS	*Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, 373 p.
ST	*Studii teologice*. Revista institutelor teologice din Patriarhia Română, Bucureşti, I, 1949 ş.u.

BCU IAŞI/CENTRU CARTE RARĂ

Steaua	„Steaua". Revistă lunară a Uniunii Scriitorilor din R.S. România, Cluj, I, 1950 ș.u.
St. Com.	*Studii și comunicări*, Pitești, 1972.
St. UBB	„Studia Universitatis Babeș-Bolyai". Series Philologia, Cluj, I, 1959.
St UBB Hist	*Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, Cluj-Napoca, I, 1956 ș.u.
Stud L	*Studii lingvistice*. Volum îngrijit de Șt. Munteanu, I. Evseev, Fr. Király, Timișoara, Tipografia Universității, 1972 (1974), 196 p. multigr.
Studii despre Bălcescu	*Studii despre N. Bălcescu*, București, 1959.
subl. n.	sublinierea noastră.
subst.	substantiv.
ș.a.	și altele.
ș.u.	și următoarele.
Flora Șuteu	Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, EA R.S. România, 1976.
t.	tomul.
tc.	turcă.
TDRG	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903—1925.
TILR	Tratatul de *Istoria limbii române*, vol. I—II, București, Ed. Academiei R.S. România, 1965, 1969.
TLSC	I. *Teorie literară, stilistică și compoziție*, II. *Școli și curente în literatura română. Cursuri de vară Bistrița, 1980*, București, (f.e.), 1980, 271(—272) p.
Transilvania	*Transilvania*. Revistă politică social-culturală și literară. Serie nouă. Editată de Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Sibiu, I, 1972 ș.u.
Trib Rom	*Tribuna României*. Revistă editată de Asociația „România", București, I, 1972 ș.u.
TUB	Tipografia Universității din București.
TUT	Tipografia Universității din Timișoara.
UDR	*Unitate și diversitate în Romania*. II. *Lexic de cultură. Contacte culturale româno-romanice (secolele XVIII—XIX)*. Coordonator: prof. dr. Alexandru Niculescu, București, TUB, 1976, 206 p. multigr.
UL	Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Texte stabilite, studiu introductiv și glosar de Liviu Onu, București, Ed. Științifică, 1967.
v.	vezi.
Varlaam-Sadoveanu	*De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba și stilul scriitorilor, București, 1958.
vb.	verb.
V. Caz.	Varlaam, *Cazania, 1643*, ed. J. Byck, București, 1943.
Vis. C.	*Carte de cîntece* și *Psaltire versificată*, copiate de I. Viski la Sîntămăria-Orlea și Geoagiul de Jos-Hunedoara, în 1697.
VR	„Viața românească", Revistă a Uniunii Scriitorilor din România, București, I, 1948 ș.u.
v. sl.	veche slavă.
Ziridava	*Ziridava*. Muzeul județean Arad, Arad, I, 1967 ș.u.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINSUL

Cuvînt înainte ... ...

Introducere (Șt. Munteanu) 5

1. Obiectul și metoda cercetării (p. 5). 2. Condițiile generale ale studierii istorice a limbii române literare (p. 5). 3. Schiță de periodizare a istoriei limbii române literare (p. 9).

PRELIMINARII TEORETICE 13

Limba literară. Noțiuni generale (Șt. Munteanu) 14

1. Constituirea istoriei limbii literare ca disciplină a lingvisticii (p. 14). 2. Definiția și sfera noțiunii de limbă literară (16). 3. Limba literară în raport cu nivelul sistemului limbii și cu nivelul vorbirii (17). 4. Caracterul normat al limbii literare (p. 18). 5. Caracterul cultivat al limbii literare (p. 21).

Raporturile între limba literară și limba artistică (Șt. Munteanu) 22

1. Limba literară și limba artistică (p. 22). 2. Funcția social-literară a limbii literare în raport cu funcția estetică a limbii artistice (p. 24). 3. Sfera limbii artistice în raport cu sfera limbii literare propriu-zise (p. 25). 4. Conceptul de stil individual în raport cu limba literară normată (p. 27). 5. Locul limbii scriitorilor în cadrul istoriei limbii literare (p. 29).

Originile limbii române literare (Vasile D. Țâra) 30

Epoca de formare a limbii române literare.

1. Introducere (p. 30). 2. Teorii privitoare la epoca de formare a limbii române literare (p. 31). 3. Critica teoriilor dominante (p. 36). 4. Vechimea tradiției literare românești (p. 38).

Baza dialectală a limbii române literare

1. Introducere (p. 39). 2. Teorii privitoare la baza dialectală a limbii române literare (p. 39). 3. Bazele dialectale ale vechilor variante literare românești (p. 50). 4. Baza dialectală a limbii române literare moderne (p. 51).

EPOCA VECHE 53

Începuturile scrisului în limba română (Vasile D. Țâra) 54

1. Mărturii despre vechimea scrisului în limba română (p. 54). 2. Cauzele introducerii limbii române în scris: a. teoria imboldului intern

(p. 56); b. teoria influențelor externe (p. 59); c. teoria interacțiunii factorilor interni și externi (p. 62).

Dezvoltarea limbii române literare pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea (1640) (Vasile D. Țâra) 64

1. Introducere (p. 64). 2. Monumente de limbă scrisă (p. 66). 3. Structura lingvistică a textelor: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic (p. 70). 4. Influențe străine (p. 77). 5. Concluzii (p. 78).

Problemele și evoluția limbii române literare în perioada 1640—1780 (Vasile D. Țâra) 79

1. Biruința scrisului în limba română (p. 79). 2. Observații și păreri ale cărturarilor epocii despre limba română literară (p. 84). 3. Cărturari și monumente de limbă literară din această perioadă (p. 89). 4. Structura limbii literare: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic (p. 98). 5. Influențe străine (p. 110). 6. Unificarea limbii cărților tipărite în jurul anului 1750 (p. 114). 7. Concluzii (p. 117).

Variantele stilistice ale vechii române literare (Vasile D. Țâra) 119

1. Introducere (p. 119). 2. Varianta stilistică a textelor religioase (p. 120). 3. Variantele stilistice ale textelor laice (p. 120): a. varianta juridico-administrativă (p. 121); b. varianta exprimării științifice p. 121). 4. Încercări de cultivare artistică a limbii române în epoca veche (p. 123).

Aspecte ale structurii limbii române literare vechi în comparație cu româna literară modernă (Șt. Munteanu) 126

EPOCA MODERNĂ 139

Problemele și evoluția limbii române literare în perioada 1780—1840 (Șt. Munteanu și Vasile D. Țâra) 140

Condițiile istorice și culturale ale dezvoltării românei literare în această etapă (Șt. Munteanu) 140

Școala Ardeleană și probemele limbii române literare (Vasile D. Țâra) 142

1. Importanța activității reprezentanților Școlii Ardelene pentru cultura și filologia română (p. 142). 2. Observații generale cu privire la limba română literară (p. 144). 3. Problemele de ortografie și ortoepie în discuția reprezentanților Școlii Ardelene (p. 145). 4. Încercări de normare a limbii române literare. Alcătuirea celor dintîi gramatici și dicționare ale limbii române (p. 147). 5. Mijloace de îmbogățire a lexicului românesc literar preconizate de reprezentanții Școlii Ardelene (p. 154).

Contribuția cărturarilor din Principate la cultivarea și modernizarea limbii române literare. Momentul Ion Heliade Rădulescu (Șt. Munteanu și Vasile D. Țâra) 156

1. Simplificarea alfabetului și fixarea normelor ortografice, preocupare esențială pentru filologii acestei perioade (p. 156). 2. Încercări de normare a limbii culte prin intermediul gramaticii (p. 157). 3. Premise ale cultivării și unificării limbii române literare moderne. Momentul Ion Heliade Rădulescu (p. 160).

Trăsături ale limbii literare în această perioadă (Vasile D. Țâra) 169

Problemele și dezvoltarea limbii române literare în a doua perioadă a epocii moderne (1840—1880) (Șt. Munteanu) 177

1. Condițiile sociale și politice ale perioadei (1840—1880) (p. 177). 2. Condițiile culturale : școala, presa, teatrul, traducerile, societățile literare (p. 178). 3. Tabloul general al limbii literare în această perioadă, tendințe și perspective ale dezvoltării ei (p. 181).

Direcții în dezvoltarea limbii române literare moderne (Șt. Munteanu) 183

Direcția latino-romanică (Vasile D. Țâra) 185

1. Introducere (p. 185). 2. „Relatinizare", „reromanizare" sau „occidentalizare romanică" ? (p. 187). 3. Cauzele, condițiile și consecințele adoptării direcției latino-romanice în modernizarea limbii literare (p. 189). 4. Concluzii (p. 192).

Curentul latinist (Șt. Munteanu) 192

1. Moștenirea Școlii Ardelene (p. 192). 2. Principiile lui A. T. Laurian (p. 193). 3. T. Cipariu (p. 194). 4. Apogeul și înfrîngerea curentului latinist (p. 197).

Influența franceză (Șt. Munteanu) 202

1. Căile de pătrundere a influenței franceze (p. 202). 2. Aspecte ale influenței franceze în limba literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea (p. 204).

Tendința italienizantă (heliadistă) (Șt. Munteanu) 206

Tendința analogistă (pumnistă) (Șt. Munteanu) 210

Direcția națională (Șt. Munteanu) 213

Întoarcerea la izvoarele limbii naționale (Curentul istoric și popular) (Șt. Munteanu) 213

1. Introducere (p. 213). 2. Momentul 1840 în istoria limbii române literare : „Dacia literară". Programul revistei (p. 214). 3. Consecințele noii orientări asupra limbii literare : influența limbii vechi (p. 215). 4. Contribuția teoretică a lui A. Russo. Influența folclorului (p. 217).

Momentul Maiorescu (Șt. Munteanu) 221

1. Introducerea alfabetului latin. Discuțiile pe marginea proiectelor ortografice prezentate în sînul Societății Academice (p. 221). 2. Contribuția lui Titu Maiorescu la impunerea principiului fonetic în ortografie (p. 223). 3. Cultivarea limbii în concepția lui Titu Maiorescu : a. Combaterea influențelor străine în limbajul presei (p. 227). b. Împotriva „beției de cuvinte" (p. 228). c. Problema neologismelor (p. 229).

Marii clasici sau biruința deplină a direcției naționale (Șt. Munteanu) 233

1. Concepția lui Eminescu despre limba literară (p. 233). 2. Proza lui Ioan Slavici, expresie a orientării ferme spre limba populară (p. 235). 3. I. L. Caragiale și limba literară (p. 236). 4. Unitatea normelor la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (p. 239).

Evoluția limbii române literare în perioada modernă. Procesul de unificare și modernizare a normelor (Șt. Munteanu) 241

1. Fonetică (p. 242). 2. Morfologie (246). 3. Sintaxă (p. 248). 4. Lexic (p. 248).

Interferențe neologice în lexicul românei literare moderne (Șt. Munteanu) 251

1. Sursele neologismelor în limba literară a secolului al XIX-lea (p. 251). 2. Interferențe ale influențelor latinistă și franceză (p. 253).

Calcuri și traduceri (Șt. Munteanu) 259

1. Privire generală: împrumuturii traduceri și calcuri. Categorii de calcuri (p. 259). 2. Calcuri totale și calcuri parțiale în limba română literară din secolul al XIX-lea (p. 263).

Adaptarea neologismelor (Șt. Munteanu) 267

1. Adaptarea fonetică (p. 267). 2. Încadrarea morfologică (p. 272). 3. Schimbări în derivare (p. 274).

Evoluția structurii stilistice a limbii române literare (Șt. Munteanu) 275

Stilurile neartistice 275

Stilul științific 275

1. Privire teoretică: a. Stilurile funcționale ale limbii (p. 275). b. Stil științific și stil nonștiințific (p. 278). 2. Vocabularul științific al limbii române pînă la 1840 (p. 280). 3. Factorii determinanți ai creării stilului științific modern (p. 283). 4. Stilul științific după 1880 (p. 285). Probleme ale structurii stilului științific actual (p. 286).

Stilul administrativ 288

1. Considerații generale (p. 288). 2. Dezvoltarea stilului administrativ pînă la 1880. Manifestări ale terminologiei administrative din Principate sub influența factorilor politici și culturali (p. 288). 3. Stilul administrativ-juridic în Transilvania (p. 292). 4. Dezvoltarea stilului administrativ după 1918 (p. 295).

Stilul publicistic 296

1. Stilul publicistic ca variantă funcțională a limbii (p. 296). 2. Însemnătatea publicisticii în dezvoltarea limbii literare (p. 297). 3. Aspecte ale limbajului presei în secolul al XIX-lea și al XX-lea (p. 298). 4. Stilul (limbajul) criticii literare (p. 301).

Limba română artistică 303

1. Precizări în legătură cu terminologia (p. 303). 2. Momente capitale în evoluția limbii artistice din secolul al XIX-lea (p. 305). 3. Factorii constitutivi ai limbii artistice românești (p. 310).

BCU IAȘI BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

Probleme generale ale limbii române literare în secolul al XX-lea (Șt. Munteanu) 313

1. Codificarea limbii literare după 1900 prin lucrări normative (p. 313). 2. Aspecte ale limbii literare din Transilvania, Banat și Bucovina pînă la Unirea din 1918 (p. 314) 3. Continuarea procesului de adaptare și integrare a neologismelor după 1918 (p. 317). 4. Dinamica normelor literare (p. 320). 5. Cultivarea limbii în perioada actuală (p. 323). 6. Limba română artistică după 1900 (p. 328).

Bibliografie (Vasile D. Țâra) 335

Sigle și abrevieri 359

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Coli de tipar: 23,25+12 planșe.
Bun de tipar: 20.06.1933.
Nr. plan: 9448. Ediția: 1933.

Întreprinderea Poligrafică „Banat"
Timișoara, Calea Aradului nr. 1
Republica Socialistă România

Comanda nr. 54

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1985

102812 DEP. LEGAL 1983

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 39

QU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY